

DE
CENTRALE
OVERHEIDSINSTELLINGEN
VAN
DE
HABSBURGSE NEDERLANDEN
(1482-1795)

Band 1

E. AERTS, M. BAELDE, H. COPPENS, H. DE SCHEPPER,
H. SOLY, A.K.L. THIJS & K. VAN HONACKER

(EDS.)

Algemeen Rijksarchief

1994

Inhoudsopgave

BAND 1

Lijst van afkortingen	11
Bouwen aan een collectief onderzoeksproject (Hugo SOLY)	13
Inleiding tot het instellingen-repertorium voor de Habsburgse Nederlanden (Hugo DE SCHEPPER)	25
I. DE SOEVEREIN EN ZIJN VERTEGENWOORDIGERS (coördinatoren: Michel BAELDE en Hugo DE SCHEPPER)	
A. DE SOEVEREIN	
Vorst (Piet LENDERS)	43
B. DE VOLKSVERTEGENWOORDIGING	
Staten-Generaal (Robert WELLENS)	65
Staten-Generaal en Soeverein Congres van de Verenigde Nederlandse Staten (Luc DHONDT)	76
C. INSTELLINGEN BUITEN DE NEDERLANDEN	
Zegelbewaarder en secretaris van State naast de soeverein (René VERMEIR)	87
Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië te Madrid (Paul JANSSENS en René VERMEIR)	97
Spaanse Raad en Spaanse Secretarie te Wenen (Piet LENDERS)	109
Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen (Michel BAELDE en René VERMEIR)	116

Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen (Herman COPPENS)	124
Hofkanselarij voor de Nederlanden te Wenen (Herman COPPENS) . .	134
Hofjoints voor Nederlandse Aangelegenheden te Wenen (Herman COPPENS)	139
Tijdelijk Comité voor de Vereffening van de Nederlandse Financiële Kwesties te Wenen (Karin VAN HONACKER)	144
Gezantschap bij de Heilige Stoel te Rome (Paul VAN PETEGHEM) . .	149

D. INSTELLINGEN IN DE NEDERLANDEN

Vorstelijk Hof (Paul JANSSENS)	163
Juwelenbewaarders (Beatrijs AUGUSTYN)	172
Hofrechtbanken (Fernand VANHEMELRYCK)	180
Heraldische Kamer (Luc DUERLOO)	188
Landvoogd – Gouverneur-generaal (Hugo DE SCHEPPER en René VERMEIR)	195
Kanselier van Vlaanderen en Bourgondië (Marc BOONE)	217
Gevolmachtigd minister (Piet LENDERS)	234
Grootmeester van het Hof (Piet LENDERS)	246
Kabinetsjoints (Michèle GALAND)	256

II. CENTRALE INSTELLINGEN

A. POLITIEK EN JUSTITIE

(coördinatoren: Michel BAELE en Hugo DE SCHEPPER)

Raad van State (Michel BAELE en René VERMEIR)	265
Koninklijke Raad (Reginald DE SCHRYVER)	283
Raad van State van Maximiliaan Emanuel van Beieren (Karin VAN HONACKER)	290

Geheime Raad (Hugo DE SCHEPPER)	295
Tijdelijke Jointe voor het Bestuur van de Nederlanden (Herman COPPENS)	325
Algemene Regeringsraad (Karin VAN HONACKER)	331
Jointe te Luxemburg, nadien te Trier (Karin VAN HONACKER)	339
Jointe te Trier (Karin VAN HONACKER)	342
Koninklijke Commissie te Luxemburg (Karin VAN HONACKER)	346
Ministerconferentie (Karin VAN HONACKER)	350
Jointe van State (Karin VAN HONACKER)	356
Jointe voor het Voorlopig Bestuur van het op Frankrijk Veroverde Land (Jointe te Valenciën) (Karin VAN HONACKER)	360
Audiëntie en Secretarie van de Geheime Raad (Hugo DE SCHEPPER)	367
Secretarie van State en Oorlog (Piet LENDERS)	386
Duitse Staatssecretarie (Hugo DE SCHEPPER)	398
Archiefbureau (Herman COPPENS)	405
Jointe voor de Betwiste Gebieden (Luc JANSSENS)	413
Comité voor Vreemdelingenzaken (Karin VAN HONACKER)	419
Jointe voor de Bergen van Barmhartigheid (Paul SOETAERT)	426
Jointe voor de Amortisaties (Beatrijs AUGUSTYN)	430
Comité voor de Opheffing van de Jezuïetenorde in de Nederlanden (Eddy PUT)	436
Tweeledige Kamer (<i>Chambre mi-partie</i>) (Chris STREEFKERK)	441
Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen (Alain WIJFFELS)	448
Soevereine Raad van Justitie (Karin VAN HONACKER)	462
Raad van Beroerten (Guido MARNEF m.m.v. Hugo DE SCHEPPER)	469
Provoost-generaal van het Hof en van de Nederlanden (Fernand VANHEMELRYCK)	478
Admiraliteiten (Gustaaf ASAERT)	486

BAND 2

B. ECONOMIE EN FINANCIËN

(coördinatoren: Erik AERTS, Herman COPPENS en Alfons THUIS)

Raad van Financiën (Herman COPPENS m.m.v. Michel BAELDE) . . .	497
Bureau voor het Beheer van de Douanerechten (Herman COPPENS) .	523
Raad van Financiën van Maximiliaan Emanuel van Beieren (Karin VAN HONACKER en Erik AERTS)	531
Ontvangerij-generaal van Financiën – Koninklijke Schatkist (Herman COPPENS en Erik AERTS)	534
Intendanten – Intendances (Anne VANDENBULCKE)	547
<i>Argentier</i> (Erik AERTS en Hugo DE SCHEPPER)	559
Geheime Schatkist – Geheime Thesaurie (Erik AERTS en Hugo DE SCHEPPER)	565
Kas van de <i>Gastos secretos</i> – Geheime Kas (Herman COPPENS) . . .	576
Keizerlijke en Koninklijke Loterij (Ilse EGGERS)	585
Officie van de Hofwerken (André VANRIE)	594
Rekenkamer van Vlaanderen (Erik AERTS)	608
Rekenkamer van Brabant (Erik AERTS)	622
Rekenkamer van Holland (Wil VAN DE PAS)	633
Rekenkamer van Gelre (Wil VAN DE PAS en Gerard VENNER)	647
Anjouwse Rekenkamer (Erik AERTS)	659
Geünificeerde Rekenkamer (Erik AERTS)	666
Hervormde Rekenkamer (Erik AERTS)	679
Muntkamer (Erik AERTS)	692
Jointe voor het Muntwezen (Piet LENDERS)	701
Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen (Piet LENDERS)	710
Jointe voor Besturen en Subsidiezaken (Piet LENDERS)	719
Commissie voor de Openbare Lasten in Luxemburg (Claude DE MOREAU DE GERBEHAYE)	731
Commissie voor de Openbare Lasten in Limburg (Piet LENDERS) . .	736
Comité voor de Religiekas (Anne VANDENBULCKE)	747

Comité voor de Sekwestratie van Franse Kerkelijke Bezittingen (Karin VAN HONACKER)	756
Conferentie voor de Vereffening van de Openbare Schuld uit 1789-1790 (Karin VAN HONACKER)	765
Centraal Comité voor Patriottische Giften (Karin VAN HONACKER)	772
Dijkgraaf-generaal van Brabant en Vlaanderen (Beatrijs AUGUSTYN)	777
Jointe voor de Waterstaat – Corps en School voor Waterbouwkunde (Piet LENDERS)	782
Comité voor de Wederzijdse Handel tussen de Duitse Erflanden en de Nederlanden (Koen DRIES)	793
Comité voor de Zeehandel (Greta DEVOS)	799
Opperste Kamers voor Douanebetwistingen (Greta DEVOS)	803
Comité voor de Telling van Luxemburg (Claude DE MOREAU DE GERBEHAYE)	809
Jointes voor de Rundveepest (Beatrijs AUGUSTYN)	818

C. OORLOG EN DEFENSIE

(coördinator: Hugo SOLY)

Infanteriekorps (Etienne ROOMS)	829
Ruiterijkorps (Etienne ROOMS)	843
Geniekorps (Etienne ROOMS)	851
Artilleriekorps (Etienne ROOMS)	859
Thesaurier van Oorlog (Etienne ROOMS)	866
Contadorie en Pagadorie (Etienne ROOMS)	871
Krijgskas (Herman COPPENS)	882
Algemeen Burgerlijk Commissariaat (Anne VANDENBULCKE)	887
Superintendant van de Militaire Justitie (Henk VAN DYCKE)	895
Auditeur-generaal van de Militaire Justitie (Henk VAN DYCKE)	899
Luitenant-auditeur-generaal van de Militaire Justitie (Henk VAN DYCKE)	906
Hoge Militaire Jointe (Henk VAN DYCKE)	910
Gemengde Militaire Jointe (Karin VAN HONACKER)	912

D. WETENSCHAP EN ONDERWIJS

(coördinatoren: Hugo SOLY en Alfons THUIS)

Historiografisch Instituut (Jan ROEGIERS)	917
Koninklijke Bibliotheek (Willy VANDERPIJPEN)	921
Keizerlijke en Koninklijke Academie voor Wetenschappen en Letteren (Jozef SMEYERS)	931
Koninklijke Commissie voor de Studies (Piet LENDERS)	938
Normaalscholen (Eddy PUT)	948
Koninklijke colleges (Eddy PUT)	951
Seminarie-Generaal en Seminarie-Filiaal (Jan ROEGIERS)	958
Register van de instellingen (Herman COPPENS)	969

LIJST VAN AFKORTINGEN

Abt.	<i>Abteilung</i>
A.D.C.O.	Archives départementales de la Côte-d'Or
A.D.N.	Archives départementales du Nord
A.G.	Archivo General
a ^{is}	<i>annis</i>
a ^o	<i>anno</i>
A.R.	Algemeen Rijksarchief
art.	artikel
Bd.	<i>Band</i>
B.N.	Bibliothèque nationale
ca.	<i>circa</i>
cf.	<i>confer</i>
c.q.	<i>casu quo</i>
<i>C.R.H.</i>	<i>Commission royale d'histoire</i>
d.d.	<i>de dato</i>
dl(n).	de(e)l(en)
dr.	doctor
EAD.	EADEM
ed(s).	editor(s)
enz.	enzovoort
Fasz.	<i>Faszikel</i>
fol.	folio('s)
hfdst.	hoofdstuk
<i>ibid.</i>	<i>ibidem</i>
ID.	IDEM
IID.	IIDEM
in-4 ^o	<i>in quarto</i>
in-8 ^o	<i>in octavo</i>
i.s.m.	in samenwerking met
jg.	jaargang
jr.	junior
K.B.	Koninklijke Bibliotheek
<i>K.C.G.</i>	<i>Koninklijke Commissie voor Geschiedenis</i>

LIJST VAN AFKORTINGEN

K.U.	Katholieke Universiteit
leg.	<i>legajos</i>
m.m.v.	met medewerking van
nr(s).	nummer(s)
<i>o.c.</i>	<i>opere citato</i>
p.	pagina('s)
pct.	percent
R.	Rijksarchief
resp.	respectievelijk
<i>R.O.P.B.(A.)</i>	<i>Recueil des ordonnances des Pays-Bas (autrichiens)</i>
R.U.G.	Rijksuniversiteit Gent
S.	Stadsarchief
s.d.	<i>sine dato</i>
s.l.	<i>sine loco</i>
U.C.L.	Université catholique de Louvain
U.L.B.	Université libre de Bruxelles
v.	<i>verso</i>
V.U.B.	Vrije Universiteit Brussel
*	Eerste vermelding van elke in dit boek behandelde instelling

BOUWEN AAN EEN COLLECTIEF ONDERZOEKSPROJECT

"*Heeft de instellingsgeschiedenis nog een toekomst?*": zo luidde de kernvraag die het bestuur van de Vereniging van Archivarissen en Bibliothecarissen van België de deelnemers aan het colloquium over "*Bronnen voor de geschiedenis van de instellingen in België*" in 1975 voorlegde¹. De tanende belangstelling voor hun onderzoeksgebied baarde de specialisten inderdaad zorgen. Hoewel de betrokken historici, juristen en sociologen soms andere accenten legden, waren zij het erover eens dat twee essentiële voorwaarden vervuld dienden te worden om de instellingsgeschiedenis te laten herleven.

Eenzijds werd een vernieuwing inzake de problematiek noodzakelijk geacht. Er is voor de instellingsgeschiedenis ongetwijfeld een toekomst weggelegd, zo betoogde Pierre Goubert, maar dan wel op voorwaarde dat zij aansluiting bij de nieuwe sociale geschiedenis vindt². Zijn Vlaamse collega Michel Baelde betreurde eveneens de zware nadruk op formele institutionele thema's en de geringe aandacht voor het complexe maatschappelijke krachtveld waarin instellingen evolueren: "*Men heeft te veel – althans tot in een recent verleden – het institutioneel onderzoek opgevat in te strikt juridische zin, als een beschrijving dus van de uiterlijke vormen en van de vastgelegde omkadering en te weinig als een doorgronden van de innerlijke spanningen en de evoluerende conflicten*"³.

Anderzijds werd ook een minder individualistische aanpak bepleit. Geen enkele onderzoeker is in staat om een volledig overzicht te geven van de publiekrechtelijke instellingen die in de Nederlanden bestaan hebben, laat staan om inzicht te verschaffen in de bronnen die zij geproduceerd hebben, met het gevolg dat "*toeval en geluk onbetwistbaar een grote rol [spelen] in het ontdekken van hetgeen men zoekt*". Toch moet men constateren, zo vervolgdde

¹ DE SCHEPPER H. (ed.), *Bronnen voor de geschiedenis van de instellingen in België / Sources de l'histoire des institutions de la Belgique. Handelingen van het Colloquium te Brussel / Actes du Colloque de Bruxelles, 15.-18.IV.1975*, Brussel, 1977.

² GOUBERT P., *Avenir de l'histoire institutionnelle en France, Temps Modernes*, in DE SCHEPPER H. (ed.), o.c., p. 119.

³ BAELDE M., *Het historisch onderzoek betreffende de Belgische "Moderne" instellingen: lacunes en prioriteiten*, in DE SCHEPPER H. (ed.), o.c., p. 152.

John Gilissen, dat "*team-work op ons gebied veel meer verspreid is buiten België dan in ons eigen land. Er bestaan zelfs buitenlandse kollektieve verwezenlijkingen die ons land aanbelangen, maar waarmee wij niet op kollektieve, maar wel op individuele wijze meewerken*"⁴. Hij liet het niet bij deze constatering. Samen met Hugo de Schepper stelde hij de deelnemers aan het colloquium voor mee te werken aan het opstellen van een summier overzicht van alle centrale, provinciale en regionale instellingen (met hun archieven) die op het grondgebied van het huidige België van de 15de tot het begin van de 20ste eeuw bestaan hadden. Beide initiatiefnemers hadden al een lijst van ongeveer 450 instellingen aangelegd en een modelfiche geredigeerd, die aangaf welke elementen voor iedere instelling vermeld dienden te worden: een zeer beknopte geschiedenis, een overzicht van de archiefbewaarplaatsen en een korte toelichting bij de beschikbaarheid en de toegankelijkheid van de bronnen⁵.

Hoewel iedereen overtuigd was van het nut van een dergelijke onderneming en talrijke deelnemers aan het colloquium zich bereid verklaarden daadwerkelijk tot het welslagen ervan bij te dragen, kwam het project toch niet echt uit de startblokken. Ik laat het aan anderen, die beter geplaatst zijn dan ikzelf, over om naar verklaringen te zoeken, maar het lijkt me dat het vertrek van Hugo de Schepper naar Nederland en het overlijden van John Gilissen, enige maanden later, een doorslaggevende invloed hebben uitgeoefend.

Hoe het ook zij, in de loop van de daaropvolgende jaren werd het steeds duidelijker dat het opstellen van een "staat van instellingen en hun archieven" nieuwe perspectieven voor het historisch onderzoek zou kunnen openen. De grote opgang van de sociale geschiedenis en de toenemende belangstelling voor de culturele en mentale dimensies van vroegere samenlevingen kwamen niet alleen tot uitdrukking in een vernieuwing van de problematiek, maar spoorden groeiende aantallen onderzoekers er tevens toe aan nieuwe onderwerpen aan te pakken en bijgevolg nieuwe types van bronnen te explo-

⁴ GILISSEN J., *Kollektieve verwezenlijkingen op het gebied van de instellingengeschiedenis / Réalisations collectives dans le domaine de l'histoire des institutions*, in DE SCHEPPER H. (ed.), *o.c.*, p. 50.

⁵ *Ibid.*, p. 62-63.

renen⁶. Welnu, hier dient het advies van Pierre Goubert in herinnering te worden gebracht: een ernstige institutionele geschiedenis is van het aller-grootste belang "*pour soutenir n'importe quel aspect de l'histoire, aussi "révolutionnaire" qu'il se veuille ou se croie, parce que les archives, fondement principal de la recherche, qu'elles soient religieuses, civiles, étatiques, municipales, juridiques, financières, maritimes, militaires et même marchandes, ne sont que les produits d'institutions dont il faut bien connaître le fonctionnement pour comprendre le contenu*"⁷.

De publikatie van deze gids betreffende de archieven van de centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden – die door andere delen betreffende de provinciale instellingen gevolgd zal worden – toont aan dat de Belgische en Nederlandse historici het initiatief genomen in 1975 niet vergeten waren en tegelijk dat zij wel degelijk tot teamwork in staat zijn. De gids is inderdaad het resultaat van een intense samenwerking tussen onderzoekers verbonden aan verschillende universiteiten en andere wetenschappelijke instellingen, in het bijzonder het Algemeen Rijksarchief. Nadat het Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek het project had goedgekeurd dat ondergetekende samen met Michel Baelde (Universiteit Gent) en Alfons Thijs (Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen) in 1988 onder de titel "*Gids voor de bronnen betreffende de geschiedenis van de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden*" had voorgelegd en waarvoor de Vrije Universiteit Brussel als onthaalinstelling fungeerde, werd een wetenschappelijke stuurgroep samengesteld ten einde de werkzaamheden te coördineren. Naast de vertegenwoordigers van de drie bovengenoemde universiteiten bestond deze van bij de aanvang uit Hugo de Schepper (Katholieke Universiteit Nijmegen), Ernest Persoons (Algemeen Rijksarchivaris) en Erik Aerts (Rijksarchivaris bij het Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën). In het najaar van 1990 werd de stuurgroep uitgebreid met Herman Coppens (Rijksarchivaris bij het Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën) en op 1 januari 1991 met Karin Van Honacker (eerst als medewerkster ten laste van het Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek en vervolgens

⁶ SOLY H., *Geschiedenis van de Nieuwe Tijd*, in *Het Historisch en Kunsthistorisch Onderzoek aan de Vlaamse Universiteiten. Een dwarsdoorsnede*, Vlaamse Interuniversitaire Raad, Commissieverslag, maart 1993, p. 72-77.

⁷ GOUBERT P., *Avenir de l'histoire institutionnelle*, p. 119-120.

als Aangesteld Navorsers van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek). In de loop van de volgende jaren kreeg de stuurgroep ondersteuning van Beatrijs Augustyn (vanaf 1 september 1991) en Claude de Moreau de Gerbehaye (vanaf 1 juni 1992), beiden medewerkers van het Algemeen Rijksarchief, wier wetenschappelijke opdracht onder meer de redactie van meerdere notities inhield.

Het collectieve karakter van de onderneming blijkt evenwel vooral uit het feit dat, behalve een aantal leden van de stuurgroep zelf, niet minder dan 30 andere historici als auteurs aan het eerste deel hebben geparticipeerd. Ziehier hun namen in alfabetische volgorde: Gustaaf Asaert, Marc Boone, Reginald de Schryver, Greta Devos, Luc Dhondt, Koen Dries, Luc Duerloo, Ilse Eggers, Michèle Galand, Luc Janssens, Paul Janssens, Piet Lenders, Guido Marnef, Eddy Put, Jan Roegiers, Etienne Rooms, Jozef Smeyers, Paul Soetaert, Chris Streefkerk, Anne Vandenbulcke, Wil van de Pas, Willy Vanderpijpen, Henk Van Dycke, Fernand Vanhemelryck, Paul van Peteghem, André Vanrie, Gerard Venner, René Vermeir, Robert Wellens en Alain Wijffels.

De stuurgroep heeft zich bij de aanvang der werkzaamheden bezonnen over de vraag welke benadering de voorkeur verdiende: ofwel de instellingen zelf als uitgangspunt nemen ofwel thematische velden onderscheiden en de archieven binnen die velden situeren, ongeacht het feit dat ze eventueel door verschillende instellingen geproduceerd werden. Beide opties hebben voor- en nadelen. De eerste bemoeilijkt de zoektocht van historici die onderwerpen behandelen waarop archieven van meerdere instellingen licht kunnen werpen. Een indeling in thematische velden stelt dan weer complexe interpretatieproblemen, die zelden op een eenduidige manier vallen op te lossen, wat betekent dat subjectieve standpunten bij de selectie en afbakening der velden een grote rol spelen. Het is niet alleen deze laatste overweging die de balans naar de institutionele benadering heeft doen overhellen: de tweede optie zou bovendien een buitensporig aantal kruisverwijzingen gevergd hebben, omdat talrijke instellingen in de loop van hun bestaan bevoegdheden toebedeeld kregen en/of activiteiten ontplooiden die ten dele met die van andere instellingen samenvielen.

Het chronologische en geografische kader van dit werkinstrument is beperkter dan wat John Gilissen en Hugo de Schepper in 1975 voor ogen stond: hier worden alleen centrale overheidsinstellingen behandeld die bestaan

hebben op het territorium van de Nederlanden, dat gedurende het grootste deel van de periode 1482-1795, dus sedert de regering van Maximiliaan van Oostenrijk tot de officiële aanhechting van de Oostenrijkse Nederlanden bij Frankrijk, door de Habsburgers geregeerd werd⁸. De stuurgroep heeft doelbewust geopteerd voor een afbakening die met een specifieke, historische staatsstructuur – een mengvorm van een eenheidsstaat en een federale staat – overeenkomt. Daarom worden het prinsbisdom Luik, het hertogdom Bouillon en het kerkelijk vorstendom Stavelot-Malmedy buiten beschouwing gelaten, ook al situeerden zij zich op het grondgebied van het huidige België. Zowel voor de instellingen van de hedendaagse periode⁹ als voor die van het prinsbisdom Luik in de nieuwe tijd¹⁰ beschikt men overigens sedert enkele jaren over uitstekende gidsen, zij het van een verschillend karakter, wat uiteraard samenhangt met het feit dat hun auteurs andere doelstellingen hadden.

Anderzijds bevat iedere notitie veel meer elementen dan in 1975 voorzien was. In een eerste paragraaf wordt de geschiedenis van de betrokken instelling geschetst: ontstaan, c.q. oprichting, ontwikkeling, eventuele afsplitsingen en afschaffing, waarbij aandacht wordt geschonken aan de rechtsvoorgangers en, zo nodig, aan de rechtsopvolgers. De tweede paragraaf handelt over de organisatie, meer bepaald over de plaats van de instelling in de hiërarchische structuur, over haar zetel (vestigingsplaats) en vooral over het

⁸ Het gaat dus niet noodzakelijkerwijze om Habsburgse instellingen in de strikte zin van het woord, maar wel om instellingen die bestonden op het grondgebied van de Nederlanden dat in het bezit was van de Spaanse of Oostenrijkse tak van het Habsburgse huis, wat impliceert dat ook Spaans-Anjouwse en Anglo-Bataafse instellingen worden opgenomen, evenals de republikeinse instellingen van de Verenigde Nederlandse Staten. De "dissidente" instellingen daarentegen, die tijdens de burgeroorlog tegen Maximiliaan van Oostenrijk en tijdens de Opstand tegen Spanje op initiatief van rebellerende partijen tot stand kwamen, worden niet afzonderlijk behandeld. Sommige van die instellingen werden weliswaar uit naam van de Habsburgse vorst gecreëerd, maar in werkelijkheid werden zij door de opstandige partij bestuurd. Daarom worden zij alleen vermeld in de notities betreffende de gelijknamige, "loyale" tegenhangers.

⁹ VANDEN EECKHOUT P. en WITTE E., *Bronnen voor de studie van de hedendaagse Belgische samenleving*, Antwerpen-Amsterdam, 1986. Deze gids werd tot stand gebracht in het kader van het "Studiecentrum voor de informatiebronnen betreffende de maatschappijwetenschappen", dat door de Onderzoeksraad van de Vrije Universiteit Brussel gefinancierd wordt en door Catharina Lis geleid.

¹⁰ HANSOTTE G., *Les institutions politiques et judiciaires de la principauté de Liège aux Temps Modernes (Crédit communal. Collection Histoire, série in-8°, 73)*, Brussel, 1987.

personeel. In de derde paragraaf wordt zo nauwkeurig mogelijk aangegeven welke bevoegdheden de instelling had tijdens alle fasen van haar bestaan en welke activiteiten zij ontplooidde. De vierde paragraaf bevat een selectieve, maar gestructureerde en beredeneerde bibliografie¹¹. De vijfde paragraaf verschaft informatie over de archieven die de instelling geproduceerd heeft en eventueel ook over de archieven die licht werpen op haar werking; alle vindplaatsen worden opgesomd, met de juiste benamingen van de bestanden en verzamelingen. In de zesde paragraaf treft men een selectieve, maar eveneens gestructureerde en beredeneerde lijst van bronnenpublicaties aan, voor zover deze bestaan¹²; onder bronnenpublicaties worden studies verstaan die licht werpen op de specifieke kenmerken en/of gebruiksmogelijkheden van de bronnen geproduceerd door de instelling. De zevende en laatste paragraaf vermeldt de voornaamste archieftoegangen, met andere woorden de hulpmiddelen waarmee een bestand wordt ontsloten: overzichten, bestandenlijsten, gidsen, overdrachtslijsten, plaatsingslijsten, diverse soorten van inventarissen, regestenlijsten, enzovoort, of ze nu gepubliceerd zijn of niet, maar in dat laatste geval alleen voor zover ze in de leeszaal of in een departement/afdeling van een archiefbewaarplaats beschikbaar zijn.

Het was uiteraard de bedoeling een volledig overzicht te geven. Dat bleek evenwel niet haalbaar te zijn. Tijdens hun onderzoek kwamen de leden van de stuurgroep en andere medewerkers talrijke overheidsinstellingen op het spoor waarvan geen enkele specialist ooit het bestaan had opgemerkt. In de meeste gevallen werd een auteur bereid gevonden om na te gaan of er archieven bewaard gebleven waren en, zo ja, om dat materiaal te bestuderen. Het is evident dat het opstellen van zulke notities zeer veel tijd vergde. Aangezien de absolute deadline voor alle auteurs op 15 januari 1994 was vastgesteld, heeft de stuurgroep zich verplicht gezien drie instellingen buiten

¹¹ Voor de verdere literatuurverwijzingen raadplege men VAN HEESVELDE P., *Overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden (1477-1793). Een Bibliografie (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Miscellanea Archivistica. Manuale, 12)*, Brussel, 1993, met de *Index op de auteursnamen* samengesteld door AERTS E. en COPPENS H. (*Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Miscellanea Archivistica. Manuale, 12bis*), Brussel, 1993. Dit werkinstrument is eveneens tot stand gebracht in het kader van het F.K.F.O.-project "Gids voor de bronnen betreffende de geschiedenis van de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden".

¹² Zelfde opmerking als in noot 11.

beschouwing te laten waarover onvoldoende gegevens bijeengebracht konden worden: de Militaire Academie, de Hydrografische School en de Stichting van Mesen (een tehuis voor kinderen van invalide militairen). Er ontbreken bovendien notities betreffende instellingen die pas tijdens de tweede helft van 1993 "ontdekt" werden. Gelukkig gaat het om *jointes* die als *ad hoc*-commissies maar gedurende een zeer korte tijd bestaan hebben en die hoogstwaarschijnlijk geen grote betekenis hadden. Het is overigens niet duidelijk of de betrokken *jointes* allemaal instellingen in de eigenlijke zin van het woord waren: fragmentarische gegevens suggereren dat het veelal om bijeenkomsten van specialisten voor de afwikkeling van specifieke problemen ging. Verder onderzoek zou evenwel wenselijk zijn¹³.

De lezer krijgt in ieder geval een beeld van 102 centrale overheidsinstellingen in de Nederlanden ten tijde van de Habsburgers en dat is een veelvoud van het aantal dat Robert Fruin en Arnold H. Schillings een halve eeuw geleden in hun overzichtswerken presenteerden¹⁴. De lezer zal bovendien constateren dat geen enkele van de hier opgenomen notities een reproductie van hun uiteenzettingen vormt, wel integendeel! Zowel wat de feitelijke gegevens betreft als op het interpretatieve vlak gaat het om originele bijdragen, die vaak nieuwe perspectieven openen. Er is evenmin sprake van overlapping met het overzicht van Maurits Van Haegendoren uit 1955¹⁵, dat alleen op het Algemeen Rijksarchief betrekking heeft, van een archiva-

¹³ Alleen al voor de periode 1737-1757 kunnen volgende *jointes* worden genoteerd: Jointe voor het onderzoek naar de klachten in verband met de werking van de Raad van Brabant (december 1737), Jointe voor de domaniale bossen en wouden in Luxemburg (januari 1750 en mei 1755), Jointe voor vacatiepenningen van de fiscalen (december 1750), Jointe voor de behandeling van dossiers betreffende in vergetelheid geraakte lenen bij de Staten van Brabant (maart 1752), Jointe voor de opzoekingen naar in vergetelheid geraakte verpandingen en rechten (januari 1753), Jointe voor het hospitaal-generaal te Roermond (februari 1756) en Jointe voor de octrooien voor de steenwegaanleg (maart 1757). Zie volledige lijsten in Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 1863 en 1864, die nog vele andere verwijzingen bevatten en waarin vaak opmerkingen geformuleerd worden in de trant van "*on ne trouve rien de relatif à cette affaire*".

¹⁴ FRUIN R., *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*, COLENBRANDER H.T. (ed.), Den Haag, 1922, en SCHÖFFER I. (ed.), Den Haag, 1980; SCHILLINGS A.H., *Overzicht van de geschiedenis onzer instellingen*, Brussel, 1945.

¹⁵ VAN HAEGENDOREN M., *Het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Overzicht van de fondsen en inventarissen / Les Archives générales du Royaume à Bruxelles. Aperçu des fonds et des inventaires*, Brussel-Bruxelles, 1955 (anastatische herdrukken in 1979 en 1981).

lisch standpunt uitgaat en zich derhalve beperkt tot een opsomming van archieven zoals ze – vaak toevallig – geïnventariseerd werden.

Hoe de notities te ordenen? Deze vraag heeft de stuurgroep lange tijd beziggehouden, want iedere structuur weerspiegelt een bepaalde visie op het bestudeerde materiaal. De gemakkelijkste oplossing – en veruit de beste, zullen sommigen wellicht oordelen – zou geweest zijn de gids de vorm van een repertorium te geven, dus de instellingen in alfabetische volgorde te plaatsen. Toch hebben de leden van de stuurgroep uiteindelijk en met overtuiging voor een "rechtshistorische indeling" geopteerd. Op de eerste plaats, omdat zij hopen aldus de aandacht te kunnen vestigen op het bestaan van instellingen die weinig bekend zijn of die zelfs in het vergeetboek geraakt waren. Op de tweede plaats, omdat deze benadering toelaat de instellingen zodanig te groeperen dat de lezer zich onmiddellijk een idee kan vormen van de "sector", in de brede zin van het woord, waartoe deze behoorden en in zekere mate ook van de hiërarchische plaats die ze in de organisatie van de monarchale staat bekleedden. Vanzelfsprekend blijven de leden van de stuurgroep zich bewust van het feit dat hun indeling voor discussie vatbaar is. Maar zoals Michel Baelde het verwoordde tijdens de laatste vergadering waarop dit punt aan de orde was: "*Zelfs een structuur met mankementen is beter dan helemaal geen structuur*"¹⁶.

De institutionele benadering van de stuurgroep impliceert dat onderwerpen als het territorium, de diplomatie, het buitenlands beleid, de publieke financiën, het domein, het belastingwezen, het leger, enzovoort, niet als categorieën verschijnen. Immers, niet thematische velden vormen het uitgangspunt, maar instellingen. Dat verklaart ook de oriëntatie van bepaalde notities: geen uiteenzetting over de Verenigde Nederlandse Staten als zodanig, maar wel over de Staten-Generaal en het Soeverein Congres van de Verenigde Nederlandse Staten. Wel is ernaar gestreefd de notities betreffende instellingen die tot een bepaalde "sector" behoren zoveel mogelijk op elkaar af te stemmen. Michel Baelde en Hugo de Schepper hebben zorg gedragen voor de coördinatie van het eerste deel ("De soeverein en zijn vertegenwoordigers") en die van de eerste afdeling ("Politiek en justitie") van het tweede

¹⁶ Verslag bijeenkomst "Project Instellingen Habsburgse Nederlanden", Brussel, Algemeen Rijksarchief, 22 april 1991.

deel, waarin de centrale overheidsinstellingen in de eigenlijke zin van het woord aan de orde komen. Erik Aerts, Herman Coppens en Alfons Thijs hebben hetzelfde gedaan voor de tweede afdeling ("Economie en financiën"), Hugo Soly voor de derde afdeling ("Oorlog en defensie"), en Hugo Soly en Alfons Thijs voor de vierde en laatste afdeling ("Wetenschap en onderwijs"). De coördinatoren hebben bij alle notities die tot hun respectievelijke "sectoren" behoorden commentaar geleverd. Aangezien hun adviezen en suggesties geen dwingend karakter hadden, blijft iedere auteur uiteraard volledig verantwoordelijk voor de inhoud van zijn/haar notitie.

* *

*

Deze collectieve onderneming zou ondenkbaar geweest zijn zonder de steun van het Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek, dat niet alleen gedurende vier jaar (1989-1992) financiële middelen ter beschikking heeft gesteld, maar de realisatie van project nr. 2.0094.89 ook ten zeerste heeft bevorderd door gedurende twee jaar (1991-1992) een wetenschappelijke medewerkster aan te stellen. De Secretaris-generaal, José Traest, heeft enig geduld moeten oefenen, maar de publikatie van het eerste deel der onderzoeksresultaten bewijst in ieder geval dat uitstel niet tot afstel heeft geleid. Als woordvoerder van het project betuig ik hem en de leden van de 17de wetenschappelijke commissie van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek mijn erkentelijkheid voor het vertrouwen dat in de promotors is gesteld. Even onontbeerlijk was de steun van de Algemeen Rijksarchivaris, Ernest Persoons, die niets heeft nagelaten om het project tot een goed einde te helpen brengen. Niet alleen heeft hij twee statutaire en meerdere contractuele medewerkers deeltijds of voltijds ingeschakeld om wetenschappelijke en/of organisatorische hulp te bieden, maar bovendien heeft hij lokalen en uitrusting in het Algemeen Rijksarchief ter beschikking gesteld en is hij bereid geweest een deel van de drukkosten te dragen. Namens alle leden van de stuurgroep betuig ik hem voor alles onze erkentelijkheid.

Samen met Michel Baelde, Hugo de Schepper en Alfons Thijs wens ik hulde te brengen aan drie andere leden van de stuurgroep die op een beslissende wijze tot de realisatie van het project hebben bijgedragen. Erik Aerts en Herman Coppens zijn niet alleen de auteurs van talrijke notities. Zij

hebben ons ook royaal laten profiteren van hun inzicht in conceptuele problemen, hun diepgaande kennis van de instellingen bevoegd voor economische en/of financiële zaken, en hun ervaring op organisatorisch gebied. Eerstgenoemde heeft het standaardmodel voor de notities opgesteld en de werkzaamheden binnen het Rijksarchief gecoördineerd, terwijl laatstgenoemde ervoor gezorgd heeft dat de samenstelling van de index vlot kon verlopen en zich met de lay-out van de gids heeft belast. Karin Van Honacker heeft een niet minder belangrijke rol gespeeld: zij heeft de administratieve coördinatie op zich genomen, wat op zichzelf al een hele rompslomp met zich meebracht; zij heeft zowel de leden van de stuurgroep als de andere medewerkers aanhoudend op problemen geattendeerd die aan hun aandacht dreigden te ontsnappen en zij heeft niet minder dan 15 notities opgesteld, waarvan de meeste dan nog betrekking hebben op instellingen die tot dusver ternauwernood of zelfs helemaal niet bestudeerd waren.

Drie "institutionele" medewerkers verdienen bijzondere dank. Op de eerste plaats Beatrijs Augustyn, die zich naast andere werkzaamheden vooral met de eindredactie der notities heeft beziggehouden: uniformeren¹⁷, de voornamen van de historische personages opsporen, de bibliografische referenties vervolledigen en de enkele Franse notities in het Nederlands vertalen. Op de tweede plaats Claude de Moreau de Gerbehaye, die bijna alle notities van het Nederlands in het Frans heeft vertaald en in die taal geüniformeerd, en enkele voorstellen heeft gedaan om de structuur van de gids te verbeteren. Op de derde plaats Cyriel Vleeschouwers, die zo vriendelijk is geweest om het hele manuscript aan een laatste revisie te onderwerpen, een even tijdrovende als noodzakelijke taak.

Ook René Vermeir, die de Spaanse spelling heeft gecontroleerd, Koen Dries aan wie we waardevolle suggesties danken in verband met de opmaak van het boek, en Martine Tuyls, die een deel van het typewerk op zich nam, hebben recht op onze erkentelijkheid.

¹⁷ Wat de archiefterminologie en de uniformiteit in de notities betreft, werden de richtlijnen van het Rijksarchief toegepast zoals deze in de volgende publikaties vervat zijn: COPPENS H., *Archiefterminologie. Archieftermen voor gebruik in het Rijksarchief (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Miscellanea Archivistica. Manuale, 5)*, Brussel, 1990, en VLEESCHOUWERS C., *Globale richtlijnen voor de uniformiteit in de publikaties van het Rijksarchief (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Miscellanea Archivistica. Manuale, 3)*, Brussel, 1990.

Last but not least: de talrijke collega's die gehoor hebben gegeven aan het verzoek van de stuurgroep om een notitie te schrijven. Zij zijn het in feite die deze publikatie mogelijk gemaakt hebben. Voor hun deskundige, enthousiaste en belangeloze inzet: zeer hartelijk dank, vooral aan diegenen die het ijverigst zijn geweest, ofwel door hun teksten in een vroeg stadium in te dienen, met het gevolg dat zij het langst op publikatie hebben moeten wachten, ofwel door een groot aantal notities voor hun rekening te nemen; onder deze laatsten gaat de erepalm naar de eminente specialist van de instellingen der Oostenrijkse Nederlanden, emeritus Piet Lenders, die 11 bijdragen heeft geleverd en die de leden van de stuurgroep bovendien vele waardevolle adviezen heeft verstrekt.

Hugo SOLY

INLEIDING TOT HET INSTELLINGEN-REPERTORIUM VOOR DE HABSBURGSE NEDERLANDEN

Inhoudelijke en chronologische afbakening

Ondanks de opstekende golf van particularisme na de dood van de Bourgondische hertog Karel de Stoute (1477) spraken de statenvergaderingen van de respectieve vorstendommen zich uit voor de voortzetting van het samengaan van alle Nederlandse territoria die na 1384 geleidelijk aan als provincies in het Bourgondische Rijk waren geïntegreerd. De Staten-Generaal riepen op tot een algemene bewapening om Karels erfdochter Maria van Bourgondië tegen het Franse gevaar te ondersteunen. Tot voldoening van de Staten en met toestemming van de Staten-Generaal koos de nauwelijks twintigjarige hertogin uit het dozijn huwelijkskandidaten Maximiliaan van Oostenrijk, de voorziene opvolger op de keizerstroon. Door hun huwelijk op 19 augustus 1477 kwam de verbinding van de Bourgondische dynastie met de Habsburgse tot stand. Van dan af regeerden Maria en Maximiliaan gezamenlijk over de Bourgondische landen, maar feitelijk viel de regeringslast vooral op de schouders van de keizerszoon. Toen Maria van Bourgondië, enige dagen na een val van haar paard tijdens een valkejachting, op 27 maart 1482 overleed, volgde hun nog minderjarige oudste zoon Filips de Schone op als hertog van Bourgondië en als landsheer van de Nederlandse en andere Bourgondische gewesten; eerst regeerde hij onder het regentschap van zijn vader Maximiliaan en vervolgens vanaf 1494 in eigen naam. Als begindatum van de Habsburgse periode kan derhalve zowel de feitelijke datum 1477 als de formele datum 1482 dienen.

Nog andere data zouden als begin van dit Instellingen-repertorium kunnen staan. Het huwelijk van Filips de Schone met Johanna, dochter van de Katholieke Koningen Ferdinand van Aragón en Isabella van Castilië (1495), zou hem in 1504 op de troon van Castilië brengen. Filips de Schone overleed echter onverwachts nog geen 29 jaar oud op 25 september 1506, zodat de oudste nog minderjarige zoon uit zijn huwelijk met Johanna van Castilië, aartshertog Karel van Oostenrijk, niet alleen de kroon van Castilië erfde, maar ook hertog en graaf van Bourgondië en derhalve landsheer van de *Nyderlande (Pais d'embas)* werd. Keizer Maximiliaan werd door de

Staten-Generaal aangewezen als voogd over het Bourgondische erfgoed. In feite regeerde Margaretha van Savoie, aartshertogin van Oostenrijk, als landvoogdes. Na de dood van zijn grootvader langs moederszijde, koning Ferdinand, kwam Karel in 1516 ook in het bezit van de kroon van Aragón. Hij werd tot koning van de beide Spanje's en van hun respectieve dependances in Italië en in de Nieuwe Wereld uitgeroepen. Zo kwam in zijn persoon ook de unie tussen de Bourgondisch-Habsburgse en de Castiliaans-Aragonese landen tot stand. Ten gevolge van het overlijden van zijn grootvader langs vaderszijde, keizer Maximiliaan, verwierf Karel nog de Habsburgse erflanden en kon hij in 1519 tot Rooms koning worden verkozen en in 1520 en in 1530 tot keizer worden gekroond.

Het maakt echter niet zoveel uit op welke datum de keuze moet vallen als aanvang van het voorliggende project. De data van de dynastieke opvolgingswisselingen vanaf de dood van Karel de Stoute tot het aantreden van Karel V brachten immers feitelijk geen plotselinge en fundamentele wijzigingen mee in de institutionele situatie, die zich langs wegen van geleidelijkheid ontwikkelde en die in wezen wortelde in de Bourgondische en zelfs in de pre-Bourgondische periode. Meestal werden geen instellingen afgeschaft. Oude instellingen doken op onder één of meer nieuwe gedaanten. De middeleeuwse feodale *curiae* b.v. bleven in sommige gewesten na hun incorporatie in de nieuwe monarchie der Nederlanden als leenhoven bestaan, zoals voorheen bemand door traditionele militaire adel onder de leiding van een luitenant van de lenen die de vorst vertegenwoordigde. In andere territoria bewerkte het corps van beroepsjuristen en andere raadsheren van het nieuwe burgerlijk-ambtelijke type in de loop van de 15de eeuw de omvorming van de *curiae* der voormalige vorstendommen tot provincieraden van de nieuwe staat. Professionalisering en bureaucratisering waren verantwoordelijk voor de integratie van die colleges als intermediaire *consilia* in de steeds meer gecentraliseerde hiërarchie van supra-provinciale en provinciale ambtsstructuren ten dienste van de moderne soeverein. De raadsheren van het feodaal-militaire type verdwenen daarentegen gaandeweg vóór 1500 uit de getransformeerde *consilia*, maar men bleef ze na de machtsovername door het Bourgondische huis nog wel terugvinden in de Staten, die geacht werden de onderdanen van hun respectieve provincies te vertegenwoordigen en waar, in het algemeen tenminste, hoge geestelijkheid, hoge adel en vertegenwoor-

digers van de steden elkaar ontmoeten. Ook de Staten vonden hun oorsprong in de *curiae* die de territoriale vorsten omringden.

Instellingen die in de Bourgondische tijd ontstonden, zijn eveneens ergens de voorloper van instellingen die zich in de Habsburgse tijd verder ontwikkelden. Op een enkele uitzondering na, waren de meeste "oprichtingen" van nieuwe overheidsinstellingen slechts formele bevestigingen van structuren die empirisch tot stand kwamen boven en naast de oude feodale en heerlijke. De eventuele ordonnanties, instructies en andere ingrepen van hogerhand waren goeddeels slechts momentopnamen in het ontwikkelingsproces van permanent geworden structuren; deze hielden niet op verder te evolueren en zich aan wisselende tijdsomstandigheden aan te passen en zich eventueel in uitgesplitste raden te specialiseren.

Supra-territoriale raden en ambten waren aanvankelijk eerder uit praktische overwegingen tot stand gekomen dan dat zij ter wille van een bewust eenheids- en centralisatiebeleid werden opgericht. Alleen de kanselier verenigde als hoofd van de centrale Kanselarij van Bourgondië en Vlaanderen vanaf 1385 soortgelijke functies die voorheen in de respectieve ingelijfde territoria hadden bestaan. Gaandeweg begonnen de hertogen van Bourgondië zich echter, boven het niveau van de provincies, te omringen met een los-vaste ambulante Hofraad van, naargelang van de omstandigheden, wisselende raadsheren-kamerlingen – voornamelijk invloedrijke oude adel – onder leiding van de kanselier. Op hun beurt ontboden zij deskundigen van buiten de Hofraad. Met het oog op de rechtsbedeling werden beroepsjuristen gevraagd om als rekestmeesters de verzoeken tot rechtspraak in ontvangst te nemen en te behandelen, zodat de Hofraad omwille van zijn omvang ook Grote Raad werd genoemd. Na 1440 ging de groep juristen in de schoot van de Raad een aparte en min of meer vaste kern uitmaken: de *Raad van der Justicie*. Daarnaast vormde de thesaurier-generaal, vanaf 1447 samen met commissarissen van financiën binnen de Hofraad, een soort adviserend, uitvoerend en controlerend kantoor met betrekking tot domeinen en financiën van de kroon. Uit die verschillende elementen binnen de Bourgondische Hofraad zijn verschillende centrale colleges ontstaan. In 1473 riep Karel de Stoute de *Raad van der Justicie* uit tot Parlement van Mechelen en hoogste gerechtshof van het hele Bourgondische rijk, de voorloper van de latere Grote Raad voor de Nederlanden, die zich eind 1501 in feite voorgoed zou losmaken van de Hofraad. In 1487 nam een andere afsplitsing onder de naam

Bureau of Raad van Domeinen en Financiën het financiële beleid van de Hofraad of Grote Raad over. Deze laatste zou tenslotte steeds meer desintegreren om in 1531 juridisch plaats te maken voor drie zelfstandige Raden, de Raad van State, de Geheime Raad en de Raad van Financiën, die als de zogenaamde Collaterale Raden de geschiedenis zouden ingaan.

In wezen behandelt dit repertorium de instellingen van de nieuwe of moderne monarchie die in de Nederlanden onder de Habsburgers tot volle ontplooiing kwamen. De publiekrechtelijke voorwaarden, opdat een bestuursstructuur met betrekking tot het Nederlandse territorium tijdens de Habsburgse periode als een instelling wordt aangezien, zijn én tijdsduur, herhalingsfactor of gewoontematige totstandkoming aan de ene kant én onbetwistheid of rechtstreekse ingreep door de machthebber of bevoegde overheid middels een verordening of instructie aan de andere kant. De *Consejo de Estado*, de *Junta de Noche* en allerlei andere junta's van de Spaanse monarchie, die vanuit het Iberische schiereiland in belangrijke mate in het geheim of bij gelegenheid de beleids- en besluitvorming in de Nederlanden bepaalden, maar die geen enkele formele jurisdictie over het land hebben uitgeoefend, horen bijgevolg thuis in een overzicht van Spaanse instellingen en zijn derhalve niet opgenomen. De Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië (*Consejo Supremo de Flandes y Borgoña*), die politiek weliswaar minder belangrijk was, is daarentegen wel opgenomen, omdat hij publieke bevoegdheid had, eerst krachtens onbetwistbaarheid van het gezag van de soeverein en later, vanaf 1588, krachtens een formele instructie. In geval van twijfel is de betrokken instelling wél behandeld (b.v. de Spaanse Raad en Secretarie in de Oostenrijkse tijd).

Tot de Habsburgse periode rekenen wij ook de periode dat de Spaanse Nederlanden van 1700 tot 1715 deels onder Spaans-Frans en deels onder geallieerd en Oostenrijks protectoraat vielen. Zodoende zijn de specifieke bestuursinstellingen van die periode behandeld, zelfs al waren zij niet altijd de voortzettingen van voorgangers of al werden zij naderhand gewoon afgeschaft. Hetzelfde geldt voor de periode van de Brabantse Omwenteling. Het verzet tegen het verlichte, maar despotische beleid van Jozef II leidde in het najaar van 1789 tot de Brabantse Omwenteling, waarbij alle provincies zich – op Luxemburg na – onafhankelijk en soeverein verklaarden en zich verenigden in de Republiek van de Verenigde Nederlandse Staten, daarbij de 16de-eeuwse Unie van Utrecht als model nemend; de volkenrechtelijke soe-

vereiniteit werd toevertrouwd aan een gemeenschappelijk Congres, samengesteld uit vertegenwoordigers van de provinciale Staten. De Oostenrijkse troepen werden verjaagd en aan de soevereiniteit van de Oostenrijkse Habsburgers kwam toen een eerste maal een einde. Eind 1790 keerde het Oostenrijkse leger evenwel terug en in weerwil van de roep tot constitutionele veranderingen werd de eenhoofdige soevereiniteit van de Habsburgers hersteld, totdat de Fransen in 1792 de Oostenrijkse Nederlanden binnenvielen en ze bij decreet van de Franse Republiek d.d. 15 december in datzelfde jaar onder haar protectoraat stelden. Het Oostenrijkse huis keerde tijdens een tweede Restauratie terug na de Franse nederlaag van Neerwinden (13 maart 1793), maar na de Slag van Fleurus (26 juni 1794) ontruimde het keizerlijke leger de Nederlanden voor altijd.

De einddatum voor dit project valt op de dag dat de Habsburgers opgielden over de betrokken territoria te regeren. De meeste centrale regeringsorganen werden officieel opgeheven door een keizerlijke beschikking, die op 23 juli 1794 aan de hofkanselier voor de Nederlanden werd meegegeeld en die vervolgens op 19 augustus 1794 ter kennis van de betrokken instellingen werd gebracht. Vanaf 20 augustus werd de continuïteit in het bestuur nog enkel door de secretaris van State en Oorlog en drie tijdelijke comités gewaarborgd. Toen ook deze laatste bestuursorganen met ingang van 1 januari 1795 definitief werden ontbonden, hield de regering van de Oostenrijkse Nederlanden op te bestaan. Op 1 oktober 1795 werden de door het Franse leger bezette provinciën, met inbegrip van het prinsbisdom Luik, Maastricht, het Overkwartier van Gelre en de delen van Vlaanderen en Overmaas die tot de Republiek van de Verenigde Provinciën behoorden, officieel bij de Franse Republiek ingelijfd. Hun bewoners werden Fransen en de oude Nederlandse instellingen en provinciale indeling werden vervangen door de Franse. De bestaande rechtsgewoonten en regelgeving werden afgeschaft en bij besluit van 6 november 1796 werden Frans recht en wetgeving ingevoerd. Het volkenrechtelijke einde van het Habsburgse bestuur volgde op 17 oktober 1797, toen het Oostenrijkse vorstenhuis bij de Vrede van Campo Formio afzag van zijn rechten in de Nederlanden. Voor het einde van het Habsburgse bestuur in de andere landsdelen verwijzen wij naar de volgende paragraaf.

Territoir

Hoewel het te ver zou voeren, een beschrijving te geven van alle territoria die onder de soevereiniteit van de Habsburgers in de Nederlanden hebben gelegen, lijkt een algemene schets van de territoriale ontwikkeling hier wel op zijn plaats. Begin en einde van het Habsburgse bestuur vallen overigens niet voor alle provinciën op dezelfde datum. Er zijn trouwens ook gebieden die korte of langere tijd door buitenlandse mogendheden werden bezet en die zodoende tijdelijk buiten de territoriale jurisdictie van de soeverein vielen.

De totstandkoming van de zogenaamde XVII Provinciën is uitgesmeerd over anderhalve eeuw tussen 1384 en 1543. In 1384 waren Vlaanderen met inbegrip van Waals-Vlaanderen, het aanpalende graafschap Artesië, de heerlijkheid Mechelen en de graafschappen Bourgondië en Nevers in een personele unie onder de Bourgondische hertog Filips de Stoute verenigd met het hertogdom Bourgondië. Reeds door het huwelijk van zijn dochter Margaretha met de latere graaf van Holland-Zeeland en Henegouwen kwamen ook die territoria in een vroeg stadium binnen de Bourgondische invloedssfeer. In 1433 deed Jacoba van Beieren uiteindelijk afstand van Holland-Zeeland en Henegouwen ten gunste van Filips de Goede. Zo was het enige jaren eerder eveneens Brabant vergaan, nadat de tweede zoon van Filips de Stoute Antoon van Bourgondië in 1405 hertog van Brabant en Limburg-Overmaas was geworden; toen die jongere tak van het Bourgondische huis in 1430 uitstierf, vielen de beide vorstendommen Filips de Goede ten deel. Voordien had hij reeds de erfrechten van Namen gekocht, zodat hij in 1429 het graafschap aan het Bourgondische patrimonium had kunnen toevoegen. In 1441 kocht hij tenslotte de opvolgingsrechten van de kinderloze Elisabeth van Görlitz op Luxemburg af, waardoor hij in 1451 dat hertogdom onder zijn soevereiniteit kon brengen. In 1471 werd zijn zoon Karel de Stoute voogd van Gelre-Zutphen en vervolgens liet hij zich in 1473 als hertog van Gelre en graaf van Zutphen inhuldigen. Aan hun Bourgondische bezetting kwam met de dood van Karel een einde. Maximiliaan zou vanaf 1480 de Gelderse tegenstand weten te breken, totdat in 1492 het Gelderse hertogelijke huis werd hersteld.

Toen de hertog van Bourgondië Karel de Stoute in de strijd tegen een Franse coalitie bij Nancy in 1477, op het hoogtepunt van zijn macht, sneuvelde, verloor hij ook Lotharingen, dat de territoriale verbinding moest zijn

tussen enerzijds zijn gebieden in de Lage Landen, de "*Landen van herwaerts overe*" ("*Païs de par decha*") en anderzijds zijn hertogdom Bourgondië, het keizerlijke Vrijgraafschap Bourgondië (Franche-Comté), het graafschap Nevers en de afhankelijkheden Charolais en Mâconnais, die de "*Landen van derwaerts overe*" ("*Païs de par dela*") heetten. De inname van het Bourgondische stamland, het hertogdom, door Franse troepen enige dagen na Nancy maakten de "*Landen van herwaerts overe*" definitief tot zwaartepunt van het Bourgondische rijk, niettegenstaande de Bourgondiërs Franche-Comté en de Charolais behielden.

Toen Karel van Oostenrijk in 1506 het Bourgondische patrimonium van zijn vader Filips de Schone erfde, bestonden de Nederlanden uit de hertogdommen Brabant, Limburg met de Landen van Overmaas en Luxemburg, en de graafschappen Vlaanderen, Artesië, Holland, Zeeland, Henegouwen en Namen en de heerlijkheid Mechelen; de stad Valenciën en onmiddellijke omgeving waren bestuurlijk en gerechtelijk van Henegouwen te onderscheiden en zij hadden een aparte Statenvergadering. Terwijl het Franse leen Kroon-Vlaanderen en het keizerlijke leen Rijks-Vlaanderen de provincie Vlaanderen Flamingant vormden, maakte de *gouvernance* Rijsel-Dowaai-Oorschie de aparte provincie Waals-Vlaanderen of Vlaanderen Gallicant uit. Ook het zogenaamde Debattenland (in het Frans: *Terre de Débat*) – dit is de kasselrij Lessen-Vloesberg, sedert de 13de eeuw een twistappel tussen de graven van Vlaanderen en Henegouwen – vormde een aparte entiteit; het ressorteerde noch onder de justitieraden van Henegouwen, noch onder die van Vlaanderen.

Ondanks de oude leenrechtelijke banden van de Lage Landen met Frankrijk en met het Keizerrijk waren de Franse en keizerlijke jurisdicties reeds in de Bourgondische tijd mislukt. Dat werd uiteindelijk gesanctioneerd door respectievelijk de Vrede van Kamerijk (1529) en de Transactie van Augsburg (1548). De Nederlanden bleven qua rechtspraak en wetgeving eveneens onafhankelijk in de perioden van de personele unie met de Spaanse en Oostenrijkse monarchieën. Franche-Comté en de voormalige dependance van het hertogdom Bourgondië, de Charolais, werden weliswaar vanuit de Nederlanden geregeerd, maar de algemene regelgeving was voor die gebieden onderscheiden van de Nederlandse. Zij werden trouwens nooit uitgenodigd om afgevaardigden naar de Staten-Generaal te sturen en zij participeerden nooit in de Nederlandse *beden*; hun rechtshorigen konden in de

16de en de 17de eeuw niet meer in hoger beroep gaan bij de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen en hun stond alleen het rechtsmiddel van de grote revisie bij de Geheime Raad ter beschikking.

Na 1521 zette Karel V het territoriale inlijvingsproces van zijn Bourgondische voorouders voort. Aan het Nederlandse patrimonium voegde hij achtereenvolgens het deels Franse en deels keizerlijke Doornik en het Doornikse (1521) en de keizerlijke lenen Friesland (1524), Overijssel en Utrecht (1528), evenals Drenthe en Groningen en de Ommelanden (1536) toe. Met de herovering van Gelre-Zutphen – de vorige Bourgondische bezettingen hadden geen stand gehouden – rondde hij in 1543 af, wat in de geschiedschrijving "de eenmaking van de XVII Provinciën" wordt genoemd. Het graafschap Lingen werd er zelfs eerst in 1548 door Karel V bestuurlijk aan toegevoegd, maar het zou er nooit territoriale aansluiting bij vinden. Ook Luxemburg en Limburg bleven goeddeels afgesneden door het prinsbisdom Luik. Na de herroeping van het Bourgondische voogdijschap over Luik in 1477, zou het prinsbisdom vóór 1815 nooit nog tot één van de Nederlanden behoren. De mate van territoriale aansluiting, de afstand tot de politieke en economische centra en het economisch ontwikkelingsniveau, alsook het moment van inlijving in de Nederlandse staat hebben invloed gehad op de bourgondisering en staatsvorming van de respectieve landsdelen dan wel op hun individualiteit en autonomie.

De "*Landen van herwaerts overe*" waren aanvankelijk niet meer dan een personele unie van vorstendommen met staatsrechtelijk één en dezelfde soevereïnen. De samenstellende delen konden zelfs een tijdlang zelfstandig hun buitenlands beleid bepalen, oorlog voeren en verdragen afsluiten. Zij behielden overigens elk hun eigen vaak talrijke rechtssystemen. De afzonderlijke rechtstitels voor elk van deze landen werden derhalve in de *subscriptio* van de plechtige akten één voor één opgesomd: "*Hertoge van Brabant, ... Grave van Vlaenderen, ... van Hollandt, ... Heere van Vrieslandt*", enz. Ook al bleven de XVII Provinciën van Karel V juridisch een statenbond, in officiële stukken lieten de Bourgondisch-Habsburgse vorsten zich "*prince van herwertsovere*" ("*prince de pardecha*" en "*princeps Belgii*") noemen als symbool van een zekere en inmiddels reële eenheid. Zij hebben zich in de Nederlanden kunnen doen aanvaarden als "*natuurlijcke prince*" en als belichaming van de "*chose publicque*", wat sedert Maria van Bourgondië het "gemene vaderland" begint te heten ("*gemeynen lande onser genediger Jouffrouw her-*

werts over" en weinig later "*patria*"). Naarmate de centrale regering aan rechtspersonen en natuurlijke personen uitspraken en verplichtingen kon opleggen, ontwikkelden althans de verstedelijkte zeegewesten zich politiek en bestuurskundig van een statenbond naar een bondsstaat met een participatiemodel waarbij provinciale Staten en de Staten-Generaal een quasi-permanent overlegplatform waren voor de politieke besluitvorming. Het federale stadium werd in feite vóór 1531 bereikt. De federalisering verdrong het formele confederale verband steeds meer. De centrale overheden drongen in werkelijkheid geleidelijk aan verder door tot materies die voordien op het provinciale niveau werden beslecht.

Het federale evenwicht tussen monarchale macht en particularistische aanspraken, tussen centralisme en autonomisme, werd echter verstoord onder het bewind van Filips II. Het religieuze en fiscale autoritarisme, het bruuske opruimen van de invloedrijke overblijfselen van de oude militaire adel in de regering, een verhoogde Spaanse invloed op het regeringsbeleid en het huiswaarts zenden van de Staten-Generaal voor negen jaar in 1558 werden aanvoeld als het verlaten van het traditionele participatiepatroon in de politieke besluitvorming en als een plotselinge overcentralisatie. Zowel de rigoureuze als de centralistisch aanvoelde godsdienstpolitiek vormden een inbreuk op de vrijheid van gemeenschappen en individuen. Die factoren vooral hebben in de Nederlanden het verzet ontketend, dat na 1568 omsloeg in een rebellie en vervolgens in een provincialistische en zelfs particularistische overreactie, waardoor de soevereiniteit uiteindelijk bij de provinciale Staten zou komen te liggen; de Staten-Generaal kregen hierbij alleen een confederale rol en de volkenrechtelijke soevereiniteit toebedeeld. Uiteindelijk hebben de wederzijdse militaire en financiële machtsverhoudingen tussen Spanje en de opstandelingen en internationale omstandigheden ongewild geleid tot opsplitsing van het land volgens willekeurige en grillige militaire grenzen. Zodoende werden een aantal provincies tijdelijk, andere definitief aan de regering van de Habsburgse vorsten onttrokken.

Ten gevolge van het militaire vacuüm dat de landvoogd, de hertog van Alva, in Holland en Zeeland had gelaten, namen 12 rebellerende Hollandse steden en enige edelen de gelegenheid te baat om zich op 19 juli 1572 te Dordrecht tot "Vrije Staten" uit te roepen. Weldra gevolgd door die van Zeeland, vaardigden zij in naam van Filips II wederrechtelijk verordeningen uit. Toen enige jaren later Alva's opvolger, de graaf van Requesens, plotse-

ling overleed, maakten de provinciale Staten van Brabant, van Vlaanderen en van Gelre daarvan gebruik om zich op één lijn te stellen met de Vrije Hollandse en Zeeuwse Staten. Zij matigden zich eveneens hoge overheidsdaden aan die uitsluitend de vorst waren voorbehouden. Vanaf september 1576 trad de centrale regering te Brussel in feite op naar het goedvinden van de Staten-Generaal, het enige toen politiek werkzame centrale gezag. De oostelijke gewesten Luxemburg en Limburg en de Waalse provincie Namen namen meteen afstand van de nieuwe staatsorde. Ook de Waalse provincies, Henegouwen, Valencijs, Artesië en Waals-Vlaanderen, politieke bastions van abdijen en feodale heren, trokken zich in 1578 uit de Nederlandse Opstand terug. In de Unie van Atrecht (6 januari 1579) spraken zij zich onder meer uit voor het staatsmodel van de gematigde eenhoofdige soevereiniteit. Bij het Tractaat van Atrecht (17 mei 1579) verzoenden zij zich officieel met Filips onder beding van de terugtrekking van de Spaanse *tercios*, doch eerst op 29 april van het daaropvolgende jaar droeg de Waalse regering de macht weer over aan de wettelijke landvoogd, de prins van Parma. Inmiddels sloten ook Groningen en de Ommelanden en grote delen van Overijssel-Drenthe (Oldenzaal, Coevorden) zich hierbij aan, soms willens nillens; de IJssel in het oosten werd de nieuwe frontlijn. Overmaas en het Gelderse Overkwartier, die evenmin warm liepen voor de consequenties van de Opstand, vielen eveneens spoedig in handen van de koninklijke landvoogd Parma.

Alleen in het traditioneel op Vlaanderen gerichte Doornik en het Doornikse hadden de Waalse onderhandelaars bot gevangen. De stad Doornik zette haar zin door, zodat het hele Doornikse gewest uiteindelijk de Unie van Utrecht (23 januari 1579) bleef ondersteunen tegen Filips II van Spanje. Op een enkele uitzondering na bleken de Brabantse en Vlaamse stadsbesturen helemaal niet geneigd de strijd op te geven en zij ondertekenden één na één de Unie van Utrecht, die ook Holland, Zeeland, Utrecht, de drie overige kwartieren van Gelre, Friesland en de rest van Overijssel verenigde. Zodoende kenden de Nederlanden in 1577-1580 drie politieke regimes, die elk een deel van het land domineerden.

Behalve de verovering van Doornik en het Doornikse in januari 1581, kende Parma's Reconquista in de eerste jaren maar weinig succes. Eerst na de terugkeer van het Spaanse leger kon hij Vlaanderen en Brabant doen capituleren (1584-1586). Parma herstelde de soevereiniteit van Filips II tevens in Gelre onder de Waal (Nijmegen) en Gelre ten Oosten van de IJssel

(Zutphen, Doesburg, Grol), in het Overijsselse Deventer en ten dele ook in Friesland. In Brabant bleven het markiezaat Bergen-op-Zoom en de baronie van Breda en in Vlaanderen Sluis en omgeving in handen van de rebellen, die zich inmiddels als niet erkende Republiek van Geünieerde Provinciën reorganiseerden.

Het oosten van het land en het noorden van Vlaanderen en vooral van Brabant bleven echter nog decennia lang het slagveld van de Nederlanden, waar de legers van beide kampen herhaaldelijk heen en weer trokken. Beide partijen wilden ieder voor zich de "*bevrijdinghe*" van het land. Na het verlies van alle bovenmoerdijkse landsdelen in de jaren negentig vestigde het Spaanse tegenoffensief dat door Spínola in 1605-1606 in het noordoosten van het land werd gevoerd, de vorstelijke soevereiniteit van de aartshertogen, intussen Filips' opvolgers, opnieuw in Twenthe (Oost-Overijssel), Grol en Lingen. Na de Spaanse herovering van Breda in 1625 zou het tegenoffensief van stadhouder prins Frederik Hendrik de frontlijn eindelijk nagenoeg vastleggen door de verovering van Grol (1626), Twenthe (1626-1629), de meierij van 's-Hertogenbosch (1629), Maastricht (1632), Breda (1537) en de noordelijke delen van de Vier Ambachten (Hulst en Sas-van-Gent, 1644-1645). Nadat het Gelderse Overkwartier en Limburg-Overmaas in 1632 ten gevolge van de Maasveldtocht van Frederik Hendrik tenslotte onder het Generaliteitsstatuut van de Republiek waren gevallen, werden het Gelderse Overkwartier en Limburg uiteindelijk helemaal en Overmaas gedeeltelijk weer koninklijk vanaf 1637. Die frontlinies werden bij de Vrede van Munster in 1648 volkenrechtelijk erkend als rijksgrens tussen de twee Nederlandse staten, de Republiek der Verenigde Nederlanden en Spaanse of Koninklijke Nederlanden.

Door de betrokkenheid bij de oorlogen tussen Frankrijk en de Habsburgers sinds 1635 kregen ook de zuidergrenzen van de Habsburgse Nederlanden het te verduren. Bij de Vrede van de Pyreneeën in 1659 moest Filips IV als landsheer instemmen met het verlies van Artesië (met uitzondering van Ariën en Sint-Omaars) en van delen van Henegouwen (Le Quesnoy, Landrecies en Avesnes), van Zuid-Vlaanderen (Grevelingen en Broekburg,) en van Luxemburg (Diedenhofen en Montmédy). Nadien werden nog meer gebieden door koning Lodewijk XIV van Frankrijk opgeëist en geannexeerd. Aldus gingen door de Vredes van Aken (1668) en van Nijmegen (1678) Waals-Vlaanderen, Doornik en het Doornikse, nog een deel van Hene-

gouwen (Maubeuge), Valenciën en in Zuid-Vlaanderen Sint-Winoksbergen, Mardijk, Duinkerken, Kassel en Belle en de rest van Artesië definitief tot Frankrijk behoren. Bij de Vrede van Nijmegen kon de Franse koning tevens Franche-Comté en de Charolais inlijven. De Henegouwse en Luxemburgse gebieden die daarna en tijdens de Negenjarige Oorlog (1689-1697) door Frankrijk veroverd waren, werden bij de Vrede van Rijswijk (1697) aan de Spaanse Nederlanden teruggegeven; het Vlaamse gebied met steden als Nieuwpoort, Ieper, Veurne, Roeselare, Waasten en Menen zouden als rijksgebied "West-Vlaanderen" terugkeren onder de Oostenrijkse keizer Karel VI, zes jaar nadat deze bij de Vrede van Utrecht (1713) de soevereiniteit over het ex-Spaanse gebied toegewezen gekregen had. Ook Doornik en het Doornikse keerden toen binnen het Nederlandse territoir terug.

Het lang gevreesde overlijden van de kinderloze Karel II van Spanje in 1700 bracht Filips van Anjou, kleinzoon van Lodewijk XIV, als Filips V op de Spaanse troon en luidde voor de Nederlanden onder het zogeheten Anjouaans Bewind in feite een Franse periode in. Dat Bourbon-intermezzo tussen de Spaanse en de Oostenrijkse tijd werd gekenmerkt door diep ingrijpende maar uiteindelijk voorbijgaande territoriale wijzigingen en institutionele hervormingen van de regering. Aan de Staatse barrière die in een aantal steden na de Vrede van Rijswijk was opgericht, maakte Lodewijk XIV met medeweten van gouverneur-generaal Maximiliaan Emanuel van Beieren een einde. Franse eenheden namen de plaats van de Staatse troepen in. De anti-Franse coalitie had het tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) uiteraard ook op het Anjouaanse regime gemunt. Na het verlies van Limburg en het Overkwartier van Gelre in 1702-1703 en van Brabant, Mechelen en Vlaanderen in 1705-1706 bestond het land uit vier delen met elk een eigen politiek regime: Brabant, Mechelen en Vlaanderen stonden onder een tijdelijk Anglo-Bataafs Condominium; het Overkwartier van Gelre werd vanwege de Staten-Generaal van de Republiek bestuurd; Limburg werd namens de kroonpretendent aartshertog Karel door Oostenrijkse administrateurs geregeerd; Henegouwen, Namen en Luxemburg bleven onder de landvoogdij van Maximiliaan Emanuel van Beieren de regering van Filips V trouw. Nadat in 1709 ook Henegouwen door de Geallieerden was bezet, werd Maximiliaan Emanuel op 2 januari 1712 soeverein vorst van de Nederlanden, in feite nog slechts bestaande uit de enige twee overgebleven provincies Namen en

Luxemburg en de steden Diksmuide en Nieuwpoort; hierbij eindigde formeel de landsheerlijkheid van de Spaanse koningen.

De Vrede van Utrecht werd bij het op 15 november 1715 te Antwerpen afgesloten Barrièretraktaat ten uitvoer gelegd: de Geallieerden gingen over tot de overdracht van de Nederlandse soevereiniteit, die zij in tijdelijke bewaring hadden van Maximiliaan Emanuel, aan het Oostenrijks-Habsburgse huis; de territoriale soevereiniteit werd beperkt door de kazernering van legereenheden van de Republiek in een aantal garnizoensteden en bovendien mocht de keizer het land niet beschermen met slechts troepen van eigen keuze; ook mocht hij zijn handelspolitiek tegenover de Republiek en tegenover Groot-Brittannië niet veranderen zonder hun instemming. Krachtens de overeenkomst van Den Haag van 1718 werd het Overkwartier van Gelre verminkt door een driedeling: de Republiek kreeg Stevensweert en Venlo en omgeving; Pruisen kreeg het gebied rond Gelder; de rest met Roermond als belangrijkste stad bleef bij de voormalige Spaanse Nederlanden. Ten gevolge van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) werd het in 1745-1746 opnieuw volledig door Franse troepen bezet en door Franse intendanten bestuurd. Aan de Franse bezetting werd echter bij de Vrede van Aken (1748) een einde gesteld en de soevereiniteit van Maria Theresia over de Oostenrijkse Nederlanden werd hersteld. Het grondgebied onderging daarna geen noemenswaardige wijzigingen meer vóór de Franse tijd.

Repertoriumstructuur

Voornamelijk ten behoeve van het niet-gespecialiseerde publiek heeft de redactie gepoogd de afzonderlijke notities zo systematisch, evenwichtig en overzichtelijk mogelijk te ordenen, zonder evenwel – wat vaker gebeurt – in het anachronisme van de huidige machtenscheiding te vervallen. Wij geven hierbij een toelichting op de basissystematiek.

In de nieuwe monarchie van de Nederlanden werden de feodaal-vassalistische verbintenisrechtelijke verhoudingen in de lijn van de pre-Bourgonische ontwikkelingen geleidelijk aan ondergeschikt gemaakt aan de dwingende publiekrechtelijke verhouding soeverein-onderdaan. Volgens het soevereiniteitsbegrip bij Jean Bodin in zijn *"Les Six livres de la République"* (1576) verenigde de moderne vorst de bevoegdheden recht te spreken, gratie te verlenen, oorlog te verklaren en vrede af te sluiten, bestuurszaken te

regelen en bovenal nieuw recht te creëren door middel van edicten; hij was niet door zijn eigen wetten gebonden. Afgeleid van de *justicie*, zijn *policie* en *gracie* in de nieuwe tijd meer en meer een eigen leven gaan lijden, zonder dat er echter een duidelijke scheiding was. Behalve *policie*, *justicie* en *gracie*, beschikte de soeverein als machtsmiddel over de "economie" in de betekenis van de huishouding van de soeverein, met andere woorden de domeinen en financiën van de kroon. Overigens waren de publiekrechtelijke en de privaatrechtelijke aspecten van de vorstelijke macht zodanig met elkaar verstrengeld dat de toenmalige overheidsinstellingen zelf moeite hadden om de voor hen subtiele en trouwens niet erg relevante abstracties in de praktijk strikt uiteen te houden.

In de Habsburgse Nederlanden was de monarch duidelijk de opperste rechter, de enige controleur en rechter van zijn ambtenaren geworden, evenals de hoogste wetgever en tenslotte de belangrijkste autoriteit om gratie te verlenen. Als *rex iudex* beoefende hij niet alleen de eigenlijke rechtspraak, dit omvat civiele rechtspraak en strafrechtspraak, maar was hij tegelijk bevoegd inzake de willige rechtspraak en inzake wat men thans zou noemen de administratie en het beheer van de openbare besturen. Krachtens het gratierecht stond de Nederlandse soeverein alle soorten afwijkingen toe op het gemeenrecht, het bevolen recht zowel als de oude rechtsgewoonten; op dezelfde wijze intervenieerde hij op buiten-gerechtelijke wijze in de procesgang voor welke rechter dan ook, om de vervolging te beëindigen of om zelfs de juridische gevolgen van een vonnis op te schorten of te vernietigen. Uit hoofde van de *policie* bemoeide de soeverein zich met de handhaving van de openbare orde, verklaarde hij oorlog en verdedigde hij het territorium gewapenderhand met eigen legers, sloot bondgenootschappen en vredes af; als *rex Lex* legde hij nieuw intrinsiek geschreven recht op, dit wil zeggen dat hij regels van algemene draagwijdte liet opstellen en afkondigen. Ondanks de principiële voorrang van het landsheerlijke edictale recht op het gewoonterecht duurde het echter tot de periode van de Oostenrijkse Habsburgers alvorens het bevolen recht die voorrang in de praktijk ook verwierf. Onder *policie* en *justicie* brachten de Nederlandse vorsten eveneens hun *iura circa sacra* onder; een aantal daarvan behoorde tot de regalia en patronaatsrechten, nagelaten door de middeleeuwse hertogen, graven en andere territoriale vorsten. Terwille van het "algemeen welzijn" lieten de Bourgondische en Habsburgse monarchen het daar niet bij. Zij trachtten de Kerk

steeds verder te onderwerpen. Een vanouds specifiek kerkelijk terrein dat meer en meer onder de voogdij van de vorstelijke overheid raakte, was het onderwijs. Van daaruit was het slechts een stap om eveneens initiatieven te ontwikkelen op andere terreinen van de cultuur, zoals op het gebied van de wetenschappen, vooral dan in de tijd van de Verlichting.

Onder het begrip *economie*, te onderscheiden van de *commercie*, viel bij de middeleeuwse hertogen, graven en andere territoriale heren aanvankelijk alleen hun privé-domein, de natuurlijke opbrengsten van hun complex onroerende goederen, zowel uit landbouw en veeteelt als uit bos- en mijnbouw, en de inning van de daaruit voortvloeiende rechten: regalia ofwel rechten die *qualitate qua* toekwamen aan de territoriale vorsten, heerlijke rechten en herendiensten. Waarschijnlijk verloren die rechten het eerst het karakter van persoonlijke vermogensbestanddelen van de vorst om het karakter van overheidsrechten aan te nemen. De systematiek van de inkomsten en de administratie van de landsheerlijke *economie* hebben onder de Bourgondische hertogen naar Frans model in grote lijnen hun definitieve vorm gekregen, en overigens sedertdien ook goeddeels behouden tot het einde van het ancien régime: enerzijds de gewone inkomsten uit de domeinen en anderzijds de buitengewone revenuen uit diverse bronnen, ondermeer de *beden*, de diverse in- en uitvoerrechten (*licenten*) en de meest uiteenlopende buitengewone inkomsten. Een stelselmatig beleid inzake de *commercie*, dit is de economie in de huidige betekenis van het woord, hadden de eerste Habsburgers niet; eerst in de 17de eeuw stapten zij af van een beleid dat puur door politieke en fiscale motieven was ingegeven. Onder meer middels octrooien stimuleerde de regering de oprichting van nieuwe nijverheden. Het wegens de Vrede van Munster in 1648 afgeschafte systeem van de *licent*-rechten, een oorlogsbelasting op de handel met vijandige mogendheden, werd in 1654 door Filips IV opnieuw ingevoerd ten einde de nationale produktie te beschermen: onder de benaming "in- en uitvoerrechten" werd het systeem uitgebreid tegen elke vreemde concurrentie, van waar dan ook. Douanerechten kregen een protectionistische functie in het raam van een mercantilistische economie en gaven het ontstaan aan de douane-organisatie.

Tegenover de Kroon stonden de provinciale Staten in de respectieve landsdelen en van 1464 tot 1634 ook de Staten-Generaal als gemeenschappelijk forum voor de Nederlandse politiek mondige standen. De overgang van de feodale maatschappij naar de moderne Staat en de verdere "verstatelij-

king" tot het einde van de 18de eeuw tastten de verworven autonomieën, vrijstellingen en immuniteitsprivileges van de juridisch-maatschappelijke groeperingen steeds verder aan, hetgeen spanningen of zelfs botsingen te weegbracht. In dit antagonisme konden de Staten echter gebruik maken van de ontoereikendheid die de inkomsten uit het eigen domein van de vorst vertoonden, om hun eigenheden en voorrechten te beschermen. In ruil voor hun financiële medewerking aan de groei van de Staat konden zij van de monarchale regering bedingen, geen oorlogen te verklaren, vredes af te sluiten, muntordonnanties uit te vaardigen noch het geldende gewoonterecht te wijzigen zonder hun inspraak. Hoewel onder de Habsburgse monarchie de Staten nooit de wetgevende bevoegdheid verwierven, lukte het de standenvergaderingen toch zich te ontwikkelen tot permanente overlegorganen voor de vaststelling van maatregelen van algemene strekking.

Het deel van het Instellingenrepertorium voor de Habsburgse Nederlanden dat thans voorligt, behandelt in het eerste hoofdstuk de Soevereiniteit en zijn rechtstreekse vertegenwoordigers buiten en binnen de Nederlanden; het tweede hoofdstuk gaat over de centrale instellingen volgens de zojuist toegevoegde systematiek: A. instellingen van *Policie* en *Justicie*, wat wij hebben vertaald met Politiek en Justitie; B. instellingen van Economie en Financiën; C. onder de rubriek Oorlog en Defensie zijn instellingen gegroepeerd die formeel afgeleid zijn uit de oude begrippen *Policie* en *Justicie*, respectievelijk Economie, maar die specifiek met de militaire administratie, rechtspraak en financiën van doen hebben; D. ook de instellingen onder Wetenschap en Onderwijs zijn thematische verbijzonderlijkingen of afgeleide instanties van Politiek en Justitie, die zelf met onderwijs en wetenschappen bezig zijn.

Hugo DE SCHEPPER

DE
SOEVEREIN
EN
ZIJN
VERTEGENWOORDIGERS

I

A

DE SOEVEREIN

VORST

(1477-1789, 1790-1795)

Geschiedenis

In de nieuwe tijd werden de Nederlanden geregeerd door vorsten van de Habsburgse dynastie. Deze klom op tot het jaar 1477, toen het huwelijk werd gesloten van Maria van Bourgondië, opvolgster van Karel de Stoute, met Maximiliaan van Oostenrijk. Hun afstammelingen bezetten de troon tot aan de Brabantse Omwenteling van 1789-1790, en nadien opnieuw tot aan de definitieve annexatie bij Frankrijk in 1795-1797.

Na Filips de Schone (1478-1506) ontwikkelden zich een Spaanse en een Oostenrijkse tak. De eerste ging terug tot keizer Karel V (1500-1558). Zijn afstammelingen regeerden over de Spaanse Nederlanden. De tweede klom op tot zijn jongere broer Ferdinand (1503-1564), die in 1521-1522 de Oostenrijkse erflanden toegewezen kreeg. In de 18de eeuw regeerden Ferdinands nazaten over de Oostenrijkse Nederlanden. Deze tak stierf uit met de dood van Maria Theresia in 1780. Van toen af spreekt men van de Habsburgs-Lotharingse dynastie naar de afkomst van haar echtgenoot, keizer Franz Stephan¹.

Vóór 1789 werd het gezag van de "natuurlijke vorst" in het binnenland enkel tijdens de revolte van de 16de eeuw ernstig betwist. Daarna hebben de opstandige gewesten in het raam van de statenbond van de Verenigde Nederlanden de monarchie vervangen door de zwakker geachte republikeinse staatsvorm. Herhaalde pogingen om de overblijvende Spaanse Nederlanden geheel of gedeeltelijk bij de Republiek in te lijven, mislukten. Voorstanders daarvan waren de raadspensionarissen Johan van Oldenbarneveld in 1602 en Johan de Witt in 1662 en 1668-1669, en de Franse kardinalen Richelieu in 1635 en Mazarin in 1641. Ook hebben de Oostenrijkse Habsburgers zich in de 18de eeuw meer dan eens willen ontdoen van hun ver afgelegene Neder-

¹ De lijsten van de vorsten, met de datum van hun aantreden en van hun overlijden en hun biografie, vindt men in gespecialiseerde werken, die in bibliografie vermeld worden.

landse bezittingen, hetzij in ruil voor militaire steun in de Zevenjarige Oorlog (1757), hetzij in ruil voor Beieren².

Een nationale naamgeving voor de vorst bestond niet. Hoewel hij in rekesten van de onderdanen met de titel "*Aen den Coninck*" ("*Au Roy*") of "*Aen den Keyser*" aangesproken werd en zijn verordeningen eveneens "*By den Coninck*" of "*By den Keyser*" werden uitgevaardigd, droeg hij in de plechtige open brieven de titels van hertog van Brabant, van Gelre, graaf van Vlaanderen, van Holland, enz. Deze benamingen hadden niets te maken met meer of minder macht, maar waren afhankelijk van de titels, die de vroegere territoriale vorsten in de respectieve gedeelten van de personele unie hadden gevoerd vóór hun integratie in het Bourgondisch-Habsburgse patrimonium. Ook waren er landvoogden*, die wegens hun nauwe verwantschap met de vorst de titel "Zijne Koninklijke Hoogheid" voerden.

Tweemaal kwam het in de loop van de eeuwen tot heftig verzet tegen de uitoefening van de soevereiniteit. In de zogenaamde *doleanties* werd het telkens door theoretische stellingnamen onderbouwd, voornamelijk door een beroep op de grondwettelijke beginselen.

Op 26 juli 1581 leidden deze *doleanties* tot de afkondiging van het "*Plakkaat van Verlatinge*" door de Staten-Generaal in Den Haag en tot het afzetten van Filips II. Aan de koning van Castilië zou daarna – afgezien van Luxemburg, Namen, Atrecht, Waals-Vlaanderen en Henegouwen – slechts nog de gezagsuitoefening over de provincies toekomen, die door Alexander Farneses *reconquista* en latere oorlogvoering onderworpen werden. Eerst in 1648 werd dit alles volkenrechtelijk geregeld tussen Spanje en de Verenigde Nederlanden.

De 18de eeuw zag in de jaren tachtig een diepgaand verzet tegen de vorst Jozef II groeien. Het leidde tot de Brabantse Omwenteling. Na een jaar onafhankelijkheid kon Leopold II, opvolger van Jozef II, de Oostenrijkse

² LONCHAY H., *La rivalité de la France et de l'Espagne aux Pays-Bas (1635-1670). Étude d'histoire diplomatique et militaire (Mémoires couronnés et autres mémoires publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°, 54)*, Brussel, 1896, p. 15, 67, 119, 203-204, 206, 250.

Nederlanden echter heroveren. De uitingen van het verzet werden in een verzameling van 17 delen uitgegeven³.

Organisatie

De successie

In de Nederlanden was het vorstelijk gezag erfelijk. Bij de Pragmatieke Sanctie van 1549 werd niet alleen het Bourgondisch-Habsburgs patrimonium "één en ondeelbaar" gemaakt, maar werden tevens alle dynastiek-rechtelijke en erfrechtelijke opvolgingscostumen door middel van een uniforme regeling gelijk getrokken, met name door de invoering van het eenvoudige eerste-geboorterecht. Ook vrouwen deelden in dit recht. Zij konden echter enkel opvolgen bij ontstentenis van mannelijke nakomelingen in dezelfde lijn en bij voorkeur op mannen in een zijlijn. Alle provinciale Staten hebben met deze regeling ingestemd⁴. De Salische Wet, zoals die door Frankrijk werd geïnterpreteerd, gold niet in de Nederlanden. Op dat gebied betekent artikel LX van de Belgische grondwet van 1831 een stap achteruit.

De vorst heette "*de natuerlycke landsheer*" te zijn en de "*gerechtgeboren landsheer*". Hij kon het opvolgingsrecht in uitzonderlijke omstandigheden ook door testament, verkoop of gift overdragen. Zo werden in 1598 de Staten-Generaal* alleen "geïnformeerd" over de troonsafstand van Filips II ten nadele van zijn zoon Filips III en ten gunste van zijn dochter Isabella en aartshertog Albrecht van Oostenrijk.

Zo de erfopvolging de titel was voor de uitvoering van het hoogste openbaar gezag, kende de moderne periode toch enkele betwistingen en successieoorlogen. Zij werden vooral onder druk van het buitenland en van het verzet van dit buitenland tegen de regeling gevoerd. De Devolutieoorlog (1667-1668) werd door Lodewijk XIV ondernomen zagezegd om het recht van zijn echtgenote Maria Teresa op de Spaanse kroon veilig te stellen. De argumenten daartoe waren van een dubbele aard. Vooreerst was de bruids-

³ MOUT M.E.H.N., *Plakkaat van Verlatinge, 1581, passim*; VAN GELDEREN M., *Op zoek naar de Republiek, passim*; DE FELLER F.X., *Recueil des représentations, protestations et réclamations, passim*.

⁴ R.O.P.B., 2de reeks, 1506-1700, dl. V, p. 569-572.

schat, die haar bij haar huwelijk in ruil voor de troonsafstand was toegezegd, nooit uitbetaald. Dit schonk haar opnieuw een recht op de successie van haar vader. Verder gaf, volgens Franse juristen, een oud-Brabantse devolutie-costume aan de dochter uit het eerste huwelijk voorrang op een halfbroer uit een later huwelijk. De oorlog eindigde met een andersoortige vergoeding.

Op de dood van Karel II in 1700 volgde een lange successieoorlog (1701-1713). De overledene had bij testament al zijn bezittingen aan de kleinzoon van zijn halfzuster Maria Teresa overgelaten. Toen Lodewijk XIV zich alvast, in naam van zijn kleinzoon Filips V van Anjou, van de Nederlanden meester maakte, kwam Europa in verzet wegens het verbreken van het Europese evenwicht. In 1713 werd de erfenis te Utrecht verdeeld: koning Filips V kreeg Spanje en de Amerikaanse bezittingen, keizer Karel VI de Zuidelijke Nederlanden en de Italiaanse bezittingen.

Na de dood van Karel VI (1740) ontbrandde een nieuwe erfopvolgingsoorlog. De keizer had alleen dochters. Volgens Nederlandse rechtsprincipes was de oudste van hen, Maria Theresia, de rechtmatige troonopvolger. Maar de "Leopoldinische Dispositie", door haar grootvader keizer Leopold I uitgevaardigd, had bij ontstentenis van mannelijke afstammelingen de troon toegewezen aan de oudste dochter van Jozef I, de oudere broer van Karel VI.

Deze laatste had deze schikking van Leopold laten vervangen door de Pragmatieke Sanctie (1713), waardoor de erfopvolging aan Maria Theresia toekwam. Deze regeling was door de Staten-Generaal van 1725⁵ en door de vreemde mogendheden goedgekeurd. Toch brak er een oorlog uit. Door de Vrede van Aken (1748) kwamen de Nederlanden uiteindelijk definitief aan Maria Theresia.

Indien voor de erfopvolging het rechtsprincipe "*Le mort saisit le vif*" gold en geen bijkomende proclamatie of verklaring nodig was, was de vorst toch verplicht zich in elk van zijn vorstendommen te laten erkennen en inhuldigen en een eed af te leggen. Toch mocht hij reeds vóór die erkenning de macht uitoefenen in tegenstelling tot de hedendaagse regeling, die de koning slechts na de eedaflegging en de erkenning publiekrechtelijk aanstelt.

⁵ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. III, p. 450-453. Hier worden tevens de regels van de erfopvolging uiteengezet.

De bestuursstructuren

Bij de uitoefening van hun functie beschikten de vorsten over twee verschillende soorten diensten. De eerste moest hen in de taak van het regeerwerk bijstaan door de voorbereiding van de beslissingen en de hulp bij de uitvoering. De tweede had een symbolische en psychologische waarde: door een goed uitgekozen omkadering moesten de *grandeur* en het optreden van de vorst hoog boven die van de gewone stervelingen uitstijgen; door afstand te scheppen kon aldus de achting voor het staatshoofd vergroten. Dat was het doel van de grootse hofhouding en de prachtige paleizen.

Ofschoon de verantwoordelijkheid voor het regeerwerk vooral aan de landvoogd of landvoogdes was toevertrouwd en de koning daardoor van zijn dagelijkse beheerstaak werd ontlast, bleef de vorst toch meestal vanuit zijn buitenlandse residentie te Madrid in de 17de eeuw en in de 18de eeuw te Wenen de politieke evolutie volgen. De maatregelen die hij daar trof, bereikten Brussel soms maar na lange tijd, maar de landvoogd werd geacht ze onverwijld uit te voeren.

Meerdere organen stonden de vorst in die taak ten dienste. Hun structuur en werking worden elders uitvoerig behandeld. Dynastieke belangen bepaalden hun visie op de politiek en deden hen veelal met misprijzen neerzien op de "*esprit national*" van de ambtenaren.

Vaak verlangde de vorst over de persoon van de landvoogd heen over secure informatie te beschikken om beslissingen te treffen, die op de eerste plaats de monarchie ten goede kwamen. De door hem daartoe aangestelde vertrouwensman was in de 17de eeuw de secretaris van State en Oorlog*, in de 18de eeuw de grootmeester van het Hof* of de gevolmachtigd minister*. De betekenis en de werkwijze van deze ambtenaren worden elders uitgebreid behandeld.

Het verpachten en verkopen van de openbare ambten

Een aantal openbare functies werd door de vorst geheel of gedeeltelijk uit handen gegeven en toevertrouwd aan ondernemers, die vooral de bedoeling hadden winst te halen uit de gepachte overheidsopdracht. Ook ondergeschikte besturen kenden dit overheidsprocédé. Dit delegeren van de eigen taak was enerzijds wellicht een afwentelen van de eigen verantwoordelijkheid, maar

was anderzijds ook een erkennen van het onvermogen een goed management tot stand te brengen.

Het pachtstelsel, dat meerdere vormen kende, kon op uiteenlopende functies slaan. In oorlogstijd deed de vorst meer dan eens een beroep op het stelsel van de *condotta*. Hij kreeg dan naast zijn eigen staand leger een bijkomende troepenmacht onder de leiding van iemand, die zich als korps-overste gedroeg en niet zelden een Italiaan was.

Ook de kolonisatie werd – in de 18de eeuw vooral – aan een privé-maatschappij toevertrouwd, de Oostendse Compagnie (1722-1727/31). Zij mocht een leger organiseren, de oorlog verklaren en verdragen met uitheemse vorsten afsluiten onder voorbehoud van ratificatie door de keizer binnen de zes jaar. Zij oefende ook het openbaar gezag uit in de vreemde, veroverde of bezette gebieden.

De inning der douanerechten werd lange tijd in pacht gegeven, tot men vond dat de fraudes al te bar werden. De algemene pachter, baron Adam Joseph de Sotelet (1690-1763), werd veroordeeld en de inning werd dan zelf ter hand genomen. De muntslag werd tot 1749 verpacht, evenals niet zelden het onderhoud van de aangehoudenen in de gevangenis.

Tegen het einde van het ancien régime vermeerderde en versterkte de vorst zijn eigen aandeel in de uitoefening van het openbaar ambt. Veelal kwam hij tot de regie en het overheidsbeleid via de tussenvorm van de *admodiatie*, waarbij de ambtelijke instanties inzage kregen in de ontvangsten van de pachter en deelden in de winst.

Het verkopen van ambten hoort bij deze eigentijdse opvatting van de uitoefening van de openbare functie thuis. Er bestond een brede waaier van verkoopprocédés. De voornaamste waren het aanstellen voor een vaste verkoopsom, *medianaat* geheten, en het verkopen bij opbod. Deze procédés waren in de 17de eeuw zo aantrekkelijk, dat de vorst in geldnood veel meer ambten verkocht dan hij nodig had. De koper werd eigenaar van het officie en gerechtigd zijn ambt uit te baten. Ook hierin kwam er na 1750 verandering.

Het vorstelijk machtsvertoon

De nieuwe tijd hechtte wellicht meer dan de klassieke middeleeuwen belang aan het scheppen van een pralerig kader om het optreden en het gezag van

de vorst glans bij te zetten. Het omkleden van het vorstelijk handelen met symbolen van soevereiniteit als kronen, skepters, wapenschilden en zegelringen, het uitbouwen van triomfbogen, het overhandigen van de stads-sleutels bij bepaalde Blijde Inkomsten (*Entrées*) waren in een tijd, die geboeid was door emblemata en zinneprenten, uiterst efficiënte legitimeeren en representatiemiddelen.

In tegenstelling tot de middeleeuwen werd het verblijf van de vorst tot een prestigieus paleis uitgebouwd. Hoe indrukwekkend voordien de burchten in het landschap ook waren, zij vormden op de eerste plaats een militair bolwerk, getekend door een zekere austeriteit en soberheid. Vanaf de 16de eeuw kwamen de paleizen voor als een miniatuurstad met hofhouding, theaters, muziekkapellen, kunstwerken, hovingen. 's Lands bestuur was er – in tegenstelling tot de middeleeuwen – grotendeels niet in ondergebracht. Het paleis was alleen residentie van de vorst en van zijn hoogaanzienlijk entourage. De hiërarchie van de hofhouding en de voorschriften van de etiquette hadden enkel tot doel de hoge vorstelijke functie in het licht te stellen. "*Faire sa cour*" betekende aan het Hof zijn opwachting maken via allerlei verschuldigde plichtplegingen.

Aanvankelijk werden de Bourgondische hofregels met eigen, Spaanse accenten aangevuld. Later, in de 18de eeuw, zou men zich overal in Europa richten naar de etiquettevoorschriften die in Versailles van kracht waren.

Spanje kende zijn Escoriaal en zijn paleizen te Aranjuez en elders. Keizer Karel VI liet benoorden Wenen, te Klosterneuburg, een slot bouwen, dat aanleunde bij een klooster, zoals ook het Escoriaal dat deed. Maria Theresia liet aan de zuidrand van de stad Wenen, te Schönbrunn, een prestigieus paleis bouwen. Zoals vele Westeuropese vorsten verliet zij in de zomer de hofburg om buiten de stad het hofleven uit te bouwen. Dat de kosten van de paleizen en de hofhouding zwaar op de "nationale" budgetten drukten werd zonder kritiek aangenomen, ook al omdat de vorst eigenmachtig over dit deel van zijn inkomsten kon beschikken.

Bevoegdheden en activiteiten

Vóór de Franse Revolutie berustte de soevereiniteit niet bij het volk, maar bij de vorst. Het gezag en de macht van de vorst waren van goddelijke oorsprong. Hij was monarch "bij de genade Gods". Nog in de 18de eeuw

beschreef Patrice François de Neny het optreden van Filips II "*comme ministre de Dieu*"⁶.

Alle fundamentele wetten van de Nederlanden zagen in hun soeverein tevens de beschermer van de kerk en kenden hem in kerkelijke aangelegenheden een bepaalde macht toe.

Op zichzelf kan men de macht van de vorst benaderen vanuit twee standpunten: vanuit de inhoudelijke, formele omvang van het gezag en vanuit de territoriale basis.

De hoofdtrekken van de soevereiniteit

De zogenaamde absolute macht⁷ van de vorst, die typisch was voor het ancien régime, werd door beperkingen van binnen- en buitenlandse oorsprong geremd. De beroemde omschrijving van Jean Bodin (1530-1596) ging voor de vorst van de Nederlanden niet op. Hij beschreef de soevereiniteit immers als een voldragen en absolute macht, die ondeelbaar, oorspronkelijk en echt was en alleen door eigen wil kon besnoeid worden. Zo was elke onderwerping aan de macht van een ander land in tegenspraak met deze onbeperktheid.

In principe beschikte de vorst over de volheid van "*policie, justicie ende gracie*". Deze oude termen duiden aan dat hij bevoegdheid tot wetgeving bezat, tot regeling van bestuursaangelegenheden, tot rechtspraak en tot gratiëring en dat hij besliste over vrede en oorlog. Hij kon zijn macht delegeren. Alleen moest hij de grondrechten der onderscheiden provincies eerbiedigen. Zijn statuut verschilde grondig van dit van de huidige monarch. De vorst van het ancien régime vermocht alles, behalve hetgeen de – meestal ongeschreven – fundamentele wetten hem ontzegden. De Belgische koning mag alleen wat de grondwet hem toelaat en dan nog uitsluitend onder de verantwoordelijkheid van een minister.

⁶ DE NENY P.F., *Mémoires*, hfdst. I, art. V.

⁷ De eigentijdse terminologie kan misleidend zijn. De vorst heette een *pouvoir absolu* te hebben, al was die door de 'grondwettelijke' regels beperkt. *Pouvoir absolu* was niet synoniem van *pouvoir illimité*, maar van *pouvoir indépendant*, d.i. aan geen controle van binnen- of buitenland onderworpen. Anderzijds was *gouvernement légitime* de tegenhanger van *gouvernement arbitraire*.

Alle landsgedeelten die een Statenvergadering bezaten, werden door grondregels beheerst. Het Kwartier van Ieper maakte hierop na 1715 een uitzondering. Het was niet meer vertegenwoordigd in de Staten van Vlaanderen en bleef een "*land van impositie*", zoals het tijdens zijn inlijving bij Frankrijk (1688-1715) geworden was.

Ofschoon men vóór de Amerikaanse Opstand (1776) geen echte grondwetten kende, bestonden er toch costumen en privileges, die de prerogatiieven van de vorst beknotten en de rechten van de onderdanen vastlegden. Zij leidden tot een zeker evenwicht van machten, dat vooral in de vergaderingen van de provinciale Staten of van de Staten-Generaal gerealiseerd werd. Het functioneren van deze instellingen kon het ontbreken van uitvoerig geschreven wetsregels enigszins verhelpen. De uitdrukking ervan was gebonden aan het bewustzijn van de tijd. "*Le droit sacré ... de vivre heureux*", dat in 1787 door de Vlaamse adel als een element van de Vlaamse fundamentele wetten geponeerd werd, was in die vorm ongetwijfeld nieuw en afkomstig uit de bewustwording na de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog. Toch was dit recht vroeger niet afwezig, maar nooit zo expliciet en apart gepronclameerd.

Vorst en standenvertegenwoordigers waren dus bewust van het bestaan van bepaalde basisrechten. Men bezat echter geen vaste term om die aan te duiden. De opsomming "*droits, franchises, privilèges, coutumes et usages de la province*", die men bij Vander Noot vindt, klinkt ouder dan de term "*lois fondamentales*" bij Vonck. Toch werd deze laatste uitdrukking reeds in de 17de eeuw meermaals tegen de "verspaansing" naar voren gebracht.

Elk vorstendom bezat zijn eigen grondrechten. Alleen Brabant beschikte over een geschreven document, "Blijde Inkomst" geheten. De eerste versie dateert van 1356 en werd tot aan de inhuldiging van Filips II steeds aangepast. In de overige gewesten bestond geen landcharter van die aard. Men was zich echter overal sterk bewust dat men over enkele basisrechten beschikte, zoals de vrijheid en de onschendbaarheid van de menselijke persoon, het recht op eigendom, de vrijheid van het taalgebruik, het recht om in zijn eigen taal bestuurd te worden en het recht om niet door belastingen bezwaard te worden zonder instemming. Er was echter geen briefgeheim, geen recht op vrijheid van godsdienst en geweten en ook niet van pers. Het mag enige verwondering wekken dat noch de vorst, noch de Staten

ooit gepoogd hebben klaarheid te brengen in de ongeschreven fundamentele wetten⁸.

Bij zijn aantreden moest de vorst zich laten inhuldigen volgens de oude gewoonte van een Blijde Inkomst. Na de regering van de aartshertogen Albrecht en Isabella heeft hij dat nooit meer persoonlijk gedaan. Voor Brabant en Vlaanderen werd de landvoogd gedelegeerd. Elders mocht het een ander overheidsfiguur zijn. Elk vorstendom had daarbij zijn eigen usanties. Steeds speelden de Staten er de voornaamste rol. Overal legde de vorst eerst de eed op de fundamentele wetten af, daarna zwoeren de Staten gehoorzaamheid en trouw. Na 1715 legde te Ieper een afvaardiging van stad en kwartier alleen een eed van gehoorzaamheid af en nam de vorst geen enkele verplichting op zich. Te Doornik, dat ook lange jaren onder Franse heerschappij had doorgebracht, legde de vorst wel een eed op de privileges af en beantwoordden de Staten die met een eed van trouw.

Bij een inbreuk op een basisrecht of na schade aan hun belangen, beschikten de onderdanen over een recht van vertoog. De vorst moest er op antwoorden, maar was niet verplicht de wet of de regeling te wijzigen.

De soeverein had elk jaar recht op een financiële hulp vanwege zijn onderdanen, *bede* geheten. Zij werd door de Staten gestemd en kon onder voorwaarde van inwilliging van één of meerdere eisen toegestaan worden.

Een andere, niet minder ingrijpende beperking op de uitoefening van het vorstelijk gezag lag bij een drievoudige gezagsstratificatie. Ook zij was door oude costumen bepaald. Zij bracht mee dat er naast de vorst en zijn bureaucratie twee andere overheidslagen waren. Plaatselijke heren oefenden rechtstreeks gezag uit op de plattelandsbevolking. Autonome jurisdicties vormden in steden en gewesten een verweer tegen het doordringen van de instellingen der monarchie. Deze structuren ontteden de vorst van machten, die hem theoretisch toekwamen en drukten op zijn gezagsuitoefening met een intensiteit die van gewest tot gewest verschilde.

⁸ Pas op 10 dec. 1790 beloofde de keizer de Staten te consulteren bij twijfel over de interpretatie van de fundamentele wetten (cf. *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 649).

Enkele voorname bevoegdheidsattributies

Wegens de vele onduidelijkheden in de "grondwettelijke" eden en het verschil van impact van de drievoudige gezagsstratificatie kan slechts bij benadering een opsomming van de vorstelijke bevoegdheden gegeven worden.

1. "*La puissance de faire des lois n'appartient aux Pays-Bas qu'au seul souverain*" stelde de Neny⁹. Deze bevoegdheden golden natuurlijk alleen binnen de perken van de fundamentele wetten en de vermelde gezagsstratificatie, maar hadden prioriteit op het gewoonterecht, dat trouwens op bevel van de vorst na officiële optekening en homologatie als geschreven recht werd uitgevaardigd.

2. De vorst benoemde en leidde de centrale administratie en alle instellingen, die hem behulpzaam waren bij de handhaving van de orde en het verzekeren van de welvaart. Hij beheerde tevens de staatsfinanciën.

3. De soeverein bezat de hoogste rechterlijke macht¹⁰ en benoemde het gerechtelijk personeel in de hoge justitieraden. Hij beschikte eveneens over het benoemingsrecht in veel lagere en vooral stedelijke rechtbanken. Die spraken dan recht in naam van de schepenen. Voor het verbreken van vonnissen van lagere rechtbanken of van arresten moest hij langs de revisie- of appelprocedure passeren. Hij kon ook een beroep doen op de distributieve justitie door gratie en remissie.

4. De economische politiek werd op nationaal vlak door hem geleid. De vorst organiseerde het douanestelsel, gaf toelating tot koloniseren, tot het aanleggen van steenwegen en kanalen en het oprichten van niet-corporatieve nijverheden. Soms ontmoette hij weerstand, zoals bij de maatregel, die Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck, in 1699 uitvaardigde, die verordende dat alle produkten in het binnenland vervaardigd taksvrij de steden binnen mochten.

⁹ DE NENY P., *Mémoires*, hfdst. XIX, art. I. In de Conventie van Den Haag van 10 dec. 1790 deed de keizer afstand van dit exclusief recht: "*Sa Majesté se propose d'entendre et de consulter les États et les tribunaux respectifs toutes les fois qu'il s'agira de quelque loi nouvelle ou générale*".

¹⁰ Hij mocht die macht alleen uitoefenen "met recht en vonnis" ("*par sentence et jugement*") en via de natuurlijke en competente rechter (cf. *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 304, ordonnantie van Jozef II, 18 juni 1789).

5. De soeverein had de zorg voor de buitenlandse politiek, verklaarde de oorlog en ondertekende de vredesverdragen. Het gebeurde nochtans dat de Staten protesteerden tegen de concessies van de vorst en een verbetering eisten, zoals in 1716 na de ondertekening van het Barrièretraktaat.

6. Hij was de opperbevelhebber van het leger en mocht troepen in de steden kazernereren.

7. Hij bezat *regalia* zoals de muntslag, het in de adel verheffen, privileges, exempties en eerbewijzen verlenen, de *beden* aanvragen, de vorstelijke domeinen beheren, inclusief het recht op tollens, taxaties, recognities, leenverheffingen en dergelijke.

8. Hij was beschermer van de katholieke kerk en bezat het benoemingsrecht inzake bisdommen en abdijen. De paus zorgde dan voor de geestelijke investituur. Hij vergaf een aantal kanunnikdijen en verleende het *placet* op de publikatie van de niet-dogmatische beslissingen van de kerkelijke autoriteiten.

9. De soeverein beschikte over een aantal rechten tegenover de ondergeschikte besturen: hij stelde de magistraat aan, bezat het benoemingsrecht in een aantal baljuwschappen en riep de Staten samen met aanduiding van hun dagorde. Hij oefende controlerecht uit op het financieel beheer van alle lagere besturen en was bevoegd om hun het opnemen van leningen toe te staan. Zo hij geen recht bezat om zelf belastingen te heffen¹¹, was hij wel competent om het uitschrijven ervan en het innen toe te staan.

Beperkingen vanuit het buitenland

De soevereiniteitsrechten werden ook door verplichtingen tegenover het buitenland beperkt. De Transactie van Augsburg van 26 juni 1548¹² bracht de Nederlanden samen in de Bourgondische kreits van het Duitse keizerrijk. Zij betekende een erkenning als staat zonder echte opname in het Duitse keizerrijk of vermindering van soevereiniteit. Het land werd niet onderworpen aan Duitse wetten of rechtspraak. Wel bracht het bescherming door een

¹¹ Geen belastingen "*sans l'aveu et le consentement des États*", herneemt de Conventie van Den Haag op 10 dec. 1790 (cf. *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 648).

¹² *R.O.P.B.*, 2de reeks, 1506-1700, dl. V, p. 439-442.

defensief verbond mits een beperkte tegenprestatie aan het rijk. Zwaar woog die band niet. De voordelen waren belangrijk. In de 17de eeuw verzorgde de Duitse Staatssecretarie* die betrekkingen. De bijdrage werd meestal niet betaald en in 1729 op een zeer laag bedrag gesteld.

De Vrede van Munster (1648) ontzegde de Zuidelijke Nederlanden definitief het grensverkeer over de Schelde en de Sassevaart (Gent-Zeeland). Het Barrièretraktaat (1715) voegde er de verplichting aan toe, het eigen territorium te verdedigen met Hollandse troepen en deze te herbergen en te bekostigen. Tevens drong het beperkingen op inzake de handelspolitiek: de eigen vorst was voortaan niet meer gemachtigd de douanetarieven te wijzigen ten opzichte van de Republiek en Groot-Brittannië zonder de instemming van Den Haag en Londen. Later verboden de Westerse mogendheden de Weense soeverein de de Zuidnederlandse koloniale onderneming, die bekend bleef als de Oostendse Compagnie, uit te bouwen of zelfs maar in stand te houden. Nadat de vorst al deze aanvallen op zijn soeverein gezag had bewilligd, werd hem daarenboven op 24 november 1733 de vrije beschikking over de Nederlandse territoria ontzegd: buiten zijn instemming werd aan het land het statuut van neutraliteit opgelegd¹³.

Men moest wachten tot het aantreden van Maria Theresia om daarin verandering te zien: zij heroverde stelselmatig de vrijheid van handelspolitiek en weigerde de Hollandse Barrièretroepen nog verder te betalen. Pas in 1785 zou de Republiek in het Verdrag van Fontainebleau¹⁴ de heroverde vrijheid erkennen. De sluiting van de Schelde en van de Sassevaart en de neutraliteit zouden tot aan de Franse tijd gehandhaafd blijven.

De ruimtelijke uitgebreidheid van de gezagsuitoefening

Het territorium, waarover de Habsburgse vorsten gezag uitoefenden, veranderde voortdurend. Tot het midden van de 16de eeuw groeide het aan; na deze datum werd het steeds meer ingekrompen. Aanvankelijk werd het gezag van de vorst gevestigd over een gebied dat traditioneel de Zeventien Provin-

¹³ ROUSSET DE MISSY J., *Recueil historique d'actes, mémoires et traités depuis la Paix d'Utrecht jusqu'au second congrès de Cambrai*, dl. IX, Den Haag, 1738, p. 461.

¹⁴ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XII, p. 461, art. XXV-XXVII.

ciën geheten werd. Elk van deze provincies bezat een persoonlijke band met de vorst. Ten gevolge van een groeiend samenhorigheidsgevoel kon Karel V deze autonome gebieden tot een geheel samenbundelen door de Pragmatieke Sanctie van 4 november 1549¹⁵. Het gebied kreeg ook een eigen naam, de Nederlanden, soms *Flandes* of *Fiandra* geheten, een eigen hoofdstad te Brussel en een eigen wapenschild, een gekroonde leeuw met 17 pijlen in de linkerklauw. De poging om een koninkrijk op te richten mislukte.

De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) veroorzaakte het verlies van de Verenigde Nederlanden; de oorlogen van Lodewijk XIV brachten dat van Franche-Comté, Artesië, Waals-Vlaanderen, Zuid-Henegouwen en een gedeelte van andere provinciën in het Zuiden mee. Pas met de Vrede van Utrecht (1713) werd het territorium van de Zuidelijke Nederlanden definitief vastgelegd. Het Verdrag van Fontainebleau (1763) zou alleen nog kleine correcties aanbrengen.

De soevereiniteit in de bezette gebieden

De vele oorlogen tijdens de 17de en de eerste helft van de 18de eeuw schiepen in de Zuidelijke Nederlanden een juridisch probleem: wie was de rechtmatige gezagdrager in bezette gebieden, alvorens de overdracht van soevereiniteit kon geschieden door een vredesverdrag? Een bezetter kreeg alleen macht ten titel van gewelddadige verovering en niet door het erkende erfrecht. Hij legde ook geen eed af op 's lands fundamentele wetten en ontving ook geen belofte van trouw.

In de huidige opvatting gebeurt de werkelijke soevereiniteitsoverdracht maar echt door een vredesverdrag. Aanvankelijk was in de 17de eeuw het brutale geweld doorslaggevend voor de erkenning van het volle gezag van de overwinnaar. De *occupatio bellica* bracht een – eventueel voorlopige – overdracht van soevereiniteit mee. De grens van het land van de bezetter evolueerde samen met zijn zegevierende opmars. Die theorie liet iedereen toe gehoorzaamheid te betuigen aan de nieuwe gezagsinstanties en wentelde het odium van de bevolking af: anders zou de bezetter in elke bewoner een vijand zien, vond men. Alleen de topministers sloegen op de vlucht, terwijl

¹⁵ R.O.P.B., 2de reeks, 1506-1700, dl. V, p. 571-574.

de nieuwe gezagvoerders door de subalterne besturen met vleierige woorden welkom geheten werden.

Uiteindelijk deed zich in de 17de eeuw een dubbele evolutie voor, zowel in de oorlogvoering als in het bezettingsrecht. Vanaf het einde van de eeuw werd de methode van terreur en uitputting van Louvois niet meer in alle strengheid toegepast. Anderzijds waren de juristen ook tot een andere kijk op de bezetting gekomen. De *occupatio bellica* bracht slechts een tijdelijke verandering van beheersinstanties mee, zo heette het; zij impliceerde geen overdracht van soevereiniteit. Die gebeurde alleen aan de onderhandelings-tafel.

De weg van de theorie naar de praktijk is soms erg lang. Frankrijk huldigde die opvatting helemaal niet. Ook de bevolking bleef liever bij het oude standpunt: het kwam haar beter uit als onderdaan behandeld te worden dan als vijand. Toch sijpelden stilaan mentaliteitsveranderingen door. De Raad van Vlaanderen was de eerste om de nieuwe theorie in een duidelijke wettekst om te zetten: zij draagt als datum 11 september 1677¹⁶.

Toen deze Raad op 23 mei 1678 door de vorst gefeliciteerd werd, bleek echter dat zijn stellingname niet de instemming van alle raadsheren had bekomen. Een aantal van hen liep naar de bezetter over. Bij de Vrede van Nijmegen in augustus 1678 werden door een clause in het verdrag de collaborateurs van alle sancties gevrijwaard.

Ofschoon de nieuwe theorie van de soevereiniteitsoverdracht onder-tussen veld gewonnen had, deden zich tijdens de Oostenrijkse Successie-oorlog nog incidenten voor, die met blijvende onzekerheden te maken hadden¹⁷.

¹⁶ *Placcaet-Boecken van Vlaenderen*, dl. III, p. 105.

¹⁷ Tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog weigerden sommige bisschoppen het "*Te Deum*" te zingen na de inname van hun stad door Frankrijk. Te Gent bijvoorbeeld waar de bisschop het wel wilde doen, bleven de stedelijke magistraat en de Raad van Vlaanderen ostentatief afwezig, hoewel Lodewijk XV zelf bij de plechtigheid aanwezig was. Na de Vrede van Aken (1748) casseerde Maria Theresia de benoemingen, die tijdens de bezetting in de justitieraden van Brabant, Henegouwen en Namen gebeurd waren. Toch kregen alle afgezette raadsheren achteraf hun functie terug, omdat zij geen sollicitatieschrijven aan de bezettende overheid gericht hadden. Zij moesten echter 50 pct. van het *medianaat* opnieuw betalen, ofschoon zij de koopsom reeds aan de Franse koning gestort hadden. Anderzijds werd een aantal hogere ambtenaren definitief afgezet, omdat zij aan de bezetter hand- en spandiensten verleend hadden.

Bibliografie

Lijsten van de Habsburgse vorsten met gegevens betreffende hun aantreden en overlijden vindt men in STRUBBE E.I. en VOET L., *De Chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Brussel-Antwerpen, 1960 (met fotomechanische herdruk in 1991 door de K.C.G.), p. 398-414. Hun biografieën vindt men in HAMANN B. (ed.), *Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon*, Wenen, 1988. Het lexicon brengt de essentiële stadia van het leven van 400 Habsburgers en een bibliografie voor een eerste kennismaking. Een overzicht van het beleid en van de lands-geschiedenis vindt men in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dln. V-IX, *Nieuwe Tijd*, Haarlem, 1979-1980. Het werk brengt tevens een goed literatuuroverzicht.

De institutionele aspecten en hun implicaties op de uitoefening van de soevereiniteit, de principes van de erfopvolging en de betekenis van de inhuldiging worden in een aantal studies behandeld. Het is verrassend dat het belangrijke memorandum, door de voorzitter van de Geheime Raad*, de Neny, voor Jozef II opgesteld, niet aan deze delicate materie raakt. De auteur behandelt nochtans wel de macht van de landvoogd, van de gevolmachtigd minister en van anderen. De macht van de vorst wordt slechts onrechtstreeks ter sprake gebracht in de lange uiteenzettingen over de privileges der provincies, de rechten van de feodale heren en van de Leuvense universiteit: DE NENY P.F., *Mémoires historiques et politiques des Pays-Bas autrichiens*, Neuchâtel, 1784, hfdst. XIV. Het statuut van de vorst wordt vooral in historisch en niet in juridisch perspectief behandeld vooraan in het werk van DEFACQZ E., *Ancien droit belge ou précis analytique des lois et coutumes observées en Belgique avant le code civil*, 2 dln., Brussel, 1873. Een kort en goed overzicht van de situatie van de vorst vindt men bij POULLET E., *Les constitutions nationales belges de l'ancien régime à l'époque de l'invasion française de 1794 (Mémoires couronnés et autres mémoires publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°, 26)*, Brussel, 1876, p. 61-75.

Betreffende de inhuldiging van de vorst bevat een verouderd werk nog steeds een goudmijn aan gegevens: RAEPSAET J., *Recherches sur l'origine et la nature des inaugurations des princes souverains des XVII Provinces des Pays-Bas*, Gent, 1814. Het moet echter met kritische zin gelezen worden.

De vorstelijke gezagsuitoefening was niet altijd dezelfde: LENDERS P., *Drie wijzen van regeren van de Habsburgers in de Oostenrijkse Nederlanden*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, 1988, 42, p. 183-192, en ID., *De Gezagsopdeling in België: een mozaïek*, in ID. (ed.), *Het einde van het ancien régime in België (Standen en Landen, 93)*, Kortrijk, 1991, p. 11-32. Over het vorstelijk gezag in bezette gebieden zie VAN HOUTTE H., *Conquête et transfert de souveraineté sous l'ancien régime*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1930, 9, p. 1244-1248.

Achter de gezagsuitoefening stonden bepaalde opvattingen. Zie daarover onder meer BARUZZI A., *Einführung in die politische Philosophie der Neuzeit*, Darmstadt, 1983, dat ook sommige politiciers der 19de eeuw bestudeert, maar aan het absolutisme als goddelijk recht voorbijgaat. Zie daarvoor TRUCHET J. (ed.), *La politique de Bossuet*, Parijs, 1986.

Omtrent het verzet tegen sommige gezagsopvattingen in de 16de en in de 18de eeuw kan men de werken consulteren van MOUT M.E.H.N., *Plakkaat van Verlatinge, 1581. Inleiding, transcriptie en vertaling in hedendaags Nederlands*, Den Haag, 1979, van VAN GELDEREN M., *Op zoek naar de Republiek. Politiek denken tijdens de Nederlandse Opstand, 1555-1590 (Zeven-Provinciën-Reeks, 2)*, Hilversum, 1991, en van DE FELLER F.X., *Recueil des représentations, protestations et réclamations faites à Sa Majesté Impériale par les représentants des États des dix provinces des Pays-Bas autrichiens*, 17 dln., Brussel, 1787-1790.

In verband met de titels die de vorst in de Nederlanden mocht voeren, consultere men GACHARD L.-P., *Sur le titre du souverain des Pays-Bas*, in ID., *Études et notices concernant l'histoire des Pays-Bas*, dl. II, Brussel, 1890, p. 419-421. De studie alludeert op de afspraken van de gezanten van de Staten-Generaal met de hertog van Anjou in 1581, voor het geval deze zou aanvaarden vorst van de Nederlanden te worden. Het resultaat van deze onderhandelingen – dat ook in het recht van opvolging voor vrouwen voorzag – is vastgelegd in het "*Rapport fait au prince d'Orange et aux États généraux par les ambassadeurs qu'ils avaient envoyés au Duc d'Anjou pour lui offrir la souveraineté des Pays-Bas (mars 1581)*", uitgegeven door: GACHARD L.-P. (ed.), *Correspondance de Guillaume le Taciturne, prince d'Orange*, dl. IV, Brussel-Leipzig-Gent, 1854, p. 421-472. De tekst van de overeenkomst met de hertog geeft aan welke titels hij mag voeren. Dit vindt

men terug bij DUMONT J., *Corps universel diplomatique du droit des gens contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, de trêve, faits en Europe depuis le règne de l'empereur Charlemagne jusques à présent*, dl. V-1, Amsterdam-Den Haag, 1829, p. 380.

Aangaande het vorstelijk successierecht vindt men een verslag over een regeling en de rechtsaanvaarding ervan door onze Staten-Generaal in 1725 in GACHARD L.-P., *Sur l'acceptation et la publication aux Pays-Bas de la Pragmaticque Sanction de l'empereur Charles VI (Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Mémoires des membres. Collection in-4°, 20)*, Brussel, 1847.

Weinig vorsten hebben aan hun agenten, de ambtenaren, duidelijk meegedeeld hoe zij de uitoefening van de bestuurlijke en rechterlijke taken dienden op te vatten en hoe die door hen moesten behartigd worden. Jozef II heeft dit op 28 februari 1784 wel gedaan. Het document draagt als titel: "*Disposition de Sa Majesté Impériale et Royale aux chefs des départements sur la manière de traiter les affaires publiques*" en werd gepubliceerd door VERHAEGEN P. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XII, Brussel, 1910, p. 333-338.

Over de vorstelijke ambtenarij in het algemeen is men aangewezen op DE SCHEPPER H., *Vorstelijke ambtenarij en bureaucrativering in regering en gewesten van 's konings Nederlanden, 16de-17de eeuw*, en DHONDT L., *Staatsveiligheidsmodel en bureaucrativering onder Maria-Theresia en Jozef II (1740-1790)*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1977, 90, resp. p. 358-377 en 423-438.

Over het verkopen van ambten consultere men een studie betreffende de weinig verheffende procedures in de tweede helft van de 17de eeuw, zie VANDENBULCKE A., *Le pouvoir et l'argent sous l'ancien régime. La vénalité des offices dans les Conseils collatéraux des Pays-Bas espagnols (seconde moitié du XVIIe siècle) (Anciens pays et assemblées d'États, 94)*, Kortrijk, 1992. Over het verpachten van overheidstaken werd er nog weinig onderzoek gedaan. Men weet dat kanselier Kaunitz tegen de afschaffing ervan was, zeker wat betrof de verpachting van de fiscale ontvangsten. Een studie op stedelijk niveau kan de problematiek inleiden: LENDERS P., *Fiscale octrooien en pachten te Gent na 1750*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, 1982, 36, p. 179-225 en 1983, 37, p. 173-214.

De symbolische uitdrukking van de macht in hofhouding en paleizen vindt men in gespecialiseerde werken. Bij wijze van voorbeeld vermelden wij slechts EHALT H.Ch., *Ausdruckformen absolutistischer Herrschaft des Wiener Hofes im 17. und 18. Jahrhundert*, Wenen, 1980.

Archief

Vorsten hebben steeds via ambtenaren gewerkt, maar ook een uitgebreide persoonlijke correspondentie onderhouden onder meer met de landvoogden. Hun archieven vallen vaak samen met die van de hoogste bestuurlijke instanties, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, het Archivo General te Simancas en het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen.

Bronnenpublicaties

Belangrijk zijn de uitgaven van de oude wetten en ordonnantiën: *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2de reeks, 1506-1700, *Règne de Charles V (1507-1555)*, 6 dln., Brussel, 1893-1922; *Règne de Philippe II (1555-1598)*, 2 dln., Brussel, 1957-1978 (nog 5 dln. in voorbereiding); *Règne d'Albert et d'Isabelle (1598-1621)*, 2 dln., Brussel, 1909-1912; *Les ordonnances monétaires du XVIIe siècle*, Brussel, 1914 en *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, 15 dln., Brussel, 1860-1942.

Wat betreft de leemten voor de 17de eeuw kan men zich eventueel behelpen met [BRANTS V.], *Listes chronologiques des édits et ordonnances des Pays-Bas. Règnes de Philippe IV (1621-1665) et de Charles II (1665-1700)*, Brussel, 1910, die de wetten aangeven en verwijzen naar hun vindplaatsen. Men kan daarbij een beroep doen op de *Placcaeten ende ordonnantiën van Brabant*, 10 dln., Antwerpen-Brussel, 1648-1774 en op de *Placcaet-Boecken van Vlaenderen*, 13 dln., Gent, 1639-1786, en het supplement erop tot 1794, Gent, 1795.

De correspondentie van de vorsten is niet minder belangrijk dan de wetgeving. Ook hier beschikt men over belangrijke publicaties die, in tegenstelling tot de uitgaven van de oude wetten, zich wel over 16de en 17de eeuw uitstrekken, maar niet over de 18de eeuw. Twee reeksen zijn belangrijk: GACHARD L.-P. en LEFÈVRE J. (eds.), *Correspondance de Philippe II d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas, publiée d'après les origi-*

naux conservés dans les archives royales de Simancas (C.R.H., reeks in-4°), 5 dln. (voor 1555-1577), Brussel, 1848-1879, en 4 dln. (voor 1577-1598), Brussel, 1940-1959, en LONCHAY H., CUVELIER J. en LEFÈVRE J. (eds.), Correspondance de la Cour d' Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle (C.R.H., reeks in-4°), 6 dln., Brussel, 1923-1937.

Archieftoegangen

Een bijzondere aandacht wordt besteed aan de vorst (*The Crown*) en aan zijn machtsuitoefening langs de *via ordinaria* en de *via extraordinaria* in PARKER G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706) (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer, 3)*, Brussel, 1971, p. 8-36. In de Spaanse periode was de Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië te Madrid* (*Consejo Supremo de Flandes*) het gewone Spaanse bestuursorgaan voor de Nederlanden. Parker verwijst naar de archieven ervan (p. 19-21).

In de Oostenrijkse periode was aanvankelijk vooral de Hoge Raad voor de Nederlanden, vanaf 1757 het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij* en vanaf 1793 de Hofkanselarij voor de Nederlanden*, alle gevestigd te Wenen, het vorstelijk bestuursorgaan voor de Nederlanden. Hun archieven berusten in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Er bestaat een inventaris: DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Chancellerie autrichienne des Pays-Bas conservées à Bruxelles (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas, conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 129).

Voor de wetgeving werd de vorst geholpen door de Geheime Raad te Brussel (cf. de notitie over deze instelling).

Piet LENDERS

DE
SOEVEREIN
EN
ZIJN
VERTEGENWOORDIGERS

I

B

DE VOLKSVERTEGENWOORDIGING

STATEN-GENERAAL

(1464-1634)

Geschiedenis

Het ontstaan en de ontwikkeling van de Staten-Generaal in de oude Nederlanden werden bepaald door de vereniging van een geheel van landen onder het gezag van eenzelfde vorst*. De late groepering van de vorstendommen in de Nederlanden onder het huis van Bourgondië, en meer bepaald onder Filips de Goede, verklaart waarom de Staten-Generaal er pas voorkwamen in de tweede helft van de 15de eeuw.

De bijeenroeping van de Staten-Generaal te Brugge op 9 januari 1464 schijnt op het eerste gezicht een initiatief van de hertog van Bourgondië met het doel een tegengewicht te vormen tegen de Hollandse en Zeeuwse steden. Deze hadden de vertegenwoordigers van de steden in de Nederlanden samengeroepen om het bestuur van de Bourgondische Nederlanden te bespreken tijdens de afwezigheid van Filips de Goede, die van plan was een kruistocht naar het Oosten te ondernemen. Het probleem is complexer. De vergadering te Brugge moet worden beschouwd als het eindpunt van een lange institutionele evolutie, begonnen in het midden van de 14de eeuw, toen gemeenschappelijke belangen en eenzelfde vorst die verschillende gewesten met elkaar verbond (Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland bijvoorbeeld) de Staten ertoe brachten gezamenlijke vergaderingen te houden. Men mag ook veronderstellen dat het bestaan van oudere representatieve instellingen in Spanje, Engeland en Frankrijk waarschijnlijk een indirecte invloed heeft uitgeoefend op de politieke en institutionele opvattingen van de hertog van Bourgondië.

Het ontstaan van de Staten-Generaal in de Nederlanden werd ook in verband gebracht met een klimaat van institutionele transformaties die een grote bloei kenden in de 15de eeuw. Het is zelfs waarschijnlijk dat Filips de Goede in 1464 een gunstige gelegenheid, met name het initiatief van de Hollandse en Zeeuwse steden, te baat nam om een project te realiseren waarvan hij de uitvoering reeds geruime tijd wenselijk achtte en dat bovendien onontbeerlijk was geworden voor zijn centralisatiepolitiek. Twee feiten schijnen

de stelling te bevestigen dat de hertog niet vijandig stond ten opzichte van een dialoog met de vertegenwoordigers van de vorstendommen: enerzijds de omvorming van het aanvankelijke project van de Hollandse en Zeeuwse steden, dat slechts een vereniging op het oog had van de Nederlandse steden, tot één grote vergadering die de afgevaardigden van adel, clerus en derde stand groepeerde, en anderzijds de beslissing van de hertog aan het slot van de vergadering te Brugge tot bijeenroeping van een volgende zitting van de Staten-Generaal. Filips de Goede bekrachtigde dus het principe van de vergadering van de afgevaardigden van de Staten van alle gewesten, maar op voorwaarde dat hij het initiatief tot de dialoog behield. Krachtens dit convocatierecht van de vorst, konden de Staten-Generaal dus niet samenkomen zonder zijn toestemming. Zij trachtten dan ook, telkens de omstandigheden hiertoe gunstig waren, dit juk af te schudden. De dood van Karel de Stoute in 1477 en de moeilijkheden waarmee Maria van Bourgondië te kampen had op het ogenblik van haar troonsbestijging, lieten de Staten-Generaal toe hun eisen kracht bij te zetten. Het Groot Privilegie kende hun het gezag toe zich vrijelijk te verenigen waar en wanneer zij het wilden en telkens zij dit noodzakelijk achtten. Wegens het herstel van een sterk gezag onder Maximiliaan van Oostenrijk, werd de toepassing van het Groot Privilegie verhinderd.

Slechts een tiental jaren later deed zich voor de Staten-Generaal een nieuwe gelegenheid voor: in 1488, tijdens het conflict dat Maximiliaan tegenover Vlaanderen plaatste en dat tot zijn gevangenschap in Brugge leidde. Het principe van de vrijheid van vergaderen van de Staten-Generaal werd andermaal bevestigd, maar, zoals in 1477, bleef deze beslissing na de vrijlating van de Roomse koning dode letter. Nochtans hadden de onlusten tussen 1477 en 1488 een praktisch gevolg. Vanaf 1478 en vooral na 1488 werden de Staten-Generaal minstens eenmaal per jaar bijeengeroepen. Op die wijze oefenden zij de rol uit van permanente instelling van de bestuurden ten opzichte van de bestuurder en zijn administratie. Min of meer geregeld samengeroepen telkens zich voor de vorst een belangrijk probleem stelde of wanneer hij financiële hulp nodig had van de gewesten om zijn politiek te ondersteunen, werden de Staten-Generaal vanaf Filips de Goede tot keizer Karel V betrokken bij alle grote vraagstukken die de Nederlanden aanbelangden: problemen in verband met de opvolging, de oorlog met Frankrijk en Gelre, de conflicten met Vlaanderen, monetaire vraagstukken, en vooral

belangrijk, zij werden tussenpersoon tussen het gezag en de vorstendommen wat betreft de stemming van de *beden*.

In oktober 1555 deed keizer Karel V troonsafstand ten voordele van zijn zoon Filips. De nieuwe koning beschouwde de Staten-Generaal als een rivaliserend gezag en deed alles wat in zijn macht lag om hun bijeenkomsten te verhinderen. De krachtmeting, die nog werd verscherpt door de godsdiensttwisten, leidde in september 1576 tot een totale breuk.

Requesens' dood op 5 maart 1576, liet de Nederlanden zonder landvoogd*. De Raad van State* oefende tussentijds het gezag uit. Door de muiten van de Spaanse troepen en de volksofstand te Brussel werd de situatie echter snel kritiek. De Staten van Brabant, gevolgd door deze van Henegouwen, Vlaanderen en Gelre, eisten tevergeefs een bijeenkomst van de Staten-Generaal. Op 7 augustus 1576 besliste de Raad van State dat de Raad van Brabant soldaten mocht lichten om weerstand te bieden aan de muiten. Deze daad werd het startsein voor de organisatie van een legermacht tegen de troepen van de koning.

Op 4 september 1576 werden de leden van de Raad van State op instigatie van de prins van Oranje aangehouden. In Brabant ging de macht over in de handen van de Staten die dadelijk het initiatief namen om de Staten-Generaal samen te roepen. Op 25 september kwamen de afgevaardigden van Henegouwen, Brabant en Vlaanderen bijeen te Brussel, waar ze nadien, niet steeds zonder enige aarzeling, door de afgevaardigden van de andere provincies werden vervoegd. De staatsgreep van 1576 veroorzaakte een ingrijpende omwenteling. Waren de Staten-Generaal tot nog toe een instelling van de onderdanen tegenover de vorst, dan werden zij nu plots het regeringsorgaan. Vanaf oktober 1576 eigenden zij zich alle macht toe terwijl ze de soevereiniteit van Filips II als juridische fictie lieten bestaan. In feite regeerden zij het land, lichten zij een leger, organiseerden zij de financiën, sloten zij alliantieverdragen, richtten zij nieuwe instellingen op, sloten zij contracten af over leningen in binnen- en buitenland en stuurden zij ambassadeurs naar de koningin van Engeland. Vanaf januari 1579 begon de verbrokkeling. Op 6 januari richtten de Staten van Artesië en de afgevaardigden van de Waals-Vlaamse kasselrijen de Unie van Atrecht op. Kort erna scheidden ze zich af van de andere provincies en sloten ze afzonderlijk vrede met Filips II door een plechtige verzoening met Spanje: de Vrede van Atrecht (17 mei 1579). In diezelfde periode vormde zich de Unie van Utrecht die de zeven noorde-

lijke provincies groepeerde, waartoe ook enkele belangrijke steden van Brabant en Vlaanderen toetraden. Hoewel zij bleven behoren tot de generaliteit, die werd vertegenwoordigd door de Staten-Generaal, vormden de Staten van het Noorden, de toekomstige Verenigde Provinciën, een hechtere bond met de tendens om vaker onder elkaar te beraadslagen; enkele malen liet ze zelfs na afgevaardigden naar de Staten-Generaal te sturen. Op 26 juli 1581 werden de Staten-Generaal geheel onafhankelijk, toen zij Filips II vervallen verklaarden van de troon. Optredend als vertegenwoordigers van de onderdanen van alle provincies, zetten zij de vorst af, vaardigden alle besluiten uit in hun eigen naam en onthieven alle ambtenaren van hun eed.

De gevolgen van de veranderingen van 1576 en volgende jaren waren nochtans sterk verschillend voor het Noorden en het Zuiden. In de Noordelijke Nederlanden bleven de Staten-Generaal hun rol van regering vervullen; men kan stellen dat de instelling er een continu bestaan kende gedurende meer dan vijf eeuwen. In de Zuidelijke Nederlanden daarentegen hadden de Staten-Generaal, zoals ontstaan uit de gebeurtenissen van 1576, slechts een kortstondig bestaan. Vanaf de Vrede van Atrecht in 1579 tot de val van Antwerpen in 1585 werden de zuidelijke provincies één na één door Alexander Farnese heroverd en werden zij terug onder het effectieve gezag van Filips II en zijn opvolgers gebracht. Hierdoor kwam een einde aan de vertegenwoordiging van deze gewesten in de Staten-Generaal, die uiteindelijk nog enkel de noordelijke provincies zouden groeperen. In de door Spanje heroverde provincies knoopten de Staten-Generaal aan bij de regeringsvorm van vóór 1576, waarbij men niet aarzelde om de totale macht van de soevereine monarch te bevestigen. Van dan af waren de bijeenkomsten van de Staten-Generaal nog uitzonderlijk: in 1598 en enkele malen in de eerste helft van de 17de eeuw (1600, 1632-1634). In deze vergaderingen werd de afgevaardigden alle beraadslagingsbevoegdheid ontzegd. De bijeenkomsten waren de laatste uitingen van een stuiptrekkende instelling.

Organisatie

De Staten-Generaal mochten slechts vergaderen na bijeenroeping door de vorst of diens vertegenwoordiger. Een bevel van het centrale gezag was dus noodzakelijk; daardoor waren de Staten-Generaal in feite aan dit gezag onderworpen. Telkens de omstandigheden hun gunstig gezind waren, tracht-

ten zij aan deze onderwerping te ontkomen en eisten zij het recht op om zich te verenigen op vaste tijdstippen zonder voorafgaandelijk oproepingsbevel van de vorst. Telkens weer botsten zij op de onwil van de vorst die alles in het werk stelde om dit initiatief te fnuiken. De Staten-Generaal bleven afhankelijk van de vorst om te mogen vergaderen, en dit gebruik werd in stand gehouden met een opmerkelijke strakheid. Alleen de bijeenkomsten die resulteerden in de staatsgreep van september 1576 vormden een uitzondering.

Datum en plaats van bijeenkomst van de Staten-Generaal hingen eveneens af van de vorst. Hoewel de zittingen niet steeds doorgingen in dezelfde stad, stelt men toch vast dat de gezagdrager de gewesten slechts opriep in een beperkt aantal steden en zelfs een voorkeur had voor een aantal onder hen (Mechelen, Brugge, Gent, Antwerpen, Aalst, Dendermonde, Abbeville). Vanaf het einde van de 15de eeuw was het te Brussel dat de afgevaardigden van de vorstendommen het meest vergaderden. De afgevaardigden in de Staten-Generaal werden aangeduid door de provinciale Staten. Zij werden gekozen uit de drie standen, dit wil zeggen de adel, de clerus en de derde stand; deze laatste was meestal samengesteld uit de afgevaardigden van een 20-tal grote steden. De adel en de clerus schijnen niet geregeld deelgenomen te hebben aan de vergaderingen van de Staten-Generaal, maar deze bewering blijft, bij gebrek aan documentatie, onder voorbehoud.

De afgevaardigden die waren aangeduid om de provincies te vertegenwoordigen in de Staten-Generaal hadden in principe geen andere taak te vervullen dan te luisteren naar de voorstellen van de vorst of zijn commissarissen, en dan terug te keren naar hun respectieve provincie om deze voorstellen over te brengen aan hun opdrachtgevers. De besluiten die op het niveau van de provinciale Staten waren genomen, werden meegedeeld aan de vorst tijdens een volgende zitting van de Staten-Generaal. De afgevaardigde werd dus geenszins beschouwd als een nationale vertegenwoordiger. Hij ontving een imperatief mandaat dat zijn macht beperkte, en vóór de zitting kende hij de te volgen gedragslijn waarvan hij niet mocht afwijken. Ook stelt men vast dat de regering er tijdens een aantal vergaderingen op aandrong dat de provinciale Staten een grotere beslissingsvrijheid aan hun afgevaardigden zouden toekennen. In het algemeen gaven de provinciale Staten geen gehoor aan deze voorstellen van de vorst. Aldus waren de Staten-Generaal nooit een grondwettelijke vergadering en bevrijdden zij zich nooit van de voogdij van de provinciale Staten noch van de vorst.

Bevoegdheden en activiteiten

De Staten-Generaal slaagden er nooit in de erkenning van een specifieke bevoegdheid te verkrijgen. Deze was zeer wisselend en hing af van een groot aantal toevallige factoren. Men mag niettemin stellen dat hun invloed bijzonder belangrijk was op het vlak van de politieke en de dynastieke aangelegenheden, evenals op dat van de openbare financiën. Op politiek vlak is de bevoegdheid van de Staten-Generaal moeilijk te omschrijven. In principe hadden zij immers geen enkele macht, uitzondering gemaakt voor de beslissingen uit 1477 en 1488, die niet in de praktijk werden omgezet, en deze genomen na 1576, toen de Staten-Generaal zich alle gezag toeëigenden. Kende de vorst hun nooit zomaar om het even welke bevoegdheid toe, dan stelt men vast dat de Staten-Generaal na 1477 en vooral na 1488, tijdens de regering van Filips de Schone, geregeld werden samengeroepen om hun advies te geven over de verdediging van het land, de politieke problemen of de diplomatieke relaties met het buitenland. De tussenkomsst van de Staten-Generaal was frequent op het vlak van de buitenlandse politiek. Men moet zeggen dat dit vooral voortvloeide uit de geldbehoefte van de vorst om oorlog te voeren en zijn troepen te betalen. De meeste aanvragen tot *beden* werden dan ook gemotiveerd door militaire noden.

Het andere luik van de bevoegdheid van de Staten-Generaal betreft de financiën en het muntwezen. Hun invloed op het beleid van de vorst was het gevolg van hun tussenkomsst in financiële kwesties en was afhankelijk van de mate waarin het stemmen en het betalen van de belastingen een deelname aan het politieke leven veronderstelde. Het is duidelijk dat het recht om de *bede* toe te staan of te weigeren de onderdanen een drukkingsmiddel in handen gaf dat zij niet nalieten te gebruiken. Gelijklopend met hun optreden in financiële aangelegenheden, oefenden de Staten-Generaal ook een controle uit op de monetaire politiek van de vorst. Men mag zeggen dat, op enkele zeldzame uitzonderingen na, het merendeel van de monetaire ordonnanties, met name deze van het einde van de 15de en de eerste decennia van de 16de eeuw, slechts werd opgesteld na raadpleging van de vertegenwoordigers van de vorstendommen.

De Staten-Generaal waren nooit een wetgevend orgaan. De vorst was de wetgever en in principe hij alleen. Nochtans is het van belang een onderscheid te maken tussen de wetten die het gevolg waren van het eigen initia-

tief van de vorst en deze die tot stand kwamen op verzoek. In de periode dat de Staten-Generaal actief waren, werd de meerderheid van de wetten op verzoek uitgevaardigd, dit wil zeggen op initiatief van een groep personen of van een instelling. Op die wijze namen de bestuurden deel aan het wetgevend werk van de bestuurder. Men treft de Staten-Generaal zelden aan als vragende partij. Dat was wel het geval voor de ordonnantie van 23 september 1531 die de graanhandel en de graanuitvoer aan banden legde, alsook voor de twee ordonnanties van 7 oktober 1531, de ene tegen de ketters, de andere over de munten. Maar dit zijn uitzonderingen en het is duidelijk dat het optreden van de Staten-Generaal op wetgevend vlak zeer beperkt was. De tussenkomst op het vlak van de politiek en de openbare financiën ten spijt, slaagden de Staten-Generaal er nooit in de rol van een soort federale raad naast de vorst te spelen. Niettemin betekende de bijeenkomst van de afgevaardigden uit de verschillende vorstendommen van de Nederlanden, zelfs indien ze werden gedomineerd door een geest van particularisme, dat deze gewesten zich rond de vorst wilden verenigen om gemeenschappelijke problemen te bespreken. Deze bijeenkomsten grepen bovendien haast uitsluitend plaats in het zuidelijk deel van de Nederlanden en verenigden, op enkele uitzonderingen na, alleen afgevaardigden uit de provincies van het toekomstige België. Wanneer men hiermee rekening houdt en evenmin de inspanningen van de vorsten vergeet om een louter persoonlijke unie om te vormen tot een heuse statenbond, dan blijken de Staten-Generaal een belangrijke mijlpaal te zijn geweest in de vorming van de Belgische Staat.

Bibliografie

Er bestaat geen recent werk over de geschiedenis van de Staten-Generaal in de Nederlanden in zijn totaliteit. De geschiedenis van de instelling in de 15de en in het begin van de 16de eeuw werd bestudeerd door WELLENS R., *Les États généraux des Pays-Bas des origines à la fin du règne de Philippe le Beau (1464-1506) (Anciens pays et assemblées d'États, 64)*, Heule, 1974. Dit werk bestudeert de historische evolutie van de vergaderingen van de Staten-Generaal, hun werking, hun bevoegdheid, evenals de vertegenwoordiging van de vorstendommen van de Nederlanden in de Staten-Generaal; de onderzoeker zal er ook de volledige bibliografie over het onderwerp aantreffen (p. 23-73). In 1964 vierde Nederland het 500-jarig bestaan van de

Staten-Generaal, want de instelling overleefde er tot op de dag van vandaag als representatieve instelling. Bij die gelegenheid werd een uitstekende bundel gepubliceerd onder de leiding van FOCKEMA ANDREAE S.J. en HARDENBERG H. (eds.), *500 Jaren Staten Generaal. Van Statenvergadering tot volksvertegenwoordiging*, Assen, 1964 (zie de artikels van VAN DE KIEFT C. (p. 1-27) en van SMITSKAMP H. (p. 28-63)). Daarnaast verschenen nog enkele studies die één of ander bijzonder probleem behandelen: JAPIKSE N., *De Staten Generaal van 1576*, in *Bijdragen voor Vaderlandse Geschiedenis en Oudheidkunde*, 5de reeks, 1916, 3, p. 1-39; WEL-LENS R., *Bruxelles et les États généraux des Pays-Bas*, in *Anciens pays et assemblées d'États*, 1977, 70, p. 297-312; ID., *Les États généraux de Bruxelles en 1598 et la cession des Pays-Bas aux Archiducs Albert et Isabelle*, in *Cahiers bruxellois*, 1978-1981, 23, p. 23-34; ID., *Les instructions des députés de Douai aux États généraux des Pays-Bas en 1488*, in *Revue du Nord*, 1980, 62, p. 573-577; ID., *La représentation du Tiers État d'Artois dans les assemblées des États généraux des Pays-Bas (1464-1506)*, in *Parliaments, Estates and Representation*, 1982, 2, p. 1-28; KOENIGSBERGER H.-G., *Why did the States General of the Netherlands become Revolutionary in the Sixteenth Century?*, in *ibid.*, p. 103-111; ID., *The Beginnings of the States General of the Netherlands*, in *ibid.*, 1988, 8, p. 101-114; ID., *Fürst und Generalstaaten. Maximilian I. in den Niederlanden (1477-1493)*, in *Schriften des Historischen Kollegs herausgegeben von der Stiftung Historisches Kolleg, Vorträge 12*, München, 1987, 27 p.

Archief

De bescheiden voor de geschiedenis van de Staten-Generaal in de Nederlanden zijn verspreid over de verschillende Rijks- en stadsarchieven van België, Frankrijk en Nederland. De lijst van de te bezoeken plaatsen en te onderzoekenarchieven is dus lang. Nochtans kan men stellen dat de belangrijkste te raadplegenarchieven bestaan uit de protocollen van de stedelijke schepenbanken en de stadsrekeningen en verder uit de stukken die door de provinciale Staten werden nagelaten. De onderzoeker zal zich een idee kunnen vormen van de omvang van het probleem bij het consulteren van de lijst van onuitgegeven bescheiden gebruikt in ons hoger genoemd werk over de geschiedenis van de Staten-Generaal van 1464 tot 1506 (p. 13-22), alsook

via de verslagen opgemaakt door de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, als gevolg van de zendingen verricht in Frankrijk, Nederland en de Belgische archiefdepots: WELLENS R., *Rapport sur les dépouillements d'archives effectués en Belgique, en Hollande et dans le Nord de la France en vue de poursuivre la publication des actes des États généraux des Pays-Bas*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1958, 123, p. XCVII-CXXX; ID., *Actes des États généraux. Recherches dans les dépôts du Nord de la France*, in *ibid.*, 1959, 124, p. LVII-CXIII; ID., *Documentation du XVe et du XVIe siècle relative aux assemblées des États généraux des Pays-Bas, conservée dans les dépôts d'archives hollandais*, in *ibid.*, 1962, 128, p. XCV-CXV; ID., *Documents relatifs à l'histoire des États généraux de 1478 à 1506, conservés dans quelques dépôts de la Belgique*, in *ibid.*, 1963, 129, p. CCCVII-CCCXVII.

Bronnenpublicaties

Nauwelijks was België onafhankelijk geworden, of de jonge staat hield zich bezig met de publicatie van de akten en documenten betreffende de geschiedenis van de oude nationale assemblees. Onder impuls van L.-P. Gachard, organisator van het Belgische archiefwezen, resulteerde dit in de loop van de 19de eeuw in belangrijke tekstuutgaven: GACHARD L.-P. (ed.), *Actes des États généraux de 1600*, Brussel, 1849; ID. (ed.), *Actes des États généraux de 1632*, 2 dln., Brussel, 1853-1866; ID. (ed.), *Actes des États généraux des Pays-Bas (1576-1585). Notice chronologique et analytique*, 2 dln., Brussel, 1861-1866. Gachards aandacht ging dus vooral naar de vergaderingen van de Staten-Generaal in het laatste kwart van de 16de en de 17de eeuw. Een nuttig werk is de publicatie op touw gezet door JAPIKSE N. (ed.), *Resolutiën der Staten Generaal van 1576 tot 1609 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën)*, 13 dln., Den Haag (sinds 1915).

Met betrekking tot het onderzoek uitgevoerd in de 19de eeuw, zie WELLENS R., *Les recherches sur l'histoire des États généraux des Pays-Bas au XIXe siècle*, in *Ier Congrès de l'Association des Cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique. Actes du Congrès de Comines*, dl. III, Komen, 1982, p. 403-411.

Voor de voorgaande periodes, in het bijzonder de 15de eeuw, moet men teruggrijpen naar CUVELIER J., DHONDT J. en DOEHAERD R. (eds.), *Actes des États généraux des anciens Pays-Bas* (C.R.H., reeks in-4°), dl. I, Brussel, 1948 (akten van 1427 tot 1477). Het is onontbeerlijk het gebruik van deze publikatie aan te vullen met de kritiek van MEILINK P.-A., *Dagvaarden van de Staten Generaal (1427-1477)*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 1951, 5, p. 198-212. Over de keuze van de datum 1427 die beschouwd wordt als het startpunt van de bijeenkomsten van de Staten-Generaal, zie WELLENS R., *Les États et l'accession de Philippe le Bon au gouvernement du comté de Hainaut*, in *Recueil d'études d'histoire hainuyère offertes à Maurice-A. Arnould*, dl. II, Bergen, 1983, p. 101-108.

Enkele teksten hebben betrekking op een kortere periode of op één bepaalde vergadering van de Staten-Generaal: ROLLIN COUQUERQUE L.M. en MEERKAMP VAN EMBDEN A., *Goudische Vroedschapsresoluties betreffende dagvaarten der Staten van Holland en der Staten-Generaal, 1501-1524*, in *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht)*, 1916, 37, p. 61-181; MEILINK P.-A., *Berichten uit de Staten Generaal van oktober-december 1482 te Aalst*, in *ibid.*, 1936, 57, p. 327-340; ID., *Notulen en Generaal Advies van de Staten Generaal van 1557-1558*, in *ibid.*, 1934, 55, p. 263-269. De betekenis van sommige stukken en hun belang voor de geschiedenis van de Staten-Generaal in de Nederlanden waren het voorwerp van enige publikaties: WELLENS R., *Les sources d'archives de l'histoire des États généraux des Pays-Bas*, in *Anciens pays et assemblées d'États*, 1973, 62, p. 277-288; ID., *Les sources hennuyères de l'histoire des États généraux des Pays-Bas*, in *Archives et bibliothèques de Belgique*, 1983, 34, p. 79-108; ID., *L'intérêt des archives brabançonnaises pour l'histoire des États généraux des Pays-Bas*, in *Annales de la Société royale d'archéologie de Bruxelles*, 1962-1966, 51, p. 95-100.

Archieftoegangen

Voor de studie van de Staten-Generaal in de vroegere Nederlanden is het onmogelijk één bepaalde toegang te vermelden wegens de grote verspreiding van de archieven in de talrijke Belgische en buitenlandse archiefdepots. Het is slechts mogelijk te verwijzen naar het gedeelte van ons exposé gewijd aan

STATEN-GENERAAL

de archiefbewaarplassen. In de daar geciteerde artikels treft men de toegangen aan die de lezers in elk van de depots ter beschikking staan.

Robert WELLENS
vertaling Beatrijs AUGUSTYN en Erik AERTS

**STATEN-GENERAAL EN SOEVEREIN CONGRES
VAN DE
VERENIGDE NEDERLANDSE STATEN
(1789-1790)**

Geschiedenis

In 1787 en in 1789 kwamen de Oostenrijkse Nederlanden openlijk in verzet tegen het regime van Jozef II. In laatstgenoemd jaar nam dat verzet de vorm aan van een opstand en een revolutie. In de loop van oktober, november en december verjaagden de revolutionairen de keizerlijke troepen en verklaarden de meeste Statenvergaderingen hun provincie onafhankelijk. Traditioneel wordt die omwenteling aangeduid als de Brabantse Omwenteling. Die aan C. Desmoulins ontleende benaming geeft het beslissende aandeel van Brabant goed weer. De bronnen, de oudere en de meer recente geschiedschrijving hebben het ook over de "Belgische" (dit is: "Nederlandse") of Zuidnederlandse Revolutie van 1789, vermits ze alle provincies omvatte, op Luxemburg na, dat onder het keizerlijke gezag bleef.

Fundamenteel antidespotisch hief die Omwenteling eigenmachtig de soevereiniteit van het huis van Habsburg op en riep de Republiek der Verenigde Nederlandse Staten (*États belgiques unis*) uit. Dat gebeurde volgens de rechtsanalyse van de revolutionairen zelf, door de uitbreiding van het recht van weerstand tot dat van revolutie. De onafhankelijkheid is internationaal evenwel nooit erkend en werd eind 1790 ongedaan gemaakt door de herovering door de troepen van Leopold II.

In de periode tussen het verdrijven en de terugkeer van het keizerlijke regime hebben de revolutionairen enerzijds een aantal nieuwe instellingen met een (min of meer) duidelijk publiekrechtelijk karakter in het leven geroepen en anderzijds bestaande instellingen gewijzigd. Toch zijn in de korte periode van onafhankelijkheid de nieuwe instellingen in hoge mate ondergestructureerd gebleven. De uitoefening van de soevereiniteit was in die maanden in Brabant het voorwerp van hevige twisten tussen de zogenaamde Statisten (aanhangers van Hendrik Vander Noot en kanunnik Pieter Van Eupen, leiders van respectievelijk de corporaties en de hoge geestelijk-

heid) en de Vonckisten (aanhangers van Jan Frans Vonck, voornamelijk de hoogste adel, bankiers, handelaars, advocaten en "kleine" revolutionairen). In Vlaanderen werden de Staten, inzonderheid te Gent, geconfronteerd met de bevoegdheidsaanspraken van de gemeenten (in Gent "*Collatie*" genoemd). In dezelfde provincie, net als in Henegouwen, Limburg en Luxemburg kreeg de revolutie bovendien af te rekenen met een breed, keizersgezind verzet op het platteland.

Organisatie

In de aanvangsperiode van de Omwenteling zijn binnen- en buitenlandse comités opgericht. De voornaamste hebben publiekrechtelijke handelingen gesteld zonder dat ze zelf een officieel publiekrechtelijk bestaan hebben geleid. Het eerste en voornaamste was het zogeheten Comité van Breda. Als orgaan van de gevluchte leden van de Staten van Brabant (de "*Representanten van het Brabantse Volk*"), stond het Comité achter het "*Manifest van het Brabantse Volk*" dat Jozef II vervallen verklaarde van de troon (24 oktober 1789).

Toen Gent bij de inval in de Nederlanden midden november 1789 als eerste grote stad werd bevrijd, kwam daar, door de opname van Vlaamse patriotten in een geïmproviseerd Comité van de Brabantse troepen, het Comité-Generaal van de Nederlanden tot stand. Dat riep onder meer de Staten van Vlaanderen samen. Zijn activiteit en ledental liepen snel terug naarmate de revolutie zich institutionaliseerde. Officieel bleef het een zestal maanden bestaan, maar feitelijk was het verschrompeld tot een louter Vlaams en Gents wervingsbureau, vooraleer het zichzelf ontbond op 7 mei 1790. Andere lokale en provinciale comités waren al vroeger opgeheven of zijn een soortgelijk secundair bestaan blijven leiden en behielden nog slechts een vage rol van toezicht, vooral op de openbare veiligheid.

Op het centrale vlak is op aandringen van het Comité-Generaal en het Comité van Breda op 22 november 1789 een offensieve en defensieve Unie (alliantie) tot stand gekomen tussen de Staten van Vlaanderen en die van Brabant. Een week later werd die Unie uitgebreid met een gemeenschappelijke soevereiniteitsverklaring, waarbij in de oprichting van een gemeenschappelijke Raad of Congres werd voorzien. In de loop van de volgende weken hebben de andere provincies – op Luxemburg na – zich erbij aan-

gesloten. Op 11 januari 1790 werd de Unie officieel geproclameerd in het "*Tractaet van Vereeniging*". Tevens werden de gemeenschappelijke institutionele kaders uitgetekend voor de uitoefening van de soevereiniteit die voordien de vorst* toebehoorde.

Ingevolge de provinciale "*Manifesten*" (onafhankelijkheidsverklaringen van de onderscheiden provincies) werd de soevereiniteit van de vorst (als hertog, graaf of heer) overgenomen door het "volk". De uitoefening ervan werd toevertrouwd aan de provinciale Statenvergaderingen, en dus niet aan een gemeenschappelijke centrale instelling. Daarom dienen de meeste soevereiniteitsakten in de archieven van deze instellingen gezocht te worden. Tegelijk verviel de centrale rol van de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen, zodat de vroegere vorstelijke Raden in de provincie vanaf dan in laatste instantie vonnisten. De soevereine provincies vormden samen een confederale republiek, waarvan de institutionele structurering echter op veel punten embryonaal is gebleven.

Bevoegdheden en activiteiten

De soeverein en de centrale staatsstructuur werden – in essentie – vervangen door een bevoegdheidsuitbreiding van de provinciale Statenvergaderingen binnen een statenbond, met een beperkte delegatie van monetaire, diplomatieke en militaire bevoegdheden aan een Congres.

De eerste en hoogste centrale, maar niet permanent zetelende instelling met gedelegeerde soevereine bevoegdheden in de Republiek der Verenigde Nederlandse Staten was de Staten-Generaal*. Zijn bevoegdheden waren ontleend aan en werden bepaald door de volmachten die de provinciale Statenvergaderingen aan hun afgevaardigden verleenden. De grote nationale en constitutionele beslissingen werden binnen de Staten-Generaal genomen, ook die tot oprichting van het Congres.

Door de oprichting van het Congres bekwam de Unie een permanent centraal orgaan voor heel nauwkeurig omschreven gemeenschappelijke materies. Het Congres kreeg de gemeenschappelijke landsverdediging, de munt en gedeeltelijk de buitenlandse politiek toevertrouwd. Tevens zou het bemiddelen bij problemen tussen de provincies onderling. Toch bleef ook in deze materies een hoge mate van afhankelijkheid bestaan ten opzichte van de soevereine provincies. De bevoegdheden van het Congres zijn overigens

nooit preciezer omljnd, noch ten opzichte van de ondergeschikte, noch ten opzichte van de hogere instellingen. Evenmin kwam het tot de daadwerkelijke oprichting van belangrijke nationale instellingen zoals een rekenkamer, een departement voor handel en douane, enz...

Het Congres en de Staten-Generaal hielden hun bijeenkomsten te Brussel dat aldus de feitelijke hoofdstad van de Verenigde Nederlandse Staten bleef. De leden van deze twee hoogste centrale instellingen werden afgevaardigd door de provinciale Staten, hetzij na verkiezing, hetzij volgens een beurtrol, of voor bijzondere opdrachten. Vander Noot en Van Eupen werden als buitengewone leden opgenomen.

Binnen de provinciale Staten golden nagenoeg de oude voorwaarden voor het lidmaatschap. De vertegenwoordigde besturen van steden of kasselrijen, die eertijds onder het benoemingsrecht van de vorst vielen, werden nu door verkiezing samengesteld, hetzij door de oude gemeenten, hetzij door nieuwe en al dan niet mede door de comités van de prille revolutie. Onder de wijzigingen binnen de provinciale Staten dienen voor Brabant de verdubbeling van het aantal vertegenwoordigers van de derde stand en voor Vlaanderen de opname van de adel als afzonderlijke stand vermeld te worden.

Het Congres begon pas vanaf 22 februari 1790 te zetelen. Zes en een halve maand later werd het voorgoed overschaduwd door de bijeenroeping en "associatie" van de Staten-Generaal die intussen bij herhaling waren samengekomen voor zwaarwichtige beslissingen en besprekingen. Na enkele weken, op 1 december, gingen de laatste leden van beide instellingen echter al uit elkaar door de oprukkende keizerlijke troepen.

Intern werd op bijna alle administratieve vlakken gewerkt in min of meer permanente comités of commissies. De diplomatieke contacten werden meer feitelijk dan officieel waargenomen door een bijzondere secretaris (Van Eupen) en door Vander Noot als "consultatief" lid.

Op het centrale vlak is alleen grondig werk gemaakt van een militaire infrastructuur. Daaraan bestond immers de meest dringende nood. Zo is op 18 januari 1790 een *Département général de la guerre* opgericht, een Krijgskanselarij, die de opvolging was van soortgelijke comités uit de voorbereiding van de revolutie, maar nu ressorteerde onder het Congres, als een uitvoerend suborgaan met beperkte bevoegdheden. Bedoeld als de emanatie van de strikte scheiding tussen de militaire en de burgerlijke overheid, zijn die bevoegdheden ook in dit geval niet precies noch definitief omschreven

geraakt. In grote trekken kwamen ze neer op de organisatie, de bevoorrading en de controle van het leger door een auditoraat, een bureau van boekhouding en een commissariaat. De ondergeschiktheid aan het Congres en de Staten blijkt niet in het minst uit de beperking van de benoemingsbevoegdheid tot de lagere militaire graden en in het verder bestaan van de *Commission économique* van Gent. Deze laatste volgde het Algemeen Burgerlijk Commissariaat* op als een (monopoliserende) centrale instelling voor de intendance van de uitrusting. Voor de voedselbevoorrading is een specifiek *Département général des vivres* gaan fungeren, zonder dat het ooit een vaste organisatie heeft gekregen. Ondergeschikt aan het Departement van Oorlog en bijgevolg ook aan het Congres, was te Namen, nabij het hoofdkwartier van het leger, een *Bureau de guerre suivant l'armée* actief naast een gevolmachtigde commissie van het Congres. Het Bureau stond in voor de relaties tussen het Departement en het leger, en ten tweede voor de uitoefening ter plaatse van de militaire bevoegdheden van het Congres. Al deze instellingen hadden dus ten opzichte van de soevereine macht een louter uitvoerende, infrastructurele functie. Van het bestaan van een Thesaurie en een *Deuxième bureau* met verschillende functies (spionage en gratificaties) zijn er sporen, doch precieze institutionele informatie ontbreekt vooralsnog.

Bibliografie

Specifieke literatuur: DEFOORT E., *De Staten van West-Vlaanderen, 1789-1791*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming "Société d'Émulation" te Brugge*, 1965, 102, p. 69-105, is een regionaal voorbeeld, maar tevens een bijzondere casus door de oprichting van een eerste eigen Statenvergadering. DHONDT L., *De Staat van de Omwenteling van 1789: wording en structuur van de "Republiek van de Verenigde Nederlandse Staten"* (ter perse); ID., *Van graafschap tot provincie*, in *De provincie vroeger en nu. Oost-Vlaanderen/West-Vlaanderen (Gemeentekrediet van België)*, Brussel, 1976; ROCK L., *De Staten-Generaal en het Souverein Congres der Nederlandse Staten (1790)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1971.

Literatuur in een bredere context: DHONDT L., *De conservatieve Brabantse Omwenteling van 1789 en het proces van revolutie en contrarevolutie in de Zuidelijke Nederlanden tussen 1780 en 1830*, in *Tijdschrift voor*

Geschiedenis, 1979, 102, p. 422-450; ID., *Politiek en institutioneel onvermogen in de Zuidelijke Nederlanden, 1780-1790*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IX, Haarlem, 1980, p. 139-159; JUSTE T., *La République belge (1790)*, Brussel, 1885. Dit is een afzonderlijke uitgave van *Histoire du règne de Joseph II et la Révolution belge*, dl. II, Brussel, 1844.

Archief

De bescheiden voor de kennis van de activiteiten van de centrale instellingen van de Republiek van de Verenigde Nederlandse Staten situeren zich, gelet op hetgeen is gezegd, op een dubbel niveau en in twee soorten archiefbewaarplaatsen, vooreerst in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en in de Rijksarchieven in de provincies, in de bestanden van de provinciale Statenvergaderingen. Delen van de oorspronkelijke bestanden bevinden zich in meer oneigen verzamelingen en bewaarplaatsen zoals het Stadsarchief te Gent of de Stadsbibliotheek van Ieper.

Verder vindt men archief in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Verenigde Nederlandse Staten*, dat evenwel slechts een klein deel van de oorspronkelijke bescheiden van de centrale instellingen van de Republiek omvat (naast tal van vreemde, eraan toegevoegde verzamelingen). Waarschijnlijk is een groot deel van de bescheiden verbrand of op een andere wijze verloren gegaan. Vander Noot heeft bijvoorbeeld vóór zijn dood een groot deel van de stukken die in zijn bezit waren, verbrand. Diverse andere archiefbestanden en bibliotheken herbergen echter nog rijke informatie met betrekking tot de Zuidnederlandse Revolutie van 1789 en de Republiek (onder meer het Koninklijk Legermuseum).

Het leeuwedeel van het centrale bestand in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bestaat uit een gedeelte van dearchieven van de militaire instellingen en uit eigentijdse en latere verzamelingen. Het betreft bescheiden die bij de Restauratie werden in beslag genomen en oorspronkelijk waren opgenomen in het bestand *Secretarie van State en Oorlog*. Een vreemd onderdeel in het bestand vormt een deel van de briefwisseling binnen het keizerlijk leger. In 1789 door de revolutionairen bemachtigd, is het met nog andere verzamelingen uit het keizerlijk regeringsarchief in het archief van het Congres opgenomen (waarschijnlijk ten behoeve van het *Comité des recherches*) en in het bestand gebleven. In de bijgevoegde stukken en verzamelin-

gen vinden we diplomatieke briefwisseling en bescheiden van de Republiek, van private personen, politici, ambtenaren en van leger- en vrijwilligerskorp- sen, alsook het dossier dat door Gachard voor zijn hierna vermelde bronnen- publikatie verzameld werd. Een bijzondere vermelding verdient een vrij groot fragment van de protocollen van het Comité van Breda van de hand van zijn secretaris, Vander Noot.

Bronnenpublicaties

Voor de voornaamste centrale instellingen, de Staten-Generaal en het Congres kan men terugvallen op de uitgave van het "*Journal des séances des États généraux et du Congrès*" van Syben en van de verloren gegane brief- wisseling met Henegouwen en Doornik uitgegeven door GACHARD L.-P. (ed.), *Documens politiques et diplomatiques sur la Révolution belge de 1790, publiés avec des notes et des éclaircissemens*, Brussel, 1834 (herdruk door het Algemeen Rijksarchief in 1990, met verwijzingen naar de oorspronke- lijke bescheiden). Mede gezien het fragmentarische karakter dient tevens verwezen te worden naar het "*Journaal van de Westvlaamse delegatie bij het Congres*" (Stadsbibliotheek van Ieper), verwerkt door DEFOORT E., *De Staten van West-Vlaanderen (1787-1791)* (onuitgegeven licentiaatsverhan- deling K.U. Leuven), Leuven, 1965, en naar het bijna volledige, nog onuit- gegeven "*Journal de ce qui s'est passé aux assemblées des États belgiques tenus dans la ville de Bruxelles*" (*Collectie van Vaerenbergh*, in de biblio- theek van de Universiteit Gent, *Handschriftenverzameling*, nr. 2248) en naar de archieven van de provinciale Staten.

Archieftoegangen

Een toegang tot Brussel, A.R., *Verenigde Nederlandse Staten*, biedt BETERAMS F., *Inventaire des archives des États belgiques unis*, Brussel, 1957 (met een eerste beschrijving van de betrokken instellingen, maar vaak onnauwkeurig en weinig analytisch). Voor Vlaanderen is er de inventaris van het Statenarchief (dat ook bescheiden in verband met het Comiteit-Generaal bevat): NUYTTENS M., *Inventaris van het archief van de Staten van Vlaan- deren*, Brussel, 1986. Gegeven het snel groeiende belang van de drukpers, en inzonderheid van de pamfletliteratuur in die periode, moet men ook de

verzamelingen in de bibliotheken consulteren (onder meer de Koninklijke Bibliotheek, het Algemeen Rijksarchief, de bibliotheek van de Universiteit te Gent, de Vaticaanse Bibliotheek te Rome, de Gemeentelijke Bibliotheek van Rijsel of nog, de private bibliotheek van baron de Béthune te Kortrijk) en hun handschriftelijkS of gedrukte catalogussen of beschrijvingen.

Luc DHONDT

DE
SOEVEREIN
EN
ZIJN
VERTEGENWOORDIGERS

I

C

INSTELLINGEN BUITEN DE NEDERLANDEN

ZEGELBEWAARDER EN SECRETARIS VAN STATE NAAST DE SOEVEREIN

(1517-1702)

Geschiedenis

Toen de jonge Karel V in 1517 de Nederlanden verliet om in Spanje de koningstitel te aanvaarden, werd hij vergezeld door zijn voornaamste raadsheeren en een secretaris. Deze laatste kreeg een centrale positie toebedeeld in het Habsburgs bestel, en had ook de leiding over een kanselarij *a latere principis* die moest instaan voor de afhandeling van de in het Frans gestelde briefwisseling van de vorst*. Hij fungeerde tevens als raadgever, en was als dusdanig een vertrouweling van Karel V. Deze secretaris, Jean Hannart, die de keizer ook op diens tweede reis naar Spanje volgde, droeg de officiële titel van *premier secrétaire et audencier*. Aangezien tegelijkertijd in de Nederlanden Laurent du Blioul de titel van audiencier* droeg, kwam deze situatie neer op een ontubbeling van het ambt van audiencier¹. De in 1524 benoemde opvolger van Hannart, Jean Lallemand, kreeg de titel van *secrétaire d'État*. Net als zijn voorganger werkte hij onder de leiding van kanselier Mercurino di Gattinara. In 1528 gingen zijn bevoegdheden over op Nicolas Perrenot, heer van Granvelle, die zelf evenwel nooit de titel van secretaris van State droeg. Sinds 1528 was deze immers lid van de Spaanse *Consejo de Estado*², en na de dood van de kanselier van Vlaanderen en Bourgondië* in 1530 werd hij *premier conseilier d'Etat de l'empereur et garde de ses selz suyvant la personne de Sa Majesté* verantwoordelijk voor de Nederlanden, Bourgondië en Duitsland. Samen met Francisco de los

¹ WALSER F. en WOHLFEIL R., *Die spanischen Zentralbehörden*, p. 245. Reeds in 1501, bij de eerste reis van Filips de Schone naar Spanje, was het tot een gelijkaardige dubbele audiëntie gekomen.

² BARRIOS F., *El Consejo de Estado de la monarquía española, 1521-1812*, Madrid, 1984, p. 312.

Cobos³ vormde hij de top van de Habsburgse instellingen. Voor de materiële afhandeling van de correspondentie met deze gebieden, had hij een *premier secrétaire d'État* ter beschikking (Antoine Perrenin, Josse Bave ...).

Dit systeem van een raadsheer-zegelbewaarder met een aan hem toegevoegde secretaris van State, die de vorst op al diens reizen volgden, bleef ook onder Filips II in voege⁴. In 1588 ging de koning evenwel over tot de oprichting van de Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië*. Deze verving het kleine, administratieve departement dat door de raadsheer-zegelbewaarder en secretaris werd gevormd. Alonso de Laloo, sinds 1580 secretaris voor aangelegenheden met betrekking tot de Nederlanden, werd secretaris van de Hoge Raad; Nicolas Damant, in 1587 benoemd tot raadsheer-zegelbewaarder, werd voorzitter van de nieuwe instelling.

Gezien de duidelijke band tussen beide, wekt het geen verbazing dat de afschaffing van de (eerste) Hoge Raad in 1598 gepaard ging met de benoeming van een aparte secretaris van State voor Nederlandse zaken⁵; deze kreeg de verantwoordelijkheid over de afhandeling van de correspondentie met Brussel⁶. Aangezien de Nederlanden van 1598 tot 1621 staatsrechtelijk soeverein waren, kan deze Secretarie evenwel niet beschouwd worden als een Habsburgs-Nederlandse instelling. De benoeming van een raadsheer-zegelbewaarder volgde – logischerwijze – pas in 1622, na het overlijden van aartshertog Albrecht, waardoor de Nederlanden opnieuw onder Spaans bewind kwamen. Het betrof Íñigo de Brizuela, gewezen biechtvader van de aartshertog en bisschop van Segovia. Het opmerkelijk alternerend karakter van beide instellingen kwam nogmaals tot uiting in 1627, toen de Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië opnieuw werd ingericht: de Brizuela werd voorzitter, en diens secretaris, Juan Osbaldo de Brito, werd secretaris

³ BAELDE M., *De Collaterale Raden*, p. 16-19; Francisco de los Cobos was bevoegd voor de Spaanse erflanden en de Italiaanse gebieden. In tegenstelling tot Granvelle droeg hij wel de titel van *secretario de Estado*. Zie KENISTON H., *Francisco de los Cobos, passim*.

⁴ VERMEIR R., *De Hoge Raad voor de Nederlanden*, p. 17-41. DE WYNANTS P.M., in zijn *Histoire du Conseil suprême d'état* spreekt van een "*ministère collatéral*" (Brussel, K.B., *Handschriftenverzameling*, nr. 10.491).

⁵ Benoemingsbrief van Diego de Maldonado, 20 nov. 1599 (Simancas, A.G., *Estado*, leg. K1416); zie ook RABASCO VALDÉS J.M., *El Real y Supremo Consejo de Flandes*, p. 230.

⁶ Volgens zijn benoemingsbrief gebeurde zijn aanstelling "*para tener la correspondencia que conviene con los dichos Paises Bajos y otros que conviene...*" (Simancas, A.G., *Estado*, leg. K1416).

van de Hoge Raad. Het scenario van 1588 werd gewoon herhaald. Deze (tweede) *Consejo Supremo de Flandes y de Borgoña* werd afgeschaft in 1702. Zijn bevoegdheden en archief werden overgedragen aan de *Secretaría de Estado del Norte*.

Men notere tevens dat van 1550 tot 1568 te Madrid een tegenhanger van de in Brussel opererende Duitse Staatssecretarie* bestond. Deze werd bemand door Paul Pfintzing ab Henffenfelt, die de keizer (en later Filips II) volgde op al zijn verplaatsingen. Via hem richtte de vorst zich rechtstreeks tot zijn correspondenten in het keizerrijk⁷.

Organisatie

De 16de-eeuwse secretarissen van State en raadsheren-zegelbewaarders naast de vorst werden gerecruteerd uit de hoge ambtenarij in de Nederlanden. Zo was Adriaan van der Burch, eerste raadsheer-zegelbewaarder onder Filips II, tot zijn benoeming voorzitter van de provinciale Raad van Vlaanderen; zijn secretaris, Josse de Courtewille, was secretaris van de Geheime Raad*. Hun benoeming in Madrid werd aanzien als een promotie, en bovendien konden ze na hun diensttijd aan het Hof rekenen op een mooie functie in Brussel. Zo werd Charles de Tisnacq, van 1559 tot 1569 raadsheer-zegelbewaarder naast de vorst, op 9 september 1569 benoemd tot hoofdvoorzitter van de Geheime Raad⁸.

In de periode tussen de afschaffing van de Hoge Raad in 1598 en de heroprichting ervan in 1627, werd enkel een beroep gedaan op Spanjaarden met enige diplomatieke ervaring.

Hiërarchisch gezien stond de secretaris van State onder de *guardasellos*, en hij mocht geen akten of brieven afleveren zonder diens *vidit*. In de loop van de 16de eeuw is het echter meerdere malen voorgekomen dat er aan het Spaanse Hof geen raadsheer-zegelbewaarder aanwezig was; in dat geval verzekerde de secretaris alleen de dienst, en kwam hij onder het rechtstreekse gezag van de bevoegde secretaris van de *Consejo de Estado* te staan.

⁷ LALOIRE É., *Inventaire des archives de la Secrétairerie d'État allemande*, p. 18-19 en 38.

⁸ VERMEIR R., *o.c.*, p. 101.

De hiërarchische verhouding weerspiegelde zich in het salaris, want met een jaarlijkse tegemoetkoming van 9000 gulden verdiende de zegelbewaarder het drievoud van de secretaris.

Bevoegdheden en activiteiten

Bevoegdheden en invloed van de zegelbewaarder en secretaris van State voor Nederlandse zaken aan het Spaanse Hof zijn in de loop der jaren aan enige evolutie onderhevig geweest. Figuren als Hannart en Lallemand waren top-medewerkers van de keizer; hoewel zij dienden te werken onder het gezag van Chièvres of Gattinara, staat hun impact op het beleid buiten kijf. Hun positie is vergelijkbaar met deze van de latere Castiliaanse secretarissen van State, zoals Gonzalo Pérez, Juan de Idiáquez en anderen. Eerder dan technische attachés, waren zij politieke adviseurs van de vorst die ten volle deelnamen aan het besluitvormingsproces. Hetzelfde geldt voor de eerste raadsheer-zegelbewaarder, Granvelle.

Onder Filips II was dit veel minder het geval. Toen hadden raadsheer-zegelbewaarder en secretaris voornamelijk een technische functie. Ze stonden in voor het verzekeren van de officiële correspondentie tussen Madrid en Brussel. De briefwisseling uit Brussel kwam bij de zegelbewaarder terecht, die een schifting doorvoerde en de dossiers voorbereidde die dan naar de koning of de *Consejo de Estado* gingen voor onderzoek. Omgekeerd was hij ook verantwoordelijk voor het kenbaar maken van de beslissingen van de vorst aan de Brusselse instanties, *in casu* de landvoogd* en de Collaterale Raden. De secretaris van State naast de vorst ontcijferde en codeerde berichten, stelde akten op, vertaalde teksten, en zo meer. Het weze herhaald dat dit enkel de in het Frans gestelde, officiële correspondentie betrof. De (Spaanse) briefwisseling *par la voie secrète*, waarin vertrouwelijke bevelen en commentaren – niet zelden afwijkend van de officiële – werden doorgegeven, was het terrein van de privé-secretaris van de landvoogd en van de

bevoegde secretaris van de *Consejo de Estado*⁹, de zogenaamde *secretario de Estado del Norte*.

Toch mag de adviserende opdracht van de *guardasellos* niet uit het oog verloren worden. Over heel wat zaken met betrekking tot de Nederlanden werd door de *Consejo de Estado* of de vorst bij hem advies ingewonnen. De invloed die de zegelbewaarder al dan niet uitoefende, was deels afhankelijk van de kwaliteit van de persoon die het ambt bekleedde. Joachim Hopperus, die sinds 1566 in Madrid verbleef en er vanaf 1569 officieel als raadsheer-zegelbewaarder in functie was, ontwikkelde aan het Hof een imposante adviserende activiteit¹⁰. Zijn mening was evenwel nooit van doorslaggevende aard. De uiteindelijke beslissing lag in handen van Filips II en zijn Castiliaanse raadgevers. Hopperus werd, net als zijn voorgangers en opvolgers, bovendien met een wantrouwend oog bekeken door de vorst en diens entourage. Pottekijkers uit de Nederlanden werden niet geduld¹¹. Anders was het gesteld met de Brizuela. Door zijn lange verblijf in de aartshertogelijke Nederlanden, en door zijn intense contacten met Albrecht, werd hij bij zijn terugkomst in Madrid beschouwd als een autoriteit inzake Nederlandse aangelegenheden. Zijn statuut verschilde dus grondig van dat van zijn voorgangers, temeer omdat hij tevens lid was van de *Consejo de Estado*.

Bibliografie

Over het ontstaan en de ontwikkeling van de functie van secretaris van State naast de vorst wordt uitgebreid gehandeld in: WALTHER A., *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.*, Leipzig, 1909; ID., *Die Anfänge Karls V.*, Leipzig, 1911; WALSER F. en WOHLFEIL R.,

⁹ DE SCHEPPER H., *Ensayo sobre el modelo del proceso de decisión política en los Países Bajos de Felipe II, 1559-1598*, in RIETBERGEN P.J.A.N. e.a. (eds.), *Tussen twee culturen. De Nederlanden en de Iberische wereld, 1550-1800* (Nijmeegse Publicaties Nieuwe Geschiedenis, 2), Nijmegen, 1988, p. 173-198.

¹⁰ Zie JANSSENS G., *Joachim Hopperus, een Fries rechtsgeleerde in dienst van Filips II, in Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber Amicorum Jan Buntinx* (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis. Series A, 10), Leuven, 1981, p. 419-433.

¹¹ GACHARD L.-P. (ed.), *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas (1558-1577), publiée d'après les originaux conservés dans les archives royales de Simancas*, dl. I, Brussel, 1848, p. XXXIX-XL.

Die spanischen Zentralbehörden und der Staatsrat Karls V., Göttingen, 1959; ESCUDERO J.A., *Los secretarios de Estado y del Despacho*, 4 dln., Madrid, 1976.

De figuur van Nicolas Perrenot wordt belicht in de monografie over zijn zoon Antoine Perrenot door VAN DURME M., *Antoon Perrenot, bisschop van Atrecht, kardinaal van Granvelle, minister van Karel V en van Filips II (1517-1587)* (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 18), Brussel, 1953. Diens tegenhanger, Francisco de los Cobos, heeft zijn biograaf gevonden in KENISTON H., *Francisco de los Cobos, Secretary of the Emperor Charles V*, Pittsburgh, [1959]. De carrière van de Spaanse secretaris van State, Gonzalo Pérez, die in de beginjaren van Filips II eveneens bevoegd was voor de Nederlanden, wordt beschreven in GONZÁLEZ PALENCIA A., *Gonzalo Pérez, secretario de Felipe Segundo*, 2 dln., Madrid, 1946, alsmede in MARAÑÓN G., *Antonio Pérez. El hombre, el drama, la época*, Madrid, 1947.

Gegevens over de activiteiten van de raadsheren-zegelbewaarders en secretarissen van State te Madrid onder Filips II vindt men in BAELE M., *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II (1531-1578). Bijdrage tot de geschiedenis van de centrale instellingen in de zestiende eeuw* (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 60), Brussel, 1965, en VERMEIR R., *De Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië te Madrid onder Filips II (1588-1598)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G.), Gent, 1990, alsmede in LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'État et de guerre sous le régime espagnol (1594-1711)* (*Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°*, 2 de reeks, 36), Brussel, 1934. Men consultere hierover ook RABASCO VALDÉS J.M., *El Real y Supremo Consejo de Flandes y de Borgoña (1419-1702)* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift Universidad de Granada), Granada, 1978. Een korte samenvatting van dit proefschrift, waarin hoofdzakelijk de 17de-eeuwse situatie wordt behandeld, is in 1980 gepubliceerd in de reeks *Tesis Doctorales de la Universidad de Granada*, 294.

Een toelichting bij de Duitse secretaris van State te Madrid wordt geboden in LALOIRE É., *Inventaire des archives de la Secrétairerie d'État*

allemande (inleiding). Van de hand van DE SCHEPPER H. zijn de heldere overzichten *De burgerlijke overheden en hun permanente kaders, 1480-1579* en (m.m.v. JANSSENS P.) *De overheidsstructuren in de Koninklijke Nederlanden, 1580-1700*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Haarlem, 1980, respectievelijk p. 311-349 en 388-405.

Archief

De archivalia met betrekking tot de secretarissen van State en raadsheren-zegelbewaarders zijn verspreid over vele Westeuropese archieven en bibliotheken. In het bijzonder voor de eerste helft van de 16de eeuw wende men zich tot het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen, *Abteilung Belgien*. Archivalia betreffende de 16de- en 17de-eeuwse raadsheren-zegelbewaarders en secretarissen van State vindt men in het Archivo General te Simancas (Spanje), in de bestanden *Estado* en *Secretarías Provinciales*, en in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, in de bestanden *Audiëntie*, *Handschriftenverzameling*, *Secretarie van State en Oorlog*, *Papiers Gachard* (met onder meer de kopieën van bescheiden die door of op last van Gachard gemaakt zijn in buitenlandse bibliotheken en archieven) en *Duitse Staatssecretarie* (dit laatste specifiek voor de Duitse staatssecretaris van Filips II). Ook de *Handschriftenverzameling* van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bevat interessant materiaal, meer bepaald in verband met Hopperus. Een deel ervan zijn evenwel kopieën van documenten uit de *Collection Granvelle* van de Bibliothèque Municipale te Besançon (Frankrijk).

Bronnenpublicaties

De bescheiden in verband met de secretarissen van State en raadsheren-zegelbewaarders maken deel uit van de archivalia van de centrale Habsburgse instellingen. Vandaar dat men ze terugvindt in de bronnenpublicaties met betrekking tot de vorst en de landvoogden, onder meer in LANZ K. (ed.), *Correspondenz des Kaisers Karl V.*, 3 dln., Leipzig, 1844-1846, en ID. (ed.), *Staatspapiere zur Geschichte des Kaisers Karl V.*, Stuttgart, 1845. De correspondentie tussen Filips II en Margaretha van Oostenrijk (tot 1565) werd uitgegeven door GACHARD L.-P. (ed.), *Correspondance de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II (1559-1565)*, 3 dln.,

Brussel, 1867-1881. Het vervolg hierop werd verzorgd door THEISSEN J.S. en ENNO VAN GELDER H.A. (eds.), *Correspondance française de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II, 1565-1568*, 3 dln., Utrecht, 1925-1942. In zijn *Correspondance de Philippe II d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas (1555-1577)* (C.R.H., reeks in-4°), 5 dln., Brussel, 1848-1879, geeft GACHARD L.-P. analyses van transcripties van bescheiden (niet enkel briefwisseling) die hij maakte tijdens zijn drie verblijven te Simancas tussen 1842 en 1847, of nadien liet maken; het betreft evenwel enkel een keuze van archiefstukken, waardoor de *Correspondance* slechts een eerste kennismaking met de bescheiden kan zijn. LEFÈVRE J. maakte op de publikatie van Gachard een *Index alphabétique* (Brussel, 1936), en zette het door Gachard aangevatte werk voort in zijn *Correspondance de Philippe II d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas, 1577-1598* (C.R.H., reeks in-4°), 4 dln., Brussel, 1940-1960.

Voor de 17de eeuw zijn er de analyses van LONCHAY H., CUVELIER J. en LEFÈVRE J. (eds.), *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle* (C.R.H., reeks in-4°), 6 dln., Brussel, 1923-1937; deze analyses zijn erg beknopt, en kunnen bijgevolg enkel nuttig zijn als toegang tot de originelen in Brussel, Madrid en Simancas. De briefwisseling van aartshertogin Isabella werd uitgegeven door RODRÍGUEZ VILLA A. (ed.), *Correspondencia de la infanta archiduquesa Doña Isabel con el duque de Lerma*, Madrid, 1906. Ook de Spaanse *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, 112 dln., Madrid, 1842-1895, bevat interessant materiaal (PAZ J., *Catálogo de la Colección*, 2 dln., Madrid, 1930-1931).

In het bijzonder voor de raadsheren-zegelbewaarders en secretarissen van State uit de jaren zestig en zeventig van de 16de eeuw raadplege men DE BERWICK Y DE ALBA (ed.), *Epistolario del III duque de Alba, Don Fernando Álvarez de Toledo*, 3 dln., Madrid, 1952, en WAUTERS A. (ed.), *Mémoires de Viglius et d'Hopperus sur le commencement des troubles des Pays-Bas, avec notices et annotations, XVIe siècle* (Collection de mémoires relatifs à l'histoire de Belgique, 2), Brussel, 1858.

Archieftoegangen

Als algemene toegang tot de hierboven genoemde archiefbestanden kunnen worden vermeld: BUSSEMAKER Th., *Verslag van een voorlopig onderzoek te Lissabon, Sevilla, Madrid, Escorial, Simancas en Brussel naar archivalia belangrijk voor de geschiedenis van Nederland*, 's-Gravenhage, 1905; DIERICKX M., *Recherches sur la seconde moitié du XVIe siècle aux archives de Besançon, Rome, Madrid, l'Escorial et Simancas*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1948, 113, p. 71-94, en PARKER G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706)* (*Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer*, 3), Brussel, 1971.

Het archiefbestand van de *Audiëntie* in het Algemeen Rijksarchief te Brussel moet het nog steeds stellen met gebrekkige inventarissen: DE MARNEFFE E., *Inventaire sommaire des papiers d'État et de l'Audience* (*Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles*, I), Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 98); NELIS H., *Inventaire analytique des archives de l'Audience et des papiers d'État*, 2 dln., Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegangen in beperkte oplage*, nrs. 109-110). De reeks "zendbrieven" met de Collaterale Raden, lagere instanties en met stadhouders en andere functionarissen werd geïnventariseerd door ARNOULD M.-A. e.a., *Inventaire des lettres missives du fonds des papiers d'État et de l'Audience, 1531-1700*, Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 105). Ook het archiefbestand *Secretarie van State en Oorlog* heeft slechts een summiere inventaris: GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre* (*Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles*, I), Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100). De *Duitse Staatssecretarie* is daarentegen goed geordend en geïnventariseerd: LALOIRE É., *Inventaire des archives de la Secrétairerie d'État allemande*, Brussel, 1929 (anastatische herdruk in 1979). De *Papiers Gachard* zijn op een degelijke wijze geïnventariseerd door WELLENS R., *Inventaire des papiers, notes et manuscrits de Louis-Prospér Gachard, archiviste général du Royaume (1800-1885)*, Brussel, 1983. Voor de *Hand-*

schriftenverzameling van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel consulteren de gedetailleerde catalogus van VAN DEN GHEYN J., *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique*, 13 dln., Brussel, 1901-1948.

Uitstekende toegangen tot de bestanden te Simancas geven: DE LA PLAZA BORES A., *Archivo General de Simancas. Guía del investigador*, Madrid, 1986, 3de druk, en meer in detail het monumentale overzicht van VAN DURME M., *Les archives de Simancas et l'histoire de Belgique, IXe-XIXe siècles* (C.R.H., reeks in-4°), 4 dln., Brussel, 1964-1990 (Van Durme gebruikt de term "Belgique" gelukkig in de heel-Nederlandse betekenis). De repertoria en beschrijvingen van RUWET J., *Les archives et bibliothèques de Vienne et l'histoire de Belgique* (C.R.H., reeks in-4°), Brussel, 1956, ID., *Les archives de Vienne et l'histoire de notre pays*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1953, 118, p. XCI-CXX, en LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1924, moeten nodig worden aangevuld met SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. IV, Wenen, 1938, p. 81-360.

Over de archiefstukken bewaard in de Bibliothèque Municipale te Besançon vindt men gegevens in GACHARD L.-P., *Notice sur la collection des manuscrits de Granvelle, conservée à la bibliothèque de Besançon*, in *Messenger des sciences et des arts de Belgique*, reeks I, 1835, 3; het bestand werd geïnventariseerd door CASTAN A., *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Départements, XXXIII, Besançon*, dl. II, i, Parijs, 1900, p. 333-342.

René VERMEIR

HOGE RAAD VOOR DE NEDERLANDEN EN BOURGONDIË TE MADRID

(1588-1598, 1627-1702)

Geschiedenis

De voorloper van wat in 1588 de Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië zou worden, was een klein departement dat werkte *a latere principis*, bestaande uit een raadsheer-zegelbewaarder* en een secretaris van State. Dit college, dat reeds functioneerde onder Karel V maar pas met de komst van Filips II een vaste plaats kreeg toegewezen in het centrale Habsburgse bestel, had voornamelijk een administratieve functie: het stond in voor de afhandeling van de officiële correspondentie tussen het Hof in Spanje en het centrale bestuur in de Nederlanden. Toch was de opdracht van de raadsheer-zegelbewaarder niet enkel van technische aard want regelmatig won de vorst* bij hem ook advies in over aangelegenheden met betrekking tot de Nederlanden. Zijn mening was evenwel nooit doorslaggevend; de eindbeslissing lag steeds in handen van de koning en de *Consejo de Estado*. Bovendien werden de raadsheer-zegelbewaarder en de secretaris van State door de vorst en diens omgeving met een zeker wantrouwen bejegend. Want in Madrid was men niet bepaald gesteld op inspraak, laat staan inmenging vanuit de Nederlanden.

Naarmate de bestuursperiode van Filips II vorderde, groeiden de tegenstellingen tussen het particularisme van de gewesten en het absolutistische streven van de koning. Het bewind van Alva leidde tot een verdere polarisering. In een poging om de verschillende partijen weer nader tot mekaar te brengen en diepgaande wijzigingen te verkrijgen in het Spaanse beleid, overhandigden de Staten-Generaal* op 2 juni 1574 een rekwesit aan de nieuwe landvoogd* Requesens, waarin ze een aantal eisen formuleerden die, indien ze ingewilligd en uitgevoerd zouden worden, naar hun mening zouden leiden tot de pacificatie van de Nederlanden. Naast onder meer de terugkeer van Filips II naar de Lage Landen en de afschaffing van de Raad van Beroerten*, wensten ze de oprichting van een Raad voor de Nederlanden te Madrid, bestaande uit ingezetenen van de Zeventien Provinciën. De Staten waren

immers de mening toegedaan dat het slechte beleid van de vorst enkel en alleen te wijten was aan het feit dat de koning onbetrouwbare Castiliaanse raadgevers had, die hem adviezen influisterden die nadelig waren voor de Nederlanden. Een vorstelijke Raad van *naturales del país* zou daar verandering in brengen.

Het verzoekschrift van de Staten werd doorgestuurd naar Madrid, waar het terecht kwam bij Joachim Hopperus, toenmalig raadsheer-zegelbewaarder. Hij werkte ter zake een concreet voorstel uit, dat voorzag in een zevenkoppige raad met ruime bevoegdheden. Het ontwerp werd niet goed onthaald door de voornaamste leden van de *Consejo de Estado*, en de idee van een territoriale raad voor de Nederlanden werd door het Hof vrij snel afgevoerd. Te meer daar Hopperus, die zich ontpopt had tot een fervent pleitbezorger van de nieuw op te richten instelling, in december 1576 overleed.

Pas in het midden van de jaren tachtig, toen duidelijk werd dat de Reconquista van Farnese vruchten begon af te werpen, nam Filips II de draad weer op, en gaf hij de landvoogd opdracht drie raadsheren te selecteren en naar Madrid te zenden. Samen met de reeds aan het Hof verblijvende staatssecretaris Alonso de Laloo zouden ze een Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië vormen. Het polysynodale systeem van de Habsburgse monarchie zou aldus met een 13de raad worden uitgebreid.

De raad die Filips II wou oprichten, had duidelijk niet die omvang zoals eertijds door Hopperus was gesuggereerd. En toen bleek dat door omstandigheden geen drie maar slechts twee raadsheren (beiden juristen) naar Madrid overkwamen, betekende dit dat de instelling in totaal maar uit drie personen zou bestaan. Dit was merkkelijk minder dan in andere *consejos regionales* het geval was. Hoewel op 7 januari 1588 officieel een Raad voor de Nederlanden en Bourgondië werd geïnstalleerd, kwam dit feitelijk, althans wat het aantal leden betrof, neer op slechts een lichte wijziging van de toestand zoals die bestond sinds 1556. Een personeelsuitbreiding is er in de loop van het tienjarige bestaan van de Raad bovendien nooit gekomen. Integendeel, toen raadsheer Jean Charles Schetz in 1595 overleed, werd zelfs niet in zijn vervanging voorzien. Het was kenschetsend voor het geringe belang dat aan de instelling werd gehecht; het betekende tevens dat haar geen lang leven meer beschoren was. In mei 1598 ondertekende Filips II de Akte van Afstand, waardoor de Nederlanden juridisch een soevereine staat werden. De Raad verloor aldus zijn bestaansreden en werd afgeschaft.

Tijdens het aartshertogelijk bewind in de Nederlanden bleef een Bourgondische staatssecretaris (*secretario de Estado de la casa de Borgoña*) aan het Madrileense Hof werkzaam. In die functie werd op 20 november 1599 Diego de Maldonado aangesteld ter vervanging van Alonso de Laloo, die met de aartshertogen naar Brussel was afgereisd. Na het overlijden van Albrecht in juli 1621 werd Isabella als landvoogdes over de Spaanse Nederlanden benoemd. Haar instructies alluderen op de aanstelling in Spanje van een *presidente de Flandes*, bijgestaan door twee staatssecretarissen. De voorzitter-zegelbewaarder zou de briefwisseling met de landvoogdes verzorgen. Hij nam aldus de taak weer op die de raadsheer-zegelbewaarder tot 1598 aan het Hof had vervuld. Hoewel hij naar analogie met de voorzitters van de overige Madrileense bestuursraden als *presidente* werd aangesproken, handelde hij de dossiers met behulp van staatssecretarissen alleen af. Op 30 maart 1622 werd Iñigo de Brizuela, bisschop van Segovia, tot voorzitter benoemd¹. Als gewezen biechtvader en politieke vertrouweling van Albrecht was hij een uitstekend kenner van de Nederlanden. In mei 1622 volgde Juan Oswald Brito Maldonado hem op als staatssecretaris en een jaar later werd Jacques Bruneau als collega van Brito aangesteld. De president kreeg een vergaderzaal op het Alcazar toegewezen. Ook beschikte de nieuwe instelling over een kapelaan en twee portiers.

In het voorjaar 1627 nam Olivares het initiatief om de Raad voor de Nederlanden tot een volwaardige instelling uit te bouwen. Aanleiding hiertoe was de wankele gezondheidstoestand van de Brizuela. Maar vooral vormde deze laattijdige uitbreiding van de Raad een nieuwe stap in het geleidelijke herstel van het Spaanse gezag over de Zuidelijke Nederlanden. Nog vóór het overlijden van Albrecht was hiermee een begin gemaakt door het behoud van Spaanse garnizoenen in de Nederlanden tijdens het Twaalfjarig Bestand, door de achteruitstelling op het aartshertogelijk paleis van de Brusselse Raad van State* ten voordele van *jointes*, waarin Spaanse militairen en diplomaten de toon aangaven, en door de eed van trouw aan de Spaanse vorst, die reeds in 1616 van de provinciale Staten was afgenomen. Zo kon de terugkeer van de Nederlanden onder Spaanse soevereiniteit in 1621 haast geruisloos plaatsvinden. Isabella aanvaardde de landvoogdij, terwijl aan de Brizuela in

¹ Simancas, A.G., *Secretarías Provinciales. Flandes*, leg. 2574.

Madrid een sleutelpositie werd toevertrouwd. Er valt dus niet te twijfelen aan de centraliserende doelstellingen van het initiatief van 1627, al werd de Nederlanden voorgehouden dat de Raad een vorm van verruimde inspraak op het hoogste niveau inhiel.

De aanstelling van Zuidnederlandse raadsheren in Madrid luidde de laatste fase in van dit reïntegratieproces. Isabella legde zich bij voorbaat neer bij het vooruitzicht een deel van haar bevoegdheden als landvoogdes te verliezen. Het voorstel om de Raad voor de Nederlanden uit te bouwen was op 22 februari 1627 door de Madrileense Raad van State goedgekeurd. Na een gunstig advies van de Brizuela en Isabella ging Filips IV in oktober over tot de aanstelling van de eerste raadsheren². Toch zou het nog enige tijd duren vooraleer het eerste raadslid in Madrid zou aankomen. De Raad zou naar analogie met de *Consejo de Italia* tot zes leden tellen, die voor een periode van drie jaar in Madrid zouden vertoeven. Deze rotatie zou de vorst toelaten bij vacatures in de Nederlandse bestuursraden de meest geschikte kandidaat te kiezen. De voorzitter moest echter een Spanjaard zijn. De blauwdruk voor de Raad nieuwe stijl beperkte zich tot deze aantekeningen. De redactie van instructies werd uitgesteld in afwachting dat de oude instructies van 1588 uit de Brusselse archieven zouden worden opgediept.

Bij decreet van 21 oktober 1628 aanvaardde Filips IV het ontslag van de Brizuela, die korte tijd nadien overleed. Op 10 november ontving don Diego de Mesía, markies van Leganés, zijn benoemingsbrieven als "*président et garde-seaulx de notre Conseil d'État aux affaires de nos Pays-Bas et de Bourgogne chez notre personne*". Op 15 november legde Brito opnieuw de eed af als staatssecretaris, terwijl Jan de Croÿ, graaf van Solre, eind 1628 als eerste nieuwe raadshere aantrad. De Croÿ was reeds als diplomaat aan het Madrileense Hof verbonden. De overige raadsheren werden in de Nederlanden opgehouden door de onwil van de Brusselse Raad van Financiën* om in de kosten voor de afreis te voorzien.

Het overlijden op 1 november 1700 van Karel II luidde het doodvonnis over de Hoge Raad. Met de opkomst van het Anjouaans regime zou ook de centralisatie naar Frans model in Spanje en in de Spaanse Nederlanden

² Bij vorstelijk decreet, neergeschreven in de marge van het consult van de Brizuela d.d. 4 okt. 1627 (*ibid.*).

ingang vinden. De architect van de vernieuwing in de Nederlanden was thesaurier-generaal Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck, die reeds onder Karel II tevergeefs op centralisatie van het bestuur had aangedrongen. Zijn plannen waren toen met succes bekampt door Monterrey, voorzitter van de Raad voor de Nederlanden. In 1701 werkte Bergeyck een nieuw hervormingsplan uit. De versmelting van de Collaterale Raden tot één regeringsraad vormde er het sluitstuk van. Om de oppositie aan het Madrileense Hof tegen te gaan, bekwam hij van Filips V de onmiddellijke schorsing van de Hoge Raad, die bij decreet van 29 maart 1702 werd opgeheven. De Madrileense Raad van State nam zijn bevoegdheden over, terwijl zijn archief onder het beheer kwam van de *Secretaría de Estado de la negociación del Norte*, onder de leiding van staatssecretaris José Pérez de la Puente. In 1706 zou deze laatste opgevolgd worden door Manuel de Vadillo y Velasco. Deze bevoegdheidsoverdracht was louter formeel, want Filips V liet zowel aan de Madrileense *Consejo de Estado* als aan landvoogd Maximiliaan Emanuel weten dat zij de richtlijnen van zijn grootvader moesten opvolgen. Zo kon Lodewijk XIV als plaatsvervangend soeverein in de Spaanse Nederlanden optreden. In juni 1702 ondertekende Filips V het hervormingsdecreet voor de Nederlandse bestuursinstellingen, waarin de afschaffing van de Hoge Raad werd bevestigd.

Organisatie

In de instructie van 7 januari 1588³ werd bepaald dat de *Consejo Supremo de Flandes y de Borgoña* zou bestaan uit de raadsheer-zegelbewaarder, een raadsheer, en een secretaris van State. Hoewel dit niet met zoveel woorden

³ "Instruction et ordonnance du Conseil d'Etat que la Majesté du Roy Catholique..." (Simancas, A.G., *Secretarías Provinciales*, leg. 2574). Andere exemplaren in Simancas, A.G., *Estado*, leg. 2569, fol. 7; Paris, B.N., *Manuscrits. Fonds espagnols*, nr. 143, fol. 155; Brussel, K.B., *Handschriftenverzameling*, nrs. 10.491 en 16.044, fol. 213; Brussel, A.R., *Audiëntie*, nrs. 194, fol. 1 en 1175/2; Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nr. 2590. De gelijkenis van deze tekst met de eerste instructie van de Raad van State naast landvoogdes Maria van Hongarije, te Brussel uitgevaardigd op 1 okt. 1531, is zeer opvallend. Een gedetailleerde vergelijking laat zelfs toe te concluderen dat de instructie van 1531 model heeft gestaan voor deze van 1588. Zie hierover VERMEIR R., *o.c.*, p. 45-47, en BAELDE M., *Monarchie in opbouw: de eerste instructie van de Raad van State (1531)*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België (Miscellanea Roger Petii)*, 1990, 61, p. 311-330.

in de tekst staat vermeld, was raadsheer-zegelbewaarder Nicolas Damant (die dit ambt cumuleerde met dat van kanselier van Brabant) duidelijk het hoofd van de instelling. Er werd vergaderd in zijn woning, en hij opende de briefwisseling en besliste wat belangrijk genoeg was om behandeld te worden en wat niet. Alle stukken die in de instelling werden opgemaakt (correspondentie, patentbrieven, consulten enz.) droegen zijn *vidit*, en hij was ook belast met de zorg voor de officiële zegels. De raadsheer was de tweede in rang. Hij verving de raadsheer-zegelbewaarder bij diens afwezigheid of ziekte, en ondertekende samen met hem de schriftelijke adviezen die ten behoeve van de vorst of de *Consejo de Estado* werden opgesteld. De secretaris tenslotte stond in voor technische aangelegenheden zoals het opstellen en verzenden van de stukken, het coderen en decoderen van berichten, het vertalen van teksten en dies meer. Hij diende per materie ook registers bij te houden van alle uitgaande documenten⁴, zodanig dat men zou kunnen beschikken over een permanent overzicht van wat aan wie was gemeld en wanneer. Voor dit alles kon hij een beroep doen op enkele klerken en twee deurwaarders.

De raadsheer-zegelbewaarder kreeg een jaarsalaris van 9000 gulden, wat op het einde van de 16de eeuw ongeveer 60 maal het inkomen was van een ongeschoold arbeider; de raadsheer ontving de helft van deze som, en de secretaris moest het stellen met 2400 gulden. De bedragen die zij verondersteld werden te ontvangen voor hun functie aan het Spaanse Hof, kwamen voor de helft ten laste van de Nederlanden.

Bij de geplande uitbouw van 1627 werden deze bedragen aangepast. De voorzitter ontving toen een jaarwedde van 16.000 gulden, een raadsheer de helft en de secretaris 6250 gulden. De Brusselse Raad van Financiën werd met de uitbetaling van het volle bedrag belast. Enkele jaren vóór de opheffing van de Raad ondertekende Karel II instructies⁵ die deze cijfers herkennen. In deze instructies is nog steeds sprake van de *Conseil suprême de Flandre et de Bourgogne*, ondanks het verlies van Franche-Comté enkele decennia vroeger. Zij vormen een verzameling van alle verordeningen die in de loop van de jaren waren uitgevaardigd om de werking van de Raad te

⁴ Enkele van deze registers bevinden zich nu te Brussel, A.R., in het bestand *Audiëntie*. Zie hierover LEFÈVRE J., *Les registres de la correspondance administrative de Philippe II (1585-1598)*, p. 17-28.

⁵ Simancas, A.G., *Secretarías Provinciales. Flandes*, leg. 1443 (Madrid, 27 juni 1700).

regelen. Zij geven tevens een goede beschrijving van de procedure die in de praktijk tot stand was gekomen. De continuïteit met de regeling van de werkzaamheden in de 16de eeuw is opvallend. De verschillen betreffen vooral de samenstelling. De normale personeelsbezetting wordt vastgesteld op vier raadsheren, van wie twee *togati*, en één secretaris. Wel wordt eraan herinnerd dat dit een vermindering inhoudt ten opzichte van wat Filips IV in 1627 in het vooruitzicht had gesteld. De secretarie omvatte niet minder dan zes klerken. Dit is opmerkelijk voor een Raad die slechts twee dagen per week vergaderde. Verder telde de Raad een thesaurier en een kapelaan, evenals ondergeschikt personeel (twee deurwaarders en twee portiers).

Bevoegdheden en activiteiten

Uit de in de instructie opgesomde bevoegdheden en de door de Raad ont-plooidde activiteiten blijkt dat de instelling in de 16de eeuw slechts een beperkte bewegingsruimte had. De Hoge Raad heeft zich in ieder geval niet mogen inlaten met landsverdediging, buitenlandse politiek of andere *grandes affaires*, noch met juridische of justitiële aangelegenheden. Zoals zijn directe voorganger diende de Raad de officiële, in het Frans gestelde correspondentie van en naar de Nederlanden te verzorgen. De (Spaanse) briefwisseling *par la voie secrète*, waarin vertrouwelijke bevelen en commentaren, niet zelden afwijkend van de officiële, werden doorgegeven, was het terrein van de privé-secretaris van de landvoogd en van de bevoegde secretaris van de *Consejo de Estado*. Daarnaast moesten de raadsleden ook – en dat was een nieuwigheid in vergelijking met de situatie van vóór 1588 – waken over de naleving van de vorstelijke privileges in de Nederlanden, en de vorst onder de vorm van consulten advies verstrekken over benoemingen en allerhande gunstverzoeken. Uiteraard stond het de soeverein volledig vrij dit advies al dan niet te volgen.

Noch het personeelsbestand, noch de bevoegdheden beantwoordden dus aan wat Hopperus en de Staten-Generaal in 1574-1575 voor ogen hadden. Meerdere factoren waren hiervoor verantwoordelijk. Op de eerste plaats was er natuurlijk Filips II, die naast zich zeker geen instelling duldde die een naar zijn gevoelens te grote impact zou hebben op de beslissingen; een mini-Raad daarentegen, die technische kwesties onder zijn hoede zou nemen en ook advies zou uitbrengen over minder belangrijke zaken, kon hem wel van

dienst zijn. Op die manier zou hij een extra-klok kunnen horen luiden als het bijvoorbeeld ging over het toekennen van hoge ambten of het verlenen van *faveurs*. De Raad zou op die manier een tegengewicht vormen voor het geval dat de landvoogd wat al te veel zijn eigen belangen zou behartigen. Een bijkomend voordeel was dat dit orgaan, althans *pro forma*, een symbool zou zijn van de inspraak van de Nederlandse ingezetenen in het beleid van Madrid. De creatie van de eerste *Consejo Supremo de Flandes y de Borgoña* beantwoordde dus eerder aan een conjuncturele noodwendigheid van politieke aard dan aan een werkelijke wil van de koning om de bevolking van de Nederlanden dichter te betrekken bij het bestuur van deze gewesten. Toen de situatie in de *pays d'embas* weer enigszins stabiel was geworden, wou de Spaanse monarch wel een verzoenend gebaar stellen; een prijs betalen onder de vorm van het tolereren van reële inspraak wou hij echter niet. Het was in zijn visie dan ook uitgesloten dat de instelling uitgebreide competenties zou krijgen. De Raad was bij voorbaat gefnuikt.

De aanwezigheid van een raadsheer-zegelbewaarder voor Nederlandse aangelegenheden naast de vorst was onontbeerlijk om alle zaken af te handelen die niet aan de landvoogd en aan de Brusselse bestuursraden waren overgelaten. De bevoegdheden van de raadsheer-zegelbewaarder in Madrid waren omgekeerd evenredig met deze van de landvoogd in Brussel. Het waren residuele bevoegdheden, die uit de instructies aan de landvoogd afgeleid kunnen worden. Bij de organisatie in 1627 van een volwaardige Raad konden deze bevoegdheden bezwaarlijk beperkt blijven tot de afhandeling van hogere benoemingen of de verlening van financiële en adellijke gunsten aan particulieren. Zowel Isabella als de Collaterale Raden beschouwden de uitbouw van de Hoge Raad voor de Nederlanden als een aanzet tot machtsverschuiving van Brussel naar Madrid. De stelling dat de aanwezigheid van Zuidnederlandse raadsheren in Madrid er tot een uitbreiding van hun inspraak zou leiden, was ongeloofwaardig omdat belangrijke staatszaken van diplomatieke en militaire aard buiten de bevoegdheid van de Hoge Raad vielen. Deze bleven tot de exclusieve bevoegdheid behoren van de *Consejo de Estado*. De correspondentie over deze materies bleef in Spaanse handen en liep langs de Brusselse Secretarie van State en Oorlog*. De tussenkomst van de Hoge Raad beperkte zich tot het binnenlandse bestuur over de Spaanse Nederlanden. De correspondentie hierover liep over de secretarieën van de Madri-

leense Hoge Raad en de Brusselse Collaterale Raden, en werd in het Frans gevoerd.

De ontwikkeling van de Hoge Raad werd op een efficiënte wijze belemmerd door de obstructiepolitiek van de Brusselse Raad van Financiën, die erin slaagde het vertrek van de aangeduide leden te verhinderen door de uitbetaling van de reisonkosten steeds weer uit te stellen. Belangrijker nog was het aantreden van Pieter Roose als eerste effectief lid van de Hoge Raad in 1630. Hij wist het vertrouwen te winnen van Olivares en werd spoedig als hoofdvoorzitter van de Geheime Raad* naar de Nederlanden teruggezonden. Zijn aanwezigheid in Brussel maakte de geplande inrichting van de Hoge Raad overbodig. Gedurende verschillende decennia bleef de Zuidnederlandse aanwezigheid in de Raad tot slechts één raadsheer beperkt. Eerst in de tweede helft van de 17de eeuw zetelden meerdere *togati* samen in de Raad. Nooit echter bereikte de Hoge Raad de oorspronkelijk in het vooruitzicht gestelde getalsterkte van zes Zuidnederlanders. Hiertegen was het verzet in de Spaanse Nederlanden te groot. Belangrijk hierbij waren niet zozeer de overtrokken klachten van de raadsheren tegen de wanbetalingen door de Raad van Financiën. Hoewel hun wedde na 1621 integraal vanuit de Nederlanden werd betaald en de loonlast fors kon oplopen, omdat een toenemend aantal buitenstaanders als raadsheer *ad honorem* op de loonlijst voorkwam, bereikten de achterstallige betalingen tijdens de regering van Filips IV zelden meer dan één halfjaarlijkse termijn. Van groter gewicht was de eensgezindheid tussen de Collaterale Raden en de opeenvolgende landvoogden om het zwaartepunt van de besluitvorming inzake het binnenlands bestuur in Brussel te houden. Deze vormde de hoeksteen van de cliëntèlevorming, waarop de machtsuitoefening van de Zuidnederlandse notabelen was gegrond. Bovendien bood het benoemingsbeleid voor weinig scrupuleuze politici een lucratieve bron van inkomsten. Hierin kwam eerst verandering tijdens de laatste decennia van de 17de eeuw, toen de graaf van Monterrey korte tijd na zijn landvoogdij in de Nederlanden, tot voorzitter van de Hoge Raad werd aangesteld (1680-1702). Hij poogde met enig succes het toezicht van de Raad op het Zuidnederlandse bestuur effectiever te maken.

Bibliografie

De Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië te Madrid is in de literatuur nog maar weinig aan bod gekomen. Voorlopig dient men het te stellen met twee onuitgegeven studies, met name het doctoraatsproefschrift van RABASCO VALDÉS J.M., *El Real y Supremo Consejo de Flandes y de Borgoña (1419-1702)* (Universidad de Granada), Granada, 1978, en de licentiaatsverhandeling van VERMEIR R., *De Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië te Madrid onder Filips II (1588-1598)* (R.U.G.), Gent, 1990. Van het doctoraatsproefschrift is in 1980 een korte samenvatting verschenen in de reeks *Tesis Doctorales de la Universidad de Granada*, 294. Rabasco Valdés stelt voorop dat de Hoge Raad de rechtstreekse institutionele erfgenaam is van de *Grand conseil* van de Bourgondische hertogen, een uitgangspunt dat toch wel voor kritiek vatbaar is.

De Hoge Raad komt aan bod in het overzicht van DE SCHEPPER H. m.m.v. JANSSENS P., *De overheidsstructuren in de Koninklijke Nederlanden, 1580-1700*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Haarlem, 1980, vooral p. 396. De door de secretaris van de Raad bijgehouden registers vormen het onderwerp van LEFÈVRE J., *Les registres de la correspondance administrative de Philippe II (1585-1598)*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1929, 6, p. 17-28.

Voor de periode 1621-1702 wordt meestal verwezen naar de studie van LEFÈVRE J., *Le Conseil de Flandre et de Bourgogne à Madrid*, die in 1940 door de Academie werd bekroond. Dit werk bleef echter onuitgegeven en in de archieven van de Academie wordt slechts het verslag bewaard (Brussel, Archives de l'Académie royale de Belgique, *Classe des lettres*, nr. 10.241). Het meest recente werk waarin de studie van Lefèvre daadwerkelijk werd benut, is de onuitgegeven licentiaatsverhandeling van DOGAER G., *De rol van Leo-Jan de Pape in het kader van de centrale instellingen (1610-1685)* (K.U. Leuven), Leuven, 1955. Wellicht steunde de studie van Lefèvre in de eerste plaats op het manuscript van DE WYNANTS P.M., *Histoire du Conseil suprême d'État étably pour les affaires des Pays-Bas près de la personne royale de Sa Majesté* (Brussel, K.B., *Handschriftenverzameling*, nr. 10.491), waarvan de uitgave door de K.C.G. is gepland. Eveneens onuitgegeven is het bovenvermelde doctoraatsproefschrift van Rabasco Valdés, dat ook de 17de eeuw omvat. DE SCHRYVER R., *Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck*,

1644-1725. *Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 57)*, Brussel, 1965, situeert op p. 310 e.v. de afschaffing van de Hoge Raad in een bredere politieke context. Zie ook zijn bijdrage in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IX, Haarlem, 1980, p. 31-43.

Archief

Delen van het archief van of in verband met de 16de-eeuwse Hoge Raad worden bewaard in het Archivo General te Simancas, bestanden *Estado* en *Secretarías Provinciales*, en in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, *Audiëntie* en *Handschriftenverzameling*. Dat het volledige archief van deze eerste Hoge Raad niet in Simancas is te vinden – wat men normaliter zou verwachten – is toe te schrijven aan het feit dat de raadsheer-zegelbewaarder en de secretaris in 1599, toen zij met de aartshertogen naar de Nederlanden terugkeerden, grote delen van de documentatie van de afgeschafte instelling met zich meenamen. Naderhand schijnt van het overgebrachte archief heel wat verloren te zijn gegaan, want wat in het Algemeen Rijksarchief te Brussel te vinden is, kan hiervan slechts een deel zijn. Enkele losse stukken zijn ook te vinden in de Bibliothèque Nationale te Parijs, *Manuscrits. Fonds espagnols*, en in de British Library te Londen, *Manuscripts. Additional*.

Voor de jaren 1621-1702 is het archief van de Hoge Raad grotendeels bewaard in het Archivo General te Simancas, *Secretarías Provinciales. Flandes*. Enkele stukken zijn verzeild geraakt op het Archivo Histórico Nacional te Madrid, *Estado*.

Archieftoegangen

Een eerste oriëntatie in de archiefbestanden van Simancas wordt geboden door DE LA PLAZA BORES A., *Archivo General de Simancas. Guía del Investigador*, Valladolid, 1962, 3de herdruk, Madrid, 1986. Een meer gedetailleerd overzicht geeft VAN DURME M., *Rapport sur les documents des anciens Pays-Bas et du comté de Bourgogne conservés à Simancas*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1961, 127, p. XXXIX-LXXXIV, en 1963, 129, p. CXIX-CCLXXXVII. PARKER G., *Guide to the Archives of*

the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706) (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer, 3), Brussel, 1971, geeft een zeer nuttig overzicht van de belangrijkste binnen- en buitenlandse archiefbestanden betreffende de Spaanse Nederlanden. Zo vermeldt hij ook de bewaarplaatsen van de archivalia betreffende de Hoge Raad in Simancas, Madrid, Brussel en Besançon. Voor Madrid verwijst Parker naar de bijdrage van SARRALBO AGUARELLES E., *Relación sucinta de los legajos y libros de la sección de Estado del Archivo Histórico Nacional de Madrid, en los que se contienen documentos que se refieren a la historia de Bélgica*, in *Hidalguía*, 1958, 28, p. 425-432.

In de jaren zeventig werd een begin gemaakt met het microfilmen van archivalia uit het Archivo General te Simancas. Spijtig genoeg bleef dit project onafgewerkt. Op het Algemeen Rijksarchief te Brussel kan men de (onuitgegeven) lijst van de aldaar gedeponeerde microfilms raadplegen.

De ontsluiting van de archieven van de Hoge Raad werd aangevat door LONCHAY H., CUVÉLIER J. en LEFÈVRE J. in hun *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle* (C.R.H., reeks in-4°), 6 dln., Brussel, 1923-1937. Hierin werd een beperkt aantal bescheiden van de Hoge Raad samengevat. Een uitvoeriger selectie wordt geboden door VAN DURME M., *Les Archives générales de Simancas et l'histoire de la Belgique (IXe-XIXe siècles)* (C.R.H., reeks in-4°), Brussel, 1964-1990 (4 dln. verschenen), waarvan dl. III het bestand *Consejo Supremo de Flandes y Borgoña* behandelt. Van alle overzichten is dit het meest gedetailleerde; bovendien verwijst Van Durme naar alle reeds bestaande analyses. *Last but not least* vormen de index en de voetnoten in deze boekdelen een goudmijn aan toelichtingen en bibliografische verwijzingen.

René VERMEIR en Paul JANSSENS⁶

⁶ De tekst met betrekking tot de 16de-eeuwse Hoge Raad is gebaseerd op VERMEIR R., *De Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië te Madrid onder Filips II (1588-1598)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.G.), Gent, 1990.

SPAANSE RAAD EN SPAANSE SECRETARIE TE WENEN

(1713-1717, resp. 1713-1736)

Geschiedenis

Na het einde van de Spaanse Successieoorlog en de Vrede van Utrecht richtte Karel VI op 29 december 1713 te Wenen een Spaanse Raad (*Consejo de España*) op en voorzag die van een kanselarij, de Spaanse Secretarie. Deze kanselarij was eigenlijk al op 12 oktober 1711 te Wenen georganiseerd om het contact met het veroverde Catalonië te bewaren, nadat Karel III van Spanje naar Oostenrijk was teruggekeerd om als Karel VI de keizerskroon te aanvaarden na de dood van zijn broer Jozef I.

De Raad moest de keizer adviseren inzake de te voeren politiek in de gebieden die na de Spaanse Successieoorlog de Spaanse erfenis uitmaakten: de Nederlanden, Milaan, Napels en Sardinië, eiland dat in 1720 zou omge-ruild worden tegen Sicilië.

Voor de Nederlanden was de Spaanse Raad slechts tot 1717 bevoegd. Hij deed voor dit gebied het essentiële werk betreffende de aan te nemen bestuursvorm door onder meer te adviseren dat de regering er in een nieuw model moest gegoten worden. De Raad ging er van uit dat de aanpak van het Anjous regime tijdens de jaren 1701-1706 de beste was en die van het Anglo-Bataafs Condominium in de jaren 1706-1713 hoogst schadelijk.

Onder impuls van de Oostenrijkse opperbevelhebber, prins Eugene van Savoie (1663-1736), die tevens landvoogd* der Nederlanden was maar die er nooit resideerde, werd op 1 april 1717 het beleid van de Nederlandse provinciën aan de Spaanse Raad onttrokken en aan een nieuw orgaan toevertrouwd, de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen*. Volgens die landvoogd eisten de Italiaanse bezittingen te veel aandacht op en bezaten de Spanjaarden in de Nederlanden een te grote invloed. Bij de afsplitsing werd de Hoge Raad toch nog onder de leiding geplaatst van een Spaanse voorzitter, prins Joseph Folck de Cardona, admiraal van Aragon. De Spaanse Secretarie bleef daarbij nog tot 1736 verantwoordelijk voor de supervisie van het administratieve werk van de nieuwe instelling, de contacten met de

keizer en de uitvoering van de beslissingen. Hoewel de Hoge Raad eigen administratief personeel kreeg, was hem jarenlang de directe toegang tot de keizer ontzegd.

De Spaanse Secretarie stond vanaf 1715 onder de leiding van een opmerkelijke figuur, de Catalaanse jurist Ramon de Villas Perlas, markies van Rialp (1663-1741). Hij was een gunsteling van Karel VI en was de vorst* zeer dierbaar, mede omdat hij tijdens diens veldtocht in Spanje als Oostenrijksgezinde in de gevangenis was opgesloten. De markies van Rialp, die erg bekwaam was, zou een grote invloed uitoefenen op de ontwikkelingen in de Nederlanden. De ondergeschiktheid van de Hoge Raad werd in het oprichtingsdocument vastgelegd, dat trouwens behalve door de keizer als Spaans koning (*Yo el Rey*) ook door Rialp medeondertekend was¹.

De officiële naam van de instelling, die in de gewone omgang met Spaanse Secretarie aangeduid werd, wisselde in de loop der jaren. Zolang Karel VI zijn aanspraken op Spanje handhaafde, betitelde men de Secretarie met *Universal Expedition des Königsreichs Spanien*. Daarna werd het *Universal geheime Staatsexpedition* en *Universal geheime Staatssecretaria der spanischen Provinzen*. Men komt ook wel *Secretaría de Estado y del Despacho universal* en *Secrétairerie espagnole d'État et de la dépêche universelle* tegen.

Het bestaan van de Secretarie was – samen met haar invloed – verbonden aan de ambtelijke activiteit van één persoon. Toen de oud geworden markies van Rialp in 1736 zijn ontslag bekwam, werd de Secretarie opgeheven. De consulten van de Hoge Raad voor de Nederlanden moesten voortaan ter voorlegging aan de keizer aan hofkanselier graaf Philipp Ludwig von Sinzendorff overgemaakt worden. De *Consejo de España* werd de *Consiglio d'Italia*.

Rechtsvoorganger was eerst de *Secrétairerie de Cour*, die in 1703 te Wenen werd opgericht en onder leiding van prins Anton Florian von Liechtenstein de briefwisseling met Gelre, Limburg en "Vlaanderen" moest organiseren. In 1707 werd zij omgevormd tot *Secrétairerie d'État pour la négociation de Flandre* onder de leiding van baron A. Keller. Inmiddels was te Barcelona door Karel III een eerste Spaanse Raad opgericht met Rialp als

¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. III, p. 51.

secretaris. In 1711 verhuisde deze samen met Karel VI ten dele naar Wenen, totdat in 1713 de definitieve instelling tot stand kwam.

Organisatie

De Spaanse Raad kende naast de voorzitter zes raadsheren en een notulist. Voorzitter was de aartsbisschop van Valencia, prins Antonio Folck de Cardona (1658-1724). Pas op 21 maart 1715 kreeg hij van Rome de toelating het ambt te aanvaarden en uit zijn bisdom afwezig te zijn. Dat leek wel een gewoonte. Reeds zijn voorganger had als bisschop van de Spaanse vorst een regeringsopdracht gekregen².

Verder zetelden in de Raad de oud-grootmeester van het Hof, geheimraad prins Leopold Trautson (1659-1724), eerste hofkanselier graaf von Sinsendorff (1671-1742), de Napolitaanse geheimraad graaf Rocco Stella (1670-1720), de voorzitter van de *Hofkammer* graaf Gundacker von Starhemberg (1663-1745) en het reeds vermelde hoofd van de Spaanse Staatssecretarie markies van Rialp. Notulist was referendaris Johann Georg von Buoll. De raadsheren waren verzekerd van een inkomen van minimum 8000 gulden. Er zetelde dus geen enkele Nederlander in deze Raad, wel een Spanjaard en een Italiaan. Indien hij te Wenen verbleef, werd ook prins Eugeen als landvoogd van de Nederlanden uitgenodigd en had de vergadering plaats in zijn Belvédèrepaleis.

Na de ratificatie van het Barrièretraktaat vergaderde de Raad zeer intens in verband met de Nederlandse aangelegenheden. Tussen 19 april en 6 mei 1716 telt men zes bijeenkomsten over de uitwerking van de regeringsvorm. Ook markies van Prié nam er aan deel. De voertaal van de Raad was Spaans.

Van de Secretarie, die de Raad ter beschikking stond, maakten behalve de directeur, een tiental personeelsleden deel uit: een *oficial mayor*, twee *oficiales segundos*, twee *oficiales terzios*, een *oficial de lengua*, een *oficial escrivente*, twee deurwaarders-boden en een kanselarijdienaar. Hun wedden waren veel lager dan de 8000 gulden van de markies van Rialp.

In de Spaanse Secretarie was sedert 1714 ook baron Andreas (de) Kurz belast met de Nederlandse aangelegenheden. Bij de oprichting van de Hoge

² RITZLER R. en SEFRIN P., *Hierarchia catholica*, dl. V, Padua, 1952, p. 403.

Raad voor de Nederlanden in 1717 trad hij als secretaris in dienst van de nieuwe instelling. Alle verzoekschriften, brieven en voorstellen kwamen op de Spaanse Secretarie aan. Daar werden ook de instructies voor de gouverneurs-generaal en voor de hofmeesters opgesteld.

Op 3 april 1717, twee dagen na de afsplitsing van de Hoge Raad voor de Nederlanden van de Spaanse Raad, werd een instructie uitgevaardigd betreffende zijn werking en bevoegdheid. Artikel XXII bouwde de Spaanse Secretarie in de nieuwe instelling in. De voorzitter van de Raad moest alle documenten via de Spaanse Secretarie aan de keizer laten toekomen. Omgekeerd stuurde Karel VI alle stukken en suggesties via die Secretarie aan de nieuwe Raad³. Hij ontwikkelde aanvankelijk "*jedoch kaum selbständige Initiative*"⁴. Dit bracht mee dat niet zelden initiatieven van de actieve Rialp als keizerlijk verzoek aan de Hoge Raad voor de Nederlanden werden voorgelegd, en soms zonder enige inspraak van de Raad als ordonnantie werden uitgevaardigd.

Gevolmachtigd minister* markies van Prié en de grootmeesters van het Hof*, Giulio Visconti en Friedrich August von Harrach, moesten naast hun officiële correspondentie een parallelle briefwisseling met de markies uitbouwen. Deze contacten konden drukker zijn dan die met de Hoge Raad. Tussen 1 juni en 31 december 1735 richtte Harrach 101 brieven aan Rialp. Ook landvoogdes Maria Elisabeth kreeg daaromtrent gedetailleerde instructies. Haar correspondentie inzake buitenlandse aangelegenheden moest bijvoorbeeld niet aan de Hoge Raad, maar aan Rialp worden gericht.

De Secretarie van de Spaanse Raad werkte principieel op de plaats waar de keizer verbleef. Was hij te Wenen, dan waren zijn activiteiten geconcentreerd in het Caprarapaleis in de Wallnerstrasse nabij de keizerlijke Burg, waar ook Rialp woonde, totdat hij in 1717 naar het Corbellisches Haus in de Johannesgasse verhuisde. Vertoefde de keizer te Laxenburg bezuiden Wenen,

³ De instructie bevindt zich te Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 82, fol. 127-143. De administratieve ondergeschiktheid van de Hoge Raad voor de Nederlanden aan de Spaanse Secretarie komt reeds in algemene termen voor in de oprichtingsakte van de Raad van 1 april 1717 (*R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. III, p. 52-53).

⁴ SCHMID O., *Belgien*, p. 256.

of was hij te Praag, Graz, Triëst of Karlsbad (Karlovy Vary in Bohemen), dan was de Spaanse Secretarie daar aanwezig.

De documenten, die voor de Nederlanden bestemd waren en door de keizer met "*Yo el Rey*" ondertekend werden, droegen ook de handtekening van de markies van Rialp. Tekende de keizer met zijn voornaam, dan was de bijkomende handtekening die van secretaris Kurz.

Bevoegdheden en activiteiten

De Spaanse Raad was een adviserend orgaan, dat de keizer moest bijstaan in het bestuur van de Italiaanse en Nederlandse gebieden, die hem uit de Spaanse Successieoorlog toekwamen. De Spaanse Secretarie zorgde voor de verwerking van de ingekomen stukken en de beraadslagingen van de Raad en was een doorgangssluis voor alle aangelegenheden naar de keizer. Ook na de oprichting van de Hoge Raad voor de Nederlanden in 1717 moesten de contacten met de keizer via die secretaris verlopen.

In feite reikte de macht van de Secretarie veel verder. Dit was uitsluitend te danken aan de persoonlijkheid van Rialp. Ofschoon zijn Secretarie aan de hoge *Ministerkonferenz* ondergeschikt bleef, moest hij over alle zaken die in de Hoge Raad besproken waren zijn *Gutachten* geven. Meer nog, een aantal belangrijke beslissingen werd zonder tussenkomst van de Hoge Raad en zelfs tegen de zin van de Raad en van Maria Elisabeth getroffen. De markies had initiatiefrecht inzake de buitenlandse politiek in West-Europa en schakelde hierbij hofmeester von Sinzendorff uit.

Bibliografie

Een beknopte geschiedenis van de Spaanse Raad en zijn Secretarie brengt MAYER J.K., *Italien. Der Spanischer Rat*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof-, und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. VII, Wenen, 1938, vooral p. 52-62. Het brengt ook een geschiedenis van het archiefbestand, dat in 1809 gedeeltelijk naar Brussel overgebracht werd en in 1872 aan Wenen gerestitueerd werd.

Het kader, waarin de Spaanse Raad ontstond en functioneerde, wordt weergegeven in GASSER P., *Das spanische Königstum Kaiser Karls VI. in Wien*, in *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, 1955, 6, p. 184-

196. Praktisch alle studies over de Raad zelf zijn uit Oostenrijk afkomstig en betreffen de Italiaanse gebieden. Zo zijn er REITTER H., *Der Spanische Rat und seine Beziehungen zur Lombardei, 1713-1720* (onuitgegeven dissertatie Universiteit Wenen), Wenen, 1963, en VON ARETIN K.O., *Von der spanischen Vorherrschaft zum Spanischen Rat. Reichssituation in der Zeit des Überganges von der spanischen zur österreichischen Vorherrschaft*, in *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 1982, 62, p. 180-203.

Een studie, die vooral de betekenis van de Spaanse Secretarie en de rol van markies van Rialp belicht, is SCHMID O., *Marqués de Rialp und das spanische Staatssekretariat in Wien*, in *Historische Blätter*, 1937, 7, p. 52-60.

Resultaten van het werk van de Spaanse Secretarie in verband met de Zuidnederlandse geschiedenis brengt PICHORNER F., *Patente und Instruktionen für die Statthalter der österreichischen Niederlande, 1715-1726*, in *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, 1992, 42, p. 128-151. Een andere studie brengt de betekenis van Rialp naar voor in de jaren 1725-1736: ID., *Wiener Quellen zu den österreichischen Niederlanden. Die Statthalter Erzherzogin Maria-Elisabeth und Graf Friedrich Harrach (1725-1743)* (*Beiträge zur Geschichte und Kirchengeschichte*, I), Wenen-Keulen, 1990.

De afsplitsing van de Hoge Raad voor de Nederlanden wordt kort behandeld in BAELDE M., *De samenstelling van de Hoge Raad der Nederlanden te Wenen (1717-1757)*, in *Album aangeboden aan Charles Verlinden ter gelegenheid van zijn dertig jaar professoraat*, Gent, 1975, p. 1-15.

Archief

Het archief van de Spaanse Raad en van de Spaanse Secretarie berust in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen onder de naam van de Secretarie. Het is echter niet meer volledig. Na de opheffing van de Secretarie in 1736 is door andere diensten archief onttrokken aan het Secretarie-archief. Zo vindt men de rapporten van de markies van Prié, van de graven von Daun, Visconti en Harrach aan Rialp thans in de afdeling *Berichte* van het bestand betreffende de Nederlanden (*Belgien*) en de antwoorden van de secretaris aan hen in de afdeling *Weisungen* van hetzelfde bestand. Delescluse noemt in zijn verder vermelde publikatie over de ambtsactiviteiten van Lothar von Königs-egg-Erp en Prié hun adressaat Rialp zelfs gewoon "le ministre".

In het bestand *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen* in het Algemeen Rijksarchief te Brussel vindt men ook bescheiden door Rialp opgesteld. Nog in Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, bevinden zich onder nr. 2219 afschriften van een reeks brieven door Harrach aan Rialp gericht (gekopieerd door Patrice François de Neny).

Archieftoegangen

Een inventaris van de archieven van de Spaanse Raad en zijn Secretarie vindt men in MAYER J.K., *o.c.*, vooral p. 52-62, en SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *o.c.*, dl. IV, p. 251-346.

Men consultere eveneens DELESCLUSE A., *Les archives de Vienne et l'histoire des gouvernements de Königsegg et de Prié*, in *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 5de reeks, 1897, 7, p. 511-537, en vooral LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique (C.R.H., reeks in-8°)*, Brussel, 1924. De opzoekingen van J. Ruwet, hoe uitgebreid ook, brachten geen nieuwe documenten aan het licht.

De Weense archivalia werden op microfilm opgenomen. De gemaakte films kan men in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en in de bibliotheken van de Belgische universiteiten consulteren.

Piet LENDERS

HOGE RAAD VOOR DE NEDERLANDEN TE WENEN

(1717-1757)

Geschiedenis

Door de uitvaardiging van een ordonnantie¹ van Karel VI, gedateerd op 1 april 1717, werd de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen opgericht. De instelling van de Hoge Raad was, zo blijkt uit de inleidende tekst van de ordonnantie, mede geïnspireerd door de werking van diens rechtsvoorganger, de in 1702 afgeschafte Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië te Madrid*². Hoewel zich tussen 1717 en 1757 – jaar waarin de Weense Hoge Raad werd opgeheven – in de geschiedenis van de instelling weinig spectaculaire ontwikkelingen of incidenten hebben voorgedaan, is deze in de loop van haar bestaan toch onderhevig geweest aan een duidelijke evolutie. Aanvankelijk bleven de Spaanse tradities er verder voortbestaan, en was het Spaans de voertaal. Eerst na enkele decennia werden de Oostenrijkse geplogenheden er de regel, en werd alles in het Frans afgehandeld. Dit was een langzame, maar gestage evolutie.

Al vrij vroeg ontstonden er politieke en administratieve problemen, welke mede aanleiding zouden geven tot wijzigingen in het personeelsbestand. In 1717 rees een conflict, dat jaren zou aanslepen, tussen de leden van de Hoge Raad en de gevolmachtigd minister* te Brussel, Hercule Turinetti, markies van Prié. Aan de basis hiervan lag het steeds maar uitstellen van de overdracht van Brussel naar Wenen van de gelden bestemd voor de uitbetaling van de raadsleden. Ook politieke meningsverschillen kwamen al gauw aan de oppervlakte. Met betrekking tot bepaalde aangelegenheden waren de opvattingen van de Hoge Raad (althans deze van een aantal leden) lang niet altijd gelijklopend met die van de kanselier en de keizer(in), wat leidde tot malaise en zelfs tot diepe meningsverschillen tussen de keizer(in) en diens

¹ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. III, p. 48-54.

² Over de Hoge Raad te Wenen werd tot op heden slechts weinig gepubliceerd. Deze notitie is voornamelijk gebaseerd op de artikels van M. Baelde (zie bibliografie).

of haar entourage enerzijds, en de Hoge Raad anderzijds. Vanuit hun monarchaal-centralistische ingesteldheid waren de eersten steeds meer en meer geneigd tot het voeren van een *Gleichschaltungspolitik* waarbij de Habsburgse dynastieke belangen primeerden, terwijl de *nationalen* uit de Hoge Raad meer oog hadden voor de belangen van de Oostenrijkse Nederlanden, en zich daarin uiteraard gesteund wisten door een achterban in het thuisland, onder meer in de Brusselse centrale instellingen.

Nadat reeds vrij vroeg, maar tevergeefs, door een weloverwogen benoemingspolitiek was gepoogd die kloof te dichten, werd door kanselier Wenzel von Kaunitz-Rittberg uiteindelijk aan deze voortdurende spanningen een einde gesteld. Op 1 april 1757 werd de Hoge Raad voor de Nederlanden afgeschaft. Vooraf had hij reeds op andere manieren gepoogd de *esprit national* van de Hoge Raad te neutraliseren, evenwel zonder resultaat. De Hoge Raad werd vervangen door een beperkte kanselarijdiens met een uitsluitend administratieve opdracht, het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*. Slechts enkele raadsheren kregen te Wenen of in Brussel een nieuwe functie van enig belang en aanzien toegewezen; de anderen werden "eervol op rust gesteld".

Dit alles had belangrijke politieke gevolgen. De reeds zeer invloedrijke Kaunitz was nu zo mogelijk nog machtiger geworden. Een tussenschakel die hem al jaren had gehinderd bij het doordrukken van zijn visie was nu geëlimineerd, waardoor de Brusselse instanties een voorname bondgenoot hadden verloren. Vertragingmaneuvers of andere tactieken die de eigen belangen in de mate van het mogelijke moesten veilig stellen, waren voortaan uitgesloten. De rechtstreekse greep van Wenen op de Oostenrijkse Nederlanden werd strakker.

Organisatie

In 1714, toen de principe-beslissing met betrekking tot de oprichting van een adviesorgaan voor de Oostenrijkse Nederlanden was genomen, lagen er inzake samenstelling en organisatie drie voorstellen ter tafel. Een eerste mogelijkheid was dat aan de bestaande Hoge Raad voor Napels, Sicilië en Milaan enkele extra krachten specifiek voor de Nederlanden zouden worden toegevoegd. Omwille van de omvang van een dergelijk orgaan, en ook omwille van mogelijke taalproblemen, werd hiervan afgezien. Een tweede voorstel

was de heruitgave van de Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië te Madrid, zoals die in 1588 was geïnstalleerd, namelijk met een voorzitter-zegelbewaarder, een secretaris en een raadsheer: "*tres faciunt collegium*"; toch werd ook deze tweede mogelijkheid niet behouden. Het derde voorstel, dat het uiteindelijk zou halen, was een compromis tussen beide, en vond zijn inspiratie in de Madrileense Hoge Raad voor de Nederlanden, zoals die in 1627 was gestart. De instelling zou minstens zes leden tellen. Daardoor werden in 1717, naast voorzitter Joseph Folck, prins van Cardona, en secretaris André de Kurtz, ook nog vier raadsheren benoemd: een Spanjaard, een Oostenrijker, en twee Zuidnederlanders: de bekende rechtsgeleerde Goswin Arnold de Wynants en Jean Remacle Thisquen, een gewezen lid van de Koninklijke Raad*. In de instructie was namelijk bepaald dat twee van de vier leden (*togados*) uit de betrokken gewesten dienden afkomstig te zijn. Zij moesten er speciaal op toezien dat in Wenen niets beslist werd in verband met de Nederlanden dat strijdig was met de plaatselijke wetten en costumen. Later werden er ook andere juristen uit de Oostenrijkse Nederlanden benoemd, zoals François Gaston de Cuvelier, Jean Alphonse Coloma, Jean-Baptiste de Cazier, Jean Lambert d'Obin, André Capon en Charles Philippe Patin. Maar doorheen zijn bestaan behield de Hoge Raad een internationaal karakter, want er bleven ook raadsheren in zetelen van Spaanse, Oostenrijkse en Italiaanse origine. Elk van hen had zijn eigen specialiteit, wat leidde tot specifieke opdrachten en taken. Patin bijvoorbeeld was erg beslagen in economische kwesties, de Cazier stond bekend als een expert in financiën, terwijl Coloma een specialist was van het gewoonterecht. Vanaf 1719 kreeg de voorzitter ook nog een persoonlijke secretaris toegevoegd.

De wedden en vergoedingen die de leden genoten waren vrij aanzienlijk, waaruit mede kan besloten worden dat een benoeming in de Hoge Raad neerkwam op een eervolle erkenning vanwege de vorst, hoewel moet worden aangestipt dat, zoals hierboven reeds aangehaald, de gelden bestemd voor de uitbetaling van de leden nogal eens op zich lieten wachten. Op 1 april 1717 werd bepaald dat voor de instelling een jaarlijks budget van zo'n 80.000 gulden zou worden uitgetrokken: de voorzitter kreeg een jaarwedde van 24.000 gulden, de vier ministers elk 8000 gulden en de secretaris 7500 gulden. De vijf klerken die de secretaris bijstonden in zijn taak kregen een salaris schommelend tussen de 1200 en 600 gulden. Deze jaarweddes werden

uitbetaald in driemaandelijks schijven. Zoals dat ook in andere secretariaten het geval was, deelden de secretaris en officialen mee in de depêcherechten.

De effectieve indiensttreding ging maar in bij de eedaflegging. De voorzitter legde de eed af in handen van de keizer(in); de overigen deden dat in handen van de voorzitter of, bij diens afwezigheid of ziekte, in handen van de raadsheer-deken. In principe vergaderde de Hoge Raad elke maandag-, dinsdag-, donderdag- en vrijdagvoormiddag, tijdens de winter van 9.00 tot 12.00 uur en tijdens de zomer van 8.00 tot 11.00 uur.

Bevoegdheden en activiteiten

Aangezien de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen in 1717 werd opgericht met als model de *Consejo Supremo de Flandes* zoals die eertijds te Madrid had bestaan, zal het geen verwondering wekken dat ook inzake bevoegdheden tussen de twee instellingen een aantal parallellen merkbaar zijn. Beide organen ontstonden vanuit de wens van de Zuidnederlandse ingezetenen nauwer bij het centrale beleid betrokken te worden. Zowel Filips IV als Karel VI wilden daar in zekere mate aan tegemoet komen. De keizer kondigde bij ordonnantie aan dat hij de Hoge Raad oprichtte "*afin que examen fait par lui de toutes les affaires et incidents d'administration, de finances ou de justice (les affaires purement militaires devant être traitées par mon Conseil de la guerre), les informations pures et la libre vérité parviennent à mes oreilles royales, et que les résolutions soient préparées avec la solidité de jugement par laquelle je veux satisfaire à ma conscience et dispenser à de si fidèles peuples et vassaux la consolation, l'utilité et le repos*"³. Ondanks de wat plechtstatige formulering kan men uit deze passage toch duidelijk de attributies van de Hoge Raad puren: zijn taak bestond erin voor wat betreft de Oostenrijkse Nederlanden de beslissingen van de keizer in verband met de bestuurlijke, financiële en gerechtelijke aangelegenheden en betwistingen voor te bereiden. Volgens P. Lenders werd hij zelfs in militaire zaken steeds gehoord⁴. Daarbij dient men goed voor ogen te houden dat dit niet alleen

³ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. III, p. 52.

⁴ LENDERSP., *Instellingen, de permanente kaders in de Zuidelijke Nederlanden*, p. 410.

technische discussies kon inhouden, maar vaak neerkwam op louter politieke probleemstellingen.

In de aanvangsfase bleven de spanningen beperkt. Dit zou kunnen betekenen dat de Hoge Raad aanvankelijk de rol speelde die hem door Wenen was toegekend, en dus handelde volgens de keizerlijke monarchaal-centralistische belangen⁵. Naderhand, zeker vanaf 1740, verliep één en ander minder gestroomlijnd: de raadsheren kleurden hun bevoegdheden steeds meer op een eigen politieke wijze in – de *esprit national* kwam meer en meer op de voorgrond – waardoor conflicten met de kanselier niet uitbleven. Zeker onder Kaunitz kwamen de Hoge Raad voor de Nederlanden en de kanselier soms lijnrecht tegenover elkaar te staan, waardoor hij telkens opnieuw probeerde bepaalde zaken buiten deze instelling te houden. In dit opzicht is het treffend dat bijvoorbeeld het door Kaunitz bewerkstelligde *renversement des alliances* zonder medeweten van de Hoge Raad werd geregeld⁶, tot grote ergernis van de overigens loyale voorzitter Sylva-Tarouca.

Deze moeizame relatie heeft anderzijds niet belet dat de Hoge Raad voor de Nederlanden doorlopend heeft gefunctioneerd als een traditioneel adviesorgaan. De voorzitter leidde de vergaderingen en na de introductie van elk agendapunt volgde een bespreking die normaliter uitmondde in een *Vortrag*, een consult aan de keizer(in), al dan niet unaniem door de raadsleden onderschreven.

De aanvraag tot opruststelling van voorzitter Tarouca⁷ in 1757 werd door Kaunitz op sluwe wijze aangegrepen om de Hoge Raad uit te schakelen. De uitvoerende, administratieve bevoegdheden kwamen voortaan bij een kleine, schaars bemande en dus goed controleerbare kanselarijdiens te liggen.

⁵ Nader onderzoek over de precieze werkzaamheden van de Weense Hoge Raad is evenwel nodig.

⁶ Zie daarover: VAN MEERBEECK M.J.P., *De Zuidelijke Nederlanden in de internationale politiek*.

⁷ Tarouca was toen 60 jaar oud en had reeds meerdere malen verzocht om op rust gesteld te worden, niet alleen omwille van gezondheidsredenen, maar wellicht ook uit politieke overwegingen. Over deze figuur, zie SYLVA-TAROUCA E., *Der Mentor der Kaizerin*.

Bibliografie

Zoals reeds aangestipt is de bibliografie met betrekking tot de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen vrij beknopt. Handelen specifiek over deze instelling: BAELDE M., *De samenstelling van de Hoge Raad der Nederlanden te Wenen (1717-1757)*, in *Album aangeboden aan Charles Verlinden ter gelegenheid van zijn dertig jaar professoraat*, Gent, 1975, p. 1-15 en ID., *De afschaffing van de Hoge Raad der Nederlanden te Wenen (1757)*, in *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber Amicorum Jan Buntinx (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis. Series A, 10)*, Leuven, 1981, p. 567-580.

De Hoge Raad komt ook ter sprake in DE NENY P.F., *Mémoires historiques et politiques des Pays-Bas autrichiens*, Neuchâtel, 1784; LAENEN J., *Le ministère de Botta-Adorno dans les Pays-Bas autrichiens pendant le règne de Marie-Thérèse (1749-1753)*, Antwerpen, 1901; LENDERS P., *De politieke crisis in Vlaanderen omstreeks het midden der achttiende eeuw: bijdrage tot de Aufklärung in België (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 25)*, Brussel, 1956; SYLVA-TAROUCA E., *Der Mentor der Kaiserin*, Zürich-Leipzig-Wenen, 1960; VAN MEERBEECK M.J.P., *De Zuidelijke Nederlanden in de internationale politiek, inzonderheid in de diplomatieke betrekkingen tussen Wenen en Versailles, 1748-1756 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G.)*, Gent, 1979.

Ook in algemene werken over institutionele of politieke geschiedenis van de 18de eeuw zal men enige informatie over de betrokken instelling vinden. Zie onder meer SCHILLINGS A.H., *Overzicht van de geschiedenis onzer instellingen*, Brussel, 1945; HELLBLING E.C., *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, Wenen, 1956; WALTER F., *Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria-Therantias*, Wenen, 1970; LENDERS P., *Instellingen, de permanente kaders in de Zuidelijke Nederlanden, 1700-1780*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Haarlem, 1980, p. 406-418; ID., *Wenen en Brussel: bevoogding die een eigenheid aanvaardt*, in HASQUIN H. (ed.), *Oostenrijks België, 1713-1794. De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers*, Brussel, 1987, p. 47-48.

Archief

Heel wat bescheiden in verband met de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, zie onder meer de bestanden *Secretarie van State en Oorlog* en *Duitse Staatssecretarie*. Zeer belangrijk is ook het bestand *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*.

Het gros van de archiefbescheiden van en betreffende de Hoge Raad zit uiteraard in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen in de *Abteilung Belgien. Repertorium DD*. Van een aantal Weense reeksen zijn microfilms beschikbaar in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

Bronnenpublicaties

De schaarse uitgegeven archiefstukken in verband met de Hoge Raad te Wenen vindt men in de *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, 15 dln., Brussel, 1860-1942; LEFÈVRE J. (ed.), *Documents concernant le recrutement de la haute magistrature dans les Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1939, alsmede in de reeds geciteerde studie van BAELDE M., *De afschaffing van de Hoge Raad*, p. 576-578.

Archieftoegangen

Het archiefbestand *Secretarie van State en Oorlog* is slechts op summiere wijze geïnventariseerd door GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre* (*Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles*, I), Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100). De inventaris van de *Duitse Staatssecretarie* is daarentegen vrij goed uitgewerkt: LALOIRE É., *Inventaire des archives de la Secrétairerie d'État allemande*, Brussel, 1929 (anastatische herdruk in 1979). Het bestand *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen* werd geïnventariseerd door DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Chancellerie autrichienne des Pays-Bas, conservées à Bruxelles* (*Inventaires som-*

maires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I), Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., *Toegang in beperkte oplage*, nr. 129).

Voor het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen dienen de repertoria en beschrijvingen in RUWET J., *Les archives et bibliothèques de Vienne et l'histoire de Belgique* (C.R.H., reeks in-4°), Brussel, 1956; ID., *Les archives de Vienne et l'histoire de notre pays*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1953, 118, p. XCI-CXX, en LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1924, te worden aangevuld met het overzicht van SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. IV, Wenen, 1938, p. 81-360.

Michel BAELDE en René VERMEIR

**DEPARTEMENT VOOR DE NEDERLANDEN
VAN DE HOF- EN STAATSKANSELARIJ
TE WENEN
(1757-1793)**

Geschiedenis

Het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen was de rechtsopvolger van de Hoge Raad voor de Nederlanden* aldaar, die met ingang van 1 april 1757 was opgeheven. Het gezag van deze Hoge Raad was echter al beginnen te tanen na de centralistische bestuurs-hervormingen in Wenen van 1749. In de nieuwe staatsopvatting pasten niet langer nationale instellingen zoals de Nederlandse en de Italiaanse Hoge Raden. Zij zouden immers een obstakel vormen voor de verregaande integratie van alle landen onder de Habsburgse kroon. De monopoliepositie die de Hoge Raad voor de Nederlanden innam tussen de vorst* en zijn vertegenwoordigers te Brussel, was dan ook een doorn in het oog van hof- en staatskanselier graaf Wenzel von Kaunitz-Rittberg. Bovendien werden de wederzijdse relaties erg gehinderd door de gebrekkige verstandhouding tussen de kanselier en voorzitter Sylva Tarouca. De afschaffing betekende daarenboven een aanzienlijke besparing van enkele tienduizenden gulden, wat de kanselier in volle Zevenjarige Oorlog (1756-1763) ongetwijfeld goed uitkwam.

De pensioenaanvraag van Sylva Tarouca in maart 1757 leverde Kaunitz een geschikt voorwendsel om zowel de Nederlandse als de Italiaanse Hoge Raad op te heffen. In de Nederlanden werd de beslissing op 3 april bekendgemaakt via een brief van keizerin Maria Theresia aan gevolmachtigd minister* Karl von Cobenzl, die het opheffingsbesluit ter kennis bracht van de regering en de justitieraden. De adviesfunctie van de Hoge Raden werd overgenomen door de Oostenrijkse hof- en staatskanselier. De uitvoerende taken werden toevertrouwd aan een Italiaans en een Nederlands Departement die werden opgericht in de schoot van de Hof- en Staatskanselarij. Officieel zou deze voortaan *Kaiserliche königliche geheime Hof- und Staats-Canzley der auswärtigen, niederländischen und italienischen Geschäfte* heten. Het voor de Oostenrijkse Nederlanden bevoegde *Niederländisches Departement* voerde

meestal zijn Franse naam *Département des Pays-Bas de la Chancellerie de Cour et d'État* of *Département belge*.

De neutralisering van de Nederlandse invloed op de besluitvorming aan het Weense Hof had ook haar schaduwzijde. Het Departement was in de eerste plaats een instrument in handen van kanselier Kaunitz, die zelf alle betrekkingen tussen de keizer en de regering te Brussel kon monopoliseren. Het ontbreken van gezaghebbende Nederlandse raadgevers in het centrum van de besluitvorming te Wenen vormde meteen ook de oorzaak van zijn uiteindelijk afschaffing. De opvolgers van Jozef II, met name Leopold II (1790-1792) en Frans II (1792-1794, in Oostenrijk 1792-1835), waren er zich terdege van bewust dat het Nederlands element in het Weense bestuur versterking behoefde. Om het vertrouwen van zijn Nederlandse onderdanen te herwinnen, plaatste Frans II bij decreet van 16 maart 1792 naast de hof- en staatskanselier een Hofjointe voor Nederlandse Aangelegenheden* (*Jointe aulique pour les affaires des Pays-Bas*), die hem en de kanselier moest adviseren in Nederlandse aangelegenheden. Met uitzondering van de voorzitter bestond die uitsluitend uit raadsheren van Nederlandse afkomst. Toen ook deze formule geen echte voldoening schonk, werden op 1 maart 1793 zowel de nieuwe Hofjointe als het Nederlands Departement afgeschaft. Hun taken werden overgedragen aan een autonome Hofkanselarij voor de Nederlanden* met een eigen kanselier.

Organisatie

Het Nederlandse zowel als het Italiaanse Departement vormden een onderdeel van de Oostenrijkse Hof- en Staatskanselarij. In tegenstelling tot hun rechtsvoorgangers die als Hofraden een grote autonomie genoten, waren de beide Departementen volledig ondergeschikt aan de hof- en staatskanselier. De reële macht van Kaunitz, die in principe enkel bevoegd was voor het buitenlands beleid, reikte veel verder. Door zijn vooraanstaande rol in de *Geheime Conferenz* en vanaf 1760 in de *Staatsrat*, de ministerraad waarin het algemene regeringsbeleid gestalte kreeg, was hij de feitelijke eerste minister van de Oostenrijkse regering. Tijdens zijn uiterst lange ambtsloopbaan, van 1754 tot 1792, drukte Kaunitz als geen ander een stempel op de relaties met de Oostenrijkse Nederlanden. Na de instelling van de Hofjointe voor Nederlandse Aangelegenheden, die hij ongetwijfeld als een desavoueren van zijn

beleid heeft aangevoeld, nam hij in maart 1792 ontslag. Hij werd opgevolgd door zijn vice-kanselier Johann Philipp von Cobenzl. Diens gezag over de Nederlandse aangelegenheden nam definitief een einde bij de omvorming van het Nederlandse Departement tot een zelfstandige Hofkanselarij op 1 maart 1793.

Bij het opheffen van de Hoge Raad voor de Nederlanden in 1757 werden enkel de ambten van voorzitter en raadsheer afgeschaff, terwijl de administratieve staf integraal door de nieuwe instelling werd overgenomen. De reorganisatie van de dienst werd door Kaunitz ontworpen en door Maria Theresia op 16 april 1757 goedgekeurd. De effectieve leiding van het Departement werd in handen gegeven van een referendaris, die de titel van hofraad (*conseiller aulique*) van de Staatskanselarij voerde¹. De eerste titularis was Johann Jacob von Dorn (1757-1766). Zijn opvolger baron August Gottlob von Lederer, die nog onder de Hoge Raad had gediend, bleef in functie tot de afschaffing van de instelling in 1793.

Het uitvoerend personeel telde constant een tiental mensen. Bij de oprichting omvatte de personeelsformatie een secretaris-*official mayor* met de eretitel van hofsecretaris (*secrétaire aulique*), twee secretarissen, drie officialen en vijf lagere beambten. Bij de afschaffing in 1793 bestond de dienst uit één *official mayor*, vier secretarissen en zes officialen. De meesten begonnen hun loopbaan als *surnuméraire* alvorens een paar jaar later een vaste aanstelling te krijgen. Bij hun benoeming beloofden zij onder ede uitdrukkelijk het ambtsgeheim te bewaren. Van de kandidaten werden geen speciale kwalificaties vereist. In 1768 werden twee jonge ambtenaren naar de Nederlanden gezonden "*pour y acquérir des connaissances relatives à leurs emplois*", maar een dergelijke stageperiode vormde eerder een uitzondering. Blijkens een intern reglement van 1766 dienden de ambtenaren op werkdagen aanwezig te zijn tussen 10.30 en 13.00 uur en tussen 16.30 en 19.00 uur.

De kas van het Departement voor de Nederlanden werd beheerd door een *caissier*, die dezelfde taak ook voor het Italiaans Departement waarnam. Een *contrôleur de caisse* hield toezicht op het beheer. De kas werd gespijsd met eigen inkomsten uit de Nederlanden, waaronder het *medianaat* van de

¹ De gegevens met betrekking tot de organisatie van het Departement zijn voornamelijk gebaseerd op Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nrs. 171 en 238.

raadsheren van State en bepaalde zegelrechten. Het aandeel van deze incidentele ontvangsten in het totaalbudget was echter te verwaarlozen. De hoofdmoot was afkomstig van een vaste dotatie die jaarlijks werd overgemaakt door de Ontvangerij-generaal van Financiën* te Brussel. Bij de oprichting van de Hoge Raad voor de Nederlanden bedroeg deze 125.000 gulden, een bedrag dat omstreeks 1730 werd verhoogd tot 175.000 gulden en dat ongewijzigd bleef tot 1781, waarna het werd opgetrokken tot 217.000 gulden. In de periode 1735 tot 1763 nam de Oostenrijkse staatskas de financiering van de Hoge Raad en nadien van het Departement voor de Nederlanden voor haar rekening, een geste die bedoeld was als schadeloosstelling voor het jaarlijks inkomstenverlies dat de Nederlandse schatkist had geleden door de Henegouwse lening van 2,5 miljoen gulden aan Oostenrijk (1735). Tot aan de aflossing van deze lening in 1763 werden de kosten gedragen door de Kas van de Oostenrijkse Tabakspacht. Het hernemen van de betalingen in 1764 door de ontvanger-generaal te Brussel leverde voor Oostenrijk een substantiële winst op. In de jaren zestig bedroegen de totale behoeften van het Departement voor de Nederlanden immers slechts ca. 77.000 gulden, zodat jaarlijks op een totale dotatie van 175.000 gulden nog tenminste 98.000 gulden overbleef, een bedrag dat integraal aan de delging van de Oostenrijkse staatsschuld kon worden besteed.

De uitgaven van het Departement gingen hoofdzakelijk naar salarissen, pensioenen en werkingskosten. Volgens een uit 1758 daterende loonlijst werd per jaar bruto 6000 Duitse gulden (8400 gulden Brabants) uitgekeerd aan Kaunitz. Een zelfde bedrag werd voor referendaris von Dorn gereserveerd. De secretaris-*oficial mayor* verdiende 2000 Duitse gulden (2800 gulden Brabants), de twee secretarissen elk 1200 Duitse gulden (1680 gulden Brabants), de officialen 1000 à 1100 Duitse gulden (1400 à 1540 gulden Brabants) en de huisbewakers, klerken en boden 200 à 400 Duitse gulden (280 à 560 gulden Brabants). Ook de *surnuméraires* ontvingen een behoorlijke bezoldiging: 600 Duitse gulden (840 gulden Brabants) in 1768 voor een officiaal en 400 Duitse gulden (560 gulden Brabants) voor een eenvoudige pratikant. De kassier ontving één percent op de kasverrichtingen. Voorts stonden voor ca. 30.000 Duitse gulden (ca. 42.000 gulden Brabants) pensioenen op de betaalrol. Niet alle beneficianten bleken echter voormalige leden of medewerkers of hun nakomelingen te zijn. De kas werd klaarblijkelijk ook ingezet

om extra vergoedingen uit te keren aan verdienstelijke ambtenaren, waaronder zelfs enkelen die niets uit te staan hadden met de Nederlanden.

Het Italiaans en het Nederlands Departement werden niet ondergebracht in het hoofdgebouw van de Staatskanselarij. In 1758 betrokken zij samen het voormalige paleis van de adellijke familie Trautson in de Herrengasse te Wenen, in de schaduw van de Hofburg.

Bevoegdheden en activiteiten

Zoals zijn directe rechtsvoorganger, de Hoge Raad voor de Nederlanden, fungeerde het Departement voor de Nederlanden in de eerste plaats als schakel tussen de Oostenrijkse en de Nederlandse regering. Maar terwijl de Hoge Raad zich als *Hofstelle* met zijn advies rechtstreeks tot de vorst kon wenden, werd de opdracht van het Departement voor de Nederlanden beperkt tot strikt ondersteunende taken. De belangrijke adviserende functie van de Hoge Raad ging daarentegen over op de hof- en staatskanselier.

De referendaris verzond alle uit de Nederlanden afkomstige brieven, berichten en rapporten naar de hof- en staatskanselier die deze vervolgens, voorzien van een eigen rapport over de zaak, doorstuurde aan de soeverein. Met uitzondering van militaire aangelegenheden, een exclusieve bevoegdheid van de *Hofkriegsrat*, adviseerde de hof- en staatskanselier in alle belangrijke regeringsbeslissingen met betrekking tot de Nederlanden. Onder keizerin Maria Theresia werd zijn advies haast altijd blindelings gevolgd. Jozef II stelde zich kritischer en eigenzinniger op. Onder zijn regering verscheen in de marge van de kanseliersrapporten nu en dan "*Je ne suis nullement de l'avis proposé*" of een uitlating van die strekking. Na toevoeging van de keizerlijke beschikking *in margine* keerde het dossier via de staatskanselier terug naar het Departement voor de Nederlanden, waar de nodige kopieën werden vervaardigd. Vervolgens werden de stukken verzonden naar de Oostenrijkse Nederlanden.

De correspondentie tussen Brussel en Wenen verliep volgens een strikte hiërarchie. Enkel de gouverneur-generaal* mocht zich rechtstreeks tot de soeverein wenden. De gevolmachtigd minister en in diens opdracht de secretaris van State en Oorlog* correspondeerden met de hof- en staatskanselier, en vanaf 1793 met de Nederlandse hofkanselier. De briefwisseling *ex officio*

van de secretaris van State en Oorlog werd door de referendaris van het Departement voor de Nederlanden behandeld.

Bibliografie

De artikels van Baelde over de Hoge Raad voor de Nederlanden zijn ook bijzonder nuttig voor de studie van de rechtsopvolger, het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij: BAELDE M., *De samenstelling van de Hoge Raad der Nederlanden te Wenen (1717-1757)*, in *Album aangeboden aan Charles Verlinden ter gelegenheid van zijn dertig jaar professoraat*, Gent, 1975, p. 1-15, en ID., *De afschaffing van de Hoge Raad der Nederlanden te Wenen (1757)*, in *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber Amicorum Jan Buntinx (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis. Series A, 10)*, Leuven, 1981, p. 567-580. De notitie in SCHILLINGS A., *Overzicht van de geschiedenis onzer instellingen*, Brussel, 1945, p. 97, is te beknopt. De taakbeschrijving is bovendien misleidend. De wel erg korte inleiding in de inventaris van DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Chancellerie autrichienne* (zie de volledige referentie bij Archieftoegangen), is vanuit institutioneel oogpunt van weinig nut.

De financiering van de Hoge Raad en het Departement voor de Nederlanden werd behandeld door COPPENS H., *De financiën van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks Bewind (ca. 1680-1788)* (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 142), Brussel, 1992, p. 149-150 en 223-224.

Voor de archiefvorming is LEFÈVRE J., *La collection d'archives dite Chancellerie autrichienne des Pays-Bas*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1934, 11, p. 81-99 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989), ondanks enkele kleine vergissingen, nog steeds van fundamenteel belang. Ook de archiefoverzichten van LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1924, en van SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs*

aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände, dl. IV, Wenen, 1938, p. 257-258, 269-270 en 320-323, blijven onmisbaar, mede vanwege hun rijke institutionele inhoud.

Wegens de directe onderschikking aan de Hofkanselarij zijn eveneens werken over de institutionele geschiedenis van Oostenrijk van enig nut: WALTER F., *Die österreichische Zentralverwaltung*. 2. Abt., Bd. I/1.: *Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740-1780)*; 3. Bd. *Vom Sturz des Directoriums in Publicis et Camera-libus (1760/1761) bis zum Ausgang der Regierung Maria Theresias*; 4. Bd. *Die Zeit Josephs II. und Leopolds II. (1780-1792) (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, 29, 32, 35, 36)*, Wenen, 1934-1950. Een synthetisch beeld geven HELLBLING E., *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, Wenen, 1956, p. 243, 290-292, 305-306, en DICKSON P., *Finance and Government under Maria Theresia, 1740-1780*, dl. I, Oxford, 1987.

Voor Kaunitz, die een centrale plaats innam in de geschiedenis van de instelling, raadplege men VON ARETIN K.O., in *Neue deutsche Biographie*, 1977, 11, p. 363-369 en DICKSON P., *o.c.*, dl. I, p. 348-349. Regesten van stukken in verband met de Nederlandse instituties in Wenen en hun personeel geeft LEFÈVRE J., *Documents sur le personnel supérieur des Conseils collatéraux du gouvernement des Pays-Bas pendant le XVIIIe siècle (C.R.H., reeks in-8°)*, Brussel, 1941.

Archief

Het grootste deel van het archief van het Departement voor de Nederlanden van de Oostenrijkse Hof- en Staatskanselarij werd door de Fransen vanuit Wenen meegevoerd naar Parijs. In 1814 keerde dit archief niet naar Oostenrijk terug maar werd het door de Fransen gerestitueerd aan het Koninkrijk der Nederlanden als rechtsopvolger van de oude Oostenrijkse Nederlanden. Sedertdien bevindt het zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Het maakt er deel uit van een verzamelbestand dat zijn inventarisator De Breyne in 1906 bedacht met de gefingeerde naam van een instelling die nooit heeft bestaan: *Chancellerie des Pays-Bas à Vienne* (Kanselarij van de Nederlanden te Wenen).

Het verzamelbestand is op een bijzonder ondeskundige wijze herordend. Het bestaat *grosso modo* uit vier delen: een eerste deel geordend per archiefvormend orgaan (nrs. 1-261, waaronder het Departement voor de Nederlanden in de nrs. 171-237); een tweede deel, de zogenaamde *documents communs à plusieurs départements*, waarin het algemeen repertorium (nrs. 262-315), briefwisselingsregisters (nrs. 316-354), de zogenaamde *dépêches d'office*, een arbitrair gevormde serie van niet per onderwerp uitgesplitste dossiers (nrs. 355-557) en diverse series patenten, decreten, instructies en varia (nrs. 558-600); het derde deel is op grond van registratuurgegevens volgens grote onderwerpen ingedeeld (nrs. 601-936); in een vierde deel werden stukken van na de opheffing van de Hofkanselarij voor de Nederlanden (onder meer het zogenaamde *Département réuni* (nrs. 937-951) en het *Comité pour la liquidation des affaires belgiques* (nrs. 952-960bis), diverse verhandelingen en varia ondergebracht (nrs. 937-1028). Bij het uitvoeren van een onderzoek moeten de naspeuringen volledigheidshalve in de verschillende afdelingen worden hernomen.

Een deel van het archief van het Departement voor de Nederlanden is in Wenen achtergebleven, voornamelijk stukken die vermengd of gebonden waren met andere bescheiden van de Hof- en Staatskanselarij. Zij werden om die reden niet gerestitueerd door Oostenrijk in het raam van de Oostenrijks-Belgische ruil in het midden van de 19de eeuw. Andere, zoals de expedities van de *Berichte* van de gevolmachtigd minister te Brussel aan de hof- en staatskanselier, behoren zonder enige twijfel tot het archief van het Departement voor de Nederlanden, maar werden niettemin nooit teruggegeven. Zij moeten in het Weense Haus-, Hof- und Staatsarchiv worden geraadpleegd in het bestand *Belgien*, serie *Repertorium DD*. In de *Abteilung A* zijn de grote chronologische series *Depeschen*, *Berichte*, *Weisungen*, *Vorträge* ondergebracht, terwijl in *Abteilung B* zonder rekening te houden met enig herkomstbeginsel allerlei stukken afkomstig van de regering in Brussel, van de Hof- en Staatskanselarij en van het Departement voor de Nederlanden werden bijeengebracht. In de serie *Verzeichnisse* bevinden zich onder meer de boekhouding en het personeelsbeheer van het Departement. Van de meeste series is op initiatief van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek een microfilm vervaardigd, die in de microfilmleeszaal van het Algemeen Rijksarchief en in een aantal universiteitsbibliotheken kan worden geraadpleegd.

In het archief van de Secretarie van State en Oorlog dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, bevinden zich onder de nrs. 1309-1362 een serie minuten van de uitgaande brieven gericht aan het Departement voor de Nederlanden.

Archieftoegangen

Voor het in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bewaarde deel van het archiefbestand is de inventaris van DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Chancellerie autrichienne des Pays-Bas conservées à Bruxelles (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 129) nog steeds de algemene toegang.

In dezelfde *Toegang in beperkte oplage*, nr. 129, zijn ook enkele oude nadere toegangen opgenomen: de analyses van de adelspatenten (nrs. 769-779; voormalige *Inventaris eerste afdeling*, nr. 76, oud nr. 27bis), de fiches van de alfabetisch geordende zaaktrefwoorden en de concordantie tussen de eigentijdse registraturen en de nieuwe archiefnummering. De nadere toegang op de kerkelijke patentbrieven (nrs. 713-715, 717-718) kan in de leeszaal worden aangevraagd als *Inventaris eerste afdeling*, nrs. 198 en 199 (oude nrs. 95 en 96). De rapporten aan Kaunitz van de landvoogden Maria Christina en Albrecht van Saksen-Teschen, van de gevolmachtigd ministers Belgioioso, de Murray en Trauttmansdorff en van vice-kanselier Cobenzl voor de jaren 1787-1790 (nrs. 187-203 en 210-216) werden ten dele geanalyseerd door J. Nickmilder in de *Inventaris eerste afdeling*, nr. 200 (oud nr. 97), die op dezelfde wijze kan worden aangevraagd in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief.

Elk onderzoek in het archief van de Hoge Raad voor de Nederlanden en het Departement voor de Nederlanden dient in feite aan te vangen met het Algemeen Repertorium, een serie banden onder de nrs. 262-315 van het bestand, waarin voor de jaren 1717-1791 jaar per jaar alle zaken per trefwoord worden behandeld. Van daaruit kan men via de concordantietabel in *Toegang in beperkte oplage*, nr. 129, naar het desbetreffende archiefnummer. Voor de betekenis van de ingewikkelde archiefcodes die in het bestand worden

gebruikt, raadplege men het artikel van LEFÈVRE J., *La collection d'archives dite Chancellerie autrichienne des Pays-Bas*.

Het in Wenen bewaarde deel van het archiefbestand is toegankelijk via de overzichten van LAENEN J., *o.c.*, voornamelijk p. 474-477, en van SCHMID O., *o.c.*, speciaal p. 285-290 (briefwisseling tussen Brussel en Wenen), p. 292 (rapporten vanuit Brussel), p. 319 (Nederlandse Hofkanselarij) en p. 320-322 (stukken van het Nederlands Departement en de Hofkanselarij voor de Nederlanden). Dezelfde auteur geeft op p. 336-346 een overzicht van alle eigentijdse chronologische repertoria en indices, die een toegang verlenen op het door het Nederlands Departement gevormde archief, zowel van het te Wenen als het te Brussel bewaarde gedeelte.

Voor het archiefbestand *Secretarie van State en Oorlog* met betrekking tot het Departement, zie GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100).

Herman COPPENS

HOFKANSELARIJ VOOR DE NEDERLANDEN TE WENEN

(1793-1795)

Geschiedenis

De Hofkanselarij voor de Nederlanden werd op 1 maart 1793 door keizer Frans II (1792-1794, in Oostenrijk 1792-1835) te Wenen opgericht ter vervanging van het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij* en van de nauwelijks één jaar oude Hofjointe voor Nederlandse Aangelegenheden*. Deze voornamelijk uit Nederlandse leden samengestelde *jointe* die speciaal in het leven was geroepen om de kanselier en de keizer van advies te dienen in Nederlandse aangelegenheden, voldeed blijkbaar niet. Om nog meer nadruk te leggen op de nationale identiteit werd het Departement voor de Nederlanden op 1 maart 1793 omgevormd tot een autonome Hofkanselarij voor de Nederlanden (*Niederländische Hofkanzlei, Chancellerie aulique des Pays-Bas*) met graaf Ferdinand von Trauttmansdorff-Weinsberg als Nederlands hofkanselier.

De activiteitsperiode van de Hofkanselarij was erg kort. In de zomer van 1794 overrompelden de Franse legers definitief de Oostenrijkse Nederlanden en verloor de instelling haar werkterrein. Een eigen Hofkanselarij voor de Nederlanden in Wenen had sindsdien geen zin meer. Op 23 september 1795 verstuurde de Nederlandse hofkanselier zijn laatste rapport aan de keizer en op 29 september daaropvolgend werd de overbodig geworden instelling afgeschaft.

Vanaf begin oktober 1795 gingen de Nederlandse aangelegenheden terug naar het Oostenrijkse ministerie van Buitenlandse Zaken, de *Geheime Hof- und Staatskanzlei*, geleid door baron François Marie Thugut. Een officieuze afdeling, die bekend bleef als het zogenaamde *Département réuni à la Chancellerie de Cour et d'État*, meestal afgekort tot *Département réuni*, kwam onder de leiding van de voormalige raadsheer van de Raad van Financiën* Ange de Limpens. Vanaf 13 oktober 1795 nam het Departement gehecht aan de Hof- en Staatskanselarij de werkzaamheden van de Hofkanselarij voor de

Nederlanden over. In samenwerking met het ex-kanselarijpersoneel zou de Limpens tot 28 oktober 1800 de lopende zaken blijven behartigen.

Financiële kwesties, voornamelijk de uitbetaling van achterstallige salarissen en pensioenen aan voormalige ambtenaren die in Duitsland en Oostenrijk een veilig onderkomen hadden gezocht, werden in 1797 toevertrouwd aan het Comité voor de Vereffening van de Nederlandse Financiële Kwesties* (*Comité pour la liquidation des affaires belgiques*) met dezelfde de Limpens als directeur. Toen in 1804 ook dit laatste comité zijn activiteit diende te staken, nam de officiële aanwezigheid van de voormalige Oostenrijkse Nederlanden in de Weense regering definitief een einde.

Organisatie

Door de omvorming op 1 maart 1793 van het Departement voor de Nederlanden tot Hofkanselarij kwam een einde aan de hiërarchische onderschikking aan de Oostenrijkse hof- en staatskanselier. Aan het hoofd kwam een eigen hofkanselier, de *niederländische Hofkanzler*, ook *chancelier de Cour pour les affaires des Pays-Bas* genoemd. Frans II koos voor deze post Trauttmansdorff niettegenstaande diens weinig succesvol optreden als gevolmachtigd minister* in de Nederlanden ten tijde van de Brabantse Revolutie. Bij de reïntegratie van de Hofkanselarij voor de Nederlanden in de Oostenrijkse Hof- en Staatskanselarij begin oktober 1795 keerde men in feite terug naar de toestand van vóór 1 maart 1793. De eindverantwoordelijkheid voor het *Département réuni* werd in handen van minister Thugut gelegd, terwijl de Limpens met de praktische leiding werd belast.

Op het organisatorische vlak bleef na de omvorming van het Nederlands Departement tot Hofkanselarij voor de Nederlanden alles grotendeels bij het oude. De Hofkanselarij bleef gevestigd in het pand van het Departement voor de Nederlanden in de Herrengasse te Wenen. Ook de bestuurlijke organisatie en het personeel van het Nederlands Departement werden ongewijzigd behouden. Behalve referendaris baron August Gottlob von Lederer, die nog onder de Hoge Raad voor de Nederlanden* had gediend, kwam ook de hele ambtelijke staf van het Departement voor de Nederlanden in dienst van de nieuwe Hofkanselarij. In 1793 bestond de personeelsformatie voorts uit één *oficial mayor*, vier secretarissen en zes officialen.

Bevoegdheden en activiteiten

Naar het voorbeeld van de Hoge Raad voor de Nederlanden genoot de Hofkanselarij voor de Nederlanden opnieuw het statuut van een autonome Hofraad op gelijke voet met de Hof- en Staatskanselarij waarvan hij was losgemaakt. Hij trad op als directe tussenschakel tussen de vorst* en zijn vertegenwoordigers in Brussel. De adviserende functie van de hof- en staatskanselier ging over op de Nederlandse hofkanselier.

De opdracht van de instelling, de taken van het personeel en de administratieve procedures werden zonder meer overgenomen van het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij. Na de Franse verovering van de Oostenrijkse Nederlanden *medio* 1794 liep de activiteit van de Hofkanselarij snel terug. In de loop van 1795 werden enkel nog wat lopende zaken afgehandeld, voornamelijk vorderingen van uitgeweken ambtenaren voor achterstallige lonen en vergoedingen.

Bibliografie

De Hofkanselarij voor de Nederlanden komt aan bod in LEFÈVRE J., *La collection d'archives dite Chancellerie autrichienne des Pays-Bas*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, Brussel, 1934, 11, p. 81-99, speciaal p. 88-89 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989), en in SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. IV, Wenen, 1938, p. 289, 292 en 320-323. Voor verdere bibliografische informatie, zij verwezen naar de notitie over het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij.

Archief

Het archief van de Hofkanselarij voor de Nederlanden geraakte verdeeld in twee delen. Terwijl één deel in de Hof- en Staatskanselarij te Wenen achterbleef, werd een ander deel verenigd met het archief van het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij aldaar. Dit laatste deel dat door de Fransen werd buitgemaakt, naar Parijs werd vervoerd en in 1814

aan het Koninkrijk der Nederlanden werd gerestitueerd, wordt nu bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, in het bijzonder onder de nrs. 238-261 van het *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*. Hierin zijn voornamelijk de rapporten van de gevolmachtigd minister Franz Georg von Metternich-Winneburg aan hof- en staatskanselier Johann Philipp von Cobenzl en aan de Nederlandse hofkanselier Trauttmansdorff en van deze laatste aan Thugut en aan de keizer opgenomen.

De protocollen en dossiers (1795-1800) van het Departement gehecht aan de Hof- en Staatskanselarij (*Département réuni*) dat de werkzaamheden van de Hofkanselarij voortzette, werden eveneens opgeslorpt door datzelfde *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij* bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel waar zij onder de nrs. 937-951 kunnen worden geraadpleegd.

Het deel van het archief van de Nederlandse Hofkanselarij dat in Wenen is achtergebleven, wordt bewaard in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv in de verzameling *Belgien, Repertorium DD Abt. A: Berichte*, onder meer Fasz. 329-346 (voornamelijk rapporten van gevolmachtigd minister Metternich aan staatskanselier Cobenzl en vervolgens aan hofkanselier Trauttmansdorff) en *Repertorium DD Abt. B: Weisungen*, Fasz. 70-73 (brieven van de hofkanselier aan de gevolmachtigd minister) en *Repertorium DD Abt. B: Verzeichnisse*, onder meer Fasz. 185b-186c (brieven van de secretaris van State en Oorlog* aan de Nederlandse hofkanselier), Fasz. 208, 212-216a (protocollen van de Hofkanselarij, met indices).

In de *Indizes, Protokolle, Verzeichnisse, Inventare* van hetzelfde *Repertorium DD Abteilung B* zijn, behalve nadere toegangen, ook de *Originalsitzungsprotokolle* van de Nederlandse Hofkanselarij bewaard (Bd. 5-7). Van de meeste series is op initiatief van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek een microfilm vervaardigd, die in de microfilmleeszaal van het Algemeen Rijksarchief en in universiteitsbibliotheken kan worden geraadpleegd.

In nr. 1362 van de *Secretarie van State en Oorlog* worden de minuten van de uitgaande brieven aan hofkanselier Trauttmansdorff (1793-1794) bewaard.

Archieftoegangen

Voor een algemene toegang op het bestand van de Hofkanselarij raadplegen DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Chancellerie autrichienne des Pays-Bas conservées à Bruxelles (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 129).

Het in Wenen bewaarde deel van het archiefbestand is toegankelijk via de overzichten van LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique (C.R.H., reeks in-8°)*, Brussel, 1924, voornamelijk p. 474-477, en van SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. IV, Wenen, 1938, speciaal p. 289 en 319 (Nederlandse Hofkanselarij), p. 320-322 (Nederlands Departement en Nederlandse Hofkanselarij), p. 336-338 (nadere toegangen).

Voor het archief dat door de secretaris van State en Oorlog werd gevormd, zie GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100).

Herman COPPENS

**HOFJOINTE VOOR NEDERLANDSE AANGELEGENHEDEN
TE WENEN**
(1792-1793)

Geschiedenis

Na de herovering van de Nederlanden door de Oostenrijkers eind 1790, de zogeheten eerste Oostenrijkse Restauratie, verbond keizer Leopold II (1790-1792) zich tot het herstel van de staatsorde van vóór Jozef II (Conventie van Den Haag, 10 december 1790). Alle hoge ambtenaren uit de voormalige Algemene Regeringsraad* die bekend stonden om hun al te pro-Oostenrijkse sympathieën, werden uit de heringerichte instellingen geweerd. Niettemin bleek Wenen in de Nederlanden op korte tijd veel krediet te hebben verpeeld. Begin 1792 nam de spanning opnieuw toe, toen de Staten van Brabant de subsidies weigerden en een Statendelegatie onder leiding van graaf Charles François de Baillet naar Wenen trok.

Meer nog dan zijn voorganger stuurde Frans II (1792-1794, in Oostenrijk 1792-1835) aan op verzoening. Teneinde het vertrouwen van zijn Nederlandse onderdanen te herwinnen riep de keizer op 16 maart 1792 een Hofjointe voor Nederlandse Aangelegenheden (*Jointe aulique pour les affaires des Pays-Bas*) in het leven om hem en zijn hof- en staatskanselier te adviseren in alle Nederlandse zaken naar het model van de Italiaanse Raad die Leopold II even voordien had geïnstalleerd.

De Hofjointe voor Nederlandse Aangelegenheden was evenwel geen lang leven beschoren. Vooreerst viel haar activiteit al na enkele maanden zo goed als stil toen de regering te Brussel de wijk moest nemen voor de oprukkende Franse revolutionaire legers onder Dumouriez (Slag van Jemappes, 6 november 1792). Nog vóór de herovering door de Oostenrijkers (Slag van Neerwinden, 18 maart 1793) besloot Frans II tot een reorganisatie van de Nederlandse instellingen te Wenen. Op 1 maart 1793 werd een autonome Hofkanselarij voor de Nederlanden* opgericht en werd de nauwelijks één jaar oude Hofjointe ontbonden.

Organisatie

De Hofjointe voor Nederlandse Aangelegenheden werd voorgezeten door vrijheer August Gottlob von Lederer, die evenwel zijn functie van referendaris van het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij* behield. Behalve de voorzitter, voorzag het oprichtingsdecreet van 16 maart 1792 vier assessoren (*conseillers rapporteurs* of *assesseurs*) uit de Nederlanden, waarvan twee hoge ambtenaren van de regering te Brussel. Op deze posten benoemde Frans II twee voormalige secretarissen van de Algemene Regeringsraad, Henri de Müller, inmiddels raadsheer van de Geheime Raad*, en Pierre Albert de Lannoy, die sedert de Oostenrijkse Restauratie in de Raad van Financiën* was opgenomen. Voor de andere assessoren dacht de keizer aan twee vertegenwoordigers van de Staten zoals in de Italiaanse commissie. Zijn keuze viel uiteindelijk op twee personen die hij als representanten van de gewestelijke en lokale machthebbers beschouwde: advocaat Philippe François Durieux (du Rieux), die deel had uitgemaakt van de delegatie van de Henegouwse Staten naar Wenen, en Gilles Charles de Jonghe, pensionaris van de Staten van Brabant. De keuze van de keizer werd zeer sceptisch onthaald door gevormd minister* Franz Georg von Metternich-Winneburg, die de Jonghe zelfs als een lid van de anti-Oostenrijkse oppositie beschouwde. Hij achtte de samenstelling ook bijzonder onevenwichtig omdat een vertegenwoordiger van Vlaanderen, de grootste provincie van het land, ontbrak. Ondanks de waarschuwingen bleef de keizer bij zijn oorspronkelijke keuze. Toen de Jonghe het aanbod afwees en ook andere Brabantse kandidaten zich zeer weigerachtig opstelden, bleef de vierde plaats van assessor voorlopig open. Ter assistentie van de *jointe* werden drie hofsecretarissen (*secrétaires auliques*) aangesteld.

De Müller en de Lannoy behielden hun salaris van raadsheer van de Geheime Raad, respectievelijk de Raad van Financiën te Brussel. Durieux die niet in regeringsdienst was, werd bedacht met de wedde van raadsheer van de Hervormde Rekenkamer*. Alle drie ontvingen zij nog een extra vergoeding voor het dure leven te Wenen. Na de ontbinding van de Hofjointe keerden de drie terug naar de Nederlanden waar zij met eervolle functies werden bekleed: de Müller als secretaris van State en Oorlog*, de Lannoy als raadsheer-assessor van de pas opgerichte Ministerconferentie* en Durieux als lid van de Geheime Raad.

De Hofjoints was gevestigd in de Schauflergasse in het gebouw van de Hof- en Staatskanselarij, terwijl het Departement voor de Nederlanden zijn zetel had in de Herrengasse te Wenen.

Bevoegdheden en activiteiten

Hoewel de Hofjoints reeds op 16 maart 1792 was opgericht, duurde het wegens de strubbelingen omtrent de benoeming van de assessoren nog tot 29 mei vooraleer de eerste zitting kon plaatsgrijpen. In de loop van 1792 werden 32 zittingen gehouden met een totaal van 451 agendapunten.

De bevoegdheden van de Nederlandse Hofjoints werden niet nauwkeurig omschreven. De raadsleden die een afspiegeling moesten vormen van de Nederlandse belangengroepen, dienden de vorst* van advies in alle zaken die de Nederlanden aangingen. Daarbij werd teruggegrepen naar de vertrouwde procedure van een Hofraad, zoals die tot 1757 in de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen* was toegepast. De *joints* verwoordde haar adviezen onder de vorm van consulten. Van iedere zitting werd een protocol opge maakt dat werd overhandigd aan de hof- en staatskanselier, eerst prins Wenzel von Kaunitz-Rittberg, die echter kort na de installatie van de Hofjoints ontslag nam, en vanaf 22 augustus 1792 aan kanselier graaf Johann Philipp von Cobenzl. Vervolgens gingen de stukken naar de keizer voor eventuele goedkeuring en ondertekening. Nadat de keizer zijn *placet* aan de afzonderlijke protocollen had gehecht, werden deze door referendaris von Lederer gecontrasigneerd. De verdere afhandeling werd aan het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij overgelaten.

Bibliografie

Aan de Hofjoints voor de Nederlanden werd nog geen enkele studie gewijd. Enige gegevens kan men aantreffen bij LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1924, speciaal p. 474-475, en bij SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. IV, Wenen, 1938, p. 275, noot 5 en p. 292 en 337. Voor de oprichting raadplege men LEFÈVRE J., *Documents sur le personnel supérieur des Conseils collatéraux*

du gouvernement des Pays-Bas pendant le XVIIIe siècle (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1941, p. 38, 393-395.

Archief

In tegenstelling tot wat werd aangenomen door LEFÈVRE J., *La collection d'archives dite Chancellerie autrichienne des Pays-Bas*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1934, 11, p. 81-99, speciaal p. 97 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989), heeft de Hofjointe wel degelijk eigen archief nagelaten. Doordat de Hofjointe haar zetel niet in het Departement voor de Nederlanden maar in het gebouw van de Oostenrijkse Hof- en Staatskanselarij had, kon er echter geen archief terecht komen in het artificiële bestand van het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij.

De originele protocollen van de zittingen van mei 1792 tot maart 1793 worden bewaard in het Weense Haus-, Hof- und Staatsarchiv in het bestand *Belgien, Repertorium DD Abt. B: Verzeichnisse*, Fasz. 211, en in de *Inventare*, Bd. IV (29 mei 1792 tot 31 december 1792) van dezelfde serie *Repertorium DD Abt. B*. In de microfilmleeszaal van het Algemeen Rijksarchief te Brussel en in bepaalde universiteitsbibliotheken kan een positieve kopie van de op last van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek vervaardigde microfilm worden geraadpleegd.

Bepaalde originele consulten van de Hofjointe werden als bijlage bij brieven en rapporten van de hof- en staatskanselier gevoegd. Een aantal wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het verzamelbestand *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*. Zie bijvoorbeeld bij LEFÈVRE J., *Documents*, p. 397 (consult van 30 mei 1792), p. 308 (consult van 14 juni 1792) en p. 402 (consult van 30 december 1792).

De minuten van de uitgaande brieven van de secretaris van State en Oorlog aan voorzitter von Lederer van de Hofjointe zijn bewaard in Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 1359-1361.

Archieftoegangen

Het in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen bewaarde archief is toegankelijk via de overzichten van LAENEN J., *o.c.*, voornamelijk p. 474-476, en van SCHMID O., *o.c.*, speciaal p. 320.

Voor de archieven van het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, zie DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Chancellerie autrichienne des Pays-Bas, conservées à Bruxelles (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 129).

Voor het archief van de Secretarie van State en Oorlog in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, zie GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100).

Herman COPPENS

**TIJDELIJK COMITÉ VOOR DE VEREFFENING VAN DE
NEDERLANDSE FINANCIËLE KWESTIES
TE WENEN
(1797-1804)**

Geschiedenis

Het onverhoedse vertrek van de Oostenrijkers uit de Nederlanden, na de Franse overwinning te Fleurus van 26 juni 1794, leidde ertoe dat tal van financiële kwesties hangende bleven. Rekeningen, zowel ten laste als ten gunste van de overheid, bleven onbetaald. Ruim twee jaar na het feitelijke verlies van de Oostenrijkse Nederlanden aan Frankrijk, maar nog vóór de officiële ondertekening van het nieuwe *status quo* (Verdrag van Campo Formio, 17 oktober 1797) werd de behoefte gevoeld aan een definitieve regeling van de openstaande rekeningen. Te Wenen werd op 24 januari 1797, in naam van de keizer en op bevel van graaf Lazanzky, minister van Financiën *avant-la-lettre*, besloten tot de creatie van een instelling die zich over de problematiek zou buigen. In het oprichtingsdecreet¹ was er sprake van een comité belast met "*les affaires belgiques ouvertes et celles qui pourront encore se présenter*". In de verslagen van zijn zittingen bedacht de instelling zichzelf met de ronkende benaming van Tijdelijk Comité voor de Vereffening van de Nederlandse Financiële Kwesties en de Afsluiting van de Openstaande Rekeningen (*Comité établi provisoirement pour la liquidation des affaires financières belgiques et le coulement des comptes ouverts*), beter bekend onder de verkorte naam Comité voor de Vereffening van de Nederlandse kwesties (*Comité pour la liquidation des affaires belgiques*). Zijn leden waren *éminences grises*, gerecruteerd uit de voormalige centrale instellingen.

Aangezien Lazanzky had aangedrongen op spoed, hield het Comité zijn eerste bijeenkomst reeds op 1 februari 1797, te Wenen. Het Comité functio-

¹ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 952¹, p. 1-3, gepubliceerd in *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XV, p. 207-208.

neerde zeven jaar; op 8 februari 1804 hield het zijn laatste bijeenkomst. Een afschaffingsdecreet werd niet teruggevonden.

Organisatie

In het oprichtingsdecreet van het Comité voor de Vereffening van de Nederlandse Kwesities werd Ange de Limpens, voormalig raadsheer van Financiën, als "directeur-raadsheer" aangeduid. De Limpens cumuleerde deze functie met het voorzitterschap van het *Département réuni à la Chancellerie de Cour et d'État*. Dit departement dat aan de Hof- en Staatskanselarij te Wenen was gehecht, zette tijdelijk de activiteit voort van de Hofkanselarij voor de Nederlanden*. Eveneens afkomstig uit de Raad van Financiën* waren twee van de vier raadsheren, Hubert Joseph Ransonnet en Adrien Barbier. Nicolas Pouppez (ook Pouppé) en baron de Goubeau hadden voordien gezeteld in respectievelijk de Geheime Raad* en de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen*. Daarnaast maakten twee auditeurs, l'Agneau sr. en Chiris, en twee secretarissen, hoofdofficiaal de Lebzeltern en hofsecretaris Weber, deel uit van het Comité². Een zestal officialen moest het administratief terzijde staan. Met uitzondering van de Limpens en de twee secretarissen stonden zowel raadsheren, auditeurs als officialen op de betaalrol van het Comité.

Het Comité kreeg opdracht van Lazanzky tweemaal per week te vergaderen in de gebouwen van de kanselarij te Wenen. Te allen tijde konden bijzondere zittingen worden gehouden, indien de omstandigheden zulks vereisten.

Waar aanvankelijk de vijf raadsheren en de twee auditeurs systematisch aanwezig waren op de bijeenkomsten, haakten in de loop van het zevenjarig bestaan van het Comité de meesten af. Op de laatste vergadering, begin 1804, waren nog slechts drie aanwezigen: directeur-raadsheer de Limpens, voormalig meester-raadslid van de Geünificeerde Rekenkamer* Provoost (die vanaf begin 1799 op de betaalrol van het Comité stond, maar toen al minstens zes maanden aan de vergaderingen deelnam) en officiaal-rapporteur Cuvelier. Hoewel slechts behorend tot het ondergeschikt administratief personeel, vervulde laatstgenoemde de functie van auditeur, aanvankelijk

² Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 952¹, p. 1.

samen met l'Agneau en Chiris, vervolgens in samenwerking met l'Agneau en/of officiaal Vanoverloope, vanaf juni 1803 ten slotte alleen.

In een eerste periode werd wekelijks een staat van ontvangsten en uitgaven opgesteld; spoedig werd dat maandelijks, vervolgens tweemaandelijks en zelfs driemaandelijks. Aanvankelijk werd het journaal opgesteld door de thesaurier van het voormalige Departement voor de Nederlanden. Deze stond ook daadwerkelijk in voor het beheer van de kas en voor de ontvangsten en uitgaven die in het kader van de vereffening werden verricht. Na het overlijden van thesaurier Joseph Hussard in januari 1800 werd zijn taak overgenomen door één van de officialen van het Comité, Alexander Dequenonville. Auditeur Chiris werd toen wel belast met het uitvoeren van een wekelijks toezicht op de effectieve inhoud van de kas. De verificatie en de afhoring van de rekeningen ondergingen dezelfde degradatie: waar dit eerst geschiedde door Ransonnet, werd vanaf eind 1798 de hierboven vermelde officiaal Cuvelier belast met de controle van de journalen, die vervolgens aan de goedkeuring van het Comité werden voorgelegd.

Bevoegdheden en activiteiten

Van bij haar oprichting werd het tijdelijk en beperkt karakter van de instelling onderstreept. Ze mocht in geen geval worden beschouwd als "*un rétablissement ni même une rélution partiaire du gouvernement belge qui demeure dans son état d'extinction et de suppression totales*".

De bevoegdheden van het Tijdelijk Comité voor de Vereffening van de Nederlandse Financiële Kwesties en de Afsluiting van de Openstaande Rekeningen vallen makkelijk af te leiden uit zijn benaming. Aangaande het financiële beleid tegenover voormalige rekenplichtige en andere ambtenaren betrokken bij het besteden van gelden, kreeg de instelling expliciet dezelfde autoriteit als deze die voordien bij de Raad van Financiën en de Rekenkamer had berust. De raadsheren, die allen binnen deze instellingen werkzaam waren geweest, werden dan ook geacht zich te blijven gedragen volgens de instructies die ze uit hoofde van hun eerdere functie binnen de Oostenrijkse Nederlanden hadden gekregen. De directeur-raadsheer moest in de mate van het mogelijke de gang van zaken gevolgd ten tijde van de Jointe te Trier* en de Koninklijke Commissie te Luxemburg* als voorbeeld nemen. Hij moest

van de werkzaamheden van het Comité verslag uitbrengen aan de hoger vermelde "minister van Financiën", graaf Lazanzky.

Hoewel de dossiers waarover het Comité voor de Vereffening van de Nederlandse Kwesties beslissingen moest treffen, zeer uiteenlopend van aard waren, liep er wel een rode draad doorheen: het betrof steeds achterstallige betalingen, door het Comité in naam van de soeverein zowel te verrichten als te ontvangen. Aan de kant van de uitgaven van het Comité werden hoofdzakelijk drie posten genoteerd: terugstortingen van voorschotten betaald door ambtenaren in het kader van leveringen aan de troepen, vergoedingen van onbetaalde prestaties verricht in opdracht van de overheid ten tijde van de tweede Oostenrijkse Restauratie, en exceptionele giften aan weduwen, wezen en invaliden. Ook de betaling van zijn eigen personeel behoorde tot de uitgaveposten van het Comité. Als ontvangsten registreerde het Comité voornamelijk de stortingen van voormalige – soms reeds sinds geruime tijd afgeschafte – kassen en ontvangstkantoren (zoals bijvoorbeeld de Ontvangerij-generaal van Financiën*, de Kas van de *Gastos Secretos**, de Religiekas), de intresten van kapitalen geplaatst bij verschillende banken, de voorschotten betaald van regeringswege voor de werking van de instelling, en de terugstorting door ambtenaren van voorschotten voor niet-verrichte prestaties. Waar het Comité zich niet mee mocht bemoeien, was de betaling van de gewone pensioenen en de registratie van renten geïnd in de Nederlanden. Deze bevoegdheden ressorteerden onder het Weense "ministerie van Financiën".

Bibliografie

Slechts één publikatie, dan nog vrijwel louter gebaseerd op de tekst van het oprichtingsdecreet, werd gewijd aan het Comité, namelijk LALOIRE É., *Le Comité de liquidation des affaires belgiques de 1797 à 1804*, in *Mélanges d'histoire offerts à Charles Moeller à l'occasion de son jubilé de 50 années de professorat à l'Université de Louvain*, Leuven-Parijs, 1914, p. 521-526.

Archief

Er bestaat in het Algemeen Rijksarchief te Brussel geen apart bestand dat de bescheiden nagelaten door het Tijdelijk Comité voor de Vereffening van de Nederlandse Financiële Kwesties en de Afsluiting van de Openstaande Reke-

ningen groepeer. Wat op verzoek van L.-P. Gachard door Wenen aan Brussel werd terug bezorgd, bevindt zich in het bestand *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nrs. 952¹-960². Het betreft enkel de registers met de protocollen van de vergaderingen en de onvolledige verzameling journalen. Vermoedelijk bevindt een en ander zich nog in Wenen, in het bestand van de Hof- en Staatskanselarij, meer bepaald in *Repertorium DD Abteilung B (Sonderreihe)*, Fasz. 199a-221b.

Archieftoegangen

Zie SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. IV, Wenen, p. 296-297.

Karin VAN HONACKER

Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. – V.U.B.

**GEZANTSCHAP BIJ DE HEILIGE STOEL
TE ROME
(1492-1794)**

Geschiedenis

Door de groeiende staatsvorming in de Nederlanden werd de Kerk-Staat-verhouding meer bepaald door de boven-provinciale belangen. Reeds onder Filips de Goede hadden in Rome al eens gezanten voor langere tijd verbleven. Door de concentratie van vele kerkelijke vraagstukken uit de verschillende Nederlandse vorstendommen in de hand van de Bourgondische hertog (later de Habsburgse landsheer) werd het aantrekkelijker en efficiënter om één man te belasten met de sterk specialistische dossiers, waarbij kennis van de Romano-canonieke procedure en kennis van de ambtelijke weg in de pauselijke kanselarij moesten gecombineerd worden. Het grote aanzien dat de Bourgondische hertogen genoten, resulteerde in een aantal kerkelijke privileges, en om deze te bewaren en uit te bouwen was de aanwezigheid van een permanente man in Rome gaandeweg noodzakelijker geworden. De vereniging van de Bourgondische en Habsburgse dynastieën leidde tot enige onduidelijkheid, in die zin dat diplomaten uit de Nederlanden al eens werden ingezet voor de keizer van het Heilige Roomse Rijk en dat vice versa soortgelijke opdrachten uitgevoerd door diplomaten uit het Heilige Roomse Rijk, soms belangen uit de Nederlanden op het oog hadden.

In 1492 werd voor het eerst een permanent diplomaat door Maximiliaan van Oostenrijk (voogd van zijn nog minderjarige zoon Filips de Schone) naar Rome gestuurd met de bedoeling een spoedige behandeling van kerkelijke dossiers te verzekeren. Philibert Naturelli werd toen met die opdracht belast. Her en der in Europa werden in die tijd ambassadeurs aangesteld. Toen Karel VIII van Frankrijk in 1494 Italië binnenviel, wilde Maximiliaan zijn diplomatieke dienst uitbouwen op even grote sterkte als die van Ferdinand van Aragon. Naturelli verbleef tot 1501 als residerend ambassadeur in Rome. Na een onderbreking van vier jaar waren het Heilige Roomse Rijk en de Nederlanden in Rome permanent vertegenwoordigd. De territoriale uitbouw van de Nederlanden tot de Zeventien Provinciën onder Karel V zorgde ervoor

dat rond het midden van de 16de eeuw de kerkelijke belangen en de politieke connecties in Rome nog meer gewicht in de schaal legden. De groei van de diplomatieke delegaties werd sterk bepaald door het internationale prestige van de desbetreffende vorst*. De aanwezigheid in Rome van personeel uit het Heilige Roomse Rijk en uit de Nederlanden was nooit zo groot geweest als in het begin van de 16de eeuw. Na het overlijden van Adrianus VI en na de Slag bij Pavia (1525) begon de Spaanse heerschappij in Italië te groeien, ook op diplomatiek vlak. Vanaf die periode was de belangrijkste vertegenwoordiger van Karel V in Rome de Spaanse ambassadeur. Onder zijn leiding zou in het vervolg de gezant uit de Nederlanden hiërarchisch worden ondergebracht. Deze onderschikking zou soms tot problemen en tot een minder goede behandeling van de zaken uit de Nederlanden leiden. De Opstand van de Nederlanden tegen Filips II laat duidelijker dan waar ook zien dat op de buitenposten van de Nederlanden sterk werd bezuinigd. Het relatieve belang, dat de Nederlanden nog vertegenwoordigden voor Filips II, blijkt grotendeels uit de stiefmoederlijke behandeling van de diplomatieke diensten van de Nederlanden in Rome. De Spaanse ambassadeurs, geaccrediteerd bij de Heilige Stoel, fungeerden toen als voogdijbestuur van de diplomatieke delegatie uit de Zuidelijke Nederlanden die, ten gevolge van de splitsing van de Zeventien Provinciën, steeds minder gewicht in de Europese schaal legden.

Van 1600 tot 1633 kan men onder de aartshertogen spreken van een *legatie*, dit is een permanente vertegenwoordiging van de Nederlanden bij de Heilige Stoel, maar niet op ambassadeursniveau. Dit gezantschap was bovendien sterk verbonden met en afhankelijk van de Spaanse ambassade in Rome, omdat de Spaanse koning onrechtstreeks voogdij bleef uitoefenen over aangelegenheden uit de Nederlanden. Er werd op aangedrongen om de delegatie te Rome tot de rang van ambassade te verheffen. Het belang van titels en voorrangregelingen leidde dan tot vele frustraties vanwege de residenten uit de Nederlanden. Na 1633 werd de dienst opgeslorpt door de Spaanse ambassade in Rome en werd het episcopaat van de Spaanse Nederlanden gevraagd om hun kerkelijke aangelegenheden zelf te regelen. Op deze wijze werden alle bisschoppen verzocht een financiële bijdrage te storten om bestendig een man in Rome te houden en om deze in de gelegenheid te stellen de afhandeling van benoemingsdossiers en andere kerkelijke dossiers te bevorderen.

Organisatie

Algemene kennis van de diplomatieke geplogenheden in de 15de en de 16de eeuw zal ons voorlopig moeten helpen om de rechtspositie van de zaakgelastigde uit de Nederlanden nader te omschrijven. De manier waarop informatie moest ingewonnen worden, het gebruik van geheimschrift, de diplomatieke onschendbaarheid, het gezantschapsrecht, de relatie tussen de diplomaten, de invloed van de Nederlanden in de Romeinse diplomatieke diensten, de zich wijzigende houding van de paus tegenover de nationale ambassadeurs en andere gezanten en de tact vereist bij contacten met bevriende landen of juist met vijandelijke gebieden zijn nog verder te onderzoeken. Hierbij kan worden opgemerkt dat de eerste handboeken over diplomatie en over de ambassadeur in Italië werden opgesteld. In het algemeen geldt de periode vóór 1648 als het Spaanse tijdvak van de diplomatie. Vooral in de tijd van Filips de Schone, Karel V en Filips II zou de personele unie van de Nederlanden met het Spaanse rijk een bijzondere wending geven aan de diplomatieke betrekkingen van onze gewesten met het buitenland. De commissiebrief van de diplomaat, de geloofsbrief, de aanbevelingsbrieven voor collega's-diplomaten, de instructies, waarbij de aandacht voor dringende problemen aan de orde werd gesteld, zijn voor de tweede helft van de 16de eeuw gemakkelijker terug te vinden dan voor de eerste helft, en voor de 17de eeuw is dergelijke documentatie nog beter te achterhalen.

Met betrekking tot de 17de eeuw is er zelfs onderscheid te maken tussen een algemene en een geheime instructie en de vraag kan nu al gesteld worden of deze werkwijze geen voorlopers had. In 1614 gaf resident Philippe Maes in een algemeen verslag of eindbericht aanbevelingen aan de aartshertogen over de toestand van de gezanten te Rome, bescheiden die voorlopig voor vroegere perioden nog niet bekend zijn. Een ander voorbeeld kan dit bevestigen. In de 17de eeuw wordt gezegd dat het gebruik altijd gewild heeft dat ambassadeurs en agenten elke week naar de audiëntie van de paus gingen op vrijdag en zaterdag "en zo hebben mijn voorgangers in deze functie het ook gedaan". Bij het onderzoek naar de organisatie van de zaakgelastigde in Rome biedt de vraag naar de identiteit van de aangestelde reeds aanwijzingen over de manier waarop de functie bij voorkeur werd ingevuld. Ook de nationaliteit van de zaakgelastigde is in dit verband van groot belang. Kwam de vertegenwoordiger uit de Nederlanden, uit het Heilige Roomse Rijk of uit

Spanje? Bij het overlijden van Gabriel Rebuster vroeg Antoine Perrenot de Granvelle zich in 1581 af of de Nederlandse afkomst van Laurent du Blioul geen beletsel was voor de opvolging van Rebuster die tot dan toe de Spaanse aangelegenheden had behandeld. Aan Filips II gaf Granvelle in diezelfde brief te kennen dat genoemde du Blioul de meest geschikte kandidaat was. Uiteindelijk heeft competentie het in dat geval op nationaliteit gehaald. Dat wil zeggen dat du Blioul toen naast zijn taak voor de Nederlanden ook een "Spaanse" taak kreeg.

Even belangrijk echter is de vraag wie in Rome de zaken van de Nederlanden behartigden. Uit inlichtingen van het jaar 1564 blijkt dat een aantal zaken uit *Flandres* door Gregorio de Ayala, Francisco Rebuster en Marco Antonio Burgues in naam van de Spaanse ambassadeur en van de kardinaal-protector behandeld zijn. Alleen kanunnik Ayala kan hierbij afkomstig zijn van in Antwerpen wonende Spanjaarden. Tussentijds konden nog speciale gezanten met een kortlopende of specifieke opdracht door de regering uitgezonden worden. Eén van de bekendste voorbeelden is hier de zending van Sonnius met het oog op de herinrichting van de bisdommen in de Nederlanden. Alva stuurde Hernán Delgadillo naar Rome in 1568 om de zaak van de bisdommen te bevorderen, en zo zijn nog meer voorbeelden te geven. In dezelfde zin kan hier verwezen worden naar de bezoeken *ad limina* (sinds 1585 verplicht), waarbij bisschoppen uit de Nederlanden van regeringszijde met speciale taken naar Rome werden gestuurd. In 1589 is secretaris van State Prats enkele maanden in Rome; deze was op 25 december 1588 uit Brussel naar Rome vertrokken en had van Willem van Pamele, hoofdvoorzitter van de Geheime Raad*, de opdracht gekregen om de agent van Zijne Majesteit, du Blioul, te bezoeken. Een aantal taken kon ook langs de nuntius van de paus bij de keizer worden geregeld of bevorderd. Deze laatste mogelijkheid is reëel in de periode van de ambulante nuntii, die Karel V in de Nederlanden begeleidden. In bovenstaande gevallen kon de zaakgelastigde in Rome ter plaatse de aangevangen procedure verder helpen afwerken.

Bij de afhandeling van zaken bij de Curie spreekt men over de geheime weg, over de weg van het *consistorie* en over de weg van de *datarie*; als varianten gebruikt men ook de uitdrukkingen: de gewone en de buitengewone weg. Wat de inhoudelijke verdeling van deze administratieve wegen betreft, moet men zich voorlopig behelpen met de algemeen bekende competenties, zonder dat hier voor de Nederlanden concrete voorbeelden gegeven

worden. Uit de praktijk blijkt dat het beëindigen van een mandaat vaak aan de zaakgelastigde in dienst de gelegenheid bood om de nieuwe functionaris op de hoogte te stellen en in te werken. Inlichtingen uit de tweede helft van de 16de eeuw wijzen erop dat een raadsheer van de Geheime Raad binnen zijn takenpakket de opdracht had om de correspondentie met de man in Rome te verzorgen. Tot de onvoorziene omstandigheden van de diplomatie behoorden de problemen in de berichtgeving naar aanleiding van onrustige perioden in Rome. Pauskeuzen konden in die zin de gewone gang van zaken gevoelig in de war sturen. Op zulke momenten waren er geen gewone consistorievergaderingen en had de zaakgelastigde soms weinig mee te delen, zodat men zich in Brussel ongerust maakte. Op hetzelfde vlak kon de afwezigheid van de Spaanse ambassadeurs te Rome voor enige moeilijkheden zorgen.

Tenslotte blijkt dat de salariëring getrouw de waarde weerspiegelt, die in de centrale instellingen aan de diplomaat in Rome werd gehecht. De vaste wedde voor deze diplomaat bedroeg 200 ponden Vlaams per jaar. Vanaf de tweede helft van de 16de eeuw werd men slordiger bij het uitbetalen. Bekend is ook dat de vertegenwoordigers in Rome regelmatig staten met de gepresenteerde resultaten voorlegden. In de Spaanse bescheiden is dan sprake over een raming (*tanteo*) van de uitgaven. Uit die staten blijkt dat zaakgelastigden vaak geld moesten voorschieten om de goede gang van de administratieve weg te bevorderen. Dat voorgeschoten geld kregen ze later terugbetaald. Daaruit blijkt dat de vertegenwoordiger uit de Nederlanden verschillende bronnen van betaling kon hebben en dat hun diensten aan verschillende personen buiten hun eigenlijke werkring werden verleend. In de eerste helft van de 17de eeuw ontving een *resident* een wedde van driemaal de wedde van een *agent*. Vooralnog is onduidelijk op welke gronden deze twee diplomatieke ambten ook in de praktijk van elkaar verschilden. Vóór het Congres van Wenen (1815) bestond in elk geval op dit vlak geen uniformiteit. Termen als *orator*, *legatus*, *ambassadeur*, *sollicitor*, *agent*, *resident* en *procurator* hebben voor veel verwarring gezorgd in de tijd zelf. In de Spaanse bescheiden uit de tweede helft van de 16de eeuw heeft men het soms over *procurador y solicitador*. Doucet vermeldt dat de ambassadeur in het begin van de 16de eeuw geen speciale naam had en dat men hem zonder onderscheid *commis*, *commissaire*, *orateur* noemde. In die zin wordt in die periode ook

regelmatig genoteerd dat de gezant niets anders deed dan liegen voor de staat of voor de vorst die hij vertegenwoordigde.

Bevoegdheden en activiteiten

Eén van de meest belangrijke functies van een gezant in Rome was voor alle ambassadeurs gemeenschappelijk, namelijk goede informatie naar het thuisfront sturen. Deze opdracht werd ook verwacht van de keizerlijke, later koninklijke ambassadeurs in Venetië, Genua, Milaan en Napels. Deze laatsten waren bij voorkeur Spanjaarden, maar in Brussel liepen hun rapporten binnen en ze bevestigden of ontkenden elkaars berichtgeving, waardoor men in de Nederlanden alert kon reageren op de laatste ontwikkelingen. Zeker toen de belangen van Maria van Hongarije, Margaretha van Parma en Karel V in Italië groot waren, kwam er overvloedige informatie uit het mediterrane gebied. Onder Filips II veranderde deze situatie in grote mate en vroeg men zich in het buitenland bang af wat er met de Nederlanden zou gebeuren. Verder werd van de gezanten verwacht dat ze alle zaken met betrekking tot de Nederlanden en Bourgondië zouden vervolgen tot ze in de Curie met goed gevolg waren behandeld. Daartoe zouden ze van de regering *mémoires*, *advertissements* en *ordonnances* krijgen, zoals het luidt in een commissiebrief. De vorst en de landvoogd(es)* dienden tevens door hen op de hoogte te worden gebracht van de gang van zaken. Uiteraard moesten de rechten, prerogatieven en het prestige van de vorst, die vervat lagen in het jarenlang bezit van rechten of in afzonderlijke privileges, verleend door de paus of zijn voorgangers, verdedigd worden: voornamelijk het indult van 1515 om benoemingen in kerkelijke aangelegenheden te mogen doen, door Karel V ten persoonlijke titel verkregen, werd ook door zijn zoon bekomen, terwijl men op het einde van de regering van Filips II al bezig was om voortzetting van dit indult te verkrijgen, hoewel de paus na het Concilie van Trente (1545-1563) tegen deze vorstelijke overwegingen was ingegaan. Uiteindelijk zou Clemens VIII in 1600 een van de voorgangers verschillend indult toestaan en zouden de volgende pausen dat indult continueren. Voor Franche-Comté moest trouwens een afzonderlijk indult "*ad nominandum*" worden aangevraagd, tot dit gebied door de Fransen werd ingenomen.

Voorts behandelde de legaat in Rome benoemingen van bisschoppen en prelaten, verlening van beneficies, unies en incorporaties van kerkelijke

functies, stichting van kloosters, oprichting en dotatie van jezùitencolleges, oprichting van nieuwe parochies, breve van een universeel jubileum, volledige aflaten, huwelijksdispensaties of dispensatie van onwettige geboorte voor wie priester wou worden, toestemming om de universiteit van Dowai te mogen oprichten, *subsìdia charitativa*, dispensatie van het vastengebod voor het leger in de opstandsfase (toelating om vlees en melkprodukten te mogen gebruiken) enz. Wanneer een leek de diplomatieke dienst bemande, kwamen daar in bepaalde perioden nog politieke opdrachten bij, zoals de belangen van de Nederlanden in de aluinhandel. Daarbuiten konden allerlei andere wereldlijke materies op de agenda van de diplomaat in Rome komen (men zal niet vergeten dat in Rome ook bankiers uit de Nederlanden, zo de familie Pieters, verbleven).

Bibliografie

Tot dusver werd aan deze instelling nog geen integrale behandeling gewijd en vindt men her en der disparate inlichtingen, die nog tot een eerste synthese moeten worden samengebracht. In de eerste plaats moet worden verwezen naar de nationale instituten, die in Rome gevestigd zijn, en naar de door hen gepubliceerde wetenschappelijke bijdragen. Wij denken hier aan de *Romeinse bescheiden voor de geschiedenis der Rooms-katholieke kerk in Nederland (1727-1853)*, waarvan de uitgave wordt voortgezet. Naast het Nederlands Instituut is er ook een Belgisch Instituut te Rome, dat Romeinse archieven uitgeeft.

De reeks *Nuntiaturberichte aus Deutschland* heeft een bijzondere waarde voor de Nederlanden, omdat Keulen een aantal ontwikkelingen in de Nederlanden aan Rome rapporteerde, zolang er geen nuntiatuur te Brussel was. Zie hierover onder meer ROBERG B., *Der Niederrhein in den Kölner Nuntiaturberichten*, in *Der Niederrhein zwischen Mittelalter und Neuzeit*, Wesel, 1986, p. 169-180.

De *Acta Nuntiaturae Gallicae* en de *Correspondance du nonce ...* met betrekking tot Frankrijk bevatten interessante informatie over gemeenschappelijke, grensoverschrijdende problemen. Verder consultere men BLAAS R., *Die k.k. Agentie für geistliche Angelegenheiten*, in *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, 1954, 7, p. 47-89; BRAUN C., *De legationibus libri quinque*, Mainz, 1548; CORTADA J., *A Bibliographic Guide to Spanish*

Diplomatic History, 1460-1977, Westport-Londen, 1977; Barón DE TERRATEIG, *Política en Italia del Rey Católico, 1507-1516*, 2 dln., Madrid, 1963; FOBE A.-M., *De Spaanse nalatenschap: de ontstaansredenen van de vroegste residerende gezantschappen vanuit de Nederlanden (1492-1506)*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1972, 85, p. 171-179; GENTILE A., *De legationibus libri tres*, Londen, 1585; GOEMANS L., *Het Belgisch gezantschap te Rome onder de regering der Aartshertogen, 1600-1633*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis, bijzonderlijk van het aloude Hertogdom Brabant*, 1907, 6, p. 3-14, 70-82, 145-153, 228-239, 257-279, 403-416 en 524-532; 1908, 7, p. 66-84, 181-193, 206-212, 255-270, 350-358, 459-473, 505-518 en 574-580; 1909, 8, p. 5-11, 88-100, 237-254 en 361-378; LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P. (eds.), *Documents relatifs à l'admission aux Pays-Bas des nonces et internonces des XVIIe et XVIIIe siècles (Analecta Vaticano-Belgica. II. Nonciature de Flandre, 7)*, Brussel, 1939; LEFÈVRE J. (ed.), *Documents relatifs à la juridiction des nonces et internonces des Pays-Bas pendant le régime espagnol (1596-1706) (Analecta Vaticano-Belgica. II. Nonciature de Flandre, 8)*, Brussel, 1943; ID. (ed.), *Documents relatifs à la juridiction des nonces et internonces des Pays-Bas pendant le régime autrichien (1706-1794) (Analecta Vaticano-Belgica. II. Nonciature de Flandre, 9)*, Brussel, 1950; MAAS C., *The German Community in Renaissance Rome, 1378-1523*, Rome, 1981; MATTINGLY G., *Renaissance Diplomacy*, Boston, 1955, herdruk Londen, 1970; PAQUET J., *Une ébauche de la nonciature de Flandre au XVe siècle. Les missions dans les Pays-Bas de Luc de Tolentis, évêque de Sébénic*, in *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 1949, 25, p. 27-144; SERRANO L., *Primeras negociaciones de Carlos, rey de España, con la Santa Sede, 1516-1518*, Madrid, 1914; ID., *Primeras negociaciones de Felipe II con el papa San Pío V*, in *Hispania*, 1940, 1, p. 83-124; ID., *El Papa Pío IV y dos embajadores de Felipe II*, Madrid, 1924; TORQUEBAU P., *Curie Romaine*, in NAZ R. (ed.), *Dictionnaire de droit canonique*, dl. IV, Parijs, 1949, kol. 971-1008; VON HECKEL R., *Das Aufkommen der ständigen Prokuratoren*, in *Miscellanea F. Ehrle (Studi e Testi, 38)*, dl. II, Rome, 1924, p. 290-321; WALF K., *Die Entwicklung des päpstlichen Gesandtschaftswesens in dem Zeitabschnitt zwischen Dekretalenrecht und Wiener Kongreß (1159-1815)*, München, 1966; VAN DE WIEL C., *De nuntiatuur in de Spaanse en Oos-*

tenrijkse Nederlanden. Onuitgegeven documenten uit het aartsbisschoppelijk archief te Mechelen (1596-1799), in *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 1983-1984, 63-64, p. 235-251; WILKIE W., *The Cardinal Protectors of England. Rome and the Tudors before the Reformation*, Cambridge, 1974; WODKA J., *Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie*, Innsbruck-Leipzig, 1938.

Archief

Gezien de internationale aard van de instelling komen verschillende archief-depots in Europa voor verdere studie in aanmerking: het Vaticaan, Simancas (*Estado, Patronato Real*), Besançon, Brussel, Madrid, Parma en Wenen verdienen de voorkeur. De archieven van Adrianus VI werden reeds in de 16de eeuw door zijn persoonlijke secretaris meegenomen naar de Nederlanden en deze doken slechts in de 19de eeuw in Hamburg op. Verrassingen zijn dus nooit uit te sluiten.

De ambulante manier waarop Karel V Europa doorkruiste, heeft regelmatig voor problemen gezorgd bij de archivering van de onder zijn regering gevormde administratieve stukken. Deze omstandigheid vormde de belangrijkste reden waarom J. Olarra Garmendia de periode van Karel V niet bestudeerd heeft en voor de periode van Filips II koos. Karel V volgde hierbij trouwens de ambulante werkwijze van zijn Bourgondische voorvaderen, en ook van zijn grootvader Ferdinand van Aragon, die één van de beste diplomatieke diensten van zijn tijd had.

Bekend is verder dat Filips II een archivaris in Rome aanstelde voor het beheer van de documenten der Spaanse ambassade. De "*libros de Berzosa*", zo genoemd naar Juan de Berzosa (ook Verçosa, †1574), werkzaam in het Escoriaal, maar ook in Rome, zijn nu nog beroemd. De Spaanse archieven in Rome werden vanaf Berzosa bestendig door een full-time archivaris behandeld. Eénmaal werd een inlichting gevonden over de archivering van bescheiden van de Nederlanden. In 1574 schreef Filips II aan Juan de Zúñiga dat hij een indult moest bestuderen en dat du Blioul wel een exemplaar bewaarde. Hoe en waar de archieven van de Nederlanden werden bewaard, is nog onbekend. Correspondenties van collegae uit de diplomatieke diensten van andere Europese staten moeten steeds aandachtig worden onderzocht, aangezien de Nederlanden onder Karel V een wereldmacht van eerste rang

waren. Het onvoltooide werk van DE HINOJOSA R., *Los despachos de la diplomacia pontificia en España*, Madrid, 1896, en dat van SERRANO L., *Correspondencia diplomática entre España y la Santa Sede durante el pontificado de San Pío V*, 4 dln., Rome, 1914, verdienen hierbij grote belangstelling. Verschillende inventarissen van onderzoekers zijn verder van groot belang: PASTURE A., *Inventaire du fonds Borghèse, au point de vue de l'histoire des Pays-Bas*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1910, 79, p. 1-217; ID., *Inventaire de la bibliothèque Barberini à la bibliothèque Vaticane, au point de vue de l'histoire des Pays-Bas*, in *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 1924, 3, p. 42-157.

In het Algemeen Rijksarchief te Brussel bewaart men de reeks "*Négo-ciations de Rome*" in het bestand *Audiëntie*, nrs. 437 en volgende, waardoor vanaf 1582 een aantal ontwikkelingen beter te volgen zijn. Toch moet hier nadruk gelegd worden op het feit dat de instelling dan al veel van haar invloed uit het begin van de eeuw verloren heeft. Voor de archieven te Rome, zie: HALKIN L., *Les archives des nonciatures*, in *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 1961, 33, p. 649-699.

Voor de controle op de betalingen van de wedde voor de legaat was de Rekenkamer van Vlaanderen* bevoegd.

Bronnenpublicaties

De bekende briefwisselingen van de vorsten uit de Nederlanden en van de landvoogden bieden spaarzame inlichtingen over deze instelling. Zie ook: BROM G., *Archivalia in Italië: belangrijk voor de geschiedenis van Nederland (Rijks Geschiedkundige Publicatiën. Kleine serie, 2, 6, 9, 14)*, 4 dln., 's-Gravenhage, 1908-1914. De publikatie van BROM G. en HENSEN A. (eds.), *Romeinsche bronnen voor den kerkelijk-staatkundigen toestand der Nederlanden in de 16de eeuw (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, 52)*, 's-Gravenhage, 1922, biedt vele aanknopingspunten met dit onderwerp.

Persoonlijke archieven van de diplomatieke vertegenwoordigers in Rome zijn nog niet teruggevonden. Toch zal een biografisch onderzoek naar de betrokkenen vaak leiden naar meer gegevens over de instelling zelf. Zo zal onderzoek naar de dekens van O.-L.-Vrouw te Antwerpen noodzakelijk ook gegevens opleveren over de activiteiten van de dekens in Rome. Zie

BEKERS J., *Regestenlijst van de oorkonden van het O.-L.-Vrouwkapittel te Antwerpen*, Antwerpen, s.d.

Archieftoegangen

SERRANO L., *Archivo de la Embajada de España cerca de la Santa Sede. I. Índice analítico de los documentos del siglo XVI*, Rome, 1915.

Paul VAN PETEGHEM

DE
SOEVEREIN
EN
ZIJN
VERTEGENWOORDIGERS

I

D

INSTELLINGEN IN DE NEDERLANDEN

VORSTELIJK HOF

(15de eeuw-1794)

Geschiedenis

De geschiedenis van het Hof is even oud als die van de vorst* zelf. De hofhouding viel immers samen met de vorstelijke huishouding of met deze van zijn onmiddellijke plaatsvervanger: al wie op de loonlijst (*les escroes*) was geplaatst en onder het ressort van het hofgerecht viel, maakte deel uit van het Hof. Wel kende de hoforganisatie een belangrijke evolutie, die de ontwikkeling van de vorstelijke macht weerspiegelt. Tussen de hofhouding van de Bourgondische hertogen en die van hun Habsburgse opvolgers is de continuïteit onmiskenbaar. Maria van Bourgondië, Maximiliaan van Oostenrijk, Filips de Schone en vooral Karel V omringden zich met een praal die nauwelijks of niet moest onderdoen voor deze van hun Bourgondische voorgangers. De breuk met de Bourgondische tradities kwam er in de Nederlanden eerst bij de troonsafstand van Karel V in 1555. Weliswaar behield Filips II de Bourgondische hoforganisatie, maar vanaf 1559 werd het Hof blijvend buiten de Nederlanden gevestigd: eerst in Spanje en na de Spaanse Successieoorlog in Oostenrijk. Alleen tijdens het aartshertogelijk bewind (1598-1621) keerden de soeverein en zijn Hof voor enkele decennia in eigen land terug. In de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden werd de oude hofhouding aangepast aan de persoon van de landvoogd*. Het contrast tussen landvoogden van koninklijken bloede en vorstelijke plaatsvervangers van lagere afkomst was groot. Vooral in de tweede helft van de 17de eeuw werden bij herhaling Spaanse opperbevelhebbers met de landvoogdij belast. Hun huishouding kon moeilijk de vergelijking doorstaan met die van aartshertog Leopold Willem (1647-1656) of van keurvorst Maximiliaan Emanuel van Beieren (vanaf 1692). In de 18de eeuw volgden de prinsen van koninklijken bloede elkaar als landvoogd op. Onder hun bestuur beleefde het Hof een nieuwe bloei. Met het vertrek van aartshertog Karel Lodewijk na de Slag van Fleurus, kwam er in 1794 voorgoed een einde aan de oude hoforganisatie.

Organisatie

Onder de Bourgondische hertogen behield het Hof zijn rondreizend karakter. In ieder gewest had de vorst één of meer residenties. Sommige werden drukker bezocht dan andere, maar een onderscheid tussen woonplaats en verblijfplaats werd niet gemaakt. Nog in 1490 voorzag het akkoord dat Maximiliaan van Oostenrijk met Janetto de Tassis afsloot in een geregelde postverbinding tussen Innsbruck en Mechelen of Brussel. Margaretha van Oostenrijk vestigde zich overigens in Mechelen, maar in 1531 opteerde Maria van Hongarije voor Brussel. Indien deze stad van dan af de onmiskenbare hoofdplaats van de Nederlanden werd, dan is dit ongetwijfeld aan de vestiging van de centrale bestuursraden en van de landvoogdes op het paleis van de Koudenberg toe te schrijven. Na de brand van het paleis in 1731 (*la Cour brûlée*) verhuisde het Hof naar het vroegere paleis van Oranje (*la nouvelle Cour*). Nadat Brussel de woonplaats was geworden van de vorst of van zijn landvoogd, verkregen de andere vorstelijke verblijfplaatsen het karakter van secundaire residenties. Vooral Tervuren en Mariemont werden druk bezocht, respectievelijk als jachtresidentie en als zomerverblijf.

De vorstelijke hofhouding bestond uit twee geledingen: het niet-adellijke dienstpersoneel en de adellijke hovelingen. Helemaal onderaan de ladder in de adellijke hiërarchie stonden de pages, die hun opvoeding aan het Hof voltooiden. De meeste edellieden waren echter als hofjonker bij een bepaalde dienst ingedeeld. Een hogere rang werd ingenomen door de kamerheren, die toegang hadden tot de vorstelijke vertrekken. De hoogste functies tenslotte werden door de adellijke diensthoofden waargenomen. Zoals de kamerheren behoorden deze grootofficieren (eerste kamerling, hofmaarschalk, opperstalmeester, eerste hofmeester en andere) meestal tot de hoge adel. Ten tijde van Karel V waren de hovelingen vrijwel allen militairen, zodat het Hof de vorst in oorlogstijd aan het front volgde en actief deelnam aan de krijgsverrichtingen.

In de Bourgondische periode waren de hogere hofambten nog duidelijk met bestuursfuncties verstrengeld. De verdere ontwikkeling van de hoforganisatie werd beheerst door een geleidelijke scheiding tussen het privé-leven en de publieke functie van de vorst. Zo groeiden huishouding en bestuursfunctie langzaam uit elkaar. De reorganisatie van het centraal bestuur in 1531 betekende een belangrijke mijlpaal in deze evolutie. Voortaan waren

de bestuurlijke bevoegdheden van de Geheime Raad* en van de Raad van Financiën* duidelijk onderscheiden van deze van de Raad van State*. De aanstelling in de eerste twee Raden van geschoolde raadsheren van lagere afkomst, droeg ertoe bij om de scheiding tussen hoffuncties en bestuursfuncties nog te verduidelijken. Hovelingen behielden alleen nog toegang tot de Raad van State. Maar de gemengde samenstelling van dit orgaan zorgde ervoor dat ook hier iedere verwarring tussen Hof en Raad werd voorkomen.

Dit machtsverlies van de hovelingen bleef niet zonder weerslag op de samenstelling van het Hof. De geringere aanwezigheid van de hoge adel in hofkringen na 1531 is opvallend. Hoewel een aanstelling tot kamerheer van beperkte duur was, had in het midden van de 16de eeuw nauwelijks de helft van de hoge adel een functie aan het Hof bekleed. Dit kan niet worden toegeschreven aan een tekort aan plaatsen, aangezien de aangestelde kamerheren niet eens allen tot de hoge adel behoorden. Het wijst erop dat de hoge adel steeds minder met de hofadel samenviel en deze evolutie voorkwam de degradatie van de hoge adel tot een klasse van parasitaire hovelingen. Alleen tijdens het aartshertogelijk bewind zou de hoge adel de plaats terugvinden die hij aan het Bourgondische Hof had ingenomen. In vergelijking met het vorstelijk Hof telde de hofhouding van de Spaanse en Oostenrijkse landvoogden weinig hovelingen en zij waren niet eens allen van Zuidnederlandse afkomst. Dit gold zelfs voor het Hof van Karel van Lotharingen, waar relatief weinig leden van de hoge adel een vaste betrekking hadden. Meestal oefenden deze hovelingen nog een functie uit buiten het Hof, vooral dan als hoger officier in het leger.

De vorstelijke hofhouding ressorteerde aanvankelijk onder de domeinuitgaven. Na het vertrek van de vorst uit de Nederlanden werden de uitgaven voor de hofhouding door de landvoogden gedragen. Daarom lag het bedrag van hun jaarwedde ook ongewoon hoog (op het einde van de 17de eeuw ontving gouverneur-generaal Maximiliaan Emanuel 450.000 gulden, terwijl de Raad van Financiën nog eens ca. 70.000 gulden voor het Hof toelegde). Bij de herinrichting van het Hof in 1725 naar aanleiding van de aanstelling van aartshertogin Maria Elisabeth als landvoogdes werd van de verschillende gewesten in de Nederlanden een bijzondere toelage voor de hofhouding bedongen. Tot op het einde van het ancien régime zou deze op 543.325 gulden begroot blijven. Veruit de belangrijkste post werd gevormd door de uitkeringen aan het hofpersoneel (ca. 40 pct. in 1774); de betalingen aan de

hofleveranciers kwamen op de tweede plaats. Naast deze subsidie voor het onderhoud van het Hof nam de Ontvangerij-generaal van Financiën* nog steeds de uitbetaling op zich van bepaalde uitgavenposten zoals de paleiswacht en de hofkapel. De totale hofuitgaven schommelden in de 18de eeuw tussen 650.000 en 750.000 gulden.

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheden van het dienstpersoneel kunnen worden afgelezen uit de indeling van de verschillende hofdiensten.

De kamerdienst omvatte twee verschillende geledingen. De adellijke kamerheren vormden het gevolg van de vorst. Van hen werd verwacht dat zij de vorst van bij het ontwaken tot het slapen gaan vergezelden. De huishoudelijke taken werden, zoals reeds gezegd, overgelaten aan het niet-adellijke dienstpersoneel. Dit stond in voor de verzorging van de vorst en voor zijn huisvesting. Onder dit departement ressorteerde bijvoorbeeld de kleding (confectie, reiniging) en de medische dienst (geneesheren, apothekers), maar ook het beheer van wandtapijten en schilderijen, evenals het onderhoud en de bewaking van de vorstelijke woningen en parken (de paleiswacht stond in voor de bewaking van de gebouwen, terwijl de lijfwacht de vorst beschermdde).

De tafeldienst vertoonde dezelfde tweeledige structuur. Het dienstpersoneel stond in voor de voeding en de bevoorrading van het hofpersoneel en van de talrijke dagelijkse genodigden. Tal van gespecialiseerde diensten kunnen hier aangestipt worden zoals de broodkamer, de slagerij, de fruitkamer, de specerijenkamer, de bottelarij, enz. Ook de materiële uitrusting van de eetkamer hoorde bij dit departement (met onder meer het goud- en zilverwerk, de verlichting en het linnen).

Zolang het Hof een rondreizend karakter behield, speelde de dienst die de verplaatsingen regelde een essentiële rol (de stallingen). Ook de pageopleiding was van dit departement afhankelijk (naast de traditionele studievakken stonden paardrijden, schermen en dansen op het programma). Het toezicht op de jachtadministratie, die door de opperjager werd beheerd, behoorde eveneens tot de bevoegdheden van dit departement.

De kapel vormde het laatste van de traditionele departementen. Het omvatte zowel de eredienst als de muziekkapel, die niet alleen de kerkelijke plechtigheden opluisterde, maar ook op het paleis musiceerde.

Bibliografie

Het paleis van Brussel. Acht eeuwen kunst en geschiedenis, Brussel, 1991, is het enige werk waarin het Hof door de eeuwen heen grondig wordt behandeld. Het steunt op origineel archiefonderzoek en is prachtig geïllustreerd. De bijdragen van SMOLAR-MEYNART A., VANRIE A., SOENEN M., RANIERI L., VERMEIRE M. en DE JONGE K. vormen een onmisbaar uitgangspunt voor iedere studie over het Hof, ook in verband met het kunsthistorische aspect dat hier verder buiten beschouwing wordt gelaten. Een beperktere opzet heeft de verdienstelijke bijdrage van CLERCX S., *La chapelle royale de Bruxelles sous l'Ancien Régime*, in *Annuaire du Conservatoire de musique de Bruxelles*, 1942, 65, p. 159-179.

Voor het Bourgondisch Hof is het onderzoek van PARAVICINI W. toonaangevend (zie hierna de rubriek Bronnenpublicaties). In ASCH R.G. en BIRKE A.M. (eds.), *The Court of the Dukes of Burgundy. A Model for Europe?*, in *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age, ca. 1450-1650*, Oxford, 1991, p. 69-102, stelt hij de continuïteit tussen het Bourgondisch en het Habsburgs Hof in de Nederlanden uitdrukkelijk aan de orde. Over de vestigingsplaats van het Hof geeft hij een uitvoerige *status quaestionis* in PATZE H. en PARAVICINI W. (eds.), *Die Residenzen der Herzöge von Burgund, 1363-1477*, in *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa*, Sigmaringen, 1991, p. 207-263. Nog steeds lezenswaardig ondanks zijn ouderdom is WALTHER A., *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.*, Leipzig, 1909. Uitstekend gedocumenteerd is de studie van DE RIDDER A., *La Cour de Charles-Quint*, in *Mémoires de la Société littéraire de l'Université catholique de Louvain*, 1889, 14, p. 41-213, die de bespreking van de hofstaten met concrete gegevens verlevendigt. Aansluitend hierbij: ID., *Les règlements de la Cour de Charles Quint*, in *Messenger des sciences historiques*, 1893, p. 392-418, en 1894, p. 36-52, 180-201 en 280-291. In de bondige bijdrage van JANSSENS P., *Willem van Oranje aan het Brussels Hof, 1549-1559*, in *Spiegel Historiae*, 1984, 19, p. 174-180, werden de

resultaten van origineel archiefonderzoek verwerkt. COREMANS V., *L'archiduc Ernest, sa cour, ses dépenses (1595)*, in *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 1847, 13, p. 85-147, geeft het relaas van de reis van de aartshertog met zijn gevolg van Praag naar Brussel.

In een korte bijdrage attendeert LEFÈVRE J., *Les livres de raison de l'archiduc Albert (1612-1618)*, in *Archives et bibliothèques de Belgique*, 1971, 42, p. 156-163, op de privé-uitgaven van aartshertog Albrecht. De beste studie over het aartshertogelijk Hof schreef PROESMANS K., *Het muziekleven aan het Hof van Albrecht en Isabella (1598-1621)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1988. Verschillende auteurs toonden belangstelling voor het Hof van aartshertog Leopold Willem: voor- eerst LEFÈVRE J., *La Cour de l'Archiduc Léopold-Guillaume, 1647-1652*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1928, 5, p. 65-77, vervolgens ECHEVARRÍA M.A., *Los gastos de un gobernador general en Flandes: el archiduque Leopoldo Guillermo (1647-1652)*, in *Letras de Deusto*, 1983, 33, p. 175-186, maar vooral VERBOOMEN M., *Contribution à l'histoire de l'archiduc Léopold-Guillaume, gouverneur-général des Pays-Bas (1647-1656)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling U.C.L.), Leuven, 1956.

GACHARD L-P. schreef twee gestoffeerde artikels over het Hof in de 18de eeuw: *La Cour de Bruxelles sous les princes de la maison d'Autriche*, in ID., *Études et notices historiques concernant l'histoire des Pays-Bas*, dl. III, Brussel-'s-Gravenhage, 1890, p. 169-193, en *L'incendie du palais royal de Bruxelles (3 février 1731)*, in *ibid.*, p. 194-232. De bijzondere rol van de grootmeester van het Hof* in de beginperiode van het Oostenrijks bestuur werd toegelicht door DE BOOM G., *L'archiduchesse Marie-Elisabeth et les grands-mâîtres de la Cour*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1926, 5, p. 493-506. De studie van SCHOUTEDEN-WERY J., *Charles de Lorraine et son temps*, Brussel, 1943, bevat nuttige gegevens over het Hof. De grootofficieren van het Hof werden bestudeerd in JACQUES A., *La Cour de Charles de Lorraine, 1744-1780. Essai d'histoire institutionnelle et étude sociale des grands officiers, des secrétaires et du trésorier* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling U.C.L.), Leuven, 1970. In een andere verhandeling betoogt VAN DEN BERG M., *Karel van Lorreinen en de Brusselse aristocratie (1741-1780): een 'leisure class'* (onuitgegeven licentiaatsverhan-

deling K.U. Leuven), Leuven, 1978, dat de theorie van Veblen op het Brusselse Hof van toepassing is. Een samenvatting van haar bevindingen schreef zij neer in *De adel in de 18de eeuw: een 'leisure class'?*, in *De adel in het hertogdom Brabant*, Brussel, 1985, p. 143-183.

Gegevens over de inkomsten en uitgaven van het Hof in de 18de eeuw vindt men bij COPPENS H., *De financiën van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks bewind (ca. 1680-1788)* (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 142), Brussel, 1992, p. 225-227 ("*De gouverneur-generaal en zijn hofhouding*"), en ID., *Basisstatistieken voor de reconstructie van de centrale staatsrekening der Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden, ca. 1680-1788* (*Algemeen Rijksarchief. Studia*, 44), Brussel, 1993, p. 200-211 ("*Verrichtingen van de thesaurier van het Hof*").

Archief

Hofordonnanties (*ordonnances de l'hôtel*) werden op onregelmatige tijdstippen uitgevaardigd, hoofdzakelijk om bezuinigingen in de hofhouding door te voeren. Zij bevatten het nieuwe organogram van de hof functies, al dan niet vergezeld van een taakomschrijving en van een naamlijst. Deze bescheiden moeten her en der in de archiefbestanden worden opgespoord. Daarentegen bestond er van de dagelijkse hofuitgaven (uitgesplitst in *escroes de la despence* en *escroes des gaiges*) wel een doorlopende reeks, die voor de jaren 1363-1555 in de archieven van de Rekenkamer van Vlaanderen* te Rijsel werd bewaard. Deze rekeningen werden opgesteld door de *maître de la Chambre aux deniers*. Tijdens de Franse Revolutie werd deze serie deels vernietigd, deels vervreemd. In de loop van de 19de eeuw werden in verscheidene archiefdepots brokstukken van deze series verzameld. De belangrijkste fragmenten bevinden zich in de Archives départementales du Nord te Rijsel, *série B*, nrs. 3390-3494. In het Algemeen Rijksarchief te Brussel, *Audiëntie*, worden enkele honderden rekeningen bewaard, evenals in het bestand *Rekenkamers*. De rekeningen van hofthesaurier Nettine tijdens de landvoogdij van Karel van Lotharingen zijn eveneens in dit laatste bestand terug te vinden. Daarnaast bevatten ook de onvolprezen *Handschriftenverzameling*

en het bestand *Hofrechtbanken* in Brussel, A.R., interessante stukken betreffende het Hof.

Bronnenpublicaties

PARAVICINI W., "*Ordonnances de l'Hôtel*" und "*Escroes des gaiges*". *Wege zu einer prosopographischen Erforschung des burgundischen Staats im fünfzehnten Jahrhundert*, in BULST N. en GENET J.-P. (eds.), *Medieval Lives and the Historian*, Kalamazoo, 1986, p. 243-266, bespreekt de diverse archiefbescheiden tot 1477 (hofstaten, *escroes*, memoires). Voor de 18de eeuw werd de samenstelling van het Hof op een overzichtelijke, maar niet altijd volledige wijze samengebracht in TARLIER H. (ed.), *Almanach de la Cour de Bruxelles sous les dominations autrichienne et française, la monarchie des Pays-Bas et le gouvernement belge de 1725 à 1840, formant l'introduction à l'Almanach royal officiel de Belgique*, Brussel, 1864. Deze lijsten vormen een compilatie van de oude jaarlijkse *Calendrier de la Cour de Bruxelles*.

Archieftoegangen

De in Rijsel nog bewaarde dagelijkse hofrekeningen worden opgesomd in FINOT J., *Inventaire sommaire des Archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives civiles. – Série B. Chambre des comptes de Lille*, dl. VIII, Rijsel, 1895. Voor de Brusselse rekeningen, zie GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. II, Brussel, 1845 (anastatische herdruk in 1979), p. 1-8 ("*Comptes de l'hôtel des souverains et des princes de leur famille*"), en voor de 18de eeuw NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931, p. 93-95 ("*Maison des souverains*"). D'HONDT E., *Extraits des comptes du domaine de Bruxelles des XVe et XVIe siècles concernant les artistes de la Cour (Miscellanea Archivistica. Studia, 4)*, Brussel, 1989, bevat ook de uitbetaling van wedden en pensioenen aan het hofpersoneel en de vereffening van onderhoudswerken aan vorstelijke gebouwen. Dit laatste maakt het voorwerp uit van de inventaris van DE BOCK-DOEHAERD R., *Inventaire des "Ouvrages de la Cour". Exemplaire annoté*, Brussel, 1991 (Brussel,

VORSTELIJK HOF

A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 95). Hierin worden de uitgaven behandeld die voor rekening van de Rijksse Rekenkamer en later van de Raad van Financiën aan de vorstelijke paleizen en parken werden verricht. TIHON A., *Inventaire des archives des Tribunaux auliques (Inventaires divers)*, Tongeren, 1932, p. 217-250, bespreekt de archivalia van de Hofrechtbanken.

Paul JANSSENS

JUWELENBEWAARDERS

(einde 14de - eerste helft 17de eeuw)

Geschiedenis

Het ambt van juwelenbewaarder werd vermoedelijk in het leven geroepen door hertog Filips de Stoute tijdens de laatste jaren van de 14de eeuw ter vervanging van de (vroegere) *argentier**, een ambtenaar die sinds 1386 instond voor de kostbaarheden en de particuliere uitgaven van Filips de Stoute. De juwelenbewaarder was ondergeschikt aan de ontvanger-generaal van Vlaanderen die de aankopen van juwelen en vaatwerk bekostigde. Uit deze vroegste periode zijn geen namen bekend van juwelenbewaarders.

Ten tijde van hertog Filips de Goede werd de *garde des joyaux* in de jaren 1444-1445 tegelijk *garde de l'épargne* of bewaarder van de Geheime Schatkist*. In 1463 werd deze functie ontdudd. Pas toen hertog Karel de Stoute in 1468 de functie van *argentier* opnieuw in het leven riep als boekhoudkundig ambtenaar voor de buitengewone uitgaven van het Bourgondische hof, verwerven we meer inlichtingen over de *garde-joyaux de par deça*. Het is uit de kas van de *argentier* dat de juwelenbewaarder voortaan gelden ter beschikking kreeg. Dit bleef zo tot op het moment dat de functie van *argentier* in het eerste kwart van de 16de eeuw opnieuw werd opgeheven ten voordele van de ontvanger-generaal van Financiën*. Deze betaalde van toen af de juwelenbewaarder.

De oudst bekende *garde-joyaux de par deça* was kamerdinaar van de hertog, Jacques de Bregilles. Hij was in de jaren zestig van de 15de eeuw actief zowel op het vlak van juwelenaankopen als van juwelenschenken. Hij regelde ook het transport van de vorstelijke juwelen van de éne vorstelijke verblijfplaats naar de andere, waar ze telkens, onder begeleiding van soldaten, in de voorziene *chambre des joyaux* werden gedeponeerd. In de eerste rekening van de *argentier* van 1468 wordt gedetailleerd beschreven hoe de juwelen en kostbaarheden, zorgvuldig in koffers ingepakt, verhuisden van het kasteel van Vilvoorde naar het Hof van de vorst in Brussel en daarna werden overgebracht naar Brugge, waar ook de juwelen nog aanwezig in de juwelenkamer te Rijsel per schip werden heengevoerd. De juwelenbewaarder

werd bij deze activiteiten geholpen door een hulpjuwelenbewaarder (*aide desdits joyaux*). Daarnaast bestond er ten tijde van Karel de Stoute een *garde des menus joyaux de monseigneur* die zich bezighield met de juwelen en hoogwaardigheidskentekenen waarvan de hertog dagelijks gebruik maakte. Later komen we deze ambtenaar niet meer in de rekeningen tegen. De opvolger van de Bregilles, Wouters de Outhuesden zag de juwelenschat dalen tijdens de oorlogen van aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk. Vele stukken zilver- en goudwerk werden op zijn bevel in pand gegeven aan bankiers te Brugge om over voldoende contanten te beschikken. Ook Maximiliaans voorgangers hadden hiertoe reeds hun toevlucht gezocht, doch vermoedelijk niet in gelijke mate.

Tijdens de regering van keizer Karel V, die nog maar zelden in de Nederlanden verbleef, werd de functie van juwelenbewaarder ontdebeld. Dierick de Heetvelde, de *garde-joyaux de par deça*, die de kroonjuwelen beheerde die nu definitief in de vorstelijke schatkamer in het paleis te Brussel waren opgeborgen, kreeg naast zich een *garde-joyaux suivant Sa Majesté*. Deze laatste volgde de vorst op zijn talrijke reizen, voornamelijk naar Spanje, en zorgde voor de bewaring van het kostbare huisgerei gebruikt door de verschillende diensten van het hotel van de vorst. In de eerste jaren van de regering van Karel V nam de juwelenschat enorm toe door erfenissen onder meer van Maximiliaan van Oostenrijk, Filips de Schone en Margaretha van Oostenrijk, evenals door aankoop van kostbare stukken en door schenkingen. Vanaf de jaren veertig van de 16de eeuw gaf Karel V geregeld opdracht aan Pierre Damant, controleur van de gewone uitgaven van het hotel van de landvoogdes en zijn *garde-joyaux de par deça*, om sieraden en tapijten in koffers te laden en naar Spanje te vershippen. Deze juwelen werden definitief uit de juweleninventarissen geschrapt. Ook Filips II liet stukken uit de juwelenschat naar Spanje overbrengen. Tijdens de opstand in de Nederlanden in het laatste kwart van de 16de eeuw werden juwelen verpand en hersmolten tot munten. In 1578 hadden de Staten-Generaal verscheidene kisten met kostbare stukken (opgesomd in de juweleninventaris van 1597) in pand gegeven aan Elisabeth I, koningin van Engeland, voor de som van 28.757 ponden "*en leurs très urgentes nécessités*". Gezien de schuld nooit werd ingelost, gingen deze juwelen voor de Spaanse kroon verloren.

Ondanks de vele vervreemdingen en inpandgevingen, was er bij het aantreden van de aartshertogen Albrecht en Isabella in de Zuidelijke Nederlan-

den in 1599 nog een aanzienlijke collectie juwelen in de Brusselse schatkamer aanwezig. Ook de latere landvoogden hadden een *garde des joyaux*. Aan de hand van de rekeningen van de ontvanger-generaal van Financiën kan echter vastgesteld worden dat in de 17de eeuw zijn voornaamste taak, de aankoop van juwelen, overgenomen was door een muntmeester-generaal (zie Muntkamer*). De juwelenbewaarder schijnt zich van toen af vooral bezig te hebben gehouden met de aankoop van schilderijen¹. Voor het laatst wordt een juwelenbewaarder in deze rekeningen vermeld in het jaar 1640, wanneer aan Francisco Contreras y Rojas, die toen deze titel bezat, door de ontvanger-generaal van Financiën 5000 ponden werden ter hand gesteld voor de aankoop van schilderijen van Pieter Paul Rubens en Frans Snijders.

Organisatie

De juwelenbewaarders waren persoonlijk verantwoordelijk voor de schat die hun werd toevertrouwd. De vorst koos voor deze functie integere personen die bovendien door hun persoonlijk fortuin garanties boden in geval er door beschadiging, verlies of diefstal een stuk uit de juwelencollectie verdween. Juwelenbewaarder was een functie voor het leven. Zijn taken waren talrijk, maar zijn voornaamste zorg was het bewaken van de kroonjuwelen samen met één of soms twee hulpjuwelenbewaarders en het bijhouden van de juweleninventaris. Deze inventarissen werden in principe steeds opgesteld bij het overlijden van een *garde-joyaux de par deça*. Op dat ogenblik gelastte de vorst bij ordonnantie een volledige verifiëring van de aan diens hoede toevertrouwde juwelen. De 16de-eeuwse juweleninventarissen laten ons niet enkel kennismaken met de ontzaglijke rijkdom van de Habsburgse vorsten, ze geven ons tevens, door de erin opgenomen ordonnanties, een getrouw beeld op welke wijze een dergelijke inventaris werd opgesteld. De vorst riep hiertoe een speciale commissie in het leven aan wie de rekeningen, de kwitanties en de inventaris van de overleden juwelenbewaarder, evenals de vroegere inventarissen werden ter hand gesteld. De samenstelling van deze commissie verschilde in de tijd. Na het overlijden van de Heetvelde in 1535

¹ Oorspronkelijk was de juwelenbewaarder tevens bibliothecaris van de *Librije van Bourgondië*. Begin 17de eeuw echter werden deze taken definitief van elkaar losgekoppeld (zie de notitie over de Koninklijke Bibliotheek).

kwamen Guillaume le Blanc, meester van de Rekenkamer van Vlaanderen* te Rijsel, Guillaume Pensart, audiëncier* en drie leden van de hoge adel, ridders van het Gulden Vlies, voor de juwelencontrole naar Brussel. In 1569, na het overlijden van Damant, bestond de commissie uit Charles de Berlaymont, soeverein baljuw van het graafschap Namen, Philippe de Sainte Aldegonde, grootbaljuw van Henegouwen, Jean de Lange, gewoon secretaris van de Geheime Raad*, Jacques Reingout, griffier bij de Raad van Financiën*, Jean de Rebreviettes, meester van de Rekenkamer te Rijsel en Roland Longin, voorzitter van de Rekenkamer van Brabant*. De hulpjuwelenbewaarder trad op als *procureur* van de erfgenamen van de overleden juwelenbewaarder. De commissie kreeg van de vorst volmacht om de juwelenkoffers te openen. In de 16de eeuw dienden zij hiertoe de sleutels te halen bij de landvoogd(es) die deze in bewaring had. Van elk sieraad in edel metaal werd de gewichtshoeveelheid bepaald en de waardevermeerdering of -vermindering nagegaan door een muntmeester-generaal. In 1569 was dit Melchior van den Perre die tevens vorstelijk edelsmid was. Voor elk juweel dat sinds de opmaak van de vorige inventaris uit de juwelencollectie verwijderd was, dienden de erfgenamen van de juwelenbewaarder aan de commissieleden een bewijsstuk voor te leggen. Pas nadat alles gecontroleerd en vereffend was, werden de erfgenamen van de overleden juwelenbewaarder van elke verantwoordelijkheid ontlast en werd het beheer van de kroonjuwelen overgedragen aan de nieuw aangestelde juwelenbewaarder. Deze kreeg als eerste opdracht het hernieuwen van de inventaris van de kroonjuwelen. Pas daarna konden de koffers opnieuw gesloten worden en de sleutels teruggebracht naar de landvoogd(es). De inventaris werd voor echt verklaard door de commissieleden. Eén exemplaar ervan behield de juwelenbewaarder voor zich. Een dubbel ervan werd gedeponerd in de Rekenkamer te Rijsel.

Ook na het overlijden van de vorsten was er een algeheel nazicht van de kroonjuwelen en werd er een inventaris opgemaakt met het oog op een verdeling tussen de erfgenamen. Op welke wijze dit gebeurde weten we in detail na het overlijden van aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk. De juwelencollectie werd door drie edelsmeden en twee juweliers geraamd op 380.707 ponden en gelijk verdeeld tussen Karel V en Ferdinand van Oostenrijk, die hiervoor beiden een ontvangbewijs afleverden aan de Rekenkamer te Rijsel.

Bevoegdheden en activiteiten

Naast de bewaring was één der belangrijkste taken van de juwelenbewaarder het verrichten van schenkingen in opdracht van de vorst. In tegenstelling tot wat men aanneemt, werd hiervoor niet enkel geput uit de kroonjuwelen, maar verrichtten de juwelenbewaarders hiertoe ook aankopen bij edelsmeden en juweliers. De gelden werden hun verschaft door respectievelijk de *argentier* en de ontvanger-generaal van Financiën. Sinds de regering van keizer Karel V werd voor schenkingen zelfs in het geheel niet meer geraakt aan de kroonjuwelen. De juwelenbewaarders leverden de geschenken af aan ambassadeurs van bevriende vorsten, aan edellieden die diplomatieke taken vervulden en aan topambtenaren. Ook geboorten en huwelijken in vorstelijke en adellijke kringen werden met geschenken bedacht. Eén van de meest aanzienlijke schenkingen gebeurde ten tijde van keizer Karel V. Hij liet zijn juwelenbewaarder Damant in 1544 63.050 ponden uitbetalen aan Antwerpse kooplieden voor de aankoop van juwelen die geschonken werden aan de koningin van Frankrijk en aan leden van de hoge Franse adel ter gelegenheid van hun komst naar Brussel.

De juwelenbewaarders werden ook belast met de verpanding van juwelen en kostbaar vaatwerk in tijden van oorlog. Dit gebeurde onder meer in 1468 tijdens de opstand van Luik tegen Karel de Stoute, in 1487 tijdens de opstand van Vlaanderen tegen Maximiliaan van Oostenrijk en in 1578 tijdens de opstand in de Nederlanden tegen Filips II. Voor het jaar 1478 werd omtrent de verpanding van juwelen "*pour subvenir à la très grande nécessité du pays de Bourgogne par l'envahissement des ennemies*" interessante informatie nagelaten. Op last van Maximiliaan van Oostenrijk gaf juwelenbewaarder de Outhuesden juwelen in pand aan Florentijnse bankiers gevestigd te Brugge tegen een som van 20.000 ponden. Deze som werd overgemaakt aan de ontvanger-generaal van Financiën. De juwelen zelf dienden bij ordonnantie van de aartshertog overgedragen te worden aan de koning van Engeland.

De juwelenschat werd, zoals gesteld, aangevuld door aankopen met gelden uit de kas van de *argentier* en de ontvanger-generaal van Financiën. Ook hiervoor waren de juwelenbewaarders verantwoordelijk. Keizer Karel V in het bijzonder heeft tijdens zijn regering een actieve aankooppolitiek gevoerd. In 1544 liet hij voor niet minder dan 24.938 ponden gouden vaatwerk voorzien van zijn wapenschild aankopen bij Jan van den Perre,

keizerlijk edelsmid. Dit vaatwerk werd onder de bewaking gesteld van de juwelenbewaarder.

De juwelenbewaarder had ook de zorg voor het vaatwerk, gebruikt door de verschillende diensten van het hotel van de vorst. Van dit vaatwerk dienden per dienst lijsten bijgehouden te worden. De gebroken of beschadigde stukken moesten hersteld worden en de verloren stukken vervangen. Sinds Karel V werd die taak in handen gegeven van een *garde-joyaux suivant Sa Majesté* die ook belast werd met het transport van de kostbaarheden toebehorend aan het hotel. Verder zien we de *garde-joyaux de par deça* nog betalingen verrichten voor het verluchten van kostbare boeken, voor de herstelling van met gouddraad geweven tapijten en voor het hersmelten van oud vaatwerk tot nieuwe schotels met het embleem van de regerende vorst.

Bibliografie

In enkele studies werd enige aandacht besteed aan de juwelenbewaarders: WALTHER A., *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.*, Leipzig, 1909, p. 54, 80 en 176; KAUCH P., *Le Trésor de l'Épargne. Création de Philippe le Bon*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1932, 11, p. 703-719; VAN NIEUWENHUYSEN A., *Les finances du duc de Bourgogne, Philippe Le Hardi (1384-1404). Économie et politique* (Université libre de Bruxelles. Faculté de philosophie et lettres, 80), Brussel, 1984, p. 391-395. Belangrijk voor de 16de eeuw is de inleiding in MICHELANT H., *Inventaire des joyaux, ornements d'église, vaisselles, tapisseries, livres, tableaux etc., de Charles-Quint, dressé à Bruxelles au mois de mai 1536*, in *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 3de reeks, 1872, 13, p. 199-206. Zie betreffende de juwelencollecties en juweleninventarissen: SOENEN M., *De collecties*, in *Het paleis van Brussel. Acht eeuwen kunst en geschiedenis*, Brussel, 1991, p. 173-266. Een interessant deelaspect wordt behandeld door WELLENS R., *L'intérêt des inventaires des joyaux, vaisselles et effets des souverains des Pays-Bas pour l'histoire de la cartographie sous le règne de Charles Quint*, in *Imago Mundi*, 1972, 26, p. 27-30.

Archief

In het Algemeen Rijksarchief te Brussel vindt men in de rekeningen van de *argentier* informatie over de juwelenbewaarder. Deze rekeningen bevinden zich in het bestand *Rekenkamers, registers.*, nrs. 1923-1925, a^{is} 1468-1470, nr. 1926, a^o 1488, nr. 1927, a^{is} 1518-1520. In ditzelfde bestand bleven ook een aantal juweleninventarissen bewaard: nrs. 96-97, a^o 1556 (juwelenbewaarder Damant), nr. 98, a^o 1535 (juwelenbewaarder Damant), nr. 99, a^o 1570 (juwelenbewaarder François Hamart). *Audiëntie*, nr. 1193 is een juweleninventaris van 1545 (juwelenbewaarder Damant) en nr. 1195bis is de 19de-eeuwse kopie van de hand van H. Michelant van de juweleninventaris van 1597 (juwelenbewaarder Philippe Borluut). In de inventaris *post mortem* van keizer Karel V (Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nr. 391, 19de-eeuwse kopie door L.-P. Gachard) worden ook diens juwelen opgesomd. *Ibid.*, nr. 3279, bevat de inventaris van de in pand gegeven juwelen ten tijde van Maximiliaan van Oostenrijk, a^{is} 1478 en 1487, en het dubbel van de juweleninventaris van 1570. In de *Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel*, portefeuille, nr. 883, bevindt zich een aankoopbewijs van juwelen, a^o 1479.

Ook in de Archives départementales du Nord te Rijsel is uitgebreide informatie over de juwelenbewaarders bewaard gebleven, in het bestand *série B. Chambre des comptes* in de rekeningen van de ontvanger-generaal van Financiën, nrs. 2339-3020, a^{is} 1527-1640. Bovendien bevinden zich in dit bestand een aantal juweleninventarissen van de vorsten, naast talloze kwitanties, ontvangbewijzen en bevelschriften. Deze werden op onsystematische wijze bijeengebracht onder de nrs. 3495-3509, en partieel uitgegeven door FINOT J. in de *Inventaire sommaire* van dit bestand, zo voor de Habsburgse periode: nr. 3495 inventaris van de juwelen van Maria van Bourgondië, a^o 1485; nr. 3497 inventaris van het vaatwerk van Margaretha van Oostenrijk, ca. 1520 (juwelenbewaarder Richard Contault), inventaris *post mortem* van de juwelen van Maximiliaan van Oostenrijk, a^o 1522; nr. 3498 fragment van een juweleninventaris, a^o 1536 (juwelenbewaarder Damant).

Bronnenpublicaties

MICHELANT H. (ed.), *Inventaire des vaisselles, bijoux, tapisseries, peintures, manuscrits etc. de Marguerite d'Autriche, régente et gouvernante des Pays-Bas, dressé en son palais de Malines le 9 juillet 1523*, in *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 3de reeks, 1871, 12, p. 5-78 (juwelenbewaarder Contault); ID. (ed.), *Inventaire des bijoux, ornements d'église, vaisselles, tapisseries, livres, tableaux etc. de Charles-Quint, dressé à Bruxelles au mois de mai 1536*, in *ibid.*, 3de reeks, 1872, 13, p. 199-368 (juwelenbewaarder Damant); ID. (ed.), *Inventaire des bagues, ornements d'église, pierres, vaisselles, tapisseries, livres et autres bijoux appartenants à Philippe II, fait à Bruxelles au mois de mars 1568 avant Pâques*, in *ibid.*, 3de reeks, 1872, 14, p. 199-236 (juwelenbewaarder Hamart).

De beschrijvingen van de juwelen van de Azteken en de Incas in het bezit van keizer Karel V, bewaard te Brussel en te Simancas (Spanje), opgesomd in de juweleninventarissen van 1523 en 1545, werden uitgegeven door LAURENT R., *1492-1992. Beelden van de verovering van Spaans-Amerika in de 16de eeuw. Herdenking van de 500ste verjaardag van de eerste reis van Christoffel Columbus naar Amerika. Tentoonstelling in het Algemeen Rijksarchief van 21 oktober 1992 tot 20 maart 1993*, Brussel, 1992, p. 61-70.

Archieftoegangen

GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ses anciennes institutions*, dl. I, Brussel, 1837, p. 221-222 (juweleninventarissen) (anastatische herdruk in 1979); dl. II, Brussel, 1845, p. 15 (rekeningen van de *argentier*) (anastatische herdruk in 1979); FINOT J., *Inventaire sommaire des archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives civiles. - Série B. Chambre des comptes de Lille*, dl. V, Rijsel, 1885 (nrs. 2339-2787); dl. VI, Rijsel, 1888 (nrs. 2788-3228) (rekeningen van de ontvanger-generaal van Financiën); dl. VIII, Rijsel, 1895, p. 159-222 (nrs. 3495-3509) (juweleninventarissen).

Beatrijs AUGUSTYN

HOFRECHTBANKEN

(15de eeuw-1794)

Geschiedenis

De Hofrechtbanken spraken recht over de leden van het Hof. Onder Karel de Stoute werd deze functie uitgeoefend door de eerste hofmeester, bijgegaan door vier gewone hofmeesters. Twee sergeanten traden op als zaalwachters en dagvaardden de partijen. Er moest binnen de drie dagen recht gesproken worden volgens een summiere procedure waarbij geen beroep mogelijk was. De grote stalmeester oefende jurisdictie uit over de leden die in de stallen bedrijvig waren, terwijl ook de opperschenker en de hofmeester van de keuken een zekere jurisdictie bezaten over hun ondergeschikten.

In de 16de eeuw werd een onderscheid gemaakt tussen, enerzijds, het hoger personeel van het Hof dat ressorteerde onder de Geheime Raad* en daarna onder de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen* en, anderzijds, de lagere gerechtsofficieren en de dienaren die afhingen van een rechter die volgens Spaans gebruik de naam droeg van *alcalde*. Deze fungeerde ook als militair rechter¹.

De grote aanwezigheid van vreemdelingen in en rond het Hof te Brussel, noodzaakte Karel V ertoe speciale maatregelen te treffen. In een ordonnantie van 27 maart 1549 regelde de keizer de opdrachten van de amman van Brussel, van de *alcalde* van zijn eigen hofhouding en van die van zijn zoon Filips. Alle drie mochten verdachte vagebonden en vreemdelingen die niet tot het Hof behoorden, vervolgen. De *alcalde* was echter verplicht de burgers en de inwoners van de stad aan de amman uit te leveren, terwijl de Brusselse gerechtsofficier delinquente personen die tot het Hof behoorden, militairen en andere vreemdelingen moest uitleveren aan de *alcalde*². Sedert die tijd was het vaak dezelfde persoon die zowel recht sprak over de militairen als over de hovelingen. De criminele ordonnantie van 1570 (artikel LIX) bevestigde deze van 1549 en stipuleerde dat diegenen

¹ TIHON A., *Inventaire des archives des Tribunaux auliques*, p. 219.

² R.O.P.B., 2de reeks, 1506-1700, dl. V, p. 515.

die het Hof volgden, gelijkgesteld werden met de militairen en moesten gevonnist worden door de provoost-generaal van het Hof*, de *auditeur du camp* of een persoon met die opdracht, aangesteld door de gouverneur-generaal*. Toen Alexander Farnese, hertog van Parma, in 1587 vaststelde dat er geen *alcalde* was, kende hij in een ordonnantie van 23 mei aan de auditeur-generaal van de Militaire Justitie* het recht toe om de misdrijven van de hovelingen te behandelen met de bevoegdheden van de *alcalde*. Door de ordonnantie van de aartshertogen van 9 juli 1613 werden de twee bevoegdheden gescheiden. De militairen werden onderworpen aan de hofmaarschalk, aan de superintendent van de Militaire Justitie* en aan de auditeur-generaal. Huisdienaren en hovelingen werden zowel in strafrechtelijke als in burgerlijke zaken aan een speciale jurisdictie onderworpen. De ordonnantie maakte een onderscheid tussen de criminele en de civiele zaken en tussen de misdrijven die binnen of buiten het territorium van het paleis werden gepleegd. Personen vreemd aan het Hof die een misdrijf binnen de omheining van het paleis pleegden, moesten door de wacht gearresteerd worden en uitgeleverd aan de competente gerechtsofficier³.

De ordonnantie van de aartshertogen werd inzake bevoegdheden niet gerespecteerd en de onzekere juridische toestand van het hofpersoneel bleef voortbestaan. Na advies van de grootmeester van het Hof*, verenigde de kardinaal-infant op 8 november 1638 de ambten van *alcalde* en van bijzitter van het bureau. Zij zouden voortaan bekleed worden door twee raadsheren van de Geheime Raad, aangeduid door de hoofdvoorzitter van de Raad voor zes maand⁴. In 1648 werd een raadsheer permanent tot *alcalde* benoemd met de specifieke vermelding dat deze functie absoluut gescheiden was van deze van raadsheer van de Geheime Raad⁵. Het bureau bleef met de hulp van de *alcalde* als bijzitter de jurisdictie uitoefenen over de hofdienaren. In zaken die buiten het paleis plaatsvonden en waarin hovelingen betrokken waren, was alleen de *alcalde* bevoegd met uitsluiting van het bureau⁶.

³ R.O.P.B., *Règne d' Albert et d' Isabelle*, dl. II, p. 181.

⁴ Brussel, A.R., *Geheime Raad, registers*, nr. 681, fol. 211.

⁵ THON A., *o.c.*, p. 222.

⁶ *Ibid.*, p. 223.

Baron Henry Robert de Nicolarts, *alcalde* sedert 1693, poogde zijn functie grote luister bij te zetten. Tevens ijverde hij voor de uitbreiding van zijn bevoegdheden en voor een grotere onafhankelijkheid ten overstaan van de Geheime Raad en de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen⁷. Doch in 1736 herstelde aartshertogin Maria Elisabeth bij decreten van 26 en 28 juli de situatie van een eeuw vroeger. Zij stond de Geheime Raad toe de bevoegdheden van de *alcalde* voorlopig uit te oefenen tot wanneer zij nopens dit ambt een beslissing had getroffen⁸. Op 2 augustus specificeerde zij dat de voorzitter van de Geheime Raad elke maand twee raadsheren zou aanduiden. De griffier zou de zaken voorbereiden en aan de raadsheren overmaken. Het jaar daarop onttrok zij aan de jurisdictie van de *alcalde* de eigen dienaren die voortaan zouden ressorteren onder de rechtbank van de grootmaarschalk. Op 18 december 1745 werd de rechterlijke functie uitgeoefend door slechts één lid van de Geheime Raad⁹.

In 1750 trad er opnieuw verandering in. Toen graaf de Lannoy tot grootmaarschalk van het Hof werd benoemd, kreeg hij de jurisdictie die tot dan toe aan de *alcalde* van het Hof was toegekomen evenals de rechtspraak over de hofdienaren en hun familieleden. Als juridische ruggesteun kreeg hij twee permanente bijzitters uit de Geheime Raad. Zij zouden rechtspreken onder het voorzitterschap van de grootmaarschalk die steeds volgens hun advies moest beslissen. In geval van onenigheid tussen de twee, werd er een derde uit de Geheime Raad bijgenomen om bij meerderheid van stemmen te kunnen beslissen. Kleine geschillen onder hovelingen werden mondeling beslecht door de grootmaarschalk. Voor zwaardere gevallen werd het advies van de Geheime Raad ingewonnen¹⁰.

Deze voorlopige regeling werd vervangen door een definitief voorstel dat op 19 november 1761 door de Geheime Raad naar de keizerin gestuurd werd en door haar goedgekeurd en afgekondigd op 5 mei 1762. De bestaande situatie werd in grote lijnen behouden. De jurisdicties van de *alcalde* en van de grootmaarschalk werden samengevoegd tot één rechtbank onder de

⁷ *Ibid.*, p. 225.

⁸ Brussel, A.R., *Geheime Raad, registers*, nr. 684, fol. 99v.

⁹ *Ibid.*, fol. 178.

¹⁰ THON A., o.c., p. 226; Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 484.

naam Hofrechtbank (*Tribunal aulique*). Zij was samengesteld uit twee permanente bijzitters uit de Geheime Raad die recht moesten spreken onder voorzitterschap van de grootmaarschalk die op grond van hun advies moest beslissen. Bij onenigheid werd er een derde raadsheer van de Geheime Raad bijgehaald om met meerderheid van stemmen te kunnen beslissen. Het instrueren van de zaken gebeurde volgens het procesrecht van de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen. Alle officieren van het Hof of diegenen die in loondienst stonden van de gouverneur-generaal, de *archiers* en hellebaardiers, uitgezonderd de kapiteins en luitenanten die door de Grote Raad geoordeeld werden, stonden onder de jurisdictie van de Hofrechtbank. Ook de bewoners van Borgendaal en van het Balieplein, hingen af van de Hofrechtbank. Indien een zaak een inzet had van meer dan 1500 gulden, kon er beroep aangetekend worden bij de Geheime Raad¹¹.

Het reglement van 1762 bleef van kracht tot op het einde van het ancien régime, afgezien van enkele in 1781 aangebracht preciseringen¹². Artikel IX van de ordonnantie van Jozef II van 1 januari 1787 schafte wel alle geprivilegieerde rechtbanken af, doch op 8 mei voerde de Algemene Regeringsraad* de Hofrechtbank opnieuw in¹³. De laatste inschrijving in het register dateert van 24 juni 1794¹⁴.

Organisatie

De functie van hofrechters werd waargenomen door leden van de Geheime Raad, militaire rechters en onafhankelijke rechters van andere raden. Het lager personeel bestond uit een griffier, de provoost-generaal van het Hof en een luitenant-provoost. In de loop van de 17de eeuw werden de griffiers door de *alcalde* zelf benoemd doch in de 18de eeuw door de regering. Zij konden zich laten bijstaan door officialen¹⁵.

De provoost van het Hof en de luitenant-provoost, bijgestaan door twee hellebaardiers, deden de aanklacht, dagvaardingen en executies voor de Hof-

¹¹ TIHON A., *o.c.*, p. 228.

¹² Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 484.

¹³ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 4-34.

¹⁴ TIHON A., *o.c.*, p. 229.

¹⁵ *Ibid.*, p. 231.

rechtbank. Zij waren vaak ook belast met het vooronderzoek in criminele zaken. De provoost werd benoemd door de vorst*. Hij had een wedde van 365 pond (tijdens de 18de eeuw) en genoot gratis logies. De luitenant-provoost werd benoemd door de *alcalde*, zonder salaris. Hij had lange tijd als enig inkomen de opbrengsten van zijn gerechtelijke activiteiten.

De hellebaardiers, die ten dienste stonden van de provoost, letten op de ongeregeldheden binnen het territorium van het paleis, patrouilleerden op het Balieplein, de donjons, het park en bewaakten de poort¹⁶.

De procureurs waren belast met het onderzoek van de zaken en het toezicht op de procedure. De advocaten bij de Raad van Brabant, die voor de Hofrechtbank wensten te pleiten, lieten er zich inschrijven op grond van hun toelatingsakte van de Raad van Brabant.

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheden van de *alcalde* of van de Hofrechtbank strekten zich uit over het hofpersoneel. Wanneer het land geregeerd werd door de gouverneur-generaal, vormden zich verschillende categorieën, waaronder het externe Hof, dat het permanent personeel bevatte, en het interne Hof, zijnde het persoonlijk Hof van de gouverneur-generaal. De eerste categorie was onderworpen aan de *alcalde*, de tweede aan de grootmaarschalk. Dit onderscheid was echter vaak theoretisch¹⁷.

De paleiswachters, bestaande uit *archiers* te paard en hellebaardiers te voet, genoten van sommige vrijstellingen en waren tevens onderworpen aan de Hofrechtbank. Hun kapitein, bijgestaan door een bijzitter, behandelde de criminele en civiele zaken waarbij zij betrokken waren. Hij werd soms de *alcalde* van de wachters genoemd. Bij betrapping op heterdaad kon de *alcalde* van het Hof een *archier* arresteren om hem vervolgens aan zijn kapitein uit te leveren. De hellebaardiers konden in beroep gaan bij de *alcalde* tegen vonnissen uitgesproken door de kapitein doch dit kwam zelden voor¹⁸.

¹⁶ *ibid.*, p. 231.

¹⁷ *ibid.*, p. 232 en 233.

¹⁸ *ibid.*, p. 234.

Sedert *alcalde* Pierre de Nicolarts waren de *archiers* en hellebaardiers uitsluitend onderworpen aan de Hofrechtbank. Deze toestand werd wettelijk bevestigd door artikel IV van de ordonnantie van 5 mei 1762. Door deze ordonnantie werden nochtans de kapiteins en luitenanten van de compagnieën van *archiers* en hellebaardiers onttrokken aan de Hofrechtbank en onderworpen aan de rechtspraak van de Grote Raad te Mechelen. Artikel VII van deze ordonnantie bepaalde dat wanneer de Hofrechtbank een arrest had geveld of een arrestatie had bevolen ten laste van de suppoosten van *archiers* of hellebaardiers, dit moest gemeld worden aan de gouverneur-generaal of de gevolmachtigd minister* die de betrokken kapitein moest bevelen de delinquent te arresteren. Volgens een dépêche van 1 augustus 1787 viel elke persoon die behoorde tot de hofwacht te Brussel onder de jurisdictie van dat korps. Tussen de *alcalde*-bijzitter en de kapitein der *archiers* rezen vaak bevoegdheidsconflicten¹⁹.

De *alcalde* bezat tevens een zekere bevoegdheid inzake jachtdelicten. Uit 1720 bleef er een lijst van criminele en civiele procedures bewaard, ingesteld ten laste van de koninklijke jacht. In 1752 werd de maarschalk van het Hof ook bevoegd voor alle conflicten in verband met de theatermensen. In 1762 gingen deze over op de Hofrechtbank. Meer en meer werden de zaken van het theater gereguleerd door de regering via de Geheime Raad of de Hofrechtbank. Zo stelde de Hofrechtbank meerdere reglementen op met betrekking tot de interne werking en de ordehandhaving in het theater. Conflicten tussen acteurs onderling of tussen acteurs en directeurs en leveranciers, evenals gevallen van bankroet van theaterondernemingen slorpten in het laatste kwart van de 18de eeuw veel tijd van de Hofrechtbank op²⁰. Op 12 december 1767 werd de Hofrechtbank eveneens belast met de betwistingen die konden voortvloeien uit de inning van de twintigste penning tussen de ontvangers en de geprivilegieerden die niet ressorteerden onder de Raad van Brabant. De Hofrechtbank moest in deze zaken summier rechtspreken zonder mogelijkheid van beroep of revisie²¹.

¹⁹ *Ibid.*, p. 236.

²⁰ *Ibid.*, p. 237.

²¹ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. IX, p. 365.

De jurisdictie van de Hofrechtbank was ook territoriaal bepaald. Zij strekte zich uit over het paleis, de bijgebouwen en alles wat geacht werd er deel van uit te maken. Zij oefende ook jurisdictie uit over personen die niet behoorden tot het Hof, maar het Balieplein en Borgendaal bewoonden. Het Balieplein bevond zich op de plaats van het huidige Koningsplein. Langs de kant van het paleis en van de proosdij (vanaf 1731 abdij) van Koudenberg bevonden zich talrijke winkels. Dit privilege van de bewoners van het Balieplein en Borgendaal zorgde gedurende 200 jaar voor onophoudelijke bevoegdheidsgeschillen tussen de ambachten, de *alcalde* en de amman van Brussel. De conflicten eindigden met de aanleg van het Koningsplein²².

Bibliografie

TIHON A., *Inventaire des archives des Tribunaux auliques (Inventaires divers)*, Tongeren, 1932.

Archief

Het archief van de Hofrechtbanken wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. De structuur van het bestand ziet er, op basis van de inventaris van Tihon, als volgt uit: I. Oude inventarissen. II. Organisatie van de rechtbank, nrs. 2-10 (bescheiden betreffende griffier, provoost van het Hof, luitenant-provoost, advocaten, procureurs, officialen). III. Bevoegdheden, nrs. 11-16 (compagnieën van *archiers* en hellebaardiers, bijzitters, privileges, benoemingen, eden, hofdienaren, theater van Brussel, de jacht van Bosvoorde, Borgendaal en Balieplein). IV. Gerechtelijke bescheiden. A. Rollen, nrs. 17-25 (register met rollen, decreten, dépêches). B. Stukken in verband met de rechtspraak, nrs. 26-42. C. Processen in eerste aanleg (criminele processen voor de *alcalde*, nrs. 43-143 (1616-1750); criminele processen voor de grootmaarschalk, nrs. 144-152 (1750-1758); criminele processen voor de Hofrechtbank (*Tribunal aulique*), nrs. 153-175 (1764-1789); criminele processen voor het bureau, nr. 176; civiele processen voor de *alcalde*, nrs. 177-2335 (1613-1750); civiele processen voor de grootmaar-

²² TIHON A., *o.c.*, p. 239.

HOFRECHTBANKEN

schalk, nrs. 2336-2481 (1750-1762); civiele processen voor de Hofrechtbank, nrs. 2482-3131 (1762-1794)). D. Processen in beroep (beroep van de bijzitter der *archiers*, nrs. 3132-3138 (1678-1687); beroep van hellebaardiers, nrs. 3139-3140 (1658-1661); bankroeten, nrs. 3141-3167 (1652-1792); afrekeningen in verband met sterfhuizen, nrs. 3168-3247 (1639-1791)). E. Persoonlijke papieren van baron de Nicolarts (correspondentie, verzoekschriften, facturen, algemeenheden, nr. 3248 (1697-1743)). F. Processen tegen diverse personen, nrs. 3249-3250 (1699-1738)). G. Andere stukken in verband met baron de Nicolarts, nrs. 3251-3252 (1736-1763 en 1716-1725)).

Archieftoegangen

TIHON A., *o.c.*

Fernand VANHEMELRYCK

HERALDISCHE KAMER

(1595-1794)

Geschiedenis

De Heraldische Kamer was een college van experts dat de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden bijstond in adellijke, ceremoniële en strikt heraldische aangelegenheden. De instelling was organisch gegroeid uit het herautendom. De middeleeuwse herauten waren in eerste instantie actief in het krijgsveld. Ze vervulden diverse taken tijdens toernooien en op het slagveld. Op die wijze groeiden ze uit tot kenners van wie tot de adelstand behoorde. Zowel voor de vorst* als voor edellieden organiseerden ze luisterrijke ceremoniën die statusbevestigend werkten. Het herautendom ontwikkelde een hiërarchische beroepsstructuur. Onderaan stonden de *persevanten* die een leertijd doorliepen. Eens volleerd, kregen ze de titel van heraut. De herauten die in een bepaald gewest actief waren, stonden onder het gezag van een wapenkoning. De wapenkoningen werden op hun beurt in de dynastieke staten, die in de late middeleeuwen ontstonden, onder het toezicht van een eerste-wapenkoning geplaatst.

De Heraldische Kamer was in wezen de voortzetting van de herautenorganisatie die onder de Bourgondische hertogen tot stand was gekomen. Alles wijst erop dat ze haar naam ontleende aan het lokaal dat de hogere overheid haar in het begin van de 17de eeuw aan het Hof te Brussel ter beschikking had gesteld. Deze vestiging liep parallel met een heroriëntering in de bevoegdheden van het herautendom van de Zuidelijke Nederlanden. Het vorstelijk streven naar een grotere invloed op de adelstand kreeg in 1595 en 1616 gestalte in uitvoerige edicten die de grondtrekken van de tweede stand codificeerden. Deze teksten voorzagen een specifieke en controlerende taak voor de herauten.

De evolutie die de Heraldische Kamer in de 17de en 18de eeuw doormaakte, kende drie versnellingsmomenten. Vooreerst was er de optimalisering die de instelling onder de leiding van de luitenant-eerste-wapenkoning, ridder Adriaan Colbrant, tussen 1628 en 1660 doormaakte. Colbrant was een functionaris met een meer dan gebruikelijke onkreukbaarheid. Hij legde zich

erop toe om de algemene adelsedicten om te zetten in concreet toepasbare procedures. Om dat te bereiken bekwam hij van hogerhand meermaals verduidelijking over de precieze inhoud van het adelsrecht en schreef hij zelf instructies uit voor zijn ondergeschikte ambtenaren. Op die wijze gaf hij vorm aan de procedures die de Heraldische Kamer tot het einde van de 18de eeuw zou toepassen. De Spaanse Successieoorlog bracht een tijdelijke splitsing in de Heraldische Kamer. Het merendeel van de ambtenaren paste zich moeiteloos aan de opeenvolgende regimes aan. Eén van hen bleef Filips V evenwel onvoorwaardelijk trouw. Hij werd door deze laatste gemachtigd om een alternatieve Heraldische Kamer te openen. Deze opereerde vanaf 1707 te Bergen en verhuisde nadien naar Namen, waar ze in 1713 op inactief werd gesteld. Later in de eeuw ontsnapte de Brusselse Heraldische Kamer niet aan de hervormingsijver van het Oostenrijkse Huis. In de periode van 1754 tot 1782 werd ze stapsgewijze aangepast aan de verwachtingen die Wenen inzake bureaucratisering koesterde. Een compleet succes kon deze onderneming niet genoemd worden. De instelling werd nooit formeel opgeheven, maar hield in 1794 met de tweede Franse bezetting *de facto* op te bestaan. Enkele individuen die banden hadden met de Heraldische Kamer, werden door Willem I in de heraldische instellingen van het Koninkrijk der Nederlanden ingeschakeld.

Organisatie

De Heraldische Kamer was in oorsprong een departement van het Hof te Brussel. Ze onderhield daarnaast bijzondere banden met de Orde van het Gulden Vlies. Het corpshoofd van de instelling fungeerde immers als plaatsvervanger voor de eerste-wapenkoning van de *Toison d'Or*. Vanaf de regering van de aartshertogen stond de Heraldische Kamer eveneens ten dienste van de Collaterale Raden, vooral dan van de Geheime Raad*. Naarmate de hofhouding en de Orde van het Gulden Vlies in de context van de Zuidelijke Nederlanden aan politieke betekenis verloren, versterkte de Geheime Raad zijn greep op de herautenorganisatie. In de tweede helft van de 18de eeuw was ze een hulpdepartement van de Geheime Raad geworden. Dit bleek vooral uit de functie van raadsheer-rapporteur voor heraldische aangelegenheden die zich in de schoot van deze Raad had ontwikkeld. Het raadslid dat

met deze taak belast was, oefende een ware voorgij over de Heraldische Kamer uit.

De Heraldische Kamer zetelde in de onmiddellijke omgeving van de overige centrale instellingen. Aanvankelijk betrok ze enkele lokalen in het paleis op de Koudenberg. Ze verloor deze bureaus door de brand die het paleis in februari 1731 vernielde. Vanaf dan hield men de bijeenkomsten in de privé-woning van het corpshoofd. Tot 1782 was dat een huis in de Lombardstraat tegenover de Berg van Barmhartigheid. Vervolgens gingen de vergaderingen enkele jaren in de Dominicanenstraat door. In 1785 kon de instelling dan opnieuw een eigen gebouw betrekken. Het was gelegen in de Heraldiekstraat in de onmiddellijke nabijheid van de ambtswoning van de gevolmachtigd minister*. In dit laatste gebouw bracht het toenmalige corpshoofd, Charles Jean Beydaels, een historisch en heraldisch rariteitenkabinet onder.

Nadat de Heraldische Kamer in het vorstelijke adelsbeleid was ingepast, stond ze onder leiding van een luitenant-eerste-wapenkoning. In principe verving hij de eerste-wapenkoning van de monarchie die hetzij te Madrid, hetzij te Wenen resideerde. In de praktijk had hij zo goed als de handen vrij in de leiding van de werkzaamheden. Hij zat de vergaderingen van het corps voor, hield toezicht op de activiteiten van de overige wapenkoningen en had van meet af aan een onbeperkte bevoegdheid om in alle delen van de Zuidelijke Nederlanden op te treden. Met uitzondering van Doornik en het Doornikse, hadden alle provincies van de Zuidelijke Nederlanden een eigen wapenkoning-heraut. Rond het midden van de 17de eeuw waren dat er dus tien; vanaf het begin van de Oostenrijkse tijd telde men er nog acht. De band tussen de wapenkoning-heraut en de provincie waarvan hij de titel droeg, had veel aan betekenis verloren. De plicht om in het gewest te resideren bestond alleen maar op papier. Ze werd in 1653 ontkracht toen Filips IV alle beperkingen op de uitoefening van de ambtsbevoegdheden buiten de eigen provincie ophief. Zowel de luitenant-eerste-wapenkoning als de provinciale wapenkoning-herauten werden door de vorst benoemd. In de praktijk had de corporatie evenwel een doorslaggevende invloed op de benoemingen. Dit bracht mee dat men in veruit de meeste gevallen van een feitelijke coöptatie kon gewagen. Deze werd nog versterkt door het zeer beperkte kringetje van experts waaruit men kon recruteren. Het inkomen van de wapenkoningen liet zich het best vergelijken met dat van de hedendaagse notarissen. Ze genoten

weliswaar van een aanstelling door de centrale overheid, maar het was aan diegene die op hun diensten beroep deed om hen te betalen. Een wapenkoning met een grote klantenkring kon op een behoorlijk inkomen bogen.

De wapenkoningen werden bijgestaan door een zeer beperkte staf. Er was de onvermijdelijke klerk en er waren wapenschilders. Ze werden per prestatie betaald. In de 17de en de eerste helft van de 18de eeuw traden er eveneens gewestelijke procureurs op. Het waren lieden aan wie een bepaalde wapenkoning zijn bevoegdheid inzake vervolgingen binnen welomlijnde grenzen contractueel had gedelegeerd. Het adelsedict van 1754 verving ze door ambtsadvocaten. Deze nieuwe functie werd toevertrouwd aan advocaten die bij een provinciale justitieraad pleitten. Voor het overige zou het tot 1782 duren vooraleer een min of meer vast kader van lager personeel tot stand kwam. Hierbij werd in voltijdse betrekkingen voor een secretaris en een deurwaarder voorzien. Alle lagere functionarissen van de Heraldische Kamer werden door de vergadering van het corps of door het corpshoofd aangesteld.

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheden van de wapenkoningen besloegen twee domeinen. Aan de ene kant was er de representatie van de vorst. Concreet speelde de Heraldische Kamer een belangrijke rol in de organisatie van alle grote staatsceremoniën, zoals de inauguratie van de vorst in Brabant en Vlaanderen, doopsels en begrafenissen van vorstelijke personen, rouwdiensten voor vorsten en prinsen die buiten de Nederlanden overleden waren, bijeenkomsten van de Orde van het Gulden Vlies, vergaderingen van de Staten-Generaal* en het afkondigen van vredesverdragen. Het ontwerpen van vorstelijke blazoenen voor zegels, drukwerk en munten behoorde eveneens tot hun domein.

Het grootste deel van hun tijd besteedden de wapenkoningen evenwel aan het behandelen van vraagstukken inzake adeldom. Ze golden als experts op het gebied van het adelsrecht en dat zowel op het theoretische als op het praktische vlak. De hogere overheid liet zich bij het formuleren of preciseren van normen inzake het adelsrecht onveranderlijk door de Heraldische Kamer bijstaan. In praktisch opzicht werd van de wapenkoningen verwacht dat ze toezicht hielden op de samenstelling van de adel. Dat kon verschillende vormen aannemen. Vooral de heraldische repressie sprong in het oog. De

wapenkoningen hadden het recht om eenieder die zich in het openbaar adellijke voorrechten aanmat, voor de provinciale justitieraad te dagen om hem te verplichten zijn adellijk statuut te bewijzen. Aanvankelijk oefenden de wapenkoningen deze taak ten individuelen titel uit. Vanaf 1754 stelden ze evenwel via de nieuwe ambtsadvocaten collectief vervolgingen in. De heraldische repressie was van groot belang om het vorstelijk monopolie op de adelsverheffing te beschermen. In de procedure waarmee adellijke onderscheidingen (zoals de adelsverheffing of -bevestiging, de toekenning van een titel of van een wapenvermeerdering) verleend werden, speelden de wapenkoningen eveneens een rol. De diploma's waarmee dergelijke onderscheidingen verleend werden, stipuleerden vanaf 1616 dat ze zowel bij de luitenant-eerste-wapenkoning als bij de wapenkoning-heraut van het gewest van de begunstigde moesten worden geregistreerd. Bij die gelegenheid dienden de wapenkoningen zich ervan te vergewissen dat de begunstigten hun diploma niet op basis van valse voorwendsels of getuigenissen hadden verkregen. Wanneer ze zulks vaststelden konden ze het diploma laten nietig verklaren. Van de controle *a posteriori* evolueerde men rond het begin van de 18de eeuw naar een controle *a priori*. Dit gebeurde doordat de wapenkoningen in toenemende mate optraden als makelaars van adellijke onderscheidingen. Ze hielpen de kandidaat bij het opstellen van het verzoekschrift en begeleidden de gang van de aanvraag door de administratieve molen. Tegelijkertijd verklaarden ze zich garant voor de motieven die in het verzoekschrift waren aangevoerd. Tenslotte verstrekten de wapenkoningen ook certificaten die het adellijk statuut, de afstamming of het wapen van de betrokkene bevestigden. Alleen de certificaten die zich nadrukkelijk over het adellijk statuut van de aanvrager uitlieten, waren aan bepaalde wettelijke beperkingen gebonden. Het is in elk geval raadzaam ze veeleer als een uitdrukking van een bepaalde mentaliteit, dan als een bevestiging van een bepaalde historische waarheid te zien.

Bibliografie

De Heraldische Kamer heeft weinig pennen in beweging gebracht. Het merendeel van de literatuur die het onderwerp van ver of nabij aanraakt, is op twee originele, maar summiere en gedateerde bijdragen gebaseerd. Het zijn DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Institution et office des hérauts d'armes*

aux Pays-Bas, in *Bulletin et annales de l'Académie d'archéologie de Belgique*, 1844, 2, p. 410-424 en GÉRARD P.A.F., *Histoire de la législation nobiliaire en Belgique*, Brussel, 1846, p. 101-131. FOUREZ L., *Le droit héraldique dans les Pays-Bas catholiques (Université de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 2de reeks, 25)*, Brussel-Leuven, 1932, bevat weinig nieuws over de Heraldische Kamer, maar is vooral nuttig als samenvatting van CHRISTYN J.B., *Jurisprudentia heroica*, Brussel, 1689, 2de druk, dat nog altijd als de sleutel van het adelsrecht geldt. DUERLOO L., *Privileges uitbeelden. De Zuidnederlandse wapenkoningen en wapenkunde in de eeuw der Verlichting (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 135)*, Brussel, 1991, heeft de bedoeling de leemte in de literatuur op te vullen voor wat de 18de eeuw aangaat. Het werk bevat een uitvoerige bibliografie. Ze moet wel worden aangevuld met ID., *Qui était qui à la Chambre héraldique au XVIIIème siècle?*, in *Le parchemin*, 1988, 53, p. 218-256.

Archief

Het archief dat de Heraldische Kamer na 1782 – grotendeels op basis van de bescheiden van de opeenvolgende luitenant-eerste-wapenkoningen Van den Leene en Jaerens – opbouwde, is verspreid over drie bewaarplaatsen. Het overgrote deel van de bescheiden berust in het Ministerie van Buitenlandse Zaken, Dienst van de Adel. Het bestand *Heraldische Kamer*, dat uitsluitend uit banden bestaat, telt ruim 300 nrs. In vele gevallen omvat een nummer meerdere volumes. De bescheiden kunnen op microfilm worden geraadpleegd in het Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

Men bewaart relatief kleine fragmenten van het oorspronkelijke archief bij de Nederlandse Hoge Raad van Adel (vaak *Heraldische Bibliotheek* genoemd) te Den Haag als *Oostenrijks Archief* evenals in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen in de verzameling *Selekt Beydaels*.

Van de meeste individuele herautenpraktijken bleef weinig of geen archief bewaard. Enkel het zogenaamde bestand *Houwaert-de Grez* verdient een afzonderlijke vermelding. Men kan het raadplegen in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, *Handschriftenverzameling*, 2de reeks, nrs. 6447-6625.

Voor losse stukken die in één of andere verzameling terechtkwamen, en voor archiefbestanden die heel wat materiaal over de Heraldische Kamer bevatten, consultere men DUERLOO L., *Privileges*, p. 11 en 247-249.

Bronnenpublicaties

Bij de bescheiden die door de wapenkoningen werden nagelaten, is er heel wat te doen geweest over de certificaten van adeldom. DUERLOO L., *Les attributions des rois d'armes*, in *Le parchemin*, 1989, 54, p. 343-345, geeft een nuttige precisering over hun juridische betekenis.

Een bronnenpublicatie die uitvoerig uit de bescheiden van de Heraldische Kamer put, is DUERLOO L. en JANSSENS P. (eds.), *Wapenboek van de Belgische adel*, 4 dln., Brussel, 1992-1993.

Archieftoegangen

De archieven van de Heraldische Kamer worden door inventarissen en klappers ontsloten. Voor de archieven van de Heraldische Kamer die te Brussel berusten, is er een plaatsingslijst: *Inventaire des manuscrits de la bibliothèque du Service de la noblesse au Ministère des affaires étrangères à Bruxelles*, s.l., s.d. (typescript). In de Hoge Raad van Adel te Den Haag bewaart men de handschriftelijke inventaris die baron VAN HÖVEL-NIJENHUIS van het *Oostenrijks Archief* maakte. GOETHALS F. en HUYTENS J., *Indicateur nobiliaire de France, de Belgique et de Hollande d'après les collections manuscrites des bibliothèques publiques de Belgique*, Parijs, 1869, is een klapper die de talloze genealogische gegevens aanwijst. VAN PARYS H., *Inventaire analytique du fonds Houwaert-de Grez (Genealogicum Belgicum, 9)* Brussel, 1971, verschaft op gelijkaardige wijze toegang tot de *Papieren Houwaert-de Grez*.

Luc DUERLOO

LANDVOOGD – GOUVERNEUR-GENERAAL

(1522-1598, 1621-1789, 1790-1794)

Geschiedenis

Steeds meer Nederlandse vorstendommen maakten in de loop van de 15de eeuw deel uit van het Bourgondische statencomplex, dat in 1504 door de troonsbestijging van de hertog van Bourgondië, Filips de Schone, als koning van Castilië opging in het Iberische rijk. Toen de opvolger van Filips de Schone, zijn zoon aartshertog Karel, in 1519 tot keizer van Duitsland werd gekozen, ging het Bourgondische patrimonium deel uitmaken van het Habsburgs-Spaanse rijk. Na de verdeling ervan in een Oostenrijkse tak en in een Spaanse tak in 1555 bleef de koning van Castilië landsheer van de Nederlanden, tot de rechten over de overgebleven Zuidelijke Nederlanden na de Spaanse Successieoorlog (1701-1713/14) op de Oostenrijkse tak overgingen. Wegens de talrijke verplichtingen in andere delen van zijn rijk verbleef de Nederlandse soeverein – de Bourgondische hertog, Karel V, Filips II of hun Castiliaanse en later Oostenrijkse rechtsopvolgers – vaak buiten het land. Met uitzondering van de aartshertogen Albrecht en Isabella in 1599-1621, vertoefde na 1559 geen enkele soeverein nog tijdens zijn regering op Nederlands grondgebied. Eerst in 1781 kwam de vorst* opnieuw in eigen persoon naar de Nederlanden, toen Jozef II zelf op inspectie kwam.

In de vervanging van de vorst werd aanvankelijk op verschillende wijzen voorzien. Na de dood van hertogin Maria van Bourgondië trad haar echtgenoot aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk op als voogd voor zijn zoon, de in 1482 slechts vier jaar oude hertog Filips. De aartshertog diende evenwel als vermoedelijke troonsopvolger van de Duitse keizer de belangen van het keizerrijk in het oog te houden. Voor de duur van zijn verblijf buiten de Nederlanden liet hij in 1482-1485 hertog Filips met een regentschapsraad achter. Dit college was weliswaar een gelegenhedsraad met een wisselende samenstelling, maar in meerderheid bestond hij uit hoge edelen. In 1493 liet Maximiliaan zich wegens zijn oorlog met Karel VIII van Frankrijk weer op dezelfde wijze vervangen, hoewel hij tussendoor reeds een paar keren zijn toevlucht had gezocht tot een gouverneur-generaal (stadhouder, *Statthalter*)

om in zijn afwezigheid namens hem op te treden. Nadat Filips de Schone in 1494 zelf de regering op zich had genomen, liet de hertog zich gedurende zijn reis in 1496 en tijdens zijn latere verblijven in Spanje in 1501-1503 vervangen door Engelbert van Nassau en in 1505-1506 door Guillaume de Croÿ, heer van Chièvres. Beiden stonden telkens aan het hoofd van een regentschapsraad. Onder het tweede voogdijschap van de inmiddels keizer geworden Maximiliaan tijdens de minderjarigheid van aartshertog Karel, de latere Karel V, werd de tante van Karel, Margaretha van Savoie, aartshertogin van Oostenrijk, in 1507 als feitelijke regentes aangesteld; zij bleef als zodanig functioneren tot 1515. Twee jaar later werd Margaretha door aartshertog Karel opnieuw met de opdracht belast, en tot 1522 zou zij deze bijna onafgebroken uitoefenen. Tot dan toe had haar benoeming, zoals de andere schikkingen met betrekking tot haar voorgangers, een tijdelijk karakter, ondanks hun dikwijls lange duur. De bevoegdheden van gouverneur-generaal of regent(es) waren ook niet nauwkeurig vastgelegd. In april 1522 kreeg Margaretha van Savoie als eerste landvoogdes of gouvernante duidelijke, overigens vrij ruime, volmachten¹.

Toen werd de lange traditie van de permanente landvoogdij over de Habsburgse Nederlanden ingeluid. Zelfs in perioden dat Karel V en later Filips II (van 1555 tot 1559) in de Nederlanden toefden en zich persoonlijk met de Nederlandse regering bemoeiden, bleven de respectieve landvoogden of gouverneurs-generaal in functie². Alleen in de periode van 1598 tot 1621, toen Albrecht en Isabella formeel soeverein waren over de Nederlanden, was er geen gouverneur-generaal.

Tot het einde van het ancien régime bleef de functie van gouverneur-generaal bijna onafgebroken bestaan. In het midden van de 18de eeuw plaatste de vorst evenwel een gevolmachtigd minister* naast de landvoogd, waardoor de rechtstreekse greep van Wenen op het beleid sterker werd. De gou-

¹ HUGENHOLTZ F.W.N., *Crisis en herstel van het Bourgondisch gezag, 1477-1493*, en ID., *Filips de Schone en Maximiliaans tweede regentschap, 1495-1515*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IV, Utrecht-Antwerpen, 1952, resp. p. 1-26 en 27-50; BLOCKMANS W.P. en VAN HERWAARDEN J., *De Nederlanden van 1493 tot 1555: binnenlandse en buitenlandse politiek*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Haarlem, 1980, p. 443-464.

² VERHOFSTAD K.J.W., *De regering der Nederlanden, passim*.

verneur-generaal onderging hierdoor een belangrijke bevoegdheidsvermindering, en diende zich voortaan tevreden te stellen met de uiterlijke schijn.

Organisatie

Na het overlijden van Margaretha van Savoie eind 1530, benoemde Karel V zijn zuster Maria, koningin-weduwe van Hongarije, tot gouvernante van de Nederlanden. Zij was de eerste die als landvoogdes haar intrek nam in het oude paleis van de hertogen van Brabant op de Koudenberg te Brussel³. Haar voorgangers hadden buiten Brussel geresideerd, namelijk in Mechelen. Met de troonsafstand van Karel V in 1555 verviel ook de landvoogdij van Maria van Hongarije, en Filips II benoemde Emanuel Filibert van Savoie tot zijn gouverneur-generaal. Deze werd in 1559 opgevolgd door een bastaarddochter van Karel V, Margaretha van Oostenrijk, hertogin van Parma door haar huwelijk met Ottavio Farnese. Zij nam eind 1567 ontslag, nadat gebleken was dat Fernando Álvarez de Toledo, hertog van Alva, haar na zijn aankomst in augustus 1567 in feite links liet liggen. Alva volgde haar op. Na korte regeringsperioden van don Luis de Requeséns y Zúñiga (1573-1576) en van een andere bastaardzoon van Karel V, don Juan van Oostenrijk (1577-1578), was de halve neef van de koning en zoon van laatstgenoemde Margaretha, Alexander Farnese, hertog en nadien prins van Parma, gedurende bijna 15 jaar landvoogd in de Nederlanden. Parma werd in 1594 kortstondig opgevolgd door een andere koninklijke neef, aartshertog Ernst van Oostenrijk.

Op een enkele uitzondering na, benoemde de soeverein steeds een prins of prinses van koninklijken bloede tot landvoogd. Daar stonden de Nederlandse notabelen trouwens op. Zij protesteerden en gingen zelfs tot actie over, als de vorst van die gewoonte afweek. Toen landvoogd Ernst van Oostenrijk in februari 1595 vrij plotseling overleed, wierp de Spaanse graaf de Fuentes zich, op grond van een twee jaar oude geheim gebleven blanco-benoemingsbrief, bedoeld om na de afzetting van de hertog van Parma de

³ BARTIER J., *De Bourgondische en Habsburgse centralisatie*, in STENGERS J. e.a. (eds.), *Brussel, groei van een hoofdstad*, Antwerpen, 1979, p. 77-90.

opvolging tijdelijk te regelen⁴, op als nieuwe landvoogd. De reactie was evenwel van die aard dat hij voorlopig regeerde als "*ayant charge dudict gouvernement à la participation et advis de ceulx du Conseil d'Estat*"⁵. Pas toen de herrie geluwd was en de koning de benoeming van Fuentes tot waarnemend landvoogd in afwachting van de aankomst van de nieuwe landvoogd van koninklijken bloede had bevestigd, durfde hij het koninklijk paleis op de Koudenberg te betrekken en paleislivreien aan zijn lijfwacht toe te voegen. Voor het overige hadden de Nederlandse Staten en instellingen in normale omstandigheden geen inspraak bij de benoeming van een landvoogd⁶. In februari 1596 deed aartshertog Albrecht, broer van Ernst, in Brussel zijn intrede als gouverneur-generaal. Toen hij in 1598 uit Brussel vertrok om de nieuwe soeverein infanta Isabella te huwen, werd hij tijdens zijn afwezigheid gedurende één jaar vervangen door een neef, aartshertog en kardinaal-diaken Andries van Oostenrijk. Bij het overlijden van Albrecht in 1621 – het huwelijk van de aartshertogen was kinderloos gebleven – keerde de soevereiniteit over de Nederlanden, ingevolge een geheime voorwaarde in de Akte van Afstand van 1598, terug naar de koning van Castilië, inmiddels Filips IV. Zijn tante Isabella bleef in de functie van landvoogdes te Brussel tot haar overlijden eind 1633. Na het korte interimbestuur van de markies van Aytona (1633-1634) volgde de broer van koning Filips IV, kardinaal-infant don Ferdinand, haar op (1634-1641). Na hem waren tal van landvoogden niet meer van koninklijken bloede, maar waren het Spaanse diplomaten of militairen, die meestal voor korte tijd de landvoogdij *ad interim* toegewezen kregen. In een halve eeuw tijd kwamen en gingen er niet minder dan 12 gouverneurs-generaal. Velen onder hen hadden vóór hun benoeming nooit in het land verbleven, en kenden noch de talen, noch de gebruiken van de Spaanse Neder-

⁴ "*Sumario de lo que Su Magestad es servido que haga Don Pedro Henriquez de Azevedo, conde de Fuentes, ...*", 4 juni 1592 (Simancas, A.G., *Secretaría de Estado. Negociaciones de Flandes y Holanda*, leg. 2220/2, fol. 19); DE SCHEPPER H., *Una reacción – criptográfica – sobre la toma de posesión del gobierno de Flandes por Fuentes, 1595*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 1969, 60, p. 270-278.

⁵ Fuentes aan Filips II, 28 maart 1595 (Simancas, A.G., *Estado – Flandes y Holanda*, leg. 609, fol. 14).

⁶ Notulen van de Raad van State, 26 mei 1595 (Brussel, A.R., *Audiëntie*, nr. 783); Fuentes aan Filips II, 4 juni 1595 (*ibid.*, nr. 202, fol. 91); "*Avvisi di Brusseles*", 26 mei 1595 en 3 juni 1595 (Archivio Segreto Vaticano, *Nunziatura di Fiandra*, nr. 8, fol. 270 en 301).

landen. Het ontbrak hen dan ook dikwijls aan gezag, mede omdat zij vaak niet beschikten over de vereiste capaciteiten, en dienden te werken in chaotische en penibele omstandigheden. Niet zelden liet Madrid hen aan hun lot over⁷.

De landvoogd was de hoogste vertegenwoordiger van de soeverein in de Nederlanden. Dat liet zich ook merken aan zijn jaarsalaris van 36.000 gulden, terwijl een lid van de Raad van State* 1200 gulden ontving⁸. Hij was formeel hoofd van de Raad van State, die hij samenriep als het hem uitkwam; naar zijn eigen believen liet hij het college over staatsaangelegenheden vergaderen. Voor adviezen en uitvoering van zijn beleid en van de koninklijke beslissingen stonden hem nog twee andere Collaterale Raden ter beschikking, de Geheime Raad* en de Raad van Financiën*. Als hij op een vergadering van één dezer Raden aanwezig was, zat hij die *ex officio* voor. Mits de landvoogden enige behendigheid aan de dag legden, slaagden sommigen erin voor specifieke zaken in het informele circuit afzonderlijke raadsheren, burgerlijke en militaire notabelen of achterraden en occasionele kabinetesjointes, waarvan de samenstelling wisselde naar gelang van de te behandelen aangelegenheden, in vertrouwen te nemen⁹.

Voor de officiële correspondentie (*lettres d'Estat*) van de landvoogd in Brussel met de soeverein, buitenlandse vorsten en hun regeringen, diplomaten, met de Collaterale Raden, met provinciale gouverneurs, Raden en lokale overheden, de Staten, hoge en lage schepenbanken en met de officieren van het nationale leger, was de Audiëntie* aan hem toegevoegd. Tot 1588 werden de "brieven van Staat" die de landvoogd in het Frans aan de koning richtte, behandeld door één of twee Nederlandse raadsheren en de zegelbewaarder en secretaris van State* die de vorst overal persoonlijk volgden

⁷ LEFÈVRE J., *De instellingen van de Zuidelijke Nederlanden onder Spaans en Oostenrijks bewind*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. VII, Utrecht-Antwerpen, 1954, p. 214-218.

⁸ Rekeningen van de ontvanger-generaal van Financiën, 1525-1659 (Rijssel, A.D.N., *série B*, nrs. 2342-3158, rubriek "gaiges et pensions").

⁹ LEFÈVRE J., *Le ministère espagnol*, p. 218, 203-205 en 224; BAELDE M., *De Collaterale Raden*, p. 131-135; JANSSENS P., *L'échec des tentatives de soulèvement aux Pays-Bas sous Philippe IV, 1621-1665*, in *Revue d'histoire diplomatique*, 1973, bijz. afl., p. 1-3; ID., *De landvoogdij van Isabella, 1621-1633*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. VI, Haarlem, 1979, p. 380.

("lez la personne de Sa Majesté"), daarna van 1588 tot 1598 en van 1621 tot het einde van het Spaanse regime door de Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië te Madrid* (*Consejo Supremo de Flandes y Borgoña*)¹⁰. De persoonlijke briefwisseling van de gouverneur-generaal aan de vorst, in het Frans en het Duits onder Karel V en in het Italiaans of Castiliaans vanaf 1559 – overigens grotendeels in codeschrift – vertrouwde hij toe aan zijn privé-secretaris. Veeleer dan de officiële, behandelden de geheime dépêches de vertrouwelijke bevelen en commentaren van de vorst – vaak afwijkend van de officiële – en de persoonlijke replieken en adviezen van de landvoogd, ook bijvoorbeeld in verband met belangrijke benoemingen¹¹. Omdat bepaalde particuliere secretarissen, zoals Thomas Armenteros naast Margaretha van Parma en Cosimo Masi naast Alexander Farnese, een bijzonder grote invloed op de staatszaken wisten te verwerven, ontrok Filips II in 1594 de geheime correspondentie uitdrukkelijk aan de particuliere secretarissen. Hij vertrouwde haar voortaan toe aan een Secretarie van State en Oorlog* naast de gouverneur-generaal. Juridisch en in feite was de titularis ervan volledig van de koning van Castilië afhankelijk, een Castiliaan die niet door de landvoogd maar door de koning werd uitgekozen en op de Spaanse *Hacienda* werd betaald. Hij had overigens voor de koning en de *Consejo de Estado* in Spanje een geheime informatie- en controleopdracht over alle handelingen van de landvoogd, en hij fungeerde in de loop van de 17de eeuw als belangrijke spreekbuis in de hoogste Nederlandse bestuursaangelegenheden. De officiële secretarissen van State moesten zelfs in toenemende mate de inmenging van de Secretarie van State en Oorlog gedogen¹².

¹⁰ LONCHAY H., *Les archives de Simancas au point de vue de l'histoire des Pays-Bas au XVIIe siècle*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1907, 76, p. VIII-LV; BAELDE M., o.c., p. 142-144; VERMEIR R., *De Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië onder Filips II (1588-1598)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G.), Gent, 1990, *passim*.

¹¹ DEVOS J.P., *Les chiffres*, *passim*; LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'État et de guerre*, p. 220-227; BAELDE M., o.c., p. 132-133; DE SCHEPPER H., *Scharenberg*, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. III, Brussel, 1968, kol. 766; ID., *Regeringsbeslissingen*, p. 75-79.

¹² LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'État et de guerre*, *passim*; DE SCHEPPER H. en PARKER G., *The Decision-Making Process*, p. 248-251.

Bevoegdheden en activiteiten

In tegenstelling tot de vroegere occasionele regentschapsraden en gouverneurs-generaal in de Bourgondische tijd, trad de landvoogdij in de Habsburgse tijd op als permanente en volwaardige plaatsvervanger van de soeverein. Aan hem ontleende de landvoogd of gouverneur-generaal rechtstreeks zijn macht en jurisdictie. Alleen tijdens langdurige afwezigheden en ziekten van de landvoogd of in geval van zijn onverwacht overlijden, nam in de 16de eeuw en in de eerste helft van de 17de eeuw volgens de traditie de Raad van State onder leiding van een hoofd en opperintendant (*chef et superintendant*) collectief de taken van de gouverneur-generaal waar tot de aankomst van de nieuwe landvoogd of tot zijn terugkeer. De opperintendant was gewoonlijk de protocolair eerste aan het Hof aanwezige hoogadellijke staatsraad. In dat geval ondertekende deze als hoofd van de Raad van State de stukken die anders door de gouverneur-generaal werden ondertekend¹³.

Na de plechtige opwachting aan de grens door hoogadellijke regeringsleden en hoge legerleiding, gevolgd door de stoetsgewijze intocht en hulding in de straten van de stad Brussel, moest de landvoogd de officiële benoeming en instructie bij aankomst op het paleis als een soort geloofs-brieven overhandigen aan de Raad van State. Dan pas kon de officiële aanstelling doorgang vinden, waarna de Geheime Raad en de Raad van Financiën bij de Raad van State werden ontboden voor kennisneming van de stukken en voorstelling van de nieuwe gouverneur-generaal¹⁴. Tegelijk was deze *ex officio* kapitein-generaal, dit wil zeggen dat hij als opperbevelhebber van het leger meestal persoonlijk de troepen te velde leidde; vanaf 1596 voerde hij tevens de titel van admiraal ter zee. Onder de landvoogdij van een vrouw werd het opperbevelhebberschap evenwel overgedragen aan de hoogste militair in functie. Ten tijde van Isabella bijvoorbeeld was Ambrogio Spínola kapitein-generaal en admiraal ter zee¹⁵.

¹³ DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden*, p. 56-57 en 64-65.

¹⁴ *Ibid.*, p. 667, 988, 1012-1022 en 1054.

¹⁵ POLLENTIER F., *De Admiraliteit en de oorlog ter zee onder de Aartshertogen, 1596-1609* (Centrum voor Militaire Geschiedenis. Bijdragen, 10), Brussel, 1972, p. 9-15; HAMBYE É., *L'aumônerie de la flotte de Flandre au XVIIe siècle, 1623-1662*, Leuven-Parijs, 1967, p. 135-165.

Hoewel de officiële benoemingsbrief de soevereine macht formeel aan de landvoogd delegeerde zonder beperkingen, diende hij zich echter bij de uitoefening van zijn opdracht te laten leiden door het "goede advies" van de regeringsraden naast hem. Overigens kreeg hij bij de benoemingsbrief van de vorst nog officiële, geheime en "bijzondere" instructies mee. Hierbij werden zijn prerogatieven nader omschreven maar vooral fors ingeperkt. Bovendien stuurden de vorsten hun landvoogden in de Nederlanden voortdurend bij, niet enkel door middel van officiële correspondentie, maar ook en vooral via talloze geheime brieven. In elk geval waren de samenroeping van de Staten-Generaal*, de verlening van eeuwige privileges en van gratie in geval van majesteitsschennis, de vervreemding van kroondomein en schenkingen, de incorporatie en desincorporatie van kerkelijke beneficia, de verheffing in de adel en de benoeming van bisschoppen, abten van de grote abdijen, van voorzitters van justitieraden en Rekenkamers, van de leden van de Collaterale Raden, gewestelijke gouverneurs, gouverneurs van belangrijke steden en hogere legerofficieren, alsmede andere niet nader bepaalde belangrijke materies, bij de geheime instructies officieel en uitdrukkelijk aan de soeverein voorbehouden. In deze diende de gouverneur-generaal zich te beperken tot het becommentariëren en doorgeleiden van de betrokken adviezen, om vervolgens na ontvangst van het besluit van de vorst het ten uitvoer te doen leggen. Er zijn evenwel gevallen bekend, waarbij de landvoogd de uitvoering van de koninklijke beslissing uitstelde en het uitstel gebruikte voor een nieuw overleg met de vorst¹⁶.

Niet zelden kwam het tot botsingen tussen Brussel en het Hof in Spanje omdat de gouverneur-generaal zich niet stoorde aan de beperkingen die hem in zijn geheime en bijzondere instructies waren opgelegd. In de 17de eeuw gaf dit meer dan eens aanleiding tot spanningen en conflicten met inzonderheid de Hoge Raad voor de Nederlanden te Madrid, aangezien deze instelling geacht werd, met het oog op de vrijwaring van de prerogatieven van de soeverein, de handelingen van de gouverneur-generaal nauwlettend in de gaten te houden. Figuren zoals Leopold Willem van Oostenrijk (1647-1656) en don Juan José van Oostenrijk (1656-1658) hadden het daar eerder moei-

¹⁶ DE SCHEPPER H., *Regeringsbeslissingen, passim*; ID., *De Kollaterale Raden*, p. 731-732.

lijk mee. Een vermanende brief van de vorst aan het adres van de landvoogd stelde meestal een einde aan dergelijke conflicten. Ook de vaagheid en rekbaarheid van het begrip "belangrijke materies" zorgde voor wrijvingen en misverstanden tussen de soeverein en zijn plaatsvervanger in de Nederlanden. Niettemin waren beslissingsmacht en onafhankelijkheid van de gouverneur-generaal vrij groot. Onder meer wegens de afstand kon de vorst doorgaans niet anders dan zich vanuit de verte beperken tot het schetsen van de grote lijnen van het beleid. De nodige informatie bereikte hem met vertraging en de koninklijke beslissingen moesten per koerier nog eens terug, zodat zij aankwamen op een ogenblik dat zij door de feiten achterhaald konden zijn, terwijl de landvoogd in het land zelf dichter bij de besluitvormingssituatie zat en derhalve over meer en betere informatie beschikte. Zodoende zagen de gouverneurs-generaal zich verplicht vele knopen zelf door te hakken na ruggespraak met de bevoegde Collaterale Raad of na overleg met personen uit het informele circuit. Technische aangelegenheden zoals muntordonnanties en homologering van rechtsgewoonten, werden stevast door de landvoogd beslist op voorstel van de bevoegde Collaterale Raden, van enige specialisten ter zake en na een lang voorafgaand voorbereidingsproces van informatiegaring en overleg met allerlei bestuurslagen binnen het land. Een beknopte mededeling aan de vorst volstond in die gevallen. Het gebeurde eerder uitzonderlijk dat de landvoogd een uitgewerkt concept van algemene regelgeving naar de koning zond voor goedkeuring. Eén en ander hing uiteraard eveneens af van de persoonlijkheid van de gouverneur-generaal. Zolang de soeverein zich overigens kon verenigen met de door de landvoogd gevolgde politiek, was er niets aan de hand. Alleen op het terrein van de buitenlandse zaken gaf de vorst maar weinig ruimte aan de gouverneur-generaal. Iemand zoals de hertog van Parma, die onder meer ter zake al te onafhankelijk van de vorst poogde op te treden, legde dan ook zijn positie in de waagschaal; toen hij in Atrecht overleed, was zijn ontslag net in Brussel aangekomen¹⁷.

De afhankelijkheid van de meeste landvoogden ten overstaan van de Collaterale Raden mag overigens niet worden onderschat. Na uitvoerige

¹⁷ LEFÈVRE J., *La correspondance, passim*; DE SCHEPPER H., *Ensayo sobre el modelo del proceso de decisión política, passim*.

consultatie van en overleg met de bevoegde Raad, werd door zijn voorzitter aan het einde van het besluitvormingsproces de voor expeditie bedoelde brief of de originele minuut van een ordonnantie of plakkaat ter ondertekening aan de landvoogd overgelegd. Het besluitvormingsmoment (*iussio*), namelijk het ogenblik waarop hij het stuk ondertekende, was bij ordonnanties en plakkaaten weinig meer dan een fiat, goed voor het *in forma* zetten van het document om de tenuitvoerlegging van de beslissing te starten. Betalingsopdrachten kon hij trouwens helemaal niet ondertekenen zonder de voorafgaande eigenhandig geschreven visa van tenminste één hoofd, de thesaurier-generaal en één commissaris van Financiën¹⁸. Toch had de landvoogd van rechtswege de bevoegdheid zich ten aanzien van de adviezen van de Collaterale Raden te laten leiden door de *sanior pars*, dit wil zeggen de mening van degenen die hem binnen het college als het meest "gezond" voorkwam, zelfs indien het de mening van een minderheid was. Af en toe retourneerde hij de voor ondertekening overgelegde originele minuut of expeditie, en ging hij over tot een nieuwe gedachtenwisseling met de bevoegde Raad, of gaf hij hem het bevel tot een heroverweging¹⁹.

Na 1620 kwam in de Nederlandse regering de gestandaardiseerde besluitvormingsprocedure op gang en dit op dusdanige wijze dat adviezen door de landvoogd schriftelijk werden gevraagd in een volgens stereotiepe regels opgesteld "decreet". Het is niet onmogelijk dat hij op deze wijze de regeringsbeslissingen formeel meer naar zich toe wist te trekken, zelfs in routinezaken die voorheen zonder de gouverneur-generaal door de Geheime Raad en de Raad van Financiën werden afgedaan. Na ontvangst van het eveneens geschreven advies, dat "consult" werd genoemd, deelde de landvoogd ten slotte zijn besluit mede door middel van een door hem ondertekende notitie in de kantlijn van het consult. In toenemende mate gingen zijn decreet en beslissingsnotitie evenwel in feite van de Secretarie van State en Oorlog uit²⁰.

¹⁸ DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden*, p. 753-755.

¹⁹ BAELE M., *o.c.*, p. 139-140; DE SCHEPPER H., *Ensayo sobre el modelo del proceso de decisión política*, p. 164-165.

²⁰ BAELE M. en VAN ONCKELEN L., *De konsulten van de Geheime Raad in de zeventiende-eeuwse Nederlanden, 1665-1685*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 1975, 46, p. 7-95 en 628-649, en 1976, 47, p. 53-75; VANHEMELRYCK F., *De typologie van*

Tot in 1632 waren de instructies voor de landvoogden bijna letterlijk dezelfde gebleven. Dat jaar werden door een speciaal daartoe opgerichte *jointe* (waarvan onder meer Pieter Roose, lid van de *Consejo Supremo de Flandes y Borgoña* en later hoofdvorzitter van de Geheime Raad, deel uitmaakte) ten behoeve van de kardinaal-infant nieuwe instructies opgesteld. De uitvoerige en algemene richtlijnen voor don Ferdinand verschilden grondig van de instructies die zijn voorgangers bij hun in functie treden hadden ontvangen. Volgens sommigen waren zij een programma tot grondige hervorming van het regeringsapparaat. Uit toetsing van de voorschriften met de regeringspraktijk blijken die instructies, naast enige intentieverklaringen, echter in hoofdzaak slechts homologering van gewoontematig tot stand gekomen organisatie en bevoegdheden van regeringsfuncties in te houden²¹. De opvolgers van de kardinaal-infant ontvingen dan weer instructies opgesteld op basis van de onderrichtingen die landvoogd Albrecht in 1595 had meegekregen. Hun bevoegdheden waren merkkelijk kleiner dan deze van don Ferdinand. Het aandeel van de Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië te Madrid in het opstellen van de instructies voor de gouverneurs-generaal bleef beperkt tot deze over de aangelegenheden van binnenlandse politiek en religieuze kwesties. Dit gebeurde steeds onder toezicht van de *Consejo de Estado*, die zelf de militaire richtlijnen vastlegde. Landvoogdes Maria Elisabeth (1724-1741) kreeg van haar broer Karel VI zeer uitgebreide volmachten. Zo mocht zij onder meer bisschoppen, abten, gouverneurs en raadsheren benoemen, alsook de secretarissen van State en Oorlog en het personeel van de Rekenkamers. Wel werd haar gevraagd hierover advies in te winnen te Wenen, maar daarna had zij vrijheid van handelen. Zij mocht echter niemand in de adelstand verheffen. Het effectieve bestuur van het land werd onder haar landvoogdij in belangrijke mate waargenomen door de grootmeester van het Hof*. Tot 1732 werd deze functie bekleed door graaf Giulio Visconti; hij werd opgevolgd door graaf Friedrich August von Harrach. Deze

de administratieve bronnen in de moderne tijden, in DE SCHEPPER H. (ed.), *Bronnen voor de geschiedenis van de instellingen in België. Handelingen van het colloquium te Brussel 15-18.IV.1975*, Brussel, 1977, p. 327-333; DE SCHEPPER H., *Vorstelijke ambtenarij en bureaucratiesering in regering en gewesten van 's Konings Nederlanden, 16de-17de eeuw*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1977, 90, p. 373-374.

²¹ DE SCHEPPER H., *De institutionele hervormingen van 1632*, p. 89-105.

laatste zou de landvoogdes overleven, en na haar dood gouverneur-generaal *ad interim* zijn tot 1743. De grootmeester van het Hof had van de keizer de vage opdracht gekregen zijn belangen en die van de monarchie te behartigen; via hem wou Karel VI de gouvernante rechtstreeks controleren en bijsturen. Maria Elisabeth slaagde er evenwel in van de grootmeester van het Hof haar vertrouwensman te maken, die haar wensen en bevelen opvolgde en uitvoerde. Ze kon op die manier haar onafhankelijke positie ten aanzien van de keizer vrijwaren.

Keizerin Maria Theresia maakte een eind aan deze toestand door het ambt van gevolmachtigd minister te creëren, waardoor dat van grootmeester van het Hof verviel. De functie van gouverneur-generaal werd uitgehold, en het was de gevolmachtigd minister die alle macht naar zich kreeg toegevoerd. De in 1744 tot landvoogd benoemde Karel van Lotharingen mocht officieel dan nog wel vorstelijke macht bezitten en er een schitterend en feestend hofleven op na houden, zijn reële macht was sterk beknot. De landvoogdij was haast gereduceerd geworden tot een decoratieve, ceremoniële functie.

Bibliografie

Alsnog bestaan er wel biografieën over gouverneurs-generaal, zoals over Margaretha van Savoie, Margaretha van Parma, de hertog van Alva, don Juan van Oostenrijk, Alexander Farnese, de infanta Isabella en don Ferdinand²², maar over de landvoogdij als instelling bestaat er tot op heden geen

²² BRUCHET M., *Marguerite d'Autriche, duchesse de Savoie*, Rijsel, 1927; WINKER E., *Margarete von Österreich, grande dame der Renaissance*, München, 1966; PUAUX A., *Madama, fille de Charles Quint, régente des Pays-Bas*, Parijs, 1987; MALTBY W.S., *Alba. A Biography of Fernando Alvarez de Toledo, Third Duke of Alba, 1507-1582*, Berkeley-Los Angeles-Londen, 1983; HUYBERS F., *Don Juan van Oostenrijk, landvoogd der Nederlanden*, 2 dln., Amsterdam, 1913-1914; VAN DER ESSEN L., *Alexandre Farnèse, prince de Parme, gouverneur-général des Pays-Bas, 1545-1592*, 5 dln., Brussel, 1933-1937; TERLINDEN Ch., *L'archiduchesse Isabelle*, Brussel, 1943; VAN DER ESSEN A., *Le cardinal-infant et la politique européenne de l'Espagne, 1609-1641*, dl. I, Brussel, 1944 (hiervan is het tweede deel nooit verschenen); SCHOUTEDEN-WERY J., *Charles de Lorraine et son temps*, Brussel, 1943; GÉRARD J., *Charles de Lorraine ou la joie de vivre*, Brussel, 1973; VAN IMPE E., *Marie-Christine van Oostenrijk, gouvernante-generaal van de Zuidelijke Nederlanden, 1781-1789, 1790-1792 (Standen en Landen, 77)*, Kortrijk, 1979. Voor de landvoogden uit de 17de eeuw kan men tevens een beroep doen op enkele onuitgegeven licen-

enkele gepubliceerde studie, behalve dan een artikel dat daaraan nog het meest beantwoordt, namelijk LEFÈVRE J., *La correspondance des gouverneurs-généraux à l'époque espagnole*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1950, 21, p. 28-55 (tevens met informatie over het archiefmateriaal nagelaten door de landvoogdij). R. Vermeir heeft een studie over de landvoogden in de 17de eeuw in voorbereiding. In afwachting is het alsnog zich beredderen met werken en artikelen over de centrale instellingen, besluitvormingsprocessen en algemene politiek, waarbij de gouverneur-generaal uiteraard niet of niet helemaal buiten beschouwing kon worden gelaten (in volgorde van verschijnen): ALEXANDRE P., *Histoire du Conseil privé dans les anciens Pays-Bas (Mémoires couronnés et autres mémoires de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°, 52)*, Brussel, 1894-1895; WALTHER A., *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.*, Leipzig, 1909; LEFÈVRE J., *Le ministère espagnol de l'archiduc Albert, 1598-1621*, in *Bulletin de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 1924, 1, p. 202-224; ID., *La Secrétairerie d'État et de guerre sous le régime espagnol, 1595-1711 (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 36)*, Brussel, 1934; VERHOFSTAD K.J.W., *De regeering der Nederlanden in de jaren 1555-1559*, Nijmegen, 1937; DELPLANCHE R., *Un légiste anversois au service de l'Espagne: Pierre Roose, chef-président du Conseil privé des Pays-Bas, 1586-1673*, Brussel, 1945; DEVOS J.P., *Les chiffres de Philippe II, 1555-1598, et du Despacho Universal durant le XVIIe siècle (C.R.H., reeks in-4°)*, Brussel, 1950; HOSPEL P., *Les documents chiffrés des "lettres missives" de l'Au-*

tiaatsverhandelingen. De kwaliteit hiervan is uiteenlopend. Zie onder meer MORREN P., *Het gouverneurschap van don Francisco de Mello en Castel Rodrigo in de Zuidelijke Nederlanden en de achteruitgang der Spaanse macht (1641-1647)*, R.U.G., Gent, 1947; VAN GOOLEN V., *Leopold-Willem, gouverneur-generaal van de Spaanse Nederlanden (1647-1656)*, K.U. Leuven, 1982; VERBOOMEN M., *Contribution à l'histoire de l'archiduc Leopold-Guil-laume, gouverneur-général des Pays-Bas (1647-1656)*, U.C.L., Leuven, 1956; REQUETTE E., *Le gouvernement du marquis de Caracena dans les Pays-Bas espagnols, 1659-1664. Histoire externe*, U.C.L., Leuven, 1940; BRABANT J., *Le gouvernement du comte de aux Pays-Bas, 1670-1675*, U.L.B., Brussel, 1939; RENARD H., *Le gouvernement d'Alexandre Farnèse et du marquis de Grana dans les Pays-Bas espagnols, 1680-1685. Histoire externe*, U.C.L., Leuven, 1944. Over Aytona is een doctoraatsproefschrift gemaakt: COLOM DE BOTTERBERGE T., *El escritor Francisco de Moncada, diplomático en Alemania y Flandes (Universidad de Barcelona)*, Barcelona, 1976.

dience de la période espagnole, in *XXXIIste Zitting van de Vereniging van Oudheidkundige en Geschiedkundige Kringen van België. Jaarboek*, Antwerpen, 1950, 1, p. 221-226; DE SCHRYVER R., *Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck, 1644-1725. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 57)*, Brussel, 1965; BAELDE M., *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II, 1531-1578. Bijdrage tot de geschiedenis van de centrale instellingen in de zestiende eeuw (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 60)*, Brussel, 1965; SPRUNCK A., *Die Trierer Kurfürsten Karl Jaspar von der Leyen und Johan Hugo von Orsbeck und die Statthalter der spanischen Niederlande von 1675 bis 1700*, in *Rheinische Vierteljahrsblätter*, 1968, 32, p. 318-331; DE SCHEPPER H., *De besluitvorming in de regering van de Katholieke Nederlanden rond 1600*, in *Nederlands Archievenblad*, 1972, 77, p. 174-185 (Engelse bewerking hiervan i.s.m. PARKER G., *The Formation of Government Policy in the Catholic Netherlands under the Archdukes, 1596-1621*, in *The English Historical Review*, 1976, 91, p. 241-254)²³; ID., *De Kollaterale Raden in de Katholieke Nederlanden van 1579 tot 1609. Studie van leden, instellingen en algemene politiek* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U. Leuven), Leuven, 1972; ID., *Regeringsbeslissingen in bestuurszaken, 16de-18de eeuw. De benoeming van hoge magistraten en ambtenaren, ca. 1550 - ca. 1650*, in DE SCHEPPER H. en GILISSEN J. (eds.), *De besluitvorming vroeger en nu*, Brussel, 1975, p. 71-104²⁴; ALCALÁ ZAMORA Y QUEIPO DE

²³ Licht gewijzigd heruitgegeven onder de technisch betere titel *The Decision-Making Process in the Government of the Catholic Netherlands under the Archdukes, 1596-1621*, in PARKER G. (ed.), *Spain and the Netherlands, 1559-1659. Ten Studies*, Londen, 1979, p. 164-176 en 258-266; Spaanse versie: *Los procesos de toma de decisión en el gobierno de los Países Bajos bajo "los Archiducos", 1596-1621*, in PARKER G. (ed.), *España y los Países Bajos, 1559-1659. Diez Estudios*, Madrid, 1986, p. 224-244.

²⁴ Franse versie: *Décision gouvernementale en matière administrative, 16e-18e siècles. La nomination de hauts magistrats et fonctionnaires, ca. 1550 - ca. 1650*, in: DE SCHEPPER H. en GILISSEN J. (eds.), *La décision politique et judiciaire dans le passé et dans le présent*, Brussel, 1975, p. 65-98; Castiliaanse versie: *El nombramiento de altos magistrados y funcionarios para los Países Bajos Españoles, 1550-1650*, in: *Revista del Instituto de Historia del Derecho "Ricardo Levene"*, Buenos Aires, 1981, 26, p. 145-169.

LLANO J., *España, Flandes y el Mar del Norte (1618-1639): la última ofensiva europea de los Austrias madrileños*, Barcelona, 1975; PARKER G., *The Dutch Revolt*, Londen, 1977²⁵; GRAPPERHAUS F.H.M., *Alva en de tiende penning*, Deventer-Zutphen, 1982; DE SCHEPPER H., *De institutionele hervormingen van 1632 in de regering van de Koninklijke Nederlanden*, in GOFFIN P. e.a. (eds.), *Liber amicorum John Gilissen. Wet en Grondwet in historisch perspectief*, Antwerpen, 1983, p. 89-105; DE SCHEPPER H., *Ensayo sobre el modelo del proceso de decisión política en los Países Bajos de Felipe II, 1559-1598*, in RIETBERGEN P.J.A.N., ROBBEN F.M.A. en DE SCHEPPER H. (eds.), *Tussen twee culturen. De Nederlanden en de Iberische wereld, 1550-1800 (Nijmeegse Publicaties Nieuwe Geschiedenis, 2)*, Nijmegen, 1988 en 1991; ECHEVARRÍA BACIGALUPE M.A., *La diplomacia secreta en Flandes, 1598-1643*, [Bilbao], 1984²⁶; DE REN L., DUERLOO L. en ROEGIERS J., *De gouverneurs-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden*, Brussel, 1987.

Archief

Een afzonderlijk archief van de landvoogd bestaat niet. De bescheiden die van hem uitgingen (minuten van brieven, van ordonnanties en hun registratie), alsmede de originelen van stukken die aan hem gericht waren (brieven van de vorst, van koninklijke gezanten in Wenen, Londen, Parijs en elders) bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in de bestanden *Audiëntie* (tot 1744) en *Secretarie van State en Oorlog* (eind 16de tot eind 18de eeuw). Uitzondering hierop maakt de briefwisseling met de keizer, de Duitse keurvorsten en vrije steden, maar ook met Polen en de Skandinavische landen. Deze bevindt zich in een apart bestand, de *Duitse Staatssecretarie*. Het bevat correspondentie vanaf 1530. Voor de 18de eeuw is het bestand *Depar-*

²⁵ Minder goede Nederlandse vertaling: PARKER G., *Van Beeldenstorm tot Bestand*, Haarlem, 1978; vertaling in het Castiliaans: *España y la Rebelión de los Países Bajos*, Barcelona, 1989.

²⁶ In 1988 publiceerde de auteur een korte inhoud van dit werk onder de titel *Economía e información en el área del Mar del Norte (primera mitad del siglo XVII)*, in *Investigaciones históricas. Época Moderna y Contemporánea*, Valladolid, 1988, 7, p. 27-42.

tement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen van belang.

De originelen van de uitgaande briefwisseling der landvoogden liggen uiteraard in de archieven van de respectieve correspondenten, gaande van de soeverein over de provinciale en lokale instellingen, tot familiearchieven van edelen, stadhouders en afzonderlijke raadsheren en ambtenaren. Vooral in het Archivo General te Simancas (Spanje) zal men overvloedige informatie vinden, in het bijzonder in de *Secretarías Provinciales. Consejo Supremo de Flandes y Borgoña* en de *Secretaría de Estado. Negociación de Flandes*. Ook in het Archivo Histórico Nacional (Madrid), *Sección de Estado*, en in de Biblioteca Nacional (Madrid), *Sección de manuscritos* treft men belangrijk materiaal aan.

Nogal wat correspondentie van landvoogdes Maria van Hongarije bevindt zich in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen in de *Abteilung Belgien* (Nederland en Luxemburg inbegrepen). Deze afdeling bevat trouwens nog andere archivalia van 16de-, 17de- en 18de-eeuwse landvoogden.

Officiële en vooral geheime bescheiden van de landvoogden kunnen natuurlijk ook in de familiearchieven van de respectieve landvoogden zijn terechtgekomen, des te meer omdat hun privé-secretarissen zich insgelijks met de staatszaken inlieten. Dit is onder meer het geval met delen van de Alva-briefwisseling in Madrid, Palacio de Liria van de familie de Berwick y de Alba. Farnesiaanse archieven met correspondentie van Margaretha en Alexander van Parma bevonden zich in Napels, Archivio di Stato, *Carte Farnesiane. Fiandra* (helaas is dit archief in 1943 vrijwel volledig uitgebrand) en in Parma, Archivio di Stato, *Carteggio Farnesiano. Affari Esteri - Paesi Bassi* en *Corte e Casa Farnesiana* (de bescheiden hebben echter eveneens geleden tijdens de laatste wereldoorlog, zodat vele stukken niet meer raadpleegbaar zijn).

Bronnenpublicaties

Wij verwezen hierboven reeds naar de commentaar over de correspondentie van de landvoogden in het al geciteerde artikel van LEFÈVRE J., *La correspondance des gouverneurs-généraux*. De briefwisseling van Maria van Hongarije is her en der verspreid en slechts gedeeltelijk uitgegeven, onder meer door LANZ K. (ed.), *Correspondenz des Kaisers Karl V. Aus dem königli-*

chen Archiv und der Bibliothèque de Bourgogne zu Brüssel, 3 dln., Leipzig, 1844-1846; CARAMAN CHIMAY S.A. (ed.), *Lettres de Charles Quint, de Marie de Hongrie, régente des Pays-Bas, et de Louis de la Marck, comte de Rochefort, à Philippe de Croy, duc d'Arschot, prince de Chimay*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1913, 82, p. 368-388; FERNÁNDEZ ÁLVAREZ M. (ed.), *Corpus documental de Carlos V. Edición crítica, prologada y anotada, 1516-1558*, 5 dln., Salamanca, 1973-1981. Van de immense hoeveelheid Spaanse correspondentie in het Archivo General te Simancas is hooguit een derde – en overigens verspreid – uitgegeven. Wij vermelden de degelijke *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, 112 dln., Madrid, 1842-1895, doch slechts in zover de stukken voor de Spaanse geschiedenis van belang zijn; men raadplege echter eerst PAZ J., *Catálogo de la Colección*, 2 dln., Madrid, 1930-1931, evenals deel 100 van de reeks; *Nueva Colección de documentos inéditos para la historia de España*, 4 dln., Madrid, 1892-1895. Voorts bevat GACHARD L.-P. (ed.), *Correspondance de Philippe II d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas, publiée d'après les originaux conservés dans les Archives royales de Simancas (C.R.H., reeks in-4°)*, 5 dln., Brussel, 1848-1879, analyses van transcripties uit een op verre na niet volledige keuze die Gachard van de Castiliaanse correspondentie tijdens drie verblijven in Simancas tussen 1842 en 1847 maakte; de transcripties bevinden zich in de *Papiers Gachard* op het Algemeen Rijksarchief te Brussel; in de bijlagen van zijn *Correspondance* gaf hij een keuze van officiële in het Frans gestelde bescheiden uit. LEFÈVRE J. maakte op de publikatie van Gachard een *Index alphabétique*, Brussel, 1936. Met de stelselmatige uitgave van de Franse correspondentie kwam GACHARD L.-P. niet verder dan 1565 in zijn *Correspondance de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II, 1559-1565*, 3 dln., Brussel, 1867-1881. De ontbrekende jaren van Margaretha's briefwisseling in het Frans werden verzorgd door THEISSEN J.S. en ENNO VAN GELDER H.A. (eds.), *Correspondance française de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II, 1565-1568 (Werken van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 3de reeks, 43, 72 en 73), 3 dln., Utrecht, 1925-1942; LEFÈVRE J. zette hun werk en dat van Gachard voort in zijn *Correspondance de Philippe II d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas, 1577-1598 (C.R.H., reeks in-4°)*, 4 dln., Brussel, 1940-1960, op basis van de trans-

cripties van Gachard en op basis van de Franse correspondentie in de *Audiëntie*. De erg korte analyses van LONCHAY H., CUVÉLIER J. en LEFÈVRE J. (eds.), *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle* (C.R.H., reeks in-4°), dln. II-VII: 1598-1700, Brussel, 1923-1937, zijn in de regel ontoereikend, zodat het geraden is ze eerder als toegang tot de betrokken bescheiden te beschouwen²⁷. Landvoogdes Margaretha van Parma kreeg meer aandacht dan welke landvoogd ook; behalve de reeds genoemde uitgaven raadplege men VAN VEEN J.S. (ed.), *Briefwisseling tusschen Margaretha van Parma en Charles de Brimeu, graaf van Megen, stadhouder van Gelderland, 1560-1567*, Arnhem, 1914; ROSENFELD P. (ed.), *De briefwisseling van Philippe de Montmorency-Nivelle, de hertog van Savoye, en Margaretha van Parma, 1555-1560*, in *Gelre. Vereniging tot beoefening van de Gelderse Geschiedenis, Oudheidkunde en Recht*, 1953, 53, p. 219-283. Correspondentie van Alva: DE BERWICK Y DE ALBA (ed.), *Epistolario del III duque de Alba, Don Fernando Álvarez de Toledo*, 3 dln., Madrid, 1952; van Alexander Farnese: GACHARD L.-P. (ed.), *Correspondance d'Alexandre Farnèse, prince de Parme, gouverneur-général des Pays-Bas, avec Philippe II, dans les années 1578, 1579, 1580 et 1581*, in *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 2de reeks, 1852, 4, p. 359-502. Voor wat de 17de eeuw betreft is alleen van de landvoogdes infanta Isabella briefwisseling uitgegeven: RODRÍGUEZ VILLA A. (ed.), *Correspondencia de la Infanta Archiduquesa Doña Isabel con el duque de Lerma*, Madrid, 1906. Meer verwijzingen naar uitgaven van briefwisseling van en aan landvoogden vindt men bij VAN DURME M., *Les archives de Simancas*, dl. I, p. XIV-XVII (zie: Archiefteogangen). In de totstandkoming van de vorstelijke ordonnances en plakaten is het aandeel van de gouverneurs-generaal over het algemeen veel groter geweest dan het aandeel van de koning. Zij werden evenwel alleen met betrekking tot het huidige België uitgegeven door de

²⁷ Over deze bronnenpublicaties meer achtergrondinformatie bij LEMMINK J.Ph.S., "Simancas open u!". *Belgisch-Nederlandse bemoetenissen bij de ontsluiting van de Archivo General de Simancas*, in *Nederlands Archievenblad*, 1987, 91, p. 9-28 en JANSSENS G., L.-P. Gachard en de ontsluiting van het Archivo General de Simancas, in *Liber Amicorum Dr. J. Scheerder. Tijdingen uit Leuven over de Spaanse Nederlanden, de Leuvense Universiteit en historiografie*, Leuven, 1987, p. 313-341.

Koninklijke Commissie voor Oude Wetten en Verordeningen van België door LAURENT Ch., LAMEERE J., SIMONT H., TERLINDEN Ch. en BOL-SÉE J. (eds.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2de reeks, 1506-1700, dln. I-VIII, Brussel, 1902-1978 (tot 1562); voor de periode 1563-1700 zijn enkel de ordonnances van de regering van de aartshertogen uitgegeven: BRANTS V. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Règne d'Albert et Isabelle. 1597-1621*, 2 dln., Brussel, 1909-1912. Om de lacunes te vervolledigen is men aangewezen op COCKX-INDESTEGE E. en GLORIEUX G., *Belgica Typografica, 1541-1600*, dl. I, Nieuwkoop, 1968, p. 183-322, alsmede op de overzichten van TERLINDEN Ch., *Liste chronologique provisoire des édits et ordonnances des Pays-Bas. Règne de Philippe II (1555-1598)*, Brussel, 1912, en BRANTS V., *Liste chronologique des édits et ordonnances des Pays-Bas. Règne de Philippe IV (1621-1665) et de Charles II (1665-1700)*, Brussel, 1910. Deze laatste auteur verzorgde tevens een aparte uitgave van de verordeningen met betrekking tot monetaire en economische zaken: ID. (ed.), *Les ordonnances monétaires du XVIIe siècle, 1598-1700*, Brussel, 1914. Ook voor de 18de eeuw werd de wetgeving van het centrale bestuur uitgegeven: GACHARD L.-P., DE LE COURT J. en VERHAEGEN P. (eds.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dln. I-XV, Brussel, 1860-1942. Inzake de benoeming van topkaders in de vorstelijke administratie consultere men de uitgaven van LE-FÈVRE J. (ed.), *Documents concernant le recrutement de la haute magistrature dans les Pays-Bas sous le régime espagnol (1555-1700)* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1975; ID. (ed.), *Documents sur le personnel supérieur des Conseils collatéraux du gouvernement des Pays-Bas pendant le XVIIIe siècle* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1941; ID. (ed.), *Documents concernant le recrutement de la haute magistrature dans les Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1939.

Archieftoegangen

Een gedetailleerd (hoewel niet volledig) overzicht van de archivalia met betrekking tot de landvoogden in de 16de en 17de eeuw kan men vinden in PARKER, G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706)* (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer, 3), Brussel, 1971, p. 37-74.

Algemene toegangen tot de genoemde archiefbestanden bieden BUSSE-MAKER Th., *Verslag van een voorlopig onderzoek te Lissabon, Sevilla, Madrid, Escorial, Simancas en Brussel naar archivalia belangrijk voor de geschiedenis van Nederland*, 's-Gravenhage, 1905; DIERICKX M., *Recherches sur la seconde moitié du XVIe siècle aux archives de Besançon, Rome, Madrid, l'Escorial et Simancas*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1948, 113, p. 71-94; PARKER G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706)* (*Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer*, 3), Brussel, 1971.

Het archiefbestand *Audiëntie* in het Brusselse Algemeen Rijksarchief moet het nog steeds stellen met de oude inventarissen: DE MARNEFFE E., *Inventaire sommaire des Papiers d'État et de l'Audience (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas, conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 98); NELIS H., *Inventaire analytique des archives de l'Audience et des Papiers d'État*, 2 dln. Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegangen in beperkte oplage*, nrs. 109-110). Alleen de reeks "zendbrieven" met de Collaterale Raden, lagere instanties, stadhouders en andere functionarissen heeft een inventaris die als definitief is bedoeld: ARNOULD M.-A. e.a., *Inventaire des lettres missives du fonds des Papiers d'État et de l'Audience, 1531-1700*, Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 105). Ook het archief van de *Secretarie van State en Oorlog* heeft slechts een summiere inventaris, waarmee goed te werken is: GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas, conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100). De *Duitse Staatssecretarie* is daarentegen goed geordend en geïnventariseerd: LALOIRE É., *Inventaire des archives de la Secrétairerie d'État allemande*, Brussel, 1929 (anastatische herdruk in 1979). Het bestand van het *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen* werd geïnventariseerd door DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Chancellerie autrichienne des Pays-Bas, conservées à Bruxelles (Inventaires sommaires des*

archives des anciens Pays-Bas, conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I), Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 129).

Uitstekende toegangen tot de archiefbestanden te Simancas geven: DE LA PLAZA BORES A., *Archivo General de Simancas. Guía del investigador*, Madrid, 1986, 3de druk; en meer in detail de monumentale VAN DURME M., *Les archives de Simancas et l'histoire de Belgique, IXe-XIXe siècles* (C.R.H., reeks in-4°), 4 dln., Brussel, 1964-1990 (Van Durme gebruikt de term "Belgique" gelukkig in de heel-Nederlandse betekenis). Van de *Estado-Flandes* en van de reeks *libros* in de *Secretarías Provinciales-Flandes* kunnen microfilms worden geraadpleegd op het Algemeen Rijksarchief te Brussel²⁸; de *legajos* uit dit laatste bestand bestaan nog niet op microfilm. Voor de consultatie van het bestand *Estado* in het Archivo Histórico Nacional te Madrid is men aangewezen op een steekkaartencatalogus; voor de *libros* van dit bestand kan men evenwel rekenen op een inventaris: *Inventario de libros de la sección de Estado*, Madrid, 1973; voor de *Sección de manuscritos* van de Biblioteca Nacional te Madrid is een zeer gedetailleerde inventaris beschikbaar, namelijk de *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Nacional*, 12 dln., Madrid, 1953-1988, aan te vullen met een steekkaartencatalogus.

De repertoria en beschrijvingen van RUWET J., *Les archives et bibliothèques de Vienne et l'histoire de Belgique* (C.R.H., reeks in-4°), Brussel, 1956; ID., *Les archives de Vienne et l'histoire de notre pays*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1953, 118, p. XCI-CXX, en LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1924, moeten nodig worden aangevuld met SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. IV, Wenen, 1938, p. 81-360.

Wegens de vernieling van de Farnesiaanse archieven in Napels en Parma is men goeddeels – en voor Napels vrijwel volledig – aangewezen op

²⁸ De door het Algemeen Rijksarchief te Brussel opgelegde procedure om in Spanje toestemming te vragen voor de raadpleging van de microfilms, is sedert enige jaren afgeschaft.

volgende beschrijvingen en analyses: VAN DER ESSEN L., *Les archives Farnésiennes de Parme au point de vue de l'histoire des anciens Pays-Bas catholiques* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1913; CAUCHIE A. en VAN DER ESSEN L., *Inventaire des archives Farnésiennes de Naples au point de vue de l'histoire des anciens Pays-Bas catholiques* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1911. De meer uitvoerige aantekeningen van wijlen L. Van der Essen zijn in privé-bezit; een overzicht daarvan maakte DIERICKX M., *Les "Carte Farnesiane" de Naples par rapport à l'histoire des anciens Pays-Bas, après l'incendie du 30 septembre 1943*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1947, 112, p. 119-126.

Hugo DE SCHEPPER en René VERMEIR

KANSELIER VAN VLAANDEREN EN BOURGONDIË

(1385-1530)

Geschiedenis

Bij het tot stand komen van de personele unie van het hertogdom Bourgondië met het graafschap Vlaanderen, stelde hertog Filips de Stoute in 1385 het ambt van kanselier van Bourgondië-Vlaanderen in¹. De functie verenigde in zich de oude bevoegdheden van kanselier in beide kerngebieden van wat zich gaandeweg tot de Bourgondische staat zou ontwikkelen. Tot in 1387 bestond in het hertogdom, naast de eigenlijke kanselier van de hertog, nog een aparte functie van kanselier, bevoegd voor het afleveren van de oorkonden van willige rechtspraak en voor het zegelen van de sententies van het Parlement. Ze werd waargenomen door Nicolas de Toulon (bisschop van Autun). Vanaf eind 1387 was deze laatste tegelijkertijd titularis van beide functies.

Onder de vroegere Capetingische dynastie van Bourgondische hertogen was de kanselier, zoals in zowat alle landsheerlijkheden, hoofd van de kanselarij en zegelbewaarder van de vorst*. Een centraal ambtenaar met de titel van kanselier is aanwijsbaar vanaf de regering van hertog Eudes III (1192-1218). Toen de Franse koning Jan de Goede tussen 1349 en 1364 de controle over het bestuur van het hertogdom overnam, werd de kanselarij zowel in haar organisatie als inzake diplomatische gebruiken gemodelleerd naar het voorbeeld van de Franse koninklijke kanselarij. Dit model zou onder de hertogen uit het koninklijk geslacht der Valois blijven inspireren en naar alle Nederlandse vorstendommen worden uitgebreid, naarmate ze in handen van deze dynastie kwamen. Een evolutie die niet zonder gelijkenis is met wat zich voltrok voor de financiële organisatie van de Bourgondische staat.

Vóór de regering van hertog Filips de Stoute (1384-1404) bestond ook in het graafschap Vlaanderen een ambt van kanselier. Sinds alvast 1089 was dit formeel verbonden aan de functie van proost van het kapittel van Sint-Donatiaan in Brugge. De kanselier was het hoofd van de grafelijke admini-

¹ Over oprichting en antecedenten, zie COCKSHAW P., *Le personnel*, p. 12-13.

stratie. Deze bestond uit clerici die in dienst van de grafelijkheid akten opstelden en de boekhouding en het archief van het centrale bestuur bijhielden. Reeds in de loop van de 14de eeuw, vóór het aantreden van de Bourgondiërs, was het kanselierschap van Vlaanderen ontduubeld: de proost van Sint-Donatiaan bleef de titel voeren, de eigenlijke functie werd door een jurist uit de grafelijke Raad waargenomen.

Onder de Bourgondische hertogen zouden de kanseliers van Bourgondië-Vlaanderen een centrale functie in de organisatie van het overheidsapparaat blijven behouden. Inzake bevoegdheden waren zij als hoofd van de kanselarij en als zegelbewaarder de directe erfgenamen van hun ambtelijke voorgangers, zowel in Bourgondië als in Vlaanderen; in de concrete alledaagse politieke bedrijvigheid wogen ze veel zwaarder door. Allen waren zonder uitzondering universitair geschoolde juristen, de eerste en de tweede werden bovendien ook nog bisschop. Hun opvolgers werden in de loop van hun carrière in dienst van de hertogen in de lage adel opgenomen. Opvallend is hoe ze allen, geestelijken en edellieden, uit de Franstalige gebieden, bij voorkeur uit Bourgondië zelf afkomstig waren. Het onderstreept de mate waarin ze persoonlijk bij de vorst aanleunden en derhalve vanuit eenzelfde taalkundige en culturele context met hem in direct overleg de leiding over het Bourgondisch statencomplex waarnamen. De persoonlijke band met de hertog wordt bovendien nog extra onderlijnd door het feit dat de meeste kanseliers aftreden (en bijgevolg ook aantreden) wanneer de regering van een hertog eindigt (of een opvolger aantreedt).

Opmerkelijk is ook hoe de twee meest invloedrijke kanseliers, Jean Canard en Nicolas Rolin, door respectievelijk Filips de Stoute en Filips de Goede uit het milieu van juristen verbonden aan het Parlement van Parijs werden geselecteerd. Dat de Franse koninklijke kanselarij en ambtenarij in het algemeen voor de Bourgondische staat model stond, komt aldus nog sterker uit de verf.

Een kort overzicht van de titularissen van dit centrale ambt bij uitstek illustreert hoe de concrete invulling van het ambt schatplichtig was aan de persoonlijkheden van de kanseliers en de vorsten en aan de relatie tussen beiden.

Jean Canard, doctor in canoniek en Romeins recht, werd kanselier van Filips de Stoute op 15 maart 1385. Door tussenkomst van de hertog werd hij, na een lange clericale carrière, op 3 november 1392 bisschop van

Atrecht. Zijn rol in de acceptatie van de Bourgondische dynastie in het turbulente graafschap Vlaanderen, in een periode waarin de hertog zelf in sterke mate door zijn ambities in Parijs werd in beslag genomen, is meer dan eens doorslaggevend geweest. Vooral in de netelige zaak van het Westers Schisma, waarin de Vlaamse onderdanen de paus van Rome volgden, tegen de hertog van Bourgondië die de paus van Avignon genegen was, speelde de clericus Canard een opmerkelijke rol.

Jean de Saulx, jurist en heer van Courtivron (in Bourgondië), was raadsheer aan het Parlement van Parijs (van 1384 tot 1404) en vanaf 1396 raadsheer van de hertog van Bourgondië. Op 9 april 1405 werd hij kanselier van hertog Jan zonder Vrees, kort daarop werd hij in de ridderstand opgenomen.

Jean de Thoisy, telg uit een recent geadeld geslacht uit de buurt van Autun, was jurist, clericus en nauw gelieerd aan Jean Canard. Op 17 september 1410 bekroonde hij een opmerkelijke clericale carrière met de aanstelling tot bisschop van Doornik. Op 7 december 1419 stelde Filips de Goede hem aan tot kanselier, een ambt waaruit hij op 30 november 1422 ontslag nam.

Op 7 december van hetzelfde jaar trad zijn opvolger aan: Nicolas Rolin, afkomstig uit hetzelfde Autun. Jurist van burgerlijke afkomst en verbonden aan het Parlement van Parijs, werd hij al vlug in de adelstand verheven. Hij zal tot aan zijn overlijden op 18 januari 1462 kanselier blijven. De invloed van Rolin is zeer groot geweest. Zo blijft zijn naam verbonden aan het tot stand komen van het Verdrag van Atrecht (1435), waarbij de Bourgondische staat de alliantie met Engeland opgaf, vrede sloot met Frankrijk en zich verder op zijn uitbouw en consolidatie in de Nederlanden ging toeleggen. Rolins persoonlijke uitstraling en mecenaat zorgden ervoor dat zijn naam ook in de kunstgeschiedenis ingang vond. Toch eindigde zijn loopbaan in een schandaalsfeer: de herhaalde conflicten met het invloedrijke geslacht der de Croÿ's en met de aan hen verbonden ambtenarengeslachten zorgden ervoor dat hij vanaf 1457 het vertrouwen van de vorst verloor, maar toch in functie bleef.

Rolins invloed was kennelijk zo groot geweest en de problemen die de machtsconcentratie in handen van één figuur had opgeroepen van die aard, dat de functie na zijn overlijden enkele jaren vacant bleef. Guillaume Fillastre, bisschop van Doornik en hoofd van de Grote Raad (als dusdanig

een adjunct van de kanselier en zijn normale plaatsvervanger), nam de inhoudelijke aspecten van het ambt over.

Pas op 26 oktober 1465 trad de jurist Pierre de Goux, heer van Goux en Wedergrate, als nieuwe kanselier aan. Op 17 juni 1467 zal de nieuwe hertog, Karel de Stoute, hem in zijn ambt bevestigen. De Goux zal in functie overlijden op 4 april 1471. Op 22 mei 1471 zal zijn opvolger, Guillaume Hugonet, aangesteld en meteen ook in de ridderstand opgenomen worden. Na de plotse dood van Karel de Stoute, bleef Hugonet kanselier van Maria van Bourgondië, maar in de particularistische reactie die in 1477 in de Nederlanden de toon zette, werd hij samen met de invloedrijke raadsheer Humbercourt beschuldigd van verraad en op 3 april 1477 in Gent terechtgesteld.

Het ongenoegen met de bestuurlijke centralisatie zat kennelijk zo diep en de kanselier werd er in zulk een sterke mate mee geïdentificeerd, dat in het Groot Privilege van 11 februari 1477 het ambt van kanselier werd afgeschaft². Het hoofd van de Grote Raad nam de functies over; van hem werd bovendien geëist dat hij Nederlands zou kennen.

Op 16 maart 1480 werd het ambt van kanselier geruisloos hersteld. De Bourgondiër Jean Carondelet, gewezen president van het eveneens in 1477 afgeschafte Parlement van Mechelen, bekleedde toen de functie. In 1492 droeg hij bij tot de pacificatie in de Nederlanden (Vrede van Cadzand), toch zou hij op 20 december 1496 ontslagen worden en door Thomas de Plaine worden vervangen. Wellicht wou de jonge Filips de Schone een eigen vertrouwing op deze nog steeds belangrijke positie. De Plaine behoorde, zoals zijn voorganger, tot een ambtenarengeslacht uit Franche-Comté dat al geruime tijd in de Nederlanden verbleef. Als jurist gevormd aan de universiteit van Leuven, diende hij kort de Franse koning in 1483, om nadien de traditie van zijn geslacht in dienst van de Bourgondisch-Habsburgse staat verder te

² "dat wij stellen ende ordineren zullen eenen Grooten Raed van personen ende condicien also hiernaer volcht, die huere residencie doen zullen ter plaetsen, daer wij binnen onsen lande wesen zullen; daerof alleene deen principael hooft ende cancellier wesen zal, conende Latijn, Walsch ende Duytsch, alsulc als ons van dien ghelieven zal" (BLOCKMANS W.P. m.m.v. ARNOULD M.-A. en STRUBBE E.I., *Privilegie voor alle landen van herwaarts over, 11 februari 1477*, in BLOCKMANS W.P. (ed.), *1477. Het algemene en de gewestelijke privilegiën van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden (Standen en Landen, 80)*, Kortrijk, 1986, p. 90).

zetten. Tijdens de twee reizen van Filips de Schone naar Spanje maakte hij deel uit van de regentschapsraad. Na het overlijden van laatstgenoemde was hij een der testamentuitvoerders van de overleden vorst. Op 20 maart 1507 overleed de Plaine in functie.

De inpassing van de Bourgondische erflanden in het ruimere Habsburgse statencomplex heeft ook voor het ambt van kanselier, dat in zijn bevoegdheden duidelijk naar de middeleeuwen verwees, gevolgen gehad. Na de dood van de Plaine (1507) was er geruime tijd een vacature, de inhoudelijke aspecten van het ambt vervielen meer en meer aan de vorst zelf of zijn plaatsvervangende landvoogden. Jean le Sauvage (of Jan de Wilde) werd pas op 17 januari 1515 als kanselier aangesteld, uitdrukkelijk tegen de wil van Maximiliaan in. Hij was de laatste die de titel van kanselier van Bourgondië voerde. De Wilde stamde uit een Vlaamse ambtenarenfamilie, had eveneens in Leuven rechten gestudeerd en een indrukwekkende loopbaan als jurist (in de Raad van Vlaanderen) en als bestuurder (van 1509 tot 1514 was hij kanselier van Brabant geweest) achter zich vooraleer hij tot het hoogste ambt werd geroepen. Erasmus, die tot zijn beschermelingen behoorde, droeg hem een editie van zijn "*Institutio Principis Christiani*" op. Hij overleed op 7 juni 1518 in Zaragoza toen hij Karel V op een reis naar Spanje vergezelde. Kort nadien, op 15 oktober 1518, legde de legist Mercurino Arborio, genaamd di Gattinara de eed af als kanselier. Gattinara was afkomstig uit Piëmont en was eerst in dienst van hertog Filibert van Savoie om nadien via diens weduwe, de landvoogdes* Margaretha van Oostenrijk, in de Bourgondisch-Habsburgse ambtenarij te belanden. Hij was de laatste kanselier in de grote Bourgondische traditie, al droeg hij niet deze titel, maar wel die van grootkanselier: niet een gewillig ambtenaar die uitvoerde wat de vorst voorschreef, maar een eigenmachtig optredend minister. Humanist en auteur van een autobiografie en diverse traktaten (onder meer over het ambt van kanselier), werd hij kort vóór zijn overlijden tot kardinaal benoemd. Het is tussen hem en Karel V bij herhaling tot botsingen gekomen. Toen Gattinara in 1526 weigerde een vredesverdrag met de Franse koning te ondertekenen, was het lot van zijn ambt bezegeld. Het overlijden van Gattinara in 1530 was voor de vorst dan ook een aanleiding om het advies van zijn biechtvader Loyasa "*mi voto es que Vuestra Magestad sea el gran canceller*" ("het is mijn opvatting

dat Zijne Majesteit zijn eigen kanselier moet zijn")³ te volgen en het ambt op te heffen. Nicolas Perrenot de Granvelle was reeds op 29 mei 1529 tot *premier conseiller d'etat de l'empereur* aangesteld. Hij kreeg er na de dood van Gattinara de functie van zegelbewaarder bij, waardoor hij in feite de opdrachten van de kanselier overnam, maar de titel en het recht tot eigenmachtig optreden had hij nooit. Voordien was in Spanje Francisco de los Cobos tot secretaris van de centrale overheidsorganen aangesteld, ook al een uitholling van de bevoegdheden van de kanselier. Na Granvelle zou tussen 1569 en 1576 de Friese jurist Joachim Hopperus de functie bij Filips II vervullen, met een titel die nog naar zijn voorgangers verwees: *consejero supremo de Flandes y Borgoña*.

Het eeuwenoude ambt van kanselier werd niet meer ingevuld op een ogenblik dat een andere evolutie haar beslag kreeg. De installatie van de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen* in 1504 had aan dit rechtscollege een vaste standplaats en taakomschrijving gegeven. Uit de Grote Raad werd een Grote Raad naast de vorst, later beter gekend als Geheime Raad afgesplitst. Ze nam in belangrijke mate de justitiële en bestuurlijke bevoegdheden van de kanselier over. Met de oprichting van de Collaterale Raden in 1531, kort na het overlijden van Gattinara, nam de Raad van State* de politiek-adviserende functies van de kanselier over.

Organisatie

De kanselier stond aan de top van de administratieve pyramide als hoofd van de centrale organisatie, die in de traditie van de middeleeuwse vorstelijke kanselarij direct voor de vorst werkte en aan zijn concrete behoeften op diplomatisch vlak tegemoet kwam. Als zegelbewaarder had hij toezicht over alle bestuursdaden van de vorst. Hij kon deze zelfs in belangrijke mate bijsturen, zoals blijkt uit het incident tussen Gattinara en Karel V in 1526, toen eerstgenoemde de vrede met Frankrijk weigerde te bezegelen.

Uit het bovenstaande overzicht van de Bourgondische kanseliers blijkt hoe zij allen in een sterke persoonlijke relatie tot de vorst stonden. Een vaste standplaats had de kanselier dan ook niet. Doorgaans hield hij permanent

³ Geciteerd bij BAELDE M., *De Collaterale Raden*, p. 18, noot 3.

contact met de vorst, maar de territoriale uitgestrektheid en versnippering van de Bourgondische staat leidden er toe dat vorst en kanselier vaak, als centrale overheid, in één der twee grote territoriale blokken verbleven. Deze trend kwam het duidelijkst tot uiting tijdens de lange regering van hertog Filips de Goede: verbleef de hertog doorgaans in de Nederlanden, dan werd kanselier Rolin *de facto* een soort van plaatsvervangend hertog in Bourgondië (hertogdom en graafschap). Deze gang van zaken verklaart wellicht mede waarom bijna steeds Bourgondiërs *stricto sensu* voor het ambt werden geselecteerd. Naarmate de Nederlanden het zwaartepunt van de Bourgondische staat vormden, resideerden de hertogen er immers meer. Een en ander implieerde dat de kanselier, die als hoofd van de kanselarij houder was van het grote zegel, vanaf de 15de eeuw niet langer meer in staat was alle uitgaande stukken te controleren. Het geheime zegel of het kleine zegel (*signet*), dat steeds in de onmiddellijke nabijheid van de vorst verkeerde, werd meer en meer gebruikt om allerlei akten van publiekrechtelijke aard te zegelen, waarvoor in theorie het grote zegel had kunnen gebruikt worden. Als dit laatste nog werd gebruikt, dan was een controle door de kanselier nog steeds effectief. Voor de zegeling van banale, dagelijkse akten trad in Bourgondië vanaf 1363 een *gouverneur de la Chancellerie de Bourgogne* op, die door de kanselier werd gekozen en bij delegatie een deel van zijn opdrachten overnam. Het geheime zegel werd bewaard door de eerste kamerheer, die tot het Hof van de vorst behoorde en dus effectief in diens onmiddellijke omgeving verkeerde. Gaandeweg ontwikkelde hij zich tot een soort schaduwkanselier, wat zeker onder Nicolas Rolin tot spanningen leidde. Eerste kamerheer (*premier chambellan*) Antoine de Croÿ stond aan het hoofd van de anti-Rolin-factie die in 1457 het conflict met de kanselier liet escaleren. Na Rolins dood (in 1462) en tijdens de vacature van het kanselierambt die tot 1465 zou duren, werd het groot zegel niet langer gebruikt. De eerste kamerheer zegelde tijdens deze periode alle open brieven met het geheime zegel.

Als hoofd van de kanselarij hield de kanselier in theorie ook toezicht over alle ondergeschikt personeel (audiënciers, controleurs over de audiënciers en secretarissen) dat aan de kanselarijdienst verbonden was.

Terzelfder tijd was hij, als vertrouweling bij uitstek van de vorst en één der belangrijkste raadgevers voor de gevoerde politiek, ook het feitelijke hoofd van de hele ambtenarij. Ambtenaren met zowel een gerechtelijke, een financiële of een bestuurlijke opdracht konden van de kanselier instructies

krijgen en hielden hem van hun optreden op de hoogte of consulteerden hem vooraleer enig initiatief te nemen. Deze niet in een aanstellingsbrief of organisatieschema voorziene supervisie was een direct gevolg van de machtspositie die de kanselier binnen de Bourgondische staat bekleedde. Ze wordt, zoals Cockshaw het treffend heeft verwoord, tentoongespreid in de toon die de kanselier in zijn brieven aan ambtenaren aansloeg en die duidelijke echo's bevatte van de toon die de hertog zelf of leden van zijn familie gebruikten. Omgekeerd blijkt uit de onderdanige bewoordingen waarin ambtenaren van hoog tot laag zich tot de kanselier richtten, hoe de reële machtsverhoudingen lagen.

Bevoegdheden en activiteiten

In de aanstellingsakten van de kanseliers is in erg algemene bewoordingen sprake van de bestuursdaden die ze verondersteld werden te verrichten. De enige expliciete toelichting die ze bevatten, verwijst naar de kern en de oorsprong van het ambt: het leiden van de vorstelijke kanselarij. Op 2 september 1388 had hertog Filips de Stoute daaraan toegevoegd dat voortaan de Rekenkamers van Rijsel en Dijon (die ook het hertogelijk archief bijhielden) gehouden waren elke oorkonde "*a la relacion*" van de kanselier te *enterineren*, zonder apart hertogelijk bevel daartoe. Dit hield een belangrijke bevoegdheidsdelegatie naar de kanselier in. Voortaan stond hij als topambtenaar naast de vorst, eerder dan in een ondergeschikte positie. Afhankelijk van de concrete persoonlijkheden was de invloed van de kanselier wisselend, het staat evenwel buiten twijfel dat hij als geen ander de algemene politiek van de vorst kon sturen. De terreinen waarop hij kon optreden waren zeer uiteenlopend en besloegen alle actievelden waar de overheid zich in de Bourgondisch-Habsburgse tijd manifesteerde: algemene politieke zaken, financiële, administratieve, gerechtelijke en monetaire kwesties. Naar aanleiding van het conflict rond Nicolas Rolin hebben de meeste Bourgondische hofkroniekschrijvers een omschrijving gegeven van het ambt zoals Rolin dit invulde. Deze van Georges Chastellain verdient het om geciteerd te worden: "*Cestui chancelier, soloit tout gouverner tout seul, et a par luy manier et porter tout, fust de guerre, fust de paix, fust en fait de finances. De tout et en tout le duc s'en attendoit à luy et sur luy comme principal reposoit et n'y avoit ne office, ne bénéfice, ne par ville, ne par champs, en tous ses pays, ne don, ne em-*

*prunt fait qui tout par lui ne se fesist et conduisist, et a luy ne respondist comme le regardeur sur tout"*⁴.

Een aparte vermelding verdient de bevoegdheid van de kanselier in rechtszaken. Alle kanseliers waren universitair gevormde juristen, en zaten geheel in de lijn van de middeleeuwse opvattingen over het ambt van kanselier de Hofraad van de hertogen voor. Dit was de vergadering van alle aan het Hof aanwezige raadsheren, die aan hun vorst de aloude raad en daad van feodale inspiratie ("*auxilium et consilium*") verschuldigd waren. In een ordonnantie uit 1433 betitelde Filips de Goede zijn kanselier als *chef de nostre Justice...en nostre Conseil*⁵. Tussen 1435 en 1445 groeide uit deze Hofraad de Grote Raad, die het opperste Bourgondische rechtsorgaan ging vormen, bevoegd voor de in deze jaren aan een sterke uitbreiding toe zijnde Bourgondische staat. Aanvankelijk leidde de kanselier ook deze instelling, al vlug kreeg ze een eigen hoofd, de *chef du Conseil*, een soort adjunct van de kanselier (de functie werd in 1419 ingesteld). Wat niet betekent dat ze aan supervisie van de kanselier zou ontsnappen: Hofraad, Grote Raad en commissies op het stuk van de financiën bleven onder zijn voogdij. Tijdens de enkele jaren van vacature na de dood van Nicolas Rolin, was het de bisschop van Doornik, Guillaume Fillastre, die in zijn hoedanigheid van hoofd van de Raad de taak van kanselier waarnam. Toen in 1422 Filips de Goede Rolin in de plaats van Jean de Thoisy tot kanselier had aangesteld, was laatstgenoemde tot hoofd van de Hofraad aangesteld. Onder Karel V zouden onder meer de verdere evolutie op juridisch vlak en de oprichting van de drie Collaterale Raden, het ambt van kanselier ondergraven en uiteindelijk overbodig maken.

Bibliografie

Over de rechtsvoorgangers zowel in Bourgondië als in Vlaanderen raadplegen: RICHARD J., *La Chancellerie des ducs de Bourgogne de la fin du XIIème au début du XVème siècle*, in SILAGI G. (ed.), *Landesherrliche Kanzleien im Spätmittelalter. Referate zum VI. internationalen Kongress für Diplomatie*,

⁴ Geciteerd bij COCKSHAW P., *Le personnel de la Chancellerie*, p. 1, 49-50.

⁵ Aangehaald bij VAN ROMPAEY J., *De Grote Raad van de hertogen van Bourgondië*, p. 143.

München 1983 (*Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung*, 35), dl. I, München, 1984, p. 381-413; DE HEMPTINNE Th., PREVENIER W. en VANDERMAESEN M., *La Chancellerie des comtes de Flandre (12e-14e siècle)*, in *ibid.*, p. 433-454; DE HEMPTINNE Th., *Kanzlei, Kanzler*, in *Lexikon des Mittelalters*, dl. V, 1990, kol. 920-921. Het doorleven van de titel kanselier van Vlaanderen in het milieu van Sint-Donaatiaan: DE KEYSER R., *De proosten van het Sint-Donaaskapittel, ca. 1350-ca. 1450*, in *Sint-Donaas en de voormalige Brugse katedraal*, dl. II, Brugge, 1988, p. 31-60.

Over de Bourgondische kanseliers (met overvloedige verwijzingen naar de oudere literatuur): VAN ROMPAEY J., *De Bourgondische staatsinstellingen*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IV, Haarlem, 1980, p. 140-142, en COCKSHAW P., *Le personnel de la Chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les ducs de Bourgogne de la maison de Valois (1384-1477)* (*Anciens pays et assemblées d'États*, 79), Kortrijk, 1982, p. 1-53. Hun sociale positie is het best toegelicht bij PARAVICINI W., *Soziale Schichtung und soziale Mobilität am Hof der Herzöge von Burgund*, in *Francia*, 1977, 5, p. 168-169; ID., *Zur Biographie von Guillaume Hugonet, Kanzler Herzog Karls des Kühnen*, in *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag*, dl. II, Göttingen, 1972, p. 443-481. Aangezien vele kanseliers uit Bourgondische adellijke families afkomstig waren, is veel nuttige achtergrondinformatie te vinden bij CARON M.-Th., *La noblesse dans le duché de Bourgogne, 1315-1477*, Rijsel, 1987. Onmisbaar blijft in dit verband ook BARTIER J., *Légistes et gens de finances au XVe siècle. Les conseillers des ducs de Bourgogne Philippe le Bon et Charles le Téméraire* (*Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques et classe des beaux-arts. Mémoires. Collection in-8°*, 50, afl. 2) Brussel, 1955. Algemene achtergrond over het politieke optreden van de Bourgondische kanseliers treft men aan in de monografieën die VAUGHAN R. aan de hertogen wijdde (*Philip the Bold. The Formation of the burgundian State*, Londen, 2de druk, 1979; *John the Fearless. The Growth of burgundian Power*, Londen, 2de druk, 1979; *Philip the Good. The Apogee of Burgundy*, Londen, 1970; *Charles the Bold. The last Duke of Burgundy*, Londen, 1973). Over het befaamde conflict dat leidde tot het gevoelig inperken van de invloed van Nicolas Rolin: BARTIER J., *Une crise*

de l'État bourguignon: la réformation de 1457, in *Hommage au professeur Paul Bonenfant (1899-1965)*, Brussel, 1965, p. 501-511. Afgezien van notities in biografische naslagwerken (zie de studies van Vaughan) zijn over Rolin nog te melden: VALAT G., *Nicolas Rolin, chancelier de Bourgogne (Mémoires de la Société Eduenne*, nieuwe reeks, 40-42), 1912-1914, en BERGER R., *Nicolas Rolin. Kanzler der Zeitenwende im burgundisch-französischen Konflikt 1422-1461*, Freiburg, 1971; KAMP H., *Memoria und Selbstdarstellung. Die Stiftungen des burgundischen Kanzlers Rolin (Beihefte der Francia*, 30), Sigmaringen, 1993. Over Carondelet: COQUIBUS G., *Jean Carondelet, agent diplomatique de Charles le Téméraire, chancelier de Bourgogne*, Parijs, 1938. Gezien de band tussen het ambt van kanselier en dit van voorzitter van de Grote Raad is ook erg nuttig de studie van VAN ROMPAEY J., *De Grote Raad van de hertogen van Bourgondië en het Parlement van Mechelen (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 73), Brussel, 1973, vooral p. 143-150. Na de "klassieke" Bourgondische periode (tot 1477) treft men prosopografische portretten van alle kanseliers (tot en met Gattinara) aan bij KERCKHOFFS-DE HEY A.J.M., *De Grote Raad en zijn functionarissen, 1477-1531. Biografieën van raadsheren*, Amsterdam, 1980, *passim*. Voor de regering van Maximiliaan blijft nuttig: WALTHER A., *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.*, Leipzig, 1909. Over het einde van de Bourgondische kanseliers en hun opvolgers: BAELDE M., *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II (1531-1578). Bijdrage tot de geschiedenis van de centrale instellingen in de zestiende eeuw (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 60), Brussel, 1965, p. 8-19; VAN DURME M., *Antoon Perrenot, bisschop van Atrecht, kardinaal van Granvelle, minister van Karel V en van Filips II (1517-1586) (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 18), Brussel, 1953, p. 1-7, en DE SCHEPPER H., *De burgerlijke overheden en hun permanente kaders, 1480-1576*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Haarlem, 1980, p. 328-329.

Als vertegenwoordigers van de centrale overheid kwamen de kanseliers van Bourgondië ook bij herhaling in contact met de representatieve instellingen in hun gewesten. Men raadplege hierover: WELLENS R., *Les États*

généraux des Pays-Bas des origines à la fin du règne de Philippe le Beau (1464-1506) (Anciens pays et assemblées d'États, 64), Kortrijk, 1974; BLOCKMANS W., De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506) (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 90), Brussel, 1978, en KOKKEN H., Steden en staten. Dagvaarten van steden en Staten van Holland onder Maria van Bourgondië en het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1494) (Hollandse Historische Reeks, 16), Den Haag, 1991.

Archief

Door het ambulante karakter van de kanselier en het feit dat hij zich met alle mogelijke staatszaken op het hoogste niveau naast de vorst zelf onledig hield, bestaat er geen specifiek archiefbestand dat over zijn optreden getuigenis aflegt. Zowat alle bescheiden die van de politieke, financiële en gerechtelijke activiteit aan de top van de Bourgondische staat getuigenis afleggen, kunnen informatie over de kanselier bevatten. Toch zijn er enkele reeksen te vermelden die een specifiek licht werpen op de veelvuldige actieterrainen van de kanselier. Om zich rekenschap te geven hoe de kanselier het raderwerk van de Bourgondisch-Habsburgse staat controleerde, kunnen de talrijke uitgaven voor boden en gezantschappen naar of van hem, of waarin hij een persoonlijk aandeel had, in de verschillende rekeningen op het centrale niveau worden geconsulteerd. Naast de rekeningen van de ontvanger-generaal van Financiën* en van de landrentmeesters van Bourgondië, Vlaanderen-Artésië, Brabant en Holland-Zeeland, zijn dit ook alle rekeningen van centrale of regionale instellingen, zoals de Grote Raad, de hotelrekeningen, de rekeningen van de Raad van Vlaanderen, van Brabant, het Hof van Holland, enz. De voornaamste bewaarplaatsen zijn deze waar de archivalia van de oude Rekenkamers zich bevinden: de Archives départementales de la Côte-d'Or te Dijon, de Archives départementales du Nord te Rijsel, in beide depots in de *série B* (financiële bescheiden), verder in het Algemeen Rijksarchief te Brussel (bestand *Rekenkamers*) en het Algemeen Rijksarchief te Den Haag (Derde afdeling: Rijksarchief in Zuid-Holland, *Grafelijkheidsrekenkamer*).

Naast de financiële bescheiden dienen uit de aard van de bevoegdheden van de kanselier ook de gerechtsarchieven (vooral deze van de Grote Raad

voor de Nederlanden te Mechelen in het Algemeen Rijksarchief in Brussel) te worden gesignaleerd. Op het algemeen politieke vlak en ook getuigend van zijn optreden als kanselier *stricto sensu* (dit is als hoofd van de kanselarij) zijn er de vorstelijke ordonnanties en verzamelingen van "*lettres patentes*" van allerlei aard, bewaard in de verschillende oorkondenverzamelingen (onder meer de *Trésor des chartes* in Rijsel en Dijon, de *Oorkonden van Vlaanderen* in Brussel, het archief van de graven van Holland in Den Haag) en in de kanselarijregisters (de "*Registres des chartes*" in de A.D.N. te Rijsel bijvoorbeeld) waarin ze als uitgaande stukken werden gekopieerd. Het eigenlijke politieke optreden van de kanselier kan worden achterhaald, vaak met de motieven waarom een bepaalde lijn werd aangehouden of een beslissing getroffen, uit de correspondentie die doorheen de Bourgondisch-Habsburgse periode steeds omvangrijker wordt. De collectie "*lettres reçues et dépêchées*" in de *série B* van de A.D.N. te Rijsel is hier de omvangrijkste. Losse brieven kunnen in het A.R. te Brussel in deelbestanden, zoals de *administratieve dossiers* en de *kwitanties van Rijsel*, die behoren tot het archief van de *Rekenkamers*, worden aangetroffen.

Aangezien zowat alle kanseliers, met uitzondering van de clerici, tot de adel behoorden of er in werden opgenomen, is de kans groter (alvast in vergelijking tot de andere niet-adellijke dienaren van de staat) dat er in adelsarchieven bescheiden die informatie verschaffen over hun persoonlijke staat, bewaard zijn gebleven. Aangezien ze nagenoeg allemaal uit Bourgondië afkomstig zijn, bevindt het meeste materiaal zich in de A.D.C.O. (Dijon) (zie het archiefoverzicht in de studie van M.-Th. Caron) of in de Bibliothèque Nationale (Parijs), *Collection Bourgogne*.

Bronnenpublicaties

De kanseliers incarneerden dermate het centrale niveau van de Bourgondische staat, dat de meeste kroniekschrijvers, zeker zij die aan het Hof waren verbonden, in hun kroniek overvloedig aandacht besteedden aan de kanselier en zijn optreden. Auteurs als Monstrelet, Chastellain, de la Marche, Molinet en de Commynes brengen bij herhaling de kanselier van Bourgondië ter sprake. Een overzicht van hun edities biedt nog steeds PIRENNE H., *Bibliographie de l'histoire de Belgique. Catalogue méthodique et chronologique des sources et des ouvrages principaux relatifs à l'histoire de tous les Pays-*

Bas jusqu'en 1598 et à l'histoire de Belgique jusqu'en 1914, Brussel, 3de herziene druk, 1931, voor de noordelijke gewesten aan te vullen met CARASSO-KOK M., *Repertorium van verhalende bronnen uit de middeleeuwen. Heiligenlevens, annalen en kronieken en andere in Nederland geschreven verhalende bronnen (Bibliografische Reeks van het Nederlands Historisch Genootschap, 2)*, 's-Gravenhage, 1981.

De centrale rekeningen van de Bourgondische staat werden, bij wijze van voorbeeld, uitgegeven voor de jaren 1416-1420: MOLLAT M. en FAVREAU R. (eds.), *Les comptes généraux de l'État bourguignon entre 1416 et 1420 (Recueil des historiens de la France, documents financiers, V)*, 4 dln., Parijs, 1965-1976. Deze uitgave bevat zowel de rekeningen van de ontvanger-generaal van alle Financiën als van zijn collega voor Vlaanderen-Artesië en voor Bourgondië. Voor het graafschap Holland-Zeeland is een gelijkaardig initiatief weliswaar voor de Beierse periode, einde 14de eeuw, lopend (het verschaft hoe dan ook inzicht in de opbouw van de rekeningen): uitgave door de werkgroep "Holland 1300-1500" o.l.v. DE BOER D.E.H. in de reeks *Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, rekeningen van de centrale thesauriers ter perse; verschenen: rekeningen der rentmeesters der domeinen (1393-1396). Vermits de kanselier bij uitstek de woordvoerder van de hertog was bij onderhandelingen met de Staten en standenvertegenwoordiging, bevatten de rekeninguittreksels, die bij gebrek aan directe bescheiden over de activiteit van deze representatieve instellingen getuigenis afleggen, veel informatie over zijn politiek optreden. De uitgaven van de handelingen van deze instellingen zijn het verst gevorderd voor het graafschap Vlaanderen in de reeks in-4° van de K.C.G.: PREVENIER W., *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen, 1384-1405. Excerpten uit de rekeningen der steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren*, Brussel, 1959; voor de periode 1405-1419: 2 dln. door ZOETE A. (Brussel, 1981-1982); voor de periode 1419-1438: 1 dl. door BLOCKMANS W. (Brussel, 1990); voor de periode 1467-1506: 3 dln. door BLOCKMANS W. (Brussel, 1970-1973, 1982). Het ontbrekende deel 1438-1467 is in voorbereiding door laatstgenoemde. Voor Holland-Zeeland bestrijkt de ter beschikking staande editie de aanvang van de Bourgondische periode: PREVENIER W. en SMIT J.G., *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544. Deel I: 1276-1433, tweede stuk: teksten (Rijks Geschiedkundige Publicatiën. Grote Serie, 202)*, 's-Gravenhage, 1987. Op het over-

koepelend vlak der Staten-Generaal* is de kanselier uiteraard ook opgetreden: CUVELIER J., DHONDT J. en DOEHAERD R. (eds.), *Actes des États généraux des anciens Pays-Bas*. I (actes de 1427 à 1477), Brussel, 1948.

Het optreden van de kanselier als hoofd van de kanselarij wordt geïllustreerd in het "wetgevende" werk van de vorst. Enkel voor hertog Filips de Stoute staat een moderne editie van de ordonnanties ter beschikking. De uitgave is lopend voor de overige hertogen, ze wordt verzorgd door de Koninklijke Commissie voor de Uitgave der Oude Wetten en Verordeningen van België. Voorlopig bestaat enkel: BARTIER J. en VAN NIEUWENHUYSEN A. (eds.), *Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur, 1381-1419*, 2 dln., Brussel, 1965-1974 (periode 1381-1405). Vanaf de regering van Karel V staat opnieuw een editie ter beschikking: LAURENT C., LAMEERE J. en SIMONT H. (eds.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2de reeks, 1506-1700. *Règne de Charles Quint (1506-1555)*, 3 dln., Brussel, 1893-1902. Over de organisatie van de kanselarij: WALTHER A. (ed.), *Kanzleiordnungen Maximilians I., Karls V. und Ferdinands I. (Archiv für Urkundenforschung)*, dl. II, Leipzig, 1909, p. 335-406 (met onder meer een kanselarij-ordonnantie ontworpen door kanselier Gattinara). Sporen van het optreden van de kanselier als voorzitter van de Hofraad en bij de Grote Raad zal men aantreffen via DE SMIDT J.Th., STRUBBE E.I. en VAN ROMPAEY J. (eds.), *Chronologische lijsten van de geëxtendeerde Sententiën en procesbundels, berustend in het archief van de Grote Raad van Mechelen*, dl. I (1465-1504), dl. II (1504-1531), Brussel, 1966-1971.

Inzake de briefwisseling van de Bourgondische kanseliers is geen systematische ontsluiting aan te geven. Wel dient gewezen op het lopend project van een editie van alle brieven van hertog Karel de Stoute o.l.v. PARAVICINI W. (Kiel-Parijs). Dezelfde auteur geeft ook systematisch alle hof-ordonnanties van de Bourgondische hertogen uit (in het tijdschrift *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte* vanaf jg. 10, 1982, laatste aflevering voorlopig: jg. 15, 1987). Brieven komen vaak voor in deelstudies over een welbepaalde aangelegenheid of her en der als bijlagen. Twee voorbeelden van bronnenpublicaties, die een indruk geven over de waarde der Bourgondische administratieve briefwisseling en over de rol van de kanselier in respectievelijk financiële en algemeen politieke aangelegenheden: VAN

NIEUWENHUYSEN A. (ed.), *Documents relatifs à la gestion des finances de Philippe le Hardi, duc de Bourgogne et comte de Flandre (1384-1404)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1980, 146, p. 69-312, en BOONE M., *Particularisme gantois, centralisme bourguignon et diplomatie française. Documents inédits autour d'un conflit entre Philippe le Hardi, duc de Bourgogne, et Gand en 1401*, in *ibid.*, 1986, 152, p. 49-114. Een vergelijkbaar informatiegehalte over de politieke motieven uit de Bourgondische sfeer, zij het ditmaal bestemd voor publieke verspreiding, bieden de teksten van de toespraken die de kanseliers namens de hertog hielden. Vaak worden ze geparafraseerd bij de officiële kroniekschrijvers (cf. *supra*), soms bleef de tekst integraal bewaard. Enkele voorbeelden: de rede van kanselier Carnard over het Westers Schisma voor de Leden van Vlaanderen (Oudenaarde, 23 januari 1390), uitgegeven bij CARTELLIERI O., *Geschichte der Herzöge von Burgund (1363-1477)*, I, *Philipp der Kühne*, Leipzig, 1910, p. 138-141; BARTIER J., *Un discours du chancelier Hugonet aux États généraux de 1473*, in *Bulletin de la C.R.H.*, 1942, 107, p. 127-156.

Van de latere kanseliers zijn geschriften bewaard die onder meer op hun functie betrekking hebben, zo wordt Jan de Wilde beschouwd als de auteur van "*Responsa in iure*" en "*Traité du chancelier de Bourgogne sur les prétentions et différens qui sont entre les maisons de France et de Bourgogne ou d'Autriche, touchant plusieurs grandes terres et seigneuries, fait du temps de Maximilien Premier*" (DEKKERS R., *Bibliotheca Belgica Juridica. Een bio-bibliografisch overzicht der rechtsgeleerdheid in de Nederlanden van de vroegste tijden af tot 1800*, Brussel, 1951, p. 152). Van kanselier Gattinara zijn meerdere geschriften bekend. Vooreerst een autobiografie: GATTINARA M., *Historia vitae et gestorum per dominum magnum cancellarium Mercurino de Gattinara (1518-1530)* (BORNATE C. (ed.), *Miscellanea di storia italiana*, 3de reeks, XVII), Turijn, 1915; verder een "*Mémoire du chancelier Gattinara sur les droits de Charles Quint au duché de Bourgogne*" (BORNATE C. (ed.), in *Bulletin de la C.R.H.*, 1907, 76, p. 391-533), en toen het conflict met keizer Karel V reeds was uitgebarsten, een klachtenbundel uitgegeven door VANDERLINDEN H., *Articles soumis à Charles Quint par son chancelier Gattinara concernant l'office de la Chancellerie en 1528*, in *ibid.*, 1936, 100, p. 265-280.

Archieftoegangen

Voor de verhalende bronnen en traktaten werden nuttige bibliografieën aangehaald in het overzicht van de bronnenpublicaties. Het is aldaar ook duidelijk geworden dat voor een centraal en allesomvattend ambt als dit van de kanselier van Vlaanderen-Bourgondië, meerdere archiefdepots en bestanden nuttige informatie bevatten. De meest systematische reeksen zal men aantreffen in de archieven der centrale overheden, vaak bewaard in de oude kanselarijarchieven, en deze van centrale instellingen met een controlerende (en dus vaak archiefconserverende) functie, de Rekenkamers. De lezer weze naar de desbetreffende notities verwezen, voor wat de verdere opsomming van concrete inventarissen en toegangen betreft. Een onderneming, waarvan voorlopig nog maar één deel verscheen dat betrekking heeft op de centrale archieven op het niveau van de landsheerlijkheden (graafschap Vlaanderen, hertogdom Brabant, enz.) en die de archieven beschrijft in hun oorspronkelijke samenhang, toen de instellingen die ze voortbrachten nog levend waren, is: BAUTIER R.-H. en SORNAY J. m.m.v. MURET F., *Les sources de l'histoire économique et sociale du Moyen Age. Les États de la maison de Bourgogne. I. Archives des principautés territoriales. 2. Les principautés du Nord (Institut de recherche et d'histoire des textes)*, Parijs, 1984.

Marc BOONE

Onderzoeksleider N.F.W.O. – R.U.G.

GEVOLMACHTIGD MINISTER

(1714-1789, 1790-1794)

Geschiedenis

De hoge ambtenaar die met de titel gevolmachtigd minister de geschiedenis is ingegaan, droeg eigenlijk twee verschillende namen naargelang de landvoogd* in het binnenland of in het buitenland vertoefde. Hij werd gewoonlijk benoemd tot "*ministre de l'Impératrice-Reine auprès et sous les ordres du duc Charles de Lorraine et ministre plénipotentiaire pour tous les cas où ce prince serait absent du pays*"¹. Het gebruik hem alleen gevolmachtigd minister te heten klimt op tot de "*Mémoires*" van P.F. de Neny, die hoofdstuk XV deze titel als opschrift meegaf maar niettemin over beide functies handelde.

Antecedenten uit de Spaanse tijd

De instelling van gevolmachtigd minister is evenals die van grootmeester van het Hof* en van secretaris van State en Oorlog* gegroeid uit de vorstelijke bezorgdheid betreffende de ambtsuitoefening van zijn vertegenwoordiger in de Nederlanden, de landvoogd. Dit leidde tot een dubbele tussenkomst: één van begeleiding en één van bewaking. Veel hing daarbij af van de persoonlijkheid van de daartoe benoemde ambtenaren. Pas in de 18de eeuw kwam er duidelijkheid in de wensen van de vorst* en de taken van de ambtenaren.

Meerdere redenen hebben de vorst na het afscheid van Filips II uit de Nederlanden aangezet te voorzien in de beide opdrachten. Veelal had de

¹ Aldus DE NENY P.F., *Mémoires historiques et politiques des Pays-Bas autrichiens*, Neuchâtel, 1784, hfdst. XV (bij de opgave van de titulatuur van Cobenzl). Similaire uitdrukkingen vindt men in de aanstellingsbrieven van de ministers. Botta-Adorno kreeg de beide titels in twee verschillende benoemingsbesluiten, resp. op 22 feb. 1749 en 19 april 1749 (*R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. VI, p. 402-404 en 415-416). Zijn aanstelling werd – met beide titels samen – een jaar later, op 16 april 1750, aan de justitieraden en aan het land meegedeeld (*ibid.*, dl. VI, p. 537). Tot Jozef II kregen de ministers steeds de beide titels tegelijkertijd. De keizer gebruikte alleen de titel van gevolmachtigd minister (*ibid.*, dl. XII, p. 274-275 en dl. XIII, p. 119).

landvoogd geen opleiding gehad voor het uitoefenen van de hoogste bestuurlijke functie in het verre Brussel. Verwantschap met de koning of de keizer was sinds de Vrede van Atrecht (1579) de enige vereiste kwaliteit om aangesteld te worden. Hij had dan ook technische hulp nodig. Interimlandvoogden, die fungeerden tijdens de afwezigheid van de gouverneur-generaal of bij ontstentenis van een prins van den bloede, werden daarentegen steeds benoemd omwille van hun geschiktheid of omwille van behaalde successen in de politiek of op het slagveld. Bij hen was die hulp minder nodig.

Verder was er de vrees dat de prins-landvoogd zich, onder de indruk van zijn macht, autonoom zou opstellen of een zuiver Nederlandse politiek zou voorstaan ten nadele van de dynastieke belangen. Nog in de 18de eeuw zou de ervaring met Hercule Joseph Turinetti, markies van Prié, aantonen dat een eigengereid optreden tot de reële mogelijkheden behoorde. De Madrileense en de Weense monarchieën verlangden daarbij steeds zelf de politieke impulsen te geven, ook wanneer sterke figuren als aartshertog Leopold Willem of aartshertogin Maria Elisabeth het bestuur gestalte gaven.

Soms kon een andere reden tot hulp aanzetten. Niet alle prinsen waren politiek geïnteresseerd. Het kon zijn dat zij zich hoofdzakelijk met het hofleven inlieten ofwel niet konden organiseren of lui waren.

De opdrachten van controle en assistentie heeft men nooit aan Nederlanders toevertrouwd. Na Alexander Farnese, hertog van Parma, werden in de Spaanse tijd vooral Spanjaarden benoemd. In de Oostenrijkse tijd werden – afgezien van een geboren Luikenaar – uitsluitend Oostenrijkers of Duitsers met deze opdrachten belast. In de Spaanse tijd was daarbij de achterdocht zo groot dat men soms meerdere personen met controletaken belastte. Deze moesten dan elkaar bewaken, zodat men wel eens van "*superposition de surveillances*" gesproken heeft².

De hoge ambtenaren, aan wie de begeleiding van de landvoogd opgedragen werd, droegen nogal eens de titel van ambassadeur. Zij waren dan, zoals markies Francisco de Moncada (1629-1633), gezant van de Spaanse

² LONCHAY H., CUVÉLIER J. en LEFÈVRE J., *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle (C.R.H., reeks in-4°)*, dl. III (1633-1647), Brussel, 1930, p. XII. Over de dubbele taak van begeleiding en controle in de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden, zie: LENDERS P., *Services d'assistance et de contrôle auprès des gouverneurs des Pays-Bas méridionaux (XVIIe-XVIIIe siècles)*, in *(Miscellanea Roger Petit) Archives et bibliothèques de Belgique*, 1990, 61, p. 447-468.

koning bij de landvoogd te Brussel en met reëel gezag over hem vergeven. Later waren het de Spaanse ambassadeurs bij het vredescongres in Duitsland, markies Francisco de Melo of Guzman de Peñaranda, die met die taak belast werden en tijdelijk of definitief naar Brussel kwamen. Op het einde van 17de eeuw was het don Francisco de Quiros, Spaans ambassadeur te Den Haag, die regelmatig vanuit de Republiek voor leiding en bewaking naar Brussel overkwam.

Bloei van de instelling in de 18de eeuw

Deze antecedenten hebben de Oostenrijkse Habsburgers ertoe gebracht een ambt van minister bij de landvoogd in te stellen. De titel van gevolmachtigd minister, die allen zo nodig mochten dragen, betekende dat zij gemachtigd waren de functie van landvoogd uit te oefenen bij afwezigheid van de prins.

De benoeming tot minister was gewoon een verlenging van de opdracht van de grootmeester van het Hof. De tekst van de benoeming zegt uitdrukkelijk: "*Ma royale intention est que vous exerciez, en la dite qualité de mon ministre, toutes les mêmes fonctions (à l'exception de celles de grand-maître, qui regardent les affaires domestiques de la Cour), dont les comtes Jules Visconti, Frédéric de Harrach, Königsegg-Erps et Kaunitz-Rittberg ont été successivement chargés pour le gouvernement de ma tante et soeur, feu les sérénissimes archiduchesses Marie Élisabeth et Marie Anne*"³. Zo in de 17de eeuw de titels van ambassadeur en grootmeester door elkaar voorkwamen, zo kende de 18de eeuw de namen van grootmeester en minister na elkaar, en hechtte men een speciale betekenis aan de titel van gevolmachtigd minister.

Uitsluitend in de betekenis van dienstdoend gouverneur-generaal komt men reeds vanaf 1714 gevolmachtigd ministers tegen. Maarschalk graaf Josef Lothar von Königsegg-Erps (1673-1751) moest in 1715-1716 het gezag van het Anglo-Bataafs Condominium overnemen. Markies van Prié (1658-1726) oefende tussen 1716 en 1725 de functie van gouverneur-generaal uit namens

³ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. VI, p. 403. Zo vóór 1874 de klemtoon lag op de titel van hofmeester, werden deze personages in de officiële akten toch regelmatig vermeld als "*ministre*". De Neny vermeldt één van hen zelfs als "*premier ministre et grand-maître de la Cour*" (Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nr. 2219).

de afwezige landvoogd prins Eugeen van Savoie (1663-1736). Anderen bekleedden na het overlijden van Maria Elisabeth (1680-1741) en Maria Anna (1718-1744) het interim van landvoogd: graaf Friedrich August von Harrach in 1741-1743, graaf Karl Ferdinand von Königsegg-Erps (1698-1759) in 1743-1745, graaf Wenzel von Kaunitz-Rittberg (1711-1794) in 1745-1746 en maarschalk graaf Karl Josef von Batthyani (1697-1772) in 1746-1748.

De aanstelling van een minister bij de landvoogd is niet zonder aarzeling gebeurd. In het begin van haar regering wilde Maria Theresia alle gezag aan de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen* overlaten en iedere tussenkomst aan haar ministerraad en aan de kanselier van Hof en Staat ontnemen. In 1743 had zij nog geschreven: "*Le Conseil aura à travailler les instructions et les informations, ne voulant point de premier ministre, ni même donner autant d'autorité à un grand-maitre comme ci-devant, desquels les flamands ont été si jaloux*"⁴. Later kwam zij op haar standpunt terug.

Pas in de jaren 1749-1753 krijgt het ambt met markies Antoniotto di Botta-Adorno (1680-1774) zijn volle gewicht, nu met de titels van minister en gevolmachtigd minister. Zijn hoogste rendement bereikte het in de daarop volgende jaren 1753-1770, toen graaf Karl von Cobenzl (1712-1770) de *Geschäftsführer* was. In 1770-1783 werd de functie overgenomen door prins Georg Adam von Starhemberg (1724-1807).

De functie van gevolmachtigd minister werd op een totaal andere wijze uitgeoefend tijdens de regering van Jozef II: eerst door graaf Louis Charles Barbiano di Belgioioso (1728-1801) in de jaren 1783-1787, daarna door graaf Ferdinand von Trauttmansdorff (1749-1827) in de jaren 1787-1789. Deze laatste kreeg er een nieuwe titel bij: voorzitter van de Algemene Regeeringsraad*. Zij verdrongen in belangrijke mate de landvoogden en maakten van hen alleen decoratieve personen.

Na de Brabantse Omwenteling kreeg de gevolmachtigd minister opnieuw de betekenis die hij in de Theresiaanse tijd bezat. Graaf Florimond Claude de Mercy-Argenteau (1727-1794) en graaf Franz Georg von Metternich-Winneburg (1746-1828) kwamen in de jaren 1790-1794 weer in functie volgens

⁴ Randnota van Maria Theresia bij een rapport van de ministerraad van 19 okt. 1743 (R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. IV, p. XIV, noot 1; Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 114).

de Theresiaanse opvattingen. De uitoefening van het ambt werd alleen onderbroken door de eerste Franse bezetting.

Volledigheidshalve moet hieraan nog de naam van graaf Joseph de Murray (1718-1802), de opperbevelhebber van het leger, worden toegevoegd, die zowel de gouverneurs-generaal Albert Casimir van Saksen-Teschen en aarts-hertogin Maria Christina, als gevolmachtigd minister Belgioioso verving tijdens hun afwezigheid uit Brussel van midden juli tot midden oktober 1787. De drie hoge gezagdragers waren toen door keizer Jozef II naar Wenen ontboden ter verantwoording voor hun politiek ingrijpen⁵.

Organisatie

De administratieve organisatie van een minister als dienstdoend gouverneur-generaal is dezelfde als die van een landvoogd en wordt in de betreffende notitie behandeld. Hier wordt alleen de taak van de minister als helper van de gouverneur-generaal uiteengezet.

De minister was zomaar niet een ondergeschikte van de landvoogd en was hem niet altijd gehoorzaamheid, laat staan verantwoording verschuldigd. Zijn aanstellingsbrief legde hem op, de richtlijnen te volgen die hij buiten de landvoogd om vanuit Wenen zou krijgen. Hij moest daarbij de Brusselse vertegenwoordiger van de vorst tot de uitvoering ervan bewegen.

Zijn contacten met het keizerlijk Hof waren niet aan de gebruikelijke, hiërarchische weg gebonden. Hij volgde vooral een eigen, alternatieve correspondentielijn. Hij moest vooreerst regelmatig schrijven aan de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen, en na 1757 aan het Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, hiërarchisch de

⁵ Gevolmachtigd ministers en datum van in dienst treden (volgens datum van mededeling aan de justitieraden): Josef Lothar von Königsegg-Erps 4/2/1716, Hercule Joseph Turinetti, markies van Prié 28/11/1716, Karl Ferdinand von Königsegg-Erps 17/3/1743, Wenzel von Kaunitz-Rittberg 26/2/1745, Karl Josef von Bathyani 20/7/1746, Antoniotto di Botta-Adorno 16/4/1750, Karl von Cobenzl 15/9/1753, Georg Adam von Starhemberg 28/5/1770, Louis Charles Barbiano di Belgioioso 10/6/1783, Ferdinand von Trauttmansdorff 26/10/1787, Florimond Claude de Mercy-Argenteau 18/12/1790, Franz Georg von Metternich-Winneburg 12/7/1791. Verdere gegevens – echter niet over alle interimgouverneurschappen – vindt men in STRUBBE E.I en VOET L., *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Antwerpen-Amsterdam, 1960 (met fotomechanische herdruk in 1991 door de K.C.G.), p. 409-414.

hoogste instantie voor het bestuur der Oostenrijkse Nederlanden. Tevens correspondeerde hij tweemaal per week met hof- en staatskanselier Kaunitz. In bijzondere omstandigheden mocht hij zich ook rechtstreeks tot het staats-hoofd wenden. Uit dit uitzonderlijke circuit zijn de belangrijke archiefseries *Belgien-Berichte* en *Belgien-Weisungen* ontstaan. Daarnaast stelde de minister met de secretaris van State en Oorlog de klassieke, lopende correspondentie der "*Relations*" voor de landvoogd op. Zijn persoonlijke brieven gaven nogal eens commentaar op de klassieke besluitvorming via de Collaterale Raden, en stelden meer progressistische standpunten voorop.

Cobenzl, de meest actieve minister, stelde er tevens ten zeerste prijs op om daarnaast nog in contact te blijven met vooraanstaanden in binnen- en buitenland voor informatie op politiek, artistiek en cultureel gebied. Deze persoonlijke correspondentie vormt een eigen, belangrijk archiefbestand.

De ministers, vooral Cobenzl, stonden achter de meeste bevorderingen in de centrale administratie, onder meer achter die van het driemanschap Patrice François de Neny, Denis Benoît de Cazier en Louis François de Wavrans, die ongeveer een kwart eeuw de leiding gehad hebben van de Geheime Raad*, de Raad van Financiën* en de Geünificeerde Rekenkamer*.

Nu eens onder zijn impuls, dan weer met zijn medewerking veranderde de structuur van de regering. Omwille van Cobenzl bekwam Kaunitz de afschaffing van de Hoge Raad voor de Nederlanden in 1757. In 1765 werd de minister de oprichter van de Jointe voor Besturen en Subsidiezaken*. Die moest hem dan ook elke week verslag uitbrengen over haar werking. De oprichting van een aantal tijdelijke en blijvende *jointes* was een verder middel om de Collaterale Raden te activeren en het beleid naar zich toe te trekken. Vanaf de ambtsaanvaarding van Cobenzl werden zij praktisch steeds door de minister voorgezeten. Het verbaast dan ook niet dat Karel van Lotharingen bij Maria Theresia wel eens zijn beklag maakte dat de ijverige minister hem niet eens meer de schijn van het regeren gunde.

Pas na de eerste Franse inval kreeg de minister zijn eigen raad, de Ministerconferentie*. Zij moest de landvoogd op basis van een ruime participatie en informatie adviseren. Onder de minder actieve Starhemberg verminderde weliswaar de druk van de minister op de centrale bestuursorganen. Zij zou echter met zijn opvolger Belgioioso hernemen.

Eigen personeel had de minister eigenlijk niet. Hij was vooral een gangmaker. Voor zijn administratief werk deed hij een beroep op de Secretarie

van State en Oorlog. Die stond voortaan alleen in dienst van de minister en verloor alle zelfstandigheid. De titularissen, vader en zoon de Crumpipen, waren hem steeds zeer verkleefd. Met hun personeel verzorgden zij zijn correspondentie, maakten zijn bevelen over aan Raden en *jointes*, gaven met zijn groeten wenken aan allerlei mensen uit stad en land en waren getrouwe verslaggevers van de kabinetsovereenkomsten en andere ministeriële werkgroepen.

De minister bezat ook getrouwe medestanders in de provincie. Hij kon op hen steunen bij het doordrijven van structurele aanpassingen, zowel in de Staten van Vlaanderen in 1754-1755, als in Henegouwen, Luxemburg en Limburg voor de herziening van het kadaster, dat de aanslag voor de *bede* regelde. Zelfs in de Staten van Brabant kon hij op begrip en steun rekenen, toen hij in 1764-1765 het statuut van de Antwerpse wijkmeesters wijzigde⁶. Overal deed hij zich voor als de spil van vooruitgang en modernisering.

Voor al deze opdrachten en verantwoordelijkheden en ter bestrijding van de representatiekosten, was aan de minister een bijzonder hoge wedde toegekend van 42.000 gulden per jaar. Vanaf Belgioioso werd die nog verhoogd tot 46.200 gulden⁷. De minister bewoonde immers een groot *hôtel de maître*, bij voorkeur het Hotel Mastaing (thans Hotel de Mérode-Westerloo) in de Wolstraat te Brussel. Het was voorzien van prachtige hovingen, karossen en paarden en een talrijk en uitgelezen dienstpersoneel. Daar ontving hij al wie voor zakelijke aangelegenheden door hem wilde ontvangen worden. Daar gaf hij ook feestelijke avondfeesten. Een pracht- en kunstminnend minister als Cobenzl kwam met die wedde niet toe. Maria Theresia moest hem meermaals uit de schulden helpen. Bij zijn dood bleek hij failliet te zijn.

⁶ LENDERS P., *De politieke crisis in Vlaanderen omstreeks het midden van de achttiende eeuw (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 25)*, Brussel, 1956, p. 17-87; DE BOOM G., *L'opposition des Quartiers-Mâitres d'Anvers et la centralisation autrichienne*, in *Fédération archéologique et historique de Belgique. Annales du Congrès d'Anvers 1930*, Antwerpen, 1931, p. 305-314; BIGWOOD G., *Matricules et cadastres. Aperçu sur l'organisation du cadastre en Flandre, Brabant, Limbourg et Luxembourg avant la domination française*, in *Annales de la Société d'archéologie de Bruxelles*, 1898, 12, p. 388-411.

⁷ Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nr. 2267, a° 1783.

Bevoegdheden en activiteiten

Als de gevolmachtigd minister de functie van landvoogd *ad interim* bekleedde, bezat hij praktisch dezelfde volmachten als de prins, die hij verving. Zijn rechtstitels worden in de bijdrage over de gouverneur-generaal behandeld.

Als "eerste minister" bij de landvoogd bezat hij ruime bevoegdheden, die wel erg vaag waren en daarom veel aan het initiatief en de samenwerking met de Weense diensten van Hof en Staat overlieten. Hij bezat "*pouvoir et autorité d'exécuter bien et fidèlement tout ce que Nous trouverons bien d'ordonner à Son Altesse Royale...ou à lui directement*"⁸. De gouverneur-generaal bezat het gezag, de minister oefende dat uit onder nauwgezette controle van Wenen. Hij moest het daarbij steeds doen in afhankelijkheid ("*sous la dépendance*") van de landvoogd. Alleen in de aanstellingsbrief van Trauttmansdorff was deze zinsnede weggelaten. De graaf was duidelijk tot regeringsleider bevorderd. Jozef II verwachtte van hem dat hij zou "*diriger avec succès les affaires du gouvernement*"⁹. De Staten waren het met deze machtsuitbreiding niet eens. Na de Brabantse Revolutie zou op 10 december 1790 de overeenkomst van Den Haag opnieuw in artikel XI de inlassing van de afhankelijkheidsformule in de benoemingsbrief van de minister verplicht stellen¹⁰.

Eigenlijk zagen de Staten niet graag dat een helper de bestuurstaken van de landvoogd waarnam. Zo kwam het dat de eerste keer de benoeming van een minister bij de landvoogd maar na een jaar aarzeling aan de provincies werd meegedeeld. De reden voor de kennisgeving was uiteindelijk het feit dat de minister automatisch gouverneur-generaal werd bij een afreis van de landvoogd naar het buitenland. Later zou die aarzeling wegvallen.

⁸ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. VI, p. 403.

⁹ Nog wel in *ibid.*, dl. XII, p. 274, maar niet meer in *ibid.*, dl. XIII, p. 119. Zie ook de "*Instruction particulière*" van 9 mei 1783 in CAUCHIE A., *Le comte L.C.M. de Barbiano di Belgiojoso*, p. 201-202.

¹⁰ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 649. Reeds op 2 maart 1790 had de nieuwe keizer, Leopold II, laten toezeggen dat de minister voortaan aan de landvoogd onderworpen was, ook dat hij steeds van "Belgische" nationaliteit diende te zijn. Van deze laatste toezegging kwam in dec. 1790 niets meer in huis. Cf. GACHARD L.-P. (ed.), *Documens politiques et diplomatiques sur la Révolution belge de 1790*, Brussel, 1834, p. 100 en 131.

De minister had toegang tot alle Raden en *jointes*. Hij riep zelfs de provinciale Staten samen, ofschoon hij daar niet toe bevoegd was. Aan Cobenzl werd een verandering van zijn aanstellingsschrijven in die zin geweigerd onder het beding dat dit onverwachte reacties kon verwekken. Hij mocht er echter gerust mee doorgaan. Hij mocht ook rekesten in ontvangst nemen, adviezen geven over consulten en memoranda en wetten uitvaardigen. Cobenzl deed dit reeds in de week zelf van zijn installatie¹¹. Hij heette ook meester te zijn van justitie, politie en financiën.

De minister had ook de opdracht zich met de geaccrediteerde gezanten in te laten en de buitenlandse politiek te volgen. Aan Botta-Adorno was heel bijzonder opgedragen geen geld meer aan de Republiek over te maken voor de betaling van de Barrièretroepen en dit geld integraal aan de eigen bewapening te besteden.

Als assistent van de gouverneur-generaal bezat de minister ook een militaire opdracht. In die functie oefende hij immers toezicht uit op de militaire bestedingen en maakte daartoe het nodige geld vrij. De nog primitieve Intendances* hingen van hem af. Hij werd in die taak geholpen door de hoofdcommissaris van de Krijgskas*. Zo bezat hij een rechtstreekse controle op de grootste uitgavenpost, belangrijker dan die voor het bestuur en voor de schuldenlast. In de jaren zeventig werd hem die functie door Jozef II ontnomen. Die was door zijn moeder als mederegent aangesteld en belast met het krijgswezen. Als militair verlangde hij aan het burgerlijk bestuur, ook aan de top, alle recht op tussenkomst in het krijgswezen te ontzeggen. Maria Theresia kon de beslissing van haar zoon twee jaar lang ongedaan maken. Daarna haalde Jozef II het¹².

Bibliografie

De voorzitter van de Geheime Raad, die drie ministers meemaakte, heeft over hen een kort hoofdstuk geschreven: DE NENY P.F., *Mémoires historiques et politiques des Pays-Bas autrichiens*, Neuchâtel, 1784, hoofdstuk XV.

¹¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. VII, p. 261.

¹² BONENFANT P., *La situation politique et l'opinion aux Pays-Bas en 1773. Les premières réformes de Joseph II. Rapport du ministre de France à Bruxelles*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1924, 88, p. 231-245.

De bekende studies van E. Pouillet en A. Schillings wijden slechts een korte beschouwing aan de instelling.

Belangrijk zijn de studies over twee voorname ministers, namelijk LAENEN J., *Le ministère de Botta-Adorno dans les Pays-Bas autrichiens pendant le règne de Marie-Thérèse (1749-1753)*, Antwerpen, 1901, en DE BOOM G., *Les ministres plénipotentiaires dans les Pays-Bas autrichiens, principalement Cobenzl (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 31)*, Brussel, 1932. De omgeving van Cobenzl wordt voorgesteld in DE VILLERMONT C., *La Cour de Vienne et Bruxelles au XVIIIe siècle. Le comte de Cobenzl, ministre plénipotentiaire aux Pays-Bas*, Parijs-Rijssel-Brugge, 1926.

Over de ministers uit de tijd van Jozef II kan men heel wat aantreffen in CAUCHIE A., *Le comte L.C.M. de Barbiano di Belgiojoso et ses papiers d'État, conservés à Milan. Contribution à l'histoire des réformes de Joseph II en Belgique*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1912, 81, p. 147-332. Afgezien van de verder geciteerde uitgaven van H. Schlitter vindt men nogal wat materiaal over Trauttmansdorff en over Belgiojoso in LEFÈVRE J., *Le Conseil du gouvernement général institué par Joseph II (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 23)*, Brussel, 1927.

Over de rol van Mercy-Argenteau werd een licentiaatsverhandeling gemaakt: POELMANS H., *Florimond-Claude de Mercy-Argenteau, gevolmachtigd minister van de Oostenrijkse Nederlanden (1790-1791)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1979. Een ouder werk behandelt de hele loopbaan van deze graaf: JUSTE Th., *Le comte de Mercy-Argenteau*, Brussel-Leipzig, 1863.

Sommige studies gaan in op bepaalde activiteiten van de ministers. Eén van zijn opdrachten was het organiseren van de kabinetszittingen. Voor Botta-Adorno vindt men de lijst van deze samenkomsten in GALAND M., *Les Jointes de cabinet sous le ministère de Botta-Adorno (1749-1753)* (*Miscellanea Archivistica. Studia*, 8), Brussel, 1990. Over de kunstzin van Cobenzl vindt men meer in BRONNE C., *Le comte de Cobenzl, un mécène prodigue à Bruxelles*, in *Revue générale belge*, 1968, 104, p. 61-72.

Archief

De archivalische nalatenschap van de gevolmachtigd ministers vindt men in principe in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Secretarie van State en Oorlog*.

Toch hebben Botta-Adorno, Belgioioso, Cobenzl en Mercy-Argenteau eigen bestanden nagelaten. Die van de eerste twee bevinden zich in Milaan, respectievelijk in de Bibliotheca Ambrosiana en in de consulteerbare familieverzameling. De nalatenschap van Cobenzl slaat vooral op zijn privé-correspondentie. Men vindt ze in de *Secretarie van State en Oorlog*, waar ze een 200-tal registers omvat. Het archief van Mercy-Argenteau strekt zich ook uit over zijn verdere carrière en bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

De briefwisseling van de ministers met Kaunitz, de kanselier van Hof en Staat, bevindt zich in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen en werd geklasseerd als *Belgien-Berichte* en *Belgien-Weisungen* al naargelang het inkomende of uitgaande stukken betrof. Van deze bescheiden werden microfilms gemaakt. Kopieën vindt men in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en in de bibliotheken van de universiteiten.

Bronnenpublicaties

SCHLITTER H. (ed.), *Geheime Correspondenz Josefs II. mit seinem Minister in den österreichischen Niederlanden, Ferdinand Grafen Trauttmansdorff, 1787-1789*, Wenen, 1902. Betreffende de andere ministers bestaan er geen grote bronnenpublicaties.

Archieftoegangen

Voor de bescheiden die in het bestand *Secretarie van State en Oorlog* berusten, consultere men de beknopte inventaris van GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas, conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100).

Als toegang tot de bescheiden van Mercy-Argenteau is er in het Algemeen Rijksarchief een handschriftelijke inventaris van MEES J., *Inventaire des papiers du comte de Mercy-Argenteau*, [Brussel], [1973].

Voor de archivalische nalatenschap die te Milaan berust, dient men navolgende bestandenlijsten te consulteren: CAUCHIE A., *Note sur les papiers d'État du maréchal Antoniotto, marquis de Botta-Adorno, conservés à la bibliothèque ambrosienne à Milan*, in *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 5de reeks, 1894, 4, p. 294-303, en MOUREAUX Ph., *Les papiers de Botta-Adorno conservés à la Bibliothèque Ambrosienne à Milan*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1966, 132, p. LXXXVII-XCII. Verder is er de eerder genoemde studie van CAUCHIE A., *Le comte L.M.C. de Barbiano de Belgiojoso*, p. 147-332.

Betreffende de archiefbestanden van het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen die op onze geschiedenis betrekking hebben bestaan er goede gidsen: LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique (C.R.H., reeks in-8°)*, Brussel, 1924, en RUWET J., *Les archives et les bibliothèques de Vienne et l'histoire de Belgique (C.R.H., reeks in-4°)*, Brussel, 1956.

De Weense archivalia werden in de loop van de jaren vijftig gemicrofilmeerd, die van Milaan niet. De gemaakte opnamen kunnen in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en in de bibliotheken van de universiteiten geconsulteerd worden. Een algemeen verslag van het gerealiseerde werk vindt men in de *Interuniversitaire Kommissie voor de mikrofilmen. Tien activiteitsjaren 1949-1959 en Ter aanvulling van het verslag over de werkzaamheden 1949-1959 (N.F.W.O.)*, Brussel, 1959-1960.

Piet LENDERS

GROOTMEESTER VAN HET HOF

(1725-1741)

Geschiedenis

Het ambt van grootmeester van het Hof is een typische instelling uit de regering van keizer Karel VI (1711-1740). De functie was nochtans niet totaal nieuw in de Nederlanden.

Antecedenten uit de Spaanse tijd

Het ambt van grootmeester van het Hof en zijn politieke invulling komen uit de Spaanse tijd. De titularis werd dan bij voorkeur groot-*majordomus* of groothofmeier geheten. Het Hof van de landvoogden* kende in de 17de eeuw te Brussel veelal meerdere hofmeesters. Aartshertogin Isabella had er vier aangesteld en daarnaast nog een plaatsvervangend *majordomus* benoemd tijdens de afwezigheid van cavalerie-generaal markies de los Balbases, die een militaire opdracht bezat. Van een lagere rang waren de ceremoniemeesters.

De ontwikkeling van het grootmeesterschap in politieke richting loopt parallel met die van het ambt van *conductor* der ambassadeurs aan de Franse en Spaanse Hoven. Dit personeelslid groeide van chef van het protocol uit tot woordvoerder van de vorst bij de diplomaten. De verandering van de betekenis van de term Hof (*Cour*) die in de 17de eeuw niet alleen het paleis van de vorst* of de landvoogd aanduidde, maar ook kon slaan op de zetel van de regering, lijkt eveneens symptomatisch.

Bepaalde hofmeesters – vooral hun hoofd – werden dan ook belast met bestuurlijke en politieke taken. Zij moesten steeds van Spaanse afkomst zijn en werden uitsluitend door de koning benoemd. Aartshertog Leopold Willem (1647-1656) die zijn grootmeester graaf Johann Adolf von Schwartzemberg

uit Duitsland meebracht, moest koning Filips IV vragen hem in dezelfde functie te willen handhaven. Het ambt was toen reeds politiek geladen¹.

De grootmeesters van het Hof dachten en werkten dan ook steeds helemaal in de lijn van de Spaanse dynastie. Zij bleken hun taken zo perfect te volvoeren, dat zij na de dood van de landvoogd met het interim van het gouverneurschap belast werden. Zo verging het don Francisco de Moncada, markies van Aytona (1633-1634), die Spaanse ambassadeur bij aartshertogin Isabella was en plaatsvervangend hofmeester, en don Francisco de Melo, markies van Tor de Laguna (1641-1644), die ook ambassadeur was alvorens hofmeester te worden van kardinaal-infant don Ferdinand (1609-1641).

Bij de overname van de Nederlanden in het begin van de 18de eeuw keek men te Wenen met enig ontzag op naar de stijl en de bestuurspraktijken van het Spaanse regime. Men richtte een Spaanse Raad* op voor het bestuur van de Spaanse "erfenis" in de Nederlanden en in Italië. Zelfs de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen*, die in 1717 werd opgericht, was in meerderheid uit Spanjaarden samengesteld. Teruggaand op de voorgeschiedenis kreeg men te Brussel in 1725 opnieuw hofmeesters met politieke opdrachten. In een resolutie van 25 maart 1734 gebruikte de Hoge Raad opnieuw de oude terminologie en vermeldde de grootmeester van het Hof als "*el conde de Harrach, mayordomo mayor*"².

De twee grootmeesters van het Hof van aartshertogin Maria Elisabeth

Toen prins Eugene van Savoie (1663-1736) in 1724 ontslag had genomen als gouverneur-generaal van de Nederlanden, was het duidelijk dat alleen een prins van den bloede met die opdracht kon belast worden. Dat behoorde tot één van de reeds lang erkende vereisten van de Brusselse landvoogdij.

¹ Madrid stond erg wantrouwig tegenover de Duitse hofmeester Schwartzemberg. De Spanjaarden die te Brussel in regeringsdienst stonden, werkten hem tegen omdat hij veeleer een eigen Nederlandse politiek voorstond. Na afspraak met de Spaanse ambassadeur op het Congres van Munster stelden zij meerdere malen alles in het werk om deze hofmeester te doen ontslaan. In 1653 gaf de koning toe. Deze beslissing had als gevolg dat de landvoogd niet langer in Brussel wilde blijven en zelf ging aandringen op ontslag uit zijn functie.

² Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 871.

Nog vóór het einde van het jaar werd aartshertogin Maria Elisabeth, de ongehuwde zuster van keizer Karel VI, bereid gevonden te Brussel te gaan resideren. Niettegenstaande haar uitgebreide ontwikkeling en grote cultuur bezat zij geen enkele politieke ervaring. Zij moest dan ook in een sfeer van vertrouwen, die haar de schijn van gezag liet, kunnen rekenen op raad en bijstand. Op 29 juli 1725 duidde de keizer voor deze opdracht de Italiaanse graaf Giulio Visconti (1664-1751) aan. Hij zou de titel voeren van grootmeester van het Hof. Enkele dagen later werd hij aan de aartshertogin voorgesteld. Begin september vertrok hij aan het hoofd van de vorstelijke hofstaat naar de Nederlanden.

Gedurende zeven jaren had Visconti er de leiding van de politiek en was hij een efficiënte hulp voor de gouvernante. Hij werd daarna tot onderkoning van Napels bevorderd. In zijn plaats werd op aanbeveling van prins Eugene in november 1732 een Tsjechische graaf tot grootmeester van het Hof benoemd, Friedrich August von Harrach (1696-1749). Hij was niet de kandidaat van de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen, maar als voorzitter van de hoogste regeringsraad, de *Geheime Staatskonferenz*, had prins Eugene hem doen aanstellen: hij was immers een sterke figuur. Het werd nu meer dan voorheen duidelijk dat de leiding van het land bij de grootmeester van het Hof berustte. Dit werd als een nieuwigheid beschouwd en men was dan ook de grootmeester van het Hof in de Nederlanden niet zo gunstig gezind. Al vlug werd zijn politiek door hofdignitarissen, door hoge ambtenaren en door leden van de provinciale Staten tegengewerkt.

Bij de dood van Maria Elisabeth in augustus 1741 werd Harrach door de *Pliogo de Providencia* van Maria Theresia met het interim van de landvoogdij belast. Pas na herhaald aandringen werd hij in het begin van 1743 door de vorstin van zijn nieuwe functie ontlast. Ook zij had toen geen beste indruk van het optreden van een gevolmachtigd minister*. Op het einde van het jaar merkte zij in een randaantekening bij een rapport aan: "nooit meer een eerste minister of een man met zo veel gezag als een grootmeester"³!

Vijf jaar later zou zij bij de benoeming van markies Antoniotto di Botta-Adorno op die beslissing terugkomen. De doleanties rond de figuur van Har-

³ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. IV, p. XIV, noot 1. Zie ook Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 114.

rach waren wellicht veel meer gericht tegen het optreden van de grootmeester van het Hof dan tegen zijn functie.

Organisatie

De grootmeesters van het Hof kregen hun aanstelling van de keizer samen met hun benoeming tot geheim raadsheer, een titel die voorrang gaf op alle leden van de Collaterale Raden. Men heeft beweerd dat de keizer zou zijn "vergeten" de grootmeesters van richtlijnen te voorzien om zijn zuster niet in haar eergevoel te kwetsen en dat hij aan een confidentieel beheer hield in familiale aangelegenheden⁴. Van de eerste grootmeester Visconti is er inderdaad geen document met instructies teruggevonden. Toch is er in het zesde hoofdstuk van de Spaanse versie van de volmachten van Maria Elisabeth – niet in de kortere Franse versie – een melding gemaakt van een hofmeester die raadsman en gids moest zijn voor de gouvernante⁵. Ook is door het keizerlijk decreet van 17 september 1725 aan de Hoge Raad voor de Nederlanden kennis gegeven van de benoeming van Visconti en van zijn opdracht. Dit gebeurde weliswaar in algemene termen: het was zijn taak minister te zijn van de gouvernante en haar bij te staan en te beraden. Hij kreeg daartoe toegang tot de Raad van State* en tot de Geheime Raad* en natuurlijk ook tot de Kabinetsjoints*⁶.

Verdere instructies voor Visconti vindt men in een brief van Ramon de Villas Perlas, markies van Rialp (1663-1741), de secretaris van de Spaanse Secretarie* te Wenen, ook *Universal geheime Staatsexpedition* geheten⁷. De grootmeester werd er in aangezet de gouvernante steeds de wensen van het Weense Hof voor te houden en haar daartoe met vriendelijkheid te overhalen. Hij beschikte dus helemaal niet over het uitgebreide gezag dat Filips IV weleer in zijn schrijven van 29 september 1634 aan een vroegere begeleider van een landvoogd, kardinaal-infant don Ferdinand, had geschonken. Deze

⁴ PICHORNER F., *Die Statthalter Erzherzogin Maria-Elisabeth und Graf Friedrich Harrach*, p. 37.

⁵ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 595.

⁶ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. IV, p. XI, noot 5.

⁷ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 595. DE BOOM G., *L'archiduchesse Marie-Elisabeth et les grands-mâîtres de la Cour*, p. 499.

man – het betrof hier ambassadeur Aytona – was het zelfs toegestaan aan de landvoogd bevelen te geven⁸.

De instructies van Harrach, daterend van 17 november 1732, zijn wel bewaard⁹. Doch ook deze richtlijnen werden aangevuld door mondelinge mededelingen; zo deelde beschermheer prins Eugeen van Savoie hem de dag vóór zijn vertrek mee welke zijn visie was op het mandaat dat hij in de Nederlanden te vervullen had.

Om zijn opdracht goed te kunnen uitvoeren beschikte de grootmeester van het Hof over een eigen, goed uitgerust secretariaat. In 1727 telde dat van Visconti een viertal medewerkers. Onder zijn opvolger werd het nog uitgebreid. Dit secretariaat evolueerde tot de meest efficiënte kanselarij te Brussel. Het was de grootmeester uitdrukkelijk verboden bij de inrichting van zijn kanselarij inbreuk te plegen op de taak van de audiëntier, van de secretaris van State en Oorlog en van de privé-secretaris van de gouvernante. Toch slaagde hij erin de Audiëntie* te doen afschaffen en aan de Secretarie van State en Oorlog* de correspondentie met buitenlandse mogendheden en de contacten met de geaccrediteerde gezanten te ontnemen. Er bleef aan deze secretaris alleen over de officiële correspondentie van de gouvernante te verzorgen.

De grootmeester correspondeerde rechtstreeks met het Weense Hof. Graaf Visconti was in regelmatig contact met kanselier graaf Philipp Ludwig von Sinzendorff en met de markies van Rialp. Pas vanaf 1729 correspondeerde hij regelmatig met de voorzitter van de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen, burggraaf J.A. Rocaberti, die dan deze functie bekomen had en die tot 1740 zou bezetten. De beslissingen van de keizer werden hem via de markies van Rialp meegedeeld.

⁸ LONCHAY H., CUVÉLIER J. en LEFÈVRE J. (eds.), *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIIe siècle*. III. *Précis de la correspondance de Philippe IV (1633-1647)* (C.R.H., reeks in-4°), Brussel, 1930, p. 19-20.

⁹ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 33, fol. 1-13. In *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. IV, p. XIII-XIV, zijn de twee voornaamste artikels van de instructie, die in het Spaans gesteld is, in het Frans vertaald. De draagwijdte van de concretere mondelinge instructie van prins Eugeen zal wel steeds verborgen blijven. In hetzelfde register (*Departement voor de Nederlanden*, nr. 33) vindt men op fol. 13v.-14 een keizerlijk decreet van 13 dec. 1732, dat de jaarwedde van de hofmeester op 40.000 gulden (Duits) stelt.

Grootmeester Harrach schreef dezelfde personen aan, maar correspondeerde ook nog met prins Eugeen van Savoie. Deze laatste briefwisseling kon soms erg druk zijn en een ritme van drie zendingen per week bereiken. Het is vooral dank zij de steun van de prins dat de grootmeester van het Hof zijn hervormingen kon doorvoeren.

De Tsjechische graaf nam ook de diplomatieke correspondentie over. Tijdens zijn opdrachten in het Duitse keizerrijk had hij tal van vorsten en gezanten leren kennen. Hij bleef met hen in contact. Maar ook met andere hoven en diplomaten onderhield hij betrekkingen. Zo trok hij de buitenlandse aangelegenheden tot zich.

Heel bijzonder was Harrach waakzaam over het werk van de Collaterale Raden en de Rekenkamers. Hij zat de Kabinetsjointe graag persoonlijk voor om namens de gouvernante beslissingen tot zich te trekken. Vanaf 1735 kwam die immers nog zelden naar deze topbesprekingen en liet alles aan haar grootmeester over. Als knappe voorzitter had deze niet zelden op voorhand een onderhoud met personen die tot de vergaderingen van deze *jointe* uitgenodigd waren en beïnvloedde hij dan reeds de beslissingen. De Collaterale Raden werden daarna met de uitvoering belast.

Bevoegdheden en activiteiten

Bij afwezigheid van volledige instructies is het moeilijk de formele en reële macht van de grootmeester van het Hof te omschrijven. Hij had niets te maken met de regelingen betreffende het hofleven. Daar zorgde een hofmeesteres voor: eerst gravin Ulfeld-Sinzendorff (1673-1736) en na haar dood de prinses van Nassau. Beslissingen echter, die in verband met het hofleven uit Wenen moesten komen, werden via de grootmeester van het Hof overgemaakt, zoals het verbod voor de prinses de Ligne en de hertogin van Arenberg om met een zespaardenkoets naar het Hof te komen.

Aan de uitgebreidheid van zijn bevoegdheden kan echter niet getwijfeld worden. In haar instructie van 22 februari 1749 voor gevlucht minister Botta-Adorno kende Maria Theresia hem "*toutes les mêmes fonctions*" toe die Visconti en Harrach bezeten hadden, behalve die betreffende de hof-

houding¹⁰. De grootmeester van het Hof werd beschreven als "*le véritable chef du pouvoir civil*"¹¹. Het gezag in militaire aangelegenheden was hem door de landvoogdes zelf overgedragen. Met de buitenlandse betrekkingen belastte de grootmeester zich vooral vanaf Harrach.

De opdracht van grootmeester Harrach was bijzonder delicaat: hij moest de gouvernante op een efficiënte wijze begeleiden, een grotere centralisatie in het bestuur doorvoeren en de rampzalige financiële toestand saneren. Hij slaagde in het eerste en ten dele ook in het tweede en derde objectief, zonder veel verzet vanwege de landvoogdes. Alleen bij het ontslag van een aantal onbekwame creaturen uit de centrale administratie uitte zij haar ongenoegen bij haar broer, de keizer. Karel VI kwam echter niet op zijn beslissing terug. In kerkelijke aangelegenheden ruimde de grootmeester van het Hof echter een grotere plaats in voor de verlangens van de gouvernante.

De feitelijke macht blijkt uit de doorgevoerde hervormingen. Die waren heel wat fundamentele en ingrijpende dan wat nadien, tot het aantreden van Jozef II, gerealiseerd werd. Harrach was de meest kordate van beide grootmeesters. Hij liet een aantal ambten uit de Spaanse tijd afschaffen zoals die van *veedor*, *contador**, admiraal der binnenwateren en zelfs die van audiëntier. De afschaffing ging echter maar in bij de dood van de titularis. Anderzijds verzette hij zich met hardnekkigheid en met succes tegen de wens van de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen intendanten* naar Frans model aan te stellen. De inning der douanerechten liet hij niet langer verpachten, maar nam ze in eigen overheidsbeheer. De pachter, baron Adam Joseph de Sotelet (1690-1765), liet hij door de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen* vervolgen. Hij kon het douanesysteem vernieuwen. De twee Rekenkamers deed hij versmelten, niettegenstaande het verzet van Brabant en van Vlaanderen. Hij reorganiseerde de Raad van Financiën* en saneerde zijn personeelsbezetting, evenals die van de Geünificeerde Rekenkamer*. Dertien ontslagen waren er het gevolg van. Hij liet zelfs in minder dan twee jaar tijd twee voorzitters van de Raad van Financiën afzetten.

¹⁰ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. VI, p. 403.

¹¹ DE BOOM G., o.c., p. 499.

Bibliografie

De studies over de grootmeesters van het Hof zijn niet talrijk. Lange tijd had men als enige studie DE BOOM G., *L'archiduchesse Marie-Elisabeth et les grands-mâîtres de la Cour*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1926, 5, p. 493-506. Dit exposé werd goed aangevuld door PICHORNER F., *Wiener Quellen zu den österreichischen Niederlanden. Die Statthalter Erzherzogin Maria-Elisabeth und Graf Friedrich Harrach (1725-1743) (Beiträge zur Geschichte und Kirchengeschichte, I)*, Wenen-Keulen, 1990. Het brengt bijzonder interessante verwijzingen naar de archiefbronnen. Een studie die een licht werpt op de bevoegdheid en de ambtsuitoefening van grootmeester van het Hof Harrach is LENDERS P., *Les conceptions politiques et la personnalité du grand-maître de la Cour, Frédéric de Harrach (1733-1743). Leur reflet dans la correspondance des premières années de l'exercice de ses fonctions à Bruxelles*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1994, 160, p. 87-141.

De grootmeesters speelden een belangrijke rol in de Kabinetsjointe. Zie BAELDE M. en WINDEY J.-B., *De "Jointe de cabinet" tijdens de landvoogdij van Maria-Elisabeth (1725-1741)*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 1972, 43, p. 85-107.

Zie ook LENDERS P., *Personen und Gegebenheiten im Zentralisationsverfahren in den österreichischen Niederlanden*, in *Étatisation et bureaucratie. Staatswerdung und Bürokratie. Symposium der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts (Beihefte zum Jahrbuch der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts)*, dl. II, Wenen, 1990, p. 7-25. Over de rol van Harrach in de onderhandelingen tussen de Oostenrijkse Nederlanden en Luik in de jaren 1739-1740, kan men met vrucht VERCAUTEREN F., *De aanleg van de straatweg 's-Hertogenbosch-Best als deel van de verbinding met Luik, 1740-1745 (Bijdragen tot de Sociale en Economische Geschiedenis van het Zuiden van Nederland, IV)*, Nijmegen, 1956 naslaan.

Archief

De bescheiden van de grootmeesters van het Hof berusten in het bestand *Secretarie van State en Oorlog*, dat bewaard wordt in het Algemeen Rijks-

archieff te Brussel. Toch is hier van Harrach bijzonder weinig te vinden. Hij heeft meer opdrachten gegeven aan zijn particulier secretariaat.

De meeste archivalia vindt men te Wenen in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv, afdeling *Belgien DD, Berichte* en in het *Verwaltungsarchiv*, afdeling *Familienarchiv-Harrach*. Het hierboven vermelde werk van Pichorner geeft verwijzingen naar de *Faszikel* van de *Berichte* voor uitgebreide delen van de bescheiden en voor zowat alle door Harrach behandelde materies.

In de *Handschriftenverzameling* van het Algemeen Rijksarchieff te Brussel vindt men een aantal kopieën van brieven van Harrach.

Bronnenpublicaties

De instructies, die Harrach meekreeg en die meermaals aangevuld werden, vindt men in KOVACS E. (ed.), *Instruktionen und Patente Karls (III.) VI. und Maria-Theresias für die Statthalter, Interimstatthalter, bevollmächtigten Minister und Obersthofmeister der österreichischen Niederlande (1703-1744). Bearbeitet von F. Pichorner & F. Stern (Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs, 20)*, Wenen, 1993. Tevens werden een aantal brieven van Harrach uitgegeven in hogergenoemde studie van LENDERS P., *Les conceptions politiques et la personnalité du grand-maître de la Cour, Frédéric de Harrach*.

Archiefftoegangen

GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas, conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100).

Voor de Oostenrijkse archieven consultere men LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique (C.R.H., reeks in-8°)*, Brussel, 1924, en RUWET J., *Les archives et les bibliothèques de Vienne et l'histoire de Belgique (C.R.H., reeks in-4°)*, Brussel, 1956. Veel van deze archieven werden gemicrofilmeerd en kunnen in die vorm in België geconsulteerd worden. Een exemplaar van deze films is aanwezig in

GROOTMEESTER VAN HET HOF

het Algemeen Rijksarchief te Brussel en in de bibliotheken van de universiteiten. Men beschikt ter plaatse over gedetailleerde inventarissen.

Piet LENDERS

KABINETSJOINTE

(1725-1793)

Geschiedenis

Onder het Oostenrijks bewind, meer bepaald vanaf 1725, toen Karel VI de Collaterale Raden herinvoerde, namen de landvoogden* en de gevolmachtigd ministers*, na een tiental jaren zoeken naar de aan te nemen regeringsvorm, vaak hun toevlucht tot de Kabinetsjointe om de voornaamste staatszaken te behandelen. Gezien zij een soort ministerraad was, werd deze instelling niet officieel door een constitutieve akte opgericht. De vorsten* hebben nochtans via instructies, overhandigd aan hun vertegenwoordigers aangesteld te Brussel, meerdere malen het beroep op deze *jointe* aanbevolen. Deze Kabinetsjointe diende de Raad van State* – die tot inactiviteit herleid was onder de Oostenrijkse Habsburgers – te vervangen. Haar bijeenkomsten waren inderdaad vergelijkbaar met deze van een beperkte Raad van State en met de *jointes* opgericht onder het Spaans regime.

In de 18de eeuw kon de Kabinetsjointe te Brussel vergeleken worden met de Ministerconferentie te Wenen die de opdracht had de vorst raad te geven over de voornaamste regeringsvraagstukken met betrekking tot de monarchie.

De Kabinetsjointe, waarvan de samenstelling veranderde in functie van de aangesneden onderwerpen, was een instelling die vlot en doeltreffend beslissingen nam en de opdracht had de taak van de landvoogd of de gevolmachtigd ministers te verlichten. Deze instelling stond los van de Collaterale Raden. De autoriteiten te Wenen waren de mening toegedaan dat de Kabinetsjointe niet mocht verstarren rond vaste personeelsleden, maar dat zij integendeel een "*jointe de convocation*" diende te blijven. Aldus kon de controle ervan niet ontsnappen aan de landvoogden in Brussel. In de ogen van de Weense leiders vormde deze Kabinetsjointe echter eveneens een soort tegengewicht tegen het aan diezelfde landvoogden toebedeelde gezag, gezien zij de vestiging van de persoonlijke macht van deze landvoogden in de Nederlanden verhinderde.

Maria Elisabeth, landvoogdes van 1725 tot 1741, genoot een uitgebreide autonomie bij de keuze van de raadsheren waarop een beroep kon worden gedaan om in de Kabinetsjointe te zetelen. In de praktijk riep zij bijna altijd de grootmeester van het Hof*, de commandant-generaal van het leger, de hoofdvoorzitter van de Geheime Raad* en de kanselier van Brabant bijeen. Aan deze vaste kern werden raadsheren toegevoegd, uitgekozen in functie van hun specifieke bekwaamheden in verband met de zaken aan de orde gesteld in de Kabinetsjointe. Weldra zat de ouder wordende zieke prinses steeds minder vaak de vergaderingen voor en liet zij deze zorg over aan de grootmeester van het Hof, graaf Friedrich August von Harrach. Bij de dood van de aartshertogin werd hij aangeduid tot gouverneur-generaal *ad interim*. In zijn geheime instructies werd duidelijk omschreven dat hij de plicht had de Kabinetsjointe bijeen te roepen telkens hij de "pluraliteit" niet kon volgen, dit wil zeggen wanneer hij het niet eens was met bepaalde meerderheidsstandpunten van de Geheime Raad en de Raad van Financiën*. De Kabinetsjointe die bijeenkwam op vastgestelde dagen en uren, werd samengesteld volgens het beproefde model ten tijde van de regering van Maria Elisabeth. Graaf Harrach, en daarna graaf Karl Ferdinand von Königsegg-Erps die hem opvolgde in 1743, deden inderdaad regelmatig een beroep op de Kabinetsjointe. Karel van Lotharingen en aartshertogin Maria Anna, tot landvoogden aangesteld in 1744, kregen eveneens de opdracht de Kabinetsjointe bijeen te roepen. Na zijn terugkeer uit het leger in 1749, nam Karel van Lotharingen zijn taak als gouverneur-generaal reëel op zich. Hij riep de Kabinetsjointe geregeld samen, hierin bijgestaan door de gevolmachtigd minister, markies Antoniotto di Botta-Adorno. Deze laatste leidde overigens de Kabinetsjointe tijdens de afwezigheid van de gouverneur-generaal, die in die tijd veel reizen naar Wenen ondernam. Vanaf 1753 zette zich dan een aanzienlijke wijziging door, gezien de prins van toen af nog slechts uitzonderlijk de Kabinetsjointe presideerde. Ze vergaderde nu meestal onder leiding van de nieuwe gevolmachtigd minister, graaf Karl von Cobenzl.

Ondanks de lacunes in het archiefmateriaal, weet men dat zijn opvolger, prins Georg Adam von Starhemberg, eveneens de Kabinetsjointe voorzat, althans bij het begin van zijn regering, maar ook dat hij de regeling van de problemen gemakkelijk toevertrouwde aan de specifieke *jointes*. Deze gespecialiseerde commissies, opgericht om welbepaalde vraagstukken op te lossen, werkten in de marge van de Collaterale Raden, en dit met het oog op effi-

ciëntie en snelheid. Onder de vorige ministers waren ze reeds talrijk, maar werden ze altijd streng door hen gecontroleerd. Deze buitengewone *jointes* beantwoordden aan een nood tot specialisatie wat betreft de globale politieke beleidslijnen, als aanvulling op de Geheime Raad en de Raad van Financiën. Zo de inlichtingen ontbreken over de beginjaren van de regering van Maria Christina en Albert van Saksen-Teschen (1781-1792), dan is het daarentegen zeker dat zij na de Brabantse Omwenteling, bij de restauratie van het Oostenrijks regime (dat een terugkeer betekende naar het institutionele raamwerk uit de tijd van de regering van Maria Theresia), op de Kabinetsjointe een beroep deden.

Tijdens de tweede Oostenrijkse Restauratie tenslotte, richtte de keizer op 18 maart 1793 een Ministerconferentie* op waarin de gevolmachtigd minister, de secretaris van State en Oorlog* en twee raadsheren-assessoren herkomstig uit de Oostenrijkse Nederlanden dienden te zetelen. De installatie van deze Ministerconferentie, die in zekere zin als de erfenis van de Kabinetsjointe kan worden beschouwd, vertolkte de bekommernis van de Weense autoriteiten om de verschillende raden en gespecialiseerde organen door een centrale instelling te overkoepelen, en dit om de samenhang van de politiek te verzekeren, maar ook om het eigenmachtig optreden van de landvoogd te beperken, terwijl men hem toch – *in fine* – een zekere beslissingsvrijheid liet.

Ook de oprichting van de Kabinetsjointe vloeide voort uit diezelfde dubbele wens om de macht van de landvoogden terzelfder tijd te beperken en veilig te stellen. Maar om de toevlucht tot deze Kabinetsraden te verklaren, moet men ook de voortdurende aarzeling van de Oostenrijkse regeringsleiders onderlijnen. Dezen aarzelden inderdaad tussen de installatie van een vorm van regering die centralisatie nastreeft en de steeds grotere noodzaak tot specialisatie in een moderne staat en dus tot vermenigvuldiging van de staatsorganen. Het beroep op de Kabinetsjointe moest toelaten deze uiteenlopende vereisten te verzoenen.

Organisatie

De Kabinetsjointe, bijeengeroepen te Brussel in het paleis van de landvoogd of bij de minister, was ermee belast de belangrijkste regeringszaken, die vaak reeds voorbereid waren door de Collaterale Raden of door de buiten-

gewone *jointes*, tot een goed einde te brengen. De Kabinetsjointe werd ook samengeroepen om de uitvoeringsmodaliteiten van de keizerlijke *depêches* te bepalen of om de laatste hand te leggen aan in de Nederlanden uit te vaardigen ordonnanties. Deze instelling stond boven de Collaterale Raden, die in het algemeen belast waren met de uitvoering van de beslissingen genomen tijdens de vergaderingen van de Kabinetsjointe. Deze onderscheidde zich van de raden en de buitengewone *jointes* in die zin dat zij voorgezeten was door de bewindvoerders; zij vormde dus een belangrijk beslissingsorgaan binnen de schoot van de regering in de Nederlanden.

De leden van de Kabinetsjointe werden op last van de gouverneur-generaal of van de gevolmachtigd minister bijeengeroepen door de secretaris van State en Oorlog die aanwezig was bij de debatten en dienst deed als secretaris (*actuaris*) en nota nam tijdens de vergaderingen; de onderhandelingen van de Kabinetsjointe maakten inderdaad normaliter het voorwerp uit van een gedetailleerd protocol opgesteld door deze secretaris.

In de meeste gevallen werden de hoofdvorzitter van de Geheime Raad, de thesaurier-generaal van Financiën, evenals één of meerdere raadsheren van de Collaterale Raden samengeroepen om zich uit te spreken over de cruciale problemen van de regering. Behalve de hoofden van deze Raden, trof men rond de discussietafel vaak de commandant-generaal van het leger, de voorzitter van de Geünificeerde Rekenkamer* of de kanselier van Brabant aan. Bij deze groep van raadsheren voegden zich personaliteiten opgeroepen in functie van hun speciale bevoegdheden, zoals de hoofdcommissaris van Oorlog of de fiscale raadsheren verbonden aan de justitieraden.

Soms tenslotte, nodigde men in tegenstelling tot de hierboven vermelde "stemgerechtigde leden" ook "interveniënten" uit. De tussenkomst van gedeputeerden van de Staten, leden van de justitieraden of vertegenwoordigers van de lokale magistraten was noodzakelijk om de regering voor te lichten over een aantal netelige dossiers. Het onderscheid tussen stemgerechtigde en interveniërende leden doet veronderstellen dat de laatsten geen stemrecht hadden in deze vergaderingen; dit blijkt nochtans niet uit de lectuur van de protocollen van de beraadslagingen.

Behalve op de hierboven beschreven bijeenkomsten, moet men bedacht zijn op het bestaan van militaire *jointes*, althans tijdens de regering van Karel van Lotharingen. Zij vergaderden, zij het veel minder frequent, onder het voorzitterschap van de prins om de problemen op te lossen die betrekking

hadden op de organisatie van het leger, het onderhoud van de versterkingen of zelfs de veiligheid van de Nederlanden in oorlogstijd. Dan werden de commandant-generaal van het leger en de gespecialiseerde raadgevers in deze materie, zoals de militaire gouverneurs, genieofficieren of de hoofdcommissaris van Oorlog tot deze vergaderingen opgeroepen.

Bevoegdheden en activiteiten

Tijdens de beraadslagingen van de Kabinetsjointe, gebeurde de behandeling van de problemen, onder toezicht van de voorzitter, volgens een procedure die zeer waarschijnlijk geïnspireerd was door deze die reeds in de 16de eeuw beschreven stond in de instructie voor de Raad van State (1531). Men begon met de punten van de dagorde uiteen te zetten. Vaak hadden de ministers, die tot de vergaderingen waren opgeroepen, de gelegenheid gehad om de dossiers vóór de zitting in te kijken. Vervolgens werd advies ingewonnen, beginnend onderaan de hiërarchische ladder om iedereen toe te laten vrijuit zijn mening te zeggen. Nadat alle leden geconsulteerd waren, nam de voorzitter, voorgelicht door deze omstandige adviezen – de vergaderingen duurden vrij lang, soms meerdere uren – de eindbeslissing. Hij schikte zich over het algemeen naar de opinie van de meerderheid, of liever naar de eenparige verklaring die uit de debatten naar voor was gekomen. Maar wanneer de zaak te delicaat was of enige twijfel bleef bestaan, gebeurde het dat hij zijn beslissing nog in beraad hield. Indien de door de Kabinetsjointe behandelde punten van die aard waren dat zij dienden ter kennis gebracht te worden van de vorst, dan maakte de gouverneur-generaal in zijn "*relations*" betreffende de gedragslijn van de regering een vrij gedetailleerd verslag van de beraadslagingen op.

De zaken onderzocht door de Kabinetsjointe weerspiegelen duidelijk de belangrijkste bekommernissen van de regering in de Nederlanden in de loop van de 18de eeuw. Zo werden de financiële problemen tijdens de regering van Maria Elisabeth zeer vaak onderworpen aan het advies van de Kabinetsjointe: zij vormden inderdaad in die periode de voornaamste zorg van de autoriteiten. Het behoud van de soevereiniteit van de Habsburgers in onze gewesten, de benoemingen voor de belangrijkste ambten in de magistratuur, de verlening van kerkelijke beneficië, de maatregelen tot centralisatie en gezondmaking van de administratie in de Nederlanden, de soms moeilijke

verhouding met de ondergeschikte besturen, zoals de provinciale Staten, en de noodzakelijke schikkingen om de economische ontwikkeling van de provincies aan te moedigen, vormden eveneens vele malen het voorwerp van de besprekingen in de Kabinetsjointe. Aldus kan deze instelling beschouwd worden als één der meest belangrijke *jointes* die in de Oostenrijkse Nederlanden gefunctioneerd heeft.

Bibliografie

De Kabinetsjointe werd nog niet nauwkeurig onderzocht, tenzij in het kader van de hierna vermelde bronnenpublicaties. Niettemin is haar bestaan sinds lang bekend, maar het belang ervan werd niet goed begrepen. Aldus wordt de Kabinetsjointe zeer kort ter sprake gebracht in: GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100), inleiding. (De Ministerconferentie opgericht in 1793 wordt er uitvoeriger in behandeld). De aandacht werd gevestigd op de rol van de Kabinetsjointe door LAENEN J., *Le ministère de Botta-Adorno dans les Pays-Bas autrichiens pendant le règne de Marie-Thérèse, 1749-1753*, Antwerpen, 1901, p. 63. In haar studie gewijd aan de gevormde ministers, heeft G. De Boom het onderwerp slechts eventjes aangeraakt wanneer zij de rol van Cobenzl belichtte: DE BOOM G., *Les ministres plénipotentiaires dans les Pays-Bas autrichiens, principalement Cobenzl (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 31)*, Brussel, 1931, p. 148-149. Heden wordt erkend dat de Kabinetsjointe een belangrijk regeringsorgaan was in de Oostenrijkse Nederlanden: LENDERS P., *Wenen en Brussel: bevoogding die een eigenheid aanvaardt*, in HASQUIN H. (ed.), *Oostenrijks België, 1713-1794. De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers*, Brussel, 1987, p. 37-70, inzonderheid p. 57.

Archief

De protocollen van de beraadslagingen van de Kabinetsjointe worden bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Secrétarie van State en Oorlog*, nrs. 1830-1842 (voor de jaren 1725-1760 en 1791-1792). Karel van Lotharingen, gouverneur-generaal van 1744 tot 1780, hield een "*journal sur les affaires du gouvernement*" bij van 1749 tot 1757. Hij tekende er zorgvuldig de Kabinetsjointes die hij voorzat in op, evenals de namen van de deelnemers aan die vergaderingen. Zie Brussel, A.R., *Secrétarie van State en Oorlog*, nrs. 2596-2597. Tenslotte werd van zekere beraadslagingen in de Kabinetsjointe verslag uitgebracht in de correspondentie uitgewisseld tussen de Brusselse en de Weense autoriteiten. Men moet derhalve het geheel van de "*relations*" van de regering bekijken, bewaard te Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen* (zie als leidraad de repertoria bewaard in dit bestand).

Bronnenpublicaties

Deze publicaties bevatten de voornaamste referenties naar de Kabinetsjointe: BAELDE M. en WINDEY J.-B., *De "Jointe de cabinet" tijdens de landvoogdij van Maria Elisabeth (1725-1740)*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 1972, 43, p. 85-107; GALAND M., *Les Jointes de cabinet sous le ministère de Botta-Adorno (1749-1753)* (*Miscellanea Archivistica. Studia*, 8), Brussel, 1990.

Archieftoegangen

Behalve de hierboven vermelde bronnenpublicaties, waarin de lijsten van de vergaderingen van de Kabinetsjointe zijn gepubliceerd, is er nauwelijks een werkinstrument te vermelden, tenzij dan de toegang tot het bestand *Secrétarie van State en Oorlog* die evenwel geen details geeft in verband met de geciteerde archieven: GAILLARD A. en DE BREYNE É., *o.c.*

Michèle GALAND
vertaling Beatrijs AUGUSTYN

DE
CENTRALE
INSTELLINGEN

II

A

POLITIEK EN JUSTITIE

RAAD VAN STATE

(1531-1702, 1718-1787, 1790-1794)

Geschiedenis

Op 1 oktober 1531 werd de Raad van State in de Nederlanden officieel opgericht door middel van een ordonnantie van keizer Karel V¹. Dit gebeurde in het kader van een globale reorganisatie van het centraal bestuursapparaat, waarbij de voornoemde instelling, samen met de Geheime Raad* en de Raad van Financiën*, de zogeheten Collaterale Raden vormde. Deze herstructurering was onder meer een gevolg van het overlijden in 1530 van kanselier* Mercurino di Gattinara en landvoogdes* Margaretha van Savoie².

De oprichting van de Raad van State in 1531 was eigenlijk maar een stap in een evolutie die sinds het begin van de 15de eeuw aan de gang was. De hertogen van Bourgondië lieten zich voor het landsbestuur bijstaan door een Hofraad. De samenstelling van dit adviesorgaan, dat werd voorgezeten door de kanselier (of bij diens afwezigheid door de *chef du Conseil*, die steeds een geestelijke was), stond niet precies vast, maar aanvankelijk hielden 12 raadsheren, bijna uitsluitend hoge edelen, het algemene beleid van de hertog bepalen. Naarmate de vorstelijke rechtspraak, onder meer omwille van de sterke territoriale uitbreiding van de Bourgondische staat in de jaren 1428-1435 en de effectieve uitbouw van het hertogelijk gezag, steeds omvangrijker werd, deden ook enkele juristen hun intrede in de Hofraad. Aldus vormde er zich binnen de Raad, zeker vanaf 1445, een juridische commissie, wat in 1473 uiteindelijk zou leiden tot de oprichting van een autonoom Bourgondisch opperste gerechtshof, het *Parlement* of Grote Raad voor de Neder-

¹ De Franse tekst werd gepubliceerd in *R.O.P.B.*, 2de reeks, 1506-1700, dl. II, p. 239-240. Een uitgebreide bespreking ervan vindt men in BAELEDE M., *Monarchie in opbouw*, p. 311-329.

² Zie ID., *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II, 1531-1578*. De jaren nadien worden behandeld in DE SCHEPPER H., *De Collaterale Raden in de Katholieke Nederlanden van 1579 tot 1609*.

landen te Mechelen*. Dat de juridische commissie reeds vóór 1473 tot een autonome instelling was uitgegroeid, kan worden betwijfeld³.

Daarnaast ontwikkelde zich in de schoot van de Hofraad, die ook vaak Grote Raad werd genoemd, een aparte afdeling voor financiële zaken. In 1487 ontstond hieruit de Raad van Financiën. Naar het einde van de 15de eeuw toe was de Hofraad – de kortstondige restauratie van 1477 buiten beschouwing gelaten – bijgevolg geëvolueerd tot een instelling met louter politieke en administratief-juridische attributies.

De interne specialisatie zette zich door; geleidelijk aan groeide binnen de Hofraad een kern, die bij minderjarigheid of afwezigheid van de vorst, het interimbestuur op zich nam. In 1507 kreeg deze kern officieel de naam van Geheime Raad, en kreeg hij een aparte voorzitter. In 1517 werden de empirisch verworven bevoegdheden en organisatie van deze nieuwe instelling in een instructie vastgelegd. Naast de Geheime Raad, die geleidelijk aan enkel samengesteld werd uit juristen, en die zich inliet met meer technische bestuursaangelegenheden en hoge jurisdictie, kristalliseerde zich een tweede, adellijke kern, die zich toespitste op "*les granz affaires*". De Hofraad, die nog wel bleef bestaan, maar na 1515 enkel nog op papier, had zich op die manier ontubbeld in twee onderscheiden instellingen. De oprichting van de Collaterale Raden in 1531 zou deze evolutie uiteindelijk afsluiten.

De Raad van State werd in eerste instantie opgericht om de zuster van Karel V, de nieuwe landvoogdes Maria van Hongarije, bij te staan in het bestuur van de Nederlanden, en tevens om de tribulaties met de hoge adel, die zich tijdens de landvoogdij van Margaretha van Savoie hadden voorgedaan, in de toekomst te vermijden. De frustraties van de edellieden, gegroeid uit het feit dat ze door de landvoogdes vaak niet bij het regeringswerk betrokken werden, en die onder Margaretha duidelijk naar voor waren gekomen, konden nu, formeel althans, in grote mate door een luisterrijk lidmaatschap van de nieuwe instelling worden weggewerkt.

Tijdens de landvoogdij van Maria van Hongarije, van 1531 tot 1555, groeide de Raad van State uit tot het voornaamste centraal bestuursorgaan van de Nederlanden. Bij periodieke afwezigheden van de landvoogdes werd

³ Daarover ook VAN ROMPAEY J., *De Bourgondische staatsinstellingen*, p. 136-155; DE SCHEPPER H., *De Raad van State*, p. 1-35.

de interimaire regeringsraad steeds grotendeels samengesteld uit leden van deze instelling. Dit gebeurde onder meer van oktober 1547 tot begin 1548, en van 26 augustus 1550 tot mei 1551.

De intrede in de Raad van State van een aantal juristen, bevestigd door de ordonnantie van 16 december 1540, heeft vooral in de jaren vijftig voor heel wat ongenoegen en protest bij de edellieden-raadsheren gezorgd. Tijdens de regering van Filips II, van 1555 af, groeiden deze moeilijkheden uit tot regelrechte oppositie. Met de actie tegen kardinaal Granvelle in de jaren zestig steeg de spanning ten top, wat mede leidde tot de opstand van Oranje in 1568.

Tijdens de regering van de hertog van Alva (1567-1573) verminderde het ledenaantal in de Raad van State gevoelig, en werd er ook veel minder vergaderd. Bovendien werd de Raad, wanneer hij dan samenkwam, gedomineerd door de zoon van Alva, hoewel deze er geen deel van uitmaakte⁴. De komst van Luis de Requesens in 1573 had geen opmerkelijke weerslag op samenstelling of werkzaamheden van de Raad. Toen de landvoogd op 5 maart 1576 onverwachts overleed, werden de raadsheren van State verondersteld – zoals dat in het verleden reeds meermaals was voorgevallen – het interim-bestuur waar te nemen. De eendracht en verstandhouding in de instelling waren echter helemaal zoek, wat een efficiënt en doortastend optreden erg bemoeilijkte. Bovendien werden de raadsheren op 4 september 1576 door de baljuw van Waals-Brabant gearresteerd. De Staten van Brabant riepen vervolgens de Staten-Generaal* samen, die zichzelf vanaf oktober 1576 als het enige werkzame politiek gezag in de Nederlanden beschouwde; de gevangengenomen raadsleden werden, hoewel ze druppelsgewijs vrijkwamen, zowat de gijzelaars van de Staten.

De nieuwe landvoogd don Juan slaagde er niet in het vorstelijk gezag te herstellen en trok zich in juli 1577, samen met een aantal getrouwen (waaronder enkele raadsleden), terug in de citadel van Namen. Dit vertrek had verregaande gevolgen en werkte de polarisering in de hand. In de Staten-Generaal kregen de radicalen de bovenhand, wat leidde tot de definitieve breuk met de koninklijke regering. Don Juan werd door de Staten tot rebel en vijand van het volk verklaard, en aartshertog Matthias van Oostenrijk

⁴ DE SCHEPPER H., *De Raad van State*, p. 16.

werd ingehaald als nieuwe landvoogd. Deze kreeg op 26 januari 1578 een nieuwe – Orangistische – Raad van State naast zich⁵. De Nederlanden kenden op dat ogenblik dus twee Raden van State: één vanwege de Staten-Generaal in Brussel, en één vanwege het koninklijk gezag.

Steunend op de Unie van Atrecht kon Alexander Farnese een aanvang maken met de *reconquista* en het herstel van de traditionele politieke structuren van het land. De Raad van State werd opnieuw geïnstalleerd, deels volgens de wensen van de Waalse gewesten. Het betekende, zowel inzake samenstelling als activiteit, ongeveer een terugkeer naar de situatie van 1531. Niet voor lang echter, want de in 1579 benoemde hoge edelen werden nadien stelselmatig vervangen door *togati*. Het scenario dat zich had afgespeeld tussen 1531 en 1555 herhaalde zich. Na het overlijden van de hertog van Parma in 1592 was Filips II verplicht, gezien de oorlog met Frankrijk en de zwakte van de landvoogden, de *noblesse d'épée* opnieuw meer bij het beleid te betrekken.

Ook Albrecht en Isabella achtten het nodig zich de eerste jaren te laten bijstaan door een grote groep edelen in de Raad van State; hun aanzien bij de bevolking was immers niet te onderschatten, en een dergelijke steun was meer dan welkom voor het nieuwe "nationale" regime. Maar na verloop van tijd waren ook de aartshertogen de adellijke pottekijkers liever kwijt dan rijk, en bespraken ze de hoge staatszaken in achterraden en occasionele *jointes*, waarvan de samenstelling wisselde naargelang de te behandelen materie.

Toen aartshertogin Isabella, na het overlijden van haar echtgenoot in 1621, tot landvoogdes benoemd werd, vonden de adellijke raadsheren dat de tijd gekomen was om opnieuw medezeggenschap te eisen. Hun desiderata vonden echter weinig gehoor; de grote wrevel die hiervan het gevolg was liep uit op de samenzwering van 1632. Wanneer deze dan ook nog mislukte, was het lot van de oude adel bezegeld: hij verdween uiteindelijk helemaal uit de Raad van State. Hiermee werd het eliminatieproces van de *conseillers de courte robe*, dat reeds op het einde van de 15de eeuw was ingezet, voltooid; de juristen hadden er voortaan volkomen de bovenhand. Na de dood van Isabella bleven de activiteiten van de eertijds zo prestigieuze instelling meestal

⁵ Zie daarover DE PATER J.C.H., *De Raad van State nevens Matthias, passim*.

beperkt tot administratieve aangelegenheden. Van een echte Kroonraad was toen zeker geen sprake meer⁶.

Bij de aanvang van de 18de eeuw, in 1702, werd de Raad van State afgeschaft en vervangen door de Koninklijke Raad*. Vanaf 1706 functioneerde in de gebieden bestuurd door het Anglo-Bataafs Condominium een Regentschapsraad van State met ruime bevoegdheden. In 1718 werd de Raad van State opnieuw opgericht, ditmaal echter met uitgebreide competenties omdat de instelling tevens de attributies overnam van de vroegere Geheime Raad en van de Raad van Financiën. Moeilijkheden met de gevolmachtigd minister* markies van Prié, die niet erg gesteld was op de raadsleden die evenmin genoegen namen met een consultatieve rol, bleven niet uit⁷.

In 1725 stelde landvoogdes Maria Elisabeth onder impuls van Wenen de drie traditionele Collaterale Raden opnieuw in. Naar de buitenwereld toe bleef de Raad van State de eerste in rang, maar in werkelijkheid werd hij door Maria Elisabeth amper geraadpleegd. Na 1741 beleefde de instelling nog een kortstondige heropbloei onder de waarnemende landvoogden Friedrich August von Harrach en Karl Ferdinand von Königsegg-Erps. Na de Franse bezetting, vanaf 1749, werd het lidmaatschap van de Raad van State uitsluitend een honoraire kwestie. De feitelijke uitschakeling kwam de Geheime Raad ten goede, omdat deze alle bevoegdheden van de Raad van State overnam.

Op 1 januari 1787 voerde keizer Jozef II een geheel nieuwe bestuurlijke en gerechtelijke orde in. De centrale Raden, *jointes*, *comités* en bureaus werden samengevoegd tot één Algemene Regeringsraad* onder het voorzitterschap van de gevolmachtigd minister⁸. Na de Brabantse Omwenteling werden de Collaterale Raden nog even hersteld tijdens de korte Oostenrijkse Restauraties van 1790-1792 en 1793-1794.

⁶ Verder onderzoek over de Raad van State in de 17de eeuw is evenwel gewenst.

⁷ Zie LENDERS P., *De Zuidelijke Nederlanden 1715-1740. Politieke ontwikkeling*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IX, Haarlem, 1980, p. 60-72; ID., *Instellingen, de permanente kaders in de Zuidelijke Nederlanden, 1700-1780*, in *ibid.*, dl. V, p. 406-418.

⁸ Daarover DHONDT L., *Politiek en institutioneel onvermogen in de Zuidelijke Nederlanden, 1780-1794*, in *ibid.*, dl. IX, p. 139-159.

Organisatie

De Hofraad van de Bourgondische hertogen kende geen vaste samenstelling of standplaats. Een aantal hoge edelen, en later ook enkele juristen, volgde de vorst op al zijn verplaatsingen, zodat deze voor de meest uiteenlopende aangelegenheden permanent kon rekenen op een groep adviseurs en medewerkers. Voor een echt organiek statuut van de Kroonraad was het wachten op de grote bestuurshervorming van 1 oktober 1531.

De ordonnantie van de Raad van State die op deze datum door Karel V werd uitgevaardigd⁹, bevatte een aantal bepalingen waarvan sommige de hele 16de eeuw door – en zelfs een stuk van de 17de eeuw – van toepassing zouden blijven, alle evenwel niet in dezelfde mate.

Inzake de samenstelling werd gestipuleerd dat de Raad van State zou bestaan uit 12 raadsheren en één secretaris, de landvoogdes, die er *ex officio* het hoofd van was, niet inbegrepen. Het lidmaatschap was niet voor het leven, maar duurde zolang de vorst* dat wou, "*tant qu'il nous plaira*"; ontzetting uit het ambt was dus mogelijk. Overigens gold de aanstelling hoogstens voor de duur van de regeerperiode van de vorst. Een eventuele verlenging van het mandaat hing af van de opvolger¹⁰. Daarnaast hadden ook de leden van de Raad van State naast de vorst, de *Consejo de Estado*, en alle ridders van het Gulden Vlies het recht om de zittingen bij te wonen, en kon de landvoogdes beslissen raadsheren of ambtenaren uit andere bestuursinstellingen op te roepen om tijdens de raadsvergaderingen technische bijstand te verlenen. In 1540 werd de toegang tot de Raad strikter omschreven: er werd een duidelijk onderscheid gemaakt tussen enerzijds de effectieve leden van de instelling, namelijk diegenen die een formele benoemingsbrief konden voorleggen en daardoor *entrée et voix*, toegang én stemrecht hadden, en anderzijds de personen die hetzij *ex officio*, hetzij op verzoek van de landvoogdes, enkel *entrée* hadden¹¹. Van de 12 in 1531 benoemde raadsheren behoorden

⁹ Zie de reeds geciteerde werken van BAELDE M., *Monarchie in opbouw, passim*, en *De Collaterale Raden*, p. 26-27.

¹⁰ DE SCHEPPER H., *Vorstelijke ambtenarij en bureaucrativering in regering en gewesten van 's konings Nederlanden, 16de-17de eeuw*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1977, 90, p. 367.

¹¹ BAELDE M. (ed.), *Onuitgegeven dokumenten*, p. 167-171.

er twee tot de geestelijke stand en negen tot de oude feodaal-militaire adel; één lid had zijn adellijke titel door huwelijk verworven¹². Door een meerderheid van *seigneurs d'épée* te benoemen in de prestigieuze Raad van State, die hij protocollair ook boven de twee andere Collaterale Raden stelde, trachtte Karel V de adellijke geslachten te winnen voor zijn beleid. Door hun rijkdom, hun aanzien en hun wijd vertakte verwantschappen, alsmede door hun militaire en politieke ervaring waren ze in de Nederlanden een machtsfactor van formaat. Bovendien zetelden ze meestal in de Statenvergaderingen, en waren ze derhalve niet zomaar buiten spel te zetten.

De frequentie en de plaats van vergaderen hingen af van de inzichten en de wensen van landvoogdes Maria van Hongarije. Zij had ook als eerste inzage in de briefwisseling en kon dus, samen met Jean Carondelet, die in 1531 belast werd met het voorzitterschap van de Raad van State, de agenda opstellen. Ze had de vrijheid om bepaalde leden wel en andere niet op te roepen, en kon, indien ze dat nuttig achtte, alleen de *sanior pars* van de Raad volgen en dus een minderheidsopinie als uiteindelijk advies van de instelling aannemen. Maria van Hongarije en haar opvolgers konden bijgevolg in zeer grote mate de Raad van State sturen. Toch was ook de voorzitter, steeds tegelijk ook hoofdvorzitter van de Geheime Raad, een belangrijke figuur, want ook hij had een niet onaanzienlijke impact op de dagelijkse werking. Vóór alles bestond zijn taak in het doordrukken van de wensen en doelstellingen van de vorst of de landvoogd(es), wat in de praktijk lang niet altijd vanzelfsprekend was. De in 1540 tot Raadsvoorzitter benoemde Lodewijk van Schore, die als monarchaal en centralistisch ingesteld jurist reeds zijn sporen had verdiend met de aanpak van de Gentse crisis en opstand in de jaren 1537-1540¹³, kan wellicht gelden als prototype. Hij leidde de vergaderingen, vroeg de mening van de aanwezige raadsleden en formuleerde het eventuele eindadvies. Nadien zorgde hij samen met de secretaris en enkele raadsheren-juristen voor de afhandeling van de besproken zaken, en had aldus steeds het laatste woord bij het opstellen van belangrijke documenten. Uiteraard handelde hij steeds in nauw overleg met en niet zelden op last van

¹² DE SCHEPPER H., *De Raad van State*, p. 9.

¹³ Zie daarover DECAVELE J. e.a., *Keizer tussen stropdragers. Karel V, 1500-1558*, Gent, 1990; DECAVELE J. en VAN PETEGHEM P., *Gent "absoluut" getemd, 1500-1700*, in DECAVELE J. (ed.), *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, p. 106-133.

de landvoogd(es). De secretaris, vanaf 1548 bijgestaan door een adjunct-secretaris, stond in voor het bijhouden van de notulen, het opstellen van de officiële stukken en depêches, en het ontcijferen en coderen van berichten. Hij kon daartoe een beroep doen op meerdere klerken. De deurwaarder tusslotte was belast met de uitvoering van een aantal praktische taken.

Reeds in 1535 voegde Karel V twee juristen toe aan de Raad. Het was een tendens die zich de volgende jaren zou doorzetten. Door een samenspel van het afsterven van adellijke raadsheren en de invulling van deze vacatures door rechtsgeleerden, groeide verhoudingsgewijs het aantal *robijnen* in de Raad van State aanzienlijk. In 1550 overschreed hun aantal zelfs dat van de edelen. Naar aanleiding van de troonswissel in 1555 werden acht edelen en vijf *togati* (her)benoemd. Ondanks het feit dat de zwaardadel toen beschikte over de meerderheid in de Raad van State, slaagde deze er niet in zijn stemmen te drukken op het beleid. Omwille van de veelvuldige verplichtingen in hun thuisbasis en elders – bestuur van de provincie, beheer van het persoonlijk domein en militaire zendingen vooral tijdens de oorlogen met Frankrijk – bleven de edelen overigens vaak afwezig in de raadsvergaderingen. Een kleine groep van permanent aan het Hof aanwezige juristen en enkele gezagsgetrouwe *seigneurs* vormden de kern die samen met de landvoogdes de beslissingen trof. Na het vertrek van Filips II naar Spanje werden door de nieuwe landvoogdes Margaretha van Parma zelfs geregeld bijeenkomsten van de Raad van State belegd waarvan een aantal leden niet op de hoogte was, zeker als het ging over belangrijke zaken. Het ongenoegen dat over deze manier van werken ontstond, leidde – zoals hierboven reeds aangestipt – tot de hetze tegen Granvelle en uiteindelijk zelfs tot de openlijke opstand tegen Filips II.

Het geleidelijk verdwijnen van de feodaal-militaire adel uit de Raad van State en de vervanging ervan door juridisch gevormde ambtenaren betekende ook een breuk inzake werking en organisatie. De Raad nam een meer geroutineerd karakter aan. Het vergaderritme werd regelmatig en de mondelinge adviesprocedure werd vervangen door een schriftelijke en geformaliseerde aanpak. De Raad van State was een gebureaucratiseerde instelling geworden.

In tegenstelling tot de leden van de Raad van Financiën en de Geheime Raad, die zitpenningen kregen, genoten de leden van de Raad van State een vast jaarinkomen. Onder de regering van keizer Karel V trokken de adellijke leden een jaarlijks pensioen van 500 ponden. Dit was in wezen geen wedde (*gaigne*), maar een vergoeding voor de vele onkosten die het herhaaldelijk

verblijf aan het Hof met zich meebracht. Daarnaast kregen ze van tijd tot tijd een gift (*don*) voor het uitvoeren van bijzondere opdrachten. Uiteraard stonden deze inkomsten los van de reisvergoedingen en van de gelden die ze ontvingen voor andere hoge functies die ze bekleedden, zoals bijvoorbeeld die van provinciegouverneur. De *togati* genoten een gage van 730 ponden per jaar, of twee ponden per dag. Daarenboven ontvingen ook zij een pensioen ten belope van 400 ponden¹⁴. Onder Filips II werd het salaris voor alle raadsheren zonder onderscheid gelijkgeschakeld en gevoelig opgetrokken tot 1200 ponden per jaar. De secretaris van de Raad van State kreeg een dagelijkse vergoeding van 15 stuivers, wat neerkwam op een jaarinkomen van 273 ponden 15 stuivers. Dit werd aangevuld met een jaarlijks pensioen van 200 ponden; daarenboven deelde de secretaris ook in de depêcherechten¹⁵. De adjunct-secretaris genoot een gelijkaardig inkomen.

Het lidmaatschap van de Raad van State was heel de 16de, 17de en 18de eeuw door een lucratieve aangelegenheid, ook al verloor de instelling stelselmatig aan invloed. Zelfs na 1749, toen de Raad van State *de facto* niets meer te betekenen had, bleef een benoeming erg gegeerd, niet in het minst omwille van de materiële voordelen die aan het ambt verbonden waren.

Bevoegdheden en activiteiten

Volgens de ordonnantie van 1531 diende de Raad van State de landvoogd advies te verstrekken over "de grote en belangrijkste aangelegenheden, en die welke de toestand, het beleid, het bestuur, de veiligheid en de verdediging van de Lage Landen betreffen, tenzij de landvoogd het nodig acht ook over andere zaken de Raad van State te horen"¹⁶. Zijn competentie kon dus eigenlijk alles omvatten, met dien verstande dat zijn feitelijke activiteiten en werkzaamheden essentieel afhankelijk waren van de inzichten van de landvoogd of de richtlijnen van de vorst. In grote lijnen spitste de aandacht van

¹⁴ BAELE M., *De Collaterale Raden*, p. 104-105.

¹⁵ Ter zake consultere men ID., *De kwestie van de "gemeenschappelijke beurs" in de Geheime Raad onder landvoogdes Maria van Hongarije, 1531-1555*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 1964, 18, p. 27-39.

¹⁶ De ordonnantie van 1595 herneemt woordelijk de bepalingen van deze van 1531. Zie daarover DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden*, p. 662.

de Raad zich toe op de hoge binnen- en buitenlandse staatkunde en op de landsverdediging. De raadsbesprekingen konden bijvoorbeeld handelen over een troonsopvolging, over "*les affaires de Cour à Cour*", dit wil zeggen over betrekkingen en onderhandelingen op hoog niveau met buitenlandse mogendheden, over *beden* en subsidies, over bepaalde aspecten van het binnenlands bestuur, enz., maar vooral over landsverdediging en binnenlandse veiligheid, want dat waren steeds weerkerende punten op de samenkomsten van het college. Als het ging over welomlijnde binnenlandse aangelegenheden beperkte de Raad van State zich meestal tot een principebespreking, en liet hij de concrete uitwerking over aan de Geheime Raad en de Raad van Financiën. Het adviesrecht met betrekking tot hoge benoemingen werd vaak door de Geheime Raad waargenomen, hoewel soms ook de Raad van State zich hierover boog. Het grote verschil met de twee andere Collaterale Raden is dat de Raad van State in normale omstandigheden zuiver raadgevend was, terwijl de Geheime Raad en de Raad van Financiën in niet geringe mate beslissingsmacht hadden¹⁷. Wegens de omvang en het technische karakter van vele materies was het voor de gouverneur-generaal immers onmogelijk telkens zelf na overleg met deze twee instellingen de knoop door te hakken; hier kwam een reële bevoegdheidsdelegatie veel vaker voor dan dit het geval was bij de Raad van State.

Hierboven werd reeds aangestipt dat de landvoogd kon gebruik maken van zijn prerogatief om de mening van de minderheid, de *sanior pars*, te volgen, "*comme plus saine et mieulx convenable*". In de regeringspraktijk gebeurde dit evenwel slechts af en toe¹⁸, want het was voor de landvoogd veel makkelijker een bepaalde zaak ofwel in een beperkte raadsvergadering te behandelen, of ze gewoon in de Raad van State niet ter sprake te brengen, maar ze zelf met enkele vertrouwelingen af te handelen. Andere beslissingen waren uitdrukkelijk aan de soeverein voorbehouden. Hierdoor wordt meteen de relativiteit van de "volheid van bevoegdheid" van de Raad aangegeven.

Een werkelijk regeringsorgaan met normatieve bevoegdheid was de Raad van State enkel en alleen als hij bij overlijden of langdurige afwezigheid van de landvoogd of de aartshertogen collectief de regering overnam.

¹⁷ *Ibid.*, p. 727.

¹⁸ *Ibid.*

In dat geval oefende hij, hoewel dat niet in zijn instructie was voorzien, het dagelijks bestuur uit over het land. In zulke periodes werden echter normaliter alle zwaarwichtige beslissingen uitgesteld en beperkte men zich tot een afhandeling van de lopende zaken.

De verwijdering van de hoge adel uit de Raad van State in de loop van de 17de eeuw had ook gevolgen op het vlak van de bevoegdheden. Deze werden duidelijker afgebakend en administratiever van aard. Inzake belangrijkheid werd de Raad van State voorbijgestreefd door de Geheime Raad. De hoge staatkunde en het defensiebeleid waren het terrein van de Spaanse gezanten en de ambtenaren aan het Brusselse Hof. Onder de Oostenrijkers taanden de attributies, macht en invloed van de Raad van State verder tot op het punt dat de eertijds zo prestigieuze instelling op politiek vlak hoege-naamd niets meer te betekenen had.

Bibliografie

De Raad van State wordt vaak behandeld in studies over de algemene politiek of over het centrale bestuur van de Nederlanden: WALTHER A., *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.*, Leipzig, 1909; VAN ROMPAEY J., *De Bourgondische staatsinstellingen*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Haarlem, 1980, p. 136-155; ID., *Hofraad en Grote Raad in de Hofordonnantie van 1 januari 1469*, in *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber Amicorum Jan Buntinx (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis. Series A, 10)*, Leuven, 1981, p. 303-324; THEISSEN J., *De regering van Karel V in de Noordelijke Nederlanden*, Amsterdam, 1912; VERHOFSTAD K.J.W., *De regeering der Nederlanden in de jaren 1555-1559*, Nijmegen, 1937; DE TROEYER P.B., *Lamoraal van Egmont. Een kritische studie over zijn rol in de jaren 1559-1564 in verband met het schuldvraagstuk*, Brussel, 1961; FRUIN R., *Het voorspel van den Tachtigjarigen Oorlog*, Den Haag, 1939; VAN DURME M., *Antoon Perrenot, bisschop van Atrecht, kardinaal van Granvelle, minister van Karel V en van Filips II (1517-1587) (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 18)*, Brussel, 1953; DELPLANCHE R., *Un légiste anversois au service de l'Espagne: Pierre Roose, chef-président du Conseil privé des*

Pays-Bas, 1586-1673, Brussel, 1945; DE SCHRYVER R., *Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck, 1644-1725. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 57), Brussel, 1965; DE SCHEPPER H., *De burgerlijke overheden en hun permanente kaders, 1480-1579*, en ID. (m.m.v. JANSSENS P.), *De overheidsstructuren in de Koninklijke Nederlanden, 1580-1700*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Haarlem, 1980, resp. p. 311-349 en 388-405; DE SCHEPPER H., *De besluitvorming in de regering van de Katholieke Nederlanden rond 1600*, in *Nederlands Archievenblad*, 1972, 77, p. 174-185 (Engelse bewerking hiervan i.s.m. PARKER G., *The Formation of Government Policy in the Catholic Netherlands under the Archdukes, 1596-1621*, in *The English Historical Review*, 1976, 91, p. 241-254); ID., *Regeringsbeslissingen in bestuurszaken, 16de-18de eeuw: De benoeming van hoge magistraten en ambtenaren, ca. 1550-ca. 1650*, in GILISSEN J. en DE SCHEPPER H. (eds.), *De besluitvorming vroeger en nu*, Brussel, 1975, p. 71-104; DE SCHEPPER H., *De institutionele hervormingen van 1632 in de regering van de Koninklijke Nederlanden*, in GOFFIN P. e.a. (eds.), *Liber amicorum John Gilissen. Wet en grondwet in historisch perspectief*, Antwerpen, 1983, p. 89-105; DE SCHEPPER H., *Ensayo sobre el modelo del proceso de decisión política en los Países Bajos de Felipe II, 1559-1598*, in RIETBERGEN P.J.A.N., ROBEN F.M.A. en DE SCHEPPER H. (eds.), *Tussen twee culturen. De Nederlanden en de Iberische wereld, 1550-1800* (Nijmeegse Publicaties Nieuwe Geschiedenis, 2), Nijmegen, 1988, p. 173-198; DE SCHEPPER H., *Centralismo y autonomismo en los Países Bajos durante el siglo XVI*, in *Centralismo y autonomismo en los siglos XVI-XVII - Homenaje al profesor Jesús Lalinde Abadía* (Collecció Homenatges), Universitat de Barcelona, 1989, p. 487-516.

Specifiek over de Collaterale Raden zijn er de grondige studies van BAELDE M., *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II, 1531-1578. Bijdrage tot de geschiedenis van de centrale instellingen in de zestiende eeuw* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 60), Brussel, 1965 en DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden in de Katolieke Neder-*

landen van 1579 tot 1609. Studie van leden, instellingen en algemene politiek (onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U. Leuven), Leuven, 1972. Verder ook VANDENBULCKE A., *Le pouvoir et l'argent sous l'Ancien Régime. La vénalité des offices dans les Conseils collatéraux des Pays-Bas espagnols (seconde moitié du XVIIe siècle)* (*Anciens pays et assemblées d'États*, 94) Kortrijk, 1992; BAELDE M., *De Nieuwe Monarchie in de Oude Nederlanden tijdens de zestiende eeuw*, in *Brabants recht dat is... Opstellen aangeboden aan prof. J.P.A. Coopmans ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar Nederlandse Rechtsgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Brabant*, Assen, 1990, p. 11-20; ID., *L'administration centrale des anciens Pays-Bas au XVIIe siècle* (*Historia administrativa y ciencia de la administración comparada. Trabajos en Homenaje a Ferran Valls I Taberner*, 15), Barcelona, 1990, p. 4331-4343; ID., *Les Conseils collatéraux des anciens Pays-Bas, 1531-1794. Résultats et problèmes*, in *Revue du Nord*, 1968, 50, p. 203-212; ID., *Edellieden en juristen in het centraal bestuur der zestiende-eeuwse Nederlanden, 1531-1578*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1967, 80, p. 39-51; DE SCHEPPER H., *Hervorming van de Collaterale Raden als voorwaarde tot de Waalse "reconciliatie" in 1578-1579*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 1966, 20, pp. 1-23. Toegespitst op de Raad van State zelf, zie: BAELDE M., *Monarchie in opbouw: de eerste instructie voor de Raad van State*, in (*Miscellanea Roger Petit*) *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 1990, 61, p. 311-329; DE SCHEPPER H., *De Raad van State in de landsheerlijke Nederlanden en zijn voortgang op gescheiden wegen, 1531-1588/1948*, in *Raad van State 450 jaar*, 's-Gravenhage, 1981, p. 1-35; ID., *Le Conseil d'État aux Pays-Bas au XVIIe siècle et aujourd'hui*, in *Publications du Centre européen d'études bourguignonnes (XIVe-XVIIe siècles)*, 1984, 24, p. 81-94. De Orangistische Raad van State werd behandeld in DE PATER J.C.M., *De Raad van State nevens Matthias (1578-1581)*, 's-Gravenhage, 1917, en in FONTAINE P., *De Raad van State. Zijn taak, organisatie en werkzaamheden in de jaren 1588-1590*, Groningen-Djakarta, 1955.

Archief

Het gros van de archivalia van de Raad van State bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Het belangrijkste bestand voor de 16de eeuw is dat van de *Audiëntie*; voor de 17de en 18de is dat het bestand *Raad van State*. Uiteraard vindt men er in de bestanden van alle andere centrale instellingen bescheiden in verband met de betrokken Raad. In Brussel zal ook een bezoek aan het *Handschriftenkabinet* en de afdeling *Kostbare Werken* van de Koninklijke Bibliotheek niet zonder nut zijn. De Archives départementales du Nord te Rijsel bevatten erg veel materiaal over de financiële aangelegenheden van de staatsraad, meer bepaald in de *série B, Chambre des comptes*. Het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen herbergt in het *Politisches Archiv-Belgien*, naast vele andere stukken, heel wat correspondentie tussen de vorst en zijn centrale kaders in Brussel. Ook de bestanden *Estado* en *Secretarías provinciales* van het Archivo General te Simancas in Spanje zijn rijk aan bescheiden met betrekking tot de Raad van State. Dit is tevens het geval met het gelijknamige bestand *Estado* van het Archivo Histórico Nacional te Madrid; ook in de *Sección de manuscritos* van de Biblioteca Nacional te Madrid zal men interessant archiefmateriaal vinden.

Bronnenpublicaties

Het overzicht van de bronnenpublicaties met betrekking tot de Raad van State loopt, gezien de aard en de activiteiten van de instelling, deels gelijk met dat over andere onderdelen van het centraal bestuur. Sommige titels die hierna worden aangehaald zullen bijgevolg eveneens vermeld staan in de desbetreffende notities.

Dit is inzonderheid het geval met de publicaties in verband met de gouverneur-generaal, aangezien deze werd verondersteld permanent samen te werken met de Raad van State. Delen van de briefwisseling van Maria van Hongarije werden uitgegeven door o.m. LANZ K. (ed.), *Correspondenz des Kaisers Karl V. Aus dem königlichen Archiv und der Bibliothèque de Bourgogne zu Brüssel*, 3 dln., Leipzig, 1844-1846; CARAMAN CHIMAY S.A. (ed.), *Lettres de Charles Quint, de Marie de Hongrie, régente des Pays-Bas, et de Louis de la Marck, comte de Rochefort, à Philippe de Croy, duc d'Arschot, prince de Chimay*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*,

1913, 82, p. 368-388; FERNÁNDEZ ÁLVAREZ M. (ed.), *Corpus documental de Carlos V. Edición crítica, prologada y anotada, 1516-1558*, 5 dln., Salamanca, 1973-1981. Ook GACHARD L.-P. (ed.), *Correspondance de Philippe II d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas, publiée d'après les originaux conservés dans les Archives royales de Simancas (C.R.H., reeks in-4°)*, 5 dln., Brussel, 1848-1879, bevat erg veel gegevens met betrekking tot de Raad van State. Het betreft analyses van bescheiden die Gachard geselecteerd heeft uit de Castiliaanse correspondentie bewaard in het Archivo General te Simancas; in de bijlagen van zijn *Correspondance* geeft hij een keuze uit de officiële in het Frans gestelde stukken. LEFÈVRE J. maakte op de publikatie van Gachard een *Index alphabétique*, Brussel, 1936. Met de stelselmatige uitgave van de Franse correspondentie kwam GACHARD L.-P. niet verder dan 1565 in zijn *Correspondance de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II, 1559-1565*, 3 dln., Brussel, 1867-1881. De ontbrekende jaren van Margaretha's briefwisseling in het Frans werden verzorgd door THEISSEN J.S. en ENNO VAN GELDER H.A. (eds.), *Correspondance française de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II, 1565-1568 (Werken van het Historisch Genootschap te Utrecht, 3de reeks, 43, 72 en 73)*, 3 dln., Utrecht, 1925-1942. LEFÈVRE J. zette hun werk voort in zijn *Correspondance de Philippe II d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas, 1577-1598 (C.R.H., reeks in-4°)*, 4 dln., Brussel, 1940-1960. Voor de 17de eeuw zijn er de al te summiere analyses in LONCHAY H., CUVELIER J. en LEFÈVRE J. (eds.), *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle (C.R.H., reeks in-4°)*, dln. II-VII: 1598-1700, Brussel, 1923-1937.

Over landvoogdes Margaretha van Parma raadplege men, naast de hierboven aangehaalde uitgaven, ook VAN VEEN J.S. (ed.), *Briefwisseling tusschen Margaretha van Parma en Charles de Brimeu, graaf van Megen, stadhouder van Gelderland, 1560-1567*, Arnhem, 1914; ROSENFELD P. (ed.), *De briefwisseling van Philippe de Montmorency-Nivelle, de hertog van Savoye en Margaretha van Parma, 1555-1560*, in *Gelre. Vereniging tot Beoefening van de Gelderse Geschiedenis, Oudheidkunde en Recht*, 1953, 53, p. 219-283. Correspondentie van Alva vindt men in DE BERWICK Y DE ALBA (ed.), *Epistolario del III duque de Alba, Don Fernando Álvarez de Toledo*, 3 dln., Madrid, 1952; van Alexander Farnese: GACHARD L.-P.

(ed.), *Correspondance d'Alexandre Farnèse, prince de Parme, gouverneur-général des Pays-Bas, avec Philippe II, dans les années 1578, 1579, 1580 et 1581*, in *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 2de reeks, 1852, 4, p. 359-502.

Voor wat de 17de eeuw betreft is alleen van de landvoogdes infanta Isabella briefwisseling uitgegeven: RODRÍGUEZ VILLA A. (ed.), *Correspondencia de la Infanta Archiduquesa Doña Isabel con el duque de Lerma*, Madrid, 1906.

Een algemene maar beperkte bronnenpublicatie met betrekking tot de Collaterale Raden werd verzorgd door BAELDE M. (ed.), *Onuitgegeven documenten betreffende de zestiende-eeuwse Collaterale Raden*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 1965, 131, p. 129-229. Inzake de benoeming van topkaders in de vorstelijke administratie, waaronder de raadsheren van State, consultere men LEFÈVRE J. (ed.), *Documents concernant le recrutement de la haute magistrature dans les Pays-Bas sous le régime espagnol (1555-1700)* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1975; ID. (ed.), *Documents sur le personnel supérieur des Conseils collatéraux du gouvernement des Pays-Bas pendant le XVIIIe siècle* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1941; ID. (ed.), *Documents concernant le recrutement de la haute magistrature dans les Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1939. Van de hand van dezelfde auteur is ook een broncommentaar over de notulen van secretaris Berty: *Les notules du Conseil d'État*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1952, 23, p. 12-23.

Archieftoegangen

De toegangen tot het bestand *Audiëntie* in het Algemeen Rijksarchief te Brussel zijn heel beknopt en meestal niet erg nuttig: DE MARNEFFE E., *Inventaire sommaire des Papiers d'État et de l'Audience (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 98); NELIS H., *Inventaire analytique des archives de l'Audience et des Papiers d'État*, 2 dln., Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegangen in beperkte oplage*, nrs. 109-110). Alleen de reeks "zendbrieven"

met de Collaterale Raden, lagere instanties en met gouverneurs en andere functionarissen heeft een inventaris die als definitief is bedoeld: ARNOULD M.-A. e.a., *Inventaire des lettres missives du fonds des Papiers d'État et de l'Audience, 1531-1700*, Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 105). Het bestand Raad van State is behoorlijk geïnventariseerd door THIELEMANS M.-R., PETIT R. en BOUMANS R., *Inventaire des archives du Conseil d'État*, Brussel, 1954. Voor de *Handschriftenverzameling* van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel consultere men de gedetailleerde catalogus van VAN DEN GHEYN J., *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique*, 13 dln., Brussel, 1901-1948.

Een inleiding op de voornaamste bestanden bewaard in niet-Belgische archieven en bibliotheken vindt men onder meer in BUSSEMAKER Th., *Verslag van een voorlopig onderzoek te Lissabon, Sevilla, Madrid, Escorial, Simancas en Brussel naar archivalia belangrijk voor de geschiedenis van Nederland*, 's-Gravenhage, 1905; DIERICKX M., *Recherches sur la seconde moitié du XVIe siècle aux archives de Besançon, Rome, Madrid, l'Escurial et Simancas*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1948, 93, p. 71-94; PARKER G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706)* (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer, 3), Brussel, 1971. LEMMINK J. Ph., "Simancas open U!" *Belgisch-Nederlandse bemoeienissen bij de ontsluiting van de Archivo General de Simancas*, in *Nederlands Archiefblad*, 1987, 91, p. 9-28, geeft een mooi beeld van de immense rijkdom van dit archief en biedt tevens een overzicht van de vele bronnenpublicaties die in de loop der jaren op basis van materiaal uit Simancas gemaakt zijn. Uitstekende toegangen tot de archiefbestanden te Simancas: DE LA PLAZA BORES A., *Archivo General de Simancas. Guía del investigador*, Madrid, 1986, 3de druk; de gedetailleerde VAN DURME M., *Les archives de Simancas et l'histoire de Belgique, IXe-XIXe siècles* (C.R.H., reeks in-4°), 4 dln., Brussel, 1964-1990, is een onmisbaar werkinstrument. Voor de consultatie van het bestand *Estado* in het Archivo Histórico Nacional is men aangewezen op een steekkaartencatalogus; voor de *libros* van dit bestand kan men evenwel rekenen op een inventaris: *Inventario de libros de la sección de Estado*, Madrid, 1973. Voor de *Sección de manuscritos* van de Biblioteca Nacional te Madrid is een zeer uitgebreide inventaris beschikbaar, die echter nog niet

het geheel van de verzameling dekt, namelijk de *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Nacional*, 12 dln., Madrid, 1953-1988, aangevuld door een steekkaartencatalogus.

De repertoria en beschrijvingen van de archieven berustend te Wenen van RUWET J., *Les archives et bibliothèques de Vienne et l'histoire de Belgique* (C.R.H., reeks in-4°), Brussel, 1956; ID., *Les archives de Vienne et l'histoire de notre pays*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1953, 118, p. XCI-CXX, en LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1924, moeten worden aangevuld met SCHMID O., *Belgien* in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. IV, Wenen, 1938, p. 81-360.

De Archives départementales du Nord in Rijsel werden ontsloten door volgende inventarissen: BRUCHET M., *Répertoire numérique. Série B (Chambre des comptes de Lille)*, 2 dln., Rijsel, 1921, en FINOT J. e.a., *Inventaire sommaire des Archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives civiles. - Série B. Chambre des comptes de Lille*, 8 dln., Rijsel, 1872-1906.

Michel BAELDE en René VERMEIR

KONINKLIJKE RAAD

(1702-1711)

Geschiedenis

De in 1702 opgerichte Koninklijke Raad vormt één van de belangrijkste verwezenlijkingen van de hervormingspolitiek in de Spaanse Nederlanden na de troonsopvolging van Filips van Anjou. Niet zozeer de nieuwe (niet-Habsburgse) Spaanse soeverein, als wel zijn grootvader en bondgenoot, Lodewijk XIV, gaf steun aan de hervormingsdrift van Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck (1644-1725), in Brussel. Bergeyck was reeds in 1696 als raadsheer van State en thesaurier-generaal van Financiën, met het einde van de Negenjarige Oorlog voor ogen, hervormingen gaan bepleiten in Madrid; die voorzagen onder meer in een zeer drastische beperking van het aantal ministers. Maar onder de laatste Spaanse Habsburger Karel II († 1700) bleven die plannen dode letter. Met de machtsovername door de Bourbonkoning kwam daar verandering in. Enkele maanden na de opvolging door Filips V werden, met diens instemming, vanuit Versailles Franse experts naar Brussel gezonden; die zouden met Bergeyck "die precies wist tot waar men mocht gaan" (aldus de Franse expert markies Puységur aan de *contrôleur général des Finances* en oorlogsminister Chamillart) de nodige hervormingen bespreken. Formeel diende alles via Isidro de la Cueva y Benavides, markies van Bedmar, aan de Spaanse vorst* te worden voorgelegd. Bedmar was commandant-generaal van het leger en trad op als plaatsvervangend landvoogd* voor Maximiliaan Emanuel, keurvorst van Beieren. Die was sedert eind 1691 landvoogd der Spaanse Nederlanden, maar hij was in maart 1701, ter uitvoering van zijn bondgenootschap met de Franse koning, naar zijn Beierse erfland teruggekeerd.

De nieuwe structuur van de centrale regering der Spaanse Nederlanden is geen Habsburgse verwezenlijking, maar één van het zogeheten Anjouaanse Bewind; ze beoogde centralisatie en rationalisering en derhalve de vervanging van een veelheid van regeringsraden, inzonderheid de oude Collaterale Raden (Raad van State*, Geheime Raad*, Raad van Financiën*), door één ministerraad. Het plan hieromtrent werd als *Plan Carqueville*, naar de naam

van één van de Franse experts, naar Madrid opgestuurd. Met opzet werd de naam van Bergeyck nog verzwegen, omdat de graaf in Madrid, vanwege allerlei politieke acties in de laatste jaren van de regering van Karel II, in opspraak was gekomen. De inhoud van het plan bleef niet geheim. Vooral de invloedrijke Geheime Raad, die onder leiding stond van Albert de Coxie, wist zich in zijn voortbestaan bedreigd; in zijn verzet kreeg hij steun van Juan Domingo de Zúñiga y Fonseca, graaf van Monterrey, oud-landvoogd der Spaanse Nederlanden en voorzitter van de eveneens veroordeelde Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië te Madrid*. Tevergeefs zijn beiden tekeer gegaan om hun instelling en de eigen positie te redden.

Eind 1701 stelde Bergeyck de minuut op van de hervormingsordonnantie voor de centrale regering. Aan keurvorst Maximiliaan Emanuel in München maakte de graaf op 7 november 1701 duidelijk dat de hervorming vooral aan de verdeeldheid van de ministers in de Raden een einde zou stellen en "*establiir un même esprit*". Van een paar weken later, zeker vanaf januari 1702, dateert de feitelijke invoering van de hervorming, waarmee vooruitgelopen werd op het officiële besluit; ook de werkzaamheden van de *Consejo Supremo de Flandes* werden vanaf maart 1702 opgeschort.

Het "*Règlement contenant la nouvelle forme de gouvernement, que Sa Majesté veut estre observée dans ses provinces des Pays-Bas*" werd door Filips V in Napels ondertekend en is gedateerd op 2 juni 1702. Het besloot tot de afschaffing van de drie Collaterale Raden en tot hun vervanging door één Koninklijke Raad (*Conseil royal*). Ook de *Consejo Supremo de Flandes* werd afgeschaft; zijn bevoegdheden werden overgedragen op de Spaanse *Consejo de Estado*. In Brussel ondergingen de Secretarie van State en Oorlog* en de ondergeschikte financiële diensten van het Spaans-Nederlandse leger, met name de *Veeduría*, de *Contaduría** en de *Pagaduría** hetzelfde lot; de bevoegdheden van al die instellingen werden toevertrouwd aan de nieuwe Koninklijke Raad. Op 20 juli bracht Bedmar de Collaterale Raden op de hoogte van hun afschaffing. De dag nadien kwam de *Conseil royal* voor het eerst bijeen. Eén van zijn eerste beslissingen was de samenvoeging van de Vlaamse en Brabantse Rekenkamers*; later volgde ook nog die van de twee Henegouwse justitieraden (de Raad van Henegouwen en het Hof van Bergen), waarmee nog maar eens de rationalisering als diepere beweegreden van deze drastische hervorming duidelijk wordt.

Van eind juli 1702 af tot zijn opheffing in juli 1711 is de Koninklijke Raad als enige regeringsraad voor de Spaanse Nederlanden van Filips V blijven fungeren. Die Spaanse Nederlanden werden aanzienlijk kleiner na de Slag bij Ramillies (23 mei 1706), toen Filips V Brabant en nagenoeg heel Vlaanderen verloor. De Koninklijke Raad verhuisde naar de Henegouwse provinciehoofdstad Bergen. Toen ook die stad in handen viel van de geallieerden (oktober 1709), trok de Raad zich terug naar Namen. Deze stad deed nu nog twee jaar dienst als hoofdstad van de voor Filips V overgebleven Spaanse Nederlanden, dat wil zeggen de provincies Namen (met Charleroi) en Luxemburg en het Vlaamse Nieuwpoort (in de bescheiden "de vier plaatsen" genoemd). Er kwam een einde aan het bestaan van de Koninklijke Raad toen in juli 1711 officieus (begin 1712 bevestigd door een officiële akte), in het kader van allerlei vredesregelingen aan het einde van de Spaanse Successieoorlog, de soevereiniteit over de Spaanse Nederlanden werd overgedragen op Maximiliaan Emanuel van Beieren. Onmiddellijk na die overdracht doekte de nieuwe soeverein de Koninklijke Raad op en verving hem door een Raad van State (van Maximiliaan Emanuel)* en een Raad van Financiën (van Maximiliaan Emanuel)*. Na Ramillies waren ook in de door de geallieerden heroverde gebieden een nieuwe Raad van State (onder leiding van de Coxie) en een nieuwe Raad van Financiën geïnstalleerd. De Geheime Raad bleef in de beide delen der Spaanse Nederlanden afgeschaft tot 1725.

Organisatie

Is de geschiedenis van de Koninklijke Raad een zaak van hooguit tien jaar geweest, dan was de samenstelling van de Raad een niet minder sobere aan gelegenheid. Het gaat om tien leden en enig ondergeschikt personeel.

In de eerste plaats was er de voorzitter van de Koninklijke Raad, een functie die werd uitgeoefend door de landvoogd of zijn plaatsvervanger; dit was keurvorst Maximiliaan Emanuel, en gedurende zijn afwezigheid in Beieren (tot eind 1704) de markies van Bedmar. Met dit voorzitterschap door de landvoogd verviel de oude procedure van de Collaterale Raden; die voorzag in consulten van de Raden ten behoeve van de landvoogd, waarna op diens decreet werd gewacht. Nu kon onmiddellijk beslist worden, wat een grote tijdwinst betekende; die kwam er uiteraard ook door het wegvallen van competentieconflicten tussen de Collaterale Raden onderling. Toch is soms in

geval van afwezigheid van de landvoogd-voorzitter teruggegrepen naar de procedure met consulten.

Naast de voorzitter werden zes raadsheren benoemd, die allen met naam in het "Reglement" worden genoemd; geen enkele van hen behoorde tot de oude hoge adel. Het waren: Louis Alexandre Schockaert, graaf van Tirimont, voorheen sedert 1700 thesaurier-generaal van Financiën en raadsheer van State, nu eerste raadsheer en zegelbewaarder*; graaf van Bergeyck, voorheen raadsheer van State en Schockaerts voorganger als thesaurier-generaal van Financiën, nu opperintendant-generaal van Financiën en minister van Oorlog; de Spanjaard Francisco de Aranda y Quintanilla, superintendant van de Militaire Justitie*; Guillaume Albert de Grysperre, baron van Goyck, kanselier van Brabant; Conrad van der Bruggen, voormalig raadsheer van de Geheime Raad; Jean Remacle Tisquen, voorheen auditeur-generaal van de Militaire Justitie*, nu procureur-generaal bij de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen*. Bij die zes leden kwam nog een secretaris, de Spanjaard José de Arze, voorheen secretaris van State en Oorlog; met diens lidmaatschap ging ook de Secretarie van State en Oorlog in de nieuwe instelling op.

Het jaarsalaris van de leden en de secretaris werd als volgt vastgesteld: Schockaert 9000 gulden, Aranda 12.400 gulden, de Grysperre 3000 gulden bovenop zijn wedde als kanselier van Brabant, van der Bruggen 8000 gulden, Bergeyck 50.000 gulden (maar hiermee moest hij ook zijn secretarissen betalen), Tisquen 8000 gulden en de Arze 10.000 gulden (maar ook die moest daarmee zijn directe medewerkers betalen). Afgezien van personeel dat direct aan de leden ondergeschikt was – dat slaat vooral op Bergeycks staf –, had de Raad als dusdanig enkele ondergeschikte personeelsleden: de audiëntier* voor secretariaatswerk van niveau, inzonderheid briefwisseling van de voorzitter van de Raad, en verder enkele officialen, klerken en deurwaarders (met een wedde van ongeveer 600 à 800 gulden) en een assistent die 146 gulden verdiende voor portierswerk en voor het aansteken en doven van kaarsen.

Na Ramillies hebben, behalve de Grysperre die meteen in Brussel was gebleven en Bergeyck die zich bij landvoogd-te-velde Maximiliaan Emanuel voegde, de leden en secretaris van de Koninklijke Raad zich naar Gent begeven, maar enkele dagen later viel ook die stad in handen van de geallieerden. Van Maximiliaan Emanuel kregen de vijf de toelating naar Brussel

terug te keren. Schockaert, de Gysperre, van der Bruggen en in 1710 ook Tisquen werden er leden van de onder toezicht van de zeemogendheden heropgerichte Raad van State. De Aranda en de Arze bleven nog enkele maanden in Brussel en vertrokken toen naar Bergen, waar ze met Bergeyck rond Maximiliaan Emanuel een wel erg verkleinde Koninklijke Raad vormden. Toen de Raad zich eind 1709 naar Namen terugtrok, werd hij uitgebreid met een nieuw lid, Nicolas Cuvelier, voorzitter van de Raad van Namen.

De Koninklijke Raad kwam regelmatig bijeen. Uit de bewaarde resolutieboeken van vóór 1706 kan men tot ongeveer 200 bijeenkomsten per jaar besluiten. Deze bedrijvigheid mag evenwel een andere realiteit niet uit het oog doen verliezen: de centrale machtspositie binnen de Raad, vóór en nog meer na Ramillies, van de graaf van Bergeyck. De andere leden waren overigens allen mannetjes van Bergeyck, voor wie in de gewone vergaderingen vooral de tweederangsbevoegdheden van de oude Raad van State en de oude Geheime Raad overbleven. In de praktijk lag de macht bij super-minister Bergeyck en, in zijn bureaus, ook wel bij raadsheer en procureur-generaal Tisquen, "*le ministre secret des violences de Bergeyck*" (uit een voor raad-pensionaris Anthonie Heinsius bestemde "*Mémoire*" van 1706 omtrent de nieuwe Brusselse Raad van State). Volgens de Franse intendant Bagnols, aldus keurvorstelijk minister Malknecht vanuit Brussel op 19 juni 1703 aan Maximiliaan Emanuel, was er niets "*plus despotique que son (Bergeycks) ministère, faisant faire à Bedmar ce qu'il désire et ne faisant passer par le Conseil royal que ce qu'il veut, traitant ces messieurs comme ses garçons*". Ook Maximiliaan Emanuel heeft er zich herhaaldelijk over beklagd dat hij in 's lands regering overbodig was vanwege Bergeycks machtspositie.

Bevoegdheden en activiteiten

De nieuwe Koninklijke Raad erfde de bevoegdheden van de drie Collaterale Raden en van de Secretarie van State en Oorlog. Dat betekende dat hij instond voor de door hen behartigde politieke en bestuurlijke aangelegenheden (benoemingen, zaken van oorlog en vrede, uitreiking van paspoorten), administratie van justitiële aangelegenheden (toezicht op justitieraden, uitwijzing van ongewenste individuen, strijd tegen het jansenisme, openbare veiligheid), financiële aangelegenheden (toezicht op inkomsten en uitgaven, *beden* en subsidies, fiscale hervormingen), militaire aangelegenheden (verde-

digingswerken, aanleg van wegen met militaire doeleinden, tuchtreglementen, benoemingen en hervormingen in het leger).

Bijzonder belangrijk in dat alles waren het opmerkelijke hervormingswerk van het Anjouaanse Bewind en de veelsoortige benoemingen. In de burgerlijke ambtenarij ging het hierbij vooral om de benoemingen in de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen, de provinciale justitieraden en de Anjouaanse Rekenkamer*; op stedelijk vlak waren er die van de vorstelijke officieren bij stadsbesturen en de leden van stadsmagistraten (continuering of vervanging). Verder waren er onder meer de benoemingen van de nieuwe koninklijke notarissen in 1704 ter vervanging van alle bestaande, of kerkelijke benoemingen, of de goedkeuring van benoemingen van bisschoppen, kapittelheren, abten of abdissen.

Bibliografie

GACHARD L.-P., *Histoire de la Belgique au commencement du XVIIIe siècle*, Den Haag-Brussel, 1880 (vooral hfdst. 4-6); VAN KALKEN F., *La fin du régime espagnol aux Pays-Bas. Étude d'histoire politique, économique et sociale*, Brussel, 1907 (hfdst. 9); LEFÈVRE J., *De Zuidelijke Nederlanden, 1700-1748. 2. De hervormingen van het Anjouaanse Bewind*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. VII, Utrecht-Antwerpen, 1954, p. 164-170; DE SCHRYVER R., *Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck, 1644-1715. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 57), Brussel, 1965 (hfdst. 5-6); ID., *De afschaffing van de Kollaterale Raden tijdens het Anjouaanse Bewind*, in *Handelingen van het XXVe Vlaamse Filologencongres (Antwerpen 17-19 april 1963)*, Zellik, 1967, 10, p. 359-365; SERGOYNE H., *De Koninklijke Raad van Filips V, 1702-1706* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1971; VANDORMAEL H., *Louis Alexander Scockaert, graaf van Tirimont, 1633-1708* (*Gasebeca*, 12), Gaasbeek, 1988 (hfdst. 6), verkorte versie van ID., *Louis Alexander Scockaert, graaf van Tirimont, 1633-1708. De politieke carrière van een homo novus* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U. Leuven), Leuven, 1982.

Archief

Het archief bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Koninklijke Raad van Filips V*.

Bronnenpublicaties

Voor een aantal ordonnanties uitgevaardigd door de Koninklijke Raad, zie: *Placcaeten ende ordonnantien van Brabant*, dl. V, Brussel, 1738; *Vierde Placcaet-Boeck van Vlaenderen*, 3 dln., Brussel, 1740; GACHARD L.-P. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dln. I-II, Brussel, 1860-1867.

Archieftoegangen

LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil royal de Philippe V (1702-1711) (Inventaires divers)*, Tongeren, 1932, p. 1-56; LEFÈVRE J., *Note sur les archives du règne de Philippe V conservées à Madrid*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1956, 121, p. LIX-LXI.

Reginald DE SCHRYVER

RAAD VAN STATE VAN MAXIMILIAAN EMANUEL VAN BEIEREN

(1711-1714)

Geschiedenis

De Koninklijke Raad* van Filips V die in 1702, bij de aanvang van het Anjouaans regime, als enige regeringsraad in de plaats van de Collaterale Raden was gesteld, was geen lang leven beschoren. In het kader van de nieuwe politieke constellatie na het overlijden van de Oostenrijkse keizer Jozef I en de militaire successen van de Grote Alliantie¹ werd in 1711 de overeenkomst ten uitvoer gelegd die landvoogd* Maximiliaan Emanuel, keurvorst van Beieren, reeds in 1702 had gesloten met de Franse koning Lodewijk XIV, grootvader van Filips van Anjou. Deze overeenkomst, officieel pas bekrachtigd bij akte van 2 januari 1712, regelde de overdracht van de soevereiniteit over de Spaanse Nederlanden aan Maximiliaan Emanuel. Frankrijk wilde zich op die wijze verzekeren van het bondgenootschap van de keurvorst, die zijn Beierse erflanden in handen had zien vallen van de geallieerden.

Aangezien er officieel nog geen vredesverdrag was gesloten, betrof de soevereiniteitsoverdracht in theorie het integrale grondgebied van de Spaanse Nederlanden, zoals dat in 1700 bij testament was nagelaten door Karel II. In de praktijk waren enkel nog de zogenaamde "vier plaatsen", met name de provincies Luxemburg en Namen en de steden Nieuwpoort en Charleroi, onder de controle van de Franse troepen.

Namen werd de zetel van de "centrale" regeringsinstellingen die Maximiliaan Emanuel in het leven riep: een Raad van State² en een Raad van Financiën*. De soeverein zelf verbleef nauwelijks in zijn hoofdstad. Vanaf

¹ De Grote Alliantie bestond in hoofdzaak uit Oostenrijk en de traditionele bondgenoten tegen Frankrijk, de zeemogendheden Groot-Brittannië en de Republiek der Verenigde Provinciën.

² *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. II, p. 365-366, brief van Maximiliaan Emanuel aan de Raden van Luxemburg en Namen (Namen, 11 juli 1711).

augustus 1712 hield hij zich vooral op in de nabijheid van Lodewijk XIV en het Parijse Hof.

In het kader van de vredesverdragen van Utrecht (11 april 1713) en Rastadt (6 maart 1714) werden de Spaanse Nederlanden integraal (met uitzondering van delen van Opper-Gelre) aan de Oostenrijkse Habsburgers afgestaan. Niet alleen de gebieden die in handen waren van Frankrijk en deze die reeds werden gecontroleerd door de geallieerden, maar ook de "vier plaatsen" vormden het onderwerp van artikel IX van de Vrede van Utrecht. In ruil voor de overdracht van zijn soevereine rechten over de Zuidelijke Nederlanden, zou Maximiliaan Emanuel opnieuw in het bezit van zijn Beierse erflanden worden gesteld. Tot deze ruil doorgang vond, bleef hij, weliswaar vanuit zijn verblijfplaatsen in Frankrijk, het bestuur over de provincies Namen en Luxemburg en over de stad Charleroi uitoefenen.

De Raad van State van Maximiliaan Emanuel werd nooit officieel afgeschaft. Hij hield zijn laatste zitting op 29 november 1714 en staakte de werkzaamheden nadat de keurvorst op 1 december 1714, in brieven aan de Staten en Raden van Namen en Luxemburg, zijn Nederlandse onderdanen van hun eed van trouw had ontslagen.

Organisatie

In zijn brief van 11 juli 1711 aan de justitieraden van Luxemburg en Namen, waarin Maximiliaan Emanuel de oprichting van een Raad van State te Namen bekend maakte, werden geen nadere specificaties over samenstelling en werking gegeven. De open brieven waarbij baron Jean François (of François Ignace) d'Ouren, provoost van Luxemburg, markies Jean François de Roisin, voormalig lid van de Staten van Henegouwen en raadsheer bij de Raad van Henegouwen, en graaf Jacques François de Groesbeck, grootbaljuw van de streek tussen Samber en Maas en verbonden aan het Hof van de prinsbisdom van Luik³, tot raadsheren van deze Raad van State werden benoemd, dateerden van 10 juli 1711⁴. Ze dienden de eed af te leggen in handen van

³ Jozef Clemens, prinsbisschop van Luik, was tevens keurvorst van Keulen en broer van Maximiliaan Emanuel.

⁴ Minuut bewaard in Brussel, A.R., *Raad van State van Maximiliaan Emanuel*, nr. 3.

de blijkbaar reeds eerder aangestelde oudste raadsheer, baron Gaspar de Zint. Ook Gillis André de Lamblet, die de functie van secretaris van State kreeg toegewezen, werd beëdigd door de Zint. Daarnaast beschikte de Raad nog over ondergeschikt administratief personeel, dat hij in sommige gevallen moest delen met andere instellingen. Bij de benoeming van Jean-Baptiste Guillelmi tot gerechtsdeurwaarder, bijvoorbeeld, werd uitdrukkelijk gesteld dat hij ter beschikking stond van "*nos Conseils d'État, de finances et comptes et des autres conseils souverains déjà établis et que nous pourrions encore établir*"⁵.

Op de bijeenkomst van 10 juli 1711 was de vergadering nog niet voltalig en werd enkel een aantal eden afgenomen; de eerste werksitting had een dag later plaats. De Raad vergaderde te Namen met een zeer grote regelmaat: meestal om de twee tot drie dagen, soms zelfs dagelijks. Het aantal dossiers dat per zitting werd behandeld, kon zeer variëren, gaande van één tot meer dan tien.

Bevoegdheden en activiteiten

Maximiliaan Emanuel, die zich ongetwijfeld bewust was van de tijdelijkheid van zijn regering, heeft het blijkbaar nooit de moeite waard geacht instructies voor zijn Raad van State uit te vaardigen. Dat is misschien des te opmerkelijker, aangezien geen van de door hem aangestelde raadsheren, allen uit provinciale instellingen gerecrueteerd, voordien enige ervaring had kunnen opdoen binnen een centrale administratie, laat staan binnen de vroegere Raad van State*.

De bevoegdheden van de Raad strekten zich hoofdzakelijk uit over vier domeinen: administratie (onder meer correspondentie met provinciale en lokale instellingen, benoemingen), kerkelijke zaken (belastingvrijdom, eigendomskwesties, onderwijs, liefdadigheid...), bestuurlijke en juridische aangelegenheden (contestaties, gratieverleningen, naturalisaties, benoemingen van advocaten en notarissen...), en, niettegenstaande de oprichting van een Raad van Financiën te Namen, economische zaken (fiscaliteit, munt, douane, handel en industrie, wegennet, post...). Gezien het gebrek aan instructies voor

⁵ *Ibid.*, nr. 3, minuut van de benoemingsbrief voor Guillelmi, 20 okt. 1711.

de twee Raden waren hun bevoegdheden immers niet duidelijk afgebakend. Beide Raden hadden trouwens personeel gemeenschappelijk.

Bibliografie

Met uitzondering van de inleiding bij de inventaris van LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil d'État de Maximilien-Emmanuel à Namur (1711-1714) (Inventaires divers)*, s.l. [Brussel], 1932, p. 59-61, werd over deze instelling niets gepubliceerd. Wel komt ze ter sprake in een aantal bijdragen die handelen over de regeerperiode van Maximiliaan Emanuel in het algemeen, zoals de bijdragen van DE SCHRYVER R., *De Zuidelijke Nederlanden als Frans en geallieerd protectoraat, 1700-1715*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IX, Haarlem, 1980, p. 31-43 en ID., *De Oostenrijkse aanspraken op de Spaans-Habsburgse erfenis. De Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse Successieoorlog, 1700-1716*, in HASQUIN H. (ed.), *Oostenrijks België, 1713-1794. De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers*, Brussel, 1987, p. 11-36, het hoofdstuk van LEFÈVRE J., *De Zuidelijke Nederlanden, 1700-1748*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. VII, Utrecht-Antwerpen, 1954, p. 162-194 (voornamelijk p. 170-172: "Maximiliaan Emanuel wordt soeverein vorst") en het standaardwerk van VAN KALKEN F., *La fin du régime espagnol aux Pays-Bas. Étude d'histoire politique, économique et sociale*, Brussel, 1907, p. 239-254.

Archief

Het archief wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel onder de benaming *Raad van State van Maximiliaan Emanuel van Beieren*.

Hoewel het bestand 146 nummers telt, is het weinig omvangrijk: hoofdzakelijk zeer dunne omslagen en losse stukken. Na een eerste deel algemeenheden (5 nrs.), werd het geordend volgens de vier voornaamste competentiedomeinen van de Raad: administratieve aangelegenheden (33 nrs.), kerkelijke zaken en kwesties met betrekking tot onderwijs en liefdadigheid (78 nrs.), gerechtszaken (22 nrs.) en zaken aangaande domeinen en financiën (8 nrs.).

Archieftoegangen

Naast de inventaris van LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *o.c.*, p. 59-73, voorzien van een index op persoons- en plaatsnamen, kan ook het nr. 1 van het bestand goede diensten bewijzen als toegang. Het betreft hier immers een register met de protocollen van de resoluties getroffen door de Raad van State, dat heel de bestaansperiode van de instelling (10 juli 1711-29 november 1714) overkoepelt. De oude inventaris (Brussel, A.R., *Inventarissen eerste afdeling*, nr. 5) daarentegen, die vroeger als "Aanhangsel" (nr. 147) aan het bestand was toegevoegd, is niet bruikbaar.

Karin VAN HONACKER

Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. - V.U.B.

GEHEIME RAAD

(1504-1794)

Geschiedenis

De Geheime Raad of Privé-Raad is één van de drie Collaterale Raden die op 1 oktober 1531 bij ordonnanties van Karel V werden opgericht naast Maria van Hongarije, om haar als landvoogdes* van de Nederlanden te adviseren. Behoudens enige onderbrekingen onder en kort na het Anjouaans regime (1702-1725) en onder Jozef II (1787-1791), zouden zij twee en halve eeuw blijven bestaan. De Geheime Raad zou, net als de Raden van State* en van Financiën*, tot het einde van het ancien régime landvoogd en vorst* in de regering blijven bijstaan met betrekking tot de Nederlandse gebieden, in zover en zolang deze onder de Habsburgse landsheren ressorteerden.

In feite vond de oprichting in 1531 doorgang in het raam van een herschikking der bestaande regeringsstructuren, waarvan de oorsprong moet worden gezocht in de Bourgondische Hofraad. Na de zogenaamde particularistische triomf van 1477, hadden zich binnen de Hofraad van de Bourgondische hertog twee kernstructuren, de *Raad van der Justitie (Grand conseil de la justice souveraine)* en de Raad naast de vorst (*Conseil du prince*), geprofileerd. Hoewel ook het Hof van Justitie na 1477 opnieuw ambulante werd, vergaderden beide afdelingen minder en minder samen als Hofraad of Grote Raad onder het algemene voorzitterschap van de kanselier van Vlaanderen en Bourgondië*. Vanaf het einde van 1501 werd Mechelen de vaste residentie van het Soevereine Hof van Justitie. Bij ordonnantie van 22 januari 1504 erkende Filips de Schone, hertog van Bourgondië, het bestaan van de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen* (*Grand conseil arrêté à Malines*) en de *Grand conseil lez le prince*, ook bekend als Geheime Raad¹. Ten tijde van Filips de Goede, hertog van Bourgondië van 1419 tot 1469, vergaderde sporadisch al een aparte en informele groep van occasioneel

¹ DE SMIDT J.Th. en HUUSSEN A.H. jr., *De Grote Raad van Mechelen als hoogste rechtscollege in de Nederlanden*, in *Holland. Regionaal-historisch tijdschrift*, 1970, 2, p. 91; VAN ROMPAEY J., *De Grote Raad*, p. 95-102.

samengeroepen adviseurs, die in de bronnen voorkomt als *Secret et privé conseil*. Hij ging over het algemene regeringsbeleid ("*les grans et secrez affaires*").

De verbinding van de Nederlanden in een personele unie met het Keizerrijk, daarna met de Spaanse koningen en vervolgens met de Oostenrijkse keizers bracht voor de Habsburgers als Nederlandse vorsten verplichtingen in hun andere rijken mee, zodat zij meestal buiten het land verbleven. Aanvankelijk voorzagen zij tijdelijk en op verschillende wijzen in hun vervanging. Tegen het einde van de 15de eeuw dook binnen de Grote Raad naast de vorst andermaal een informele Geheime Raad op, waarmee in 1493 de regentschapsraad naast de minderjarige Filips werd bedoeld. Telkens als keizer Maximiliaan van Oostenrijk wegens verplichtingen in het keizerrijk het land moest verlaten, liet hij zijn zoon, de latere hertog Filips de Schone, in de Nederlanden met een regentschapsraad omringen. Ook in 1507 werd een groep raadgevers gelast Margaretha van Savoie tijdens haar interim-regering in het dagelijks bestuur van het land te adviseren en bij te staan. De regeling werd in 1517, 1520 en 1522 *mutatis mutandis* herhaald. Overigens droegen de vacature van het kanseliersambt van 1507 tot 1515 en de herhaling der regeling er vermoedelijk toe bij de gelegenheidsraad te formaliseren tot een permanente structuur, juridisch steeds binnen de Grote Raad naast de vorst. Het deel voor het geheel nemend, was het laatste college sinds 1504 Geheime Raad gaan heten², waardoor het onderscheid met de Grote Raad te Mechelen duidelijker werd onderstreept. De Grote Raad naast de vorst desintegreerde stilaan, om tenslotte na 1515 nog slechts een korte tijd een overigens fictief bestaan te leiden³. De empirisch verworven jurisdictie en organisatie van de Geheime Raad werden op 23 juli 1517 voor de eerste maal in een instructie neergelegd en vervolgens nog in 1520, 1531 en 1540⁴.

² BAELEDE M., *Geheime Raad, coördinator*, p. 59-70, *passim*, en ID., *Nieuwe Monarchie*, p. 14: de Geheime Raad *lato sensu* in tegenstelling tot de Geheime Raad *stricto sensu*.

³ DE SCHEPPER H., *De burgerlijke overheden en hun permanente kaders, 1480-1579*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Haarlem, 1980, p. 328-333.

⁴ STRUBBEE I. en CRAEYBECKX J., *Staatsinrichting en krijgswezen*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IV, Utrecht-Antwerpen, 1952, p. 125-137; BLOCKMANS W.P. en VAN HERWAARDEN J., *De Nederlanden van 1493 tot 1555: binnenlandse en buitenlandse politiek*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Haarlem, 1980, p. 443-446.

Vanaf 1517 was het college ook uitdrukkelijk bevoegd voor de "*matières de grâce*" en voor de aangelegenheden "*en dehors du train ordinaire de justice*", dus als *extraordinaris justicie*. In de periode na de vlucht van don Juan van Oostenrijk naar Namen, waren er twee Geheime Raden: de ene die de wettelijke landvoogd don Juan was gevolgd en de andere die te Brussel en daarna vanaf 1580 te Antwerpen op zijn post gebleven was en die functioneerde naast Matthias van Oostenrijk, de door de opstandige Staten-Generaal "vanwege Filips II" benoemde landvoogd; deze laatste Geheime Raad nam de rol van de Grote Raad over tot in 1581 de Hoge Raad voor Holland en Zeeland zou worden opgericht⁵.

In oktober 1632 ontving de toekomstige landvoogd in de Koninklijke of Spaanse Nederlanden, kardinaal-infant don Ferdinand, nieuwe en uitgebreide instructies voor de Collaterale Raden. Vergeleken met de 16de-eeuwse instructies bevatten zij op het eerste gezicht een aantal grondige hervormingen. Bij nader toezien lijken zij evenwel nauwelijks meer dan de feitelijke ontwikkelingen te hebben gecodificeerd en gesanctioneerd. Tijdens het Anjouaans Bewind werden Geheime Raad en Raden van State en van Financiën in 1702 vervangen door de Koninklijke Raad*. In 1706, na de gedeeltelijke herovering van de Nederlanden door de Engels-Nederlandse geallieerden, werden slechts de Raad van Financiën en de Raad van State hersteld. De bevoegdheden van de voormalige Geheime Raad werden aan deze laatste overgedragen. Bij de machtsoverdracht aan Oostenrijk begin februari 1716 liep ook het mandaat van deze Raad van State ten einde. Wegens de onbeslistheid van Wenen kon niet meteen in zijn vervanging worden voorzien. In afwachting van een definitieve regeling installeerde gevolmachtigd minister Prié in november 1716 twee *jointes*, een *Jointe d'État* die de rol van de Raad van State overnam, en een *Jointe judiciaire* die tijdelijk de functies van de vroegere Geheime Raad zou uitoefenen. Op 2 januari 1718 nam de nieuw opgerichte Raad van State de vroegere bevoegdheden zowel van Geheime Raad als van Raad van Financiën over, totdat de oude Collaterale Raden in 1725 door landvoogdes Maria Elisabeth in ere werden hersteld. De Raad van State werd echter nog nauwelijks samengeroepen en hij kreeg vanaf 1744

⁵ DE PATER J.C.M., *De Raad van State*, p. 123-124; DE BLECOURT A.S., *De geboorte van den Hoogen Raad van Holland en Zeeland*, in *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 1920-1921, 2, p. 428-459.

feitelijk een decoratieve rol toebedeeld. Zijn bevoegdheden gingen over op de Geheime Raad, sindsdien het belangrijkste regeringscollege in de Oostenrijkse Nederlanden. In het raam van zijn verlichte institutionele hervormingen maakte keizer Jozef II op 1 januari 1787 schoon schip met de politieke, bestuurlijke en gerechtelijke versnippering door alle centrale instellingen te concentreren in één Algemene Regeringsraad*; de rechtspraak werd van het bestuur gescheiden en de centrale rechtspraak werd ondergebracht in de Soevereine Raad van Justitie*⁶. De restauraties van het Oostenrijkse regime (1790-1792 en 1793-1794) brachten een moeizaam en kortstondig herstel van de Geheime Raad mee⁷. Laatst werd de Geheime Raad heropgericht door het decreet van de gouverneur-generaal van 7 juli 1794. Op 19 augustus 1794 liep zijn activiteit echter definitief ten einde.

Organisatie

De hertogen van Bourgondië zochten hun adviseurs aanvankelijk onder de hoge militaire en feodale adel. Stilaan beknotten zij evenwel de adellijke invloed door de sleutelposten van kanselier, hoofd van de Raad, kanselarij-ambtenaren en juridische adviseurs te vergeven aan deskundige personen afkomstig uit stadspatriciaat en burgerij of aan geestelijken⁸. In de occasionele *Secret et privé conseil* naast Filips de Goede kwamen een vijftal edelen en legisten samen. De Geheime Raad naast de minderjarige Filips de Schone was eveneens een gelegenheidscollege met wisselende samenstelling, waarvan de meerderheid tot de hoge adel behoorde en waarvan de hoge edelman

⁶ DHONDT L., *Politiek en institutioneel onvermogen in de Zuidelijke Nederlanden, 1780-1794*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IX, Haarlem, 1980, p. 141-144.

⁷ DOUXCHAMPS-LEFÈVRE C., *Pierre-Benoît Desandrouin et la réorganisation du gouvernement des Pays-Bas après la Révolution brabançonne*, in LENDERS P. (ed.), *La fin de l'Ancien Régime en Belgique. Colloque du samedi 3 décembre 1988 à Bruxelles (Anciens pays et assemblées d'États, 93)*, Kortrijk, 1991, p. 67-73.

⁸ MAES L.Th., *Ambtenarij en bureaukratisering in regering en gewesten van de Zuidelijke Nederlanden in de 13e-15e eeuw*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1977, 90, p. 351-354; COCKSHAW P., *Le personnel de la Chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les ducs de Bourgogne de la maison de Valois (1384-1477)* (*Anciens pays et assemblées d'États, 79*), Kortrijk, 1982, p. 1-21 en 31-35. Zie ook CAUCHIES J.M., *La professionnalisation dans les cours de justice principales des Pays-Bas aux XIVe-XVe siècles*, in MOHNHAUPT H. en SIMON D. (eds.), *Vorträge zur Justizforschung. Geschichte und Theorie*, dl. I, Frankfurt-am-Main, 1992, p. 19-44.

Engelbert van Nassau de voorzitter was. Toen de Geheime Raad vanaf 1507 een meer langdurig karakter kreeg, had hij een eigen hoofd en bestond voorts uit hoge edelen en juristen. Uit de instructies van 1517 en 1520 blijkt de groep juristen zich in de schoot van de Geheime Raad met de materies van *justicie* en *gracie* bezig te hebben gehouden, terwijl de adellijke component de *granz affaires* voor zijn rekening nam. Laatstgenoemde afdeling zou in oktober 1531 worden geïnstitutionaliseerd tot de Raad van State, die protocollair als eerste regeringsraad de soeverein of zijn landvoogd bij gelegenheid adviseerde inzake "de grote en belangrijkste aangelegenheden, alsmede die welke de staat, het algemeen regeerbeleid, de vrede, de veiligheid en landsverdediging betreffen", in de praktijk voornamelijk aangelegenheden van binnenlandse politiek, buitenlandse betrekkingen en militaire zaken⁹.

Sinds 1531 was de Geheime Raad een permanent college van zes tot negen rekestmeesters, die over de dossiers discussieerden. Doorgaans fungeerde een daartoe aangewezen raadslid als rapporteur. Hij verzamelde de informatie, stelde het dossier samen en redigeerde vaak de minuut van het besluit, met andere woorden hij begeleidde het hele besluitvormingsproces van de aanvang tot de aflevering van de beslissing en hij werd er bijgevolg politiek voor verantwoordelijk geacht.

De Raad vergaderde tweemaal daags op vaste uren en hij had zijn zetel in het oude paleis van de hertogen van Brabant op de Koudenberg te Brussel. Tot de hevige brand van 6 februari 1731 was het paleis de permanente vorstelijke residentie, tevens regeringscentrum. Af en toe volgde de Raad de gouverneur-generaal op zijn verplaatsingen. De Raad van State had daarentegen meer het karakter van een facultatieve kroonraad die waar, wanneer en waarover naar bevind van zaken door de landvoogd werd samengeroepen. Wegens de rekbaarheid van "*les grandz et principaulx affaires*" was het de gouverneur-generaal mogelijk naar eigen goeddunken alles door de Raad van State voor advies te laten bespreken. De meest verscheiden zaken werden er dan ook bij tijd en wijle voorgelegd, gaande van het overleg met de provinciale Staten over de *beden* tot zaken van eigenlijke rechtspraak, met name zaken van militair strafrecht en een enkele keer zelfs civiele geschillen¹⁰.

⁹ BAELEDE M., *De Collaterale Raden*, p. 5-15.

¹⁰ DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden*, p. 670-678 en 687-690.

Vanaf 1548 dienden criminele processen voor de Geheime Raad op strafvordering van de rekestmeester "*gecommitteert totte bewarijnghe van saecke fiscale*" ("*ayans la charge des causes et matières fiscales*"). Telkens wanneer de raadsheer-fiscaal de landsheerlijke rechten geschaad of de vorstelijke materiële belangen op een of andere wijze benadeeld achtte (bijvoorbeeld bij schuldvorderingen van het kroondomein en andere *casus reservati*), kon hij ambtshalve namens de soeverein een strafprocedure aanhangig maken. Dit gold ook wanneer hij gewoon het hoge overheidsgezag bij een geschil tussen particulieren betrokken meende. In dat geval schaarde hij zich als gevoegde aan de zijde van één der partijen. Behalve hun eigen bijzondere jurisdictie ten aanzien van bevoegdheidsgeschillen in de sfeer van de vorstelijke "economie", evenals ten aanzien van malversaties of tekorten die bij de controle van de rekenplichtige ambtenaren bleken, konden Rekenkamers en Raad van Financiën zich tot de *justicie* wenden. Voor de zwaarste gevallen nam de Raad van Financiën de raadsheer-fiscaal bij de Geheime Raad onder de arm, opdat deze voor zijn forum als eiser een civiele zaak zou aanspannen, ofwel als openbare aanklager tot strafvervolgning overgaan. Hij kon insgelijks als verweerder het voor de belangen van de landsheer opnemen. Om al die redenen had de fiscaal dan ook toegang tot de Raad van Financiën. Vóór 1548 traden waarschijnlijk respectievelijk de provoost-generaal van het Hof* in strafzaken *ratione loci* en de *alcalde* van het Hof in strafzaken *ratione personae* als openbare aanklagers op.

De Geheime Raad beschikte bovendien over een tamelijk uitgebreide staf van secretarissen. De Secretarie van de Geheime Raad*, waartoe eveneens de audiëntier* en de secretarissen van State behoorden, werkte voor de gehele regering, zowel voor de Raden van State en Financiën als voor de landvoogd. Raad en Secretarie stonden onder de leiding van de hoofdvoorzitter (*chief president*) van de Geheime Raad. Van 1531 tot 1540 was de functie uitgesplitst: er was toen in een voorzitter voorzien om het hoofd in zijn afwezigheid te vervangen. Nadien verving het oudste raadslid in dienst de afwezige hoofdvoorzitter. Na het verdwijnen in 1530 van de kanselier nam de hoofdvoorzitter van de Geheime Raad de vroegere kanselierstaken gedeeltelijk over. Zodoende was hij zegelbewaarder* van de regering naast de landvoogd*, waardoor hij de eindcontrole uitoefende over alle bescheiden die door welke regeringsinstantie dan ook aan het grootzegel en/of het tegenzegel moesten worden aangeboden. De controleur van het zegel – tot 1602

één van de secretarissen en daarna een afzonderlijke ambtenaar – verifieerde aanslag en inning van de zegelrechten en stelde er een *contrerolle* van op. De hoofdvorzitter stelde tevens de agenda van de Geheime Raad op, leidde de vergaderingen, formuleerde het advies of de beslissing en verzorgde de verbinding van de Raad met landvoogd of landsheer en met de andere regeringsraden. Hij kon eveneens de gemeenschappelijke vergaderingen van de drie Collaterale Raden voorzitten. In de 17de eeuw had hij overigens een eigen kantoor in de Raad van Financiën. Het werd immer meer vanzelfsprekend geacht dat de hoofdvorzitter tevens de Raad van State voorzat, wat door Filips IV in 1632 officieel bijgevalen werd. Het groeiend aanzien van de hoofdvorzitter zal hebben bijgedragen tot het in de 17de en vooral in de 18de eeuw stijgende prestige van de Geheime Raad. De persoonlijke kwaliteiten van een Jan Richardot, hoofdvorzitter van 1597 tot 1609, van een Pieter Roose van 1632 tot 1653, van een Leo Jan de Pape van 1672 tot 1685 en van een Patrice François de Neny van 1758 tot 1783 hebben de functie tot het niveau van een soort eerste-ministerschap *avant la lettre* getild¹¹. Toen vanaf 1725 de Kabinetsjointe* als een overkoepelend regeringscollege bestond, maakte de hoofdvorzitter daar deel van uit. Eén en ander maakte van de Geheime Raad het bureaucratische centrum van de hele regering.

Doorgaans maakten twee deurwaarders en een kapelaan het dienstpersoneel van de Raad uit. De deurwaarders fungeerden als boden en tegelijk betekenden zij als gerechtsdeurwaarders executoriale titels en dagvaardingen in opdracht van de Geheime Raad. Voor exploten buiten de residentiestad Brussel deed de Raad een beroep op buitengewone deurwaarders met standplaats in de betrokken provincies. De kosten van de exploten waren voor rekening van degene aan wie de executoriale titel of dagvaarding aangezegd werd; hij kon ze eventueel achteraf in zijn kostentaxatie laten declareren ten laste van de verliezende partij.

Hoofdvorzitter, rekestmeesters en officier-fiscaal werden door de landsheer zelf benoemd op nominatie van de gouverneur-generaal, nadat deze hierover met de Geheime Raad overleg had gepleegd. Zij waren uitsluitend beroepsjuristen, hoogontwikkelde doctores of meesters (*licenciez*) in het

¹¹ Met uitzondering van de periode van de thesaurier-generaal van Financiën, Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck, die na 1692 in de Nederlanden een uitzonderlijke machtspositie had weten te verwerven.

geleerde recht, hetzij het Romeinse, hetzij het canonieke, hetzij de beide rechten (*utriusque iuris*); nog een enkele keer was er trouwens vanwege zijn juridische capaciteiten een geestelijke onder hen. Vooral met hun kennis van het recht waren zij bijzonder geschikt voor de rechtspraak en voor de steeds ingewikkelder problemen die de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden ten gevolge van de schaalvergroting kenden. Doorgaans kwamen zij uit de Leuvense school, hoewel er ook afgestudeerden uit Italiaanse, Franse (Orléans) en Bourgondische (Dole) universiteiten onder hen waren. Allen behoorden tot de nieuwe sociaal-economisch, intellectueel-cultureel en politiek dominante elite, gegoede burgerij of recente adel, en zij waren erop uit carrière te maken in landsheerlijke dienst. De meesten waren na de advocatuur of na een stedelijk ambt (voornamelijk stadspensionaris) via een provinciale Raad of Hof van Justitie, eventueel via de Grote Raad te Mechelen, tot de Geheime Raad opgeklimmen. Enigen waren vóór hun loopbaan in overheidsdienst hoogleraren aan de rechtsfaculteiten van Leuven, Dowaii of Dole.

Zoals alle ambtenaren van de vorst konden de leden van de Geheime Raad worden overgeplaatst en afgezet, daar zij door de vorst benoemd waren "*soo langhe alst ons gelieven sal*" ("*tant qu'il nous plaira*"). Schorsing en afdanking waren de normale sancties voor handelingen die in strijd met de ambtseed werden geacht. Alle raadsleden waren persoonlijk verantwoording verschuldigd aan de soeverein voor de stukken die zij opstelden of door secretarissen lieten opstellen. Na 1531 werd hun verantwoordelijkheid in principe uitgedrukt door hun paraaf op het desbetreffende document. De Habsburgse landsheren gingen steeds meer steunen op die raadgevers en mandatarissen van het nieuwe technocratisch-ambtelijke burgerlijke type, dat beter dan het feodaal-militaire adellijke type geschikt bleek voor de immer meer gedifferentieerde overheidstaken. Toch bleef, ondanks de tendens tot het doorbreken van de identiteit tussen afkomst en functie, het fenomeen van de correlatie tussen stand en maagschap enerzijds en specifieke ambten anderzijds weerstand bieden. Alleen traden een andere stand en andere, overigens meer, geslachten in de plaats van de vroegere hoge adel¹².

Terwijl de adellijke staatsraden op jaarbasis onder Karel V een forfaitaire vergoeding van 500 pond ontvingen en onder Filips II en in de 17de

¹² DE SCHEPPER H., *Vorstelijke ambtenarij*, p. 358-359 en 363-369.

eeuw 1200, werd voor de rekestmeesters in de Geheime Raad een presentiegeld berekend, aanvankelijk tegen 28 schellingen en vanaf 1547 tegen 40 schellingen per dag; dit was acht schellingen minder dan de commiezen (*commis*) van Financiën. Deurwaarders en kapelaan kregen elk een daggeld van zeven schellingen. De afwezigheden werden in mindering gebracht, maar zomer-, winter- en paasreces, zondagen en de talrijke feestdagen werden als werkdagen beschouwd. Op jaarbasis betaalde de ontvanger-generaal van Financiën* derhalve in jaren van 365 dagen aan de rekestmeesters 511 pond en na de verhoging van het presentiegeld 730 pond uit. In 1591 werd hun bezoldiging wegens de enorme inflatie door Filips II verdrievoudigd. De hoofdvorzitter genoot dezelfde jaarvergoeding als een adellijk lid van de Raad van State. In 1654 stelde Filips IV diens salaris vast op 12.000 pond, terwijl de rekestmeesters toen verhoudingsgewijze slechts 2920 pond ontvingen. Hier waren hun *speciën* als rechter-commissaris en hun *pensioenen*, houtleveringen voor verwarming, verplaatsings- en vacatievergoedingen, alsmede allerlei andere supplementaire beloningen weliswaar niet bijgerekend, maar aanzienlijke vertragingen in de uitbetaling, verplichte leningen aan de schatkist en zelfs opschorting van uitkering wegens liquiditeitsproblemen maakten de emolumenten veel minder aantrekkelijk dan op het eerste gezicht zou blijken¹³.

Hoewel nepotisme via *survivances* en *resignaties*, erfelijkheid der ambten en andere vormen van cliëntelisme de afhankelijkheid van de raadsheren ten opzichte van de monarch doorkruisten, werden zij toch aan hem gebonden door individualisering van de beloningen middels extra-gratificaties, buiten hun bezoldiging. Behoorden zij niet tot de ambtsadel, dan werden zij er vaak ten gevolge van hun aanstelling in opgenomen; vanaf 1616 werd het zelfs de regel en in de loop van de 17de eeuw verwierven zij steeds hogere adellijke titels, wat de pressie op de betrokken raadsheer moest verhogen. Zuivere venaliteit, waarbij ambten door de overheid zelf tegen geld werden verhandeld, was vrij gewoon op lagere echelons onder meer van Domeinen en Financiën en in functies als die van schout en baljuw. Op de provinciale en centrale bestuursniveaus kwam zij daarentegen in het alge-

¹³ BAELDE M., *De Collaterale Raden*, p. 104-105 en 117; DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden*, p. 496-516; VANDENBULCKE A., *Le pouvoir et l'argent*, p. 45-85.

meen vóór 1650 niet voor. Toen de Raad van Financiën in 1651 het voorstel deed de venaliteit te veralgemenen, stuitte het voorstel op felle reactie van provinciale Raden en Staten. In de plaats daarvan werd het vergeven van ambten door Filips IV met ingang van 12 juni 1653 gefiscaliseerd door middel van het in Spanje bekende *medianaat*. Die verkapte vorm van venaliteit breidde de ambtenverkoop uit, zodat het systeem van de sociale selectie en privatisering opnieuw op de Geheime Raad van toepassing was¹⁴.

Bevoegdheden en activiteiten

De jure was de Geheime Raad een consultatief regeringscollege dat in de regel de landvoogd kon adviseren, maar ook de soeverein zelf tijdens de perioden van diens aanwezigheid; overigens kon de Raad rechtstreeks of via de gouverneur-generaal met de afwezige vorst in verbinding treden of door deze om advies worden gevraagd. In zover de Raad aanbevelingen deed, werden de adviezen in de 16de eeuw via de hoofdvorzitter of zijn plaatsvervanger mondeling aan de landvoogd meegedeeld; diens beslissingen keerden eveneens op die wijze terug om als uitgaand stuk *in forma* te worden gesteld. De geschreven adviesprocedure was beperkt tot buitengewone omstandigheden, met name bij afwezigheid van de gouverneur-generaal. De schriftelijke communicatie was evenwel in het raam van de voortschrijdende bureaucratisering niet meer tegen te houden als basis van een nieuw beslissingspatroon. In de Geheime Raad voltrok deze ontwikkeling zich kort na 1620 en dan wel op die wijze dat adviezen door de landvoogd uitsluitend schriftelijk werden gevraagd in een volgens gestandaardiseerde regels opgesteld decreet. Het geschreven advies van de Raad heette consult, waarop de gouverneur-generaal door middel van een apostille zijn beslissing aan de Raad meedeelde. Volgens de instructies van 1632 moest de oude procedure "*de vive voix*" voortaan een hoge uitzondering worden¹⁵. In de 18de eeuw bereidde de Geheime Raad de belangrijkste binnen- en buitenlandse beleidsmateries voor, in zover zij binnen zijn bevoegdheid lagen, alvorens ze over

¹⁴ DE SCHEPPER H., *Vorstelijke ambtenarij*, p. 365-366 en VANDENBULCKE A., *o.c.*

¹⁵ DE SCHEPPER H. m.m.v. JANSSENS P., *De overheidsstructuren in de Koninklijke Nederlanden, 1580-1700*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Haarlem, 1980, p. 397.

te maken aan de Kabinetsjointe, waar de gouverneur-generaal opnieuw om advies vroeg ten einde een beslissing te treffen of de zaak door te geleiden naar Wenen¹⁶.

In tegenstelling tot de Raad van State, die normaliter alleen adviserende macht uitoefende, had de Geheime Raad in de praktijk grotendeels beslissingsbevoegdheid. Techniciteit en volume, alsmede de eventuele routinematigheid van de aangelegenheden waren er debet aan, dat de gouverneur-generaal c.q. de vorst niet over alle materies, die onder de adviesbevoegdheid van de Geheime Raad vielen, overleg pleegde. Formeel stonden de stukken die uitgingen van de Geheime Raad weliswaar op naam van de soeverein, maar diens tussenkomst was gewoonlijk onbestaande. Hoe meer macht de soeverein had, hoe minder zaken hijzelf regelde. De bevindingen van de raadsheer-rapporteur en in gerechtszaken het verslag van de raadsheer-commissaris waren doorgaans doorslaggevend in de formulering van het advies of in de besluitvorming.

De landsheerlijke "*gracie, justicie ende policie*" waren de terreinen waarop de Geheime Raad zich bewoog. Hij bereidde de wil van vorst en landvoogd tot algemene regelgeving voor, hij vertaalde hun wil in rechtstaal, namelijk in edicten, ordonnanties en plakkatens, instructies en andere pragmatieke sancties; met andere woorden in bevolen recht. Hij stond tevens voor de uitvaardiging ervan in. Materieel kan men van wetgeving of wettenrecht spreken. De voorbereiding van algemene regelgeving kon eveneens materies betreffen die onder de bevoegdheid van de Raad van Financiën vielen. In dat geval kon deze erbij betrokken worden. Niet noodzakelijk hoefde de Geheime Raad zelf het initiatief te hebben genomen. Het verzoek, advies of initiatief tot afkondiging van bevolen recht kon inderdaad van één der andere regeringscolleges zijn uitgegaan, ofwel van privé-raadgevers, van de vorst of landvoogd zelf, of gewoon van natuurlijke en allerhande rechtspersonen middels rekest. Gewoonlijk raadpleegde de Geheime Raad de provinciale eche-lons, die overigens de lokale en regionale dienden te raadplegen. Hij was tevens betrokken bij de homologatie van het costumiere recht.

¹⁶ LENDERS P., *Instellingen, de permanente kaders in de Zuidelijke Nederlanden, 1700-1780*, in *ibid.*, p. 409-410.

Als verdediger van de "*supresme hauteur et souverainité*" van de vorst hield de Geheime Raad toezicht op de naleving van het wettenrecht en op de openbare orde via het net van provinciale, regionale en lokale officieren van justitie. Hij kwam tussenbeide in alles wat de *iura circa sacra* aanging: benoemingen tot hoge kerkelijke beneficiën en afleveringen van het *placet* ten aanzien van alle kerkelijke beslissingen, hetzij van regelende hetzij van rechtsprekende aard; hij was zodoende een stuwende kracht in de bevoegdhedenstrijd tussen kerk en staat. Inzake de relaties met de kerk droeg de Raad in de 17de-18de eeuw de grootste verantwoordelijkheid voor de aanslagen op haar rechtspraak en voor andere usurpaties in puur kerkelijke, zelfs dogmatische aangelegenheden; zijn optreden om de orthodoxie te verdedigen tegen het jansenisme maakte ophef. Naarmate de Raad van State vooral na 1632 aan politiek belang inboette, kon de Geheime Raad zijn jurisdictie uitbreiden. Na 1744 nam de Geheime Raad de resterende binnen- en buitenlandse aangelegenheden van de Raad van State over en verdreef hij de kerk op het terrein van onderwijs en cultuur¹⁷.

Als hoogste bestuur van justitie ging de Geheime Raad over de organisatie van de landsheerlijke justitiehoven. Zodoende was hij nauw betrokken bij de benoeming van raadsheren, officieren-fiscaal en procureurs-generaal in Grote Raad en provinciale raden of hoven, alsmede bij benoemingen van baljuws, schouten en van andere lagere officieren van justitie. Daarnaast oefende hij oppertoezicht uit over het complex van lagere openbare besturen van steden, dorpen, gilden en ambachten met inbegrip van hun rechtspleging en, eens ter zake bevoegd, deed hij de beslissende nominatie bij de wetsverzettingsen. Hij leverde open brieven van *appellatien oft reformatien (relief d'appel)*, *grote revisie (lettres de revision, propositie van erreur)*, *provisie van justitie (provision de justice)* en allerhande soorten executoriale titels af. Bij brief van appellatie of reformatie verkregen partijen de mogelijkheid om ten principale bij een hoger hof in beroep te gaan tegen vonnissen van provinciale hoven en van lagere rechtbanken; een brief van revisie liet een proces toe tot herziening van vonnissen gewezen door soevereine hoven, doch in beginsel alleen op grond van vormfouten. Brieven van provisie van justitie

¹⁷ DE SCHEPPER H. m.m.v. JANSSENS P., o.c., p. 398-399; LENDERS P., o.c., p. 408-409.

was de verzamelnaam voor een heel gamma ontvankelijk geachte rechtsvorderingen. De meest courante was de *committimus*-brief (*opene briefven van bevele, lettres patentes de commandemens*), die een gerechtsdeurwaarder het bevel gaf een ingebrekestelling vanwege een bepaalde belanghebbende aan een nader genoemde derde te betekenen; als deze de ingebrekestelling afwees, werd het bevel *ipso jure* een tenlastelegging vanwege de eiser en een dagvaarding van de verweerder voor een welbepaalde rechtbank. De *briefven van maintenue* en van *reïntegrande* hebben dezelfde functie met betrekking tot bezits- en eigendomsvorderingen, respectievelijk tot behoud van het goed of tot terugkeer in het goed.

Zonder scheiding van machten was het voor de Geheime Raad bijgevolg slechts een geringe stap om eveneens recht te spreken. Oorspronkelijk was de Grote Raad van Justitie een uitzonderingsrechtbank voor zaken die niet konden worden berecht door schepenbanken, leenhoven en provinciale justitieraden, bijvoorbeeld wanneer buitenlanders erbij waren betrokken of in geval van rechtsweigering. Sinds 1469 fungeerde hij ook als het hoogste hof van beroep tegen civiele vonnissen uit de gebieden onder de soevereiniteit van de hertog van Bourgondië, met inbegrip van hertogdom en graafschap Bourgondië. De Geheime Raad is vrijwel zeker vanaf 1517 eveneens als rechtsprekend hof opgetreden en heeft de rol van uitzonderingsrechtbank overgenomen; volgens de ordonnanties was hij daartoe zelfs al in een eerder stadium gemachtigd (cf. *infra*). De rechtspraak werd evenwel in 1531 en 1540 uitdrukkelijk uit zijn competentie gelicht; de artikelen VII en VIII van de instructies voor de Geheime Raad geboden hem uitdrukkelijk de rechtsvorderingen naar de Grote Raad en andere gewone rechters te verwijzen. Ook de geheime instructies aan de landvoogden drukten hen op het hart dat "... *lesdicts de nostre Conseil privé ne s'occupent doresnavant beaucoup en visitation des proces des parties et principalement de ceux qui se debvront instruire par voye ordinaire du rolle, mais qu'ilz les renvoyent pardevant nos aultres conseaux de justice és provinces ...*"¹⁸.

Uit hoofde van zijn bevoegdheid van uitzonderingsrechtbank fungeerde de Geheime Raad onder meer als hoger revisiegerechtshof van arresten uit

¹⁸ Zo de geheime instructie voor de prins van Parma, 1585 (Brussel, A.R., *Audiëntie*, nr. 1222, fol. 68). Zie ook de geheime instructie voor kardinaal-infant Ferdinand, 10 okt. 1632 (*ibid.*, nr. 1224, fol. 114v.).

de Grote Raad, waartegen dus geen appel meer mogelijk was. Artikel XXIX van de bekende ordonnantie van Thionville, die in december 1473 het Soeverein Parlement van Mechelen "oprichtte", voorzag reeds in de mogelijkheid van een *reparatie en revocatie* van het arrest binnen de tien jaar, op grond van *proposicion d'erreur* naar het voorbeeld van de buitengewone rechtsmiddelen in het Parlement van Parijs: voor het onderzoek van de procesrechtelijke dwaling "*seront convocquez nosdiz chancelier, chief de Conseil et maistres des requestes de nostredit hostel et aussi les présidens et conseilliers de nostredite Court*"¹⁹, de voorganger van de Geheime Raad.

Nadat in 1515 ook de sententies uit de provinciale hoven van Franche-Comté (*Parlement de Dole*), Brabant en Henegouwen officieel tot "soevereine" arresten werden verklaard, was de onderwerping van die hoven aan de revisie bij de Geheime Raad ("*ung remède extraordinaire*") dan de enige en laatste mogelijkheid om nog verhaal aan te tekenen²⁰. Toen in 1543 Gelre-Zutphen werd ingelijfd, kreeg zijn Hof eveneens toestemming in laatste aanleg recht te spreken, zodat partijen zich van zijn vonnissen eventueel in revisie voor de Geheime Raad konden voorzien. Zodoende werd deze het hoogste hof van revisie en *propositie van erreur*. Een procedurefout werd echter gauw voorgewend, zodat de revisie eveneens een verkapt appel werd en een nieuwe bodemprocedure volgde "*ex eisdem actis an bene vel male*". Oorspronkelijk was dat ook zo vergaan met het hoger beroep; partijen mochten toen ook slechts naar dat rechtsmiddel grijpen in geval van vormfouten en zij mochten geen nieuwe feiten meer aanvoeren.

Van partijen ontving de Geheime Raad weliswaar eveneens verzoeken om in hoger beroep vonnis te wijzen, maar in de praktijk verwees hij appellanten naar de Grote Raad of naar de andere vorstelijke hoven van beroep in de provincies (*renvooi*). Alleen appelverzoeken tegen uitspraken van Rekenkamers, van Tol- en Licentkamers en van Admiraliteitscolleges kregen rechtsingang voor de Geheime Raad, hoewel appellanten hiermee ook

¹⁹ WIJFFELS A. en KOSTER-VAN DIJK J.M.I., *Les procédures en révision au Grand conseil de Malines 1473-1580*, in *Publications du Centre européen d'études bourguignonnes (XIVe-XVIe s.)*, dl. XXX, *Rencontres de Luxembourg (28 septembre au 1er octobre 1989): La justice dans les États bourguignons et les régions voisines aux XIVe-XVIe siècles. Institutions, procédure, mentalités*, Neuchâtel, 1990, p. 67-97.

²⁰ De termen "revisie" en "propositie van erreur" waren elkaar gaan overlappen.

bij de Grote Raad terecht konden²¹. Daarentegen kon de Geheime Raad van meet af aan op eigen initiatief zaken *lite pendente* aan elke lagere rechtbank onttrekken en middels de evocatieprocedure tot zich trekken om het proces ten principale geheel of gedeeltelijk over te doen. In de ordonnantie van 1508 voor de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen en in die van 1517 en 1520 voor de Geheime Raad werden het evocatierecht van de soeverein en dat van zijn Raad expliciet door de landsheer bevestigd²². In de praktijk maakte de Geheime Raad daar evenwel nauwelijks gebruik van en wachtte hij veeleer op het verzoek van één der partijen.

Noch de instructies voor de Geheime Raad, noch de instructies voor de landvoogden waren zo absoluut, dat zij geen uitzonderingen zouden hebben geduld "omwille van hun belangrijkheid" of "omdat zij het algemeen welzijn betreffen". Aangezien de soeverein volgens moderne staatstheorieën de bron was van alle recht, waren er voor de Raad immers geen redenen voorhanden om de landsheer, die de rechtspraak aan het college delegeerde, de kennis van welke rechtszaak dan ook te ontzeggen en daarin vonnis te wijzen. De Geheime Raad sprak derhalve niet alleen recht als *extraordinaris-justicie*, maar op vraag van partijen nam hij eveneens als *ordinaris-justicie* kennis van geschillen; hierbij gingen partijen andere bevoegde rechtbanken, provinciale raden en lokale en regionale rechters, voorbij. Zoals andere vorstelijke rechtbanken, deed de Raad uitspraak zowel na communicatoire procedures ("*sans figure de proces*") als na een gewone of buitengewone procesgang op tegenspraak²³. Dat gebeurde trouwens meer en meer, zodat de Geheime Raad uiteindelijk zelfs overwegend in eerste en laatste aanleg recht sprak. *Ratione personae* beschouwde hij zich als "*juges ordinaires d'icelle nostre Cour*" en "*souverain magistrat de nostre Cour*" in zaken van vorderingsrecht (persoonlijke acties); ook zakelijke acties, geschillen van familie- en erfrecht en zelfs strafprocessen konden door de Geheime Raad in behandeling worden genomen, indien "*escroen van den huysse van Synder Majesteyt*"²⁴ ("*domes-*

²¹ DE SCHEPPER H., *De Grote Raad*, p. 402-407.

²² BAELDE M., *Geheime Raad, coördinator*, p. 60.

²³ DE SCHEPPER H., *Rechter en administratie, passim*. Vgl. BAELDE M., *o.c.*, p. 67.

²⁴ Personen behorend tot het Hof of de regering van de koning.

tici regis, escroiz de Sa Majesté") erbij betrokken waren²⁵. In strafzaken was hij voorts bevoegd, indien het misdrijf zich binnen de paleismuren had afgespeeld (*ratione loci*). Het moge duidelijk zijn dat de Raad zich daarmee op het bevoegdheidsterrein van de Hofrechtbank* begaf. De *domestici regis* genoten echter het *privilegium fori*, zodat zijzelf het forum konden kiezen waar hun zaak moest dienen.

Ratione materiae nam hij als civiele rechter, ongeacht plaats en persoon, in eerste en laatste aanleg kennis van civiele eigendoms- en bezitsacties, kerkelijke bezitsvorderingen, schuldvorderingen van particulieren, geschillen omtrent de interpretatie zowel van rechtsgewoonten als van bevolen recht, bestuursgeschillen tussen lagere instellingen, alsmede van de *casus reservati*, majesteitsschennis, valsmunterij, schulden aan de kroondomeinen en -financiën, handel op de vijand zonder machtiging en andere aantastingen van de vorstelijke rechten; als ambtenarenrechter c.q. strafrechter vonniste hij ambtsovertredingen en -misdrijven van vorstelijke ambtenaren in de uitoefening van hun functie. Tenslotte konden natuurlijke zowel als rechtspersonen bij hem terecht voor verzetsprocedures tegen onrechtmatig of onbillijk geachte overheidsdaden of tegen handelingen van onzorgvuldig bestuur, evenals voor belastingberoepen over te hoge of niet verschuldigde aanslagen uit hoofde van *beden*, dijkage en accijnzen. In elk geval beconcurrerde de Geheime Raad zowel de Grote Raad als de provinciale justitieraden, wat door hen niet altijd in dank wer afgenomen en steeds vaker werd aangeklaagd als "...*maladie ordinaire de tous juges supérieures*..."²⁶.

Behalve de eigenlijke rechtspraak bekrachtigde de Geheime Raad openbare verkopen, huwelijkse voorwaarden, schenkingen, testamenten, contracten en andere akkoorden onder de vorm van willige condemnaties (*justitia voluntaria*). Uit hoofde van het gratierecht (*justitia distributiva*) van de landsheer kon de Raad – in principe als enige – in de criminele procesgang voor welke rechters dan ook op buitengerechtelijke wijze ingrijpen door allerlei opschortende maatregelen zoals: remissie of kwijtschelding die de

²⁵ Cf. commissiebrief, 5 aug. 1606 (Brussel, A.R., *Audiëntie*, nr. 1293). BAELEN M., *De Collaterale Raden*, p. 44.

²⁶ DE ROBAULX DE SOUMOY A.L.P., *Considérations sur le gouvernement des Pays-Bas: XVIe siècle (Mémoires relatifs à l'histoire de Belgique, 1ste reeks, 41)*, dl. II, Brussel, 1873, p. 44-45.

terdoodveroordeelde behoedde voor de tenuitvoerlegging van de straf; strafvermindering en opheffing van verbanning (*rappels van banne*); handlichting die de verbeurdverklaring van goederen vernietigde en de teruggave van geconfisqueerde goederen beval; abolitie die een einde stelde aan de strafvervolgning; vrijlating van de gevangene tot de onschendbaarheid van de persoon toe ("*versekeringhe van persoene*", "*seureté de corps*").

Aangezien de monarch ook de opperste civiele rechter was, kwam de Geheime Raad op analoge wijze tussenbeide in civiele geschillen voor de eigen provinciale hoven en voor de lagere rechtbanken. Hij bediende zich daarvoor van een gevarieerd gamma van gratiërende beschikkingen om gerechtelijke uitspraken te vertragen of de rechtsgevolgen ervan teniet te doen: de *staet ende surceancie* (*estat et surcéance*) schortte de schuldvordering tijdelijk op en de *atterminatie en respijt* (*attribution et repit*) spreidde de betaling in het voordeel van de debiteur; bij mandement van *venia etatis* (*congé d'age et émancipation*) verstrekke hij een minderjarige handelingsbekwaamheid; minderjarige wezen en "onbekwaam" geachte personen konden daarentegen door de Raad bij open brief van tutele en curatele onder voogdij worden gesteld²⁷. Met soortgelijke en andere rechtstreekse of onrechtstreekse interventies mengde hij zich in de lagere rechtspraak en tevens in de uitoefening van haar bestuurlijke bevoegdheden.

Daarnaast bestudeerde de Geheime Raad de aanvragen van particulieren voor allerlei toestemmingen en gunsten ("*vuyt zunderlinge gracie*"), alvorens de vergunning namens de vorst af te leveren: bijvoorbeeld druk- en drukkers-octrooien, vergunningen om boeken te verhandelen, vergunningen voor broederschappen en rederijderskamers, loterijvergunningen, legitimeringen van bastaarden, bedelvergunningen, testeerbrieven die bastaarden het recht verleenden tot het maken van een testament, en vrijgeleiden. Tevens onderzocht hij vragen tot andere afwijkingen en *moderacies* van het gemeen recht, zowel van het gewoonterecht als van het bevolen recht, evenals interpretaties van privileges. Dientengevolge betwistte hij de Raad van Financiën het recht een aantal economische vergunningen, bijvoorbeeld voor inpolderingen en bedijkingen, stapelrechten, markt-octrooien, renteuitgiften en zelfs belasting-octrooien en -vrijstellingen af te leveren, omdat zij als afwijkingen van het

²⁷ DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden*, p. 565-576.

gemeen recht of als een aantasting van de landsheerlijke rechten konden worden aanzien. De aartshertogen hebben in 1618 geprobeerd om tot betere afspraken te komen, doch zonder resultaat²⁸. Uiteindelijk trok de Geheime Raad aan het langste eind in 1733: toen kreeg hij de algemene residuaire bevoegdheid, terwijl de Raad van Financiën slechts een expliciete en limitatieve competentie kreeg toegewezen; bovendien werd melding over en weer verplicht gesteld. Middels al die vergunningen en andere octrooien was het de Geheime Raad tegelijk mogelijk een sterke controle op de verschillende geleidingen in de samenleving uit te oefenen. Bestuursgeschillen met de Raad van Financiën ontstonden eveneens, toen de Geheime Raad na 1632 de bevoegdheid verwierf om stadsmagistraten te laten verzetten en derhalve tegelijk de stadsboekhouding af te horen. Eerst de oprichting van de daarvoor bevoegde Jointe voor de Afhoring van de Rekeningen* medio 18de eeuw kon daaraan een einde stellen.

Bibliografie

Behalve de algemene institutionele overzichten met nuttige literatuuropgaven POULLET E., *Histoire politique nationale. Origines, développements et transformations des institutions dans les anciens Pays-Bas*, 2 dln., Leuven, 1882-1892; FRUIN R., *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (COLENBRANDER H.T. (ed.), Den Haag, 1922; heruitgave door SCHÖFFER I., Den Haag, 1980); SCHILLINGS A.H., *Overzicht van de geschiedenis onzer instellingen*, Brussel, 1945; oude *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Utrecht-Antwerpen, 1954, dl. IV, p. 123-153, dl. VII, p. 214-247; nieuwe *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1980, dl.V, p. 312-349, 388-405 en 406-418; dl. IX, p. 139-159, zijn er de korte overzichtsartikelen over de regeringsraden zelf: DE SCHEPPER H., *De centrale regering in de Nederlanden van de Bourgondiërs tot de Oostenrijkers, 1384-1794*, in *Historische Documentatie*, 1961--1962, 5, p. 337-343; 1962-1963, 6, p. 385-390 en 404-409, en BAELDE M., *Les Conseils collatéraux des anciens Pays-Bas, 1531-1794. Résultats et problèmes*, in *Revue du Nord*, 1968, 50, p. 203-212.

²⁸ ID. m.m.v. JANSSENS P., *Overheidsstructuren*, p. 399.

Voor de geschiedenis van de oorsprong van de Geheime Raad kunnen volgende artikelen worden geraadpleegd: FREDERICH S J., *Le Grand conseil ambulatoire des ducs de Bourgogne et des archiducs d'Autriche, 1446- 1504. Contribution à l'étude du droit public des Pays-Bas au XVe siècle*, in *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 4de reeks, 1890, 17, p. 423-499, en 5de reeks, 1892, 1, p. 79-90; GAILLARD A., *L'origine du Grand conseil et du Conseil privé*, in *ibid.*, 5de reeks, 1896, 6, p. 267-324; LAMEERE E., *L'origine du Grand conseil ambulatoire et du Conseil privé*, in *Revue de l'Université de Bruxelles*, 1897-1898, p. 49-68, evenals het bekende oude werk van WALTHER A., *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.*, Leipzig, 1909. Eén en ander dient evenwel aangevuld te worden met resultaten van meer recent onderzoek: VAN ROMPAEY J., *De Grote Raad van de hertogen van Boergondië en het Parlement van Mechelen (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 73)*, Brussel, 1973; ID., *De Bourgondische staatsinstellingen*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IV, Haarlem, 1980, p. t36- 155; ID., *Hofraad en Grote Raad in de Hofordonnantie van 1 januari 1469*, in *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber Amicorum Jan Buntinx (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis. Series A, 10)*, Leuven, 1981, p. 303-324; KERCKHOFFS-DE HEIJ A.J.M., *De Grote Raad en zijn functionarissen, 1477-1531 (Verzamelen en bewerken van de jurisprudentie van de Grote Raad, 11)*, 2 dln., Amsterdam, 1980.

Hoewel de eerste drie decennia van de 16de eeuw nog een grondige studie behoeven, heeft BAELDE M., *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II, 1531-1578. Bijdrage tot de geschiedenis van de centrale instellingen in de zestiende eeuw (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 60)*, Brussel, 1965, de continuïteit en overgang van de Bourgondische naar de Habsburgse centrale instellingen aangetoond. Door zijn werk en dat van DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden in de Katolieke Nederlanden van 1579 tot 1606. Studie van leden, instellingen en algemene politiek (onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U. Leuven)*, Leuven, 1972, is de periode van 1531 tot 1609 met detailstudies afgedekt. De regeringshervormingen van

1632 worden gerelativeerd in ID., *De institutionele hervormingen van 1632 in de regering van de Koninklijke Nederlanden*, in GOFFIN P. e.a. (eds.), *Liber Amicorum John Gilissen. Wetboek en grondwet in historisch perspectief*, Antwerpen, 1983, p. 89-105. Behalve de in noot geciteerde artikelen van L. Dhondt en C. Douxchamps-Lefèvre, zie met betrekking tot de Geheime Raad vóór zijn afschaffing in 1787 PAGNOUL A.-M., *Que coûtait le Conseil du gouvernement général de Joseph II?*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1964, 42, p. 516-567; en ten tijde van de Oostenrijkse Restauraties ook LEFÈVRE J., *La fin du régime autrichien (1791-1794)*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1933, 10, p. 1-19. Hoewel ten dele verouderd en bovendien veralgemenend vanuit de eindsituatie in de 18de eeuw, is men voor de tussenliggende periode aangewezen op de uitgebreide en vaak nog verhelderende studie over de Geheime Raad van ALEXANDRE P., *Histoire du Conseil privé dans les anciens Pays-Bas (Mémoires couronnés et autres mémoires publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°*, 52), Brussel, 1891. Voor de periode van de drie gelijktijdig bestaande politieke regimes in de Nederlanden na de Pacificatie van Gent, kan verwezen worden naar DE PATER J.C.M., *De Raad van State nevens Matthias, 1578-1581*, 's-Gravenhage, 1917, en DE SCHEPPER H., *Hervorming van de Kollaterale Raden als voorwaarde tot de Waalse "Reconciliatie"*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 1965, 20, p. 1-23; ID., *Brabant tussen Spanje en Oranje. Politieke, militaire en institutionele ontwikkelingen, 1576-1591*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1992, 75, p. 117-138.

De bevoegdheden van de Geheime Raad als hoger gerechtshof en de gerechtelijke relaties met Grote Raad, provinciale en lagere rechtbanken worden uitgediept door ID., *De Grote Raad van Mechelen hoogste rechtscollege in de Nederlanden?*, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1978, 91, p. 389-411²⁹; ID., *Rechter en administratie in de Nederlanden tijdens de zestiende eeuw* (Intreerede van gewoon hoogleraar in de Rechtsgeschiedenis, voor de Faculteit der Rechts-

²⁹ Heruitgave met kleine aanvullingen in de noten in *Miscellanea Consilii Magni, I: Ter gelegenheid van twintig jaar Werkgroep Grote Raad van Mechelen (Verzamelen en bewerken van de jurisprudentie van de Grote Raad, 4)*, Amsterdam, 1980, p. 171-193.

geleerdheid aan de Universiteit van Amsterdam uitgesproken op 22 september 1980), Alphen aan den Rijn, 1981³⁰; VAN PETEGHEM P.P.J.L. en DE SCHEPPER H., *Het Nijmeegse richteramtb in de overgang naar de Nieuwe Tijd. Het verzet van Jonker Van Lennep tegen zijn afzetting in 1585*, in STREEFKERK C. en FABER S. (eds.), *Ter recognitie. Opstellen aangeboden aan Prof. mr. H. van der Linden bij zijn afscheid als hoogleraar in de Nederlandse rechtsgeschiedenis aan de Vrije Universiteit*, Hilversum, 1987, p. 295-312.

Over andere bevoegdheden van de Raad zie voorts: TASSIER S., *La censure dans les Pays-Bas autrichiens*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1936, 15, p. 141-148; BAELDE M., *De toekenning van drukkersoctrooien door de Geheime Raad in de zestiende eeuw*, in *De Gulden Passer*, 1962, 40, p. 19-58; ID., *Een ingrijpen van de centrale regering in het Groeningeklooster te Kortrijk 1541*, in *De Leiegouw*, 1962, 40, p. 161-167; VAN DIEVOET G., *De wetgeving op drukpers en boekhandel in de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden*, in *Liber Amicorum prof. Antoon Breyne*, Leuven, 1980, p. 271-294; MARTYN G., *La jurisprudence du Conseil privé sous le régime espagnol sur des questions de tutelle administrative*, in DAUCHY S. en MARTINAGE R. (eds.), *Pouvoirs locaux et tutelle (Centre d'histoire judiciaire, 1)*, Brussel, 1993, p. 138-148.

Over de Geheime Raad en de andere regeringsraden en hun rol in de Nederlandse staatsvorming en centralisering handelen BAELDE M., *De Geheime Raad, coördinator van de centralisering in de zestiende-eeuwse Nederlanden*, in *Cultuurgeschiedenis van de Nederlanden van de Renaissance naar de Romantiek. Liber amicorum J. Andriessen s.j. - A. Keersmaekers - P. Lenders s.j.*, Leuven-Amersfoort, 1986, p. 59-70; ID., *L'administration centrale des anciens Pays-Bas au XVIe siècle*, in *Historia administrativa y ciencia de la administración comparada. Trabajos en homenaje a Ferran Valls i Taberner*, Barcelona, 1990, p. 4331-4343; ID., *De Nieuwe Monarchie in de Oude Nederlanden tijdens de zestiende eeuw*, in BOSMAN Th.E.A. e.a. (eds.), *Brabantts recht dat is ... Opstellen aangeboden aan prof. mr. J.P.A. Coop-*

³⁰ Zie ook *Ein Ueberblick auf die gerichtliche Kontrolle über Verwaltungshandlungen in den Niederlanden im 16. Jahrhundert*, in SELLERT W. (ed.), *Rechtsbehelfe, Beweis und Stellung des Richters im Spätmittelalter (Quellen und Forschungen zur höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich, 16)*, Keulen-Wenen, 1985, p. 55-71.

*mans ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar Nederlandse rechtsgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Brabant (Brabantse Rechtshistorische Reeks, 5), Assen-Maastricht, 1990, p. 11-20, en in het bijzonder met betrekking tot Brabant DE SCHEPPER H., Brabant "Hoofstprovincie" en Brussel "Princelycke Hoofdstadt van 't Nederland". De publiekrechtelijke relaties van het gewest tot de regering, 1531-1621, in *ibid.*, p. 263-270, voorts ID., "Belgium Nostrum" 1500-1650. Over integratie en desintegratie van het Nederland (Intreerede van gewoon hoogleraar in de Algemene en Nederlandse Geschiedenis van de Nieuwe Tijd, voor de Faculteit der Letteren aan de Katholieke Universiteit Nijmegen uitgesproken op 11 november 1986), Antwerpen, 1987; ID., *Power and Authority in the Netherlands. Assertion and its Limits within the Burgundian-Habsburg System*, in BRADY Th.A. jr., OBERMAN H.A. en TRACY J.D. (eds.), *Handbook of European History in the Later Middle Ages, Renaissance and Reformation, 1400-1600. I: Institutions. Structures and Assertions*, Berkeley-Leiden, 1994 (ter perse).*

De besluitvormingspatronen in de regering onder Filips II, de aartshertogen en Filips IV zijn het voorwerp van enige kleinere opstellen: DE SCHEPPER H., *Het politieke besluitvormingspatroon in de Nederlanden onder Filips II, 1555-1598*, in *Liber Amicorum Dr. A. van der Kerken*, Brussel, 1981, p. 77-91³¹; ID., *De besluitvorming in de regering van de Katholieke Nederlanden rond 1600*, in *Nederlands Archiefblad*, 1973, 77, p. 174-185³²; ID., *Regeringsbeslissingen in bestuurszaken 16de-18de eeuw. De benoeming van hoge magistraten en ambtenaren, ca. 1550-ca. 1650*, in

³¹ Uitgebreidere versie: DE SCHEPPER H., *Ensayo sobre el modelo del proceso de decisión política en los Países Bajos de Felipe II, 1559-1598*, in RIETBERGEN P.J.A.N. e.a. (eds.), *Tussen twee culturen. De Nederlanden en de Iberische wereld, 1550-1800 (Nijmeegse Publicaties Nieuwe Geschiedenis, 2)*, Nijmegen, herdruk 1991, p. 173-198.

³² Engelse bewerking i.s.m. PARKER G., *The Formation of Government Policy in the Catholic Netherlands under the Archdukes, 1596-1621*, in *The English Historical Review*, 1976, 91, p. 241-254; heruitgegeven onder de technisch betere titel *The Decision-Making Process in the Government of the Catholic Netherlands under the Archdukes, 1596-1621*, in ID. (ed.), *Spain and the Netherlands, 1559-1659. Ten Studies*, Londen, 1979, p. 164-176 en 258-266; Spaanse versie *Los procesos de toma de decisión en el gobierno de los Países Bajos bajo "los Archiduques" 1596-1621*, in ID. (ed.), *España y los Países Bajos, 1559-1659. Diez Estudios*, Madrid, 1986, p. 224-244.

GILISSEN J. en DE SCHEPPER H. (eds.), *Besluitvorming vroeger en nu*, Brussel, 1975, p. 71-104³³.

LEFÈVRE J., *Le Conseil privé, son personnel et ses archives*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1956, 27, p. 3-26 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989), onderstreepte met betrekking tot de Geheime Raad het belang van wat later prosopografisch onderzoek zou heten. Een aantal rechtsgeleerden met naam en faam, die tevens hoofdvoorzitter of raadslid waren in de Geheime Raad, worden behandeld door DEKKERS R., *Bibliotheca Belgica Juridica. Een bio-biografisch overzicht der rechtsgeleerdheid in de Nederlanden van de vroegste tijden af tot 1800 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 14)*, Brussel, 1951, en in het *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* en de *Biographie nationale*, evenals in het *Nationaal Biografisch Woordenboek*. Een paar van de uitzonderlijke hoofdvoorzitters en raadsleden waren het voorwerp van volwaardige biografische studies of degelijke aanzetten: BRANTS V., *Un ministre au XVIIe siècle. Jean Richardot, chef-président du Conseil privé des Pays-Bas 1567-1609*, in *Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, Brussel, 1901, p. 831-914; DELPLANCHE R., *Un légiste anversois au service de l'Espagne: Pierre Roose, chef-président du Conseil privé des Pays-Bas, 1586-1673*, Brussel, 1945; PIRENNE L.P.L., *Petrus Peckius, dienaar der Aartshertogen*, in *Voor Rogier, een bundel van opstellen van oud-leerlingen, de hoogleraar bij zijn afscheid aangeboden*, Hilversum-Antwerpen, 1964, p. 81-96; VAN DIEVOET G. (ed.), *Patrice de Neny (1716-1784) en de regering der Oostenrijkse Nederlanden (Standen en Landen, 88)*, Kortrijk, 1987; POSTMA F., *Viglius van Aytta als humanist en diplomaat, 1507-1549*, Zutphen, 1983; Postma bereidt over Viglius als hoofdvoorzitter en politicus een studie voor die in 1994 zal verschijnen; over Viglius als

³³ *Décision gouvernementale en matière administrative, 16e-18e siècles: La nomination de hauts magistrats et fonctionnaires, ca. 1550-ca. 1650*, in GILISSEN J. en DE SCHEPPER H. (eds.), *La décision politique et judiciaire dans le passé et dans le présent*, Brussel, 1975, p. 65-98; Spaanse versie: *El nombramiento de altos magistrados y funcionarios para los Países Bajos españoles, 1550-1650*, in *Revista del Instituto de Historia del Derecho "Ricardo Levene"* (Universidad de Buenos Aires, Facultad de derecho y ciencias sociales), 1980-1981, 26, p. 145-169.

assessor voor de Nederlanden in het *Reichskammergericht*, zie SPRENGER R.M., *Viglius und seine Notizen über Beratungen am Reichskammergericht, 1535-1537* (Gerard Noodt Instituut), Nijmegen, 1988. De monografieën van Alexandre, Baelde en de Schepper bevatten min of meer uitgebreide biogrammen. Het is evenwel onbegonnen werk alle publikaties te vermelden, waar raadsheren en personeel ter sprake komen.

BAELDE M., *Edellieden en juristen in het centrale bestuur der zestiende-eeuwse Nederlanden, 1531-1578*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1967, 80, p. 39-51, en DE SCHEPPER H., *Vorstelijke ambtenarij en bureaucrativering in regering en gewesten van 's Konings Nederlanden, 16de-17de eeuw*, in *ibid.*, 1977, 90, p. 358-377, bestuderen professionaliserings- en bureaucrativeringstendensen. VANDENBULCKE A., *Le pouvoir et l'argent sous l'Ancien Régime. La vénalité des offices dans les Conseils collatéraux dans les Pays-Bas espagnols (seconde moitié du XVIIe siècle)* (*Anciens pays et assemblées d'États*, 94), Kortrijk, 1992, over bezoldiging en ambtenverkoop met betrekking tot raadsheren en personeel in de Collaterale Raden, is tevens belangwekkend voor de organisatie van de Raden in de tweede helft van de 17de eeuw. Over de bezoldiging zie tevens BAELDE M., *Het bezoldigingsstatuut in de Geheime Raad onder Karel V, 1531-1555*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlanden*, 1962, 16, p. 295-311. LESAGE X., *Den Deurwaerder. Geschiedenis van het gerechtsdeurwaardersambt*, Kapellen, 1993, p. 83-87, besteedt ook bijzondere aandacht aan de deurwaarders bij de Geheime Raad.

Archief

Het archief van de Geheime Raad, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, verdient een beter lot dan de versnippering over drie deelbestanden en hun summiere inventariseringen. De drie deelbestanden zijn: 1) *Geheime Raad, Spaanse periode*; 2) *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*; 3) *Geheime Raad, registers*. De eerste twee zijn gedeeltelijk een losse verzameling bescheiden³⁴ die "volgens onderwerp" zijn uiteengehaald. Vooral tot ca. 1580 vertoont het archief zeer vele lacunes; er zijn voor die eerste periode

³⁴ BAELDE M., *Geheime Raad, coördinator*, p. 59.

bijvoorbeeld slechts enige fragmentarische procesdossiers en wat losse processtukken bewaard gebleven.

Bij een eventuele ordening waarbij de drie bestanden hopelijk tot één zouden worden geïntegreerd, zou het huidige bestand *Geheime Raad, registers*, dat zowel op de periode vóór 1702 betrekking heeft als op de Oostenrijkse periode, tot basis kunnen dienen. Het register betreffende Brabant (inventaris nr. 735) met een enkel vonnis, maar vooral met vergunningen en gratieverleningen (1527-1640), bevat misschien de sleutel van de basisreeksen in het oorspronkelijke archief van de Geheime Raad. Het register bevat uittreksels uit – wat het noemt – het "*Grand registre*", uit het "*Registre courant*", en uit de "*Registre aux actes*" en "*Registre aux dépenses*", beide aangeduid als "*reposant en l'Audience*". De eerstgenoemde twee komen overeen met wat in het bestand *Geheime Raad, registers* van de volgende registerreeksen is bewaard gebleven: de "*Registres des appointemens extenduz*" (1563-1612, 1628-1702, 1725-1772), de "*Registres des résolutions et appointemens du Conseil privé*" (1550-1552, 1587, 1589 en 1607, 1613-1794), registers van inkomende en uitgaande stukken met de apostillen of beslissingen op de door de Geheime Raad behandelde rekesten aan de vorst. Daarnaast bevat het bestand de belangrijke hoewel niet helemaal volledige reeks *dicta*-registers ("*Rolles des causes et registre aux actes du Privé conseil*" en "*Registres des sentences*", 1517-1792) met ordonnanties en vergunningen en voornamelijk met *dicta* of verkorte vonnissen; decreten van de landvoogden aan de Geheime Raad (1656-1794); consulten van de Geheime Raad (1621-1702, 1725-1794); notulen van de vergaderingen (1754-1794); octrooien en andere open brieven (1721-1794); reglementen en instructies voor de Geheime Raad (1545-1632); lijst van kerkelijke beneficia ter benoeming door of vanwege de landsheer (1589); een ledenlijst (1517-1707) en een "geschiedenis van de Geheime Raad" in twee delen, in feite korte biografische notities van raadsheren en personeelsleden (1517-1725).

Uit het bestand *Geheime Raad, Spaanse periode* vermelden we: resoluties in de Geheime Raad (1555-1562); meer dan 100 dozen met consulten voornamelijk na het aartshertogelijke regime (1549-1702); stukken betreffende de wederoprichting van de Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië in 1629; dossiers in verband met bevolen recht en rechtsgewoonten (1594-1702); dossiers in verband met het bestuur van steden en dorpen vanaf 1582 (onder meer wetsverzetten); procesdossiers voornamelijk vanaf 1580;

correspondentie met justitieraden en dossiers in verband met de administratie van justitie in de verschillende provincies en op lokaal niveau (onder meer executoriale titels en dagvaardingen, arrestatiebevelen, benoemingen van raadsheren en van notarissen en procureurs) vanaf 1541; leenrechtelijke zaken (1542-1702); dossiers met betrekking tot de handelingsbekwaamheid van personen, octrooien, economische vergunningen en gratieverleningen; een 100-tal dozen in verband met kloosters, abdijen, seculiere geestelijkheid, broederschappen, onderwijs, welzijnszorg en met de aflevering van placetbrieven (1542-1702); dossiers betreffende de kroondomeinen en -financiën en militaire aangelegenheden, bruggen, wegen, wouden en waterschappen (1552-1702); grensgeschillen en buitenlandse betrekkingen (1555-1701), enz.

Het bestand *Geheime Raad, Oostenrijkse periode* bestrijkt voor de periode 1725-1794 ongeveer dezelfde rubrieken als dat van de Spaanse tijd: buitenlandse betrekkingen, rechtspraak inzake civiele geschillen en bestuursgeschillen; strafrechtspraak; gevangeniswezen; gratieverlening; Officie-fiscaal; administratie van hoofdschepenbanken, steden en dorpen, ambachten en gilden; openbare werken en waterstaat; onderwijs, letteren en schone kunsten; Bergen van Barmhartigheid en hospitalen; landbouw, scheepvaart, handel en nijverheid; kerkelijke aangelegenheden (abdijen, kloosters en seculiere clerus), enz.

Brussel, A.R., *Audiëntie* bevat briefwisseling en instructies van vorst en landvoogden gericht aan de Geheime Raad (16de-17de eeuw), evenals kopieën van benoemingsbrieven van leden in de Geheime Raad en in de overige justitieraden (1505-1741), correspondentie met betrekking tot ordonnanties en plakkatens, minuten en kopieën van de betrokken algemene regelgeving (1501-1740), wetsverzettelingen (1458-1725), dossiers in verband met de vergeving van kerkelijke beneficia (1517-1660), geschillen met Financiën, vrijgeleiden, vacaties van raadsheren, enz. Voorts wordt de Geheime Raad talrijke keren vermeld in de Franse briefwisseling van de gouverneurs-generaal met de landsheer, die zich overigens ook in Wenen in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv (*Abteilung Belgien*) en in Simancas in het Archivo General (*Secretarías Provinciales. Consejo Supremo de Flandes y Borgoña*) bevindt, onder meer met betrekking tot benoeming van zijn leden en tot kerkelijke en civiele benoemingen. De officiële correspondentie dient evenwel telkens getoetst aan de geheime die zich in Simancas, A.G. (*Secretaría de Estado. Negociación de Flandes*) en Brussel, A.R. (*Secretarie van State en Oorlog*)

bevindt³⁵. In de reeks *zendbrieven* van de Audiëntie zit correspondentie van de Geheime Raad en van zijn raadsheren met de provinciale justitieraden en met de landvoogden, indien deze buiten de hofresidentie verbleven.

Verspreide stukken betreffende de Geheime Raad zijn ook te vinden in het archiefbestand te Brussel, A.R., *Raad van State*, onder meer een dossier met bescheiden van 16de en 17de eeuw over voorrangsgeschillen met de hoofdvorzitter van de Geheime Raad; en in de *Handschriftenverzameling*, onder meer een dossier over een jurisdictiegeschil met de bisschop van Doornik, een lijst van raadsheren (1550-1626) en "*Mémoires*" over de staatsorganisatie (onder meer van hoofdvorzitter Karel van Hovyne, 1662). Hier van is eveneens een exemplaar aanwezig in de *Handschriftenverzameling* van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, die overigens verder nog over kopieën van archiefstukken en personeelslijsten van de Geheime Raad beschikt. Memoires van Hovyne en van de Wynants bevinden zich eveneens in de *Handschriftensammlung* van de Nationalbibliothek te Wenen.

Ook in de reeks cartularia in het bestand *Rekenkamers, registers* te Brussel, A.R., bevinden zich zulke memoires. In datzelfde archief zijn van de geïnde zegelrechten zowel de rekeningen als de controlekohieren aanwezig; ook van de deurwaardersexploten en van de inkomsten uit de rechtspraak van de Geheime Raad zijn er rekeningen. Voorts kunnen de registers 46.010-46.012 ("*Registres aux gaiges et pensions*" 1582-1726, echter niet doorlopend) een aanvulling zijn voor de in de Archives départementales du Nord te Rijsel ontbrekende rekeningen van de ontvanger-generaal van Financiën in de *série B (Chambre des comptes)*; deze laten toe met grote precisie de samenstelling van de Geheime Raad te reconstrueren, met datum van benoeming en eedaflegging, ontvangen salaris, sterfdatum of datum van ontslag van de raads- en personeelsleden.

Wegens zijn uitgebreide bevoegdheden en betrekkingen met de lagere echelons bevindt zich in de regel in de archieven van de Grote Raad te Mechelen en van de provinciale justitieraden briefwisseling met de Geheime Raad. Ook in familiearchieven en lokale archieven zijn brieven, verordeningen, vergunningen en vonnissen van de Geheime Raad te vinden.

³⁵ Voor die briefwisselingen zie de notitie over de landvoogd.

Van het hogergenoemde register met betrekking tot Brabant (Brussel, A.R., *Geheime Raad, registers*, nr. 735) heeft het Archivo General te Simancas, bestand *Secretarías Provinciales. Consejo Supremo de Flandes y Borgoña* in de reeks *libros* een kopie; de reeks *Legajos* bevat onder meer briefwisseling van de landsheer met de Geheime Raad, een documentenverzameling over de voorrangsgeschillen tussen de voorzittende staatsraad en de hoofdvorzitter van de Geheime Raad (1520-1672), over een plan tot hervorming van de Geheime Raad (na 1640), over een proces tussen Brussel en Antwerpen dat in 1593 in de Geheime Raad diende, over een in 1620 voorgenomen rechterlijke reorganisatie, enz.

Bronnenpublicaties

De algemene regelgeving, hoofdzakelijk het werk van de Geheime Raad, werd uitgegeven door de Koninklijke Commissie voor de Uitgave van Oude Wetten en Verordeningen van België: LAMEERE J. en SIMONT H. (eds.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2de reeks: 1506-1700, dln. III-VI: 1530-1555, Brussel, 1902-1922; TERLINDEN Ch. en BOLSÉE J. (eds.), *ibid.*, dln. VII-VIII: 1555-1562, Brussel, 1957-1978; BRANTS V. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Règne d'Albert et Isabelle, 1598-1621*, 2 dln., Brussel, 1909-1912; GACHARD L.-P., DE LE COURT J. en VERHAEGEN P. (eds.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 15 dln., Brussel, 1860-1942. Daarin is ook een aantal instructies en akten betreffende de Geheime Raad afgedrukt. Andere instructies en documenten met betrekking tot de organisatie en werking van de Geheime Raad: BAELDE M. (ed.), *Onuitgegeven bronnen betreffende de zestiende-eeuwse Collaterale Raden, 1533-1577*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 1965, 131, p. 129-229; ID. en VAN ONKELEN L. (ed.), *De konsulten van de Geheime Raad in de zeventiende-eeuwse Nederlanden (1665-1685)*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 1975, 46, p. 70-95 en 628-649, en 1976, 47, p. 53-75; VANDENBULCKE A. (ed.), *Trois ordonnances concernant la réduction de l'effectif et les gages du personnel des institutions centrales et provinciales des Pays-Bas (seconde moitié du XVIIe siècle)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1989, 155, p. 129-149. Dankzij de bronnenpublicatie van LEFÈVRE J. (ed.), *Documents sur le personnel supérieur des Conseils collatéraux du gouvernement des*

Pays-Bas pendant le XVIIIe siècle (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1941, is bekend wie in de 18de-eeuwse Collaterale Raden zetelde. Onafhankelijk van het hiervoor genoemde artikel over de benoeming van hoge magistraten verscheen nog ID. (ed.), *Documents concernant le recrutement de la haute magistrature dans les Pays-Bas, sous le régime espagnol (1555-1700)* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1975, met documenten die de rol van landvoogd, Raden en raadsheren in het besluitvormingsproces inzake benoemingen adstrueren. Voor de uitgegeven correspondentie van de landvoogden verwijzen we opnieuw naar de notitie over de landvoogd.

DE NENY P., *Mémoires historiques et politiques sur les Pays-Bas autrichiens et sur la constitution tant interne qu'externe des provinces qui les composent*, 2 dln., Brussel, 3de herdruk, 1785 (anastatische herdruk door het Rijksarchief in 1993 als *Studia*, 47), en zijn *Mémoire sur la forme dans laquelle se traitent les affaires au Conseil privé de l'Impératrice-Reine aux Pays-Bas, ainsi qu'au Conseil des finances par le chef et président de Nény*, uitgegeven door GACHARD L.-P. in de *Analectes historiques*, 4de reeks, in *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 2de reeks, 1856, 8, p. 189-194, zijn betrouwbare bronnen voor die eigen periode, omdat de Neny toen midden in de organisatie werkte.

Broncommentaren

Aan de typologie van de documenten van de Geheime Raad is nog maar weinig aandacht besteed. Vermelden we enkel VANHEMELRYCK F., *De typologie van de administratieve bronnen in de Moderne Tijden*, in DE SCHEPPER H. (ed.), *Bronnen voor de geschiedenis van de instellingen in België. Handelingen van het Colloquium te Brussel, 15.-18.IV.1975*, Brussel, 1977, p. 318- 344.

Archieftoegangen

GAILLARD A., *Inventaire sommaire des archives du Conseil privé (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906, beschrijft de *Geheime Raad, registers*, alsmede de dozen van de *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*. Met betrekking tot de registers werd deze sum-

miere inventaris beter bruikbaar gemaakt door M. Soenen: ID., *Inventaire des registres du Conseil privé. Complété par M. Soenen d'après l'inventaire 11 de la 1re section*, Brussel, 1991 (Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 99). Voorts staan de bezoekers van het Algemeen Rijksarchief te Brussel niet-uitgegeven beschrijvingen van de registers ter beschikking: *Inventaire des registres du Conseil privé; Index alphabétique des quatre volumes de la période autrichienne, n°s 6-8, 1731-1738; Répertoire alphabétique par matières* (de zogenaamde "Registres verds"); *Tables des matières des deux premiers volumes* (*ibid.*).

Voor het bestand *Geheime Raad, Spaanse periode* is er de gedrukte summier inventaris: DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives du Conseil privé sous le régime espagnol*, [Brussel], [1913], nu vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 101, waaraan de ongepubliceerde inventaris van de zogeheten *Papieren Roose en de Pape*, die voorheen in de *Handschriftenverzameling* waren ondergebracht, werd toegevoegd: ID., *Inventaire sommaire des archives du Conseil privé sous le régime espagnol d'après l'exemplaire annoté Salle de lecture A.G.R. Avec annexe Inventaire des Papiers Roose et de Pape*, Brussel, 1991. Van de dozen met administratieve dossiers betreffende de lokale besturen bestaat thans een meer gedetailleerd overzicht: SOENEN M., *Relevés alphabétiques et chronologiques des documents contenus dans les cartons 145 à 182, 1289 à 1291 et 1321-1322 du Conseil privé sous le régime espagnol*, in *Miscellanea Archivistica*, 1982, 33, p. 75-112. De dozen 1276-1280 met aanvragen van auteurs, drukkers en boekverkopers met onderzoeksdossiers van de Geheime Raad in verband met drukkersoctrooien, vergunningen om een drukkerij of een boekhandel te drijven en dergelijke meer, kregen een analytische inventaris: EAD., *Inventaire analytique des documents relatifs à l'impression et au commerce des livres (1546-1702) contenus dans les cartons 1276 à 1280 du Conseil privé espagnol*, Brussel, 1983.

Het archiefbestand *Geheime Raad, Oostenrijkse periode* is beschreven in de *Inventaire des archives du Conseil privé autrichien de Charles VI. Conseil privé autrichien. Cartons* (inventaris A 124, typescript), aanwezig in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief.

Hugo DE SCHEPPER

TIJDELIJKE JOINTE VOOR HET BESTUUR VAN DE NEDERLANDEN

(1748-1749)

Geschiedenis

Karel van Lotharingen had nog maar pas zijn intrede gedaan als gouverneur-generaal* (27 maart 1744) of hij diende de Nederlanden weer te verlaten om het opperbevel van het Oostenrijkse Rijnleger op zich te nemen. In zijn afwezigheid werd het bewind toevertrouwd aan zijn vrouw Maria Anna (7 mei-6 oktober 1744). Omwille van haar slechte gezondheidstoestand moest zij de feitelijke gezagsuitoefening al snel overlaten aan gevolmachtigd minister* graaf Karl Ferdinand von Königsegg-Erps. Na haar overlijden werd het hoogste gezag uitgeoefend door gevolmachtigd ministers: eerst graaf Wenzel von Kaunitz-Rittberg (16 december 1744-6 juni 1746) en vervolgens graaf Karl Joseph von Batthyany (6 juni 1746-31 oktober 1748).

Toen Batthyany in oktober 1748 naar Wenen werd geroepen om de opvoeding van de jonge kroonprins Jozef op zich te nemen, voorzag Maria Theresia niet, zoals gebruikelijk, in zijn vervanging door aanstelling van een gevolmachtigd minister. In zijn plaats stelde de keizerin op 8 oktober 1748 een Tijdelijke Regeringsjointe aan (*Jointe provisionnelle pour le gouvernement des Pays-Bas; Jointe commise provisionnellement au gouvernement général des Pays-Bas; Jointe interine* (sic) *destinée et établie à l'administration des affaires du gouvernement général des Pays-Bas*) die de staatszaken zou behartigen in afwachting van de terugkeer van Karel van Lotharingen¹. De idee van een *regeringsjointe*, die in afwezigheid van de gouverneur-generaal en van de gevolmachtigd minister het land zou besturen, was niet nieuw. Reeds in 1745 had Maria Theresia de aanstelling van een *regerings-jointe* overwogen, toen wegens ernstige ziekte van minister Kaunitz rekening moest worden gehouden met diens overlijden.

¹ In de dépêches van 8 en 9 okt. 1748 wordt in plaats van *provisionnelle* meestal *interine* (sic) gebruikt. Vanaf de circulaire van 31 okt. krijgt de term *provisionnelle* de voorkeur.

Op 9 oktober 1748 voorzag de keizerin de overgangsregering van haar eerste instructies, die in de dépêche van 16 oktober tot in de details werden uitgewerkt. Inmiddels had Batthyany op 9 oktober opdracht gekregen de leden samen te roepen voor een machtsoverdracht in Roermond. Deze had plaats op 30 oktober tijdens de eerste vergadering. Een dag later maakte de Tijdelijke Regeringsjointe haar bestaan officieel bekend via een rondschrijven aan de justitieraden, de Geünificeerde Rekenkamer* en de provinciale Staten.

Zes maanden later, op 24 april 1749, liet de teruggekeerde gouverneur-generaal Karel van Lotharingen op zijn beurt via een circulaire alle openbare overheden weten dat hij het bewind opnieuw in handen had genomen. Meteen liep het mandaat van de Tijdelijke Regeringsjointe ook officieel ten einde.

Organisatie

Eerst vestigde de Tijdelijke Jointe voor het Bestuur van de Nederlanden zich in Roermond (31 oktober-16 december 1748) en vervolgens in Antwerpen (17 december 1748-28 januari 1749). Zij werd in haar omzwervingen gevolgd door de Geheime Raad* en de Raad van Financiën*. Pas eind januari 1749, nadat de Franse troepen de hoofdstad definitief hadden ontruimd, kon de Tijdelijke Regeringsjointe haar zetel naar Brussel overbrengen.

De op 8 oktober 1748 benoemde Tijdelijke Regeringsjointe was samengesteld uit de voornaamste personaliteiten uit leger, regering en gerecht: veldmaarschalk graaf Leopold Filips van Arenberg (1690-1754), opperbevelhebber van de troepen in de Nederlanden, waaraan het voorzitterschap werd opgedragen; Augustin de Steenhault (1672-1758), hoofdvorzitter van de Geheime Raad, die de Tijdelijke Regeringsjointe zou presideren ingeval van afwezigheid van graaf van Arenberg; markies Ambroise d'Herzelles (ca. 1680-1759), superintendent en directeur-generaal van Financiën en als dusdanig het hoofd van de Raad van Financiën; Jean Daniel Antoine Schockaert, graaf van Tirimont (1698-1756), kanselier van Brabant, en Henri de Crumpipen (ca. 1700-1769), secretaris van State en Oorlog*, die tevens als secretaris optrad. Een dag later, op 9 oktober, werd burggraaf Charles de Patin (1687-1773), voormalig lid van de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen*, inmiddels voorzitter van de Raad van Vlaanderen geworden, aan het gezelschap toegevoegd. Voor elk van de leden voorzag de ordonnantie in een plaatsvervanger.

Het vaststellen van de vergaderplaats werd aan Arenberg overgelaten: in zijn Brussels hotel of in een regeringsgebouw. Vermoedelijk om préséancegeschillen te vermijden, legde de keizerin in de oprichtingsdepêche ook nauwgezet de plaatsen aan tafel vast, waarbij een lege zetel aan de kop symbolisch voor de afwezige vorstin werd gereserveerd.

De Tijdelijke Regeringsjointe diende elke morgen te vergaderen. De zittingen namen pas een aanvang om tien uur of halfelf om de hoofdvorzitter en de superintendant van Financiën toe te laten eerst hun respectieve regeringscolleges voor te zitten. De zittingen namen een einde om halfeen of een uur. Arenberg kon desgewenst de leden ook 's namiddags of op zon- en feestdagen ontbieden.

De voorzitter leidde de voorstellen in en vroeg eenieders advies. Volgens vatte hij de verschillende gezichtspunten samen en formuleerde hij een besluit. Beslissingen werden bij gewone meerderheid genomen. Rapporten, meestal *relations* genoemd, en depêches die op grond van de genomen besluiten totstandkwamen, werden opgesteld door de secretaris van State en Oorlog die ze nadien door de vergadering liet goedkeuren. Depêches, open brieven en andere gewone brieven werden op de gebruikelijke wijze gezegeld en verzonden. Voor de *lettres closes* was evenwel de handtekening van twee leden vereist.

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheden van de Tijdelijke Regeringsjointe werden beschreven in de instructies van 9 en 16 oktober 1748. In feite werd zij bekleed met alle attributies die op 12 november 1740 aan Friedrich August von Harrach als gouverneur-generaal *ad interim* waren toegekend, met uitzondering evenwel van het benoemingsrecht van bepaalde ambten dat de keizerin uitdrukkelijk voor haarzelf voorbehold. Doordat de Tijdelijke Regeringsjointe kon optreden als hoogste staatsmacht en de voornaamste personaliteiten uit adel en ambtenarij er deel van uitmaakten, deed zij sterk terugdenken aan de in 1718 opgerichte maar in 1725 weer afgeschafte Raad van State*. Bij wijze van voorzorg meende Maria Theresia in haar bijzondere instructie te moeten waarschuwen voor een dergelijke interpretatie.

De eerste zorg van de overgangsregering was de ordelijke ontruiming van het grondgebied overeenkomstig de stipulaties van de Vrede van Aken

(18 oktober 1748). Terwijl zij nog in Roermond verblijf hield, werd deze opdracht overeenkomstig artikel VIII van het vredesverdrag toevertrouwd aan een speciale Liquidatiecommissie, bestaande uit luitenant-veldmaarschalk graaf Charles de Grünne, Patrice François de Neny, toen nog raadsheer van de Geheime Raad, en André Capon van de Raad van Financiën.

Tijdens de laatste drie maanden van haar bestaan van eind januari tot 24 april 1749 kon de Tijdelijke Regeringsjointe beschikken over de volle autoriteit die nodig was om het landsbestuur weer op gang te trekken. Zij riep de Staten samen om *beden* en subsidies te stemmen. Voorts ging haar bijzondere aandacht naar de deplorable financiële toestand na de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748). Met instemming van het bezettingsbestuur hadden de meeste steden en gemeenten zonder enige rem geld geleend om de excessieve Franse belastingen en opeisingen te kunnen voldoen. De door de Fransen doorgevoerde wijzigingen van het bestaande douanetarief werden ingetrokken. Ook het ontslag op 5 maart 1749 van alle door de Fransen aangestelde ambtenaren, met uitzondering van de leden van de stadsmagistraat, kaderde in het geheel van maatregelen om de kwalijke nasleep van de bezetting ongedaan te maken. Een ander aandachtspunt was de monetaire kwestie, die tot de muntherschikking van 1749 zou leiden. Het wetgevend werk van de Tijdelijke Regeringsjointe bleef beperkt tot enkele decreten over de uitoefening van de geneeskunde en over de advocatuur. Bij haar oprichting had zij trouwens de dringende raad meegekregen om zich niet in te laten met de werking van de justitieraden.

Grote prestaties heeft de Tijdelijke Jointe voor het Bestuur van de Nederlanden niet kunnen leveren. Daarvoor was haar activiteitsperiode te kort. Bovendien lag dat niet in de lijn van haar opdracht die per definitie een overgangskarakter had. Te oordelen naar de maatregelen die in de eerste maanden na de terugkeer van Karel van Lotharingen konden worden genomen – belastinghervormingen in alle provincies, munthervorming, herziening van het douanetarief – heeft zij zich nog niet zo kwaad van haar taak gekweten.

Bibliografie

Over de werking van de Tijdelijke Jointe voor het Bestuur van de Nederlanden bestaat geen studie. Enkele summiere aanduidingen kan men aantreffen bij LEFÈVRE J., *Het Zuiden onder Maria Theresia en Jozef II, 1748-*

1789, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. VIII, Utrecht-Antwerpen, 1955, p. 80-81; VAN HOUTTE H., *Les occupations étrangères en Belgique sous l'Ancien Régime*, dl. I, Gent, 1930, p. 492; GALAND M., *Les Jointes de cabinet sous le ministère de Botta-Adorno (1749-1753)* (*Miscellanea Archivistica. Studia*, 8), Brussel, 1990, p. 7-8. De activiteiten van de instelling werden nogal negatief beoordeeld door MOUREAUX Ph., *Les pré-occupations statistiques du gouvernement des Pays-Bas autrichiens et le dénombrement des industries, dressé en 1764* (*Université libre de Bruxelles. Faculté de philosophie et de lettres*, 48), Brussel, 1971, p. 46.

Voor de biografieën van de leden van de Tijdelijke Jointe voor het Bestuur van de Nederlanden, zie: GACHARD L.-P., *Arenberg (Léopold-Philippe-Charles-Joseph, duc d')*, in *Biographie nationale*, dl. I, 1866, kol. 412-421; LEFÈVRE J., *Steenhault (Augustin-Dieudonné de)*, in *ibid.*, dl. XXIII, 1921-1924, kol. 749-753; DUCHESNE E., *Schockaert (Jean-Daniel-Antoine)*, in *ibid.*, dl. XXII, 1914-1920, kol. 108; LEFÈVRE J., *Crumpipen (Henri de)*, in *ibid.*, dl. XXX, 1958-1959, kol. 308-311; DE BÉTHUNE J., *Patin (Charles-Philippe, vicomte de)*, in *ibid.*, dl. XVI, 1901, kol. 690-694. Voor d'Herzelles, waarvoor wij niet over een biografische notitie beschikken, raadplege men: WINDEY J.-B., *De Raad van Financiën in de Oostenrijkse Nederlanden onder Keizer Karel VI (1725-1740)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G.), Gent, 1971, p. 450-451; HOFKENS C., *De Raad van Financiën in de Oostenrijkse Nederlanden onder Keizerin Maria-Theresia (1740-1765)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G.), Gent, 1974, p. 111-126; LEFÈVRE J., *Documents sur le personnel supérieur des Conseils collatéraux pendant le XVIIIe siècle* (*C.R.H.*, reeks in-8°), Brussel, 1941, p. 13 en p. 146 noot 1; JANSSENS P., *De Brabantse Statenadel tegenover het absolutisme (1587-1794)* in *De adel in het hertogdom Brabant*, Brussel, 1985, p. 203.

Archief

De instelling heeft geen eigen archiefbestand nagelaten. Sporen van zijn activiteit treft men aan in het archief van de secretaris van State en Oorlog in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, voornamelijk onder de nrs. 875 en 1838.

In de serie *Repertorium DD, Abt. A Depeschen*, Fasz. 30 en 31, die bewaard wordt in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen, bestand *Belgien*, werden de keizerlijke dépêches aan de *jointe* (4 november 1748 tot 10 april 1749) geïnventariseerd. Zij zijn ook op microfilm beschikbaar: Microfilms van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek, raadpleegbaar in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en in diverse universiteitsbibliotheken.

Bronnenpublicaties

De oprichting van de Tijdelijke Jointe voor het Bestuur van de Nederlanden op 8 oktober 1749, in *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. VI, p. 392; de instructies van 9 en 16 oktober 1749, in *ibid.*, resp. p. 395-396 en 396-397; de bekendmaking van de oprichting aan de justitieraden, Rekenkamer en Staten op 31 oktober 1749, in *ibid.*, p. 398. Voor de opheffing van de Tijdelijke Regeringsjointe op 24 april 1749, zie *ibid.*, p. 416.

Archieftoegangen

Voor het archief van de Secretarie van State en Oorlog in Brussel, Algemeen Rijksarchief, zie GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100).

Het in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen bewaarde archief is toegankelijk via de overzichten van LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique (C.R.H., reeks in-8°)*, Brussel, 1924, voornamelijk p. 421 en 437, en van SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. IV, Wenen, 1938, p. 320.

Herman COPPENS

ALGEMENE REGERINGSRAAD

(1787-1789)

Geschiedenis

Hoewel de Theresiaanse hervormingsmaatregelen de Oostenrijkse Nederlanden grotendeels ongemoeid hadden gelaten, was dat niet het geval ten tijde van de regering van Jozef II. Reeds bij het begin van zijn mederegentenschap (1765) liep de kroonprins met plannen rond om de eeuwenoude bestuursstructuur af te schaffen en het beleid over te laten aan één regeringsraad (*Directorium*). Zodra hij zijn moeder was opgevolgd, ondernam Jozef II in 1781 een reis door de Nederlanden, om zich ter plaatse van de situatie te gaan vergewissen. Overtuigd van de hoogdringendheid van institutionele hervormingen, vatte hij de concrete uitwerking van zijn plannen aan.

Het diploma tot oprichting van een Algemene Regeringsraad (*Conseil du gouvernement général*) dateert van 1 januari 1787¹. Het voorzag in de samensmelting van de Collaterale Raden en de Secretarie van State en Oorlog*. Impliciet werden door het keizerlijk diploma ook alle vroegere *jointes* en comités afgeschaft².

De Algemene Regeringsraad werd zo de instelling bij uitstek bevoegd voor alle politieke en administratieve aangelegenheden die onder de beslissingsmacht van de landvoogd(en)* vielen. Wat de dossiers betreft die uitdrukkelijk onder de beslissingsmacht van de vorst* vielen, moest de Raad rechtstreeks te Wenen verslag uitbrengen.

Een andere nieuwe instelling, de Soevereine Raad van Justitie*, zou als hoogste gerechtshof en als ministerie van justitie fungeren. De (Hervormde) Rekenkamer* – hervormd naar Weens model – bleef gehandhaafd; ze was belast met het toezicht over de staatsboekhouding. In het teken van de vereenvoudiging van de provinciale administratie werd het land per edict van

¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 1-2.

² Aan die afschaffing werd expliciet herinnerd in het "*Recueil des differens points de direction...*" van 31 maart 1787, terug te vinden onder nr. 1 van het bestand *Algemene Regeringsraad*, bewaard in het A.R. te Brussel.

12 maart 1787 ingedeeld in negen kreitsen (*cercles*), met aan het hoofd een intendant*. Bovendien zouden op 31 oktober 1787 de Staten in alle provincies worden afgeschaft.

Het definitief in werking treden van de Algemene Regeringsraad liep allerminst van een leien dakje. De januari-decreten van 1787 – die gerecht en bestuur reorganiseerden en die onder meer aan de basis hadden gelegen van de oprichting van de Raad – wekten immers heel wat beroering en weerstand op (de "kleine revolutie" van 1787). Hoewel de eerste vergadering van de Raad plaatsvond op 3 april 1787, was hij als dusdanig in dat jaar weinig actief: een aantal van zijn leden was gevlucht en anderen inspireerden de regering tot grotere gematigdheid. Andere raadsheren waren werkzaam binnen beperkte en tijdelijke *jointes*.

Na de intrekking van de januari-decreten op 21 september 1787 en de eruit voortvloeiende opheffing van de Soevereine Raad van Justitie, kon de Algemene Regeringsraad effectief van start gaan, nu ook met gerechtelijke bevoegdheden. Ondanks deze concentratie van bevoegdheden interesseerde de Raad zich maar matig voor de problemen waarmee de vorstelijke macht werd geconfronteerd. Zijn belangstelling ging eerder uit naar de machtsuitoefening op provinciaal vlak.

De weinig efficiënte werking van de Raad op administratief vlak, vooral naar het einde van 1789 toe, gaf aanleiding tot een heropsplitsing van de taken en de oprichting binnen zijn schoot van een aantal *jointes*. De Raad werd toen hoofdzakelijk een coördinator van politiediensten, waartoe in juni 1789 – in het licht van de toename van de patriottenactiviteiten – een Geheim Comité van vijf raadsleden, gekozen binnen de schoot van de Raad, werd opgericht. Zij moesten zich buigen over alle mogelijke "staatsgevaarlijke" activiteiten. Naarmate de patriottenagitatie en de verwarring toenamen, nam de ijver van het Comité en zijn plaatselijke commissarissen af.

Nadat in 1789 het gewapend verzet tegen de hervormingen van Jozef II ten volle was losgebarsten en de Zuidnederlandse provincies één voor één (met uitzondering van Luxemburg) hun onafhankelijkheid van Oostenrijk uitriepen, werd het grondgebied waarover de keizer zijn gezag kon doen gelden, steeds beperkter. Na de vlucht van de landvoogden (midden november 1789) en de overheidsinstellingen uit de Nederlanden, gevolgd door het vertrek van gevolmachtigd minister* Ferdinand von Trauttmansdorff op 12 december 1789, staakte de Algemene Regeringsraad de werkzaamheden. De

gevluchte raadsheren verzamelden zich rond vice-hof- en staatskanselier Johann Philipp von Cobenzl, eerst te Luxemburg, vervolgens te Trier. Aldus vormden ze de *de facto* opgerichte Jointe te Luxemburg en nadien te Trier*.

Organisatie

De Algemene Regeringsraad was het resultaat van een fusie tussen de Geheime Raad*, de Raad van Financiën* en de Secretarie van State en Oorlog. Hij telde acht raadsleden, door gevolmachtigd minister Louis Charles Barbiano di Belgioioso geselecteerd uit de – voormalige – twee voorzitters en twaalf raadsleden van de twee grote Raden, en elk verantwoordelijk voor de zaken die onder hun respectief departement ressorteerden. Nieuw was de benoeming van 21 secretarissen.

Aan het hoofd van de Algemene Regeringsraad³ stond de voorzitter, met naast hem een ondervoorzitter en een bureau. Het voorzitterschap werd waargenomen door gevolmachtigd minister Belgioioso, in juli 1787 opgevolgd door gouverneur-generaal *ad interim* Joseph de Murray, die op zijn beurt in oktober werd vervangen door Trauttmansdorff. Als ondervoorzitter trad de secretaris van State en Oorlog, Henri Herman de Crumpipen, op.

De eigenlijke Raad bestond uit acht, later tien raadsleden: Anselme François de Kühlberg, Jacques Antoine Leclerc, Gaspar François de Limpens en Pierre de Reuss, vier raadsheren van de Geheime Raad, Henri Delplanq, Sébastien Henri Gilbert en Ange de Limpens, drie raadsheren van Financiën, Ferdinand Pierre Rapedius de Berg, amman van Brussel, Martial de le Vieilleuze, raadsheer van de Geheime Raad en de Soevereine Raad van Justitie, en Nicolas Sanchez d'Aguilar, raadsheer van Financiën en voorzitter van de nieuw opgerichte rechtbank van eerste aanleg te Brussel, alsmede de directeur van de Hervormde Rekenkamer, Dominique de Locher⁴. De Raad vergaderde tweemaal per week in plenaire zitting.

³ De plannen tot samenstelling en begroting van de verschillende onderafdelingen van de Raad zijn terug te vinden onder nr. 619 van het bestand Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, evenals onder de nrs. 1 en 3 van het bestand Brussel, A.R., *Algemene Regeringsraad*.

⁴ Rapedius de Berg was Cornet de Grez opgevolgd; de le Vieilleuze en Sanchez d'Aguilar jr. werden, na afschaffing van de Soevereine Raad van Justitie (okt. 1787), toegevoegd aan de Algemene Regeringsraad.

Daarnaast dienen twee speciale Commissies, allebei onder leiding van raadsheer Leclerc, te worden vermeld: de Commissie voor Kerkelijke Zaken, Studies en Censuur (*Commission des affaires ecclésiastiques, des études et de la censure*) en de Commissie voor Vrome Stichtingen (*Commission des fondations pieuses*). Naast Leclerc zetelden in eerstgenoemde nog Nicolas Dufour, proost te Wenen, baron Guillaume Antoine de Feltz, lid van de Geünificeerde Rekenkamer, en Jean des Roches, inspecteur-generaal van de normaalscholen. De Commissie voor Vrome Stichtingen bestond uit Leclerc, Brunon Sanchez d'Aguilar, raadsheer van de Geheime Raad, kanunnik Jean-Baptiste van Velde en geneesheer François Xavier Burtin.

De Brabantse Omwenteling had een onmiddellijke weerslag op de overkoepelende Regeringsraad, in die zin dat ze al in juni 1789 aanleiding gaf tot de oprichting van nog een onderafdeling: het Geheim Comité voor Zaken betreffende de Onlusten (*Comité secret des affaires relatives aux troubles*). Dit vergaderde dagelijks, zelfs op zon- en feestdagen, tot 25 november 1789.

Onderaan de Algemene Regeringsraad stonden drie ondergeschikte bureaus: het eerste bureau stond in voor de ontvangst en de optekening van de inkomende stukken, het tweede voor het kopiëren en de verzending, en het laatste voor de registratie van de uitgaande documenten en het beheer van het archief. Tenslotte was er nog het algemeen bureau voor taxatie en expeditie, eigenlijk een geval apart: het stond zowel in voor de verzending van stukken afkomstig uit de Algemene Regeringsraad, als uit de Soevereine Raad van Justitie en de Hervormde Rekenkamer.

Voor de diverse diensten en departementen van de Algemene Regeringsraad – gaande van het bureau van de voorzitter tot en met de portier en de boden – evenals voor de twee Commissies, werden afzonderlijke instructies opgesteld en uitgevaardigd⁵.

Als gevolg van de toenemende patriottenagitatie werd binnen de Algemene Regeringsraad een permanent Geheim Comité opgericht, samengesteld uit de raadsheren Leclerc, voorzitter, Gaspar François de Limpens, specialist inzake Brabants recht, Nicolas Sanchez d'Aguilar en de le Vieilleuze, verantwoordelijk voor de juridische departementen van de Raad, en de Reuss, die

⁵ Brussel, A.R., *Algemene Regeringsraad*, nr. 1 en *Departement voor de Nederlanden*, nr. 619.

was belast met de openbare veiligheid. Zij stonden aan het hoofd van een leger ondergeschikten, die overal te lande inlichtingen moesten inwinnen over oproerige activiteiten en die regeringsspionnen moesten recruteren. Het Geheim Comité bezat een louter consultatieve bevoegdheid. De 21 secretarissen die aan de Raad waren toegevoegd, verleenden niet louter materiële, maar ook adviserende steun.

Bevoegdheden en activiteiten

Het bureau van de voorzitter van de Algemene Regeringsraad bezat de exclusieve bevoegdheid over de diplomatieke aangelegenheden en over de "geheime", dit wil zeggen vertrouwelijke kwesties. Het diende tevens toezicht uit te oefenen op de werking van de Raad en al zijn ondergeschikte bureaus.

De Algemene Regeringsraad zelf beschikte over de effectieve beslissingsbevoegdheid in alle aangelegenheden die onder het gezag van de landvoogd(en) ressorteerden⁶. Dossiers die de bevoegdheid van de Raad overschreden diende hij, voorzien van advies, door te sturen naar Wenen.

Binnen de Raad was de verdeling van de bevoegdheden over de acht raadsleden afhankelijk van het departement dat hun door de keizer was toegewezen⁷. Onder raadsheer de Kühlberg vielen hoofdzakelijk het beheer van de kanselarij en van de aan de Algemene Regeringsraad ondergeschikte bureaus, evenals persoonsgebonden materies en adellijke en heraldische kwesties. Raadsheer Leclerc boog zich over alle kerkelijke aangelegenheden, studies, censuur en vrome stichtingen, en stond in die hoedanigheid ook aan

⁶ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 619, "Instruction secrète...". De Raad was evenwel niet bevoegd voor gerechtelijke aangelegenheden (daarvoor werd de Soevereine Raad van Justitie opgericht), voor buitenlandse zaken (deze vielen onder de gevolmachtigd minister en de ondervoorzitter van de Algemene Regeringsraad), voor kerkelijke zaken, onderwijs en censuur (oprichting van een speciale Commissie binnen de Raad) en voor vrome stichtingen (idem).

⁷ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 619, "Division des départemens du Conseil de gouvernement général des Pays-Bas", s.d., voorzien van uitgebreide "Observations". Deze taakverdeling week enigszins af van deze voorgesteld op 7 april 1787 (*ibid.*), waarbij elk van de raadsheren verantwoordelijk werd gesteld voor economische en politieke zaken van de diverse – bij keizerlijk edict van 12 maart opgerichte – *Cercles*. De afschaffing van deze laatste (bij declaratie van Jozef II van 28 mei, afgekondigd door de landvoogden op 22 juni 1787) noopte tot de herinvoering van de in 1786 uitgewerkte bevoegdheidsopsplitsing. Deze bleef ongewijzigd tot de opheffing van de Raad (12 dec. 1789).

het hoofd van de twee speciale Commissies opgericht binnen de schoot van de Raad (die van kerkelijke zaken, studies en censuur, en die van vrome stichtingen). Aan Rapedius de Berg en, vóór hem, Gommaire Antoine Cornet de Grez werden zowel ambtenarenzaken, kadaster, als het toezicht over provinciale en gemeentelijke besturen en privileges toevertrouwd. De Limpens sr. was belast met verkeer en scheepvaart, wegennet en waterstaat⁸, mijnbouw en openbare hygiëne. De Reuss was bevoegd voor het beheer van de strafinrichtingen, openbare veiligheid, tolerantie, evenals het toezicht op lokale reglementen en magistratshernieuwingen, Delpencq voor handel, douane, industrie en munt. Onder Gilbert ressorteerde het beheer van het vorstelijk domein, bossen en wouden, heerlijke, feodale en domaniale rechten, loterijen en pensioenen, terwijl de Limpens jr. zowel militaire als fiscale aangelegenheden op zijn naam had staan. De Locher, directeur van de Hervormde Rekenkamer, was aan de Algemene Regeringsraad toegevoegd en hield zich bezig met de boekhouding in het algemeen.

Na het opdoeken van de Soevereine Raad van Justitie werden aan de Algemene Regeringsraad nog twee departementen toegevoegd. Een eerste, onder leiding van de le Vieilleuze, was bevoegd voor rechtspraak en rechtbanken in de provincies Henegouwen, Namen, het Doornikse, Luxemburg en Mechelen; het tweede, onder leiding van Nicolas Sanchez d'Aguiar, omvatte dezelfde materies met betrekking tot de provincies Brabant, Vlaanderen, Limburg en Gelre.

Bibliografie

Het standaardwerk over de Algemene Regeringsraad blijft LEFÈVRE J., *Le Conseil du gouvernement général institué par Joseph II (Académie royale de Belgique, Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 23)*, Brussel, 1927. Een goede schets van het kader waarbinnen de hervormingen van Jozef II zich afspeelden, bij DHONDT L., *Van Ancien Régime naar "moderne" bureaucratie. De hervorming van het vorstelijk bestuursapparaat in 1787*, in *Tijdschrift voor Ge-*

⁸ Bij decreet van de landvoogden van 29 maart 1787 werd de Jointe voor de Waterstaat* afgeschaft en vielen haar bevoegdheden toe aan de Algemene Regeringsraad (*R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 32).

schiedenis, 1977, 90, p. 439-456, vnl. p. 444-447 en 454-456, aan te vullen met ID., *Staatsveiligheidsmodel en bureaucrativering onder Maria-Theresia en Jozef II (1740-'90)*, in *ibid.*, p. 423-438, voornamelijk p. 432 en volgende. Ook het oude werk van SCHLITTER H., *Die Regierung Josefs II. in den österreichischen Niederlanden*, Wenen, 1900, en het meer recente van DAVIS W.W., *Joseph II. An Imperial Reformer for the Austrian Netherlands*, Den Haag, 1974, bevatten nuttige informatie.

De kosten van de verschillende diensten, evenals de loonkost van de onderscheiden raadsleden en de ondergeschikte beambten, worden toegelicht in PAGNOUL A.-M., *Que coûtait le Conseil du gouvernement général de Joseph II? Le plan du Conseil du gouvernement général des Pays-Bas au 30 avril 1787, comparé au coût des anciens dicastères*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1964, 42, p. 516-567.

Archief

Het bestand *Algemene Regeringsraad* (foutief Koninklijke Raad van het Gouvernement genoemd) bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Op 16 nrs. "algemeenheden" na, die het eerste deel uitmaken, is het bestand organisch ingedeeld. Deel 2 beslaat het bureau van de voorzitter: 215 nrs. (diplomatieke zaken, geheime zaken, bestuur van de Algemene Regeringsraad). Deel 3 omvat de bescheiden nagelaten door de verschillende departementen: 61 nrs. (per raadsheer). Deel 4 beslaat de activiteit van de twee Commissies (de Commissie voor Kerkelijke Zaken, Studies en Censuur, en de Commissie voor Vrome Stichtingen): 20 nrs. Deel 5 bevat de protocollen van twee van de ondergeschikte bureaus van de Raad, dat van ontvangst en dat van expeditie: 31 nrs. Deel 6 bestaat uit de protocollen van het derde bureau, dat van de registratie en het beheer van het archief: 2085 nrs. Dit omvangrijk onderdeel is op zijn beurt opgesplitst in drie rubrieken: de registratie (5 nrs.), het beheer van het archief (22 nrs.) en *last but not least* de akten zelf van de Algemene Regeringsraad en de Commissies.

Ook hier werd er geordend naar departement, maar de opsplitsing en groepering van de bevoegdheden volgt niet getrouw de bevoegdheidsafbakening van de onderscheiden raadsheren: a. diplomatieke zaken, personeel, adel, magistraatshernieuwingen, provinciale en gemeentelijke functies, liefdadigheid (140 nrs.); b. toezicht op de provinciale en gemeentelijke administra-

ties, landbouw en bossen, openbare werken, post, technisch onderwijs (170 nrs.); c. militaire zaken, ambachten, openbare rust en veiligheid, academie en schone kunsten (74 nrs.); d. gerechtshoven en -personeel, justitiële zaken (120 nrs.); e. financiële en domaniale zaken (351 nrs.); f. stukken van de Religiekas: pastorale bevoegdheden, beheer van de goederen van afgeschafte kloosters, broederschappen, orden; uitgaven voor onderwijs, liefdadigheid (337 nrs.); g. handel en douane: handel en scheepvaart, douanewetgeving en -administratie (290 nrs.); h. subsidies, economisch beleid van plaatselijke besturen, uitgaven voor criminele rechtspraak, niet-afgesloten zaken (142 nrs.); i. boekhouding (63 nrs.); j. kerkelijke zaken: algemeenheden, seculiere en reguliere clerus, vrome stichtingen (190 nrs.); k. studies, Academie voor Wetenschappen en Letteren* en de censuur (75 nrs.); l. Koninklijke Colleges* (31 nrs.); m. seculiere vrome stichtingen: algemeenheden, weeshuizen, opvoedingstehuizen voor armen, aalmoezen, hospitalen (44 nrs.).

Deel 7 van het bestand bevat de bescheiden nagelaten door het algemeen bureau voor taxatie en expeditie: 69 nrs. Deel 8 herbergt de dossiers van het Geheim Comité van de Algemene Regeringsraad: 38 nrs. Deel 9 bevat stukken van na het vertrek van de Oostenrijkse regering uit Brussel: 1 nr. Deel 10 bevat nog 79 nrs. varia (kerkelijke zaken van vóór de oprichting van de Raad, dubbels, persoonlijke papieren van de raadsheren).

Archieftoegangen

De gedrukte inventaris van LEFÈVRE P. en LEFÈVRE J., *Inventaire des archives du Conseil du gouvernement général*, Brugge, 1927 (anastatische herdruk in 1979), is voorzien van een alfabetische klapper op plaats- en persoonsnamen en onderwerpen. De oudere inventarissen, de gedrukte van DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives du Conseil du gouvernement général (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas, conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906, en de handgeschreven van NICKMILDER J., *Inventaire du Conseil royal du gouvernement*, s.l., s.d., zijn nog van weinig nut.

Karin VAN HONACKER

Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. - V.U.B.

JOINTE TE LUXEMBURG, NADIEN TE TRIER

(1789-1790)

Geschiedenis

Het gecoördineerd en georganiseerd gewapend verzet tegen de hervormingen van Jozef II werd ingeluid op 24 oktober 1789. Toen trok het patriottenleger vanuit de Republiek de grens over, richting Turnhout, en maakte Vander Noot zijn "*Manifest van het Brabantse volk*", dat Jozef II uit de soevereiniteit over Brabant onthief, openbaar¹. Na opeenvolgende successen van het "leger van de maan", onder bevel van generaal van der Mersch, vluchtten de landvoogden* Maria Christina en Albert Casimir van Saksen-Teschen midden november 1789 het land uit. Tegemoetkomingen van de kant van Jozef II konden de vijandige sfeer niet meer ombuigen, en toen in december ook in Brussel de opstand uitbrak, waren de Oostenrijkers genoodzaakt zich terug te trekken.

Nadat op 12 december leger en schatkist de hoofdstad hadden verlaten, ontbond Jozef II de Algemene Regeringsraad*. De getrouwen van Jozef II verzamelden zich te Luxemburg, dat niet bij de Brabantse Omwenteling was betrokken, om er een "regering in ballingschap" te vormen. Die kreeg vorm in de Jointe te Luxemburg, met als voorzitter graaf Johann Philipp von Cobenzl, die als gevolmachtigde van de keizer, na de vlucht naar Bonn van Maria Christina en Albert Casimir, de functies van gouverneur-generaal en bevelhebber over de troepen in de Nederlanden in zijn persoon verenigde. Deze *jointe* zetelde slechts vijf dagen (van 17 tot 22 december 1789) te Luxemburg; het oprukken van het patriottenleger deed Cobenzl tot een verhuis naar Trier besluiten, wat tot de uiteindelijke benaming, namelijk Jointe te Luxemburg, nadien te Trier, leidde.

Op 12 februari 1790 zal deze instelling, waarvan oprichtingsakte noch instructies bekend zijn, worden vervangen door de bij decreet van de landvoogden vanuit Bonn ingestelde Jointe te Trier*.

¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 356.

Organisatie

De Jointe te Luxemburg, nadien te Trier zetelde van 17 tot 22 december 1789 te Luxemburg en van 24 december 1789 tot 16 februari 1790 te Trier. Als voorzitter fungeerde Cobenzl, gevolmachtigd commissaris van de keizer. Rond zijn persoon verzamelden zich de gevluchte raadsheren uit de Algemene Regeringsraad.

Hoewel men niet op de hoogte is van enige instructies of oprichtingsmodaliteiten, kan uit het archief van de instelling worden opgemaakt dat er afzonderlijke rapporteurs waren voor de materies die voorheen ressorteerden onder de Geheime Raad* en onder de Raad van Financiën*.

Bevoegdheden en activiteiten

Zoals eerder gezegd, werden geen instructies voor de Jointe te Luxemburg, nadien te Trier teruggevonden. *In globo* was ze belast met het bestuur over de Jozef II trouw gebleven provincies Luxemburg en Limburg-Overmaas. Ze adviseerde de gevolmachtigd commissaris, die over de uiteindelijke beslissingsmacht beschikte. Het bestaan van verschillende rapporteurs waarvan de bevoegdheidsafbakening in grote lijnen correspondeerde met de onderscheiden competentiedomeinen van de Geheime Raad (met name rechtspraak, kerkelijke zaken, openbaar onderwijs, persoonsgebonden aangelegenheden, ambtenarenzaken, hygiëne en openbare gezondheid, gewestelijke en gemeentelijke aangelegenheden) en de Raad van Financiën (met name financiën, douane, domeinen), kan gezien worden als een eerste voorzichtige stap in de richting van een herstel van de onder Jozef II afgeschafte Collaterale Raden.

Bibliografie

De enige in druk verschenen tekst over de Jointe te Luxemburg, nadien te Trier, is de inleiding bij de inventaris van DE SMET J., *Inventaire des archives des Jointes de Luxembourg et de Trèves et de la Commission royale de Luxembourg*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant les années 1920-1925*, Brussel, 1926, p. 193-194.

Archief

Het archief van de Jointe te Luxemburg, nadien te Trier wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Overeenkomstig de bevoegdheden is het onderverdeeld in drie groepen: algemeenheden: 3 nrs.; bevoegdheden van de Geheime Raad: 26 nrs.; bevoegdheden van de Raad van Financiën: 32 nrs. Een deel van het archiefbestand is ondergebracht in een rubriek "algemeenheden" (die 15 nrs. telt), en bevat zowel delen en bundels met betrekking tot de Jointe te Luxemburg, nadien te Trier, als tot de Jointe te Trier en de Koninklijke Commissie te Luxemburg*. Ook het "aanhangsel" (32 nrs.) omspannt de drie instellingen.

Archieftoegangen

De inventaris is van DE SMET J., *o.c.*, p. 202-208 (zie ook p. 200-202 en p. 230A-D). De oude handgeschreven inventaris van NICKMILDER J., *Inventaire de la Jointe de Luxembourg et Commission royale à Luxembourg*, s.l., s.d., voegt geen bijkomende informatie toe.

Karin VAN HONACKER
Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. – V.U.B.

JOINTE TE TRIER

(1790)

Geschiedenis

Voor de Jointe te Luxemburg, nadien te Trier* – die ten tijde van de Brabantse Omwenteling het bestuur waarnam over de gebieden die het Oostenrijkse bestuur waren trouw gebleven en die *de facto* was ontstaan ten gevolge van de vlucht van de raadsheren van de Algemene Regeringsraad* – waren nooit enige instructies uitgevaardigd. Daar kwam pas verandering in met het decreet van de gouverneurs-generaal* van 10 januari 1790, gepubliceerd één dag vóór de proclamatie van de Verenigde Nederlandse Staten door de Staten-Generaal. Dit decreet voorzag in de oprichting van een *jointe* die zich voorlopig zou bezighouden met zaken die vóór de hervormingen van Jozef II werden toevertrouwd aan de Collaterale Raden en de Geünificeerde Rekenkamer*. In bijlage werden de instructies voor de oprichting van een dergelijke *jointe* geformuleerd¹. Op 12 februari vaardigde gevolmachtigd commissaris Johann Philipp von Cobenzl in eigen naam een gelijkaardig decreet uit, waardoor de oprichting van de Jointe te Trier een feit werd². Haar eerste vergadering vond plaats op 18 februari 1790.

Op 11 maart 1790, slechts twee maanden na haar oprichting en een maand na de dood van Jozef II, werd de Jointe te Trier bij decreet vervangen door de Koninklijke Commissie te Luxemburg*.

Organisatie

De Jointe te Trier telde een voorzitter *ad interim*, secretaris van State en Oorlog*, Henri Herman de Crumpipen, en vier raadsheren. Onder deze laatsten, Anselme François de Kühlberg, Ange de Limpens, baron Guillaume Antoine de Feltz en Ferdinand Pierre Rapedius de Berg, werden de compe-

¹ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 416 (decreet) en p. 416-418 (instructies).

² *Ibid.*, p. 446 (decreet) en p. 446-448 (instructies).

tenties van de vroegere Geheime Raad* en Raad van Financiën*, evenals van de Rekenkamer, verdeeld. In geval er aangelegenheden op de dagorde stonden die de Rekenkamer aanbelangden, werd de ambtshalve betrokken auditeur van het – eveneens voorlopige – *Bureau des comptes* uitgenodigd en geconsulteerd. Vier secretarissen, Henri de Müller, de Maleck, Pistrich en Antoine de Lederer, werkten binnen de schoot van de Jointe te Trier³. Secretaris Libeau zorgde voor de afwikkeling van de lopende zaken en het nazicht van de minuten. Kopieën van de protocollen, die over elke zaak werden bijgehouden, werden wekelijks verstuurd naar de secretaris van State en Oorlog, die aldus de afwikkeling van de activiteiten van de *jointe* bleef volgen.

De instructies tot oprichting stipuleerden verder dat een voldoende groot aantal functionarissen en deurwaarders een vlotte werking van de *jointe* moest verzekeren.

Bevoegdheden en activiteiten

De instructies van 12 februari 1790, waarin tot de oprichting van de Jointe te Trier werd beslist, bepaalden dat de instelling tijdelijk en tot nader order werd belast met het onderzoek en het beheer van alle zaken, van welke aard ook, die vroeger ressorteerden onder de Geheime Raad, de Raad van Financiën en de Rekenkamer. Vanzelfsprekend betrof het hier enkel de gebiedsdelen die na de Brabantse Omwenteling en het uitroepen van de Republiek van de Verenigde Nederlandse Staten Jozef II waren trouw gebleven. Alle aangelegenheden die de landvoogden niet dienden over te laten aan het beslissingsrecht van de keizer, vielen onder de bevoegdheid van de *jointe*. De overige zaken dienden middels een rechtstreeks verslag van de *jointe* aan de vorst te worden voorgelegd. Voor alles wat de onlusten in de Nederlanden betrof, moest de *jointe* zich schikken naar de beslissingen van gevolmachtigd com-

³ *Ibid.*, p. 446-448. Deze instructies, uitgevaardigd in naam van Cobenzl, refereren naar deze vier secretarissen bij naam. Op de eerste vergadering van de *jointe* waren ze alle vier effectief aanwezig (Brussel, A.R., *Jointe te Trier*, nr. 76, verslag van de zitting van 18 feb. 1790). Eerdere instructies van de landvoogden van 10 jan. 1790 (*R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 416-418) maakten slechts melding van drie secretarissen: de Lederer, de Maleck en Pistrich.

missaris Cobenzl⁴. In zijn functie van secretaris van State en Oorlog hield de Crumpipen, tevens voorzitter van de *jointe*, toezicht op de afhandeling van de dossiers. Buitenlandse betrekkingen en militaire aangelegenheden vielen onder de bevoegdheid van Vandeveld, *oficial mayor* van de Secretarie van State en Oorlog.

Van bij haar oprichting telde de Jointe te Trier, naast haar voorzitter de Crumpipen, vier raadsheren – onder wie drie oud-leden van de Algemene Regeringsraad – die elk welomlijnde bevoegdheden bezaten⁵. De Kühlberg werd benoemd tot rapporteur voor de zaken die normaliter onder de Geheime Raad zouden geressorteerd hebben en droeg eveneens de verantwoordelijkheid voor de bevoorrading van onder meer Luxemburg en voor de opvolging van kerkelijke zaken en censuur- en studiekwesties. De Limpens jr. was bevoegd voor financiële en fiscale materies en stond tevens aan het hoofd van de Rekenkamer. Onder de Feltz en Rapedius de Berg sr. werden de overige zaken betreffende het vorstelijk, provinciaal en gemeentelijk beleid verdeeld. De vier secretarissen de Müller, de Maleck, Pistrich en de Lederer participeerden aan de vergaderingen van de *jointe* en hielpen, weliswaar onder de supervisie van de betrokken rapporteur, bij de redactie van de *depêches*. Zijzelf hadden de leiding over de ondergeschikte administratieve diensten, en dat in dezelfde hoedanigheid en onder dezelfde modaliteiten als eertijds de secretarissen van de Geheime Raad en de griffiers van de Raad van Financiën⁶. Secretaris Libeau was verantwoordelijk voor het opstellen van de protocollen, waarvan hij een dubbel diende te overhandigen aan de voorzitter van de *jointe*, die het vervolgens doorstuurde naar de Hof- en Staatskanselarij te Wenen. Verder woonde Libeau de vergaderingen bij indien er douaneaangelegenheden op de agenda stonden⁷.

⁴ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 446-448, instructies van Cobenzl; zie eveneens Brussel, A.R., *Jointe te Trier*, nr. 76.

⁵ De bevoegdheden van de vier raadsheren werden toegewezen in de instructies uitgevaardigd in naam van de landvoogden en herhaald in naam van Cobenzl (*R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 416 en 446). Handgeschreven versies van laatstgenoemde zijn terug te vinden onder nr. 76 van het bestand *Jointe te Trier*.

⁶ Cf. de reeds eerder aangehaalde instructies van zowel de aartshertogen als Cobenzl.

⁷ *Ibid.*

Bibliografie

De inleiding bij de inventaris van DE SMET J., *Inventaire des archives des Jointes de Luxembourg et de Trèves et de la Commission royale de Luxembourg*, in *Travaux du cours pratique d'archivéonomie donné pendant les années 1920-1925*, Brussel, 1926, p. 194-196, is het enige dat in druk is verschenen over de Jointe te Trier.

Archief

Het archief van de Jointe te Trier bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Het is onderverdeeld naargelang de bevoegdheden in drie groepen: algemeenheden: 4 nrs.; bevoegdheden van de Geheime Raad (wetgeving, rechtspraak, kerkelijke zaken, openbaar onderwijs, persoonsgebonden materies, hygiëne en openbare gezondheid, gewestelijke en gemeentelijke aangelegenheden, heraldiek): 23 nrs.; bevoegdheden van de Raad van Financiën (financiën, douane, domeinen): 32 nrs. Een deel van het bestand is ondergebracht in een rubriek "algemeenheden" (die 15 nrs. telt), die zowel delen en bundels met betrekking tot de Jointe te Trier, als tot de Jointe te Luxemburg, nadien te Trier en de Koninklijke Commissie te Luxemburg bevat. Ook het bijvoegsel (32 nrs.) behelst de drie instellingen.

Archieftoegangen

De inventaris is van DE SMET J., *o.c.*, p. 209-215 (zie ook p. 200-202 en p. 230A-D). De oude handgeschreven inventaris van NICKMILDER J., *Inventaire de la Jointe de Luxembourg et Commission royale à Luxembourg*, s.l., s.d., voegt geen bijkomende informatie toe.

Karin VAN HONACKER
Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. – V.U.B.

KONINKLIJKE COMMISSIE TE LUXEMBURG

(1790-1791)

Geschiedenis

Nadat de Jointe te Luxemburg, nadien te Trier* op 12 februari 1790 een eerste naamsverandering – Jointe te Trier* –, inclusief een statutaire wijziging had ondergaan, gebeurde dat opnieuw, nauwelijks twee maanden later, op 23 maart 1790, ter gelegenheid van de eerste vergadering van de Koninklijke Commissie te Luxemburg.

Aanleiding tot deze herstructurering was het decreet van de gouverneurs-generaal* Maria Christina en Albert Casimir van Saksen-Teschen d.d. 11 maart 1790¹, gericht aan de voorzitter van de Jointe te Trier, Henri Herman de Crumpipen, en aan de voorzitter van de Raad van Luxemburg, François Durieux². De Jointe te Trier was statutair bestempeld als een voorlopige instelling met een voorzitter *ad interim*, die tot nader order het bestuur waarnam over de provincies die zich niet onafhankelijk hadden verklaard van Oostenrijk. Nadat ook Limburg de overige provincies was gevolgd in hun onafhankelijkheidsverklaring, bleef enkel nog Luxemburg over. De Crumpipen werd van zijn voorzitterschap ontheven en vervangen door Durieux.

Intussen was de herovering van de Zuidelijke Nederlanden ingezet³ en viel op 3 december 1790 Brussel opnieuw in handen van de Oostenrijkers. Op 10 december 1790 werd het Verdrag van Den Haag gesloten tussen keizer Leopold II, die zijn overleden broer Jozef II was opgevolgd, en de drie geallieerde mogendheden⁴. Dat bepaalde dat in de Oostenrijkse Nederlanden het *status quo* van vóór de belangrijkste hervormingen van Jozef II moest

¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 467.

² Ook wel geschreven als de Rieux of du Rieux.

³ In dat kader werd op 19 okt. 1790 de bevoegdheid van de Koninklijke Commissie uitgebreid tot Limburg (Brussel, A.R., *Koninklijke Commissie te Luxemburg*, nr. 135B).

⁴ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 647. Het betreft hier Groot-Brittannië, Pruisen en de Republiek.

worden hersteld. In die optiek besloot Leopold II de Koninklijke Commissie te Luxemburg op te heffen, een besluit dat bij dépêche van 18 december van gevolmachtigd minister* graaf Florimond Claude de Mercy-Argenteau aan de Commissie werd bekend gemaakt⁵. Ze handelde de lopende zaken af en vergaderde voor het laatst op 8 januari 1791.

In afwachting van de heropricting van de Collaterale Raden werden voorlopige comités samengesteld, die zich niet alleen bezighielden met dringende zaken, maar evenzeer met de voorbereiding van de geplande institutionele hervormingen.

Organisatie

Het decreet van 11 maart 1790 onthief de voorzitter van de Jointe te Trier, de Crumpipen, uit zijn functie en verving hem door de voorzitter van de Raad van Luxemburg, Durieux. De overige leden van de Koninklijke Commissie van Luxemburg waren: Ange de Limpens, eerder lid van de Jointe te Trier, Théodore Ignace de Lafontaine, lid van de Raad van Luxemburg en nadien van de Soevereine Raad van Justitie*, de Brady, auditeur van de Hervormde Rekenkamer* en Henri de Müller, secretaris van de Jointe te Trier. De Maleck, secretaris van de Jointe te Trier, werd eveneens als secretaris aan de Commissie toegevoegd. Het ondergeschikt personeel werd integraal overgenomen van de Jointe te Trier.

Tevens kreeg de Crumpipen, in zijn functie van voorzitter vervangen door Durieux, opdracht alle archieven van de Jointe te Trier over te dragen aan de Koninklijke Commissie te Luxemburg.

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheden van de Koninklijke Commissie te Luxemburg waren identiek aan deze van haar rechtsvoorganger, de Jointe te Trier, en ze diende zich dan ook te schikken naar de instructies van laatstgenoemde, gedece-

⁵ *Ibid.*, dl. XIII, p. 655, en Brussel, A.R., *Koninklijke Commissie te Luxemburg*, nr. 136. Het origineel van resolutie noch dépêche werd teruggevonden.

teerd op 12 februari 1790⁶. Op deze bevoegdheidsoverdracht werd uitdrukkelijk gewezen in artikel IV van een "*Extrait des Instructions...*"⁷. Dat impliceerde dat zowel de bevoegdheden van de vroegere Geheime Raad* (rechtspraak, kerkelijke zaken, openbaar onderwijs, persoonsgebonden aangelegenheden, openbaar ambt, hygiëne en openbare gezondheid, gewestelijke en gemeentelijke aangelegenheden, behoud van oude rechten en privileges, censuur van drukwerken, verzoeken en loterij), als van de vroegere Raad van Financiën* (financiën, douane, domeinen, munt) werden overgedragen aan de Koninklijke Commissie te Luxemburg.

Bibliografie

De Koninklijke Commissie te Luxemburg wordt enkel kort behandeld in de inleiding bij de inventaris van DE SMET J., *Inventaire des archives des Jointes de Luxembourg et de Trèves et de la Commission royale de Luxembourg*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant les années 1920-1925*, Brussel, 1926, p. 196-197.

Archief

Het archief van de Koninklijke Commissie te Luxemburg wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Het is onderverdeeld naargelang de bevoegdheden in drie groepen: algemeenheden: 12 nrs.; bevoegdheden van de Geheime Raad: 76 nrs.; bevoegdheden van de Raad van Financiën: 76 nrs. Een deel van het bestand is ondergebracht in een rubriek "algemeenheden" (die 15 nrs. telt), die zowel delen en bundels met betrekking tot de Koninklijke Commissie te Luxemburg, als tot de Jointe te Luxemburg, nadien te Trier en de Jointe te Trier bevat. Ook het bijvoegsel (32 nrs.) beslaat de drie instellingen.

⁶ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 446-448; zie eveneens de notitie betreffende de *Jointe te Trier*.

⁷ Brussel, A.R., *Koninklijke Commissie te Luxemburg*, nr. 135A (13 maart 1790) en in *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 472 (depêche van de landvoogden aan de Raad van Luxemburg, 23 maart 1790).

Archieftoegangen

De inventaris is van de hand van DE SMET J., *o.c.*, p. 215-230 (zie ook p. 200-202 en p. 230A-D). De oude handgeschreven inventaris van NICK-MILDER J., *Inventaire de la Jointe de Luxembourg et Commission royale à Luxembourg*, s.l., s.d., voegt geen bijkomende informatie toe.

Karin VAN HONACKER
Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O – V.U.B.

MINISTERCONFERENTIE

(1793-1794)

Geschiedenis

De belangrijkste nieuwe instelling tijdens de tweede Oostenrijkse Restauratie (21 maart 1793-26 juni 1794) was ongetwijfeld de Ministerconferentie (*Conférence ministérielle*). Hoewel de eerste bijeenkomst dateerde van 20 mei 1793, gingen de plannen tot oprichting van een dergelijke instelling al terug tot 1792. Toen consulteerde keizer Frans II de pas opgerichte Hofjointe voor Nederlandse Aangelegenheden te Wenen* betreffende de wenselijkheid van een orgaan dat het beleid in de Nederlanden moest coördineren en dat tevens het vertrouwen van de bevolking zou genieten. Model stond de *Conferenza governativa*, die onder Frans' vader Leopold II in Lombardije was ingevoerd. De Franse inval, de Oostenrijkse nederlaag te Jemappes (6 november 1792), en de daarop volgende Franse bezetting betekenden een uitstel, maar geen afstel. Op 18 maart 1793, nog drie dagen vóór het officiële begin van de tweede Oostenrijkse Restauratie, gaf Frans II aan de provinciale Staten de wens te kennen tot de praktische uitwerking van de plannen¹.

De eerste bijeenkomst van de Ministerconferentie had plaats op 20 mei 1793. De instelling diende statutair minstens driemaal per week te vergaderen. De hoge vergaderfrequentie verhinderde evenwel niet dat de keizer zich spoedig vragen stelde over haar efficiënte werking en de vakkundige afhandeling van de dossiers. Al tijdens zijn reis door de Nederlanden in juni 1794 besloot Frans II de Ministerconferentie te ontbinden: hij beklaagde zich over tijdverspilling en gebrek aan adequate doorstroming naar de Collaterale Raden toe.

Na de laatste vergadering van de Ministerconferentie, op 12 juni 1794, dienden haar taken te worden overgenomen door de op 11 juni 1794 opgerichte Jointe van State*, die niet alleen meer leden, maar ook meer bevoegdheden telde.

¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIV, p. 493-494: "*Décret de l'Empereur adjoignant au gouverneur-général un Conseil de conférences*".

Organisatie

Het voorstel dat de Hofjointe voor de Nederlanden in 1792 uitwerkte op vraag van keizer Frans II, voorzag in de oprichting van een overkoepelend adviesorgaan met zetel te Brussel, samengesteld uit zowel personen die de belangen van de vorst* voorstonden, als uit personen die werden geacht de belangen van het land te vertegenwoordigen². Tot de eerste groep behoorden ongetwijfeld de gouverneur-generaal*, de pas benoemde aartshertog Karel Lodewijk, en de gevolmachtigd minister* Franz Georg von Metternich-Winneburg, evenals de secretaris van State en Oorlog*, Henri de Müller. Onder laatstgenoemde ressorteerden, in het kader van de bevoegdheidsafbakening binnen de Ministerconferentie, buitenlandse zaken. De tweede groep zou bestaan uit twee raadsheren van State, de ene bevoegd voor algemene politiek en wetgeving (of in ruime zin: het domein van de Geheime Raad*), de tweede verantwoordelijk voor financiën (de bevoegdheden van de Raad van Financiën*). De keuze van de twee raadsheren was moeilijk en delicaat: de kandidaten moesten niet alleen competent, maar eveneens aanvaardbaar zijn voor zowel de bewindslieden als voor de onderdanen, bij wie het wantrouwen tegenover de Oostenrijkers alsmaar crescendo ging³.

Toen na het korte Franse intermezzo de oprichting van de Ministerconferentie in maart 1793 definitief doorgang vond, werden na rijp beraad graaf Eugène de Robiano, raadsheer bij de Raad van Brabant, en Pierre Joseph de Lannoy, raadsheer van Financiën en lid van de Hofjointe, door kanselier Ferdinand von Trauttmansdorff aanbevolen. De Robiano zou wetgeving en politiek onder zijn hoede nemen. Aan de Lannoy werden de financiële kwesties toevertrouwd. De suggestie van de twee genoemde raadsheren werd goedgekeurd door Frans II en door gevolmachtigd minister Metternich.

² Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 234, D111/G3/N°12, consult van 14 juni 1792, behelzende het "*Projet de la forme, d'après laquelle les sérénissimes gouverneurs-généraux devront faire traiter à l'avenir les affaires de leur gouvernement*".

³ Op de moeilijkheid om geschikte kandidaten te vinden, werd uitdrukkelijk gewezen in het consult van de Hofjointe van 14 juni 1793, waarin werd gewezen op "*la rareté des sujets, doués des qualités requises pour la besogne et jouissant en même tems de la confiance publique*" (Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 234, D111/G3/N°12).

Het was een keuze die volledig kaderde binnen de benoemingspolitiek die tijdens beide Oostenrijkse Restauraties werd gevoerd. In de eerste plaats was deze politiek gericht op verzoening, in de tweede plaats op het populair maken van de regering. Zowel de Robiano als de Lannoy werden competent geacht en waren aanvaardbaar voor alle partijen. Naast de aanstelling van deze vaste leden werd er van bij de aanvang van uitgegaan dat, indien nodig, specialisten ten tijdelijken titel aan de Ministerconferentie zouden worden toegevoegd⁴.

Bij de oprichting werd bepaald dat de Ministerconferentie minimaal drie vergaderingen per week diende te beleggen. Vooraf werd het te bespreken dossier voorbereid door degene die voor dat specifiek domein de verantwoordelijkheid droeg. Deze stelde het dossier, inclusief advies, ook voor aan de vergadering, die erover discussieerde en delibereerde. De verslaggever vatte het definitief besluit van de Ministerconferentie samen en rapporteerde aan de landvoogd, die de uiteindelijke beslissing nam. Hoewel laatstgenoemde ambtshalve gehouden was de vergaderingen van de Ministerconferentie bij te wonen, liet hij zich vanaf 22 maart 1794 vervangen door de gevolmachtigd minister. Deze trad in de praktijk op als voorzitter, een functie die in theorie toeviel aan de kanselier van de Nederlanden.

Bevoegdheden en activiteiten

Conform de plannen die al onder de eerste Oostenrijkse Restauratie bestonden, werd op 18 maart 1793 de Ministerconferentie opgericht als een comité dat de keizer moest adviseren en een beleid moest formuleren met betrekking tot de Nederlanden⁵. Kanselier Wenzel von Kaunitz-Rittberg zag de instelling zelfs als het "*centre du gouvernement*", samengesteld uit raadsheren aan-

⁴ Op uitdrukkelijk verzoek van kanselier Kaunitz zou dat het geval zijn voor militaire zaken, waarbij de commandant-generaal op de vergadering zou moeten gehoord worden (Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 235, D111/G3/N° 13, rapport van Kaunitz aan Frans II van 24 juni 1792).

⁵ De 26 artikels tellende instructie voor de Ministerconferentie is toegevoegd aan een voorstel tot brief van keizer Frans II aan de landvoogden van 14 juni 1792, onder de hoofding "*Ordre à suivre dans les Conférences, que les sérénissimes gouverneurs-généraux tiendront avec le ministre plénipotentiaire, le secrétaire d'État et les conseillers d'État*" (Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 234, D111/G3/N° 12/A en B).

geduid door de vorst en door hem gemachtigd om de gouverneurs-generaal te adviseren in "*les affaires majeures*". Daarbij oordeelde de kanselier dat het wenselijker was de landvoogd te laten bijstaan in het nemen van beslissingen en het geven van advies, dan hem op eigen initiatief te laten handelen, of in overleg met daartoe niet geautoriseerde derden⁶. Niet onbelangrijk was ook de impliciete bedoeling, dat de Ministerconferentie eventuele pogingen van de landvoogd, in samenspraak met de gevolmachtigd minister, om een al te zelfstandige koers te gaan varen, in de kiem kon smoren⁷.

De Ministerconferentie was uitsluitend een raadgevend orgaan, maar diende verplicht geconsulteerd te worden bij elke beslissing die de landvoogden troffen. Desondanks bleven laatstgenoemden de in hun benoemingsbrieven gegarandeerde volmachten behouden⁸. Hoewel in theorie het advies van de Ministerconferentie geen bindend karakter had, zette gouverneur-generaal Karel Lodewijk het haast altijd om in een eensluidende beslissing. In die gevallen waarin de landvoogd niet zelf een beslissing kon of mocht nemen, maar zulks aan de keizer moest overlaten, diende hij, naast zijn eigen bedenkingen, het desbetreffend advies van de Ministerconferentie aan Wenen over te maken.

Inzake justitie sloeg de bevoegdheid van de Ministerconferentie op de inwilliging van gratieverzoeken, tot het aanbrengen van wijzigingen in de bevoegdheden en de hiërarchie van raden en rechtbanken. Op bestuurlijk vlak delibereerde de Ministerconferentie over de toekenning – zowel op centraal, provinciaal als lokaal vlak – van ambten, beneficies en pensioenen en over de pecuniaire implicaties. Ze boog zich over verzoeken tot het treffen van maatregelen in geval van graanduurte, het toekennen van schadevergoe-

⁶ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 235, D111/G3/N°13, rapport van Kaunitz aan Frans II, 24 juni 1792 (gepresenteerd op 7 aug.).

⁷ Zoals geformuleerd in het consult van 14 juni 1792 van de Hofjoints aan Frans II: "*La disposition dont il s'agit, produira en même tems un bon effet dans l'administration, en y introduisant de l'ordre, et une facile et exacte surveillance de la part de Votre Majesté*" (Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 234, D111/G3/N°12).

⁸ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 353, p. 192-193, brief van Frans II aan landvoogd Karel van 18 maart 1793: "*Mon intention est que vous traitiez dorénavant toutes les affaires de votre gouvernement général dans des conférences régulières ..., l'autorité de Votre Altesse Royale sera néanmoins maintenue dans toute son étendue, les membres de cette Conférence ne devant lui servir que de conseil, sans qu'elle soit absolument obligée de suivre leurs avis...*".

dingen na plundering of brand, het organiseren van klopjachten, het beteugelen van valsmunterij, het regelen van de visvangst ... In haar schoot werd het vreemdelingenbeleid gecoördineerd, evenals het transport en de inkwartiering van de troepen, opeisingen en bevoorrading van het leger, naast kwesties betreffende deserties en amnestie. Ter informatie ontving de Ministerconferentie de jaarlijkse en tussentijdse verslagen van alle overheidsinstellingen. Op financieel-fiscaal vlak had ze inzagerecht in de stand van de verschillende kassen en boog ze zich over de eisen die de Staten formuleerden ter gelegenheid van belastingvoorstellen. De restauratiepolitiek die de Ministerconferentie voerde, was op financieel vlak overduidelijk: de vernieuwingen die de Franse wetgeving had opgelegd, werden nietig verklaard en er werd gestreefd naar het herstel van het oude financiële systeem, met inbegrip van de vrij omvangrijke financiële autonomie van steden en provincies.

Nadat de Ministerconferentie advies had uitgebracht over een zaak, werd deze doorverwezen naar de Geheime Raad, de Raad van Financiën of, desgevallend, een andere bij de kwestie betrokken instelling. Wekelijks werden verslagen betreffende elke behandelde zaak naar Wenen gezonden.

Bibliografie

Over de Ministerconferentie werd weinig onderzoek verricht, met uitzondering van BAETEN W., *De tweede Oostenrijkse Restauratie in de Zuidelijke Nederlanden (1793-1794). Proeve van een tijdsdoorsnede* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1976, vnl. p. 95-105. De auteur vatte een gedeelte van deze verhandeling samen in ID., *De Ministersconferentie (20 mei 1793-12 juni 1794)*, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1979, 94, p. 70-74. Op beknopte wijze komt de instelling nog aan bod in het artikel van LEFÈVRE J., *La fin du régime autrichien (1791-1794)*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1933, 10, p. 1-19 (met betrekking tot de Ministerconferentie, voornamelijk p. 14-15).

Archief

Het archief van de Ministerconferentie bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en bestaat uit 24 nrs.: de nrs. 1-20 originele protocollen

MINISTERCONFERENTIE

van de conferenties (20 mei 1793-12 juni 1794); nrs. 21-24 minuten van de protocollen (mei 1793-juni 1794). De originele protocollen werden vroeger bewaard in het archiefbestand *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 1843-1862; de minuten werden in maart 1866 afgestaan door Oostenrijk in het kader van een ruil.

Archief over de instelling vindt men vooral in het eveneens in het Algemeen Rijksarchief aanwezige archiefbestand *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nrs. 234-235, 243-245, 247-248, 353 en 589-592.

Bronnenpublicaties

LEFÈVRE J., *Documents sur le personnel supérieur des Conseils collatéraux du gouvernement des Pays-Bas pendant le dix-huitième siècle (C.R.H., reeks in-8°)*, Brussel, 1941, p. 398-400, 404-409, 412-413, 415, 417.

Archieftoegangen

De inventaris werd uitgegeven in 1957, maar dateert reeds uit 1940, en is zeer summier: FRADCOURT G., *Inventaires. I. Inventaire des archives de la Conférence ministérielle, 20 mai 1793-12 juin 1794*, Brussel, 1957, p. 5-6.

Van het bestaan van het bestand wordt evenwel geen melding gemaakt in het repertorium van VAN HAEGENDOREN M., *Het Algemeen Rijksarchief Brussel. Overzicht van de fondsen en inventarissen*, Brussel, 1955 (anastatische herdrukken in 1979 en 1981).

Er bestaan eveneens twee delen "*Exhibés des séances du Conseil des conférences*", bewaard onder nrs. 589-590 van het reeds vermelde *Departement voor de Nederlanden*, waarin per zitting van de Ministerconferentie het onderwerp van de behandelde zaken staat opgetekend, evenals de rapporterende raadsheer en de instelling waarnaar de zaak na advies werd doorverwezen.

Karin VAN HONACKER
Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. - V.U.B.

JOINTE VAN STATE

(1794)

Geschiedenis

Bij vorstelijke dépêche van 11 juni 1794 – uitgevaardigd te Brussel, aangezien Frans II toen op rondreis was in de Nederlanden – werd de Ministerconferentie* opgeheven en vervangen door de Jointe van State. Deze *jointe* was meteen de laatste instelling die het licht zag onder het Oostenrijks regime. Vijf dagen na haar oprichting werd ze officieel geopend door gevolmachtigd minister* Franz Georg von Metternich-Winneburg, die optrad als plaatsvervanger van de afwezige landvoogd* aartshertog Karel Lodewijk.

De vestiging van de Jointe van State te Brussel was niet van lange duur. In het kader van een toename van de vijandelijkheden en het oprukken van de Franse troepen deelde Metternich de leden reeds op 25 juni 1794 mee, dat de regering zich zou terugtrekken naar Roermond. Dat bevel werd door de Jointe van State opgevolgd op 2 juli. Twee weken later (17 juli 1794) trok de geamputeerde regering, inclusief de Jointe van State, verder door naar Düsseldorf en omgeving.

Op de vergadering van de *jointe* van 19 augustus 1794 maakte Metternich de beslissing van Frans II tot opheffing van het centrale bestuursapparaat kenbaar, aangezien Wenen de Nederlandse provincies als onherroepelijk verloren beschouwde. Enige dagen later reisde Metternich af naar Wenen en hield de Jointe van State *de facto* op te bestaan. Een beperkte regeringsdelegatie onder leiding van Henri de Müller, secretaris van State en Oorlog*, bleef te Düsseldorf de lopende zaken afhandelen. Op keizerlijk bevel werden tenslotte op 1 januari 1795 alle nog in de Nederlanden functionerende regeringsorganen ontbonden. Uitzondering werd gemaakt voor de Hofkanselarij voor de Nederlanden*, die actief bleef tot 13 oktober 1795. Daarna werden de bevoegdheden van dit Departement overgenomen door het Ministerie voor Buitenlandse Zaken en gegroepeerd in een afdeling onder leiding van Ange de Limpens, die nog raadsheer van Financiën en lid van de Algemene Regeringsraad* was geweest.

Aangezien na verloop van tijd nog steeds een aantal kwesties hangende bleef, werd op 24 januari 1797 te Wenen een Comité voor de Vereffening van de Nederlandse Financiële Kwesties* opgericht. Het telde binnen zijn rangen verschillende oudgedienden van vroegere overheidsinstellingen.

Organisatie

De samenstelling en werking van de Jointe van State werd bepaald via de keizerlijke dépêche van 11 juni 1794, die tegelijk haar oprichting beval¹. De wekelijkse vergaderingen, die statutair op zaterdag dienden te worden gehouden, werden ambtshalve bijgewoond door gevolmachtigd minister Metternich. Gezien de afwezigheid van de landvoogd trad hij op als voorzitter. De hoofdvorzitter van de Geheime Raad*, Goswin de Fierlant, de thesaurier-generaal van de Raad van Financiën*, Pierre Benoît Desandrouin, en de secretaris van State en Oorlog, de Müller, hadden eveneens zitting uit hoofde van hun functie. Daarnaast werden nog twee personen aangeduid die als "gewone assessoren" werden betiteld: raadsheer van State Maroux d'Oprakel en raad-fiscaal van de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen* de Goubeau-d'Hoogvorst. Als ereleden konden de voorzitter en ondervorzitter van de Geünificeerde Rekenkamer* en de opperbevelhebber van het leger worden opgeroepen. In geval provinciegebonden kwesties op de dagorde stonden, konden de gouverneur, de grootbaljuw en/of de voorzitter van de justitieraad van de betrokken provincie worden uitgenodigd. Ridders van het Gulden Vlies, de grootmeester en de grootmaarschalk van het Hof* en de twee kapiteins van de landvoogdelijke wacht konden naar goeddunken van de landvoogd als erelid-specialist worden geconvoceerd, maar hadden enkel een deliberatieve stem. De hoofdofficiaal van de Secretarie van State en Oorlog was aanwezig als secretaris.

Frans II gaf opdracht om bij de benoeming van het administratief personeel van de *jointe* niet uitsluitend rekening te houden met competentie en talent, maar, meer nog, met bewezen trouw aan de vorst*.

Ingeval zich tijdens de week belangrijke kwesties voordeden, die niet konden wachten tot de vergadering van de Jointe van State van de erop

¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XV, p. 171-173.

volgende zaterdag, kon de landvoogd beslissen een uitzonderlijke bijeenkomst in te lassen, waarop niet noodzakelijkerwijze alle leden moesten aanwezig zijn. Van de getroffen beslissingen diende wel rapport te worden uitgebracht op de zaterdagzitting.

Bevoegdheden en activiteiten

De bevoegdheden van de Jointe van State lagen in de lijn van deze van de Ministerconferentie, maar waren omvangrijker. De *jointe* had beslissingsbevoegdheid inzake "*les affaires majeures du gouvernement*"², waarmee alle belangrijke kwesties van de binnenlandse administratie en van het bestuur van het veroverde land (*in casu* de door de keizerlijke troepen in 1793 hero-verde gebieden in Noord-Frankrijk) werden bedoeld. De rapporten van raden en *jointes* waarover de Jointe van State diende te beraadslagen werden omschreven in de oprichtingsakte. Het betrof zowel de civiele, handels- en financiële wetgeving, de reglementering van algemeen beleid, douane en handel, monetaire verrichtingen en fiscale kwesties, als de benoeming van ambtenaren en de beslechting van territoriale betwistingen. Met andere woorden: alle aangelegenheden waarover de gouverneur-generaal kon beslissen zonder tussenkomst van de keizer. Voor de omschrijving van de precieze bevoegdheden van de landvoogd volstond Frans II met de verwijzing naar de instructies die Maria Theresia in 1744 had opgesteld bij de benoeming van Karel van Lotharingen tot landvoogd, mits rekening werd gehouden met een aantal intussen aangebrachte wijzigingen³.

Aangezien het archief van de Jointe van State vooralsnog niet werd teruggevonden, is het onmogelijk na te gaan in welke mate de theoretische bevoegdheden en doelstellingen van de instelling ook in de praktijk werden verwezenlijkt.

² Brussel, A.R., *Geheime Raad, registers*, nr. 36, p. 55.

³ *R.O.P.B.A.*, 3de reeds, 1700-1794, dl. XV, p. 172, art. IX en XI.

Bibliografie

De Jointe van State is een haast onbekende instelling, waarover de historische produktie zich beperkt tot een zestal pagina's in de licentiaatsverhandeling van BAETEN W., *De tweede Oostenrijkse Restauratie in de Zuidelijke Nederlanden (1793-1794). Proeve van een tijdsdoorsnede* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, K.U. Leuven), Leuven, 1976, p. 106-112.

Archief

Niet teruggevonden.

Karin VAN HONACKER
Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. – V.U.B.

**JOINTE VOOR HET VOORLOPIG BESTUUR
VAN HET OP FRANKRIJK VEROVERDE LAND
(JOINTE TE VALENCIJN)**

(1793-1794)

Geschiedenis

In het kader van de tweede Oostenrijkse Restauratie werd op 19 juli 1793, kort na de inname van Condé (13 juli), een begin gemaakt met de zittingen van de Jointe voor het Voorlopig Bestuur van het op Frankrijk Veroverde Land. Met dit "veroverde land" werden hoofdzakelijk de gebieden bedoeld die in 1678, ten gevolge van de Vrede van Nijmegen, aan Lodewijk XIV werden afgestaan en die in 1793-begin 1794 door maarschalk Frederik van Saksen-Coburg op Frankrijk werden heroverd: de steden Condé, Valenciën, le Quesnoy, Bavaai, Saint-Amand, Cateau-Cambrésis en hun omgeving. De bevolking van deze voormalige regio van de Franse republiek moest mentaal en in de praktijk worden voorbereid op "*un gouvernement monarchique doux et modéré*", zodat de gewesten na het sluiten van een vredesverdrag probleemloos konden worden herenigd met de overige provincies van de Oostenrijkse Nederlanden. Tot die dag zouden de veroverde gebieden afzonderlijk worden bestuurd¹. In officiële publikaties naar de buitenwereld toe mocht, volgens keizerlijke richtlijnen ter zake, echter geen allusie worden gemaakt op het uiteindelijke statuut dat de desbetreffende gebieden na het beëindigen van de oorlog zouden krijgen, om niet vooruit te lopen op zaken die enkel binnen "*la politique majeure*" van dat ogenblik konden beslist worden². Mogelijk speelden de keizer en zijn entourage met de idee, deze heroverde gebieden te besturen als *pays rétrocedé*, een statuut dat sinds het begin van de Oostenrijkse tijd aan het heroverde West-Vlaanderen was opgelegd³.

¹ Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1827², "*Instructions pour la Jointe*".

² *Ibid.*, brief van Trauttmansdorff aan Metternich, s.d. (vermoedelijk mei 1793).

³ Deze veronderstelling wordt bevestigd door de reactie van de centrale overheid op de "*Idées*" die ze op 30 maart 1794 ontving van graaf de Proli, raadsheer van State. Op zijn voorstel tot onder meer het invoeren van het statuut van "*pays rétrocedé*" voor de op Frankrijk veroverde gebieden, reageerde men binnen de Secretarie van State en Oorlog met

Op initiatief van gevolmachtigd minister* Franz Georg von Metternich-Winneburg vonden er op 24 en 25 april 1793 vergaderingen plaats met de hoofdvoorzitter van de Geheime Raad* Goswin de Fierlant, de thesaurier-generaal Pierre Benoit Desandrouin, de algemeen burgerlijk commissaris* Christophe de Bartenstein, de secretaris van State en Oorlog* Henri de Müller en majoor de Frossart, adjudant van de maarschalk van Saksen-Coburg. Het voorstel dat zij formuleerden tot oprichting van een speciale *jointe*, kon slechts op weinig bijval uit Wenen rekenen. Nadat, gezien de militaire successen van Coburg, de zaak vrij dringend werd, hielden bovengenoemden in aanwezigheid van Metternich op 25 en 29 juni 1793 een nieuwe gespreksronde. Daarin werd beslist tot de oprichting van een *Jointe administrative* die belast zou worden met het bestuur van het veroverde land. Op 12 juli werd de kwestie van de keuze der leden voorgelegd aan de Ministerconferentie*. Deze besliste, daarin gevolgd door de landvoogd*, tot het zenden van een gezantschap van vier personen – Jacques Leclerc, voorzitter van de Grote Raad voor de Nederlanden* en drie auditeurs uit de Geünificeerde Rekenkamer*, Mandos, Couttume en Périn – naar Condé, dat toen net capituleerde.

Op 19 juli 1793 vergaderde deze Jointe voor het Voorlopig Bestuur van het op Frankrijk Veroverde Land (*Jointe pour l'administration provisoire du pays conquis*), naar haar latere standplaats ook wel Jointe te Valenciën (*Jointe de Valenciennes*) genoemd, voor de eerste maal. Al op 20 juli vaardigde ze haar eerste "*Déclaration*" uit, behelzende enige algemene beleidslijnen. Tot 16 juni 1794 zouden de verordeningen elkaar in relatief snel tempo opvolgen⁴.

In de loop van 1794 keerden de krijgskansen en de Franse inval in juni van dat jaar betekende *de facto* de opschorting van de activiteiten van de *jointe*. Intussen waren haar drie rapporteurs opnieuw door de Rekenkamer opgeëist en begin juni was Leclerc als voorzitter van de *jointe* vervangen door Martial de le Vieilleuze, raadsheer van de Geheime Raad. Deze kon verkrijgen dat enkel Mandos naar de Rekenkamer terug moest, en pas nadat hij een nog aan te duiden opvolger twee weken had kunnen inwerken⁵. Deze reorganisatie werd evenwel nooit doorgevoerd, gezien de vlucht van

een laconiek "*a été prévu et infiniment au delà*" (*ibid.*, nr. 1827³).

⁴ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XV, *passim*.

⁵ Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1827⁴, briefwisseling tussen de le Vieilleuze en de Bartenstein, juni 1794.

de voltallige regering uit de Nederlanden na de Franse overwinning te Fleurus (26 juni 1794). In een persoonlijk schrijven van Frans II aan kanselier Ferdinand von Trauttmansdorff, d.d. 1 juli 1794, besloot de keizer dat, met het oog op een vlottere werking, het bestuur van het veroverde land verder zou worden losgekoppeld van het bestuur van de Nederlanden en onder het toezicht van Trauttmansdorff en de Hof- en Staatskanselarij te Wenen zou worden geplaatst. De *jointe* diende haar archief over te maken aan Florimond Claude de Mercy-Argenteau, die met het dagelijks beheer werd belast⁶. Deze laatste besloot het archief van de instelling ingepakt te laten en de leden toelating te geven hun vroegere functie terug op te nemen. Het ondergeschikt administratief personeel van de *jointe* werd ontslagen.

Organisatie

De Jointe voor het Voorlopig Bestuur van het op Frankrijk Veroverde Land had vanaf 31 juli 1793 haar zetel te Valencijs, na eerst twee weken te hebben vergaderd in het vlakbij gelegen Condé. Haast dagelijks hield zij zitting, soms zelfs op zondag.

De president van de Grote Raad voor de Nederlanden Leclerc nam van bij de aanvang het voorzitterschap waar. Hij had de leiding over drie auditeurs van de Rekenkamer, die als rapporteurs moesten optreden: Mandos (die de aanvankelijk aangeduide Ange de Limpens verving), Couttume en Périn. Als *actuaris* fungeerde de Hesdin, die in geval van afwezigheid werd vervangen door de auditeur van de Rekenkamer, Jean-Baptiste Plasschaert. De voorzitter en leden van de *jointe*, evenals het ondergeschikt administratief personeel (een tiental beambten (*employés*), een bode, drie tot vier *diurnistes*, een controleur van de registratie en een controleur van het zegel) kregen een maandelijks bezoldiging. Wie op dienstreis ging, kreeg reis- en verblijfkosten vergoed.

⁶ Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 1342, kopie van de brief van Frans II aan Trauttmansdorff, Wenen 1 juli 1794, en van deze laatste aan Mercy-Argenteau, Wenen, 3 juli. De precieze functie van Mercy-Argenteau, gewezen gevolmachtigd minister en ambassadeur onder meer te Parijs en te Londen, is niet helemaal duidelijk. Uit het protocol van de zitting van de Geheime Raad gehouden op 20 juni 1794 blijkt dat hij werd vrijgesteld van het betalen van alle personele belastingen, uit hoofde van "*sa destination expresse et particulière à l'armée*" (Brussel, A.R., *Geheime Raad, registers*, nr. 255, p. 118).

Op 19 juli 1793 hield de *jointe* haar eerste bijeenkomst te Condé; naast de vier leden was ook majoor de Frossart, reeds present bij de oprichtingsvergadering van de *jointe*, aanwezig.

Na 22 augustus kon de *jointe*, die intussen op 31 juli naar Valencijs was verhuisd, een beroep doen op de diensten van Ange Buirette, een voormalig officier van de compagnie van de *marechaussée* van Frans-Henegouwen. Als *homme de confiance*, zoals hij zichzelf betitelde, was hij als informant in loondienst geweest van het Comité voor Vreemdelingenzaken*. Dezelfde functie ging hij vervolgens, na daartoe benoemd te zijn door de landvoogd, uitoefenen voor de rekening van de Jointe voor het Voorlopig Bestuur van het op Frankrijk Veroverde Land. Buirette beijverde zich met het opstellen van een lijst van verdachte personen die zich in Valencijs ophielden. Daarnaast won hij informatie in over een *club*, die ondanks het verbod op het bestaan van dergelijke revolutionaire verenigingen zijn bijeenkomsten in het geheim verderzette. Eind november 1793 trad hij opnieuw in dienst van de heropgerichte *marechaussee*, eerst als luitenant, maar spoedig als provoost-generaal⁷.

Toen de Franse invallen in mei en juni 1794 de werking van de *jointe* verhinderden, volgde ze de regering naar Roermond, waarna ze, na de overdracht van haar archief aan Mercy-Argenteau, virtueel ophield te bestaan.

Bevoegdheden en activiteiten

Uit de instructies die de Jointe voor het Voorlopig Bestuur van het op Frankrijk Veroverde Land bij haar oprichting op 15 juli 1793 meekreeg⁸, uit de zes volumineuze registers met protocollen en uit de talrijke verordeningen die ze in de loop van haar eenjarig bestaan uitvaardigde, mag blijken welk een veelheid van problemen onder de bevoegdheid van deze instelling viel. *In globo* kon haar taak worden samengevat als de "*administration supérieure de la justice, de la police et des finances*" van de gebieden die door maar-

⁷ Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1827², brieven met betrekking tot benoeming en activiteiten van Buirette binnen de *jointe*, aug.-sept. 1793, en betreffende zijn aanstelling tot provoost van de *marechaussee*, dec. 1793.

⁸ Brussel, A.R., *Jointe voor het Voorlopig Bestuur van het op Frankrijk Veroverde Land*, nr. 15, gepubliceerd in *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XV, p. 26-29.

schalk Coburg in naam van keizer Frans II werden in bezit genomen. Alle kwesties die binnen het grondgebied van de Oostenrijkse Nederlanden onder de bevoegdheid vielen van de Geheime Raad, de Raad van Financiën* of de Rekenkamer, dienden ter deliberatie aan de *jointe* te worden voorgelegd. De *jointe* kon onafhankelijk van het militair opperbevel opereren en was enkel verantwoording schuldig aan de centrale overheid.

Op 20 juli 1793 maakte de *jointe*, die toen nog te Condé zetelde, in een tien punten tellend decreet de eerste administratieve regelingen voor het veroverde gebied bekend. Als algemene regel gold: de negatie van alle realiteiten van de revolutie en de – voorlopige – terugkeer naar de situatie van vóór 1789. Nadat de *jointe* hun anti-revolutionaire gezindheid had vastgesteld, werden de meeste leden van stadsbesturen en koninklijke ambtenaren, die in functie waren geweest vóór 1789, opnieuw benoemd. Uitzondering vormde de koninklijke intendant, wiens bevoegdheden nu onder de *jointe* ressorteerden. Zowel op het vlak van rechtspraak als van belastingheffing trof de *jointe* maatregelen voor een terugkeer naar de pre-revolutionaire organisatie. Franse munten en assignaten werden voorlopig nog geduld als ruilmiddel, maar moesten worden geweerd uit de kassen van de ontvangers. Inzake de heroprichting van religieuze orden, afgeschaft door de Franse revolutie, en de teruggave van onder sekwester geplaatste goederen van emigranten, zou de *jointe* elk verzoek afzonderlijk beoordelen⁹. Door het Franse revolutionaire bewind benoemde priesters (*les curés constitutionnels*) werden uit hun waardigheid ontheven.

Gedurende de eerste weken van de werking van de *jointe* rezen enige conflicten met de opperbevelhebbers van de geallieerde troepen, inzonderheid met de Pruisische generaal Knobelsdorff. Laatstgenoemde was onder meer overgegaan tot de openbare verkoop van kerkelijke bezittingen en de inning van gelden, en dat terwijl de *jointe*, onder wiens bevoegdheid deze kwesties ressorteerden, reeds officieel was opgericht.

In het kader van een algemene terugkeer naar de toestand van vóór de revolutie tekende zich een moeilijkheid af op rechterlijk vlak. Lokaal konden probleemloos stedelijke en heerlijke rechtbanken worden heropgericht, maar

⁹ Brussel, A.R., *Secrétarie van State en Oorlog*, nr. 1827², gepubliceerd in *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XV, p. 29-30.

welke hoven van beroep kwamen als bevoegde rechtbank in aanmerking? Op eigen verzoek werd de Raad van Henegouwen aangeduid als hof van beroep voor de veroverde gebieden van Frans-Henegouwen. Een conflict ontstond rond Valencijs: zowel de Raad van Henegouwen als de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen eisten de hogere rechtspraak op over deze stad en omliggende, die zichzelf trouwens sinds mensenheugenis niet als deel van de provincie Henegouwen had beschouwd¹⁰. Over de gebieden op zowel de rechter- als linkeroever van de Schelde, die voordien tot de aparte provincie van Doornik en het Doornikse hadden behoord, werd de hogere rechtspraak opgeëist door de Raad van Doornik en het Doornikse. Beide provinciale justitieraden kregen vanaf 31 december voorlopig de jurisdictie over de door hen geclaimde gebieden¹¹.

Met de Raad van Henegouwen waren er nog meer problemen. Aangezien hij het gezag van de *jointe* weigerde te erkennen, dienden bevelen en instructies uitgaande van de *jointe* en betrekking hebbend op het heroverde deel van Henegouwen via de centrale regering aan de Raad te worden gezonden. Op die manier probeerde de Geheime Raad, die deze omweg adviseerde, te vermijden dat de wrevel in Henegouwen zou toenemen en ook de Staten van Henegouwen zou aantasten, die zich dan wel eens weigerachtig zouden kunnen gaan opstellen inzake fiscale kwesties¹².

¹⁰ Naar aanleiding van dit reeds eeuwenoud conflict, waarover op het ogenblik van de aanhechting van de stad bij Frankrijk, na de Vrede van Nijmegen (1678), een proces hangende was tussen Valencijs en de Staten van Henegouwen, zond de Raad van Henegouwen op 16 november 1793 een uitgebreide motivatie aan de landvoogd, waarin de aanspraken van de provincie op stad en omgeving werden gerechtvaardigd. Reeds op 9 juli 1793 had de Grote Raad voor de Nederlanden uittreksels uit zijn vonnisboeken, evenals een lijst van vonnissen uitgesproken tussen 1613 en 1677, alles uit hoofde van zijn functie als beroepshof voor de Valencijsse schepenbank, aan aartshertog Karel Lodewijk overgemaakt (Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 1342). Nog in maart 1794 verzocht de magistraat van Valencijs, de stad te onttrekken aan de Raad van Henegouwen en ook de rechtspraak in laatste aanleg toe te kennen aan de schepenbank en, voor de meest belangrijke zaken, aan een speciaal beroepshof, samengesteld uit vijf rechters uit de streek. Na het – uiteraard negatieve – advies van de Raad van Henegouwen te hebben ingewonnen, oordeelde de overheid een dergelijke maatregel niet opportuun (*Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1827).

¹¹ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XV, p. 95.

¹² Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1827², advies van de Geheime Raad van 30 mei 1794, met toegevoegde stukken teruggaand tot augustus 1793.

Bibliografie

De opmerking die wordt gemaakt met betrekking tot andere instellingen uit de jaren negentig van de 18de eeuw, is evenzeer van toepassing op de historiografie over de Jointe voor het Voorlopig Bestuur van het op Frankrijk Veroverde Land. Men dient zich in hoofdzaak te behelpen met de vrij uitgebreide, maar ongepubliceerde bijdrage over de *jointe* in BAETEN W., *De tweede Oostenrijkse Restauratie in de Zuidelijke Nederlanden (1793-1794). Proeve van een tijdsdoorsnede* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1976, voornamelijk p. 85-87 en 216-225, naast een schaarse verwijzing in LEFÈVRE J., *La fin du régime autrichien (1791-1794)*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1933, 10, p. 1-19 (met betrekking tot de Jointe voor het Voorlopig Bestuur ..., voornamelijk p. 19).

Archief

Algemeen Rijksarchief Brussel, *Jointe voor het Voorlopig Bestuur van het op Frankrijk Veroverde Land* (geëtiketteerd als *Jointe de Valenciennes*).

Het archief van deze *jointe* werd nooit systematisch geordend. Het bestaat uit 233 nrs., ondergebracht in zes afdelingen: algemeenheden met betrekking tot oprichting, organisatie, activiteiten (nrs. 1-29); aangelegenheden betreffende het geheel van het bezet gebied (nrs. 30-52); lokale aangelegenheden (nrs. 53-105); kerkelijke zaken (nrs. 106-184); de inning van belastingen (nrs. 185-227); boekhoudkundige stukken (nrs. 228-233).

Kopies en correspondentie van en over de *jointe* vormen het onderwerp van drie pakken van de *Secretarie van State en Oorlog* (nr. 1827²⁻⁴) en van één pak van de *Geheime Raad, Oostenrijkse periode* (nr. 1342).

Archieftoegangen

De inventaris van LEFÈVRE P., *Inventaire des archives de la Jointe de Valenciennes*, Tongeren, 1937, heeft een index op persoons- en plaatsnamen.

Karin VAN HONACKER
Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. - V.U.B.

AUDIËNTIE EN SECRETARIE VAN DE GEHEIME RAAD

(1413-1794)

Geschiedenis

Oorspronkelijk was de Kanselarij van Vlaanderen en Bourgondië* de enige permanente centrale instelling van de hertog van Bourgondië. Zij functioneerde als "*le service du sceau et le service des écritures*". Waarschijnlijk is in een vroeg stadium binnen de kanselarij de functie van secretaris ontstaan. In het begin telde de kanselarij slechts één soort secretarissen die trouwens voor redactie, medeondertekening en zegeling van alle soorten van documenten instonden; alle stukken werden door hen in één register ingeschreven. Het aantal secretarissen lag toen door de band genomen om en bij de vijftien, tien bezoldigde en een vijftal vervangers met recht van opvolging; bovendien zwerfde aan het Hof een onbepaald aantal honoraire secretarissen "*servans sans gaiges*". Gaandeweg ontstond een zekere specialisering. In financiële aangelegenheden werd de handtekening in het bijzonder aan één of twee secretarissen gereserveerd, met uitsluiting van de anderen, en met ingang van 1468 aan de audiëntier alleen. De eerste vermelding van het audiëntiersambt dateert van 1413. Aan zijn bevoegdheid om verzoekschriften in ontvangst te nemen, het besluitvormingsproces terzake te volgen en de gezegelde stukken met de beslissing uit te reiken aan de supplianten "*par ordre d'audience*", zou zijn naam zijn ontleend. De Franse koningen hadden sedert het begin van de 16de eeuw in hun kanselarij een soortgelijke audiëntier. In Spanje en ook in het pre-Bourgondische Vlaanderen was de Audiëntie daarentegen een rechtbank. Aanvankelijk werden in de Bourgondische kanselarij de rechten van het grootzegel en die van het geheim zegel door twee verschillende audiëntiers geïnd. Na 1465 werden beide soorten rechten nog slechts door de inmiddels enige audiëntier of diens klerk geheven. Als eerste secretaris verzorgde de Audiëntie vóór 1531 tevens gesloten brieven, meestal papieren stukken, die noch aan het grootzegel noch aan het geheim- of tegenzegel werden aangeboden.

In de tweede helft van de 15de eeuw werkten reeds een paar secretarissen bij de "*lieutenant et gouverneur general des pays de pardeça en l'absen-*

ce de mon dit seigneur". De hoflijst van 1477 vermeldt in totaal tien bezoldigde secretarissen, inclusief de audiëncier tevens eerste secretaris en "*seul secrétaire signant és finances*", en 14 onbezoldigde, allen verbonden aan de Hofraad. Het aantal bezoldigde steeg in 1504 tot 17, doch 10 hiervan waren toegewezen aan de Geheime Raad*¹. Naarmate Nederlandse territoria onder het Bourgondische, later het Habsburgse gezag vielen, werd de Secretarie bevoegd voor alle provincies. Brabant had echter als enige provincie krachtens zijn privileges van 1442 tot 1552 een eigen audiëncier voor de eigen zegels; hij was toen tegelijk secretaris van de Raad van Brabant.

Vanaf 1531 kon de Geheime Raad voor het kanselarijwerk beschikken over een college van negen secretarissen. In feite varieerde het aantal tussen de zes en de elf. Sindsdien moesten zij volledig ten dienste staan van de vorst en mochten zij dus geen privé-personen meer dienen. In 1664 werd hun aantal officieel teruggebracht tot vijf, doch het aantal buitengewone secretarissen groeide navenant door het toelaten van ambtenverkoop². Na de afsplitsing van de Raad van State* in 1531 was het college van secretarissen in zijn geheel verbonden gebleven aan de Geheime Raad. Twee onder hen voerden de titel van secretaris van State en daaraan waren specifieke taken verbonden. De audiëncier was tot de afschaffing van het ambt in 1744 vrijwel steeds de eerste en de belangrijkste Nederlandse secretaris van State, ook omdat hij tevens de enige was met verantwoordelijkheden inzake financiën. De secretarissen van State bleven niet alleen titelvoerend secretaris van de Geheime Raad, maar ook in de praktijk gingen zij als zodanig door met hun functies, hoewel zij daaraan minder tijd konden besteden. Bij tijd en wijle waren er behalve de audiëncier twee secretarissen van State of een secretaris en een adjunct-secretaris van State. Ten onrechte heeft men ons inziens in het verleden Audiëntie, Secretarie van State en Secretarie van de Geheime Raad als drie verschillende instellingen aangezien. Alleen de secretaris van de Duitse Staatssecretarie* behoorde niet tot het college van secretarissen van de Geheime Raad. Hij nam dan ook geen deel aan redactie of expeditie van gesloten brieven, noch nam hij deel aan de "gemeenschap-

¹ COCKSHAW P., *Le personnel de la Chancellerie*, p. 31-32, 60-71, 80-102, 158-167 en 182-189; KERCKHOFFS-DE HEIJ A.J.M., *De Grote Raad*, dl. I, p. 43-47 en 52-55.

² COENEN D., *Une pratique de Chancellerie*, p. 91, noot 129; VANDENBULCKE A., *Le pouvoir et l'argent*, p. 86-87 en 97-98.

pelijke beurs". Op het einde van het ancien régime werd het college van secretarissen samen met de Raad ontbonden.

Organisatie

Vrijwel de helft van de secretarissen was in de 15de eeuw afkomstig uit Bourgondië of uit Franche-Comté. Later zouden de Nederlandstalige provincies Vlaanderen, Brabant en Holland het overwicht hebben. Vanaf 1477 was de kennis van "*du moins deux langhaises, franchois et thiois*" immers een absolute noodzaak; een enkele kende ook Latijn en in de 16de-17de eeuw Castiliaans. De meesten waren hun loopbaan begonnen als stadssecretaris, stadsklerk, klerk in dienst van een raadsheer of als lagere ontvanger. Hun benoeming tot secretaris van de Geheime Raad was in de regel het hoogste wat zij konden bereiken. Aanbevelingen en nepotisme bleven van meet af aan tot op het einde van het ancien régime een aanzienlijke rol spelen om tot de functie te worden benoemd. Weinigen hadden een universitaire opleiding achter de rug; aanvankelijk waren relatief velen, ongeveer één derde, geestelijken in de brede zin van het woord, doch de geestelijken verdwenen in de 16de eeuw. In beginsel werden zij door de vorst* benoemd, overigens "*solonghe als 't ons ghelieven sal*" ("*tant qu'il nous plaira*"). In de praktijk kregen zij hun benoeming evenwel van de gouverneur-generaal*³.

Elke secretaris van de Geheime Raad had in zijn *comptoir* een aantal klerken als persoonlijke bedienden. Lodewijk Verreycken, audiëntier van 1578 tot 1621, had er bijvoorbeeld zes. Hoewel de secretarisklerken een gressegeld kregen voor elk document dat zij in het net hadden overgeschreven, waren zij financieel afhankelijk van de secretaris tot wiens kantoor zij behoorden. De meeste secretarissen van de Geheime Raad zijn trouwens gestart als klerk bij een familielid of bij een goede vriend en zij hebben op die wijze de stiel geleerd.

Benevens de titulaire secretarissen telde het college van secretarissen van de Geheime Raad "buitengewone" secretarissen, ook *surnuméraires* of nog *expectatives* genoemd, die overigens na verloop van tijd hun opname in

³ COCKSHAW P., *o.c.*, p. 87-102.

het college verwierven. Behoudens een enkele uitzondering⁴, waren zij uitgesloten van een aandeel in de "gemeenschappelijke beurs". Op aanbeveling van een titularis kregen buitengewone secretarissen bij vorstelijke commissie-brief in de regel een welbepaalde functie van secretaris op voorhand toegezegd. Na de invoering van het *medianaat* in 1654 waren zij daar eveneens aan onderworpen en hun aantal steeg tot tien. Ingeval een buitengewone secretaris de titularis overleefde of in geval van diens ontslag of promotie, kon hij volgens een bepaalde rangorde aanspraak maken op de opvolging. Tot zolang was hij als één van de helpers bij zijn patroon in functie en kreeg hij van hem *privatim* een vergoeding uitbetaald⁵.

Nepotisme en *medianaat* werkten het bestaan van secretarissendynastieën in de hand. Sedert Pieter Verreycken in 1538 door Karel V tot audiëntier was benoemd, werd de Audiëntie bijna anderhalve eeuw gemonopoliseerd door de waarschijnlijk uit Gelre afkomstige familie Verreycken⁶. Lodewijk Verreycken is er de meest glansrijke vertegenwoordiger van geweest. Zijn politieke en diplomatieke opdrachten overschreden in ruime mate de gebruikelijke administratieve activiteiten. Toen de laatste Verreycken, Karel, in 1680 kinderloos overleed, nam de familie Claris het audiëntiersambt over. Ook andere secretarisposten waren het monopolie van een beperkt aantal families⁷.

De secretarissen van de Geheime Raad ontvingen een bezoldiging op basis van een presentiegeld, voorts houtvoorziening in natura of een vergoeding daarvoor in speciën, livrei-, reis- en vacatievergoedingen. Eén en ander werd door de ontvanger-generaal van Financiën* uitbetaald. Bovendien ontvingen zij depêcherechten, niet te verwarren met de zegelrechten. Het waren persoonlijke emolumenten die bij de expeditie van ambtelijke stukken ten laste van de belanghebbende werden geheven als extravergoeding voor de secretaris die het document medeondertekend had en in wiens kantoor de grosse tot stand was gekomen. Aangezien bijvoorbeeld een octrooi voor een

⁴ BAELDE M., *De kwestie van de "gemeenschappelijke beurs"*, p. 34.

⁵ DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden*, p. 328-333 en 349-351; VANDENBULCKE A., *o.c.*, p. 46-60 en 85-98.

⁶ LEFÈVRE J., *Les Verreycken*, p. 401-408.

⁷ DE SCHEPPER H., *Vorstelijke ambtenarij en bureaucrativering in regering en gewesten van 's Konings Nederlanden, 16de-17de eeuw*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1977, 90, p. 358-359; VANDENBULCKE A., *o.c.*, p. 47-48 en 85-86.

rechtspersoon of voor een gemeenschap in de jaren 1550-60 stuiver aan expeditiegeld opleverde en een gesloten brief slechts het tiende deel daarvan, gaf de verdeling van de dépêches onder de secretarissen van de Geheime Raad steeds weer aanleiding tot wedijver en zelfs conflicten over de dépêcherechten. Allerlei middelen waren goed om zoveel mogelijk stukken te kunnen opmaken met het oog op het bijhorende gewin. In 1522-1523 werd audiëntier Laurent du Blioul ervan beschuldigd zijn recht op de financiële stukken te ruim te interpreteren en de meest lucratieve stukken naar zich toe te halen, wat voor de anderen verlies van dépêchegelden meebracht. Om geruzie te voorkomen, kwam in 1531 de zogenaamde "gemeenschappelijke beurs" tot stand. Hierin stortte elke secretaris van de Geheime Raad maandelijks zijn ontvangen dépêchegelden, waaruit elkeen vervolgens een gelijk aandeel uitgekeerd kreeg. De audiëntier en de andere secretaris van State slaagden er echter in hun akten van Financiën en brieven van Staat goeddeels buiten de afspraken te houden, zonder afstand te doen van hun aandeel in de "gemeenschappelijke beurs". De andere secretarissen van de Geheime Raad voelden zich zodoende in de maling genomen. Ook wegens onenigheid over de participatie in geval van langdurige afwezigheid en krakeel over de deelname van de *extraordinarii* waren bij herhaling nieuwe aanpassingen en bijstellingen van de gesloten akkoorden noodzakelijk⁸. Omdat de spoeling dunner was bij participatie van een groter aantal secretarissen, protesteerde het college trouwens in 1588 tegen de stijging van hun aantal tot 11; zij verzochten de hertog van Parma voortaan geen benoemingen tot secretaris van de Geheime Raad meer te aanvaarden, totdat hun college "...*soit reduict à celluy de neuf, anchien et accoustumé*...". In 1609 is hun aantal gedaald tot zeven⁹.

Voor de audiëntier en de overige secretarissen van State was gekibbel over de bevoegdheden eveneens een haast dagelijkse bezigheid. De laatste twee betwistten de audiëntier de bevoegdheid over "...*toutes provisions, dépenses et lettres qui seront accordées audit Conseil d'Estat et lesquelles ne sont à la charge ordinaire du Conseil Privé et Finances*...", ook als zij aanleiding gaven tot het plaatsnemen van het groot- en/of tegezegel. Artikel I

⁸ GORISSEN P., *Krakeel*, p. 215-221; BAELDE M., *o.c.*, p. 27-39; COENEN D., *o.c.*, p. 58-91.

⁹ DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden*, p. 347-349. Cf. ordonnantie, 24 dec. 1588 (Brussel, A.R., *Geheime Raad, Spaanse periode*, nr. 10/A).

van de instructie voor de Raad van State bepaalde immers dat de audiëntier op de Raad van State alleen aanwezig mocht zijn, als hij er ontboden werd of stukken te tonen had¹⁰. Bij het gedeeltelijke akkoord dat de secretarissen van State op 5 mei 1583 afsloten, moest de audiëntier een veer laten. Het verdeelde een aantal expedities ongeacht de instantie waarvan zij zouden uitgaan; enige soorten open brieven, zoals benoemingsbrieven voor abten, voorlopige benoemingen tot stadhouders en tot stedelijke gouverneurs, sauvegardebrieven tegen inkwartiering van troepen, moesten door de audiëntier aan zijn collegae secretarissen van State worden overgelaten¹¹. Bij herhaling bleken nieuwe regelingen nodig. In 1583 en in 1600 werd gepoogd de werkverdeling voor audiëntier en secretarissen van State althans op geografische basis te organiseren, waarbij elke dépêche door één van de secretarissen werd gecontrasigneerd en geëxpédieerd volgens de provincies en landen van bestemming die hem waren toegewezen¹².

Aan de doelmatigheid van de overeengekomen werkverdelingen kan worden getwijfeld. Zij werden overigens slechts gedeeltelijk nageleefd¹³. Bovendien hoefden de landvoogden er zich niet aan gelegen te laten. Al die regelingen beoogden echter niet zozeer een rationalisering van de organisatie, dan wel de dépêchegelden op een voor iedereen billijk geachte wijze te verdelen, wat ingewikkelde compromissen in de hand werkte. In 1616 brak zowel over de werkverdeling als over het achterhouden van dépêchegelden een lang aanslepende rel uit, waarbij het hele corps van secretarissen en ook de Raad van Financiën betrokken waren. Het ging over de expeditie van een aantal economische vergunningen, bijvoorbeeld voor bouw of restauratie van kerken en scholen, stapelrechten, rente-uitgiften en zelfs belastingoctrooien.

¹⁰ Rekest, z.d. [1580-1583] (Brussel, A.R., *Raad van State*, nr. 45). Vergelijk instructies voor Raad van State, 18 nov. 1555 en 1 feb. 1580 (Brussel, A.R., *Audiëntie*, nrs. 1191/23 en 1175/2).

¹¹ LAMEERE E. (ed.), *Documents inédits*, p. 205-209; ID., *Essai*, p. 649-654.

¹² Brief van waarnemend landvoogd Mansfelt aan Filips II, 23 maart 1593 (Brussel, A.R., *Audiëntie*, nr. 204, fol. 182); advies [van Richardot en Assonleville], z.d. [1599-1600] (Brussel, A.R., *Raad van State*, nr. 46); akkoord, 12 jan. 1600 (*ibid.*, nr. 44). Zie LAMEERE E., *Essai*, p. 650 en 653-654.

¹³ Cf. "Registres ordinaires des résolutions et appointemens du Conseil privé", 1587, 1589 en 1607 (Brussel, A.R., *Geheime Raad, registers*, nrs. 257-259, *passim*); lijsten van dépêches verstuurd door secretarissen van de Geheime Raad, 1600-1613 (Brussel, A.R., *Raad van State*, nr. 48).

De aartshertogen hebben in 1618 in deze geprobeerd om tot betere afspraken te komen. Octrooien die met een recognitierecht werden aangeslagen, zouden onder de verantwoordelijkheid van de audiëncier vallen en de andere onder de verantwoordelijkheid van de andere secretarissen van de Geheime Raad. Op het niveau van de secretarissen sorteerde het compromis een langdurig effect¹⁴. Het systeem van de "gemeenschappelijke beurs" is mogelijk toen en zeker vóór 1632 in onbruik geraakt (cf. *infra*).

Niettegenstaande tarieven en verhoudingen in 1553 waren vastgelegd, was de ene secretaris ijveriger in het bedingen van depêchegelden dan de andere. De begunstigen betaalden in feite "...selon qu'ils estimoyent la grace à eulx faicte...". In tegenstelling tot de zegelrechten, die door de audiëncier werden geïnd, had de vergoeding immers het karakter van een soort fooi; er werden trouwens geen officiële rekeningen van op nagehouden en de secretarissen konden ze op eigen initiatief kwijtschelden. Sommigen overdreven daarentegen schromelijk in het bedingen van depêchegelden bij de klant. Onder het mom van de fel gestegen kosten voor levensonderhoud, zouden zij volgens een in opdracht van de hoofdvoorzitter van de Geheime Raad, Willem van Pamele, in de jaren 1580 uitgevoerd onderzoek bij benoemingen zelfs een depêchegeld hebben gevraagd van één maand salaris. Een verordening van de toenmalige landvoogd, de hertog van Parma, bevestigde in 1587 weliswaar de oude aanslagvoeten van zegel-, registratie- en depêchegelden, maar kwam in zover aan de verzuchtingen van de secretarissen tegemoet dat de rechten dienden betaald te worden "*en monnoie forte*", dit was tegen de koers van vóór de diverse muntdevaluaties¹⁵. Buiten de genoemde vergoedingen werden allerlei individuele gratificaties, pensioenen en schenkingen en benoemingen tot de niet-erfelijke titel van ridder (*eques auratus*) aan verdienstelijke secretarissen als extrabeloning toegekend.

Uit de opbrengst van de zegelrechten betaalde de audiëncier de kantoorkosten van de Collaterale Raden. Voorts betrok hij hieruit een gedeelte van zijn eigen inkomsten en betaalde hij enige tractementen aan de andere secretaris(sen) van State. De aanslag van de zegelrechten werd op het ogenblik

¹⁴ LAMEERE E., *Essai*, p. 656-658.

¹⁵ Cf. ordonnantie, 14 mei 1587 (Simancas, A.G., *Secretarías Provinciales. Consejo Supremo de Flandes y Borgoña*, leg. 2557, fol. 139).

van de zegeling geverifieerd door de zegelcontroleur, tot 1602 één van de secretarissen van de Geheime Raad die er een *contrerolle* van opstelde. Over inkomsten en uitgaven was de audiëncier rekening en verantwoording verschuldigd aan de Rekenkamer van Vlaanderen* te Rijsel en na haar verhuis aan dezelfde Rekenkamer te Brussel¹⁶.

Bevoegdheden en activiteiten

De secretarissen van de Geheime Raad waren verantwoordelijk voor het opstellen en verzenden van alle bescheiden die hun door de hoofdvorzitter of zijn plaatsvervanger werden bevolen; van belangrijkere stukken waren de minuten reeds door een raadsheer-rapporteur opgesteld¹⁷. In de eerste plaats waren dat de zendbrieven van de Geheime Raad aan de vorst of aan zijn gouverneur-generaal, indien deze niet aan het Hof verbleven; voorts de "gesloten" briefwisseling die de Raad "*By den Coninck*", "*By den Keyser*" ("*De par le Roy*" of "*De par l'Empereur*") met justitieraden en lagere ambtenaren onderhield, alsmede een hele reeks beslissingen van de Raad onder vorm van "akten" ten voordele van particulieren die daartoe een verzoek hadden ingediend. Tot de "akten" behoorden de vonnissen die als *dicta* werden afgeleverd. Beslissingen van de Geheime Raad onder vorm van "open brieven" (*lettres patentes*) behoorden in principe niet tot hun bevoegdheden, omdat zij de secretarissen van State en de audiëncier voorbehouden waren.

Hoewel de instructies voor de Geheime Raad in 1540 de toegang tot de raadsvergaderingen officieel aan de secretarissen ontzegden, werd dat verbod al gauw in 1546 opgeheven¹⁸. Wegens het uitzicht en wegens de chronologische, maar niet gelijktijdige overlapping van de "*Registres des appointemens extenduz*" en van de "*Registres des sentences*" van de Geheime Raad lijkt het ons erg waarschijnlijk dat dagelijks één secretaris bij toerbeurt de

¹⁶ DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden*, p. 323-325 en 355.

¹⁷ LAMEERE E., *Essai*, p. 616-629; LEFÈVRE J., *Instellingen der Zuidelijke Nederlanden*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. VII, Utrecht-Antwerpen, 1950, p. 220-221.

¹⁸ R.O.P.B., 2de reeks, 1506-1700, dl. IV, p. 242; BAELDE M. (ed.), *Onuitgegeven bronnen betreffende de zestiende-eeuwse Collaterale Raden, 1533-1577*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 1965, 131, p. 180 en 186.

zittingen bijwoonde. In de jaren twintig van de 17de eeuw werd de dagelijkse beurtrol echter door een wekelijkse vervangen. Waarschijnlijk hangt daarmee de afschaffing van de "gemeenschappelijke beurs" samen. Sedertdien inde de dienstdoende secretaris immers een week lang alle dépêcherechten om ze daarna met zijn collegae te delen. Hij registreerde de getroffen beslissingen, aan de hand waarvan hij de onderscheiden stukken uitwerkte – eventueel in overleg met de hoofdvorzitter of de raadsheer-rapporteur – en vervolgens verstuurde inzoverre zij niet onder de bevoegdheid vielen van audiëntier en secretarissen van State. Tevens werden door de secretaris met dienst authentieke kopieën, volmachten, huwelijkscontracten, testamenten en andere overeenkomsten verleden. In rechtszaken fungeerde een secretaris als adjunct-commissaris en vergezelde de raadsheer-commissaris eventueel, wanneer deze in verband met een gerechtelijk onderzoek ergens een "*inspectie oculaire*" hield. Als zodanig stelde de adjunct-commissaris ten behoeve van de raadsheer het verslag van de gerechtelijke enquête of instructie op¹⁹.

De secretarissen van State namen het kanselarijwerk van de Raad van State voor hun rekening: opstellen van de minuten in overleg met de verantwoordelijke raadsheer, in het net overschrijven en verzenden van de dépêches. Volgens de instructies voor de Raad dienden zij register te houden van zijn adviezen en bovendien van de voornaamste geformuleerde meningen. Eerst in 1633 sorteerde dit voorschrift gevolg²⁰. De zogenaamde "notulen" uit de jaren 1560-1577, 1590-1596 en 1604-1606 zijn daarentegen, zoals Lefèvre schrijft "*des minutes griffonnées à la hâte au cours des séances*"²¹ bedoeld voor persoonlijk gebruik voor het opstellen van de stukken; sommige zijn zelfs in potlood en dus zeker niet bedoeld om te bewaren²². De waarde van die notities is overigens zeer ongelijk.

In tegenstelling tot de gangbare mening waren de secretarissen van State geen personeel van de Raad van State, maar secretarissen van de Geheime

¹⁹ DE SCHEPPER H., *De institutionele hervormingen van 1632 in de regering van de Koninklijke Nederlanden*, in GOFFIN P. e.a. (eds.), *Liber Amicorum John Gilissen. Wetboek en grondwet in historisch perspectief*, Antwerpen, 1983, p. 103-104.

²⁰ R.O.P.B., 2de reeks, 1506-1700, dl. II, p. 240 en dl. IV, p. 230. Cf. eerste register met adviezen van de Raad van State, 1633-1635 (Brussel, A.R., *Raad van State*, nr. 52).

²¹ LEFÈVRE J., *Les notules*, p. 15.

²² "Notulen" van de Raad van State, 28 april 1594-12 aug. 1594 (Brussel, A.R., *Audiëntie*, nr. 783).

Raad "*ayant charge des choses d'Etat*"; zij waren derhalve aan de landvoogd toegevoegd. Onder de bevoegdheden van de secretarissen van State vielen inderdaad alle *lettres d'Etat*²³: de officiële in het Frans gestelde correspondentie van de landvoogd met de soeverein, evenals met buitenlandse vorsten; de brieven, later de decreten, van de landvoogden gericht aan de Collaterale Raden; de zendbrieven van de landvoogden aan stadhouders en provinciale justitieraden, aan officieren van het nationale leger, aan ambtenaren en gedeeltelijk ook aan de Rekenkamers²⁴; kortom alle gesloten brieven en zendbrieven (*missives*) die de handtekening van landvoogd of vorst droegen en die met een geplakt zegel moesten worden verzegeld. Daarom verzegelde één van de secretarissen van State de landvoogd op al zijn verplaatsingen en verzorgde hij diens correspondentie met de Collaterale Raden en met al degenen tot wie de landvoogd zich rechtstreeks richtte. De redactie van die briefwisseling gebeurde na ruggespraak met de raadsheer van State die de landvoogd verzegelde of met de hoofdvoorzitter van de Geheime Raad als deze tevens de Raad van State voorzat. Vanaf 1632 raakten audiëntier en secretarissen van State steeds meer de bevoegdheid van de betrekkingen tussen landvoogd en regeringsraden aan de Spaanse Secretarie van State en Oorlog* te Brussel kwijt.

Daarnaast hielden de secretarissen van State zich bezig met de ontvangst van officiële staatsstukken die genoemde correspondenten aan het Hof in Brussel lieten toekomen. Volgens de inzichten en richtlijnen van de voorzittende staatsraad verdeelden zij de documenten over de bevoegde regeringsraden. *Depêches* met en uit Madrid of Wenen, evenals met de provinciale gouverneurs waren geregeld geheel of gedeeltelijk in codeschrift. Eén van de secretarissen van State beschikte daarom over een codewoordenboek dat geregeld diende vervangen te worden, om gecodeerde passages in de ontvangen brieven te decoderen; omgekeerd gebruikte hij het codeboek ten einde de in de minuten aangeduide passages in codeschrift om te zetten. Deze correspondentie in geheimschrift had evenwel niets van doen met de geheime correspondentie tussen landvoogd en soeverein. Zij was het terrein van de

²³ DE SCHEPPER H., *De burgerlijke overheden en hun permanente kaders, 1480-1579*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, Haarlem, 1980, p. 329.

²⁴ LEFÈVRE J., *La correspondance*, p. 41-43.

privé-secretaris van de landvoogd. In 1553 kreeg zij een meer formeel karakter, toen de particuliere secretaris van Maria van Hongarije de titel kreeg van secretaris van de Duitse Staatssecretarie. Na de soevereiniteits-overdracht aan Filips II werd de geheime correspondentie opnieuw door de privésecretaris van de landvoogd verzorgd en was zij meestal in het Castiliaans, overigens grotendeels in codeschrift. Vanwege het grote belang en wegens de te grote inmenging van de privé-secretaris werd zij in 1594 door Filips II aan de particuliere secretaris onttrokken en toegewezen aan de Spaanse Secretarie van State en Oorlog te Brussel, die volledig van de Spaanse koning en zijn *Consejo de Estado* afhankelijk zou zijn en die op de begroting van het Spaanse leger werd betaald. Na de afstand der Nederlanden aan Albrecht en Isabella viel de officiële briefwisseling met Spanje uit. Er was tijdens die periode van "onafhankelijkheid" in Madrid geen Hoge Raad voor de Nederlanden* om die correspondentie te behandelen. De aarts-hertogen voerden met Filips III en zijn regering alleen een correspondentie in het Castiliaans en deze viel onder de verantwoordelijkheid van de Secretarie van State en Oorlog²⁵. Haar bevoegdheden breidden zich in de loop van de 17de en de 18de eeuw ten nadele van de Nederlandse audiëntier en secretarissen van State uit tot de hoogste bestuursaangelegenheden. Opmerkelijk is dat de decreten waarmee de landvoogd de Collaterale Raden om consulten vroeg, in toenemende mate door de Secretarie waren opgesteld in plaats van door één van de secretarissen van State. Onder Filips V zou de Secretarie van State en Oorlog geïncorporeerd worden in de Nederlandse ambtelijke hiërarchie en Karel VI zou haar als zodanig behouden.

De eerste secretaris van State was de audiëntier. Benevens zijn taken als secretaris van State en van de Geheime Raad droeg hij in beginsel de verantwoordelijkheid voor alle bescheiden die onder vorm van "open brief" opgesteld en verzonden werden en die bijgevolg aan het grootzegel en/of tegezegel waren onderworpen, dit wil zeggen stukken die als belangrijk werden aangezien: ordonnanties en plakkaten, benoemingen, adelsverheffin-

²⁵ LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'État et de guerre sous le régime espagnol, 1594-1711* (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, nr. 36), Brussel, 1934, *passim*; DE SCHEPPER H., *Regeringsbeslissingen in bestuurszaken, 16de-18de eeuw. De benoeming van hoge magistraten en ambtenaren ca. 1550-ca. 1650*, in GILISSEN J. en ID. (eds.), *Besluitvorming vroeger en nu*, Brussel, 1975, p. 75-79.

gen, dagvaardingen, bekrachtiging of interpretatie van privileges en alle vormen van gratieverlening. Ook de stukken die uitgingen van de Raad van Financiën* of op diens advies tot stand waren gekomen en die als open brief uitgingen, vielen onder zijn bevoegdheid: de octrooien in zover zij onderworpen waren aan een financiële recognitie; kwijtscheldings- of moderatiebrieven, bezoldigings-, schenkings- en rentebrieven; vandaar zijn bijtitel "enige secretaris met handtekening inzake financiën" ("*seul secretaire signant és finances*"). Van al die bescheiden verzorgden zijn klerken de transcriptie in het net; hijzelf bood ze ter parafering en eventueel ter ondertekening en vervolgens ter zegeling aan en plaatste tenslotte zijn contraseign. Om het probleem van de bijzondere signatuur en zegeling volgens de Brabantse privileges uit de weg te gaan, bedacht de regering van Karel V als oplossing de regeringsaudiëntie en de Brabantse Audiëntie aan één en dezelfde persoon toe te wijzen. Op 6 augustus 1552 werd de Gentenaar Pieter van Overloepe, tijdelijk audiëntier, tevens de bevoegdheid verleend "*briefven van constitutie van renten ende andere die bij onzen cancelier van Brabant gesegelt moeten worden, te mogen expedieren ende teekenen*". Zijn zwager Lodewijk Verreycken volgde hem in 1578 als audiëntier op en tegelijk als secretaris "in ordonnantie in Brabant" om "*texpedieren ende teekenen alle oepene ende beslotene briefven, acten, mandementen en appointementen ...*"²⁶ die vanwege de vorst bevolen zouden worden. Vanaf 1552 was het dus regel dat de regeringsaudiëntier zijn bevoegdheden ook uitoefende met betrekking tot Brabant en zijn afhankelijkheden. Zodoende inde hij eveneens de rechten van de Brabantse zegels, inzoverre zij op de open brieven moesten worden aangebracht²⁷. Nog in de 18de eeuw zouden de Staten van Brabant hiermee problemen hebben.

In de loop van de tweede helft van de 17de eeuw schijnt de audiëntier enigermate op zijn retour. Hij hield zich toen voornamelijk met de militaire correspondentie bezig. Na 1681 lijkt de functie evenwel opnieuw aan belang

²⁶ Benoemingsbrief, 10 sept. 1600 (Brussel, A.R., *Raad van State*, nr. 40).

²⁷ DE SCHEPPER H., *Brabant "Hoofthoofstads" en Brussel "Princelycke Hoofstads van 't Nederland"*. *De publiekrechtelijke relaties van het gewest tot de regering, 1531-1621*, in BOSMAN Th.E.A. e.a. (eds.), *Brabants recht dat is ... Opstellen aangeboden aan prof. mr. J.P.A. Coopmans ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar Nederlandse rechtsgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Brabant*, Assen-Maastricht, 1990, p. 265-266.

te winnen, wat hem in conflict bracht met de hoofdvorzitter Leo Jan de Pape. Tegen het einde van de eeuw streek hij de andere secretarissen van de Geheime Raad tegen de haren door zich met de *depêches* betreffende de justitie te willen bemoeien. Landvoogd Maximiliaan Emanuel van Beieren diende hem formeel een verbod op te leggen²⁸. De hervorming van de Collaterale Raden in 1725 deed nieuwe ruzies ontstaan tussen de secretarissen van State en de overige secretarissen van de Geheime Raad. De audiëntier blijkt geen deel meer uit te maken van het corps. Hogere kringen dachten ernstig aan de afschaffing van de functie die in het verleden zo dikwijls bron van conflicten was geweest en nog steeds bleef. Een zoveelste compromis zag het licht in 1731: secretarissen van State zouden de benoemingsbrieven van bisschoppen, abten en andere hoge kerkelijke beneficia op zich nemen; de overige secretarissen werden bevoegd inzake de lage kerkelijke commissiebrieven. In 1744 werd de Audiëntie tenslotte opgeheven. Haar bevoegdheden inzake financiën gingen over op een griffier van de Raad van Financiën, terwijl slechts bepaalde samenroepingen van de provinciale Staten en correspondentie in verband met internationale politiek zaak bleven van de secretarissen van State. De bevoegdheden van de secretarissen van de Geheime Raad groeiden mee met het grotere politieke belang dat dit college had verworven in de 18de eeuw. Zij contrasigneerden alle stukken van deze Raad, zowel in aangelegenheden van politiek als van justitie. De secretaris van State en Oorlog kreeg voortaan de expeditie van de militaire *depêches*²⁹.

Reeds vóór 1531 was de audiëntier verantwoordelijk voor de bewaring der regeringsarchieven en dat bleef officieel zo, tot Filips II in 1556 bij elke Collaterale Raad één van de secretarissen tot charterbewaarder (*garde-chartes*) aanwees. De secretaris-charterbewaarder was ermee belast de stukken te bewaren, eventueel publieke documenten bij de ontslagnemende leden of in de sterfhuizen van raadsheren en secretarissen op te halen voor bewaring, inventarissen te maken en uittreksels uit of kopieën van documenten af te leveren. Aangezien audiëntier en secretarissen van State ook stukken produceerden voor de Geheime Raad, kwam ook heel wat archief van die Raad in de Audiëntie terecht. Dit gold insgelijks de documenten onder de bevoegd-

²⁸ LAMEERE E., *Essai*, p. 661-662.

²⁹ *Ibid.*, p. 661-680.

heid van de audiëncier en die op advies van Financiën tot stand waren gekomen. Toen in 1579 Baptist Berty, secretaris van State en charterbewaarder van de Raad van State, overleed, ging die functie over op de audiëncier. Sindsdien vervulde hij opnieuw tegelijk het ambt van charterbewaarder voor alle "papieren van Staat". Als charterbewaarder moest de audiëncier in de sterfhuizen de documenten verzamelen die met de ambtsuitoefening van de overleden staatsraad of secretaris te maken hadden om ze samen met die van de Audiëntie te bewaren. Dit bleef zo tot 1632, toen Filips IV de zorg voor het archief van de Raad van State toevertrouwde aan de hoofdvoorzitter, die vanaf dan *ipso jure* tevens de Raad van State voorzat. Dat verklaart meteen het afzonderlijke bestaan van het archiefbestand Raad van State met 1632 als cesuur, naast dat van de Audiëntie. Bij de restauratie van de Collaterale Raden in de 18de eeuw werd de audiëncier tegelijk "thesaurier en charterbewaarder van de brieven van Zijne Majesteit" (*trésorier et garde des chartres et lettraiges de Sa Majesté*). Toen de Audiëntie was afgeschaft, werd de archiefbewaring een verantwoordelijkheid van iedere Raad zelf.

Bibliografie

Zowel omwille van haar historisch als van haar archivalisch belang verdient de Secretarie van de Geheime Raad een grondige institutionele studie. Voor de oorsprong van de Secretarie van de Geheime Raad kunnen volgende werken worden geraadpleegd: RENOZ P., *La Chancellerie de Brabant sous Philippe le Bon, 1430-1467. Histoire et organisation, rédaction et expédition des actes* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1955; COCKSHAW P., *Le personnel de la Chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les ducs de Bourgogne de la maison de Valois (1384-1477)* (*Anciens pays et assemblées d'États*, 79), Kortrijk, 1982; VAN ROMPAEY J., *De Grote Raad van de hertogen van Boergondië en het Parlement van Mechelen* (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 73), Brussel, 1973; KERCKHOFFS-DE HEIJ A.J.M., *De Grote Raad en zijn functionarissen, 1477-1531* (*Verzamelen en bewerken van de jurisprudentie van de Grote Raad*, 11), 2 dln., Amsterdam, 1980.

Over secretarissen en audiënciers geeft de monografie van ALEXANDRE P., *Histoire du Conseil privé dans les anciens Pays-Bas* (*Mémoires couronnés et autres mémoires publiés par l'Académie royale des sciences*,

des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°, 52), Brussel, 1891, nuttige details, evenals biografieën, maar blijft uiteindelijk beperkt. Het essay van LAMEERE E., *Essai sur l'origine et les attributions de l'audiencier dans les anciens Pays-Bas*, in *Revue de l'Université de Bruxelles*, 1895-1896, 1, p. 607-681, biedt een nuttig overzicht van de 15de tot de 18de eeuw, maar het stoelt alleen op normatieve bronnen en het beperkt zijn aandacht hoofdzakelijk tot de Audiëntie. BAELDE M., *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II, 1531-1578. Bijdrage tot de geschiedenis van de centrale instellingen in de zestiende eeuw (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 60)*, Brussel, 1965, behandelt Audiëntie, Secretarie van State en Secretarie van de Geheime Raad voor de betrokken periode afzonderlijk, met biografieën van de titularissen. Zie voorts DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden in de Katholieke Nederlanden van 1579 tot 1606. Studie van leden, instellingen en algemene politiek* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U. Leuven), Leuven, 1972. Over bepaalde audiënciers en hun families, zie LEFÈVRE J., *Les Verreycken. Audienciers et premiers secrétaires d'État au gouvernement des Pays-Bas*, in *L'Intermédiaire*, 1953, nr. 45, p. 401-408; TEN RAA Chr.M.G., *Laurens du Blioul, heer van Sart, audiencier des Keizers*, in BOSMAN Th.E.A. e.a. (eds.), *Brabants recht dat is ... Opstellen aangeboden aan prof. mr. J.P.A. Coopmans ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar Nederlandse rechtsgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Brabant*, Assen-Maastricht, 1990, p. 241-250. Onze kennis over de Secretarie van de Geheime Raad is het grootst voor de 16de eeuw mede dank zij GORISSEN P., *Krakeel en taalgebruik in het sekretariaat van de Geheime Raad, 1531-1555*, in *Album Dr. Jan Lindemans*, Brussel, 1951, p. 215-221; BAELDE M., *De kwestie van de "gemeenschappelijke beurs" in de Geheime Raad onder de landvoogdes Maria van Hongarije, 1531-1555*, in *Bijdragen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1963, 18, p. 27-39, aan te vullen met COENEN D., *Une pratique de Chancellerie en usage sous Charles Quint. La "bourse commune" des secrétaires attachés aux Conseils du gouvernement central des Pays-Bas*, in *Contributions à l'histoire économique et sociale (Institut de sociologie. Centre d'histoire économique et sociale)*, dl. VII, Brussel, 1976, p. 55-96. Voor de tweede helft van de 17de eeuw, zie VANDENBULCKE A., *Le pouvoir et l'argent sous l'An-*

rien Régime. La vénalité des offices dans les Conseils collatéraux dans les Pays-Bas espagnols (seconde moitié du XVIIe siècle) (Anciens pays et assemblées d'États, 94), Kortrijk, 1992, over organisatie, bezoldiging en ambtenverkoop met betrekking tot het personeel van de Collaterale Raden.

Archief

Gezien de gevarieerde, gelijktijdige en achtereenvolgende uitoefening van competenties en zelfs usurpatie van bevoegdheden door de audiëntier, evenals zijn taak als charterbewaarder, is het geenszins verwonderlijk dat het archiefbestand *Audiëntie* in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bescheiden van verschillende origine bevat. Er zijn dan ook in principe bescheiden te vinden die tot stand zijn gekomen met tussenkomst of op naam van vorst, landvoogd, Raden van State en van Financiën, en Geheime Raad of die door hen ontvangen werden. In grote lijnen kan men stellen dat ter wille van de extrinsieke en intrinsieke diplomatieke vorm de dossiers met betrekking tot de open brieven en de dossiers met betrekking tot de gesloten brieven van Staat (*lettres d'Etat*) er de hoofdbestanddelen van uitmaken, welke instelling dan ook de dossiers had behandeld; documenten van de hele centrale regering vonden zodoende hun weg naar het archief van de audiëntier. Hij was er trouwens meer dan drie eeuwen de belangrijkste secretaris van. Derhalve lijkt ons, in overeenstemming met de 18de-eeuwse benaming *Archives de l'Audience*, de aanduiding *Audiëntie* voor het archiefbestand een verantwoorde en handzame naam die duidelijk is en kan volstaan³⁰. De nrs. 495-549/6 met betrekking tot de Raad van Beroerten* en de nrs. 1624-2339 (*zendbrieven*) werden uit het bestand gehaald en zijn apart geordend.

De audiëntier stond voor de door hem geïnde zegelrechten onder toezicht van de Rekenkamer van Vlaanderen te Rijsel, die zich, na de Franse veroveringen van Waals-Vlaanderen, na een kort oponthoud te Brugge uiteindelijk in 1681 te Brussel vestigde. In 1770 werden de betrokken documenten (1385-1661) door Frankrijk teruggegeven in een archiefbestand met de naam *acquits du Sceau de l'Audience*. In 1735 fuseerden de Rekenkamers

³⁰ *Audiëntie en Brieven van Staat* zou eveneens te verantwoorden zijn, maar is minder handzaam; de oude benaming *Raad van State en Audiëntie* is mijns inziens niet te handhaven.

tot één (Geünificeerde) Rekenkamer* van de Nederlanden met zetel te Brussel. Bewijsstukken, rekeningen en controlekohieren in verband met de zegelrechten zijn dan ook te vinden in de Rekenkamer van Brabant*.

De dossiers in verband met de andere gesloten brieven werden door de hoofdvorzitter en de secretaris-charterbewaarder van de Geheime Raad respectievelijk in de archiefbestanden van de Raad van State (vanaf 1632) en van de Geheime Raad geplaatst³¹. Dit laatste bestand is uiteengevallen in drie deelbestanden: 1) *Geheime Raad, Spaanse periode*; 2) *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*; 3) *Geheime Raad, registers* (zie eveneens de notitie over de Geheime Raad). Men diene er wel rekening mee te houden dat de secretarissen van de Geheime Raad door de band genomen geen *Urheber* waren; dat waren soeverein, landvoogd en Raden.

De rekeningen van de ontvanger-generaal van Financiën in de *Chambre des comptes (série B)* in de Archives départementales du Nord te Rijsel laten toe de samenstelling van het college van de gewone secretarissen van de Geheime Raad te reconstrueren, met datum van benoeming en eedaflegging, ontvangen salaris, sterfdatum of datum van ontslag. In de archieven van geadresseerden zijn natuurlijk tal van bescheiden te vinden die door de handen van de secretarissen zijn gegaan. Daarom verwijzen we ook naar de notities over de vorst, de landvoogd, de Raad van State en de Geheime Raad.

Bronnenpublicaties

Reglementen, akkoorden, verordeningen en adviezen met betrekking tot de Audiëntie werden *in extenso* uitgegeven en van commentaar voorzien door LAMEERE E. (ed.), *Documents inédits pour servir à l'histoire de l'origine et des attributions de l'audiencier dans les anciens Pays-Bas*, in *Compte rendu des séances de la commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 5de reeks, 1897, 7, p. 145-232.

³¹ Die van Financiën zijn via de bevoegde griffier-charterbewaarder in het archiefbestand *Raad van Financiën* (wegens de paleisbrand van 1731 hoofdzakelijk 18de-eeuws archief) terechtgekomen.

Broncommentaren

Baanbrekend waren de commentaren van LEFÈVRE J., *La correspondance des gouverneurs-généraux de l'époque espagnole*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1950, 21, p. 28-55; ID., *Les notules du Conseil d'État*, in *ibid.*, 1952, 23, p. 13-24; ID., *Le Conseil privé, son personnel et ses archives*, in *ibid.*, 1956, 27, p. 3-26 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989). Voor uitgaven van codes en sleutels en commentaren over bescheiden in geheimschrift, zowel cijfer- als code-schrift, zie DE SCHEPPER H., *Geheimschrift in de zestiende eeuw*, in *Spiegel Historiael*, 1967, 2, p. 139-149; ID., *Una reacción - criptográfica - sobre la toma de posesión del gobierno de Flandes por Fuentes 1595*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 1969, 40, p. 270-278; HOSPEL P., *Les documents chiffrés des "lettres missives" de l'Audience de la période espagnole*, in *XXXIIste zitting van de Vereniging van Oudheidkundige en Geschiedkundige Kringen van België. Jaarboek, dl. I: Mededelingen*, Antwerpen, 1950, p. 221-226. Hoewel zij in hoofdzaak betrekking hebben op de Secretarie van State en Oorlog, wezen volledigheidshalve nog vermeld DEVOS J.P., *Les chiffres de Philippe II, 1555-1598, et du Despacho Universal durant le XVIIe siècle (C.R.H., reeks in-4°)*, Brussel, 1950; ID. en SELIGNAN H., *L'art de déchiffrer. Traité de déchiffrement du XVIIe siècle de la Secrétairerie d'État et de guerre espagnole (Université de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 4de reeks, 36)*, Leuven, 1967.

Archieftoegangen

Inventarissen of beschrijvingen van het archief der Audiëntie: NELIS H., *Inventaire analytique des archives de l'Audience et des Papiers d'État*, 2 dln., Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegangen in beperkte oplage*, nrs. 109-110); ARNOULD M.-A. e.a., *Inventaire des lettres missives du fonds des Papiers d'État et de l'Audience, 1531-1700*, Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 105); DE MARNEFFE E., *Inventaire sommaire des Papiers d'État et de l'Audience (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume*

à Bruxelles, I), Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 98). NELIS H., *Chambre des comptes de Lille. Catalogue des chartes du Sceau de l'Audience*, dl. I, Brussel, 1915, beschrijft charters en cedels van vrijstelling van zegelrecht (1385-1586) die zich in het bestand *acquits du Sceau de l'Audience* bevinden. Van sommige andere reeksen uit de Audiëntie zijn in het Algemeen Rijksarchief handgeschreven inventarissen raadpleegbaar. De Raad van Beroerten* heeft een afzonderlijke inventaris: JAMEES A. en VERMASEREN B.A., *Inventaris van het archief van de Raad van Beroerten*, Brussel, herziene druk, 1980. GAILLARD A., *Inventaire sommaire des archives du Conseil privé (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906, beschrijft de *Geheime Raad, registers*, alsmede de *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*. Met betrekking tot de registers werd deze summier inventaris beter bruikbaar gemaakt door M. Soenen; hij werd aangevuld en van nummers voorzien: *Inventaire des registres du Conseil privé. Complété par M. Soenen d'après l'inventaire 11 de la 1re section*, Brussel, 1991 (Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 99). Voorts staan de bezoekers van het Algemeen Rijksarchief te Brussel niet uitgegeven beschrijvingen van de registers ter beschikking: *Inventaire des registres du Conseil privé; Index alphabétique des quatre volumes de la période autrichienne nos 6-8, 1731-1738; Répertoire alphabétique par matières* (betreffende de zogenaamde "Registres verds"); *Tables des matières des deux premiers volumes*. Met betrekking tot de *Geheime Raad, Spaanse periode* is er eveneens een gedrukte summier inventaris: DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives du Conseil privé sous le régime espagnol*, [Brussel], [1913] (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 101). Het bestand *Geheime Raad, Oostenrijkse periode* is er het slechtst aan toe en is beschreven in de *Inventaire des archives du Conseil Privé de Charles VI. Conseil privé autrichien. Cartons* (*ibid.*, leeszaal, toegang A 124, typescript). Het archief van de Raad van State, dat vanaf 1632 een apart bestand vormde, heeft een goede inventaris: THIELEMANS M.-R., PETIT R. en BOUMANS R., *Inventaire des archives du Conseil d'État*, Brussel, 1954.

Hugo DE SCHEPPER

SECRETARIE VAN STATE EN OORLOG

(1594-1711, 1717-1787, 1790-1792, 1793-1794)

Geschiedenis

De Secretarie van State en Oorlog is een instelling die na het vertrek van Filips II uit de Nederlanden in 1559 aan uiteenlopende noden moest tegemoet komen. Een landvoogd*, die de verantwoordelijkheid droeg in een vreemd land dat in een ernstige crisis gewikkeld was, verlangde normalerwijze de hulp en de raad van een betrouwbare en wijze medewerker, die hij als zijn persoonlijke secretaris mocht beschouwen. Anderzijds had ook de achterdochtige Spaanse koning nood aan een vertrouwensman. Die moest zowel steun bieden aan zijn landvoogd als controle uitoefenen op zijn bewind en hem de garantie verstrekken dat de koninklijke bevelen stipt uitgevoerd werden. In de 17de eeuw zou het controleverlangen prevaleren, in de 18de eeuw het steunelement. Ideaal was het, zo de vertrouwensman van de koning ook als dusdanig bij de landvoogd kon overkomen en zijn raadsman worden.

Verder waren er de buitenlandse legers die zowel tijdens de late 16de als gedurende de 17de eeuw in de Nederlanden strijd leverden en met Spaans geld betaald werden. Gezien de "Nederlanders" voor de Spanjaarden verdacht waren, kon alleen een Castiliaan ter plaatse de hoge administratie verzorgen.

De Secretarie van State en Oorlog werd niet door een vorstelijke ordonantie in het leven geroepen of georganiseerd. Men neemt aan dat er een volwaardige Secretarie aanwezig was vanaf het moment dat drie voorwaarden vervuld waren:

1. de persoonlijke secretaris en vertrouwensman van de landvoogd wordt door de vorst* benoemd en met politieke en financiële aangelegenheden belast;
2. deze titularis krijgt tevens de zorg voor de krijgskzaken;
3. de secretaris is de geheime en officiële verslaggever aan de vorst van alle belangrijke zaken die in het geheim of in het openbaar besproken worden.

De titel van secretaris van State en Oorlog komt voor het eerst voor in een akte van 14 maart 1594¹ en de laatste maal in archiefbescheiden juist vóór de Franse bezetting. In de 17de eeuw was het een Spaanse instelling met Spaans geld betaald; in de 18de eeuw werd zij meer en meer een eigen Zuidnederlands ambt.

Het is maar geleidelijk tot Filips II doorgedrongen dat de secretaris van de landvoogd onvervangbaar was voor het doorvoeren van zijn richtlijnen en het toezicht op de uitvoering. Reeds in 1575 had zijn halfbroer don Juan hem bij zijn aanstelling gevraagd een secretaris aan te duiden. Daarna had de vorst ook een secretaris voor krijgszaken benoemd voor de Spaanse en Italiaanse legerkorpsen in de Nederlanden.

Aartshertog Ernst van Oostenrijk (1594-1595) was de eerste gouverneur-generaal die een secretaris kreeg toegewezen met de hierboven vermelde veelzijdige opdracht. Ook zijn opvolger aartshertog Albrecht had een door Spanje benoemde secretaris naast zich. Al was er tijdens de periode van onafhankelijkheid van de aartshertogen tijdens de jaren 1598-1621 minder werk, toch zegt het verplichte aannemen van Juan de Mancidor als raadsman iets over de beperking van de soevereiniteit. Na het overlijden van deze kabinetschef in 1618 werd de Secretarie in twee afdelingen gesplitst: apart voor burgerlijke en voor militaire zaken. In 1625 werden de diensten weer onder één hoofd gebracht. Don Francisco de Melo (1641-1645) zou de dienst nog eens opsplitsen, totdat in 1644 de oude eenheidsstructuur opnieuw ingevoerd werd. Van dan af is de eenhoofdige en tweewaardige Secretarie definitief ingeburgerd.

Normalerwijze werd de secretaris door de koning zelf benoemd, al kon in 1625 aartshertogin Isabella zelf de man aanduiden zonder protest vanuit Madrid. Mogelijk had zij nog de onafhankelijkheidsreflex van de voorbije periode enigszins behouden. De nieuw-benoemde secretaris had zich op voorhand kunnen inwerken in de problematiek van de Nederlanden.

In de eerste helft van de 17de eeuw was de secretaris steeds kabinetsgebonden en werd hij bij verandering van de landvoogd opgevolgd door een nieuwe titularis. Voor de Nederlanders bleef hij een vreemdeling die – bijna

¹ Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 15, fol. 4; zie ook LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'Etat et de guerre sous le régime espagnol*, p. 55-56.

zoals in een koloniaal gebied – met zijn landgenoten over hun hoofden heen de politieke aangelegenheden besprak in allerlei *jointes* en met de gouverneur; verder hield hij zich alleen bezig met het overmaken van bevelen in het Spaans en het opvolgen van de uitvoeringsbesluiten.

Tot aan het vertrek van aartshertog Leopold Willem van Oostenrijk (1647-1656) was de secretaris vooral een beleidsman, die zich met het bestuur van de krijgsmacht en met de buitenlandse politiek inliet. Inzake binnenlandse aangelegenheden onttrok hij aan de audiëntier* de contacten tussen de landvoogd en de Collaterale Raden: die liepen allemaal via zijn persoon. Zo raakte hij echter in conflict met de grootmeester van het Hof van de aartshertog, graaf Johann Adolf von Schwartzemberg, die zijn meester een ander beleid voorstelde.

Na 1656 verminderde zijn deelname aan het beleid. Hij werd meer een ambtenaar. Op die manier werd hij in sterkere mate bij de binnenlandse aangelegenheden betrokken, tot stijgende ontevredenheid van de audiëntier en van de andere hoge secretarissen.

Tijdens de weinig voorspoedige regering van Karel II maakte ook de Secretarie een periode van verwarring mee. Bij de aankomst van Miguel de Iturieta (1672-1678) had men geen oog voor zijn opdracht. De jonge landvoogd, don Juan Domingo de Zúñiga y Fonseca, graaf van Monterrey (1670-1675) stelde interimarissen aan, die in belangrijke mate het werk deden. Iturieta bleef hoofdzakelijk rapporteur voor de *Consejo de Estado*. Een onderzoek, door de vorstelijke Raad in 1679 bevolen over het functioneren van de instelling, leidde niet tot een klare omschrijving van het ambt. Spanje was een machteloos land geworden.

Bij de reorganisatie van het landsbestuur door Filips V in 1702 werden de krijgszaken aan een minister van Oorlog toevertrouwd. Secretaris José de Arze werd lid en secretaris van de Koninklijke Raad* met behoud van zijn oude titel. Hij werd in hoofdzaak met diplomatieke correspondentie belast. Na de Slag bij Ramillies (1706) verhuisde hij met het Anjouaans regime naar Bergen. Toen de Zuidelijke Nederlanden in 1711 zelfstandig werden onder Maximiliaan Emanuel van Beieren, keerde hij met zijn medewerkers naar Spanje terug. De Secretarie had opgehouden te bestaan.

De Oostenrijkse Habsburgers namen na de overdracht der Nederlanden in 1716 de Spaanse tradities over. In 1717 werd opnieuw een Spanjaard aangesteld tot secretaris van State en Oorlog. Een jurist van Ierse afkomst,

Patrick Mac Neny (1676-1745), moest al vlug de weinig actieve Spaanse bedienden helpen. Na het overlijden van de titularis werd hij door keizer Karel VI in de opengevallen plaats benoemd, ofschoon hij reeds de Nederlandse nationaliteit verworven had. Hij zou de enige autochtoon zijn die de functie vóór de Franse Revolutie bekwam.

Ondertussen was de betekenis van het ambt helemaal veranderd. Andere ambtenaren, hofmeester of minister geheten, stonden de landvoogd bij in bestuurlijke aangelegenheden en zorgden voor de uitvoering van de bevelen van de keizer. De landvoogd was ook kapitein-generaal geworden en oefende met de minister het hoogste gezag uit over het leger. De Secretarie ontwikkelde zich dan tot een administratief-uitvoerende instelling in dienst van de gevolmachtigd minister* en de gouverneur-generaal. Een keizerlijk decreet van 12 juni 1725 legde de omvorming van de Secretarie vast. Deze regeling werd later – vooral met betrekking tot het aantal personeelsleden – nog aangevuld in 1745 en 1772. Zo kon men in de loop van de 18de eeuw wel eens spreken van "*un département nouveau sous un nom existant anciennement*"².

Voor de aanstelling van de secreteris bleef de stelregel gelden, die Henri de Crumpipen in 1742 aldus formuleerde: "*La bonne politique et même la saine raison ont persuadé les souverains des Pays-Bas de ne mettre dans ce poste que des étrangers, dont la fidélité a été reconnu antérieurement*". Na Mac Neny waren de titularissen Duitsers van Westfaalse afkomst, vader en zoon de Crumpipen. Zij waren trouwe helpers van de minister en vol attentie voor de landvoogd en bezaten alle kwaliteiten die men van een goede secretaris mocht verwachten: discreet, overal aanwezig waar verslaggeving gewenst was, op de hoogte van alle staatsgeheimen en intriges. Zij notuleerden in de Kabinetsjointe*, maakten de opdrachten van landvoogd en minister over aan de Collaterale Raden, aan de justitieraden en de *jointes*, correspondeerden met mensen uit de provincie en maakten voor Wenen de officiële en de confidentiële rapporten klaar, die hun opgedragen werden.

De laatste jaren van het ancien régime waren ook bewogen tijden voor de Secretarie van State en Oorlog. Deze stond nochtans in hoog aanzien bij Jozef II. In 1781 kreeg secretaris Henri Herman de Crumpipen de titel van

² Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 692/2. Het citaat is ontleend aan SCHLITTER H., *Die Regierung Josefs II. in den österreichischen Niederlanden*, dl. I, Wenen, 1900, p. 140.

staatsraad en werd hem raadsheer Pierre de Reuss van de Geheime Raad* als adjunct gegeven. De Secretarie van State en Oorlog werd het voornaamste bureau, dat betrokken was bij de grote hervorming van Jozef II. De Collaterale Raden waren immers behoudsgezind en wars van de ideeën van de keizer. De Secretarie werd bij ordonnantie van 1 januari 1787 opgeheven. Zijn directeur werd ondervoorzitter van de Algemene Regeringsraad* en onderdirecteur belast met de politieke en economische aangelegenheden van Brabant. Het personeel werd ondergebracht in drie burelen voor het overleggen van bescheiden, registratie en expeditie.

Na de Brabantse Omwenteling werd de Secretarie van State en Oorlog samen met de Collaterale Raden op 18 december 1790 ten voorlopigen titel terug opgericht. Voor het eerst werd bewust een landgenoot, baron Guillaume Antoine de Feltz, directeur gemaakt, eerst als interimaris en vanaf 29 juli 1791 als vastbenoemd ambtenaar. De landvoogden mochten de kanselarij behouden, die zij na het verdwijnen van de Secretarie voor hun persoonlijke aangelegenheden hadden ingericht. Na de gebrekkige werking van de Secretarie van State en Oorlog werd aldus de toestand van vóór 1594 hersteld.

Na de eerste Franse bezetting verving de Belgische raadsheer Henri de Müller, lid van de Hofjonte voor Nederlandse Aangelegenheden te Wenen*, de niet graag geziene jozefinist de Feltz als directeur van de Secretarie van State en Oorlog. Hij kreeg tevens een zetel in de Ministerconferentie* en werd er belast met de buitenlandse betrekkingen. Het werk van de Secretarie werd voortaan geleid door één der officialen.

Bij de tweede Franse inval kreeg de secretaris voor het nog onbezette gebied volmacht om namens de landvoogd te tekenen. De instelling werd uiteindelijk bij ordonnantie van 2 december 1794 en met ingang van 1 januari 1795 opgeheven³.

³ De afschaffing van de Secretarie: *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 1. Het herstel ging samen met dat van de Collaterale Raden en van de Rekenkamer: *ibid.*, dl. XIII, p. 656 (18 dec. 1790) en *ibid.*, dl. XV, p. 7 (13 april 1793). De volmacht aan de secretaris gegeven op 13 sept. 1795: *ibid.*, p. 185. De afschaffing op 2 dec. 1795: *ibid.*, p. 191.

Organisatie

De Secretarie van State en Oorlog heeft in de 17de eeuw nooit een intern reglement gekregen. De titularis mocht het werk naar eigen inzicht organiseren. Dat zou pas in de 18de eeuw veranderen.

De secretaris had onder zich twee departementen: één voor militaire en één voor burgerlijke zaken (*las Secretarías de Estado y Guerra*). Het eerste had de zorg voor het hoge bestuur van de vreemde legers die in de Nederlanden verbleven, en voerde de vorstelijke bevelen uit. Het was gevestigd in de ambtswoning van de secretaris. In het tweede departement hield de secretaris zich aanvankelijk vooral met de buitenlandse politiek bezig. Hij adviseerde de landvoogd bij binnenlandse problemen. Deze dienst werkte in het paleis van de gouverneur-generaal. Vanaf het midden van de eeuw nam hij meer het voortouw van het binnenlands beleid en raakte daardoor in conflict met de andere secretarissen, vooral met de audiëncier, die eerste secretaris van State was.

In krijgsaangelegenheden had hij veel te maken met de hoge ambtenaren van de *veeduría*, de *contaduría** en de *pagaduría** en de superintendent van de Militaire Justitie*, die respectievelijk instonden voor de inspectie, de uitrusting, de betaling, de bewapening en de rechtspraak van de troepen. De hoogste titelvoerders hingen weliswaar van de landvoogd af, maar ook in hun aangelegenheden speelde de secretaris vaak een beslissende rol.

Voor zijn politieke opdracht beschikte hij over een specialist in cijferschrift en een vertaler. Hij verzorgde de geheime correspondentie van de gouverneur-generaal en zorgde ervoor dat de bevelen van de koning stipt uitgevoerd werden. Hij was lid van de speciale *jointes*, die veelal uit Spanjaarden bestonden en over de consulten van de Collaterale Raden beslisten.

De techniek van het rapporteren verbeterde in het begin van de 17de eeuw. Aanvankelijk werden meerdere zaken in één verslag besproken. Later kwam men ertoe slechts één zaak per brief te behandelen. Men verstuurde dan niet zelden meerdere brieven in één zending. Alles gebeurde in het Spaans; slechts vanaf Mac Neny zou het Frans de voertaal van de Secretarie worden.

Elke dienst beschikte in principe over drie officialen, allen Spanjaarden, en een bode, niet zelden echter over meer personeel. Op het einde van de eeuw kenden ook deze diensten een personeelsinflatie en werkten er een 20-

tal bedienden. Een speciale plaats bekleedde de *oficial mayor*. Hij werd door de vorst aangesteld en mocht de titel van "secretaris van de koning" voeren.

Heel het personeel werd vanuit Spanje betaald. De wedden stegen aanvankelijk met de prijsinflatie. De secretaris van State en Oorlog ontving op het einde van de eeuw 7500 gulden jaarwedde en 1000 gulden standplaatsvergoeding. Indien hij vanuit een hoge diplomatieke post overgeplaatst was, kon zijn vergoeding wel eens het dubbele bedragen. Naast de vaste vergoedingen bestonden er casuele toeslagen. Zij kwamen uit de benoemingstaksen die de officieren bij hun aanstelling moesten betalen. Een gedeelte ervan ging naar de secretaris en naar de *oficial mayor*, soms ook naar andere officialen. Later in de eeuw werd deze ambtstaks volledig in de Krijgskas* gestort, maar werd een bijkomende som aan de jaarvergoeding toegevoegd. De *oficial mayor* genoot een jaarinkomen van 2000 gulden naast een gratificatie uit de *medianaten* van de officieren ten belope van 550 gulden. De andere officialen kregen allen minder. Het kon echter gebeuren, zoals in het midden van de eeuw, dat er drie jaar lang geen wedde werd uitbetaald. Dan kampten in de eerste plaats de kleine bedienden met financiële problemen.

Nadat in 1717 de Secretarie opnieuw was ingericht, bleken de benoemde Spanjaarden niet opgewassen tegen hun taak. Mac Neny moest hen helpen wat betreft het meer confidentiële werk ten gunste van de markies van Prié.

Toen Mac Neny in 1724 door keizer Karel VI als titularis benoemd werd, protesteerde de Raad van State* dat de instelling overbodig was. Dit dwong de keizer tot een organiek decreet, dat op 12 juni 1725 een aantal coördinaten vastlegde. De Secretarie zou voortaan maar één departement meer kennen en naast een directeur over vijf officialen en een bode beschikken. De aanstelling van de titularis berustte bij de keizer. Hij bevestigde ook de *oficial mayor* die, samen met de overige personeelsleden, door de landvoogd benoemd werd. Deze eerste bediende mocht de titel "secretaris van de keizer" dragen.

Al vlug kwam er een officiaal bij. Na de dood van Mac Neny werd de dienst op 27 juni 1745 nog eens, zij het op een beperkte wijze, gereorganiseerd. Toch moest het personeel na 1750 soms nog 12 tot 15 uur per dag werken.

Pas vanaf het ministerschap van Georg Adam von Starhemberg kreeg het versterking. Vreemd was dat de grootmeesters van het Hof* Giulio Visconti en Friedrich August von Harrach bij hun aantreden nog een privé-

kantoor hadden mogen opstarten, ofschoon de Secretarie dat juist had willen uitschakelen. Na het vertrek van Harrach werd dit opgeheven.

De secretaris ontving een jaarwedde van 8500 gulden; hierin was de standplaatsvergoeding inbegrepen. Hij kreeg daarbij 750 gulden voor kantoorbehoeften. De wedden van de overige officialen schommelden tussen 1750 gulden en 875 gulden. De bode kreeg 315 gulden. Na 1789 zou de wedde van de titularis tot 10.000 gulden verhoogd worden, standplaatsvergoeding inbegrepen. Iedereen werd betaald met "Belgisch" geld, aanvankelijk voor de helft uit de Krijgkas, na 1770 volledig uit de eigen middelen. Het schrijfwerk gebeurde in de ambtswoning van de secretaris te Brussel. Daar ontving deze, na zijn dagelijks bezoek aan de landvoogd en de gevolmachtigd minister, zelf ook raadsheren en hoge ambtenaren.

Bevoegdheden en activiteiten

De secretaris van State en Oorlog van de 17de eeuw is meermaals bestempeld als minister van buitenlandse zaken en van oorlog, en als staatssecretaris voor belangrijke en geheime aangelegenheden⁴. Men zou hem ook kunnen omschrijven als de eerste minister van de landvoogd, want hij vervulde in belangrijke mate de functie, die de gevolmachtigd minister in de 18de eeuw overnam. Nochtans hing veel af van de titularis van het ambt. Nu eens was hij een beleidsman, soms was hij vooral een administratiefiguur. Zijn taak werd nooit tot in de puntjes uitgetekend. Hij leefde aanvankelijk in de traditie van zijn rechtsvoorgangers⁵, de persoonlijke secretarissen van de landvoogden, van Margarethn van Parma tot Alexander Farnese. Alleen had hij daarbij nog gezag gekregen over de Spaanse, Italiaanse en Duitse troepen.

⁴ GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Secrétairerie d'État et de guerre*, p. 3.

⁵ De rechtsvoorgangers van de secretarissen van State en Oorlog waren de particuliere secretarissen van de volgende landvoogden: Margaretha van Parma (1522-1586): Thomas Armenteros, 1559-1568; Hertog van Alva (1507-1582): Juan Albornoz, 1567-1573; Hertog van Medina Celi († 1594): Pedro Canales, 1572-1573; Luis de Requesens (1528-1576): Domingo de Zavala, 1573-1576 en Balthazar López de la Cueva, 1573-1576; Juan van Oostenrijk (1545-1578): Domingo de Zavala, 1576-1577 en Andrés de Prada, 1577-1578; Alexander Farnese (1545-1592): Cosimo Masi, 1578-1594.

Zo iemand boven hem stond, beperkte hij anderzijds wel de bewegingsvrijheid van de landvoogd om steeds de wil van de koning door te drukken.⁶ Bij zijn aankomst in de Nederlanden was een prins van den bloede vaak minder op de hoogte van toestanden en persoonskwesties dan zijn kabinetschef. Uit de brieven van Madrid komen een aantal opdrachten naar voren: handhaven van de eensgezindheid tussen de burgerlijke en militaire gezagdragers, instandhouden van een spionagenet bij de vijand en contraspionage in eigen rangen, hervormingen van het leger voorstellen, onderhandelen met de financiers voor leningen, aanvankelijk *asientos* geheten, nauwkeurig aan Madrid rapporteren en dergelijke.

De secretaris van State en Oorlog was samen met de gouverneur-generaal in de laatste jaren van de Tachtigjarige Oorlog zozeer het centrum van de diplomatieke activiteit, dat hij aan Madrid voorstelde te Brussel een *jointe* op te richten, die alle beslissingen inzake vrede en onderhandelingen zou nemen. Dat voorstel werd natuurlijk door de *Consejo de Estado* zonder pardon afgewimpeld.

In de Oostenrijkse periode verloor de secretaris alle militaire attributies. Zijn dienst evolueerde tot kanselarij voor de landvoogd en de minister. Daarom moest hij zich iedere morgen – ook op zondag – bij de beide heren aanmelden. Hij voerde al hun opdrachten uit en verzorgde de officiële en officiële correspondentie.

Door Starhemberg werd de secretaris meer en meer bij het beleid betrokken. Gevolmachtigd minister en secretaris beslisten samen over heel wat

⁶ Lijst van de secretarissen van State en Oorlog tijdens de *Spaanse periode* (° betekent interimaris): Estebán de Ibarra 1592-1596, Juan de Mancicidor 1596-1618, Matheo de Urquina 1618-1625 (oorlog), Pedro de San Juan 1618-1625 (staatsz.), 1625-1633 (alles), Martín de Axpe 1634-1636, Francisco de Galaretta 1636-1638, Miguel de Salamanca 1638-1642, °Diego de la Torre 1641, Diego de la Torre 1642-1644 (oorlog), Jerónimo de Almeyda 1643-1644 (staatz.), Francisco de Galaretta 1644-1648, Antonio Navarro Burena 1648-1655, Martín de Galaretta Occariz 1655-1669, °Joseph de Mandietta 1669-1670, °José de Santurde 1670-1672, Miguel de Iturietta 1672-1679, °José de Santurde 1672-1675, °José de Urquia 1675-1678, Alonso Carnero 1679-1682, Francisco Fernández de Rivero 1683-1688, Pérez de Olmedo 1686-1692, Manuel García de León 1692, José de Haro y Lira 1693-1697, José de Arze 1697-1702. Titularissen voor de *Oostenrijkse periode*: Francisco Antonio Navarro 1717-1723, Patrick Mac Neny 1724-1745, Henri de Crumpipen: adjunct 1735-1745, titularis 1745-1769, Henri Herman de Crumpipen: adjunct 1764-1769, titularis 1769-1787, Pierre de Reuss: adjunct 1781-1787, Guillaume Antoine de Feltz 1790-1792, Henri de Müller 1793-1794.

problemen en benoemingen na gezamenlijke beraadslaging. De secretaris kreeg het beheer van de Kas van de *Gastos secretos**, waaruit geheime vergoedingen en gratificaties geschonken werden. Er gebeurde niets meer zonder dat de secretaris erbij betrokken geweest was.

Onder minister Louis Charles Barbiano di Belgioioso werd secretaris Henri Herman de Crumpipen de spilfiguur: hij steunde volop de vernieuwingsdrang van Jozef II. Ongemerkt groeide zijn officie uit tot een beleidsdepartement: de bestuurlijke herstructurering van 1787 bevestigde een reeds verworven toestand.

In de 18de eeuw is de Secretarie van State en Oorlog zo belangrijk geworden dat geen enkel algemeen probleem uit deze periode kan bestudeerd worden zonder consultatie van het nagelaten bestand.

Bibliografie

De bibliografie betreffende de Secretarie is erg beperkt. De zoon van secretaris Mac Neny wijdde er het korte hoofdstuk XVI aan in DE NENY P.F., *Mémoires historiques et politiques des Pays-Bas autrichiens*, Neuchâtel, 1784. Zeer kort zijn ook POULLET E., *Les constitutions nationales belges de l'Ancien Régime à l'époque de l'invasion française de 1794 (Mémoires couronnés et autres mémoires publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Collection in-8°, 26)*, Brussel, 1876, p. 240-241, en SCHILLINGS A., *Overzicht van de geschiedenis onzer instellingen*, Brussel, 1945, p. 57-59.

Een algemene synthese brengt de inleiding van de hierna vermelde inventaris van het archiefbestand van de Secretarie door A. Gaillard en É. De Breyne. Er bestaat ook een korte algemene geschiedenis van de instelling in LEFÈVRE J., *La Secrétairerie d'État et de guerre et ses archives*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1960, 31, p. 133-147 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989). De ontwikkeling van de instelling in de 17de eeuw wordt in een ruime studie door dezelfde auteur beschreven: ID., *La Secrétairerie d'État et de guerre sous le régime espagnol (1594-1711) (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 36)*, Brussel, 1934.

Voor het ontcijferen van het geheimschrift van diplomaten in de 17de eeuw is een document van cryptografie, uit de archieven van de Secretarie afkomstig, onontbeerlijk: DEVOS J.P. en SELIGNAN H., *L'art de déchiffrer. Traité de déchiffrement du XVIIe siècle de la Secrétairerie d'État et de guerre espagnole* (Université de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 4de reeks, 36), Leuven 1967.

Over alle secretarissen van de 18de eeuw werden in de nationale biografische woordenboeken notities gepubliceerd. Voor wat betreft de 17de eeuw kwamen alleen Juan de Mancidor, Matheo de Urquina en Miguel de Salamanca aan de beurt.

Archief

Het archief van de Secretarie van State en Oorlog berust in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Het bestand is zeer omvangrijk. Toch ontbreken er stukken uit bepaalde periodes. Anderzijds zijn er ook verzamelingen in opgenomen die er niet in thuis horen, zoals de persoonlijke correspondentie van aartshertog Albrecht en van gevolmachtigd minister Karl von Cobenzl (200 registers), evenals archivalia van Spaanse gezanten.

Bronnenpublicaties

Afgezien van het hierboven vermelde memorandum over cryptografie zijn er geen bronnenpublicaties. Wel wordt de secretaris *passim* vermeld in LONCHAY H., CUVELIER J. en LEFÈVRE, J. (eds.), *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle* (C.R.H., reeks in-4°), 6 dln., Brussel, 1923-1937, en zijn te Brussel de brieven vaak door hem geschreven. Een goede hulp om de secretarissen terug te vinden brengt VAN DURME M., *Les Archives générales de Simancas et l'histoire de la Belgique (IXe-XIXe siècle)* (C.R.H., reeks in-4°), dl. IV, 2, Brussel, 1990, waarin een lange lijst van personen en instellingen voorkomt.

Archieftoegangen

Betreffende dit bestand bestaat er enkel de beknopte inventaris van GAILLARD A. en DE BREYNE É., *Inventaire sommaire des archives de la Se-*

crétairerie d'État et de guerre (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas, conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I), Brussel, 1906 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 100).

Voor de Spaanse periode consultere men tevens PARKER G., *Guide to the Archives of the Spanish Institutions in or concerned with the Netherlands (1556-1706)* (*Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer*, 3), Brussel, 1971, met verwijzingen naar J. de Mancidor, F. de Galaretta e.a.

Voor de Oostenrijkse periode zijn er bescheiden aanwezig in de Weense archieven. Zie daarvoor LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique* (*C.R.H.*, reeks in-8°), Brussel, 1924. Betreffende secretaris Mac Neny e.a. consultere men tevens RUWET J., *Les archives et bibliothèques de Vienne et l'histoire de Belgique* (*C.R.H.*, reeks in-4°), Brussel, 1956.

De Weense archivalia werden gemicrofilmd. Een globaal verslag van het gepresteerde werk vindt men in *Interuniversitaire Kommissie voor de microfilmen. Tien aktiviteitsjaren 1949-1959*, en *Ter aanvulling van het verslag over de werkzaamheden 1949-1959* (*N.F.W.O.*), Brussel, 1959-1960. De films kunnen geconsulteerd worden in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en in de bibliotheken van de Belgische universiteiten, die in 1959 een kopie gekregen hebben. Ter plaatse vindt men een gedetailleerde inventaris.

Piet LENDERS

DUITSE STAATSSECRETARIE

(1553-1729)

Geschiedenis

Hoewel de Bourgondische hertogen en hun Habsburgse rechtsopvolgers krachtens de Gouden Bul van 1349 alleen voor Brabant, Limburg en de Landen van Overmaas ten overstaan van het Keizerrijk over een onbetwistbare immuniteit beschikten, hadden zij voor hun meeste andere kerkelijke en wereldlijke Nederlandse territoria in feite een min of meer grote autonomie verkregen; de keizerlijke jurisdictie legde er slechts sporadisch activiteit aan de dag. De hertogen van Bourgondië hadden nog zelden de eed van trouw aan de keizer afgelegd voor hun gebieden die theoretisch ressorteerden onder het Keizerrijk. Eenmaal zelf keizer maakte Karel V er in zijn hoedanigheid van "opperheer van de Nederlanden" (*seigneur suprême des Pays-Bas*) werk van, de oude juridische banden van de Nederlanden met het Keizerrijk te verbreken, constaterend dat zij sinds mensenheugenis vrij waren van keizerlijke vonnissen, gebruiken en regelgeving. In 1548 kwam hij dienaangaande bij de Transactie van Augsburg tot overeenstemming met de *Reichsstände*. Zij onttrok de betrokken provincies aan de Westfaalse kreits om ze te verenigen in de nieuw opgerichte "Nedererflandse" kreits, beter bekend onder de benaming Bourgondische kreits. De rechtsbevoegdheden van het *Reichskammergericht* en de *Reichstag* inzake de Nederlanden werden nog symbolischer dan voordien¹.

De formele oprichting van de Duitse Staatssecretarie in 1553 heeft waarschijnlijk met de nieuwe volkenrechtelijke verhouding ten aanzien van het Keizerrijk van doen. Urban von Scharenberg, geboren in Opper-Oosten-

¹ NÈVEP.L., *Het Rijkskamergerechten de Nederlanden. Competentie-territoire-archieven*, Assen, 1972, p. 99-129 en 280-517; RANIERI F., *Recht und Gesellschaft im Zeitalter der Rezeption. Eine rechts- und sozialgeschichtliche Analyse der Tätigkeit des Reichskammergerichts im 16. Jahrhundert (Quellen und Forschungen zur höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich, 17)*, Keulen-Wenen, 1985, p. 305-314 en 318-319; JONGKEES A.G., *Burgundica et varia. Keuze uit de verspreide opstellen van prof. dr. A.G. Jongkees hem aangeboden ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag door de Kring van Groninger Mediaevisten*, Hilversum, 1990, p. 198-202 en 207.

rijk, werd op 24 december 1553 tot de eerste officiële secretaris van State voor Duitse aangelegenheden (*secrétaire d'Etat en langue allemande* of *secrétaire aux affaires d'Allemagne*) benoemd en Filips II zou hem op 25 april 1556 in dat ambt bevestigen. Voordien was Scharenberg particulier secretaris van landvoogdes* Maria van Hongarije en als zodanig stond hij in voor redactie en expeditie van haar correspondentie met het Keizerrijk en met haar broer Karel V; subsidiair deed hij ook de briefwisseling met Polen en met de Scandinavische landen². Vóór Scharenberg functioneerde Nicolas le Gouverneur die op 26 juli 1535 benoemd was tot secretaris met "*charge des affaires, despèches et translations d'allemand*" in opvolging van Jan Franco, die reeds onder Margaretha van Savoie "*chargé de translater les despèches d'Allemagne en françois*" was. Er worden nog andere namen genoemd van secretarissen die Maria van Hongarije tijdelijk ter zijde stonden voor de Duitstalige correspondentie: Hans Kruetter (1531-1535) en Gerard Veltwijck³. De functie bestond dus kennelijk al eerder, maar zij werd eerst in 1553 geïnstitutionaliseerd.

Tijdens het Anjouaans Bewind werd de Duitse Staatssecretarie niet opgeheven en in 1706 werd zij door het regime van de geallieerden zelfs gecontinueerd, maar aangezien de betrekkingen tussen de Nederlanden als Bourgondische kreits en het Keizerrijk opgehouden hadden te bestaan, stelde zij niet veel voor. Na de Vrede van Utrecht en het Barrièretraktaat veranderden de verhoudingen van de inmiddels Oostenrijkse Nederlanden met de Habsburgse keizer helemaal. De politieke en diplomatieke correspondentie werd een bevoegdheid van de Secretarie van State en Oorlog*. De Duitse Staatssecretarie had geen reden van bestaan meer en zij verdween geruisloos. Over de laatste dienstdoende *secrétaire d'État de S.M. pour les affaires d'Allemagne*, Jan Mathias Ludovici de Clarenz d'Orley, is weinig meer bekend dan dat hij sinds 1725 in feite de oude en zieke Jan Pieter de Kempis

² LALOIRE É., *Inventaire des archives*, p. 16-17.

³ COENEN D., *Une pratique de Chancellerie en usage sous Charles Quint. La "bourse commune" des secrétaires attachés aux Conseils du gouvernement central des Pays-Bas*, in *Contributions à l'histoire économique et sociale (Institut de sociologie. Centre d'histoire économique et sociale)*, dl. VII, Brussel, 1976, p. 79-80.

verving. Toen de titulaire secretaris de Kempis in 1729 overleed, werd deze niet meer vervangen⁴.

Organisatie

De secretaris van State voor Duitse aangelegenheden werd benoemd door of vanwege de vorst*. In tegenstelling tot de andere secretarissen van State behoorde hij niet tot het college van secretarissen van de Geheime Raad*, maar ressorteerde hij rechtstreeks onder de landvoogd of ten tijde van de aartshertogen rechtstreeks onder de soevereinen. Hoewel hij dezelfde rechten en emolumenten genoot als de andere secretarissen van State, nam hij daarentegen op geen enkele wijze deel aan de redactie noch aan de expeditie van de gesloten brieven van de Geheime Raad en had hij geen aandeel in de "gemeenschappelijke beurs". Zijn aanspraken daarop waren wel eens oorzaak van strubbelingen⁵. In 1666 eiste de toenmalige Duitse secretaris van State overigens in processies en openbare plechtigheden de protocollaire voorrang op onmiddellijk na de audiëntier.

Wegens de omvangrijke opdracht van de Duitse secretaris van State stonden in de regel twee tot drie adjuncten of officialen in zijn dienst; eventueel hadden zij de mogelijkheid hem op te volgen. Zij moesten evenals hijzelf meertalig zijn en natuurlijk het Hoogduits perfect beheersen. In 1622 werd Leonard Voeller officiaal op de Duitse Staatssecretarie. Dat was de aanloop voor een familietraditie. Van 1642 tot 1710 zijn leden van de familie Voeller of titularis of adjunct op de Duitse Staatssecretarie geweest.

Bevoegdheden en activiteiten

Zijn taak bestond erin niet enkel "brieven van Staat" (*lettres d'Estat*) van de gouverneur-generaal aan keizer, keurvorsten en vrije Duitse steden gericht te vertalen, eventueel op te stellen, ter ondertekening over te leggen, mede te ondertekenen en te versturen, doch ook de brieven aan de vorsten van Polen en de Scandinavische landen en aan de Zwitserse Statenbond en kan-

⁴ LALOIRE É., *o.c.*, p. 22-24.

⁵ COENEN D., *o.c.*, p. 79-80.

tons vielen onder zijn bevoegdheid ; omgekeerd vertaalde hij de brieven die genoemde correspondenten de regering in Brussel toestuurd. Ook de instructies voor de Nederlandse assessoren bij het *Reichskammergericht* en afgevaardigden op de Rijksdagen en de briefwisseling met hen werden door hem verzorgd. Na de Vrede van Munster stond hij eveneens in voor de schriftelijke betrekkingen met de Republiek van de Verenigde Provinciën⁶.

Daarnaast vervulde hij een omvangrijke taak met betrekking tot de Hoogduitse legereenheden in de Nederlanden. Alle benoemingsbrieven, rekruteringsbevelen, instructies en andere dienstbevelen bestemd voor de Hoogduitse militaire overheden die in dienst van de regering of van Spanje in de Nederlanden of in Frankrijk opereerden, werden in zijn kantoor opgesteld, medeondertekend, verzegeld en verstuurd. Zelfs wanneer Spaanse en Nederlandse troepen op Duits grondgebied Habsburgse belangen dienden, liep de correspondentie met en van hen via zijn bureau. Wegens hun enorme deskundigheid op het gebied van de politieke en militaire betrekkingen met de oostelijke buurstaten en vanwege hun relaties aldaar, werden de Duitse secretarissen van State vaak op persoonlijke titel door de landvoogden geraadpleegd. Zodoende droegen zij vaak titels als die van *conseillier et secrétaire, Rathcamer und teutsch Secretar* of *Rath und teutscher geheimer Secretarius* en soortgelijke meer. Niet zelden trokken zij erop uit om troepen te lichten ten behoeve van de Spaanse koning⁷.

Bibliografie

Over de Duitse Staatssecretarie bestaat helaas geen monografie. Alsnog moet men het stellen met een klein artikel van DE MARNEFFE E., *La Secrétairerie d'État allemande aux Pays-Bas*, in *Mélanges d'histoire offerts à Charles Moeller à l'occasion de son jubilé de 50 années de professorat à l'Université de Louvain*, dl. I: *Époque moderne et contemporaine*, Leuven-Parijs, 1914, p. 141-148. Van de eerste, overigens politiek en diplomatiek belangrijkste titulaire secretaris bestaat een biografische notitie van DE SCHEPPER H.,

⁶ DE MARNEFFE E., *La Secrétairerie d'État allemande*, p. 143.

⁷ *Ibid.*, p. 142-143; LALOIRE É., *o.c.*, p. 12-24.

Scharenberg, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. III, Brussel, 1968, kol. 765-769.

Archief

Het archiefbestand *Duitse Staatssecretarie*, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, is vrijwel de volledige neerslag der activiteiten van de gelijknamige instelling. Het archief van de Duitse Staatssecretarie beslaat de periode van 1522 tot 1702 en het omvat hele reeksen registers met algemene, politieke en diplomatieke correspondentie van de landvoogden met keizers, keurvorsten, militaire, kerkelijke en burgerlijke gezagvoerders in het Keizerrijk, de vorstendommen Kleef, Keulen, Gulik, Saksen, Mainz, Brunswijk, Hessen, Baden, Beieren, Stettin, Meklenburg, Brandenburg, Wurtemberg, Sleeswijk-Holstein, enz., de Scandinavische en Midden- en Oosteuropese monarchieën, met daarnaast de vele bundels met minuten van verstuurd documenten en met originele ontvangen stukken. Betreffende de betrekkingen met de Republiek na 1648 is in een tiental bundels diplomatieke correspondentie te vinden. Ook de relaties van de regering van de opstandige Staten-Generaal met het Keizerrijk tijdens de jaren 1570 zijn erin terug te vinden. De registers zijn doorlopend, terwijl de bundels met correspondentie en bijgevoegde stukken per landvoogd zijn geordend. Voorts is er een reeks bescheiden met betrekking tot de militaire aangelegenheden van 1528 tot 1703. Aangezien de Duitse secretaris van State tegelijk als archivaris fungeerde, bewaarde hij een aantal historische retroacta en gerechtelijke stukken met betrekking tot Rijkskamergerecht en Rijksdag, en uiteraard ook de correspondentie met de Nederlandse assessoren en afgevaardigden. Het hele archief telt bijna 900 nummers. Van de periode 1700-1711 zijn nauwelijks twee bundels briefwisseling aanwezig. Slechts een 30-tal nummers betreffen de 18de eeuw, onder meer consultaties met het Rijkskamergerecht te Wetzlar; overigens is het Oostenrijkse deel meer een toegevoegde verzameling dan een archief. Dit archiefbestand is nog maar relatief weinig bestudeerd; de vaak geciteerde DE BORCHGRAVE E., *Histoire des rapports de droit public entre les provinces belges et l'Empire d'Allemagne*, Brussel, 1876, heeft zich voornamelijk op de Weense archieven gebaseerd. Van de Duitse briefwisseling van Margaretha van Parma en van haar zoon Alexander Farnese, hertog van Parma, is een niet onbelangrijk deel samen met de politiek

belangrijke correspondentie van hun privé-secretarissen in het *Archivio Farnesiano* in de Archivi di Stato te Napels en te Parma terechtgekomen. Na de Tweede Wereldoorlog heeft men laten geloven dat het grootste deel van die *Carte Farnesiane* en in het bijzonder de reeks *Guerra di Fiandra* bij de door Duitse troepen aangestoken brand van het Archivio di Stato de Napoli in 1943 was vernietigd⁸. Eerst vrij onlangs is echter gebleken dat meer gered is dan alsnog werd gedacht; de betrokken dozen (*buste*) zijn onder de *dicitura Fiandre* in het Archivio Farnesiano te Napels op te vragen⁹. De archiefbestanden *Carteggio Farnesiano* en de *Carte e Casa Farnesiane* in Parma hebben eveneens zwaar te lijden gehad, zodat vele bescheiden slecht of helemaal niet meer raadpleegbaar zijn¹⁰. Het complement van één en ander berust in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen, *Abteilung Belgien*¹¹.

Archieftoegangen

Een goed bewaard archief laat zich vaak goed inventariseren en dat valt meteen op bij raadpleging van de archiefinventaris: LALOIRE É., *Inventaire des archives de la Secrétairerie d'État allemande*, Brussel, 1929 (anastatische herdruk in 1979). Wat de archieven in Oostenrijk betreft, late men zich leiden door RUWET J., *Les archives et bibliothèques de Vienne et l'histoire de Belgique* (C.R.H., reeks in-4°), Brussel, 1956, nodig aan te vullen met LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1924, RUWET J., *Les archives de Vienne et l'histoire de notre pays*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1953, 118, p. XCI-CXX, en vooral met SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. IV, Wenen, 1938. Van de Weense archieven berusten in het Algemeen Rijks-

⁸ RAMACCIOTTIG., *Le vicende storiche del archivio farnesiano a Napoli e la sua reale consistenza*, Parma, 1951, p. 16-51; DIERICKX M., *Les "Carte Farnesiane"*, p. 119-126.

⁹ *Guida generale degli Archivi di Stato Italiani*, dl. III, Rome, 1986, p. 97; brief van de directeur van het Archivio di Stato te Napels aan J.P. de Valk van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in Den Haag, 30 juli 1993, waarvan ik hier dankbaar gebruik maak.

¹⁰ DE SCHEPPER H., *De katholieke gewesten, 1579-1609*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. VI, Haarlem, 1979, p. 445.

¹¹ Op te merken is dat "Belgien" en hierna "Belgique" op te vatten zijn als "Nederlanden".

archief te Brussel en in de universiteitsbibliotheken van Leuven, Gent, Brussel en Luik microfilms, die evenwel foto-technisch van slechte kwaliteit zijn.

Over de Farnesiaanse archieven in Parma en Napels zijn analyses gepubliceerd: VAN DER ESSEN L., *Les archives Farnésiennes de Parme au point de vue de l'histoire des anciens Pays-Bas catholiques* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1913, alsook CAUCHIE A. en VAN DER ESSEN L., *Inventaire des archives Farnésiennes de Naples au point de vue de l'histoire des Pays-Bas catholiques* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1911. Zie tevens GACHARD L.-P., *Les archives Farnésiennes à Naples*, in *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins*, 3de reeks, 1868, 11, p. 245 e.v. De uitvoerige aantekeningen van Van der Essen over de Farnesiaanse archieven in het Archivio di Stato te Napels zijn in privé-bezit; een overzicht van die *Cahiers Van der Essen* maakte DIERICKX M., *Les "Carte Farnesiane" de Naples par rapport à l'histoire des anciens Pays-Bas, après l'incendie du 30 septembre 1943*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1947, 112, p. 119-126. De archiefsignaturen en beschrijving van de *buste di Fiandre* bij MAZOLLENI J., *Inventario Archivio Farnesiano*, Napels, 1954-1955, p. 318-321, komen echter niet meer overeen met die van de *fasci* bij A. Cauchie, L. Van der Essen en M. Dierickx. De door laatstgenoemde gesignaleerde, niet nader beschreven en na de oorlog nieuw gevormde bis-nummers hadden trouwens zodanig van de vochtigheid geleden dat de archivaris van het Archivio di Stato te Napels in 1946 constateerde dat het quasi onmogelijk is ze te consulteren wegens hun broosheid. Er zou ter plekke een concordans moeten kunnen worden uitgezocht om een duidelijk inzicht te hebben in wat werkelijk werd bewaard¹².

Hugo DE SCHEPPER

¹² DIERICKX M., *o.c.*, p. 121.

ARCHIEFBUREAU

(1773-1794)

Geschiedenis

Het *Bureau des archives*, eveneens bekend onder de meer prestigieuze maar minder gebruikte naam *Département des archives*, werd opgericht bij keizerlijke dépêche van 24 december 1773. Tegelijk werd graaf Jean-Baptiste Goswin de Wynants (1726-ca. 1800) tot eerste *directeur général des Archives des Pays-Bas* benoemd. Met de officiële oprichting van een centrale archiefinstelling moest voorgoed een einde komen aan eeuwen verwaarlozing van de regeringsarchieven.

Een centrale archiefbewaarplaats voor de historische bestanden, zoals deze van Simancas in Spanje, was ook in de Nederlanden niet geheel onbekend, althans niet in de vorstendommen, de latere provincies. Van ouds bestond er een centraal depot voor het graafschap Vlaanderen in het slot van Rupelmonde en later in de citadel van Gent, terwijl de hertogelijke archieven van Brabant werden ondergebracht in het kasteel van Vilvoorde. Voor de centrale regering van de Nederlanden werden echter geen gelijkaardige voorzieningen getroffen. Een plan van Filips IV (1621-1665) om in 1632 een algemeen regeringsarchief in te richten, bleef zonder gevolg. Elke regeringsdienst was in principe verantwoordelijk voor het eigen archief. Het beheer ervan vormde één van de gewone ambtsbezigheden van de griffier of *actuaris*. Slechts heel uitzonderlijk werd hiervoor een archivaris in dienst genomen. Filips II (1555-1598) had wel bij het begin van zijn regering bij iedere Collaterale Raad een charterbewaarder (*garde des chartes*) doen aanstellen maar de maatregel sorteerde geen blijvend effect. In de Rekenkamers, die binnen de centrale regering een belangrijke archieffunctie vervulden, werd de zorg voor het omvangrijke archiefbestand toevertrouwd aan *archivistes-commis aux recherches*.

Toen de nieuwe Oostenrijkse bewindhebbers in het raam van de rationalisering van het staatsbestuur tot de afschaffing van een aantal uit de Spaanse tijd stammende regeringsdiensten en militaire organen besloten, dreigden heel wat archieven zonder beheerder te vallen. De kwestie werd echter pas

acuut als in maart 1744 de Audiëntie* formeel werd opgeheven. De audiëntier beheerde immers niet alleen een zeer uitgebreid eigen archief maar fungeerde tevens als bewaarder van het oude archief van de Raad van State*. De ordening en inventarisatie van dit afgesloten bestand werd aanvankelijk opgedragen aan secretaris Dirix van de afgeschafte Audiëntie, die in 1749 een bruikbare inventaris afleverde, en vervolgens aan Cosqui, ex-official van dezelfde instelling. In 1754 werd zijn dienst omschreven als *Département des papiers courants du ci-devant office de l'audiencier*. Een jaar later werd de bewerking van het Audiëntiearchief toevertrouwd aan Jean-Baptiste de Wynants die aanvankelijk onder de supervisie van zijn oom Henri Guillaume de Wynants zou werken. Na diens overlijden in 1762 zette de jonge de Wynants het aangevatte werk alleen voort.

Inmiddels groeide in regeringskringen de belangstelling voor een Algemeen Regeringsarchief. Van bij zijn eerste aanstelling in 1755 moest de Wynants de oprichting van een *Archive générale* voorbereiden. Er kwam echter pas schot in de zaak na de restitutie door Frankrijk van de archieven afkomstig van de Rekenkamer van Vlaanderen* te Rijsel in uitvoering van het grensverdrag van 1769 (*Traité des Limites*, Versailles, 16 mei 1769). Het concrete voorstel tot oprichting van een centrale archiefdienst kwam van een andere oom van de Wynants, met name hoofdvorzitter Patrice François de Neny. Het project stuitte op de tegenkanting van Kaunitz, die terugdeinsde voor de grote kosten. Slechts met grote moeite kon de Oostenrijkse hof- en staatskanselier worden overtuigd. Op 24 december 1773 werd een bescheiden Archiefbureau opgericht en werd de Wynants belast met "*la direction, la recherche et l'arrangement des Archives du gouvernement*". Ondanks de persoonlijke inzet van zijn directeur-generaal, die zich vaak verplicht zag alleen of met slechts enkele medewerkers het *Bureau* of *Département des archives* draaiende te houden, kwam de instelling nooit echt van de grond. Nog geen drie jaar na de oprichting plaatste Kaunitz reeds vraagtekens bij haar voortbestaan als permanent orgaan.

In 1785 bedacht Jozef II graaf de Wynants en zijn Archiefbureau met een nieuwe, veel minder ambitieuze opdracht ten behoeve van Wenen, namelijk het kopiëren in Brussel van historische stukken uit de regeringsarchieven. In feite betekende deze heroriëntering van de werkzaamheden ook de redding van het Bureau. In de op te richten Algemene Regeringsraad* was de zorg voor het dynamisch archief opgedragen aan een registraturoordienst

(*Bureau de la registrature*). Voor een historische archiefbewaarplaats was in de hervormde regering geen plaats voorzien. Nadat het Archiefbureau op 30 november 1786, zoals trouwens alle andere regeringsorganen, was opgeheven, kon het zijn activiteiten voorlopig officieus voortzetten onder zijn oude naam *Archives du Conseil d'État et de l'Audience*, en dit tenminste tot december 1789, toen de Brabantse Revolutie elke verdere activiteit onmogelijk maakte.

Bij het herstel van de "oude orde" in 1791 werd het Archiefbureau officieel heropgericht in de vorm zoals het tot eind 1786 had gefunctioneerd. Niet voor lang echter. Heel snel na elkaar volgden de eerste Franse verovering (1792-1793) en de definitieve Franse bezetting van het land (1794). Samen met de meeste andere regeringslichamen werd het Archiefbureau opgeheven door een keizerlijke beschikking die op 23 juli 1794 ter kennis van de hofkanselier voor de Nederlanden werd gebracht en op 19 augustus 1794 door gevolmachtigd minister* Franz Georg von Metternich-Winneburg aan de betrokkenen werd meegedeeld. De Wynants en de leden van het Archiefbureau zochten toen hun toevlucht in Duitsland. Of nadien nog enige activiteit werd ontplooid, blijft onzeker.

Organisatie

Het *Bureau des archives* was een kleine uitvoerende regeringsdienst die werd geleid door een directeur-generaal. Formeel viel deze niet onder het gezag van één van de regeringscolleges of van de Geünificeerde Rekenkamer*. Dat de Wynants sinds 1765 als lid van de Rekenkamer werd gesalarieerd, impliceerde niet dat het Bureau organisatorisch onder deze instelling zou ressorteren. Vermoedelijk was de directeur-generaal direct verantwoording verschuldigd aan de gevolmachtigd minister.

De eerste directeur-generaal, Jean-Baptiste Goswin de Wynants (1726-ca. 1800), stamde uit een vooraanstaande ambtenarenfamilie, waarvan de prominente Brabantse jurist Goswin Arnold de Wynants (1661-1732) het zelfs tot president van de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen* had gebracht. De archivariscarrière van de Wynants nam een aanvang in 1755, toen hij een eerste voorlopige opdracht kreeg om het archief van de Raad van State en van de Audiëntie te inventariseren. Hij werd daarbij geholpen door zijn oom Henri Guillaume de Wynants (1698-1762), die de nodige

archieffervaring had opgedaan bij de ordening van het archief van het Officie-fiscaal van Brabant. In 1760 sleepte de jonge de Wynants nog de benoeming in de wacht van charterbewaarder van Brabant (*garde des chartes*), een afzonderlijk bezoldigde functie die hij tot zijn pensionering samen met het directeurschap zou blijven uitoefenen. Bij gelegenheid van zijn huwelijk in 1765 benoemde Cobenzl hem tot ereraadsheer en meester van de Rekenkamer, waardoor hij verzekerd was van een jaarinkomen van 2600 à 3000 gulden. In 1773 volgde dan zijn officiële benoeming tot directeur-generaal van het Archiefbureau. Bij de wederoprichting van het Archiefbureau in 1791 zou Jean François de Fierlant, raadsheer van de Raad van Brabant, hem opvolgen als directeur met een jaarsalaris van een raad en rekenmeester van 3500 gulden. Op de achtergrond bleef graaf de Wynants zijn werkzaamheden nog een tijdlang voortzetten tot hij vermoedelijk in juli 1794 de wijk nam naar Duitsland en vervolgens naar Oostenrijk waar hij omstreeks 1800 overleed.

De personeelsformatie van het Archiefbureau was uiterst beperkt. De directeur moest het stellen met twee commiezen. Vanaf 1776 waren dat eerste commies Gérard, de voormalige secretaris van de Academie voor Wetenschappen en Letteren*, die als auditeur van de Geünificeerde Rekenkamer een jaarsalaris van 2400 gulden (1786) genoot, en tweede commies Jean des Roches, die zijn functie combineerde met deze van secretaris van dezelfde Academie. Het eigenlijke schrijf- en kopieerwerk liet men uitvoeren door officialen van andere regeringsdiensten. Bij de wederoprichting in 1791 werd voorzien in een personeelsformatie van zes officialen. Het is echter onwaarschijnlijk dat zij ooit allemaal in dienst traden. Bij de afschaffing van de instelling in 1794 bleken er alleszins slechts twee in functie.

De huisvesting van het Bureau stelde van bij de aanvang problemen. Toen in de jaren vijftig en zestig van de 18de eeuw de ideeën omtrent een centrale archiefdienst vaste vorm begonnen aan te nemen, kampten alle regeringscolleges met een enorm plaatsgebrek. De oprichting van een aangepast archiefgebouw, waarin de oudere, niet meer courant gebruikte archieven konden worden ondergebracht, vormde een mogelijke oplossing. Als in 1773 uiteindelijk tot de instelling van een permanent Archiefbureau werd besloten, hadden de bouwplannen van de regering echter grondige wijzigingen ondergaan: de grote regeringsorganen zouden nieuwe ruime gebouwen betrekken, waarin voldoende bergruimte werd voorzien voor de bewaring van het eigen archief, zodat voor de archieven van afgeschafte regeringslichamen een

kleiner gebouw kon volstaan. Eind 1772 moest graaf de Wynants noodgedwongen zijn intrek nemen in de weinig aantrekkelijke kelderruimte onder de hofkapel, het enige bouwwerk dat de paleisbrand van 1731 had overleefd. Toen begin van de jaren tachtig tot de renovatie van de hele Hofberg werd besloten, kon hij eindelijk zijn onderkomen temidden van de ruïnes inruilen voor een deel van het nieuwe Rekenkamergebouw. Binnen dit gebouw zou het Archief trouwens nog een paar maal verhuizen, laatst in 1792 naar de woning van de voormalige voorzitter van de Hervormde Rekenkamer*.

Bevoegdheden en activiteiten

De terugkeer uit Frankrijk van Zuidnederlandse archivalia in uitvoering van het *Traité des Limites* van 1769 vormde de onmiddellijke aanleiding tot de oprichting van het Archiefbureau. De Wynants werd belast met de prospectie ter plaatse. Hij stond in voor het kopiëren van de inventarissen en van de belangrijkste bescheiden die in Rijsel moesten achterblijven. Hij diende er ook de overbrenging naar Brussel voor te bereiden, waarbij hij werd geassisteerd door onder meer vader en zoon l'Ortye (de latere Algemene rijksarchivaris).

De door Frankrijk gerestitueerde archieven en de in Rijsel genomen kopieën werden door de Neny als de kern van het op te richten Algemeen Archief beschouwd. Bovendien duidde hij een hele reeks instellingen aan waarvan het oude archief eveneens voor overbrenging in aanmerking kwam: de *archives de Flandres* of archieven van Rupelmonde, de charters van Brabant en het archief van het Leenhof van Brabant, het archief van de Raad van State en van de Audiëntie, van de Jointe voor de Betwiste Gebieden*, van de Secretarie van State en Oorlog*, voor zover die meer dan 100 jaar oud waren; voorts de kleinere archieven van de Orde van het Gulden Vlies, van de Vloot, van de Duitse Staatssecretarie* en van de Veedorie en de Contadorie* van het Spaanse leger in de Nederlanden. Het archief echter van de Geheime Raad* en van de Raad van Financiën*, waar respectievelijk in 1752 en 1755 een officiaal met het archiefbeheer was belast, zou onder de archiefvormende instelling blijven berusten. Ook de Geünificeerde Rekenkamer, die met haar rechtsvoorgangers in de loop der eeuwen het meest omvangrijke archiefbestand had opgebouwd, bleef autonoom.

In werkelijkheid werd van dit ambitieuze plan maar weinig gerealiseerd. De uit Frankrijk afkomstige archieven werden grotendeels gereïntegreerd in de Rekenkamer te Brussel; ze waren ten andere afkomstig van deze instelling en haar rechtsvoorgangers. Inmiddels had Jozef II graaf de Wynants in 1785 opgedragen de historische bescheiden die betrekking hadden op de eerste Habsburgers, te kopiëren: vanuit een archivistisch standpunt een bijzonder waardevol initiatief omdat op die wijze de originelen op hun plaats in de Brusselse archieven bleven, terwijl naar Wenen enkel afschriften werden opgezonden. Voor de uitbouw van een centraal archiefdepot, zoals dat oorspronkelijk door de Neny was opgevat, had de keizerlijke beslissing echter noodlottige gevolgen.

In de late jaren tachtig hebben directeur graaf de Wynants en zijn wisselende equipe officialen en schrijvers zich vooral verdienstelijk gemaakt als kopiïsten. Inzake archiefzorg *stricto sensu* was de slotbalans van het *Bureau des archives* eerder negatief dan positief. In feite had het weinig meer kunnen doen dan het voortzetten van de archiveringstaak van de audiëncier.

Bibliografie

Het eerste overzicht van de geschiedenis van het Belgisch archiefwezen van GACHARD L.-P., *Notice sur le Dépôt des Archives du Royaume de Belgique*, Brussel, 1831, is vanzelfsprekend erg onvolledig. Met betrekking tot het Archiefbureau is het zelfs op bepaalde punten onjuist gebleken, zoals werd aangetoond door PAGNOUL A.-M., *Le Bureau des archives de 1773*, in *Archives et bibliothèques de Belgique*, 1963, 34, p. 109-127, die een goed overzicht geeft van de oprichting en het personeel van het Archiefbureau. In *Que coûtait le Conseil du Gouvernement général de Joseph II?*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1964, 42, p. 538-539, kwam A.-M. Pagnoul nog terug op de werking van het Bureau omstreeks 1786-1787. Ook DE BOOM G., *Les ministres plénipotentiaires dans les Pays-Bas autrichiens, principalement Cobenzl (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 31)*, Brussel, 1932, p. 329-330, verstrekt enige details omtrent de oprichting van het Bureau.

Voor de voorgeschiedenis, voornamelijk de poging van Karel VI in 1739 om de archiefzorg in de Oostenrijkse Nederlanden te verbeteren, kan

men steunen op LEFÈVRE J., *Une enquête sur l'inventorisation des archives au XVIIIe siècle*, in *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 1930, 7, p. 18-24 (herdrukt in *Joseph Lefèvre et les Archives générales du Royaume entre 1926 et 1971. Reprint (Miscellanea Archivistica. Studia, 2)*, Brussel, 1989).

Een algemeen overzicht van de registratuur en het archiefwezen in de Oostenrijkse Nederlanden geeft SCHMID O., *Belgien*, in BITTNER L., *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*, dl. IV, Wenen, 1938, p. 99-114, wat echter in grote mate gebaseerd is op DE MARNEFFE E., *Inventaire sommaire des Papiers d'État et de l'Audience (Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles, I)*, Brussel, 1906, p. 7-14 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 98). Vornoemde artikels werden nog eens geresumeerd in het eerste deel van het artikel van DOUXCHAMPS-LEFÈVRE C., *L'État et ses archives sous le régime autrichien*, in *Archives et bibliothèques de Belgique (Miscellanea Roger Petit)*, 1990, 61, p. 373-384, in het bijzonder p. 376-379.

De zending van de Wynants naar Rijsel in 1769-1771 wordt beschreven door GACHARD L.-P., *Inventaire des archives de la Chambre des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. I, Brussel, 1837, p. 186-188 (anastatische herdruk in 1979). Voor de biografie van de eerste directeur van het Bureau, zie NELIS H., *Wynants, Jean-Baptiste Goswin de*, in *Biographie nationale*, dl. XXVII, Brussel, 1938, kol. 417-421.

Archief

Het Archiefbureau heeft geen archiefbestand nagelaten. De door en onder de leiding van graaf de Wynants vervaardigde kopieën van belangrijke teksten werden, al naargelang de bestemming, verspreid over verschillende bestanden van de centrale regering in Wenen en in Brussel. Een overzicht ervan vindt men in het boven geciteerd biografisch artikel van NELIS H., *o.c.*, kol. 420-421. Zij zijn ten dele terug te vinden in Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nrs. 882, 1093, 1101, 1726, 1811 en 2522. Persoonlijke papieren van Jean-Baptiste Goswin de Wynants, die in het familiearchief van

de Neny zijn terechtgekomen, worden eveneens bewaard in dezelfde *Handschriftenverzameling*, onder meer in de nrs. 2123-2124 en 2482.

De in Wenen in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv ondergebrachte collectie kopies van historische stukken van de regering van Karel V omvatte 64 mappen (LAENEN J., *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique* (C.R.H., reeks in-8°), Brussel, 1924, p. 390-391, en SCHMID O., *o.c.*, p. 105-107).

Het in Rijsel (Archives départementales du Nord, *série B*, nrs. 132-139) bewaarde rapport over de aan de Oostenrijkse Nederlanden overgedragen archieven kan worden geraadpleegd onder de vorm van een microfilm in de collectie van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek.

Herman COPPENS

JOINTE VOOR DE BETWISTE GEBIEDEN

(1740-1786, 1791-1794)

Geschiedenis

Bij decreet van 24 april 1740, richtte landvoogdes* Maria Elisabeth (1725-1741) de Jointe voor de Betwiste Gebieden op "*pour examiner les difficultés que le gouvernement a avec les Liégeois*"¹. Tussen 1730 en 1740 knoopte de Oostenrijks-Nederlandse regering met de buurlanden onderhandelingen aan om de talrijke grensgeschillen op te lossen. De bevoegdheid in deze materie lag bij de Geheime Raad*. De oprichting van de *jointe* had dan ook de bedoeling de opzoekingen van de eigendomstitels van de vorst* te centraliseren. Omstreeks 1775 stelt men een daling van de activiteiten vast. Dit blijkt zowel uit het register van de decreten die aan de *jointe* werden gericht² als uit een brief van Henri Herman de Crumpipen aan Patrice François de Neny van 16 oktober 1780³. Tijdens de administratieve hervorming van Jozef II in 1786 werd er tussen Wenen en Brussel zelfs met geen woord over de Jointe voor de Betwiste Gebieden gerept, ook niet in het verslag van 24 maart 1786 dat gevolmachtigd minister* Louis Charles Barbiano di Belgioioso aan Wenen richtte⁴. Na de Oostenrijkse Restauratie in de Nederlanden deelden de landvoogden Maria Christina en Albert Casimir van Saksen-Teschen op 7 juli 1791 aan de Geheime Raad de heroprichting van de Jointe voor de Betwiste Gebieden mee⁵. De bevoegdheid werd sterk uitgebreid. De onderhandelingen met de Verenigde Provinciën werden dadelijk aan haar

¹ Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 11, fol. 94.

² Brussel, A.R., *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nr. 24: "*Registre aux décrets du gouvernement adressés à la Jointe des Terres contestées commençant au mois de janvier 1758*" (20 jan. 1758-2 jan. 1780 en 6 juni 1793-21 maart 1794). Een steekproef leert ons dat in 1758 25 problemen aan de *jointe* werden voorgelegd, in 1763 14, in 1768 18, in 1773 zes, in 1778 geen, in 1779 en 1780 telkens één en in 1793 drie.

³ Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1357, fol. 217: de Crumpipen schrijft dat "*Son Altesse ne se rappelle plus qu'il y ait eu des affaires considérables traitées par ce département déjà depuis quelques années*".

⁴ LEFÈVRE J., *Le Conseil du Gouvernement général*, Brussel, 1927, p. 52.

⁵ Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 35, fol. 21.

toevertrouwd. Na de tweede Oostenrijkse Restauratie zal de *jointe* blijven bestaan tot de verdrijving van de Oostenrijkers uit onze gewesten. Het laatste decreet dat aan de Jointe voor de Betwiste Gebieden werd gericht, dateert van 21 maart 1794⁶.

Organisatie

Het decreet van 24 april 1740 stipuleerde dat de Jointe voor de Betwiste Gebieden zou bestaan uit drie leden: de hoofdvorzitter van de Geheime Raad, de kanselier van Brabant en een raadsheer van de Geheime Raad. De kanselier en de raadsheer van de Geheime Raad werden rapporteurs: de eerste voor de problemen met betrekking tot de provincies Brabant, Limburg en Gelre, de tweede voor de provincies Luxemburg, Namen en Henegouwen. De *jointe* moest voor elk geval afzonderlijk een bondig rapport, vergezeld van de bezitsvorderingen, aan de landvoogdes laten toekomen. In 1745 werd de *jointe* versterkt met een raadsheer van de Raad van State* en van de Raad van Financiën*⁷ en in 1747 met de voorzitter van de Raad van Vlaanderen⁸. De *jointe* had één secretaris in dienst.

Het aantal leden was niet altijd gelijk. In de *depêche* van 16 juli 1773 van hoofdvorzitter de Neny aan de Crumpipen, secretaris van State en Oorlog*, worden vijf leden vermeld: de hoofdvorzitter van de Geheime Raad, de kanselier van Brabant en drie leden van de Geheime Raad⁹. Tijdens heel haar bestaan recruteerde de *jointe* vooral uit de Geheime Raad. In de genoemde *depêche* wees de Neny op de noodzaak een lid van de Raad van Financiën, belast met het douanedepartement, in de *jointe* op te nemen. Na de restauratie van de Oostenrijkers in 1791 werd de samenstelling veranderd. Aan het hoofd bleef de hoofdvorzitter van de Geheime Raad staan. Verder maakten er nog een raadsheer van de Geheime Raad, twee raadsheeren van de Raad van Financiën, één secretaris en twee officialen deel van

⁶ Brussel, A.R., *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nr. 24, fol. 91.

⁷ Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1515, fol. 199: decreet van 23 april 1745.

⁸ *Ibid.*, nr. 1516, fol. 4: decreet van 29 aug. 1747.

⁹ *Ibid.*, nr. 1350, fol. 115.

uit¹⁰. In deze samenstelling zou de Jointe voor de Betwiste Gebieden nog functioneren tot de definitieve verdrijving van het Oostenrijkse bestuur door de Fransen.

In de genoemde dépêche en het bijgevoegde ontwerp van reglement, dat vanaf 1 september 1773 zou ingaan, deed de Neny een voorstel om aan de *jointe* een definitief statuut te geven. Werd zijn voorstel later weliswaar niet geratificeerd, toch kan men aannemen dat de *jointe* op de beschreven manier functioneerde. Maandelijks belegde de hoofdvorzitter in de eerste week om 9 uur 's morgens een vergadering, een half uur vóór de Geheime Raad in gewone zitting bijeenkwam. De *jointe* vergaderde gedurende één uur. Door beide vergaderingen na elkaar te plaatsen, verloren de raadsleden geen vakantiedagen of vrije middagen die gebruikt konden worden om thuis dossiers te bestuderen of resoluties op te stellen. De hoofdvorzitter bepaalde ook of de *jointe* vaker bijeenkwam. Indien dossiers verband hielden met in- en uitvoerrechten, diende dit vóór de eerste van de maand aan de hoofdvorzitter te worden gemeld om de raadsheer van Financiën tijdig te kunnen oproepen. De consulten moesten door de leden van de *jointe* op voorhand geschreven worden, zodat er nog enkel de resoluties aan dienden toegevoegd te worden. Aan het einde van elk consult noteerde de secretaris de namen van de aanwezigen. De traagheid van de instelling schreef de Neny dan ook toe aan het feit dat men maar over één enkele beambte beschikte die een jaarsalaris van 130 gulden kreeg, minder dan een procureur aan de laagste van zijn klerken gaf.

Bevoegdheden en activiteiten

Vóór de oprichting van de Jointe voor de Betwiste Gebieden behoorden de territorialiteitsgeschillen tot de bevoegdheid van de Geheime Raad. Het decreet van 24 april 1740 vermeldde enkel dat de *jointe* was opgericht om de moeilijkheden met de Luikenaars te onderzoeken. In latere decreten werd deze bevoegdheid uitgebreid tot het onderzoek naar en het samenbrengen van alle rechtstitels van de vorst op de door de naburige vorsten betwiste gebie-

¹⁰ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 315, repertorium van 1791.

den. Hier dient opgemerkt dat ook de Geheime Raad zich met deze materie bleef bezig houden.

Elk kwartaal diende de hoofdvorzitter aan de gevolmachtigd minister verslag uit te brengen. Bij deze gelegenheid diende een door de secretaris gemaakte lijst van de aan de *jointe* voorgelegde of nog voor te leggen dossiers overgemaakt te worden. In de marge werd het onderscheid aangegeven tussen de afgehandelde en niet afgehandelde zaken. Aan het begin van elk jaar zou aan de gevolmachtigd minister een algemene lijst van de dat jaar afgehandelde zaken worden overhandigd.

De activiteiten van de *jointe* blijken onder meer uit de samenstelling van het archiefbestand. Enerzijds bevat dit de neerslag van de eigenlijke werking van de *jointe*, meer bepaald protocollen en rapporten, anderzijds de door de leden van de *jointe* uit de archieven van andere centrale instellingen bijeengebrachte documentatie betreffende betwiste gebieden¹¹. De grote massa bescheiden die aldus in de bureaus terecht kwam, noodzaakte tot het maken van inventarissen. Baron Jean Lambert d'Obin en graaf Jean-Baptiste Goswin de Wynants kweten zich achtereenvolgens van deze taak¹². De *jointe* was bevoegd voor de betwistingen met Frankrijk, het prinsbisdom Luik, de abt van Saint-Hubert, die het statuut van soevereiniteit wenste, de Verenigde Provinciën, de koning van Pruisen, de paltsgraaf van de Rijn, de aartsbischop van Trier, de Westfaalse Kring, de prinsbisschop van Stavelot-Malmedy, de hertog van Bouillon, de koning van Denemarken en de vrijheerlijkheden (*terres franches*)¹³. Voor de geschillen met de Franse koning betreffende de betwiste gebieden in Luxemburg was er op 2 december 1737 een aparte *jointe* voor Luxemburg opgericht¹⁴.

Hoe kunnen we de impact van de Jointe voor de Betwiste Gebieden inschatten? De oprichting van een instelling die onder meer tot taak had de documentatie betreffende betwiste gebieden uit archieven van andere centrale

¹¹ Sommige bescheiden gaan terug tot de 13de eeuw. Voor de 16de en 17de eeuw werden vooral bescheiden uit de Raad van State gelicht, voor de 18de eeuw uit de Geheime Raad. Cf. HÉLIN E., GRAUWELS J. en THIELEMANS M.-R., *Inventaire des archives de la Jointe des Terres contestées*, p. X.

¹² Brussel, A.R., *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nrs. 1-17.

¹³ STENGERS-LIMET A., *Une fiscalité particulière dans les anciens Pays-Bas. Les terres franches (Anciens pays et assemblées d'États)*, 84), Kortrijk, 1985.

¹⁴ HÉLIN E., GRAUWELS J. en THIELEMANS M.-R., *o.c.*, p. 9.

instellingen bijeen te brengen, tot groot voordeel van de eigen onderhandelaars, lijkt ons erg belangrijk te zijn. Uit de apostillen op de protocollen van de besluiten van de *jointe* blijkt dat de gouverneur-generaal bijna steeds het gegeven consult opvolgde¹⁵. Tenslotte werden dossiers door leden van de *jointe* ook daadwerkelijk op onderhandelingsronden gebruikt¹⁶.

Bibliografie

HÉLIN E., GRAUWELS J. en THIELEMANS M.-R., *Inventaire des archives de la Jointe des Terres contestées*, Brussel, 1952, p. V-XIV.

Archief

Het archief van de Jointe voor de Betwiste Gebieden wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Het vormt er het bestand *Jointe voor de Betwiste Gebieden* met 675 nummers. De kaarten van dit bestand werden in de kaartencollectie gestopt met verwijzingsnummers: *Kaarten en plattegronden, inventaris in handschrift*, nrs. 7118-7191 en 7193-7194. Het archief van de Jointe voor de Betwiste Gebieden werd in 1794 naar Wenen gevoerd. In 1809 brachten de Fransen het naar Parijs en in 1815 stonden de Oostenrijkers de eigendom af aan de Nederlandse regering. Een deel van het archief dat nog te Wenen werd bewaard, kon tussen 1867 en 1871 door het Algemeen Rijksarchief te Brussel worden gerecupereerd.

Het archiefbestand *Jointe voor de Betwiste Gebieden* bevat naast eigen archieven, dit wil zeggen voortkomend uit de eigen activiteiten, ook archieven uit andere instellingen die verzameld werden om de dossiers samen te stellen. De criteria waarmee men gewerkt heeft om bescheiden te transfereeren, zijn echter niet duidelijk, te meer omdat men belangrijke aanvullende documentatie in de archieven van de andere instellingen gelaten heeft, zoals

¹⁵ Brussel, A.R., *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nrs. 25-29.

¹⁶ *Ibid.*, nr. 167 (lijst van betwiste gebieden te behandelen op het congres van Aken, opgesteld door raadsheer d'Obin, 3 feb. 1747) en nrs. 252-254 (lijsten van betwiste gebieden voorgelegd op de conferentie van Brussel in 1766, opgesteld door raadsheer de Wavrans, 25 aug. 1764).

Raad van State¹⁷, Geheime Raad¹⁸, Secretarie van State en Oorlog¹⁹ en Raad van Financiën²⁰.

Archieftoegangen

Er werden inventarissen (eigenlijk summere lijsten) opgesteld door Jean Lambert d'Obin (Brussel, A.R., *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nrs. 1-3), die echter zelfs door zijn zoon als onvoldoende hulpmiddel werden bestempeld bij opzoekingen (*ibid.*, nr. 23). Ook een inventaris opgesteld door graaf Jean-Baptiste Goswin de Wynants (1766) bleef bewaard (*ibid.*, nrs. 5-17). Deze inventaris beslaat 13 delen met afwisselend heel gedetailleerde analyses en te vage omschrijvingen.

De hedendaagse toegang tot dit bestand is HÉLIN E., GRAUWELS J. en THIELEMANS M.-R., *o.c.* De kaarten werden beschreven door JANSSENS L., *Inventaris van het archief van de Jointe der Betwiste Gebieden. Supplement: lijst van de kaarten*, Brussel, 1991.

Luc JANSSENS

¹⁷ Brussel, A.R., *Raad van State*, nrs. 293-305bis.

¹⁸ Brussel, A.R., *Geheime Raad, Spaanse periode*, nrs. 5-6; Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nrs. 22-56.

¹⁹ Brussel, A.R., *Secretarie van State en Oorlog*, nr. 1410.

²⁰ Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nrs. 2582-2586 en 3483-3508.

COMITÉ VOOR VREEMDELINGENZAKEN

(1793-1794)

Geschiedenis

Ten gevolge van de permanente oorlogssituatie en de herhaalde regime-wisselingen die de politieke situatie in de Oostenrijkse Nederlanden tijdens het laatste decennium van de 18de eeuw bepaalden, was het wantrouwen van de Oostenrijkse machthebbers ten overstaan van al wie en al wat uit Frankrijk kwam, zeer groot.

Nog terwijl de Nederlanden in Franse handen waren (6 november 1792-21 maart 1793) schreef hof- en staatskanselier Johann Philipp von Cobenzl op 19 januari 1793 een brief aan de in Wezel verblijvende gevolmachtigd minister* Franz Georg von Metternich-Winneburg, waarin werd gestipuleerd dat geen enkele Franse emigrant de Oostenrijkse erflanden mocht betreden zonder voorafgaand een paspoort te hebben aangevraagd bij de Hof- en Staatskanselarij te Wenen. De Geheime Raad*, die door Metternich om advies werd gevraagd, verwonderde zich in zijn protocol van 6 februari over het feit, dat de brief van Cobenzl in het Duits was gesteld en oordeelde de inhoud bijgevolg slechts van toepassing op de Duitse erflanden, niet op de Nederlanden. Bovendien, vervolgde de Raad, werden hier te lande al vóór de Franse bezetting van november 1792 verschillende ordonnanties over inwijkelingen uitgevaardigd. De Raad besloot zijn advies met de bedenking dat indien de Oostenrijkse regering evenwel zou eisen dat ook voor immigratie in de Nederlanden een paspoort afgeleverd door de kanselarij te Wenen zou vereist zijn, zulke bepaling maar volgens de geijkte weg moest worden afgekondigd. Aangezien toen enkel Luxemburg niet door Frankrijk was bezet, diende men daar te beginnen; de overige provincies zouden volgen naarmate ze opnieuw onder Oostenrijks gezag zouden komen¹.

¹ Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 4, kopie van de brief van de kanselier aan de gevolmachtigd minister, brief van deze laatste aan de Geheime Raad en uitreksel uit het protocol van 6 feb. 1793; *Geheime Raad, registers*, nr. 247, p. 147-148.

Op 22 april 1793, kort na de aanvang van de tweede Oostenrijkse Restauratie (21 maart 1793), werd bij besluit van Metternich het Comité voor Vreemdelingenzaken opgericht². Dat gebeurde in het kader van het even voordien afgekondigde edict van 5 april, waarin het immigratiebeleid met betrekking tot de inwijkelingen uit voornamelijk Frankrijk, maar ook uit Luik en de Republiek, werd geregeld³. De Franse Revolutie had immers een stroom van vluchtelingen op gang gebracht, die over de Nederlanden en andere Europese landen waren uitgezwermd. Nadat ze ten tijde van de Franse bezetting met de zich terugtrekkende Oostenrijkse troepen de Rijn waren overgevlucht, keerden ze in het spoor van de herovering terug.

Heel de tweede Oostenrijkse Restauratie door bleef het Comité actief. Het hield *de facto* op te fungeren met de terugtrekking van de Oostenrijkers, na de Franse overwinning te Fleurus op 26 juni 1794.

Organisatie

De leden van het Comité voor Vreemdelingenzaken werden én uit civiele, én uit militaire middens gerecruteerd. Tot de eerste categorie behoorde de voorzitter, een functie die bij de oprichting van het Comité werd toevertrouwd aan Gaspar de Limpens, raadsheer van de Geheime Raad. Na diens promotie tot kanselier van Brabant werd het voorzitterschap op 30 maart 1794 overgenomen door zijn collega uit de Geheime Raad, baron Jean de

² Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 667B. De benaming Comité voor Vreemdelingenzaken werd door ons aangehouden als meest adequate betiteling van een instelling die nooit een officiële naam heeft meegekregen. In zijn oprichtingsbesluit spreekt Metternich over "*un comité chargé d'examiner et de nous rendre compte des demandes des français et autres étrangers à l'effet d'être exceptés des dispositions de notre édit du 5 de ce mois, relatif à leur venue et leur séjour dans ces provinces*". Vluchtelingen die een verblijfsvergunning aanvroegen, bedachten de instelling met allerhande benamingen: "*l'administration établie à Bruxelles, pour accorder aux étrangers la permission d'y résider*", "*le Comité chargé (de vérifier) des passeports*", "*le Comité de Bruxelles*", "*le Comité établi pour l'exécution de l'édit du 5 avril 1793*", "*le Comité établi pour l'examen des demandes d'exceptions à l'édit du 5 avril 1793*" en, kort en goed, "*le Comité des (of pour les) étrangers*". Deze en andere voorbeelden zijn terug te vinden in nr. 264 van de *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*.

³ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XV, p. 5, "*Règlement du ministre plénipotentiaire, comte de Metternich-Winnebourg, sur la police des émigrés français et autres étrangers*".

Bartenstein⁴. Tot de leden behoorden majoor Cattoir, de Leenheer sr. en een lid van de Brusselse magistraat. Omwille van hun kennis van de grensstreek en haar bewoners, werden eveneens twee collaborerende cavalieristen uit de Franse gendarmerie en een vroegere bewoner van Valencijs opgenomen in het Comité⁵. Als secretaris (*actuaire*) fungeerde de Leenheer jr., ambtenaar van de Raad van State*. Deze was al in november 1792 betrokken geweest bij plannen tot oprichting van een instelling die met het onderhavige Comité enige gelijkenis vertoonde en die inlichtingen diende te verzamelen over de vreemdelingen die in Brussel verkeerden. Ten gevolge van de Franse bezetting was deze voorloper van het Comité van 1793 nooit in werking kunnen treden⁶.

Het Comité voor Vreemdelingenzaken zetelde in het gebouw van de Collaterale Raden, waar ook het expeditiekantoor werd ondergebracht. De leiding over het expeditiekantoor en het archief was in handen van de secretaris, die eveneens het protocol van de vergaderingen opstelde. Ondergeschikt administratief personeel mocht het Comité onttrekken aan de overige diensten en instellingen van de regering.

Vanzelfsprekend was deze centrale instelling ook aangewezen op de medewerking van plaatselijke bestuurders en officieren. Van hen werd verwacht dat ze regelmatig lijsten betreffende de aard en herkomst van de vreemdelingen die zich binnen hun rechtsgebied bevonden, opstelden en aan het Comité bezorgden.

Ten einde het bestaan van het nieuwe Comité aan mogelijke belanghebbenden kenbaar te maken, stelde de Geheime Raad voor, een "*Avertissement*" te plaatsen in de *Gazette des Pays-Bas*, de *Feuille d'Annonces* en een aantal regionale periodieken. Daarin werd het Comité aangekondigd als een instelling, die het moest makkelijker maken voor vreemdelingen die in de Oostenrijkse Nederlanden wensten te blijven, om zich in regel te stellen

⁴ Brussel, A.R., *Geheime Raad, registers*, nr. 253, p. 368.

⁵ *Ibid.*, nr. 35, fol. 116v. BAETEN W., *De tweede Oostenrijkse Restauratie*, p. 87-88, geeft nog enige specificaties, waarvan ik, bij gebrek aan een bronreferentie in zijn werk, de juistheid niet heb kunnen natrekken: als vertegenwoordiger van Brussel zou de amman, d'Onyn, in het Comité hebben gezeteld (verwonderlijk, aangezien de amman een vertegenwoordiger is van de vorst, niet van de magistraat); de Franse militairen zouden de Vercy en Grandmaison geheten hebben, de man uit Valencijs Vacheron.

⁶ *Ibid.*, nr. 248, p. 63-64.

met het edict van 5 april 1793. De kandidaat-inwijkelingen moesten hun verzoek tot verblijfsvergunning, voorzien van de nodige originele bewijsstukken, voorleggen aan het Comité, dat hun dossier zou onderzoeken en rapport zou uitbrengen bij de gevolmachtigd minister. Er werd expliciet op gewezen dat de behandeling van verzoeken door het Comité volledig kosteloos was.

Bevoegdheden en activiteiten

De finaliteit van het Comité voor Vreemdelingenzaken was het houden van toezicht op de naleving van het edict van 5 april 1793 en latere aanvullende bepalingen en ordonnanties⁷, die het verblijf van Franse immigranten en andere vreemdelingen beperkten. Het edict van 1793 bepaalde onder meer dat niemand het grondgebied van de Nederlanden mocht betreden zonder paspoort, afgeleverd door de centrale regering of door de commandant van de dichtstbijzijnde grenspost. Na drie dagen diende de betrokkene in het bezit te zijn van een verdere verblijfsvergunning, zoniet moest hij het land verlaten.

Het was precies het Comité voor Vreemdelingenzaken dat namens de regering belast was met de uitreiking van paspoorten en verblijfsvergunningen. Alle aanvragen van die aard werden door de aangesproken instellingen doorgespeeld aan het Comité. Aangezien het archief van de instelling vooralsnog niet werd gedetecteerd, is het moeilijk uitspraken te doen over enige rode draad in de beslissingen van het Comité. In het dossier verzoeken en adviezen dat wel werd teruggevonden, zit in alle geval wel eenheid: op enkele schaarse uitzonderingen na werden alle aanvragen, zelfs deze uitgaande van adellijke en vooraanstaande Fransen en andere buitenlanders, afgewezen⁸. In geval van twijfel wendde het Comité voor Vreemdelingenzaken zich tot de Ministerconferentie*, die zich op haar beurt baseerde op vroegere wetgeving terzake. Het consulteren van oudere reglementen betref-

⁷ Zoals b.v. de ordonnantie uitgaande van de Raad van Brabant van 31 maart 1794, die een telling van de in Brabant verblijvende vreemdelingen voorschreef (naar het model van een ordonnantie uitgevaardigd door de Brusselse magistraat op 10 feb. 1794); de dépêche van 27 feb. 1794 aan de raadsheren en procureurs-generaal van de grensprovincies, ten einde alle Fransen binnen een afstand van vijf mijl van de grens te verwijderen; verordeningen met betrekking tot andere provinciegebonden bepalingen.

⁸ Brussel, A.R., *Geheime raad, Oostenrijkse periode*, nr. 264.

fende het vreemdelingenbeleid was bijvoorbeeld onontbeerlijk in geval van overtreding van het edict van 1793, aangezien dit laatste geen enkele vorm van bestraffing voorzag. Bij een eerste overtreding moest de betrokkene over de grens worden gezet door de plaatselijke gerechtsofficier; recidivisten werden overgedragen aan de bevoegde rechtbank, die naar eigen inzicht de strafmaat bepaalde⁹. Het Comité voor Vreemdelingenzaken beschikte zelf over geen enkele gerechtelijke bevoegdheid.

Wel behoorde het nog tot de taken van het Comité alle mogelijke inlichtingen te verzamelen over vreemdelingen die in de Nederlanden verblijf hielden. Het was de bedoeling om via een centralisatie van de informatie snel en doortastend te kunnen ingrijpen indien de omstandigheden dat vereisten.

Naarmate in 1794 de Franse dreiging toenam, versterkte de roep om een permanente controle over alle vreemdelingen, van wie een zo groot mogelijk aantal het land moest worden uitgezet. In januari werd in Brussel een groot-scheepse klopjacht op landlopers georganiseerd, waarna de Geheime Raad de door de magistraat verzamelde gegevens over de verblijfplaatsen van vreemdelingen doorspeelde aan het Comité voor Vreemdelingenzaken. Pas in het verslag van de vergadering van de Geheime Raad van 27 januari 1794 werd gezegd dat het Comité "*avoit maintenant reçu des directions qui le mettoient à même de pouvoir accorder ou refuser des permissions de résidence*"¹⁰. En die – niet teruggevonden – richtlijnen waren ongetwijfeld zeer restrictief. Op 19 februari liet Metternich de leden van het Comité bovendien weten dat de keizer, "*voulant que les provinces belgiques soient débarassées du grand nombre d'étrangers qui s'y trouvent*", van hen verwachtte dat ze zo snel mogelijk een zo groot mogelijk aantal vreemdelingen over de grens lieten zetten. Verblijfsvergunningen mochten niet meer worden afgeleverd "*sans des raisons majeures et pregnantes*"¹¹. Op 31 maart 1794 vaardigde de Raad van Brabant een ordonnantie uit, die een telling van de vreemdelingen binnen de provincie voorschreef, en overwoog een algeheel inwijkingen-

⁹ Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 667B, advies van 8 juli 1793, in antwoord op een nota van het Comité van 25 juni 1793; bevestigd in de publikatie van 13 juli 1793, in naam van *l'Empereur et Roi*.

¹⁰ Brussel, A.R., *Geheime Raad, registers*, nr. 253, p. 77.

¹¹ Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 667A.

verbod¹². Metternichs plannen om een telling over het gehele grondgebied van de Oostenrijkse Nederlanden te laten uitvoeren, werden evenwel doorkruist door een intensivering van de oorlog die, na de Slag bij Fleurus (26 juni 1794), resulteerde in de uiteindelijke en definitieve terugtrekking van de Oostenrijkers uit de Nederlanden.

Bibliografie

Het Comité voor Vreemdelingenzaken komt aan bod in BAETEN W., *De tweede Oostenrijkse Restauratie in de Zuidelijke Nederlanden (1793-1794). Proeve van een tijdsdoorsnede* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1976, p. 87-88 en 200-207. Voor een analyse en bespreking van ordonnanties die tussen 1789 en 1794 werden uitgevaardigd in het kader van het vreemdelingenbeleid, zie MAGNETTE F., *Les émigrés français aux Pays-Bas (1789-1794)* (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 4), Brussel, 1908.

Archief

Het is vooralsnog onduidelijk waar het archief van deze instelling zich bevindt. In het repertorium van VAN HAEGENDOREN M., *Het Algemeen Rijksarchief Brussel. Overzicht van de fondsen en inventarissen*, Brussel, 1955 (anastatische herdrukken in 1979 en 1981), wordt de instelling niet vermeld. Nr. 264 van de *Geheime Raad, Oostenrijkse periode* betreft in alle geval archief van het Comité. Het bevat: 264 aanvragen tot verblijfsvergunning, met vaak de beslissing van het Comité (overwegend afwijzend); twee lijsten met 50 namen van gearresteerde vreemdelingen en twee lijsten met namen van vreemdelingen geregistreerd vóór de oprichting van het Comité.

In de originele protocollen van de Ministerconferentie (nrs. 1-20 van het bestand) vindt men de kwesties terug die, enerzijds aan de Conferentie waren gericht en door deze instelling werden doorspeeld aan het Comité,

¹² Brussel, A.R., *Geheime Raad, registers*, nr. 254, p. 160-161.

anderzijds door het Comité voor advies aan de Conferentie werden voor-gelegd.

Archief-toegangen

Er bestaat geen inventaris. Voor de toegangen tot het bestand van de Ministerconferentie, zie aldaar.

Karin VAN HONACKER¹³
Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. – V.U.B.

¹³ Met dank aan Nicole Beerten en Liliane Vanhelden, die in het kader van de licentie-oefening Toepassingen van de historische kritiek op vraagstukken uit de nieuwe tijd, getiteld "*Het vreemdelingenbeleid in de Zuidelijke Nederlanden gedurende de 18de eeuw*", V.U.B., academiejaar 1991-1992, belangrijke gegevens aanreikten over de aan het Comité overgemaakte aanvragen tot verblijfsvergunning.

JOINTE VOOR DE BERGEN VAN BARMHARTIGHEID

(1652-1787, 1791-1794)

Geschiedenis

De oprichting van de Jointe voor de Bergen van Barmhartigheid in 1652 kende een relatief lange voorgeschiedenis. Om de excessen van de particuliere pandlening tegen te gaan, opende Wenzel Cobergher (ca. 1560-1634) in Brussel in 1618 een Berg van Barmhartigheid. Nadat in 1620 ook in Antwerpen en Mechelen zulke openbare pandhuizen waren ingesteld, bepaalden de aartshertogen op 21 mei 1621 dat deze drie, en alle Bergen die nog zouden worden opgericht, voortaan één geheel vormden¹. Daarop stichtte Cobergher nog Bergen in Gent (1622), Atrecht (1624), Doornik, Bergen, Valencijs, Kamerijk (1625), Brugge, Rijsel, Dowaaï (1628), Namen (1629), Kortrijk (1630) en Sint-Winoksbergen (1633). In de daarop volgende decennia gingen die van Atrecht, Rijsel, Dowaaï, Sint-Winoksbergen, Valencijs en Kamerijk aan Frankrijk verloren. Na Coberghers dood werden aan de reeds bestaande Bergen nog die van Ieper (1665) en Leuven (1782) toegevoegd.

Dertig jaar na hun oprichting verkeerden de Bergen van Barmhartigheid in grote financiële problemen. De rentetrekken van de Bergen, die de uitbetaling van hun renten opgeschort zagen, verloren hun vertrouwen in het beleid van de opperintendant-generaal en drongen bij de regering aan op ingrijpen. Op 23 januari 1652 stelde deze een Commissie voor de Hervorming van de Bergen van Barmhartigheid in², die nog hetzelfde jaar de beoogde maatregelen uitvaardigde.

De oprichting van deze Commissie betekende het einde van het zo goed als oppermachtig bestuur van de opperintendant-generaal over de Bergen van Barmhartigheid. Zij is blijven voortbestaan als de Jointe voor de Bergen van Barmhartigheid.

¹ *R.O.P.B., Règne d'Albert et Isabelle, 1597-1621*, dl. II, p. 489-490.

² *Placcaet-Boecken van Vlaenderen*, dl. III, 1, p. 500-501 (origineel: Brussel, A.R., *Geheime Raad, Spaanse periode*, nr. 1194).

De *jointe* was nauw betrokken bij de in 1752 door gouverneur-generaal* Karel van Lotharingen en in 1758 door gevolmachtigd minister* Karl von Cobenzl uitgevaardigde decreten ter hervorming van de Bergen van Barmhartigheid.

In het kader van de radicale bestuurshervormingen doorgevoerd door keizer Jozef II werd de Jointe voor de Bergen van Barmhartigheid op 1 januari 1787 afgeschaft. De Bergen van Barmhartigheid vielen dan onder het directe bestuur van de regering. De *jointe* werd op 18 februari 1791 door de Oostenrijkers heropgericht zoals zij tot 1787 had gefunctioneerd³. De *jointe* bleef zich onder de eerste Franse bezetting (1792-1793) inlaten met de Bergen van Barmhartigheid, maar onder de tweede Franse bezetting werd zij op 12 mei 1795 definitief opgeheven.

Organisatie

De Jointe voor de Bergen van Barmhartigheid was aanvankelijk samengesteld uit vier personen: een rekestmeester van de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen*, een rekestmeester van de Raad van Brabant en twee zogenaamde *negotianten*. Allen legden hun eed af in handen van de voorzitter van de Grote Raad. In 1661 werd de samenstelling van de *jointe* gewijzigd. Zij zou voortaan bestaan uit een lid van de Geheime Raad*, een lid van de Raad van Brabant en een *negotiant*, meestal een vooraanstaand Brusselaar.

Tot de hervorming van 1661 vergaderde de *jointe* in Mechelen en vanaf 1661 in Brussel. Zij vergaderde voor het laatst op 11 juni 1794.

De *jointe* had een eigen secretaris. Het archief van de *jointe* werd ten huize van de voorzitter bewaard.

Bevoegdheden en activiteiten

Vooraleer de Jointe voor de Bergen van Barmhartigheid in functie trad, werd het geheel van de Bergen van Barmhartigheid bestuurd door een drieman-

³ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIV, p. 9.

schap gevormd door de aartsbisschop van Mechelen, de kanselier van Brabant en de opperintendant-generaal van de Bergen van Barmhartigheid⁴.

Aan de Jointe voor de Bergen van Barmhartigheid was de supervisie over de Bergen van Barmhartigheid opgedragen. Dit betekende onder meer dat zij het beleid van de opperintendant-generaal controleerde, toezicht hield op het personeel en waakte over de toestand van de gebouwen. Heel in het bijzonder liet de *jointe* zich in met de financiën: vooral sinds 1752 controleerde zij nauwgezet de financiële verrichtingen van de Bergen van Barmhartigheid.

De Jointe voor de Bergen van Barmhartigheid opereerde behoorlijk zelfstandig ten overstaan van de centrale regering, totdat in 1787 haar bevoegdheden overgenomen werden door de Algemene Regeringsraad* en, wat de boekhouding betreft, door de Hervormde Rekenkamer*. In 1791 opnieuw opgericht, bleef de *jointe* functioneren totdat de Fransen in 1794 de Bergen van Barmhartigheid onder het door hen geïnstalleerde Centraal Bestuur van België (8ste bureau, 2de sectie) stelden. Bij de daaropvolgende inlijving bij Frankrijk in 1795 werd de bevoegdheid over de Bergen van Barmhartigheid overgedragen aan de Raad van Bestuur (4de bureau).

Bibliografie

DE DECKER P., *Études historiques et critiques sur les Monts-de-Piété en Belgique (Société des beaux-arts)*, Brussel, 1844, heeft vooral aandacht voor het institutionele aspect; SOETAERT P., *De Bergen van Barmhartigheid in de Spaanse, de Oostenrijkse en de Franse Nederlanden, 1618-1795 (Pro Civitate. Historische Uitgaven, reeks in-8°, 67)*, Brussel, 1986, behandelt ook de feitelijke werking van de Bergen van Barmhartigheid. Over de figuur van Cobergher, zie: ID., *Wenzel Cobergher. Een Vlaamse uomo universale, in Spiegel Historiae*, 1978, 13, p. 362-371.

⁴ DELATTEI., *Inventaire*, p. 6-7, spreekt in dit verband van de Centrale Commissie van de Bergen van Barmhartigheid. Deze benaming lijkt echter niet op bescheiden te zijn gebaseerd.

Archief

Wat rest van het archief van de Jointe voor de Bergen van Barmhartigheid, wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Het vormt er één van de onderdelen van het bestand *Bergen van Barmhartigheid* (nrs. 6-23). Van het archief van vóór 1775 is bijna niets bewaard gebleven. Het archief van de Jointe voor de Bergen van Barmhartigheid is via Parijs in 1803 naar Brussel teruggekeerd, nadat het in 1794 door voorzitter Anselme François de Kühlberg bij zijn vlucht voor de Fransen naar Wenen was meegenomen.

Bronnenpublicaties

De belangrijkste verordeningen met betrekking tot de Jointe voor de Bergen van Barmhartigheid en het bestuur van de Bergen van Barmhartigheid werden uitgegeven in de *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*. Voor de werking van deze pandhuizen zie ook: SOETAERT P. (ed.), *Le livre de règlements des Monts-de-Piété aux Pays-Bas méridionaux (1618)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 1976, 142, p. 69-283.

Archieftoegangen

DELATTE I., *Inventaire des archives des Monts-de-Piété*, Brussel, 1948 (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 90).

Paul SOETAERT

JOINTE VOOR DE AMORTISATIES

(1753-1759)

Geschiedenis

De *amortisatie* was een eenmalig te betalen last die sinds de volle middeleeuwen werd geïnd en verschuldigd was door gemeenschappen en instellingen, inzonderheid kerkelijke instellingen, die onroerende goederen verwierven, die aldus in de "dode hand" terecht kwamen. Het doel was de heer, en met hem de hele feodale hiërarchie tot aan de top, te vergoeden voor het inkomstenverlies dat deze overdracht met zich meebracht door het wegvallen van een belangrijke heerlijke inkomst: het mutatierecht (*droit de mutation*). Uit hoofde van dit recht was elk fysiek persoon die door erfenis of aankoop in het bezit kwam van een onroerend goed een som aan de heer verschuldigd.

Vanaf de Bourgondische tijd zijn ook de landsheren dit recht op geregelde tijdstippen gaan innen ter compensatie van het feit dat de dodehandsgoederen juridisch en fiscaal in de kerkelijke sfeer terecht kwamen. Amortisatielasten hadden daarom grotendeels tot doel te verhinderen dat teveel onroerend goed in kerkelijke handen terecht kwam. Natuurlijk waren deze lasten tegelijk een bron van inkomsten voor de vorsten*, vooral in perioden waarin ze met hernieuwde ijver werden geïnd.

Nadat in de Spaanse tijd de amortisatie gedurende lange tijd niet meer was toegepast, had men in 1669 het plan over te schakelen op een meer radicale manier om onroerend goed uit kerkelijke handen te houden. Toen werd door de Geheime Raad* het project van een wet ingediend waarbij aan kerkelijke instellingen verboden werd onroerende goederen te verwerven en zij verplicht werden niet-geamortiseerde dodehandsgoederen aan de vroegere eigenaars te restitueren. Dit project vond evenwel geen doorgang.

In 1733 gaf keizer Karel VI opdracht aan de Raad van Financiën* om de mogelijkheden tot een algemene amortisatie te onderzoeken. In 1742 stelde gevolmachtigd minister* Friedrich August von Harrach opnieuw voor om de financiële slagkracht van de staat te vergroten door het innen van de amortisatietaks. Toen de Fransen zich na de Slag bij Fontenoy (1745) hadden meester gemaakt van de Oostenrijkse Nederlanden, planden zij de uitvoering

van het project van Harrach en vaardigden hiertoe in 1745 een arrest uit. Door de Vrede van Aken (1748) en de restitutie van de Oostenrijkse Nederlanden ging ook dit amortisatieplan niet door.

In 1749 liet landvoogd* Karel van Lotharingen een enquête uitvoeren naar de rijkdom van de kerkelijke instellingen, onrechtstreeks ook met het doel informatie in te winnen over de niet-geamortiseerde recent door de Kerk verworven dodehandsgoederen. Tijdens een proces gevoerd voor de Raad van Brabant* door de Brusselse Sint-Goedelekerk over de aliënatie van een tiend, nam de amortisatiegedachte vaste vormen aan. Met instemming van Wenen gelastte Karel van Lotharingen de Raad van Brabant met het maken van een voorontwerp van een wet in verband met aliënatie en verwerving van dodehandsgoederen. Deze wettekst werd voorgelegd aan de Geheime Raad in 1751, waar hij werd herzien door Patrice François de Neny. Daarop werd de tekst doorgestuurd naar de Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen* en naderhand overgemaakt aan gevolmachtigd minister Antoniotto di Botta-Adorno. Hij riep een commissie in het leven die de laatste hand legde aan het edict.

Op 15 september 1753 werd het edict op de verwerving en aliënatie van dodehandsgoederen in alle provincies van de Oostenrijkse Nederlanden gepubliceerd. Het bleef van kracht tot het einde van het ancien régime. Met dit edict werd de politieke idee van intoming van de kerkelijke macht opnieuw aan de orde gesteld. Kerkelijke instellingen werden verplicht hun niet-geamortiseerde goederen over te dragen in "levende handen". Binnen de drie maanden na het verschijnen van het edict dienden deze dodehandsgoederen openbaar verkocht te worden op straffe van confiscatie. Vroegere eigenaars konden aanspraak op deze goederen maken mits voorlegging van de eigendomstitels. Wegens klachten van de clerus en kritiek binnen de regering zelf, werd de oorspronkelijke idee spoedig verlaten en kwam men terug op de amortisatiegedachte. Ook artikel XI aangaande de terugvordering van immobiëlen door vroegere eigenaars werd door Karel van Lotharingen bij decreet opgeheven. Aldus kreeg het edict een zuiver fiscaal karakter: de clerus mocht zijn goederen behouden, mits betaling van amortisatie.

Voor een accurate en snelle uitvoering van het edict werd op 22 november 1753 een *jointe* in het leven geroepen. De leden ervan werden gekozen uit de raadsheren die zetelden in de voorbereidende commissie van Botta-Adorno. Deze *jointe* bleef bekend als de Jointe voor de Amortisaties. Zij

staakte haar werkzaamheden in het najaar van 1759. Op dat ogenblik had het overgrote deel van de kerkelijke instellingen van de Oostenrijkse Nederlanden de wet van 15 september 1753 ingewilligd en was in de staatskas meer dan 1.200.000 gulden aan amortisatietaksen binnengevloeid.

Organisatie

De Jointe voor de Amortisaties werd door landvoogd Karel van Lotharingen samengesteld uit twee raadsheren van de Geheime Raad, Arnould Gautier de Limpens die voorzitter werd van de *jointe* en rapporteur voor Gelre, Limburg, Luxemburg, de jezuïetenorde en de universiteit van Leuven, en Gilles François Streithagen, rapporteur voor Henegouwen, Namen, Mechelen en het Doornikse, en twee raadsheren van de Raad van Financiën, Henri de l'Escaille, rapporteur voor Brabant, en Louis de Keerle, rapporteur voor Vlaanderen. Twee dagen later werd hieraan een secretaris toegevoegd, François Joseph Misson, secretaris van de Geheime Raad. De samenstelling van de *jointe* bleef ongewijzigd tot aan de dood van de Limpens in 1757. Hij werd niet vervangen.

Tijdens de eerste vergadering van de Jointe voor de Amortisaties werden voorstellen uitgewerkt voor de bepaling van het tarief van de amortisatietaks. Op 1 maart 1755 werd deze taks bij decreet vastgelegd op één zevende van de waarde van de onroerende goederen op het platteland en één zesde van de waarde van de bezittingen in de stad. Op 6 juli 1755 werd door de *jointe* bepaald dat men de taks zou berekenen uitgaande van een gemiddelde opbrengst van vier pct. van de geschatte waarde van de dodehandsgoederen. Afwijkingen hierop konden evenwel worden toegestaan. De *jointe* hield rekening met de rijkdom van de kerkelijke instellingen of het liefdadig karakter ervan.

De meeste kerkelijke instellingen verkozen amortisatie van hun onroerende goederen boven verkoop ervan. Op 3 januari 1754 werd de indieningstermijn voor de amortisatieaanvragen verlengd met drie maanden. In april van dat jaar waren de provinciale justitieraden in het bezit van de lijsten van niet-geamortiseerde dodehandsgoederen. De advocaten-fiscaal van deze justitieraden hadden een belangrijke rol te vervullen bij het tot stand komen van de amortisaties. Zij hadden de opdracht de aanvragen te onderzoeken, fraude op te sporen, de schatting van de waarde van de goederen te controleren en

advies uit te brengen over mogelijke belastingafslag. Zij stelden een enquête op die doorgestuurd werd naar de *jointe*. De *jointe* legde de resultaten van dit onderzoek vast in een consult dat werd overgemaakt aan de gouverneur-generaal. In dit consult werd het voorstel tot goedkeuring of weigering van de amortisatie geformuleerd en werd het niveau van de taks vastgelegd. De gouverneur-generaal bekrachtigde dit consult in een apostille eraan toegevoegd. Pas daarna kon van de betreffende instelling de amortisatietaks gevorderd worden. De kerkelijke instelling diende zelf haar goedgekeurde aanvraag aan de Raad van Financiën en de Geünificeerde Rekenkamer* over te maken, waar nogmaals verificatie gebeurde. Daarop volgde de registratie van de amortisatiebelasting. Binnen het jaar moest de taks betaald worden, waarna de instelling haar amortisatiebrief verwierf. Dit document werd verleend door keizerin Maria Theresia en ging uit van de kanselarij te Wenen. Vanaf 7 juni 1755 werd vanuit Wenen aan Karel van Lotharingen de toelating verleend om de amortisatiebrieven vanuit Brussel te expediëren, dit voor een snellere afhandeling van de amortisatiedossiers.

Bevoegdheden en activiteiten

De Jointe voor de Amortisaties had tot taak het edict van 15 september 1753 op de verwerving en de aliënatie van dodehandsgoederen op een efficiënte manier ten uitvoer te brengen. Deze *jointe* werd de draaischijf van een belastingoperatie die erin bestond een door haar bepaalde en door de regering goedgekeurde taks te heffen op alle niet-geamortiseerde goederen van kerkelijke instellingen. Zij stond in voor de bewaring en de behandeling van de goederenlijsten die door de kerkelijke instellingen bij de provinciale justitieraden werden ingediend. Zij maakte dan een consult op voor de gouverneur-generaal en gaf de toelating aan Wenen tot het opstellen van de amortisatiebrieven. De *jointe* had eveneens de bevoegdheid te bepalen of een kerkelijke instelling tot de openbare verkoping van haar niet-geamortiseerde goederen mocht overgaan. De *jointe*-leden hebben zelf maar weinig onderzoek verricht naar mogelijke fraudering van het edict. De confiscatiemaatregel werd slechts uitzonderlijk ten uitvoer gebracht. In uitvoering van het decreet van 7 juni 1755 verleende de *jointe* de amortisatie aan alle instellingen die hierom vroegen, zonder verder onderzoek terzake. Slechts in uitzonderlijke gevallen, wanneer de door de geestelijkheid meegedeelde informatie

aangaande hun goederen manifest onder de waarheid lag – wat bijvoorbeeld het geval was met de abdij van Ter Kameren die slechts vijf pct. van haar inkomsten uit immobiliën had aangegeven – eiste de *jointe* een bijkomende expertise. Op die manier slaagde de *jointe* erin de talloze aanvragen tot amortisatie op een goede zes jaar af te wikkelen.

De belangrijkste rol van de Jointe voor de Amortisaties was ongetwijfeld het voeren van onderhandelingen met afgevaardigden van de bisdommen en geestelijke orden die een algemene amortisatie voor heel de kerkprovincie of heel de orde aanvroegen. Hierdoor werd aliënatie van kerkelijk bezit door openbare verkoping en confiscatie uitgesloten. Aan Henegouwen werd de algemene amortisatie geweigerd. Slechts Luxemburg en Namen verkregen een globale amortisatie omdat in deze provincies het edict op de dodehandsgoederen van keizer Karel V van 1520 nooit uitgevaardigd was. De jezuïetenorde verwierf na langdurige besprekingen toestemming tot amortisatie tegen een globale som van 60.000 gulden, doch moest in ruil hiervoor verzaken aan haar vroegere privileges met betrekking tot de verwerving van dodehandsgoederen.

Bibliografie

Het standaardwerk voor de studie van de amortisaties is nog steeds KOERPERICH R., *Les lois sur la mainmorte dans les pays catholiques. Étude sur l'édit de 1753, ses précédents et son exécution* (Université catholique de Louvain, 2de reeks, 11), Leuven, 1922. Zie verder onder meer ook DIDIER N., *Les origines du droit souverain d'amortissement dans le comté de Hainaut*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1938, 34, p. 487-503.

Archief

Het bestand *Jointe voor de Amortisaties* bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel (de nrs. 43-399 betreffen de amortisatieaanvragen van de Brabantse kerkelijke instellingen, de nrs. 400-716 Vlaanderen, de nrs. 717-727 Gelre, de nrs. 728-872 Henegouwen, de nrs. 873-886 Limburg en Overmaas, de nrs. 887-904 Luxemburg, de nrs. 905-951 Mechelen, de nrs. 952-1001 Namen en de nrs. 1002-1032 het Doornikse).

Archief over deze *jointe* vindt men in de bestanden *Raad van Financiën*, nrs. 1031-1044, a^{is} 1755-1759 (registratie van de amortisaties door de Raad van Financiën; nr. 1036 bevat de algemene amortisatie verleend aan de universiteit van Leuven op 24 oktober 1755); *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 1018 (correspondentie met de Geheime Raad over het edict van 15 september 1753); *Rekenkamers, registers*, nrs. 2025-2030 (rekeningen van de ontvanger-generaal, a^{is} 1755-1759); *Officie-fiscaal van de Raad van Brabant*, nrs. 9091, 9092, 9096, 9284/1 en de portefeuilles 1230-1238 (correspondentie met de *jointe*, lijsten van geamortiseerde goederen en verkoop van niet-geamortiseerde goederen). Ook in het Rijksarchief te Gent, bestand *Raad van Vlaanderen*, nrs. 31.273-31.470, is archief over de *jointe* aanwezig (correspondentie met de *jointe*, lijsten van niet-geamortiseerde goederen, amortisatiebewijzen, vervolgingen wegens fraude van de amortisatiewetgeving).

Bronnenpublicaties

DE LE COURT J. (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, 1700-1794, dl. VII, Brussel, 1891, p. 256-261 (edict van 15 september 1753), p. 272 (decreet van 22 november 1753).

Archieftoegangen

LEFÈVRE P., *Inventaire des archives de la Jointe des amortissements*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant les années 1920-1925*, Brussel, 1926, p. 29-101; LEFÈVRE J. en LEFÈVRE P., *Inventaire des archives du Conseil des finances*, Gembloers, 1938, p. 52-53 (anastatische herdruk in 1980); GACHARD L.-P., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, dl. II, Brussel, 1854, p. 17 (anastatische herdruk in 1979); BUNTINX J., *Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen*, dl. VII, Brussel, 1977, p. 40-51.

Beatrijs AUGUSTYN

COMITÉ VOOR DE OPHEFFING VAN DE JEZUÏETENORDE IN DE NEDERLANDEN

(1773-1776)

Geschiedenis

De afschaffing van de Sociëteit van Jezus door de pauselijke breve "*Dominus ac Redemptor*" (21 juli 1773) werd in de Oostenrijkse Nederlanden bekendgemaakt door de open brief van 13 september 1773¹. De aanzegging van de opheffing werd toevertrouwd aan commissarissen, afkomstig uit de provinciale justitieraden. De bezittingen van de orde werden in beslag genomen, geïnventariseerd en verzegeld. Daarna werden de jezuiten gedwongen om hun huizen te verlaten. Het uitgebreide bezit van de orde werd verkocht. De voormalige jezuiten kregen een pensioen uitgekeerd en dienden zich aan een hele reeks maatregelen te onderwerpen.

Van bij het begin van de operatie werd de nood gevoeld de Geheime Raad* en de Raad van Financiën* te ontlasten van de vele beslommeringen die de opheffing met zich bracht. Voortdurende samenroepingen van buitengewone *jointes* boden geen oplossing. Er was nood aan een permanente commissie die advies zou uitbrengen over alle problemen die ten gevolge van de opheffingsoperatie zouden rijzen. Bij decreet van 21 september 1773 richtte gouverneur-generaal* Karel van Lotharingen op voorstel van gevolmachtigd minister* Georg Adam von Starhemberg het Comité voor de Opheffing van de Jezuitenorde in de Nederlanden op (*Comité établi pour les affaires résultant de la suppression de la Société des jésuites aux Pays-Bas*)². Dit orgaan, beter bekend als *Comité jésuitique*, zou gedurende drie jaar instaan voor de opvolging van de afschaffingsoperatie. Toen de overheid duidelijk zicht had op de omvang van het bezit van de voormalige jezuiten, werd het *Comité*

¹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. X, p. 403-411.

² Uitgegeven door BONENFANT P., *La suppression de la Compagnie*, p. 207-208.

jesuitique opgeheven (door het decreet van 13 september 1776)³. De laatste vergadering had plaats op 18 september 1776.

Organisatie

Het *Comité jésuitique* werd samengesteld uit twee raadsheren van de Geheime Raad, Philippe Goswin de Neny en Jacques Leclerc, twee raadsheren van de Raad van Financiën, Gommaire Antoine Cornet de Grez en Ferdinand de Limpens, en een officiaal van de Geheime Raad, de Turck, die als secretaris fungeerde. Het vergaderde nagenoeg elke dag in het hotel van de Geheime Raad. Voor de bespreking van belangrijke problemen werd het *Comité jésuitique* uitgebreid met enkele andere raadsheren uit de Collaterale Raden.

De rapporten van de commissarissen, belast met de uitvoering van de opheffing in de diverse jezuietenhuizen werden door de hoofdvorzitter van de Geheime Raad aan het *Comité jésuitique* toegezonden. Ook rekest en andere bescheiden die de regering dienaangaande ontving, werden aan het *Comité jésuitique* voor advies voorgelegd. De beslissingen (*avis*) van de vergaderingen werden ingeschreven in een "*Protocole des délibérations*". Ze werden dagelijks in de vorm van uittreksels (*extraits*) uit deze notulen ter goedkeuring aan de gevolmachtigd minister voorgelegd. Die nam de uiteindelijke beslissing en stuurde het dossier met de vergaderstukken en het uittreksel uit de notulen terug naar het *Comité jésuitique*, dat de beslissing in de marge van de notulen noteerde, evenals de tenuitvoerlegging ervan.

Bevoegdheden en activiteiten

Het *Comité jésuitique* centraliseerde de (voorbereiding van de) besluitvorming in alle aangelegenheden met betrekking tot de opheffing van de Sociëteit van Jezus. Alles bij elkaar was zijn taak in hoofdzaak adviserend. Het *Comité jésuitique* trad verder vooral op als coördinatie-orgaan dat de relaties met de commissarissen, de fiscalen, de Raad van Financiën, de Geünificeerde Rekenkamer*, enz. stroomlijnde. De behandeling van de financiële zaken

³ Zie de decreten van Karel van Lotharingen aan de Raad van Financiën en de Geheime Raad in Brussel, A.R., *Comité voor de Opheffing van de Jezuietenorde in de Nederlanden*, register 10, fol. 122v.-124v. en 124v.-127.

werd grotendeels overgelaten aan de Raad van Financiën. In de afhandeling van de opheffingsoperatie kunnen *grosso modo* drie aandachtspunten onderscheiden worden.

In de eerste plaats was het *Comité jésuitique* verantwoordelijk voor het toezicht op de inventarisatie, het beheer en de liquidatie van de bezittingen van de voormalige jezuïeten. Zowel de immobiliën als de andere bezittingen van de orde (bibliotheken, schilderijen, waardepapieren, enz.) werden gedetailleerd geïnventariseerd. Voor een aantal gebouwen, kunst- en cultusvoorwerpen werd een nieuwe bestemming gezocht. Andere bezittingen werden te gelde gemaakt (vooral na 1776).

Daarnaast maakten ook het toezicht op de woonplaats van de voormalige jezuïeten, de uitvoering van de pensioenregeling en andere begeleidingsmaatregelen deel uit van de opdracht. Nadat de inventarisatie van hun bezittingen beëindigd was, werden de jezuïeten, die tot dan toe onder huisarrest gestaan hadden, verplicht om hun huizen te verlaten. Ze dienden vervolgens hun nieuwe verblijfplaats onmiddellijk aan de overheid te melden. Bovendien mochten ze zonder toestemming geen enkele functie in de zielzorg of het onderwijs opnemen. De raadsheren-fiscalen in de verschillende provincies kregen de opdracht om toezicht uit te oefenen op de uitvoering van al deze maatregelen. Om de zes maanden dienden zij een gedetailleerd rapport op te zenden met de namen van de gewezen jezuïeten die binnen hun rechtsgebied woonden, hun domicilie en alles wat er maar kon gemeld worden over hun doen en laten.

De opbrengst van de confiscatie van de goederen van de Sociëteit van Jezus werd gedeeltelijk gebruikt om aan de ex-jezuïeten een pensioen uit te betalen. Na een aantal discussies over het niveau van de vergoedingen werd er een gedetailleerde pensioenregeling uitgewerkt. Daarnaast werd ook de mogelijkheid geschapen om in bijzondere gevallen aan gewezen jezuïeten buitengewone hulp te verlenen.

Tenslotte was het *Comité jésuitique* ook belast met het uitstippelen van een onderwijsbeleid waardoor het wegvallen van de jezuïetencolleges kon opgevangen worden. Niet minder dan 17 van de 61 Latijnse scholen in de Oostenrijkse Nederlanden waren in handen van de Sociëteit van Jezus geweest. Het *Comité jésuitique* kreeg de opdracht een algemene onderwijshervorming uit te dokteren. Tegelijkertijd nam het ook een aantal overgangsmatregelen om de lacune die er in het onderwijsaanbod bestond op korte termijn op te

vangen. Hierbij werd in eerste instantie vooral aandacht besteed aan die steden die geen Latijnse school meer hadden omdat er alleen een jezuïeten-college gevestigd was geweest. De eerste vergadering van het *Comité jésuitique* was integraal aan deze problematiek gewijd. Het algemene hervormingsplan dat het *Comité jésuitique* op 9 april 1774 voorstelde, werd nooit uitgevoerd, maar zette wel de bakens uit voor de oprichting van de Koninklijke Colleges* door de Koninklijke Commissie voor de Studies*.

De bevoegdheden van het *Comité jésuitique* gingen in september 1776 over op de Raad van Financiën en de Geheime Raad⁴. Laatstgenoemde werd belast met het algemene beleid, de Raad van Financiën met het financiële beheer (uitbetaling pensioenen, beheer goederen, enz...). Op het vlak van de bevoegdheden inzake onderwijs kan de op 9 maart 1777 opgerichte Koninklijke Commissie voor de Studies als rechtsopvolger aangeduid worden.

Bibliografie

Het basiswerk voor de geschiedenis van de opheffing van de jezuïetenorde in de Oostenrijkse Nederlanden, en dus ook voor de werkzaamheden van het *Comité jésuitique*, is nog steeds BONENFANT P., *La suppression de la Compagnie de Jésus dans les Pays-Bas autrichiens (1773)* (Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°, 2de reeks, 19), Brussel, 1925.

Een goede lokale studie over de opheffing van de Sociëteit van Jezus biedt THURMAN P., *De opheffing van het jezuïetenklooster en -college te Kortrijk, de oprichting van het Koninklijk College en van de Sint-Michielsparochie, 1773*, Kortrijk, 1984.

Verder kunnen nog gesignaleerd worden: WIJFFELS A., *L'élaboration de l'ordonnance du 8 janvier 1776 déclarant que "les biens ayant appartenu aux ci-devant jésuites, ne sont pas réputés biens vacants"*. Contribution à l'étude de la technique législative dans les Pays-Bas autrichiens, in *Bulletin de la Commission royale pour la publication des anciennes lois et ordonnances de Belgique*, 1977-1978, 28, p. 33-45 en SCHEELEN W., *Het lot van de schilderijencollecties van de Zuidnederlandse Jezuïetencolleges na de op-*

⁴ Zie de in noot 3 vermelde decreten.

heffing van de Orde in 1773, in *Jaarboek van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen*, 1988, p. 261-341.

Archief

Het archief van het Comité voor de Opheffing van de Jezuïetenorde wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Dit bestand bestaat uit delen (hoofdzakelijk de "*Protocoles des délibérations du Comité établi pour les affaires résultant de la suppression de la Société des jésuites aux Pays-Bas*") en portefeuilles (met daarin de vergaderstukken, verslagen van commissarissen, rekestes waarover advies moet uitgebracht worden, enz., alsook de minuten van de uitgaande brieven). De aanvankelijke chronologische ordening van deze vergaderstukken (resolustiestelsel) werd later veranderd in een classificatie in algemene en per lokaliteit geordende dossiers.

Blijkbaar heeft vooral de Raad van Financiën als rechtsopvolger na september 1776 een aantal bescheiden uit het archief van het *Comité jésuitique* gelicht en met zijn eigen archief vermengd (Brussel, A.R., *Raad van Financiën*, nrs. 7643-8029). Het is niet altijd duidelijk of de archiefbescheiden uit de periode september 1773-september 1776 van het *Comité jésuitique*, dan wel van de Raad van Financiën afkomstig zijn.

Bronnenpublicaties

In het boven beschreven werk van BONENFANT P., *La suppression de la Compagnie de Jésus*, zijn in bijlage een 20-tal bescheiden gepubliceerd in verband met de afschaffingsoperatie in het algemeen en de activiteiten van het *Comité jésuitique* in het bijzonder.

Archieftoegangen

GAILLARD A., *Inventaire sommaire des archives du Comité jésuitique*, Brussel, [1907] (thans vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 83).

Eddy PUT

TWEELEDIGE KAMER (CHAMBRE MI-PARTIE)

(1648-1675)

Geschiedenis

Ter bestendinging van de Vrede van Munster van 1648 voorzagen de koning van Spanje en de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden in de oprichting van een internationaal hooggerechtshof, de *Chambre Mi-Partie*. Hoewel er soms in de stukken gebruik werd gemaakt van de Nederlandse benaming Tweeledige, of ook wel Midgedeelde Kamer, treffen we meestal de Franse naam aan. De Spaanse benaming luidt: *Camera Mediapartida*, de Latijnse *Camera Bipartita* of *Dispartita*, de Engelse *Bipartite Chambre*.

De instelling van de Kamer werd vastgelegd in een zogenaamde compromissaire clause, het artikel XXI van het Vredestraktaat¹, waarin we tevens het doel van de Kamer vervat vinden: "... *opsicht nemen over de handeling der ingeseten der voors. Nederlanden, ende lasten en impositiën die ter eenre en ter andere zijde gheheven sullen worden op de coopmanschappen. Ende indien de voornoemde rechters komen te bevinden dat daerin ter eenre ofte ter andere, oftewel ten beyden zijden exces werde begaan, sullen 't selve exces reguleren en modereren. Voorts sullen de voorsz. rechters examineren de questien over de non-executie van het tractaet, alsoock de contraventiën van dien, die in tijden ende wijlen souden mogen komen te rijzen ...*". Het derde artikel voegde daaraan de oplossing van geschillen toe over het bezit van de drie kwartieren van Overmaas, te weten Valkenburg, Daalhem en 's-Hertogenrade, en artikel LII de beslechting van conflicten die zouden kunnen ontstaan naar aanleiding van de beoogde, maar nooit tot stand gebrachte ruil van het Overkwartier van Gelre "*jegens een equivalent*". Het geschil omtrent de Landen van Overmaas werd de Kamer ontnomen in 1657, nadat het gedurende ruim drie jaar op de rol had gestaan.

¹ *Groot Placaet-Boeck van de Staten-Generael der Vereenighde Nederlanden*, dl. II, kol. 79-99.

De voorstellen tot oprichting van de Kamer kwamen in de vredesonderhandelingen steeds van Staatse zijde. Reeds in de vruchteloos gebleken onderhandelingen van 1632-1633 werd van die kant voorgesteld de conflicten rijzende uit het te sluiten vredetraktaat voor te leggen aan "*eenige regters, ten wederzijde te verkiezen*"². Ook in de in 1645 begonnen onderhandelingen die uiteindelijk tot de Vrede van 1648 zouden leiden, werd dit voorstel door de Staatse delegatie naar voren gebracht.

Hoewel er redenen genoeg waren om snel na de vredessluiting tot de oprichting van de Kamer over te gaan, zou het tot 1654 duren vooraleer de eerste zaak ter tafel kon komen. De eerste gezant van de koning van Spanje bij de Republiek, Antoine le Brun, had er handen vol werk aan, temeer daar de Staten-Generaal alle kwesties waarover de Kamer had te oordelen met hem langs diplomatieke weg probeerden af te doen. Zelfs na ruim drie eeuwen komt het handelen van de Staten-Generaal nogal verdacht voor. Hoewel het bewijs voor deze stelling moeilijk valt te leveren, is het heel aannemelijk dat de voorstellen tot de oprichting van de Kamer vooral voor het gewest Holland als een instrument gediend hebben om zo spoedig mogelijk tot vrede te komen, tegen alle oppositie binnen de Republiek, vooral van stadhouderlijke en Zeeuwse zijde in. Tal van bezwaren die tegen vrede pleitten, konden door Holland worden afgedaan met een verwijzing naar de Kamer. Toen Holland eindelijk zijn doel bereikt had en de vrede gesloten was, had het geen belang meer bij het oordeel van de Kamer. Liever dan het risico te lopen door de rechter in het ongelijk gesteld te worden, probeerde de provincie Holland langs de gebruikelijke weg van feitelijkheden het onderste uit de kan te krijgen.

De oprichting van de Kamer werd geëffectueerd door de beëdiging van de daartoe gecommiteerde rechters volgens een instructie. De Instructie werd door beide partijen vastgesteld op 12 juli 1652. Een *ampliatie* daarop werd toegevoegd op 17 oktober 1653³. Partijen kwamen overeen het aantal wederzijds te benoemen rechters te stellen op acht. Van koninklijke zijde werd dit getal te hoog geacht, evenwel aan Staatse zijde wilden alle zeven

² Art. XV van de "*Voorgelegde punten*" d.d. 25 dec. 1632. Zie: HOOGSTRATEN F.J.K., *Proeve eener geschiedenis der Chambre Mi-Partie*, p. 11.

³ *Groot Placaet-Boeck van de Staten-Generael der Vereenighde Nederlanden*, dl. II, kol. 987-992.

provinciën een rechter delegeren, Holland zelfs twee, om zijn hegemonie te onderstrepen. Van beide zijden werd een griffier benoemd. De commissie-formulieren voor de rechters en voor de griffiers werden door de partijen afzonderlijk vastgesteld op 12 juli 1652, de eed voor de rechters en voor de griffiers werd, in het Frans, gezamenlijk vastgesteld⁴. De zittingen zouden beurtelings, met een periode van een half jaar, plaatsvinden te Mechelen en te Dordrecht. De plechtige installatie vond plaats op 23 december 1653 te Mechelen, de eerste zitting op 7 januari 1654. De Tweeledige Kamer was werkzaam tot 1657. In deze periode wist zij in vijf zaken tot een eindarrest te komen. Een groot aantal zaken was echter aanhangig en het is aannemelijk dat de Kamer hierin een bemiddelende rol heeft gespeeld. Na 1657 was zij nog enige tijd actief, echter zonder nog tot een arrest te komen. In weerwil van een poging in 1665 haar weer effectief te doen functioneren op basis van een "*nader accoord*", lukte het toen zelfs niet meer de zetels te bezetten⁵. Na 1675 vinden we haar niet meer terug in de resolutiën van de committenten. Een formeel besluit tot opheffing werd echter nimmer genomen.

Organisatie

De Tweeledige Kamer stond, als supranationaal lichaam, op gelijke voet met haar lastgevers. Dit moest wel, aangezien de beide soevereinen als procespartij konden optreden. In processen waarin dit het geval was, is daarom de Kamer te betitelen als Hof van Arbitrage, terwijl zij het karakter van Internationaal Hooggerechtshof had wanneer onderdanen van beide mogendheden partij waren.

De tweemaal acht raadsheren dienden volgens artikel I van de Instructie "*in de politie ende justicie wel ervaren*" te zijn. Wanneer er zaken van staat of anderszins van grote importantie op de rol stonden, dan diende het college voltallig te zijn. In kleinere zaken kon, in overleg, een geringer aantal volstaan, maar nooit minder dan zes van beide zijden.

⁴ De koning: *Groot Placaet-Boeck van de Staten-Generael der Vereenighde Nederlanden*, dl. II, kol. 992-993, 995-996; de Staten-Generaal: *ibid.*, kol. 994, 996; het eedformulier: *ibid.*, kol. 997-998.

⁵ 9 april 1665, in: VAN AITZEMA L., *Saken van Staet en Oorlogh*, dl. V, 's-Gravenhage, 1669-1671, p. 610-611.

Het voorzitterschap wisselde wekelijks, zoals steeds was eerst de beurt aan koninklijke zijde. Vanwege de vorst* werden de rechters voornamelijk gerecruteerd uit de raadsheren van de Grote Raad te Mechelen* en de provinciale justitieraden, te weten uit de Grote Raad twee, uit de Raad van Brabant twee, uit de Raad van Vlaanderen twee en uit de Raad van Gelre één. Het achttal werd gecompleteerd met de stadspensionaris van Antwerpen. Aan Staatse kant vinden we eerder afgevaardigden van de gewestelijke Staten. Van deze zijde werden slechts twee beroepsjuristen benoemd uit het Hof van Holland en Zeeland en de Hoge Raad van Holland en Zeeland.

Tot griffier van konings zijde werd benoemd diens secretaris Julius Bocabella, door de Staten-Generaal Theodoor Graswinckel, de Hollandse advocaat-fiscaal. Tot het ambtelijk apparaat behoorden voorts een tweetal deurwaarders en een aantal klerken die betaald werden door de griffiers persoonlijk. Dit hoge gezelschap stonden zowel een priester als een predikant ter beschikking. Aan de advocaten en procureurs waren geen bijzondere eisen gesteld.

De werkzaamheden vonden plaats gedurende drie uur 's morgens en drie uur 's namiddags. De raadsheren konden ten hoogste zes weken per jaar vakantie genieten. Voor hun werkzaamheden kregen zij een traktement van 12 carolusgulden per dag, waarvan vier afkomstig van procespartijen. De griffiers ontvingen half zoveel, de deurwaarders een kwart.

Wanneer de Kamer te Mechelen resideerde, vonden de zittingen plaats in het Oude Paleis, nabij de Grote Markt. Te Dordrecht kwam zij in het Augustijnenklooster aan het Hof bijeen, vanaf 1658 in de Kloveniersdoelen.

Bevoegdheden en activiteiten

De Tweeledige Kamer ontleende haar bevoegdheden aan het Vredestraktaat. Derhalve is er geen rechtsvoorganger aan te wijzen, evenmin een rechtsopvolger, of men zou de committenten als zodanig moeten bestempelen. Op het volkenrechtelijk toneel was zij als permanente zelfstandige instelling een nieuwe verschijning. Wel zijn er talloze arbitrale regelingen van oudere datum aan te wijzen, zoals in artikel IX van het Traktaat van Bestand van 1609; deze missen echter alle het karakter van een sedentair hof van justitie. De naam daarentegen was niet nieuw. In Frankrijk traden reeds in de 16de eeuw *Chambres Mi-Parties* op, samengesteld uit rechters van rooms-kathol-

lieke en protestantse confessie, die geroepen waren tot rechtspraak in zaken waarin belijders van beide confessies partij waren.

De absolute competentie is vervat in het hierboven aangehaalde deel van artikel XXI van het Vredestraktaat, waaruit valt op te maken dat voor de Kamer zowel zaken van internationaal publiekrecht als van internationaal privaatrecht konden spelen. De relatieve competentie strekte zich – volgens hetzelfde artikel – uit over de Republiek en de Zuidelijke Nederlanden en de "*verre afgeleegen koningrijken, landen, provinciën en eilanden in Europa*". De procedures spitsten zich meestal toe op bezitsacties. De hoge positie van de Tweeledige Kamer wordt bevestigd door het feit dat er direct beroep, dus zonder enige tussenkomst van een lagere rechter, mogelijk was. Het procesrecht lag voor een belangrijk deel vast in de Instructie. Wanneer de Instructie zweeg, volgde men te Mechelen zoveel mogelijk de procesgang van de Grote Raad voor de Nederlanden, te Dordrecht die van de Hoge Raad van Holland en Zeeland, die als rechtsopvolger van de Grote Raad nagenoeg dezelfde procedure volgde.

In alle zaken had de Kamer eerst tot taak te trachten door een vergelijk (*via concordia*) de partijen tot elkaar te brengen. Bleek dit niet mogelijk, dan diende de procedure zo kort mogelijk (*summarie et de plano*) gehouden te worden. Om partijen van lichtvaardig procederen te weerhouden, was daarop een boete gesteld (*poena temere litigantium*) van tien pct. van de geschatte waarde der zaak, met een maximum van 1000 carolusgulden.

Het vonnis werd gevonden door stemming. Bij staking werd een drietal rechters toegevoegd, het lot besliste van welke zijde één of twee, waarna opnieuw gestemd werd. De Kamer sprak recht "*in den naam en vanwege den koning van Spanje en de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden*". De tenuitvoerlegging van de vonnissen was opgedragen aan de *ordinaris justitie* ter plaatse waar het litigieuze feit geplaatst kon worden, dan wel waar de aangeklaagde partij woonde, en wel binnen zes maanden na de datum van het arrest. De arresten waren aan appel, noch revisie onderhevig.

Om een indruk te krijgen van het karakter van de geschillen die aan de Kamer werden voorgelegd, volgt hier een korte aanduiding van de vijf zaken waarin de Kamer tot een eindoordeel kwam. In de eerste zaak – het arrest werd gewezen op 16 november 1654 te Mechelen – stonden Jean Simon en de schepenen van Bergen in Henegouwen tegenover elkaar. Op zijn eis kreeg Simon zijn twee minderjarige kinderen uitgeleverd die gegijzeld werden door

de Bergenaren. Eerst anderhalf jaar later, in de zomer van 1656 kwam de Kamer te Dordrecht tot het volgend drietal arresten. In het eerste werd de stad Nijmegen (eiser) bevestigd in haar vrijdom van de "*Hillenraetsche, de Asselsche en de Kesselsche tollén*" tegen de rechthebbers op die tollén, de jonkers Christoffels Schenk en Willem Meerwijck. Uit de redactie van het tweede arrest blijkt niet precies waar de vruchten groeiden waarover getwist werd door Jean Pijpe (gedaagde) en niemand minder dan de voorzitter van de Raad van Vlaanderen, Jean-Baptiste della Faille, de prelaat van Boudelo en Jan Melis (eisers). Hoe dan ook, Pijpe mocht de executie die hij tegen de eisers was begonnen voltooien. Krachtens het derde arrest mochten de ingelanden van de Sint-Elooisplóder nabij Axel doorgaan met het oogsten van vruchten die hen door de ingelanden van de naburige Pólder van Canisvliet betwist werd. Het laatste arrest van de Tweeledige Kamer werd in maart 1657 te Mechelen geweest. De bewindhebbers van de Kamer Groningen van de Westindische Compagnie werden daarin veroordeeld tot betaling van een schadevergoeding aan de eiser, Juan Perez de Moreda van 48.000 realen, wegens de kaping van diens schip, de Sint-Philips, op de rivier de Gambia.

Bibliografie

Nog altijd van waarde is de eerste monografie over de Tweeledige Kamer van de hand van VAN HOOGSTRATEN F.J.K., *Proeve eener geschiedenis der Chambre Mi-Partie in de tweede helft der XVIIde eeuw te Mechelen en Dordrecht gevestigd* (dissertatie), Utrecht, 1860. Vrijwel alles wat daarna over de Kamer is geschreven, onder meer door FOCKEMA ANDREAE S.J., *De Nederlandse Staat onder de Republiek*, Amsterdam, 1960, is hierop gebaseerd en mist het belangrijke gegeven dat de Kamer daadwerkelijk heeft gefunctioneerd. Van groot belang is: HAAS J.A.K., *De verdeling van de Landen van Overmaas, 1644-1662. Territoriale desintegratie van een betwist grensgebied*, Assen, 1978. Hierin wordt de voorgeschiedenis van de Kamer in detail weergegeven, alsmede de periode toen zij zich had te buigen over de kwestie van de Landen van Overmaas. Dat de instelling daadwerkelijk heeft gefunctioneerd werd voor het eerst vastgesteld door STREEFKERK C., *De Chambre Mi-Partie van het Munsterse Vredestraktaat; een verkennend onderzoek naar de geschiedenis van een internationaal Hof van Justitie* (onuitgegeven doctoraalscriptie, V.U. Amsterdam), Amsterdam, 1980. Een

zaak waarin geen eindoordeel is geveld, is besproken in: KUNST A.J.M., *Het proces over het klooster te Huybergen voor de Chambre Mi-Partie (1654)*, in *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 1970, 38, p. 497-518.

Archief

Het archief van de Tweeledige Kamer werd in tweevoud opgemaakt. Het deel van de Republiek is niet meer traceerbaar. Het deel van de Spaanse Nederlanden wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Jointe voor de Betwiste Gebieden*. Het werd in de 18de eeuw als documentatie gevoegd bij het archief van deze *jointe*.

Stukken over de Kamer zijn op tal van plaatsen te vinden, de voornaamste te Brussel, A.R. in de archieven van de Raad van State en te Den Haag, A.R. in de archieven van de Staten-Generaal, nrs. 12.640-12.650⁶.

Bronnenpublicaties

Het sententieregister van de Tweeledige Kamer is uitgegeven door STREEFKERK C. (ed.), *Cedant arma togae; de sententiën van de Chambre Mi-Partie, 1654-1657*, in *Verslagen en Mededelingen van de Stichting tot Uitgaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht*, nieuwe reeks, 1987, 5, p. 103-116.

Archieftoegangen

HÉLIN É., GRAUWELS J. en THIELEMANS M.-R., *Inventaire des archives de la Jointe des Terres contestées*, Brussel, 1952.

Chris STREEFKERK

⁶ In *De archieven in het Algemeen Rijksarchief*, Alphen aan den Rijn, 1982, p. 48, worden deze stukken beschreven als archieven van de *Chambre Mi-Partie*. Het gaat hier evenwel om stukken van de Staten-Generaal als procespartij voor de Kamer.

GROTE RAAD VOOR DE NEDERLANDEN TE MECHELEN

(ca. 1445-1797)

Geschiedenis

De term "Grote Raad [voor de Nederlanden] te Mechelen" wordt gebruikt voor een instelling die onder verschillende benamingen bekend staat. Van ca. 1445 tot 1473 en van 1477 tot 1504 ging het om een reizende rechtsprekende instelling, ontstaan binnen de *Curia ducis*. In 1473 werd de instelling als "Parlement van Mechelen" opgericht (ordonnantie van Thionville, december 1473), met een vaste zetel in die stad, die echter reeds in 1477 werd afgeschaft. In 1504 werd de Grote Raad voor de Nederlanden definitief opnieuw te Mechelen gevestigd.

Voor de ontstaansgeschiedenis en de beginperiode van de Grote Raad tot 1531 werden recentelijk grondig bestudeerd¹. Op basis van een uitvoerige archiefstudie heeft Van Rompaey in 1973 een fundamenteel en innovierend werk aan het ontstaan en de ontwikkeling van de instelling tot 1477 gewijd². Volgens zijn stelling groeide de Grote Raad organisch binnen de hertogelijke Raad tijdens de jaren 1435-1445, toen de toename van het aantal zaken dat door deze laatste moest worden behandeld, een specialisatie van de raadsheren in twee groepen noodzakelijk maakte: enerzijds de edelen, die zich vooral op kwesties van algemene politiek toeleiden, anderzijds de juristen, aan wie geleidelijk een quasi monopolie voor de behandeling van rechtszaken werd toegekend. Vanaf 1445 komt die specialisatie van raadsheren-juristen tot uiting in een nieuwe, aparte instelling, de "Grote Raad van Justitie", die Van Rompaey alsdan duidelijk onderscheidt van de Hofraad, al bleef er een nauwe samenwerking bestaan tussen beide instellingen. Grote Raad en hertogelijke Raad ontwikkelden zich verder zelfstandig, zodat, toen Karel

¹ Nog steeds geldt de opmerking van GILISSEN J. (*De Grote Raad van Mechelen. Historisch overzicht*, in *Miscellanea Consilii Magni. Ter gelegenheid van twintig jaar Werkgroep Grote Raad van Mechelen*, Amsterdam, 1980, p. 13-14.

² VAN ROMPAEY J., *De Grote Raad van de hertogen van Boergondië en het Parlement van Mechelen (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 73)*, Brussel, 1973.

de Stoute in 1473 de Grote Raad tot Parlement van Mechelen hervormde, de instelling al lang een eigen bestaan had geleid. Na de dood van Karel de Stoute werd het Parlement afgeschaft: in de ogen van de Staten-Generaal* was het een al te duidelijke emanatie van de centralisatiepolitiek die het Groot Privilegie juist beoogde in te perken. Vanaf 1477 kwam er opnieuw een ambulante Grote Raad, die in 1504 definitief te Mechelen werd gevestigd³. De instelling zou tot het einde van het ancien régime te Mechelen blijven, op enkele uitzonderingen na: van 1580 tot 1585 week de Grote Raad uit naar Namen, in 1746-1749 naar Echternach, na de Franse inval van 1792 naar Roermond, en na de Slag te Fleurus (1794) naar het Keizerrijk. De Franse overheid schafte de gerechtelijke instellingen van de Oostenrijkse Nederlanden af, maar enkele raadsheren zouden hun werkzaamheden in Regensburg en Augsburg voortzetten. Hieraan kwam definitief een einde met het Verdrag van Campo Formio in 1797. Onder het Oostenrijks bewind was de Grote Raad al tijdelijk afgeschaft door de (mislukte) gerechtelijke hervorming van Jozef II (edicten van 1 januari 1787).

Van het midden van de 16de eeuw tot zijn afschaffing bleef het normatief kader van de instelling grotendeels ongewijzigd, beheerst als zij was door de ordonnantie van 8 augustus 1559⁴, die als de "organieke wet" van de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen in de nieuwe tijd kan worden beschouwd. Tegenover die organisatorische stabiliteit staat de geleidelijke afbrokkeling van de invloed van de Grote Raad, vooral ten gevolge van herhaaldelijke (en hierna nog te vermelden) competentieverliezen. Bovendien stond de centralisatie van de (gerechtelijke) instellingen na Filips II (en tot Jozef II) niet meer even hoog op de politieke agenda van de Spaanse en later Oostenrijkse Nederlanden, en kon de controle door de centrale overheid ook via andere wegen gerealiseerd worden. Desondanks heeft de Grote Raad zo-

³ Een poging tot voortzetting van de studie van Van Rompaey voor de periode 1477-1531 biedt KERCKHÖFFS-DE HEIJ A.J.M., *De Grote Raad en zijn functionarissen, 1477-1531*, 2 dln., Amsterdam, 1980; het tweede deel kan bibliografisch als een afzonderlijk werk worden beschouwd, onder de titel: *Biografieën van raadsheren*, Amsterdam, 1980.

⁴ *R.O.P.B.*, 2de reeks, 1506-1700, dl. VII, p. 461-492. Voor een overzicht van 15de- en 16de-eeuwse wetgeving met betrekking tot de Grote Raad, zie de onuitgegeven scriptie door IDES PEETERS B. en BORDES G., *Liste chronologique provisoire de la législation concernant le Grand conseil de Malines (1459-1598)*, Amsterdam, 1973 (exemplaar op het Juridisch Studiecentrum Gravensteen, Leiden, bestand *Grote Raad van Mechelen*).

wel tijdens het ancien régime als in de moderne geschiedschrijving een zeker prestige kunnen handhaven. Althans één *arretist* van de Grote Raad heeft in de 17de eeuw een Europese faam verworven en zeker bijgedragen tot de bekendheid van de instelling in het buitenland: Paulus Christinaeus, wiens rechtspraakverzameling nu nog als een fundamenteel werk van het Europese *ius commune* in de nieuwe tijd wordt beschouwd. In de Belgische historiografie van vorige en deze eeuw kon de Grote Raad wel eens als een uitdrukking van de "nationale" traditie worden voorgesteld, en als zodanig heeft hij ook bij buitenlandse (rechts)historici soms meer erkenning genoten dan in overeenstemming is met het werkelijke belang van de instelling.

Over de invloed van de Grote Raad is weinig bekend. In de traditionele rechtsgeschiedenis is de Raad vooral in verband gebracht – zoals de hogere justitieraden in het algemeen – met de zogenaamde "receptie van het Romeins recht" in de Nederlanden: volgens de gangbare zienswijze zou de rechtspraak van de Grote Raad in de 16de eeuw de invoering van Romeinsrechtelijke regels in de inheemse rechtsorde sterk bevorderd hebben⁵. Bovendien zou die "receptie" van onderscheiden belang geweest zijn volgens de verschillende takken van het recht. Die voorstelling is thans achterhaald. Met name heeft de ontsluiting van de 16de-eeuwse archiefbescheiden aangetoond dat de voorwaarden voor een dergelijke ontwikkeling niet aanwezig waren. Ten eerste is het niet mogelijk aan te tonen dat er, buiten de kleine kring van de raadsheren zelf, van enige jurisprudentie op basis van precedents sprake kon zijn: de sententies waren niet in rechte gemotiveerd, zodat niet vastgesteld kan worden welke juridische beginselen toegepast werden, en daarnaast waren er tot Christinaeus in de Spaanse Nederlanden geen (gedrukte) rechtspraakverzamelingen⁶. Verder miskent het traditioneel receptiebegrip de eigen aard van de in de praktijk van de 16de eeuw overheersende

⁵ Voor verwijzingen naar de traditionele zienswijze, zoals die nog vandaag in een aantal handboeken wordt uitgedrukt, zie WIJFFELS A., *Qui millies allegatur. Les allégations du droit savant dans les dossiers du Grand conseil de Malines (causes septentrionales, ca. 1460-1580)* (*Rechtshistorische Studiën*, 11), dl. II, Amsterdam-Leiden, 1985, p. 947-948, noot A78.

⁶ WIJFFELS A., *Legal Records and Reports in the Great Council of Malines (15th to 18th Centuries)*, in BAKER J.H. (ed.), *Judicial Records, Law Reports, and the Growth of Case Law*, Berlijn, 1989, p. 181-206; WIJFFELS A., *References to Judicial Precedents in the Practice of the Great Council of Malines (ca. 1460-1580)*, in ID. (ed.), *Miscellanea Consilii Magni III*, p. 165-186.

juridische redeneringsmodellen, die met name onder invloed van de laat-middeleeuwse *mos italicus* niet gebonden waren aan een strikte toepasselijkheid van rechtsregels *ratione materiae*. De voorwaarden voor een "receptie" volgens de oudere zienswijze werden daarentegen wel vervuld in de loop van de 17de eeuw: de toen verschenen rechtspraakverzamelingen, hoezeer ook in wezen doctrinale werken, konden tenminste doorgaan als mogelijke weergaven van de door de raadsheren gevolgde juridische overwegingen, terwijl het rechtsdenken toen door de systematiserende school van de *usus modernus*, die ook meer diepgaand op een synthese van inheems recht en Europees *ius commune* inging, nadrukkelijker het gezag van de Romeinsrechtelijke regels per materie beschouwde.

De ontsluiting van de 16de-eeuwse archiefbescheiden van de Grote Raad heeft ook de aandacht gevestigd op enkele aspecten van de werking van de instelling die tot dusver betrekkelijk weinig onderzocht werden. Zo blijkt de Grote Raad een nog nader te bestuderen invloed te hebben gehad op handel en economie in de Nederlanden, met name door de behandeling en beslechting van interstedelijke, interregionale of interprovinciale geschillen. Ook naar aanleiding van geschillen inzake bestuur, dikwijls in gevallen waar particulieren tegen een (lokale) overheid optraden, trad de Grote Raad op. Het belang van de Grote Raad in deze en andere soorten zaken zal door verder onderzoek moeten worden gepreciseerd. De inkrimping van het territoriaal bevoegdheidsgebied van de instelling tijdens het ancien régime heeft echter wellicht een uitbreiding van de invloed van de Grote Raad in het geheel van de Zuidelijke Nederlanden verhinderd.

Organisatie

Organisatie en samenstelling ondergingen herhaaldelijk veranderingen tijdens de 15de en in het begin van de 16de eeuw⁷. Daarna bleef de structuur van

⁷ Voor nadere details, zie de reeds geciteerde werken van VAN ROMPAEY J. (ontstaan tot 1477), KERCKHOFFS-DE HEIJ A.J.M. (van 1477 tot 1531) en GILISSEN J. (algemeen overzicht). Hier wordt niet ingegaan op een aantal ambten waarvan de titularissen weliswaar tijdens sommige perioden bij de rechtspraak of de administratie van de instelling betrokken waren, of die formeel aan de Grote Raad waren verbonden, maar doorgaans niet aan de dagelijkse werking deelnamen: aldus bijvoorbeeld de kanselier van Vlaanderen en Bourgondië*. Er wordt verder hier ook niet ingegaan op een aantal lagere functies, zoals die van klerken

de Grote Raad vrij stabiel. Ten tijde van het Parlement waren er een eerste en een tweede voorzitter, 20 raadsheren en zes rekestmeesters. Het Parlement had een eigen kanselarij met vier secretarissen. Er waren drie griffiers: één voor de civiele zaken, één voor strafzaken, een derde voor de presentaties. Een ontvanger van de exploten werd afzonderlijk benoemd. De ordonnantie van Thionville voorzag een totaal van 12 deurwaarders. De belangen van de vorst* werden behartigd door een procureur-generaal, een substituut, een eerste en een tweede advocaat. Particulieren deden een beroep op procureurs en advocaten.

Na de definitieve vestiging te Mechelen in 1504 (waar de Grote Raad reeds *de facto* sedert 1501 meestal verbleef) treft men één voorzitter aan, 15 raadsheren, een tiental bezoldigde secretarissen, twee à drie griffiers, een procureur-generaal en een substituut, een advocaat-fiscaal, procureurs en advocaten. Er werden opnieuw 12 deurwaarders toegekend, maar er was voorzien dat het aantal zou dalen; daarnaast werkten er ook, te Mechelen en elders, buitengewone deurwaarders.

De procureur-generaal werd, ondanks enige betwistingen in de 16de eeuw, tot de raadsheren gerekend. Het aantal raadsheren steeg tijdelijk tot 19 in 1627. Tot de raadsheren behoorden traditioneel geestelijken. In 1504 waren het er vier, maar dat aantal werd reeds in de loop van de daarop volgende jaren gehalveerd. Zoals vermeld, werd de rechtspraak geleidelijk een monopolie van juristen. In de loop van de eerste helft van de 16de eeuw ontwikkelde zich een systeem van voordracht, bevestigd door de ordonnantie van 1559, waarbij de vorst de raadsheer uit een door de Grote Raad opgestelde lijst van drie personen moest kiezen; de regel gold tevens voor de fiscaal en de griffiers⁸.

en onderhoudspersoneel, noch op de ambtenaren aan wie financiële verrichtingen toevertrouwd waren, maar die niet als eigen ambtenaren van de Grote Raad kunnen worden beschouwd (aldus: de audiencier*): gegevens hierover bij de zojuist vermelde auteurs.

⁸ Voor een algemene lijst van de raadsheren zie: STROOBANT L., *Les magistrats du Grand conseil de Malines*, Antwerpen, 1903 (overgenomen uit: *Annales de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 5de reeks, 4/4). De in 1973 door J. Van Rompaey als "ter perse" gesignaleerde biografieën van raadsheren (tot 1477) bleven ongepubliceerd. Voor de periode 1477-1531, zie het reeds geciteerde tweede boekdeel van het proefschrift van Kerckhoffs-De Heij. Voor een lijst van laat-15de- en 16de-eeuwse advocaten, zie: WJFFELS A., *Qui millies allegatur*, dl. I, p. 76-85.

Bevoegdheden en activiteiten

Het geheel van de competenties van de Grote Raad werd nooit wettelijk vastgesteld en leent zich evenmin tot een omschrijving volgens moderne begrippen. De geschiedschrijving poogt een overzicht te geven dat gebaseerd is op de rechtsgang⁹. Hierna wordt uitsluitend aandacht besteed aan de essentiële taak van de Grote Raad, de rechtsbedeling. Zoals de andere justitieraden in de Nederlanden voerde de Grote Raad tevens enkele bestuurlijke functies uit, die nog nader onderzocht moeten worden: zo verstrekte ook de Grote Raad adviezen aan de regering en vaardigde hij in de heerlijkheid Mechelen de wetgeving van de centrale overheid uit na goedkeuring en registratie.

In eerste aanleg was de Grote Raad *ratione personae* bevoegd voor personen en instellingen onder vorstelijke *sauvegarde*, verder voor al wie om reden van zijn titel of functie het *privilegium fori* kon invoeren: leden van de hofhouding, raadsheren, andere leden van de Raad, ridders van het Gulden Vlies, enz. *Ratione materiae* waren er tal van mogelijkheden om een zaak in eerste instantie voor de Grote Raad te brengen: geschillen die vorstelijke beslissingen in de ruime zin betroffen (ordonnanties en andere vormen van vorstelijke wetgeving, privileges, open brieven, mandementen, benoemingsbrieven, kapersbrieven, schenkingen van ambten en goederen, enz.), betwistingen inzake de interpretatie van vonnissen van de Grote Raad zelf, geschillen inzake vorstelijke rechten (*beden* en andere belastingen, tolheffingen); bezit, *casu quo* bezitsbescherming, had in het oude recht een zeer ruim toepassingsveld, en als zodanig werden een zeer groot aantal zaken voor de Grote Raad als bezitsvorderingen gekwalificeerd. De Grote Raad behandelde ook bevoegdheidsgeschillen, hetzij inzake rechtspraak, hetzij inzake wetgeving en bestuur (met name met betrekking tot lokale instellingen). Tevens konden zogenaamde *casus reservati* op aanklacht van de procureur-generaal aanhangig worden gemaakt. Tenslotte werden een aantal processen als een vorm van rechtspraak bij preventie getypeerd.

⁹ VAN ROMPAEY J., *o.c.*, p. 269-369. Over het relatief belang van de hierna vermelde competenties in de globale werkzaamheden van de Grote Raad is vooralsnog niets bekend. De ontsluiting van het archiefmateriaal voor de 15de en 16de eeuw heeft wel een onderzoeksproject in die zin op gang gebracht: DE SCHEPPER H. e.a., *Prolegomena voor onderzoek van rechtspraak en bestuur in de oude Nederlanden*, in KOSTER-VAN DIJK J.M.I. en WIJFFELS A. (eds.), *Miscellanea Forensia Historica*, p. 263-294.

De Grote Raad behandelde ook zaken in hoger beroep. Nog vóór de oprichting van het Parlement in 1473 had de Raad een competentie in beroep tegen vonnissen van provinciale justitieraden verworven. Het Parlement van Mechelen was in beginsel enkel voor de Nederlanden bevoegd¹⁰. In een aantal gevallen behandelde de Grote Raad in beroep tevens vonnissen van schepenbanken en leenhoven die niet onder een provinciale justitierraad ressorteerden: dit was onder meer het geval met zaken afkomstig uit het zogenaamde Debattenland. Omstreden waren in de 15de eeuw de pogingen om ook van andere schepenbanken en hoven rechtstreeks in beroep te gaan bij de Grote Raad (*omisso medio*, dit wil zeggen zonder een intermediaire beroepsprocedure bij de provinciale justitierraad).

Vanaf de 16de eeuw brokkelden de bevoegdheden van de Grote Raad als beroepshof geleidelijk af¹¹. Terwijl gedurende de eerste helft van de 16de eeuw nog enige uitbreiding van de bevoegdheid in beroep na de toevoeging van een aantal landsheerlijkheden kan worden vastgesteld¹², leed de Grote Raad vooral verliezen ten gevolge van zowel Nederlandse intern-politieke als buitenlandse factoren. Tot de interne factoren rekent men het streven naar soevereiniteit van bepaalde provinciale justitieraden: de Raad van Henegouwen (in 1515) en de Raad van Brabant (1515 en 1530) verkregen al snel de erkenning van hun statuut als soeverein hof, zodat beroep tegen hun uitspraken bij de Grote Raad onmogelijk werd. Tegen het einde van het ancien régime werd ook aan de Raad van Luxemburg het statuut van soeverein hof toegekend (ordonnantie van 1 augustus 1782)¹³. Hetzelfde jaar verloor de Grote Raad zijn competentie in beroep voor vonnissen van de Raad

¹⁰ Ordonnantie van Thionville, art. XXVIII (uitgegeven door VAN ROMPAEY J., *o.c.*, p. 493-504).

¹¹ Een algemeen overzicht van de competentiewinsten en -verliezen bij GILISSEN J., *o.c.*, p. 26-32, met verdere verwijzingen naar bronnen en literatuur. Uiteraard wisselde de bevoegdheid in beroep ook sterk in de loop van de 15de eeuw.

¹² Doornik en het Doornikse in 1521, Friesland in 1523, Utrecht in 1529, Gelre in 1547.

¹³ Tijdens de inlijving van het hertogdom door Frankrijk was de bevoegdheid van de Grote Raad afgeschaft ten voordele van het Parlement van Metz (1684-1699). In 1711-1714 was ook een stelsel van wederzijds beroep ingevoerd tussen de Raden van Namen en Luxemburg: DOUXCHAMPS-LEFÈVRE C., *Les appels du Conseil de Luxembourg durant la souveraineté de Maximilien-Emmanuel de Bavière (1711-1714)*, in *Revue du Nord*, 1986, 68, p. 233-234.

van Doornik en het Doornikse (ordonnantie van 22 november 1782)¹⁴. De opstand tijdens de godsdienstoorlogen bracht het verlies van de meeste Noordelijke gewesten teweeg: ca. 1580-1585 kwam een einde aan de bevoegdheid van de Grote Raad voor Holland, Zeeland (en het Noordelijk gedeelte van Vlaanderen), Utrecht, Friesland en het grootste gedeelte van Gelre¹⁵. In het Zuiden zijn de competentieverliezen aan de Franse expansie te wijten: naar aanleiding van de oorlogen tussen Lodewijk XIII en XIV en Filips IV en Karel VI gingen Artesië verloren (1643) en Waals-Vlaanderen, evenals delen van Vlaanderen, Henegouwen en Luxemburg (1668-1700). Op het einde van het Oostenrijks bewind waren de bevoegdheden van de Grote Raad beperkt tot Vlaanderen, Namen en de heerlijkheid Mechelen¹⁶.

Naast het hoger beroep waren er nog andere rechtsmiddelen waardoor een zaak bij de Grote Raad aanhangig kon worden gemaakt. Tegen vonnissen van schepensbanken kon rechtstreeks in reformatie bij de Grote Raad geprocedeerd worden. Ook tegen sententies van de Grote Raad zelf bestond onder bepaalde voorwaarden een rechtsmiddel: de in de 16de-eeuwse ordonnanties geregelde revisie, die zich uit de reeds in de ordonnantie van Thionville vermelde "*proposition d'erreur*" had ontwikkeld. Bijzonder aan de revisie-procedures was dat het college van raadsheren van de Grote Raad (die over zijn eigen sententie uitspraak moest doen) uitgebreid werd door toevoeging van raadsheren uit provinciale justieraden en uit de Geheime Raad*¹⁷.

Een andere manier waarop zaken bij de Grote Raad aanhangig werden gemaakt was de evocatie, zowel uit vorstelijke rechtbanken als (hetgeen zeer omstreden werd) uit gewone rechtbanken.

Al hetgeen voorafgaat betreft de rechtspraak op tegenspraak. De vrijwillige rechtspraak van de Grote Raad kende enig succes: vanaf 1559 werden

¹⁴ Deze Raad werd niet soeverein, maar in beroep onderworpen aan de Raad van Henegouwen.

¹⁵ Met het oog op een overname van de bevoegdheden van de Grote Raad voor de gewesten die niet meer onder het Spaans gezag vielen, werd in Den Haag de Hoge Raad opgericht.

¹⁶ Uiteraard vielen het prinsbisdom Luik, het hertogdom Bouillon en het kerkelijk abdijgebied Stavelot-Malmédy altijd al buiten het competentiegebied van de Grote Raad.

¹⁷ WIJFFELS A. en KOSTER-VAN DIJK J.M.I., *Les procédures en révision au Grand conseil de Malines (1473-1580)*, in *Publications du Centre européen d'études bourguignonnes (XIVe-XVIe s.)*, 1990, 30, p. 67-97. Bijzondere revisie-procedures waren ook voorzien om de sententies van enkele provinciale Raden (met name Utrecht en Friesland) aan te vechten.

de willige condemnaties, waardoor de partijen zich, al dan niet naar aanleiding van een geding, lieten veroordelen tot naleving van een akkoord, niet meer in de registers van geëxtendeerde sententiën, maar in een apart register gebundeld. Ook gebeurde het dat partijen hun geschil aan arbitrage onderwierpen (waarbij de scheidsrechters leden van de Raad konden zijn), en de arbitrale uitspraak achteraf door de Grote Raad bekrachtigd werd.

Tegen de zienswijze die de Grote Raad voorstelt als hoogste rechtsmacht in de Spaanse Nederlanden, heeft De Schepper geargumenteed dat die plaats in de 16de-eeuwse rechtsbedeling eerder toekomt aan de Geheime Raad¹⁸.

De procesgang voor de Grote Raad wordt doorgaans gekenmerkt als het resultaat van een dubbele invloed: ten eerste volgt de rechtspleging, zoals in de meeste hogere rechtbanken in West-Europa tijdens de late middeleeuwen, de beginselen van het zogenaamde Romeins-canoniek procesrecht; ten tweede wordt gewezen op de invloed van de Franse stijl van procederen, met name van het Parlement van Parijs¹⁹.

De partijen lieten zich meestal vertegenwoordigen door een procureur, die ook instond voor de voortgang van het proces en de behartiging van de belangen van zijn cliënt: krachtens zijn procuratie verscheen hij voor de Raad en tekende hij de meeste processtukken. Advocaten intervenieerden om

¹⁸ DE SCHEPPER H., *De Grote Raad van Mechelen, hoogste rechtscollege in de Nederlanden?*, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1978, 93, p. 389-411 (overgenomen in: *Miscellanea Consilii Magni. Ter gelegenheid van twintig jaar Werkgroep Grote Raad van Mechelen*, Amsterdam, 1980, p. 171-193). Zijn stelling wordt weerspiegeld in het algemeen overzicht van de gerechtelijke instellingen in de (Zuidelijke) Nederlanden zoals het in een schema staat afgebeeld bij GILISSEN J., *Introduction historique au droit. Esquisse d'une histoire universelle du droit. Les sources du droit depuis le XIIIe siècle. Éléments d'histoire du droit privé*, Brussel, 1979, p. 362.

¹⁹ VAN CAENEGEM R.C., *History of European Civil Procedure*, in *International Encyclopedia of Comparative Law*, dl. XVI (*Civil Procedure*), Tübingen, s.d., hfdst. 2, p. 46. Voor een inzicht in het bij de Grote Raad toegepast procesrecht volstaat het niet de ordonnances te bestuderen, aangevuld met enige doctrine (vooral WIELANT Ph., *Practyke Civile*, vooralsnog meestal geciteerd volgens de editie Antwerpen 1573; heruitgegeven door STRUBBE E.I. in de reeks *Fontes iuris Batavi rariores*, 3, Amsterdam, 1968). Ook de stukken uit de praktijk, die het grootste deel van het archiefbestand van de Grote Raad uitmaken, zijn onontbeerlijk. Een aanzet hiertoe, voor de beginperiode van de instelling, geeft VAN ROMPAEY J., *o.c.*, p. 373-468, die de basis van de hierna volgende korte uiteenzetting heeft geleverd. Om slechts één enkel voorbeeld te geven: via de incidentele procedure van een rekest-civiel konden allerlei afwijkingen van de normale rechtsgang toegestaan worden, bijvoorbeeld inzake de beroepstermijnen, het indienen van aanvullende bewijsmiddelen of het inroepen van nieuwe feiten. Alleen op basis van de praktijkstukken kan worden nagegaan in welke mate van de "gewone" stijl van procederen afgeweken werd.

juridisch advies te geven en te pleiten: de pleitstukken werden door hen opgesteld en ondertekend. In sommige gevallen werd ook een juridisch advies van een rechtsgeleerde met faam, bijvoorbeeld een Leuvense hoogleraar, ingediend (*motif de droit*, vergelijkbaar met de geleerdrechtelijke *consilia*).

De rechtsgang verliep anders naargelang de instantie. In eerste aanleg begon de procedure met een inleidend verzoekschrift (rekest), waarop een bevel tot dagvaarding werd verleend (*lettres de commission* of *venue en court*, *committimusbrief*). Van de dagvaarding werd een verslag opgesteld. Door presentatie van de partijen (of hun procureurs) werd de zaak op de rol ingeschreven (cf. de thans nog grotendeels bewaarde rolregisters). Daarop moest de eiser zijn eis formuleren en kreeg de verweerder de gelegenheid hierop te antwoorden, desgevallend een tegeneis in te dienen: door de *litiscontestatio* werd het juridisch voorwerp van het proces definitief vastgelegd. Sommige excepties moesten door de verweerder dwingend vóór de *litiscontestatio* worden opgeworpen. De gevolgen van verstek door eiser of verweerder waren nauwkeurig geregeld. Na de *litiscontestatio* werd aan de partijen door een *dispositief appointement* desgevallend bevolen hun eisen en argumenten schriftelijk te bevestigen en toe te lichten en hun bewijsstukken voor te leggen. Volgens de omstandigheden van de zaak kon de schriftelijke behandeling verschillende vormen aannemen. In complexe zaken, waarin ook juridische argumenten werden aangevoerd, werden alsdan pleitstukken uitgewisseld (*memoriën*, *schrifturen*, desgevallend gevolgd door *additiën*).

De eigenlijke bewijsprocedure werd voor *ad hoc* aangestelde commissarissen gevoerd. Ten einde de betwiste elementen vast te stellen werd voor elk van een door een partij aangevoerd feit of argument (*positio*, artikel) aan de tegenpartij gevraagd het feit of argument te aanvaarden of te ontkennen (procedure *per verbum credit vel non credit*). De partijen moesten zelf hun bewijsmiddelen aanvoeren. Het indienen van bepaalde bewijsstukken en de oproeping van bepaalde getuigen konden door de tegenpartij betwist worden, hetgeen aanleiding gaf tot nieuwe pleitstukken (bijvoorbeeld *reprochen* of *contreditz*, waarop gerepliceerd kon worden door *salvatiën*). Soms moesten de commissarissen een reis ondernemen om ter plekke tot onderzoeksmaatregelen over te gaan. Het onderzoek werd afgesloten door de inventarisatie van al de processtukken in aanwezigheid van al de partijen of hun vertegenwoordigers (zogenaamde *evangelisatie* van de proceszakken), hetzij nog voor commissarissen, hetzij ter griffie. Door de conclusie in rechte werd door de

partijen aan de Grote Raad gevraagd "recht te spreken". De voorzitter stelde een raadsheer-rapporteur aan, die op basis van het dossier (vervat in de proceszakken) een verslag opstelde. Als het verslag het toeliet, werd over de zaak in vergadering beraadslaagd. Het vonnis werd in openbare rechtszitting uitgesproken.

Zonder dat hier in detail kan worden ingegaan op de andere rechtsplegingen, dient niettemin gewezen op de behandeling van beroep tegen vonnissen die gewezen waren in zogenaamde "processen bij geschrifte" (*proces par escript*): wanneer een beroep door de Grote Raad als proces bij geschrifte werd ontvangen, moest het dossier van het proces dat aanleiding had gegeven tot de aangevochten beslissing overgemaakt worden aan de Grote Raad die dan, in principe althans, *ex eisdem actis* oordeelde of de beslissing van de rechtbank *a quo* al dan niet gegrond was (*an bene vel male iudicatum*). Wanneer de vorige instantie niet als een proces bij geschrifte werd ontvangen, alsook in het geval van een reformatie, werd de zaak zelf opnieuw behandeld. De overbrenging van proceszaken uit lagere hoven en rechtbanken heeft duidelijke sporen in het archiefbestand van de Grote Raad nagelaten: een niet onbelangrijk deel van de bewaarde procesbundels bestaat inderdaad uit (fragmenten van) de dossiers die door de lagere instantie(s) waren samengesteld en naar aanleiding van een beroepsprocedure naar Mechelen waren verzonden.

De vonnissen regelden tegelijk de kwestie van de proceskosten: veroordeling van één van de partijen of compensatie. Ook werden in sommige gevallen boeten uitgesproken: onder meer de boete van *fol appel* ten laste van de appellant, met name wanneer het beroep onontvankelijk of ongegrond werd verklaard. De kosten moesten daarna nog getaxeerd worden, hetgeen, net zoals de uitvoering van de vonnissen, tot nieuwe betwistingen kon leiden. De vonnissen zijn in het archiefbestand via twee soorten registers bekend: enerzijds de *dicta*-registers, anderzijds de registers van de geëxtendeerde sententiën. De eerste werden wellicht (behoudens het beschikkend gedeelte) door de raadsheer-rapporteur opgesteld, de tweede door een griffier. Terwijl de *dicta* betrekkelijk summier zijn, bevatten de geëxtendeerde sententiën een meer uitvoerig relaas: precieze aanduiding van de partijen, reconstructie van de hele rechtsgang, inclusief voor de lagere instanties, weergave van de (belangrijkste) argumenten en tegenargumenten van beide partijen, dispositief. De juridische argumenten van de partijen, in het bijzonder de argumen-

ten gebaseerd op het geleerd recht, worden echter behoudens uitzondering niet overgenomen. Een eigen motivering van de uitspraak geeft de Grote Raad niet²⁰, en het is derhalve niet mogelijk vast te stellen welke overwegingen, *casu quo* rechtsbeginselen, de beslissing hebben bepaald. Indirect kunnen aantekeningen door leden van de Raad die bij de besluitvorming betrokken waren soms enig licht werpen op de motieven van de raadsheren.

Bibliografie

Een uitvoerige bibliografie werd gepubliceerd door VAN ANSWAARDEN R. en DE SCHEPPER H., *Grote Raad van Mechelen. Bibliografie*, in *Miscellanea Consilii Magni. Ter gelegenheid van twintig jaar Werkgroep Grote Raad van Mechelen*, Amsterdam, 1980, p. IX-XXVI. Die bibliografie werd aangevuld door SNEP M.G.M., *Bibliografie van de Grote Raad van de Nederlanden te Mechelen*, in KOSTER-VAN DIJK J.M.I. en WIJFFELS A. (eds.), *Miscellanea Forensia Historica. Ter gelegenheid van het afscheid van Prof. mr. J.Th. de Smidt*, Amsterdam, 1988, p. 389-402.

Archief

Het merendeel van het archiefbestand *Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen* bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

Bronnenpublicaties

Moderne bronnenpublicaties van stukken uit het (geïnterarieerde) bestand van de Grote Raad worden vermeld in de hierboven geciteerde *Bibliografie van de Grote Raad van de Nederlanden te Mechelen* door SNEP M.G.M. (p. 398-402). In de meeste gevallen werden die bronnenpublicaties als bijlage bij een casus-studie of een thematisch artikel opgenomen: het werk van Snep verwijst systematisch naar die publicaties.

²⁰ Tenzij in de vorm van een zeer algemene standaardformule, bijvoorbeeld: "Geconsidereert oock ende overgewegen alle tgene dat in desen behoorde geconsidereert ende overgewegen te zyne ende dat heeft konnen ende mogen gemoveren, wy met rype deliberatie van Rade...". De sententies werden in naam van de vorst uitgesproken.

Wat broncommentaren betreft, vindt men nuttige gegevens in een collectieve bijdrage van HUUSSSEN A.H. jr. e.a., *Onderzoeksmethoden betreffende het archief van de Grote Raad van Mechelen*, in GODDING Ph. (ed.), *Consilium Magnum, 1473-1973. Herdenking van de 500e verjaardag van de oprichting van het Parlement en Grote Raad van Mechelen. Colloquium (Brussel-Mechelen) 8-9.XII.1973*, Brussel, 1977, p. 269-307. Een stand van zaken met betrekking tot de aard van de geëxtendeerde sententiën geeft KOSTER-VAN DIJK J.M.I., *Instruction pour le greffier du Grand conseil concernant la rédaction des sentences (Introduction et édition du texte)*, in WIJFFELS A. (ed.), *Miscellanea Consilii Magni III. Essays on the History of Forensic Practice. Études d'histoire judiciaire*, Amsterdam, 1988, p. 17-41.

Archieftoegangen

Een nuttig overzicht van het bestand (dat nog lang niet volledig geïnventariseerd is) bieden nog steeds: VERZIJL J.H.W. en OUDENDIJK J.K., *Verslag van een oriënterend onderzoek in het archief van de Grote Raad van Mechelen, in het Algemeen Rijksarchief te Brussel*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de Uitgave der Oude Wetten en Verordeningen van België*, 1957, 19, p. 315-323, op enkele punten aan te vullen met WIJFFELS A., *Qui millies allegatur. Les allégations du droit savant dans les dossiers du Grand conseil de Malines (causes septentrionales, ca. 1460-1580)*, dl. II, Amsterdam-Leiden, 1985, p. 941-942, noot A40. Een inventaris van stukken die te Rijsel worden bewaard werd gepubliceerd door LORGNIER J., *Les procédures du Grand conseil de Malines conservées à Lille (série V B des Archives du Nord - présentation, inventaire et index pour les XVème et XVIème s.)*, in WIJFFELS A. (ed.), *Miscellanea Consilii Magni III*, p. 43-110.

Van 1960 tot 1989 werden door medewerkers van de Werkgroep Grote Raad, te Amsterdam, o.l.v. Prof. mr. J.Th. de Smidt, analyses van al de registers van de (ca. 9351) geëxtendeerde sententiën van 1470 tot 1580 gepubliceerd: DE SMIDT J.Th., STRUBBE E.I. en VAN ROMPAEY J. (eds.), *Chronologische lijsten van de geëxtendeerde sententiën [en procesbundels] berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen*, 6 dln., Brussel, 1966-1988, (a^{is} 1465-1580). In elk boekdeel geeft een inleiding (uitvoeriger

opgesteld in de eerste en laatste delen) nadere informatie omtrent de omvang en de kenmerken van die registers.

Dezelfde werkgroep heeft tevens van 1964 tot 1974 ca. 1383 procesbundels die betrekking hebben op het huidige Nederlandse grondgebied (vnl. Holland, Zeeland, het Sticht Utrecht en Gelderland) laten inventariseren en uitvoerig beschrijven in 13 delen: ANDRIES J.C., KERCKHOFFS-DE HEY A.J.M. en HUUSSEN A.H. jr., *Inventaris en beschrijving van de processtukken (dossiers), behorende tot de Beroepen uit Holland, berustende in de Grote Raad van Mechelen, Algemeen Rijksarchief Brussel*, 10 dln., Amsterdam, 1964-1974 en HUUSSEN A.H. jr., *Inventaris en beschrijving van de Noord-Nederlandse processtukken (dossiers), behorende tot het fonds Eerste Aanleg, berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen, Algemeen Rijksarchief Brussel*, 3 dln., Amsterdam, 1970-1972.

Een overzicht van al de procesbundels van zaken die vóór 1504 werden behandeld, werd opgenomen in het eerste deel van de voormelde *Chronologische lijsten*. Van de procesbundels van eerste aanlegzaken bestaat een inventaris in typescript: *Grand conseil de Malines, Procès de 1ère instance. Répertoire par nom des défendeurs pour les procès d'office, par nom des demandeurs pour les autres. (Notes de classement dues à Joseph Lefèvre)* (Brussel, A.R., *Inventarissen derde afdeling*, nr. 45). Naar de procesbundels die betrekking hebben op Luxemburgse zaken wordt verwezen door DUPARQUE E., *Grand conseil de Malines. Documents se rapportant aux anciens duché de Luxembourg et comté de Chiny*, in *Annales de l'Institut archéologique du Luxembourg*, 1949, 80.

De voor de geschiedenis van de Grote Raad belangrijke reeks *memorialen* werd beschreven door GAILLARD A., *Inventaire des mémoriaux du Grand conseil de Malines*, dl. I (14de-16de eeuw), Brussel, 1900; dl. II (17de-18de eeuw) Brussel, 1903 (anastatische herdruk in 1980).

Een algemeen overzicht van de series in het bestand van de *Grote Raad* in het Algemeen Rijksarchief te Brussel biedt: VAN DEN BUSSCHE E., *Inventaire des registres du Grand conseil de Malines, avec un supplément pour les nos 1186 à 1553 (requêtes et varia en portefeuilles)*, Brussel, s.d. (vervangen door Brussel, A.R., leeszaal, *Toegang in beperkte oplage*, nr. 107).

Alain WIJFFELS

SOEVEREINE RAAD VAN JUSTITIE

(1787)

Geschiedenis

Net zoals dat het geval was voor de Algemene Regeringsraad* en voor de invoering van intendanten*, kaderde de oprichting van de Soevereine Raad van Justitie binnen de grootscheepse reorganisatieplannen van Jozef II voor de Oostenrijkse Nederlanden. Reeds tijdens zijn reis door de Nederlanden (juni-juli 1781) maakte hij zijn intenties in die zin kenbaar aan prins Georg Adam von Starhemberg, toenmalig gevolmachtigd minister*. In een memorie van 3 december 1781 uitte hij het voornemen om het van jurisdictie tot jurisdictie verschillend procesrecht te vervangen door één enkel wetboek van civiele rechtsvordering en van strafvordering, waaraan de "natuurlijke billijkheid" ten grondslag lag¹. De gerechtelijke procedure zou bovendien schriftelijk moeten verlopen, in overeenstemming met een "*Formulaire de l'instruction d'une procédure par écrit*". Gelijkaardige formulieren werden opgesteld om een uniforme rechtsgang met getuigenverhoor te waarborgen².

Om voorstellen ter zake te formuleren, werd een *jointe*, bestaande uit leden van de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen* en de Raad van Brabant, in het leven geroepen. Op 30 september 1785 dienden ze bij de landvoogden* Maria Christina en Albert Casimir van Saksen-Teschen een "*Projet d'édit criminel*" in, dat – naar eigen zeggen – wars was van elk vooroordeel en gebaseerd was op het natuurrecht en de regels van de wijs-

¹ Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden van de Hof- en Staatskanselarij te Wenen*, nr. 496, gepubliceerd in HUBERT E., *Le voyage de l'empereur Joseph II dans les Pays-Bas (31 mai 1781-27 juillet 1781) (Mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*, 58), Brussel, 1899, p. 381-421.

² Van beide soorten gedrukte *formulaires* is een voorbeeld terug te vinden onder nr. 620 van het hierboven vernoemde *Departement voor de Nederlanden*.

begeerte en menselijkheid³. Hun collectieve inspanning vond echter geen genade in de ogen van Jozef II, die oordeelde dat ze al te nauw betrokken partij waren en dat het voorgestelde project tot reorganisatie niet ver genoeg ging⁴. In 1786 gelastte de keizer zijn vertrouwensman, baron Charles de Martini, die in Italië de gerechtelijke hervorming – de in alle Oostenrijkse bezittingen door te voeren *allgemeine Gerichtsordnung* – had gecoördineerd, zijn werkterrein naar Brussel te verplaatsen.

De januari-decreten van 1787 voorzagen uiteindelijk in de afschaffing van alle in de Oostenrijkse Nederlanden bestaande justitieraden en kondigden de oprichting aan van een Soevereine Raad van Justitie te Brussel, die fungeerde als revisie-instantie en als centrale zetel van de rechterlijke macht⁵. Daarnaast werden twee Raden van beroep (Brussel en Luxemburg) en 64 rechtbanken van eerste aanleg in het leven geroepen. In de ordonnanties van 3, 10 en 20 april werden de bevoegdheden en werkwijze van deze nieuwe tribunalen vastgelegd en werden de gerechtslasten en de betalingsmodaliteiten van de rechters bepaald⁶. De nieuwe gerechtelijke organisatie moest in werking treden vanaf 1 mei 1787. Vanaf die datum dienden alle processen, aanhangig bij om het even welke jurisdictie, overgemaakt te worden aan de nieuwe rechtbanken en zou in één klap het archaische en logge systeem van de provinciale justitieraden en van de heerlijke en kerkelijke rechtbanken

³ De kanselier van Brabant, Joseph de Crumpipen, formuleert het in zijn begeleidend schrijven als volgt: "... nous nous sommes dépouillés de tout préjugé; c'est que nous nous sommes fait un devoir de suivre les règles du droit de la nature, celles d'une sage philosophie et le voeu de l'humanité, par préférence à ces loix anciennes, presque toutes marquées au coin de l'ignorance, ou d'une sévérité excessive, à ces maximes déraisonnables, à ces usages révoltans, transmis d'âge en âge, et dont les juges, même les plus instruits, sont souvent au scrupule de s'écarter" (Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 649A, brief van de Crumpipen aan de aarts Hertogen, 30 sept. 1785). Onder datzelfde nummer worden drie exemplaren van het volumineus manuscript bewaard. Het was hoofdzakelijk het werk van Joseph de Crumpipen, kanselier van Brabant, Goswin de Fierlant, voorzitter van de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen, en Eugène de Robiano, raadsheer in de Raad van Brabant.

⁴ In een brief van 20 okt. 1786 van kanselier Kaunitz aan Jozef II schrijft eerstgenoemde dat het bewuste project door baron de Martini en raadsheer van State Jacques Leclerc was afgedaan als "*inadmissible, tant par ce que sans nécessité ou utilité, ou l'avoit rendu trop volumineux et surchargé de détails superflus, que parce qu'on y avoit conservé plusieurs vieilles coutumes et formes...*" (Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 620).

⁵ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 3-4.

⁶ *Ibid.*, p. 34-45 en 58-62.

worden opgeheven. Uitzondering werd evenwel gemaakt voor de militaire rechtbanken.

Evenals andere plannen van de keizer tot een drastische hervorming van de politieke, administratieve en gerechtelijke structuren, botste ook deze eerste poging om in de Zuidelijke Nederlanden rechtspraak uitdrukkelijk te scheiden van bestuur en wetgeving, op tegenwerking van niet alleen de veelal conservatieve juristen, maar evenzeer van de oude machten van de provinciale Staten⁷. De Raden en Staten van Brabant en Henegouwen voerden het verzet aan, protesteerden tegen de keizerlijke decreten en weigerden, vanaf 19 april, de goedkeuring van belastingen. Op 7 mei 1787 werd de opschorting van de hervormingsplannen bekend gemaakt aan voornoemde Staten⁸. Op 14 mei werd deze maatregel uitgebreid tot de overige provincies, met uitzondering van Luxemburg⁹. De Grote Raad te Mechelen, de provinciale justitieraden, de stadsmagistraten, plattelands officieren en alle andere officieren van justitie en politie werden in hun functie hersteld.

Op 21 september kondigde Joseph de Murray, die *ad interim* de functie van landvoogd waarnam, *motu proprio* de opheffing van de hervormingen van 1 januari aan. Toen eind oktober 1787 de nieuwe gevolmachtigd minister, Ferdinand von Trauttmansdorff, zijn intrede deed, kondigde deze aan dat de keizer voorlopig afzag van de invoering van de nieuwe rechtbanken.

Op 17 december, nadat de ergste politieke golfslag was weggeëbd, voerde de keizer de betwiste januari-decreten opnieuw in. Uitzondering werd gemaakt ten opzichte van de nieuwe gerechtelijke instellingen: zij bleven afgeschaft.

De Soevereine Raad van Justitie is bijgevolg slechts kort in werking geweest. Van februari tot eind april zetelde hij als een comité dat een drukke

⁷ Reeds op 29 januari 1787 dienden de Staten van Brabant, zich beroepend op de Blijde Inkomst, bij de gouverneurs-generaal een bezwaarschrift in tegen de vernieuwde procesgang. Dit initiatief, evenals gelijkaardige van de Staten van Henegouwen, werd in de daaropvolgende maanden meer dan eens herhaald (Brussel, A.R., *Departement voor de Nederlanden*, nr. 620).

⁸ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 74.

⁹ Deze opschorting gebeurde onder het voorwendsel dat "*Sa Majesté étant informée que le public n'étant pas encore bien instruit du vrai but du nouvel arrangement que Sa Majesté n'a voulu donner à ses peuples que comme un bienfait pour leur procurer une administration de justice plus prompte et moins dispendieuse que du passé*" (Brussel, A.R., *Soevereine Raad van Justitie*, nr. 52, 10/2, ordonnantie van 14 mei 1787).

correspondentie onderhield met de toen nog operationele justitieraden. Zijn eigenlijke activiteit speelde zich af van mei tot oktober 1787, waarna zijn bevoegdheden werden overgedragen aan de Algemene Regeringsraad.

Organisatie

De nieuwe gerechtelijke organisatie van 1787 kreeg het uitzicht van een hiërarchische piramide. Deze werd geschraagd door 64 rechtbanken van eerste aanleg, opgericht in de belangrijke steden. Op een hoger niveau dienen de twee hoven van beroep of rechtbanken van tweede aanleg te worden gesitueerd: één te Brussel (bevoegd voor alle provincies behalve Luxemburg) en één te Luxemburg (bevoegd voor deze provincie). Aan de top van de piramide stond de Soevereine Raad van Justitie. Deze was niet alleen de centrale zetel van de rechterlijke macht, maar tevens een hof van revisie in derde aanleg, in geval de vonnissen gegeven in eerste en tweede aanleg van elkaar afweken. Op voorstel van gevolmachtigd minister Louis Charles Barbiano di Belgioioso, en met instemming van baron de Martini en kanselier Wenzel von Kaunitz-Rittberg, benoemde Jozef II oud-kanselier van Brabant Joseph de Crumpepen als hoofdvoorzitter van de nieuwe instelling. Hij werd bijgestaan door zeven raadsleden (hofraden of *conseillers auliques*): Martial de le Vieilleuze (Geheime Raad*), graaf Eugène de Robiano en Pierre Dominique van Velde (Raad van Brabant), Jean-Baptiste van der Fosse en François de Laing (Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen), Jean d'Olimart en Théodore Ignace de Lafontaine (Raad van Luxemburg)¹⁰. Onder hen stonden nog twee secretarissen, Jean de Bartenstein (Raad van Brabant) en Louis de Launay (secretaris van de landvoogden*), naast een 20-tal andere ambtenaren en ondergeschikt personeel, voor het merendeel gerecruteerd uit de Raad van Brabant. Nog ruim 30 officieren en gerechtsdeurwaarders waren gemeenschappelijk aan de drie rechtsinstanties die hun zetel te Brussel hadden (met name de Soevereine Raad, het hof van beroep en het Brusselse tribunaal van eerste aanleg).

¹⁰ Het overwicht van Brabanders in de Soevereine Raad van Justitie moet gezien worden als een tegemoetkoming aan art. V van de Blijde Inkomst, dat stelt dat vijf van de zeven raadsheren van de Soevereine Raad van Brabant Brabanders moesten zijn; maximaal twee mochten niet-Brabanders zijn, op voorwaarde dat ze de Nederlandse taal machtig waren.

De verschillende raadsheren waren verantwoordelijk voor de voorbereiding en uitvoering van de gerechtelijke hervorming in de onderscheiden provincies. In de 15 belangrijkste steden diende een *tribunal royal* met een voorzitter en drie tot tien rechters te worden opgericht; in andere steden werd de rechtspraak in eerste aanleg toevertrouwd aan een *cour de justice* met een koninklijk rechter (*preteur*)¹¹ en bijzitters; in kleine en verafgelegen plaatsen volstond een *preteur* en een adjunct.

Bevoegdheden en activiteiten

De Soevereine Raad van Justitie, belast met "*la direction supérieure de la justice*", werd geacht de gerechtelijke bevoegdheden van de Geheime Raad over te nemen en te fungeren als hoogste hof (derde aanleg) of hof van revisie. Dat werd bepaald in de januari-decreten (1787) van Jozef II die, voor het eerst in de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden, bestuur en rechtspraak uitdrukkelijk van elkaar scheidde.

In een eerste fase van zijn bestaan, namelijk vóór hij op 1 mei 1787 *de jure* in werking trad, zetelde de Raad als een Comité en hield zich bezig met de voorbereiding en organisatie van de nieuwe gerechtelijke ordening. In dat kader controleerde het Comité de voordracht van de voorzitters, rechters en overige leden van de nieuw op te richten gerechtshoven. Vervolgens selecteerde en adviseerde het bij de keuze van de kandidaten, die allen gediplomeerde juristen moesten zijn, of personen van wie de juridische bekwaamheid buiten kijf stond. Ook hield het toezicht op de samenstelling van het ondergeschikt personeel van de verschillende instellingen en dergelijke meer. Het algemeen toezicht werd uitgeoefend door baron de Martini en gevolmachtigd minister Belgioioso.

De rechtspraak in de onderscheiden provincies werd aan de hoede van de afzonderlijke raadsheren van de Soevereine Raad van Justitie toevertrouwd. D'Olimart en de Lafontaine waren bevoegd voor Luxemburg, de Robiano voor Brabant, de le Vieilleuze voor Henegouwen, van der Fosse

¹¹ De term *preteurs* werd ontleend aan het Italiaanse *pretori*, een uitvloeisel van de Martini's werkzaamheden in Lombardije.

voor Vlaanderen, van Velde voor Limburg en Gelre, en de Laing voor het Land van Mechelen en Namen.

Hoewel in de oprichtingsakte werd gestipuleerd dat de Soevereine Raad voor Justitie zowel de functie van revisie-instantie als van centrale zetel van de rechterlijke macht diende te vervullen, slaagde hij er quasi nooit in – ten gevolge van de beroering rond de keizerlijke hervormingsplannen – zijn competentie als hoogste gerechtshof waar te maken. Zijn bevoegdheden bleven veelal beperkt tot het beleid van de justitie op het allerhoogste niveau. Met andere woorden: hij vervulde grotendeels de rol van de afgeschafte Geheime Raad.

Bibliografie

De Soevereine Raad van Justitie vormt, samen met de ondergeschikte nieuwe gerechtshoven – en met inbegrip van de weerstand die de nieuwe gerechtelijke organisatie opwekte – het onderwerp van WARLOMONT R., *Les idées modernes de Joseph II sur l'organisation judiciaire dans les Pays-Bas autrichiens*, in *Revue d'histoire du droit*, 1959, 27, p. 269-289, en van de meer recente studie van VAN HILLE P., *De gerechtelijke hervorming van keizer Jozef II*, Tielt, 1973. De idee achter de hervorming komt aan bod in VAN DIEVOET G., *De hervorming van het burgerlijk procesrecht door Jozef II in de Zuidelijke Nederlanden en de School van het Natuurrecht*, in *Derde colloquium van de Nederlandse en Belgische rechtshistorici*, Amsterdam, 1979, p. 41-76.

Archief

Het zeer onvolledig bewaard gebleven bestand Soevereine Raad van Justitie, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel (slechts 108 nrs.), werd onderverdeeld in drie grote delen: het eerste deel omvat de bescheiden nagelaten door het Comité van de Soevereine Raad van Justitie, februari-april 1787 (15 nrs. met betrekking tot de gerechtelijke hervorming en 25 nrs. aangaande de samenstelling van de nieuwe gerechtshoven); het tweede deel omvat de bescheiden van de eigenlijke Soevereine Raad van Justitie, mei-oktober 1787 (43 nrs.); het derde deel omvat de bescheiden van de ondergeschikte gerechtshoven, ingedeeld per provincie (Brabant: 3 nrs., Vlaanderen: 9

nrs., Henegouwen: 3 nrs., Luxemburg: 8 nrs., Limburg: 1 nr., Land van Mechelen: 1 nr.; Gelre en Namen ontbreken).

Archieftoegangen

De gedrukte inventaris is van de hand van NICODÈME M., LEFÈVRE J. en BOLSÉE J., *Inventaire des archives du Conseil souverain de justice*, in *Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant les années 1920-1925*, Brussel, 1926, p. 1-12.

Onder nr. 39 van het bestand is een alfabetisch repertorium (trefwoorden, meestal op persoons- of plaatsnamen) terug te vinden, dat een overzicht biedt van de beslissingen die door de Soevereine Raad van Justitie werden getroffen. Aangezien het bestand zeer onvolledig bewaard is gebleven, werd daar eveneens opgetekend of het bewuste stuk al dan niet werd teruggevonden. Onder nr. 39bis vindt men de kladversie van bovenstaand alfabetisch repertorium, en onder nr. 41 een alfabetische klapper op de protocollen van de zittingen van de Raad.

Karin VAN HONACKER
Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O. - V.U.B.

RAAD VAN BEROERTEN

(1567-1576)

Geschiedenis

De oprichting van de Raad van Beroerten kadert in de repressie die volgde op de politieke en religieuze troebelen die zich tijdens het Wonderjaar (april 1566-april 1567) voordeden in de Nederlanden. In augustus 1567 trok Fernando Alvarez de Toledo, hertog van Alva, de Nederlanden binnen aan het hoofd van meer dan 10.000 soldaten in dienst van Filips II. Een maand later besliste hij tot de oprichting van een uitzonderingsrechtbank. De idee voor een dergelijke rechtbank kwam evenwel niet van de hertog, maar van de Spaanse augustijnnermonnik Lorenzo de Villavicencio die als geheim agent van Filips II in de Nederlanden had verbleven en na zijn terugkeer in Spanje in oktober 1566 de koning aanspoorde tot een harde aanpak¹. Een eigenlijke oprichtingsdatum van de Raad van Beroerten is er niet. Op 5 september 1567 benoemde Alva reeds een aantal personen en op 20 september 1567 legden de leden van de Raad tijdens een eerste zitting de eed af².

De nieuwe Raad van Beroerten, in de documenten vaak aangeduid als *Conseil lez Son Excellence*³, richtte zich vooral op de bestraffing van degenen die "tegen God en Koning zwaar misdreven hadden" en van de hoofdschuldigen aan het "Wonderjaar". Daarbij werden *grosso modo* vier grote categorieën gevisieerd: predikanten van de nieuwe leer, leden van de consistories, diegenen die verzet tegen het beleid van de koning gepleegd hadden en diegenen die de beelden hadden gebroken of doen breken. Dat de Raad zich veruit het meest actief toonde in 1568 is niet verwonderlijk. Nadat de commissarissen ter plaatste hun onderzoek hadden afgerond en het apparaat dat belast was met de confiscaties operationeel was, konden de verdachten

¹ SCHEERDER J., *De werking van de inquisitie, in Opstand en Pacificatie in de Lage Landen. Bijdrage tot de studie van de Pacificatie van Gent*, Gent, 1976, p. 163.

² VERHEYDEN A.L.E., *Le Conseil des Troubles*, p. 30-35.

³ Zie voor de naamgeving *ibid.*, p. 37-39.

gedagvaard worden. Een bewaard gebleven sententieregister⁴, dat 1868 gedateerde vonnissen bevat, leert dat 84 pct. van de veroordelingen uit 1568 stamt. Nadien vonniste de Raad van Beroerten speciale categorieën zoals schoolmeesters, drukkers en boekhandelaars, opstandelingen en leiders van de protestantse beweging.

In 1573, nadat Alva vertrokken was, rezen er reeds plannen tot afschaffing van de Raad van Beroerten. Zijn activiteit werd in elk geval uiterst beperkt. Na de dood van landvoogd* Luis de Requesens (1573-1576) besloot de Raad van State* op 14 juni 1576 tot de definitieve opheffing, althans van de gerechtelijke kamer. Met zijn beslissingen van 30 oktober 1576 bevestigde Filips II in feite een reeds bestaande toestand⁵. De bevoegdheden van de andere kamer, de *Chambre des confiscations*, werden overgeheveld naar de domeinadministratie en dus onder de jurisdictie van de Raad van Financiën* gesteld, zonder evenwel de wegens veroordeling geconfisqueerde goederen in te lijven in het kroondomein; de domeinontvangers dienden er inderdaad een aparte boekhouding over aan te leggen. Op 13 augustus 1581 onttrok de landvoogd, de prins van Parma, de bevoegdheden inzake de geconfisqueerde goederen aan de Raad van Financiën en riep de *Chambre des confiscations* opnieuw tot leven. Omdat de geconfisqueerde goederen "*à cause des ruynes advenues ... à cause de ladicte guerre*" niet veel meer opbrachten, werd de Kamer op 8 november 1591 definitief afgeschaft⁶.

Organisatie

De Raad van Beroerten was een centrale uitzonderingsrechtbank met zetel te Brussel die los stond van het bestaande rechtsapparaat. De Raad bestond

⁴ Brussel, A.R., *Raad van Beroerten*, nr. 6. Analyse van het – onvolledige – register in VERHEYDEN A.L.E., *o.c.*, p. 107 e.v.

⁵ KAAJAN H.J.Ph.G., *Tussen winstbejag en staatsgezag: nieuw licht op de ambtelijke loopbaan van de Brabander Jacques Reingoud, 1563-1586*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1982, 65, p. 139. Het besluit in VERHEYDEN A.L.E., *Le Conseil des Troubles. Liste des condamnés (1567-1573)*, p. 588.

⁶ DE SCHEPPER H., *De Kollaterale Raden in de Katolieke Nederlanden van 1579 tot 1609. Studie van leden, instellingen en algemene politiek* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U. Leuven), Leuven, 1972, p. 615, 855-860. Zie ook het dossier in Brussel, A.R., *Audiëntie*, nr. 2711.

uit een voorzitter, twee vice-voorzitters, zeven raadsheren, een procureur, twee advocaten, vier secretarissen en drie deurwaarders. Alva, die de Raad voorzat, koos twee leden van de Raad van State als vice-voorzitters, met name de heren van Berlaymont en Noircarmes. Vijf van de zeven raadsleden werden gerekruteerd uit de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen* en de provinciale justitieraden⁷; ook de procureur en de advocaten kwamen uit dit milieu. De vier secretarissen bekleedden voordien dezelfde functie in de Geheime Raad*. Slechts twee raadsheren kwamen niet uit het milieu van de eigen Nederlandse instellingen: Juan de Vargas, een Spaans jurist uit het gevolg van Alva, en Luis del Rio, een te Brugge geboren jurist van Spaanse afkomst. Deze twee Spanjaarden – in 1569 nog versterkt door Jerónimo de Roda – speelden een leidinggevende rol in de Raad. Alleen zij hadden stemrecht; de uiteindelijke beslissing berustte bij Alva. *De facto* bestond de Raad van Beroerten uit twee kamers waarbij er één bevoegd was voor de gerechtelijke dossiers en een andere voor de confiscaties, ook wel *Chambre des confiscations ou récompenses* geheten.

Naast de raadsheren en ambtenaren die verbonden waren aan de centrale zetel te Brussel, waren er talrijke functionarissen actief op het plaatselijke niveau. In een eerste fase betrof het commissarissen die ter plaatse een onderzoek instelden naar de troebelen tijdens het Wonderjaar, vervolgens ontvangers die belast waren met het lokale beheer. Voor het centrale beheer van de ontvangsten en uitgaven benoemde Alva op 1 november 1567 de thesaurier van de Geheime Schatkist* (*heymelicken tresoir*), Martin vanden Berghe, tevens commies van Financiën. Aan hem dienden de plaatselijke ontvangers de saldi van de ontvangsten en uitgaven over te maken⁸. Daarom stelde Alva in het najaar van 1567 nog 19 en vervolgens in 1568 nog eens 125 personen aan als lagere ontvangers van de wegens rebellie geconfisqueerde goederen⁹.

⁷ Het gaat *in casu* om een raadshere uit de Grote Raad, de voorzitter en een raadshere uit de Raad van Vlaanderen, de voorzitter van de Raad van Artesië en de kanselier van het Hof van Gelre.

⁸ DE SCHEPPER H., *o.c.*, p. 615, 855-860.

⁹ Een lijst met in totaal 205 aanstellingen (1567-1575) in VERHEYDEN A.L.E., *o.c.*, p. 3-13.

De Raad van Beroerten steunde bij zijn rechtspleging op informatie die door commissarissen ter plaatse was verzameld. Op basis van de ingezonden rapporten stelde de Raad van Beroerten lijsten van te dagvaarden personen samen. De lijsten werden vervolgens verzonden naar de plaatselijke autoriteiten die ze driemaal – gewoonlijk met een interval van één week – publiceerden. Kwamen de gedaagden zich niet verantwoorden, dan besliste de Raad tot eeuwige verbanning en confiscatie van goederen. De plaatselijke ontvangers dienden de goederen van de veroordeelden te inventariseren. De roerende goederen werden bij openbaar opbod verkocht en de onroerende onder het beheer van de ontvanger geplaatst.

Bevoegdheden en activiteiten

De Raad van Beroerten concentreerde zich op de bestraffing van de schulden aan de troebelen tijdens het Wonderjaar ("*le chastoy de la rebellion*") en op speciale categorieën (zie hierboven). Voor gevallen van "gewone" ketterij bleven de bestaande rechtbanken bevoegd. De plakkaten van 1550 en van het begin der jaren zestig fungeerden in dat geval als juridisch richtsnoer bij de bestraffing.

Bij de rechtspraak tekende zich in de Raad van Beroerten een zekere taakverdeling af. De rapporten van de commissarissen en de dossiers betreffende vervolgte edelen werden over een beperkt aantal raadsheren verdeeld, waarbij rekening gehouden werd met hun geografische herkomst.

Toen Alva te Brussel arriveerde, was de vervolging van de troebelen reeds volgens de vigerende rechtsgang op gang gebracht door landvoogdes Margaretha van Parma. Commissarissen, door haar aangesteld, opereerden in nauw contact met de provinciale justitieraden en waren reeds bedrijvig met het onderzoek naar de troebelen in de opstandige steden. Op 30 september 1567 bevestigde Alva deze commissarissen in hun functie en stelde hij er tevens nieuwe aan. Voortaan ressorteerden zij echter rechtstreeks onder de Raad van Beroerten. De justitieraden die in het verleden vaak een eerste-rangsrol gespeeld hadden bij de onderdrukking van stedelijke oproeren, verloren daardoor in deze materie aan invloed. Ook het feit dat de meeste raadsheren en functionarissen van de Raad gerekruteerd werden uit het milieu van de provinciale justitieraden, wijst erop dat de door Alva opgerichte uitzonderingsrechtbank bevoegdheden van deze gerechtshoven overnam.

Landvoogd Requesens sprak zich in 1573 uit voor de afschaffing van de Raad van Beroerten. De nog hangende zaken konden worden overgemaakt aan de justitieraden en het beheer van de geconfisqueerde goederen kon onder de Raad van Financiën ressorteren. Op 18 augustus 1574 ontving de Raad van Henegouwen alle dossiers die betrekking hadden op inwoners van dit gewest. In ruil daarvoor hadden de Staten van Henegouwen hun aandeel in de *bede* toegezegd. Voor de provincies Brabant en Vlaanderen werd respectievelijk op 26 maart en 2 mei 1576 een dergelijke regeling bereikt.

Naast zijn strikt rechterlijke bevoegdheid – bestraffing van specifieke categorieën – oefende de Raad van Beroerten tijdens de landvoogdij van Alva een meer informele invloed uit die moeilijker te reconstrueren valt, maar niettemin reëel was. Bij de vervolging van de gewone gevallen van ketterij volgde de Raad van Beroerten de rechtspleging van de plaatselijke schepenbanken met een kritisch oog en aarzelde hij desgevallend niet om aan te sporen tot een krachtadiger optreden¹⁰. De – vooral Spaanse – leden van de Raad van Beroerten lieten zich bovendien in met zaken van politiek en oorlogvoering, zowel op het algemeen-Nederlandse als op het lokale niveau. Vanuit dat perspectief beschouwd, verloren niet alleen de justitieraden maar ook de Raad van State, de Geheime Raad en de plaatselijke schepenbanken aan invloed.

Vanwege één van haar bevoegdheden, namelijk om de opbrengsten van de wegens rebellie geconfisqueerde goederen aan te wenden tot compensatie of genoegdoening aan koningsgetrouwen die ten gevolge van de Opstand in hun goederen getroffen waren, heette de Kamer van Confiscaties tevens *Chambre des récompenses*. Het algemeen beleid over de geconfisqueerde goederen van de veroordeelden was door Alva aan haar toevertrouwd. Op 4 februari 1580 vaardigde de prins van Parma een nieuw plakkaat uit tot confiscatie van alle roerende en onroerende goederen, inkomsten en schuldvorderingen die toebehoorden aan gevluchte "rebellens" of aan verdachte lieden die zich niet binnen de toegestane termijnen met koning Filips II hadden verzoend. Behalve het beleid nam zijn Kamer van Confiscaties tevens kennis van alle geschillen omtrent renten, schulden en alderhande vorderingen

¹⁰ Zie bijvoorbeeld voor Antwerpen MARNEF G., *Antwerpen in Reformatietijd*, dl. I, p. 236-238.

voortvloeiend uit de confiscaties wegens rebellie of wegens vlucht naar de zijde van de opstandelingen; derhalve kon zij opheffing of handlichting van confiscatie (*mainlevée*) verlenen aan "*églises, veuves, orphelins et personnes innocentes et misérables et d'autres fondées en raisons et équité*" ofwel vergoeding voor geleden leed.

Bibliografie

De oprichting en werking van de Raad van Beroerten kunnen slechts begrepen worden tegen de achtergrond van de algemene politieke en religieuze situatie. Volgende werken kunnen in dat verband goede diensten bewijzen: PARKER G., *The Dutch Revolt*, Londen, 1977, 2de herdruk, 1985; JANSSENS G., "*Brabant in het Verweer*". *Loyale oppositie tegen Spanje's bewind in de Nederlanden van Alva tot Farnese, 1567-1578 (Standen en Landen, 89)*, Kortrijk, 1989; MALTBY W.S., *Alba. A Biography of Fernando Alvarez de Toledo, Third Duke of Alba, 1507-1582*, Berkeley-Los Angeles-Londen, 1983.

Een recente en op grondig archiefonderzoek gebaseerde monografie over de Raad van Beroerten is VERHEYDEN A.L.E., *Le Conseil des Troubles (Collection "Histoire du Protestantisme en Belgique et au Congo belge"*, 11), Flavion, 1981 (Zie echter de bespreking van F. Postma in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1987, 102, p. 70-71).

De werking en de concrete resultaten van de door de Raad van Beroerten gevoerde repressiepolitiek komen eveneens tot uiting in studies die handelen over specifieke plaatsen. Volgende proefschriften kunnen in dat verband vermeld worden: SCHEERDER J., *Het Wonderjaar te Gent, 1566-1567* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U. Leuven), Leuven, 1971, en MARNEF G., *Antwerpen in Reformatietijd. Ondergronds Protestantisme in een internationale handelsmetropool, 1550-1577* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U. Leuven), Leuven, 1991 (publikatie in voorbereiding).

Archief

Archiefbescheiden bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het bestand *Raad van Beroerten*. De 400 nrs. van dit archiefbestand bestaan

in materieel opzicht uit een 60-tal banden en delen en een 30-tal omslagen die vóór de inventarisatie door A. Jamees tot het bestand *Audiëntie* behoorden¹¹. Er is ook archief aanwezig in het Koninklijk Huisarchief te Den Haag, *Handschriftenverzameling*, nr. A 11/ XI-9: "*Recueil du besoigne faict au Conseil de sa Maiesté, ordonné lez Monseigneur le Duc d'Albe*" (notulen van de Raad, augustus 1567-april 1570), en in het Archivo General te Simancas, *Secretarías Provinciales*, leg. 2529 (notulen van de Raad, augustus 1567-september 1568. Een door L.-P. Gachard gemaakt afschrift wordt bewaard in Brussel, A.R., *Papieren L.-P. Gachard*, nrs. 667-668).

Eveneens van belang zijn de rekeningen van de ontvanger-generaal van Financiën* en van de plaatselijke ontvangers die in opdracht van de Raad van Beroerten de geconfisqueerde goederen beheerden. Een speciale vermelding verdienen de kwitanties of *acquits*. Deze bewijsstukken bij de eigenlijke rekeningregisters bevatten naast gedetailleerde inventarissen van geconfisqueerde goederen ook briefwisseling, rapporten, dagvaardingen en dergelijke die uitgingen van de Raad van Beroerten. De rekeningen en de kwitanties worden bewaard in de bestanden *Rekenkamers*: in de Archives départementales du Nord te Rijsel, *série B*, nrs. 3626-3645 (*Chambre des comptes. Comptes des confiscations*), in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, *Rekenkamers, registers en kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel*, in het Rijksarchief in Zuid-Holland te Den Haag, *Grafelijkheidsrekenkamer*, nrs. 282a, 282b, 681bis, 681ter, 682, 683, en in het Rijksarchief in Gelderland te Arnhem, *Gelderse Rekenkamer*.

Bronnenpublicaties

MARCUS J., *Sententien en indagingen van den Hertog van Alba uitgesproken en geslagen in zynen Bloedtraedt: Mitsgaders die van byzondere steden*, Amsterdam, 1735, bevat vonnissen met betrekking tot personen uit gebieden die onder de Haagse Rekenkamer ressorteerden, uitgegeven door de Amsterdamse amateur-historicus Marcus naar een handschrift bewaard in de *Grafelijkheidsrekenkamer*. VERHEYDEN A.L.E., *Le Conseil des Troubles*.

¹¹ Zie de concordans in JAMEES A. en VERMAESEREN B.A., *Inventaris van het archief van de Raad van Beroerten*, Brussel, 1980, p. 37-49.

Liste des condamnés (1567-1573) (C.R.H., reeks in-4°), Brussel, 1961, bevat een lijst van 12.203 personen die door de Raad van Beroerten vervolgd – maar niet noodzakelijk veroordeeld – werden met aanduiding van hun plaats van herkomst en beroep en met verwijzing naar de archiefbescheiden. Zie echter de kritische bemerkingen van DIERICKX M., *De lijst der veroordeelden door de Raad van Beroerten*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1962, 40, p. 415-422; WOLTJER J.J., *De vonnissen van de Raad van Beroerten*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 1963, 18, p. 127-134, evenals SCHEERDER J., *Les condamnés du Conseil des Troubles*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1964, 59, p. 90-100. Op grond van deze bemerkingen en op basis van eigen onderzoek kunnen we stellen dat de lijsten van Verheyden uitgezuiverd moeten worden. Verschillende personen werden twee, soms drie en zelfs vier maal opgenomen, onder meer omdat Verheyden bij zijn alfabetisch klassemment de partikels nu eens wel en dan weer niet in rekening bracht (bij wijze van voorbeeld: nr. 3606 = de Stralen, Anthoine; nr. 9552 = Stralen, Anthoine). Verder nam Verheyden talrijke personen op die weliswaar voorkomen in de confiscatierekeningen, maar nooit bestraft werden door de Raad van Beroerten. In de confiscatierekeningen komen immers personen voor die reeds veroordeeld werden vóór de oprichting van de Raad van Beroerten. Bovendien waren de plaatselijke gerechtsofficieren verplicht de opbrengst van de confiscaties in handen te stellen van de door de Raad van Beroerten aangestelde gewestelijke ontvangers, zodat Verheyden heel wat personen opnam die door lokale schepenbanken waren veroordeeld als overtreders van de ketterijplakkaten.

Archieftoegangen

Voor de relevante archiefbestanden kunnen volgende gepubliceerde inventarissen vermeld worden: JAMEES A. en VERMASEREN B.A., *Inventaris van het archief van de Raad van Beroerten*, Brussel, 1980; DE LA PLAZA BORES A., *Archivo General de Simancas. Guía del investigador*, Valladolid, 1962, 3de druk, Madrid, 1986; FINOT J., *Inventaire sommaire des Archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives civiles. – Série B. Chambre des comptes à Lille*, dl. VIII, Rijsel, 1895; BRUCHET M., *Les Archives départementales du Nord. Répertoire numérique. Série B. (Chambre des comptes de Lille)*, dl. I, Rijsel, 1921; GACHARD L.-P. en PINCHART

A., *Inventaire des archives des Chambres des comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions*, 5 dln., Brussel, 1837-1879 (anastatische herdrukken in 1979 en 1982); NELIS H., *Inventaire des archives des Chambres des comptes. Série des registres (comptes)*, dl. VI, Brussel, 1931; MARTENS VAN SEVENHOVEN A.H., *Het archief der Geldersche Rekenkamer, 1559-1795, en van de commissarissen, belast met het beheer van de Geldersche domeinen, 1534-1559*, 2 dln., 's-Gravenhage, 1925. Voor het Algemeen Rijksarchief te Brussel dienen nog volgende niet gepubliceerde handgeschreven inventarissen gesignaleerd: *Inventaire des Acquits de la Chambre des comptes*, s.d.; *Acquits de Lille. Portefeuilles*, s.d.

Guido MARNEF

Postdoctoraal Onderzoeker N.F.W.O.- U.F.S.I.A.

Hugo DE SCHEPPER¹²

¹² G. Marnef schreef het deel over de Raad van Beroerten; H. de Schepper verzorgde het deel over de *Chambre des confiscations*.

PROVOOST-GENERAAL VAN HET HOF EN VAN DE NEDERLANDEN

(einde 15de eeuw-1795)

Geschiedenis

De beperking van de juridische bevoegdheid van de gerechtsofficieren tot hun heerlijkheid, dorp of vorstendom, bood de delinquenten de gelegenheid om, door het oversteken van de grenzen, aan het gerecht te ontsnappen. In het kader van een centralisatiepolitiek en teneinde het euvel van onbestrafte misdrijven te verhelpen, stelde Karel de Stoute het ambt van provoost-generaal van de maarschalken in. Deze had bevoegdheden in alle gewesten van de vorst*. Daarnaast bestond er een provoost van het Hof die jurisdictie had over de leden van de hofhouding.

Het ambt van provoost-generaal van het Hof werd voor het eerst door Filips de Schone samengevoegd met dat van provoost-generaal van de maarschalken. Zij werden in 1507 echter opnieuw gescheiden en door een ordonantie van 8 augustus 1526 opnieuw samengevoegd als *prévôt des maréchaux de l'Hôtel et général*. Van 1535 tot 1539 werden de functies andermaal gescheiden en in 1539 definitief verenigd en aan één persoon toevertrouwd¹. Toen luidde de titel van deze ambtenaar: "provoost van de maarschalken en van het Hof en generaal in alle landen en heerlijkheden van herwaartsover"². In de 17de en 18de eeuw heette hij gewoonlijk provoost-generaal van het Hof en van de Nederlanden³. In het hervormingsplan van Jozef II bleef het ambt van provoost-generaal bestaan, evenwel met aanpassingen. Krachtens artikel LXIII van het befaamde edict van Jozef II van 3 april 1787 mocht de provoost arrestaties blijven verrichten, doch was hij verplicht de verdachten die tijdens zijn opsporingen werden gearresteerd, aan de meest nabije rechtbank over te maken⁴. In de periode van de Brabantse Omwenteling voerde

¹ PROOST J., *Le prévôt général*, p. 145.

² Brussel, A.R., *Rekenkamers, registers*, nr. 48.594.

³ VAN HAEGENDOREN M., *Inventaris van het archief van den drossaard*, p. 12.

⁴ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. XIII, p. 43.

de provoost met zijn compagnie talrijke opdrachten uit die verband hielden met de onzekere politieke toestand. In 1791 werd nog een decreet aangaande de provoost uitgevaardigd dat reeds in hetzelfde jaar werd herroepen⁵. Het ambt verdween definitief met de Franse periode.

Organisatie

De provoost had een compagnie ter beschikking waarvan het aantal leden kon variëren volgens de omstandigheden. In het begin van de 16de eeuw kon de provoost rekenen op 15 ruiters en vier manschappen te voet. In 1522 bestond de compagnie uit acht ruiters onder wie een biechtvader en zeven mannen te voet. In 1539 spreekt men van vijf ruiters, onder wie een page, 12 hellebaardiers, een klerk, een kapelaan en een beul⁶. Uit de personeelslijst van 12 december 1750 blijkt dat de provoost toen beschikte over een luitenant, een opperwachtmeester, een foerier en een brigadier, tien ruiters en 25 man voetvolk. In 1751 werd de compagnie uitgebreid tot 80 man en in 1756 opnieuw gereduceerd tot 46 man⁷. In 1785 beschikte de provoost over 73 man⁸ en in 1790 was het aantal opgelopen tot 300⁹. De schommelingen van het aantal medewerkers waren afhankelijk van externe factoren. Naast de officiële soldaten, werden vanaf een bepaald moment ook bijkomende manschappen aangesteld die als *stationairs* op het platteland verbleven in afspraak met de gemeenten en de Staten van Brabant¹⁰. De manschappen van de provoost-generaal werden "soldaten met de rode roede" genoemd, omdat één van de officieren een rode roede droeg om ze te onderscheiden van de andere gerechtsofficieren. Zo was de drossaard van Brabant de gerechtsofficier met de groene roede. In het begin van de 16de eeuw droegen de manschappen van de provoost een uniform in rood, geel en wit laken. In de

⁵ PROOST J., *o.c.*, p. 159.

⁶ HENNE A., *Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique*, dl. III, Brussel, 1858-1859, p. 212-213.

⁷ Brussel, A.R., *Drossaard van Brabant*, nr. 241.

⁸ Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 6786.

⁹ Brussel, A.R., *Koninklijke Commissie te Luxemburg*, nr. 297.

¹⁰ Brussel, A.R., *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 479A; *Staten van Brabant*, nr. 156/2 en *supplement*, nrs. 203 e.v.

18de eeuw waren de *archiers* gekleed in lichtgrijze kleuren met rode voering en versierselen. Op de schouderriem kon men lezen: "*Archers du prévôt général des pays et de l'Hôtel de Sa Majesté*". De ruiters droegen kapotjassen met het Bourgondisch kruis en de koninklijke kroon op de rug¹¹.

De provoost-generaal werd gehinderd door het feit dat hij het advies van de officieren-fiscaal moest inwinnen, alvorens tot een veroordeling te mogen overgaan. Overbelasting verhinderde echter een efficiënte rechtsbedeling. Daarom stelde Karel V in 1552 het ambt van *raet-assesseur* in, die eerst de provoost-generaal en vanaf 1567 ook de drossaard van Brabant moest bijstaan. Hij had tot taak de door de provoost-generaal gearresteerde verdachten te bezoeken en te ondervragen, hen later te confronteren met hun verklaringen, de provoost en de drossaard advies te verstrekken in twijfelachtige of moeilijke zaken "*toutes et quantes fois que besoin sera et conformément aux placards et ordonnances*". Hij moest de provoost-generaal vergezellen als buitengewoon raadsman ten einde de rechtsbedeling te vergemakkelijken¹². Na 1765 werden de bevoegdheden van de assessor uitgebreid. In 1781 bestond het rechtscollege uit drie assessoren en later werd het uitgebreid tot vijf¹³.

De procedure

Het officie van de provoost was een strafrechtbank die uitsluitend bevoegd was om misdadigers zonder vaste woonplaats te vonnissen. Daarom moesten hij of zijn plaatsvervanger in de eerste plaats nagaan of de arrestant een domicilie en een inkomen bezat. Dit waren immers belangrijke criteria volgens dewelke iemand als landloper kon beschouwd worden. De 'instructie', waarbij de provoost geholpen werd door een assessor en een griffier, kon ter plaatse verlopen. Toen de provoost de arrestanten steeds meer naar Brussel overbracht, tekende de griffier de gegevens vooral op in de gevangenis van de Hallepoort of de Steenpoort. De provoost was verplicht de regering regelmatig in te lichten over de identiteit van de arrestanten.

¹¹ PROOST J., *o.c.*, p. 157.

¹² SCHILLINGS A., *Het officie van raet-assesseur van den heere provoost*, p. 486 en 487.

¹³ DE SCHAUWER A., *De provoost-generaal*, p. 124.

In het kader van de *collationering* werden in aanwezigheid van de arrestant, de assessor en de griffier, de gegevens inzake de arrestatie, deze komende van de lokale wethouders en deze van het verhoor, nagetrokken. In geval van twijfel kon de instructie worden hervat en ging de assessor, die in zekere zin optrad als de verdediger van de betichte, samen met de griffier opnieuw informatie inwinnen¹⁴.

Na deze instructie sprak de provoost het vonnis uit en bepaalde hij de straf na overleg met de assessor. In geval van onenigheid moesten zij de assessor van de drossaard raadplegen. Zij konden ook beroep doen op de fiscalen van de provincie waar de arrestatie had plaats gevonden. Tenslotte las de griffier het vonnis voor. De straf werd uitgevoerd ter plaatse of op een openbare plaats indien het de bedoeling was een voorbeeld te stellen.

Na 1765 werden er enkele wijzigingen aangebracht aan de procedure. De instructie van het proces en het vonnis kwamen toe aan de assessor. De provoost-generaal trad adviserend op¹⁵.

Bevoegdheden en activiteiten

Het ambt van provoost-generaal was opgericht om in alle provincies van de vorst op te treden tegen gewelddaden, verdrukking, afpersing en andere misdrijven, met mogelijkheid de delinquenten in alle provincies te vervolgen. De bevoegdheden van deze gerechtsofficier blijken vooral uit een reglement van 1 februari 1556 waarin hij aangemaand werd de delinquenten op het platteland te vervolgen. Hierin wordt een lange lijst van misdadigers geciteerd die hij mocht arresteren en berechten. Het betreft doders, moordenaars, dieven, plundersaars, brandstichters, afpersers, rovers, verkrachters, vagebonden, leeglopers, vredebrekers, majesteitsschenders, godslasteraars en alle anderen die zich aan enig crimineel feit hadden schuldig gemaakt. De provoost-generaal kon al deze delinquenten vervolgen op voorwaarde dat het niet-gedomiciëerde personen of verjaarde misdrijven betrof.

¹⁴ Brussel, A.R., *Officie-fiscaal van Brabant*, nr. 1127; *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 678; *Staten van Brabant*, nr. 163.

¹⁵ DE SCHAUWER A., *o.c.*, p. 123.

Zijn jurisdictie strekte zich uit over alle landen en heerlijkheden van de vorst, maar ook over deze van zijn vazallen en andere heren die beschikten over de hoge, middelbare en lage rechtspraak. Hij was niet verplicht aan de andere gerechtsofficieren de schuldigen van verjaarde misdrijven of de voortvluchtigen uit te leveren, doch hij mocht zelf tegen hen procederen. De verdachten die niet behoorden tot de twee genoemde categorieën, moest hij overmaken aan de gerechtsofficieren van de plaats waar het misdrijf was gepleegd. Indien zij nalieten hen te straffen, moest de provoost-generaal klacht neerleggen bij de gouverneurs, de provinciale justitieraden of bij de hoofdofficieren van de plaatsen, landen of heerlijkheden waar die officieren actief waren.

De gerechtsambtenaren van de vorst en zijn vazallen moesten de provoost-generaal volledig bijstaan in de uitoefening van zijn taak. Zij moesten hem alle inlichtingen verschaffen over misdadigers en bannelingen die in hun ambtsgebied verbleven. In twijfelachtige gevallen moest hij het advies inwinnen van de advocaten- en procureur-fiscaal, de Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen* of de Raad waaronder de verdachte ressorteerde.

Om de drie maanden was de provoost-generaal verplicht aan de voorzitter van de Geheime Raad* de namen van de gearresteerde verdachten tegen wie vervolging was ingesteld, over te maken. Tevens moest hij de namen van de weerspannige officieren die weigerden hem bij te staan, signaleren. Hij was verplicht een vonnissenregister van tenuitvoerlegging van strafvonnissen schriftelijk bij te houden en kon hiervoor alleen voor de Geheime Raad of voor de rechters aangeduid door de vorst, ter verantwoording worden geroepen. Om de drie maanden moest hij aan de thesaurier-generaal van Financiën de staat van executies en exploten en de hoeveelheden goud, zilver en edelstenen gevonden op misdadigers – waarvan de derde penning hem toebehoorde – aanbieden.

De provoost-generaal mocht aan de criminelen geen gratie verlenen en met hen geen compositie afsluiten, tenzij op advies van de Geheime Raad of de Raad van Financiën*¹⁶.

¹⁶ PROOST J., *o.c.*, p. 150-151. Zie: Brussel, A.R., *Audiëntie*, nr. 1312 (hier is sprake van een open brief van 8 aug. 1526); *Rekenkamers, registers*, nrs. 365 tot 376, o.m. 365, fol. 94 en 284; *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nr. 472.

Deze bevoegdheden werden in de volgende jaren aangepast, zoals blijkt uit de benoemingsbrieven van de provoost. Krachtens een arrest van de Raad van Brabant van 3 april 1645 moest het advies van de assessor die in 1552 in het leven was geroepen, elk vonnis voorafgaan. Nu en dan ontstonden er bevoegdheidsgeschillen tussen de provoost-generaal en de lokale gerechts-officier en overheden zoals meiers, schepenbanken, drossaarden en schouten. Er deden zich ook conflicten voor met de grootbaljuw van Henegouwen, de gedeputeerden van de Staten van Vlaanderen en de Raad van Brabant¹⁷.

Naar aanleiding van misbruiken kwam er op 13 oktober 1764 een reglement betreffende het vooronderzoek tot stand waardoor de bevoegdheden van de provoost werden beknot. Voortaan beperkte zijn opdracht zich tot de arrestatie van verdachten van wie hij moest nagaan of zij vagebonden waren. Tijdens dit onderzoek mocht de assessor hem vervangen in geval van verhindering. Verder fungeerde de raadsheer-assessor als onderzoeksrechter. De provoost diende hem alle mogelijke informatie over delicten, waarvan hij de arrestant beschuldigde, over te maken. Ook bij het vellen van het vonnis werd de provoost door de assessor of in geval van onenigheid of doodvonnis, door de assessor van de drossaard bijgestaan. De procedure mocht hij slechts opschorten indien bijkomende gegevens aan het licht waren gekomen. Deze moest hij meedelen aan de assessor die een bijkomend onderzoek kon instellen. Tenslotte betekenden beiden het vonnis samen met de griffier. Door bijkomende voorschriften werd de provoost ook verplicht een vrijlating bij vonnis uit te voeren en onbekende bedelaars, opgepakt tijdens een klopjacht, het land uit te wijzen. Om het dure vervoer van bedelaars naar Brussel te vermijden moest de provoost hen uitleveren aan de rechtbanken die in bepaalde gebieden waren opgericht¹⁸.

Op 29 december 1764 trof de overheid ook nieuwe maatregelen om de misbruiken van de compagnie van de provoost tegen te gaan. Er werden duidelijke voorschriften geformuleerd over de aanwervingsvoorwaarden van de manschappen, de wijze waarop de compagnie haar taak moest uitvoeren, de relatie tot andere gerechtsofficieren, de loonlijsten, het vast tarief van de

¹⁷ VAN HAEGENDOREN M., *o.c.*, p. 11.

¹⁸ *R.O.P.B.A.*, 3de reeks, 1700-1794, dl. IX, p. 147 e.v.; Brussel A.R., *Drossaard van Brabant*, nr. 236; DE SCHAUWER A., *o.c.*, p. 71 en 72.

prestaties, de administratieve controle, de registratie en het bewijs van financiële uitgaven¹⁹.

Bibliografie

PROOST J., *Le prévôt général de l'Hôtel, ses attributions et ses prérogatives*, in *Annales de l'Académie d'archéologie de Belgique*, 1876, 33, p. 141-164; SCHILLINGS A., *Het officie van raet-assesseur van den heere provoost van den Hove en van den heere drossart van Brabant*, in *Miscellanea historica in honorem Leonis Van der Essen*, dl. I, Brussel, 1947, p. 483-489; VAN HAEGENDOREN M., *Inventaris van het archief van den drossaard van Brabant en van den provoost-generaal van het Hof en van de Nederlanden*, Brussel, 1949, p. 5-13; DE SCHAUWER A., *De provoost-generaal van het Hof en van de Nederlanden (1719-1794)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U. Leuven), Leuven, 1982; DEROISY A., *Aspects du vagabondage dans le plat pays du Brabant dans la deuxième moitié du XVIIIème siècle*, in *Revue de droit pénal et de criminologie*, 1957, 38, p. 331-337; ID., *Les traques en Brabant dans la seconde moitié du XVIIIème siècle*, in *Cahiers bruxellois*, 1957, 2, p. 213-229.

Archief

Brussel, A.R., *Archief van de provoost-generaal*, nrs. 236-247 (algemeenheden en personeel), nrs. 248-252 (algemeenheden rechtspleging), nrs. 253-271 (procesbundels); *Audiëntie*, nrs. 1312 en 1405; *Handschriftenverzameling*, nr. 2265; *Koninklijke Commissie te Luxemburg*, nr. 297; *Algemene Regeeringsraad*, nrs. 78, 79, 572; *Officie-fiscaal van de Raad van Brabant*, nrs. 60, 66, 1148-1156, 1245, 1281-1284; *Geheime Raad, Oostenrijkse periode*, nrs. 68-211, 248, 299-485bis, 671, 675, 677, 678; *Raad van Financiën*, nrs. 4240-4246; *Raad van State*, nrs. 736, 737, 738, 739, 740; *Rekenkamers, registers*, nr. 48.594; *Secretarie van State en Oorlog*, nrs. 1902-1906; *Staten van Brabant*, nrs. 156, 157, 203, 204.

Brussel, K.B., *Handschriftenverzameling*, nr. 20.474.

¹⁹ R.O.P.B.A., 3de reeks, 1700-1794, dl. IX, p. 148.

Bronnenpublicaties

DEROISY A. (ed.), *Documents relatifs à la répression du vagabondage dans les Pays-Bas autrichiens durant la seconde moitié du XVIIIme siècle*, in *Bulletin de la Commission royale des anciennes lois et ordonnances*, 1959-1960, 20, p. 265-297.

Archiefteogangen

VAN HAEGENDOREN M., *o.c.*

Fernand VANHEMELRYCK

ADMIRALITEITEN

(tweede helft 14de eeuw-1794)

Geschiedenis

Een Admiraliteit is een bestuur en rechtscollege met betrekking tot de oorlogsvloot en eveneens de benaming van de colleges (admiraliteitscolleges) die bevoegd waren over de maritieme aangelegenheden.

Toen aartshertog Albrecht in 1596 de Opperste Admiraliteitsraad oprichtte, kon deze instelling terugblikken op een eeuwenlange voorgeschiedenis. In de 14de eeuw zochten de schepen van de Vlaamse Westvloot, dat is de koopvaardij naar de Golf van Biskaje en La Rochelle, bescherming in de konvoovaart onder leiding van een door schippers en scheepsbezitters aangewezen admiraal. Zij spiegelde zich aan de Spanjaarden, Genuezen en Venetianen, die eveneens onder een vlootvoogd vaarden, blijkbaar een oude mediterrane traditie van Arabische oorsprong. De term *amiral* zou immers van Arabische origine zijn en teruggaan op *amir al bahr* (emir van de zee).

Van hun kant hadden de graven van Vlaanderen, meer bepaald Lodewijk van Male, admiraals aangesteld telkens maritieme krijgsoperaties dit noodzakelijk maakten. Zo was reeds tijdens de Brabantse Successieoorlog in 1356 een Vlaamse oorlogsvloot van twaalf schepen op de Schelde vóór Antwerpen verschenen onder de leiding van Jan Buuc, die de titel van *admiraal van der vloten* voerde.

De door schippers, scheepsbezitters en kooplieden aangewezen gelegheidsadmiraal werd vanaf 1377 door een grafelijk officier vervangen, de *capitein van der vloten*, die afhing van de waterbaljuw van Mude. Weldra zou deze kapitein de titel voeren van *amiral van der Vlaemscher vlote*. In 1378 rustte Lodewijk van Male enkele oorlogsschepen uit, waarschijnlijk onder druk van de Duitse Hanze, voor de beveiliging van het Zwin. Ook dit eskader stond onder het bevel van een grafelijke admiraal. In 1382 stelde de Gentse rebel Filips van Artevelde zelf een admiraal aan ter bescherming van de Westvaart, Frans Ackerman, evenals een admiraal van het Zwin, Bartholomeus Coolman. Na de nederlaag van de rebellie (Westrozebeke, 1382), reorganiseerde de graaf de Admiraliteit: de functie van admiraal van de

Westvaart en deze van admiraal van het Zwin werden door Lodewijk van Male aan eenzelfde zeeofficier toevertrouwd, de admiraal van Vlaanderen. Van ca. 1450 tot 1498 bekleedde Filips van Bourgondië-Beveren deze functie. Kort na 1488 stichtte hij, krachtens de macht hem door de ordonnantie van 8 januari 1488 verleend, een admiraliteitszetel in Veere. Philippe de Montmorency, graaf van Horn, bracht deze zetel in 1560 over naar Gent, waar hij tot 1583 bleef. In laatstgenoemd jaar werd de zetel naar Duinkerken overgebracht. De daar reeds in 1579 door de opstandige Staten-Generaal opgerichte Admiraliteitsraad werd door Alexander Farnese, prins van Parma, als wettelijke landvoogd* van Filips II, na de inname van deze Vlaamse haven overgenomen.

In uitvoering van een ordonnantie van 1570 werden in 1591-1592 maatregelen getroffen om in Antwerpen een Admiraliteitsraad op te richten, zodat een deel van de bedrijvigheid van de Admiraliteit te Brussel naar de Scheldestad kon worden overgebracht. Dit gebeurde ook wat Duinkerken betreft. Op 4 november 1596 werd één enkele Opperste Admiraliteitsraad (*Supreme Raad*) te Brussel ingesteld, naast de landvoogd, aartshertog Albrecht, daarna naast de vorsten Albrecht en Isabella. Deze Raad verdween ten gevolge van het Twaalfjarig Bestand in 1609.

Door de oprichting van dit orgaan werden de Admiraliteitsraden van Antwerpen en Duinkerken in 1596 afgeschaft, maar beide havens behielden een zetel van de Admiraliteit binnen hun muren, en wel bij besluit van de Opperste Admiraliteitsraad van 9 januari 1597. In 1609, bij het begin van het Twaalfjarig Bestand, werden de Admiraliteitszetels van Antwerpen en Duinkerken evenwel afgeschaft. In hetzelfde jaar verdween ook de Opperste Admiraliteitsraad.

De beëindiging van het Twaalfjarig Bestand in 1621 noodzaakte de overheid tot nieuwe maatregelen op maritiem gebied. Zo werd bij ordonnantie van 1 januari 1627 door aartshertogin Isabella een Hogere Admiraliteitsraad te Brussel opgericht. In 1678 werd deze Raad vervangen door de Jointe van de Kapingen, opgericht op 1 juli 1677. Slechts op 25 april 1690 werd de Raad in zijn gezag hersteld. Deze *Conseil d'amirauté suprême chez la personne de Son Altesse* (de landvoogd) werd afgeschaft door Karel II en zijn gouverneur-generaal Maximiliaan Emanuel van Beieren bij decreet van 30 april 1694. Vanaf nu werden de zaken in verband met de zeevaart behandeld door de Raad van Vlaanderen. Een Kamer van deze Raad, gewoonlijk voor-

gezeten door de voorzitter, werd hiermee belast. Na 1745 waren de activiteiten zeer gering geworden. De Franse wet van 9-13 augustus 1791 schafte de Kamer definitief af.

Na afloop van het Twaalfjarig Bestand in 1621 werd gedacht aan de oprichting van een subalterne Vlaamse Admiraliteit. Omdat de regering over geen schepen beschikte, deed de stad Sint-Winoksbergen het voorstel om op eigen kosten voor de Infante 12 vaartuigen uit te rusten op voorwaarde een subalterne Vlaamse Admiraliteit te mogen huisvesten. Dit werd op 6 januari 1624 door de koning van Spanje aanvaard. In laatstgenoemd jaar werd een Admiraliteitscommissie te Brussel belast met de behandeling van de processen in hoger beroep van de vonnissen van Sint-Winoksbergen. Deze Commissie verloor in 1626 haar reden van bestaan, wanneer op 6 november van dat jaar, na het verlies van genoemde stad, de zetel naar Duinkerken werd overgeplaatst. Na de bezetting van Duinkerken door Frankrijk op 11 oktober 1646 werd de Vlaamse Admiraliteit overgebracht naar Brugge. In 1652 kwam Duinkerken opnieuw in Spaans bezit, maar het werd in 1658 definitief door Frankrijk geannexeerd, waarna de Admiraliteitszetel in Oostende werd gevestigd.

De Vlaamse Admiraliteit werd in 1694 door Karel II afgeschaft. Te Oostende bleef nochtans een Admiraliteitszetel met een rechter en een griffier bestaan. Deze Oostendse zetel klom weliswaar op tot 1596, maar het archief van vóór 1656 werd vernietigd. Maximiliaan Emanuel richtte nog een tijdelijke zetel op in Nieuwpoort (1706-1713), met mogelijkheid van hoger beroep bij de Raad van Henegouwen.

Organisatie

De Bourgondische hertogen creëerden een marineorganisatie die alle Nederlandse gewesten pogde te omvatten. Tot 1436 werden de admiraals uit de rangen van de vissers en schippers gerecrueteerd, maar vanaf dan behoorden de Vlaamse admiraals tot de adel en wel tot de huizen van Bourgondië-Beveren (admiraals) en Bourgondië-Wacken (vice-admiraals).

Op 8 januari 1488 verscheen de eerste belangrijke ordonnantie, uitgevaardigd door Maximiliaan van Oostenrijk en aartshertog Filips, waarin de bevoegdheden van de admiraal duidelijk werden omschreven. Deze ordonnantie werd gedeeltelijk bevestigd door het edict van 27 december 1540, dat

als basis diende voor alle Admiraliteitsraden in de Zeventien Provinciën. Filips II hernieuwde in 1559 het edict van 1540.

De belangrijke ordonnantie van Karel V van 1549 op de zeevaart betrof grotendeels de Admiraliteit, evenals zijn plakkaat van 1551. Bij ordonnantie van 20 januari 1571 had hertog van Alva aan de Admiraliteit het toezicht opgedragen over de in- en uitgaande handelsschepen. Met de komst van Alexander Farnese, prins van Parma, geraakte de Admiraliteit meer en meer in handen van Spaanse militairen. Op 1 september 1583 vaardigde de landvoogd een ordonnantie uit waarbij hij zichzelf in naam des konings de opperste leiding toeëigende over het Hof van Admiraliteit, dat tevens als prijsgerecht zou fungeren. Op 2 augustus 1590 vaardigde de koning een nieuwe ordonnantie op de Admiraliteit uit, gesteund op het edict van 27 december 1540.

De Opperste Admiraliteitsraad (1596-1609) die in het Hof op de Koudenberg in Brussel zetelde, werd voorgezeten door de admiraal, bijgestaan door zes raadsheren. Het eerste raadslid droeg de titel van vice-admiraal. Het tweede en derde lid waren juristen, het vierde en vijfde lid waren deskundigen op het gebied van handel en scheepvaart; het zesde lid tenslotte, de boekhouder (*contador*), was een Spanjaard. Voorzitter en raadsleden werden bijgestaan door een griffier en een deurwaarder. Het salaris bedroeg per maand 1500 gulden voor de admiraal, 600 gulden voor de vice-admiraal en 150 gulden per raadslid. Omwille van zijn dubbele functie van raadslid en boekhouder ontving de *contador* 200 gulden. Aan griffier en deurwaarder werd een maandsalaris van respectievelijk 50 en 25 gulden toegekend.

Sinds 1 januari 1627 was de Hogere Admiraliteitsraad (1627-1677; 1690-1694) samengesteld uit een voorzitter, vijf raadsheren, een secretaris en een deurwaarder. De Jointe van de Kapingen was op deze wijze samengesteld, evenals de in 1690 heropgerichte Hogere Admiraliteitsraad.

De Antwerpse Admiraliteitszetel kreeg weliswaar de naam van Admiraliteit van de Schelde, maar had met de Opperste Admiraliteitsraad te Brussel niets uit te staan. Hij ressorteerde rechtstreeks onder de Raad van Financiën*. Het ambt van admiraal van de Schelde werd meer en meer een waardigheid, die ook door niet-militairen werd bekleed. Na 1785 was er geen enkel gezag meer aan verbonden. Een poging tot herstel in 1793 was tot mislukken gedoemd.

De subalterne Raden van Antwerpen en Duinkerken waren als volgt samengesteld: een luitenant-admiraal, vier rechters-assessoren, waarvan één

als griffier fungeerde, en een deurwaarder. De assessoren ontvingen een maandsalaris van 60 gulden, de griffier-assessor 80 gulden, ondanks zijn dubbele functie en de betaling van zijn klerken waarin hij met eigen middelen moest voorzien. Tenslotte trok de deurwaarder 20 gulden. Er dient opgemerkt dat de rechters-assessoren zich geen raadsheer mochten noemen. Deze kwalificatie was voorbehouden aan de leden van de Opperste Admiraliteitsraad te Brussel.

De colleges vergaderden alle dagen, behalve op zon- en feestdagen. Als voorzitter fungeerde de vice-admiraal, zoals gezegd raadslid te Brussel. Bij zijn afwezigheid werd hij door de luitenant-admiraal vervangen en vervolgens door de oudste assessor. Er werd bij meerderheid van stemmen beslist. Een commissaris-generaal, door de vorst of door de landvoogd benoemd, mocht aan alle beraadslagingen deelnemen en er zijn stem over uitbrengen, behalve inzake civiele of criminele rechtspraak. Het was zijn taak controle uit te oefenen en elke overtreding van de maritieme wetgeving bij de Opperste Admiraliteitsraad aanhangig te maken.

Bevoegdheden en activiteiten

De ordonnantie van 8 januari 1488 omschreef voor het eerst nauwkeurig de bevoegdheden van de admiraal. Als luitenant-generaal ter zee van de vorst* oefende hij toezicht uit over de kustbewaking en -verlichting, moest zorgen voor de uitrusting van de schepen, alsmede voor de werving en betaling van het personeel. Onder zijn rechtsmacht vielen voortaan alle misdaden op zee begaan, ook buiten oorlogstijd, alsook alle kwesties van buitrecht. Hij alleen mocht voortaan kaperbrieven en paspoorten verlenen en de kuststeden konden slechts onder zijn toezicht konvooi- of oorlogsschepen uitrusten. Hij mocht een plaatsvervanger aanstellen en, waar het nodig bleek, andere gerechtelijke officieren. Als inkomsten ontving hij de helft van de opbrengst van de boeten, het tiende van het buitgeld en de taksen op de paspoorten.

De ordonnantie van 27 december 1540 zette de verambtelijking van de admiraalsfunctie in. De regeling van de kaapvaart, het verlenen van paspoorten en de konvooiering kwamen rechtstreeks onder vorstelijk gezag. Omdat de admiraal op zee door een vice-admiraal kon worden vervangen, werd hij nu vooral belast met administratieve en gerechtelijke kwesties. Van zijn vonnissen was hoger beroep mogelijk bij de vorst of diens Grote Raad voor de

Nederlanden te Mechelen* en bij de Geheime Raad*. Naast de admiraal werd een commissaris aangesteld om hem te assisteren bij de uitrusting van de vaartuigen, de aankoop van munitie en victualiën, evenals bij de uitbetaling van de wedden. In 1550 verloor de admiraal de jurisdictie over de handelsvloot die toen een eigen reglementering kreeg.

De degradatie van de admiraalsfunctie werd verdergezet door de ordonnantie van Farnese van 1 september 1583, waarbij de landvoogd zich in naam des konings de opperste leiding toeëigende over het Hof van Admiraliteit, dat tevens als prijsgerecht zou fungeren. De koninklijke ordonnantie van 2 augustus 1590, steunend op deze van 1540, beperkte de rechten van de admiraal nog meer. Bij de oprichting van de Opperste Admiraliteitsraad in 1596 werd de bevoegdheid van de admiraal verder beperkt tot het voorzitterschap van de Raad.

De Vlaamse en Antwerpse Admiraliteitsraden dienden de bevelen van de Opperste Admiraliteitsraad stipt uit te voeren. Misdrijven gepleegd binnen scheepsboord werden door deze subalterne Raden (luitenant-admiraal en assessoren) soeverein gevonnist, dus zonder mogelijkheid van hoger beroep op de Opperste Admiraliteitsraad. Van gevallen niet in de tuchtreglementen voorzien moest het vonnis worden voorbereid, aan Brussel voorgelegd en de uitspraak afgewacht. Ook dienden de prijzen en de gevangenen te worden geïnventariseerd, zonder dat de colleges zich mochten uitspreken over de rechtmatigheid van de buit. Het onderzoek moest worden voorbereid en alle stukken, van advies voorzien, aan Brussel voorgelegd.

De Admiraliteitscolleges bezaten de jurisdictie in eerste aanleg inzake delicten door zeelui gepleegd die de 50 gulden niet overschreden. Zij zorgden in alle opzichten voor het vlootcommando: zij maakten een inventaris op van alle oorlogsschepen, materiaal en proviand, waren bevoegd inzake de distributie van levensmiddelen en munitie, behandelden de personeelszaken (aanmonstering, ontslag). De leden moesten onder eed verklaren zich niet met de kaapvaart in te laten.

De bevoegdheden van de Opperste Admiraliteitsraad van 1596-1609 zijn *mutatis mutandis* te vergelijken met deze van een ministerie van marine. Hij oefende alle vroegere bevoegdheden van de admiraal uit en nam autonoom definitieve beslissingen. Op politiek en militair gebied stond de Raad in voor de algehele leiding van de oorlog ter zee, het beleid van de maritieme oorlogvoering en de te volgen tactiek. Belangrijk waren de controle over de

kapers, verder de planning van de scheepsbouw en de uitrusting en het onderhoud van de oorlogsschepen.

Op administratief gebied zorgde de Raad voor de monsterring, alsmede de betaling en bevoorrading van de opvarenden. De gerechtelijke bevoegdheid omvatte de rechtspraak over alle misdrijven en geschillen van maritieme aard. Tenslotte fungeerde de Raad ook als prijsgerecht over geschillen rond buitgemaakte schepen en ladingen.

De Hogere Admiraliteitsraad van 1627-1677 en 1690-1694 oefende geen administratief of militair gezag meer uit over de koninklijke vloot. Hij was slechts een rechtbank voor kapingen en een paspoortenbureau. Zijn bevoegdheden werden later overgedragen aan een Kamer van de Raad van Vlaanderen. In feite hield de *Conseil suprême* op te bestaan in 1696.

Bibliografie

BOLSÉE J., *Inventaire des archives des Conseils et Sièges d'amirauté (Inventaires divers)*, Tongeren, 1932, [Inleiding] (Brussel, A.R., leeszaal, *Toe-gang in beperkte oplage*, nr. 94); CRAEYBECKX J., *Onze oorlogsvloot in de XVIIe eeuw*, in *Het leger - De natie*, 1948, 3/11, p. 36-39 en 3/12, p. 63-67; DEGRYSE R., *Uit de geschiedenis van onze zeemacht. De oorsprong van de Admiraliteit van Vlaanderen onder Lodewijk van Male*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 1959-1960, 14, p. 177-196; ID., *De admiraals en de eigen marine van de Boergondische hertogen, 1384-1488*, in *Mededelingen van de Mariene Academie*, 1965, 17, p. 139-225; DENUCÉ J., *De Vlaamsche en Antwerpsche Admiraliteit*, Brussel, 1944; ID., *De Admiraliteit van de Schelde te Antwerpen*, in *Antwerpsch Archievenblad*, 2de reeks, 1932, p. 289-313; DE SCHEPPER H., *De Grote Raad van Mechelen, hoogste rechtscollege in de Nederlanden*, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1978, 93, p. 389-411; GOOVAERTS A., *Histoire de l'Amirauté en Belgique jusqu'à la fin de l'ancien régime et en Hollande jusqu'à la séparation des deux pays au XVIIe siècle*, dl. I, Antwerpen, 1897; HAMBYE E., *L'aumônerie de la flotte de Flandre au XVIIe siècle, 1623-1662*, Leuven-Parijs, 1967; LEMAIRE L., *L'amirauté de Dunkerke, 1579-1791*, in *Bulletin de l'Union Faulconnier*, 1934, 31, p. 155-241; POLLENTIER F., *De Admiraliteit en de oorlog ter zee onder*

de Aartshertogen (1596-1609) (Centrum voor Militaire Geschiedenis. Bijdragen, 10), Brussel, 1972; ID., Admiraliteit, in Maritieme Geschiedenis der Nederlanden, dl. I, Bussum, 1976, p. 295-304; TRACY J.D., Herring Wars: The Habsburg Netherlands and the Struggle for Control of the North Sea, ca. 1520-1560, in The Sixteenth Century Journal, 1993, 24, p. 249-272.

Archief

Brussel, A.R., *Admiraliteitscolleges* (archief van de Opperste Admiraliteitsraad van 1596-1609, van de Admiraliteitscommissie van 1624-1626, van de Hogere Admiraliteitsraad van 1627-1694, alsmede van de Admiraliteit van Vlaanderen, van de Admiraliteitszetel van Nieuwpoort en van deze van Antwerpen).

Gent, R., *Raad van Vlaanderen*, nrs. 34.340 - 34.583 (naast Algemeenheiden-beheer-inrichting-werking is er een hoofdstuk Prijzen van schepen, een omvangrijk hoofdstuk Processen en enige geconsigneerde stukken).

Antwerpen, S., *Tresorij* (Het nr. 1124 betreft de levering van bier in 1606-1621, de nrs. 1785 en 1786 respectievelijk Schipbrug over de Schelde en Scheepvaart).

Bronnenpublicaties

GOOVAERTS A., "Notities", in Brussel, A.R., *Handschriftenverzameling*, nr. 4149 (teksten verzameld en geschreven voor een grondige studie over de Admiraliteit, waarvan slechts het eerste deel in 1897 is verschenen, zie: Bibliografie).

Archieftoegangen

BOLSÉE J., *Inventaire des archives des Conseils et Sièges d'amirauté*, p. 147-212. De inventaris beschrijft het archief van de Opperste Admiraliteitsraad van 1596-1609, van de Admiraliteitscommissie van 1624-1626, van de Hogere Admiraliteitsraad van 1627-1677 en 1690-1694, alsmede van de Admiraliteit van Vlaanderen, van de admiraliteitszetels van Nieuwpoort en van Antwerpen. Een index op steekkaarten van sommige reeksen van voor-

noemde inventaris, eveneens door J. Bolsée, is gepubliceerd in de reeks Toegangen in beperkte oplage: *Index de certaines séries mentionnées dans l'inventaire J. Bolsée, Inventaire des archives des Conseils et Sièges d'amirauté*, Brussel, 1991 (Brussel, A.R., leeszaal, Toegang in beperkte oplage, nr. 85).

De inventaris van BUNTINX J., *Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen*, dl. VII, Brussel, 1977, p. 157-174 beschrijft het archief van de "Raad van Vlaanderen als Admiraliteit Supreme".

DENUCÉ J., *Tresoriers en Tresorij van Antwerpen. Inventaris van het archief*, in *Antwerpsch Archievenblad*, 2de reeks, 1934, 9, p. 11-51 en 81-108.

Gustaaf ASAERT